

Міністерство оборони України

Головне управління морально-психологічного забезпечення ЗС України

Національний університет оборони України імені Івана Черняховського

Гуманітарний інститут

Національна академія педагогічних наук України

Інститут психології імені Г.С. Костюка



# ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ОСОБИСТОСТІ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Матеріали науково-практичної конференції

5 листопада 2020 року



Київ-2020

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ  
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗС УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ ІМЕНІ ІВАНА ЧЕРНЯХОВСЬКОГО  
ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ  
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ  
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА

**ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ  
ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ  
ОСОБИСТОСТІ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ  
В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ**

Матеріали науково-практичної конференції  
5 листопада 2020 року

*Електронне видання*

УДК: 159.9.(355).1

Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах (5 листопада 2020 р.). Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ : НУОУ, 2020. 333 с.

До збірника увійшли тези доповідей, що містять теоретичні та практичні результати наукових досліджень і розробок учасників науково-практичної конференції, присвячені проблемам підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників операції Об'єднаних сил, правового забезпечення, вдосконалення системи військової освіти.

Матеріали подані у авторській редакції. Відповідальність за науковий та літературний зміст опублікованих матеріалів несуть їх автори. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

Збірник матеріалів підготовлено до друку кафедрою суспільних наук Гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Електронний варіант збірника розміщено на сайті електронної бібліотеки НУОУ: <http://adl.mil.gov.ua>

При передруку публікацій посилання на збірник обов'язкове.

#### **Редакційна колегія:**

##### **Осьодло Василь Ілліч**

*начальник гуманітарного інституту Національного університету оборони імені Івана Черняхівського, доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, полковник (голова редакційної колегії).*

##### **Хміляр Олег Федорович**

*начальник кафедри суспільних наук Національного університету оборони імені Івана Черняхівського, доктор психологічних наук, доцент, полковник (заступник голови редакційної колегії).*

##### **Москальов Ігор Олександрович**

*начальник науково-дослідної лабораторії (соціально-гуманітарних проблем) кафедри суспільних наук Національного університету оборони імені Івана Черняхівського, доктор філософії у галузі соціальних та поведінкових наук зі спеціальності психологія, підполковник*

##### **Солошенко Наталія Віталіївна**

*старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії (соціально-гуманітарних проблем) кафедри суспільних наук Національного університету оборони імені Івана Черняхівського*



## ЗМІСТ

<b>Вітальне слово</b> начальника Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського доктора військових наук, старшого дослідника, генерал-лейтенанта <b>Анатолія Сиротенка</b>	8	
<b>Вітальне слово</b> заступника начальника Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, кандидата психологічних наук, генерал-майора <b>Сергія Поздишева</b>	9	
<b>Авраменко Д.О.</b>	Симптоми стресу та механізми, що призводять до стресових розладів	10
<b>Авраменко М.В.</b>	Вплив стресу на мотивацію працівників та їх працездатність	12
<b>Адаменко Л.С.</b>	Профілактика наслідків стресових розладів за допомогою копінг-стратегій	14
<b>Алещенко В.І.</b>	Роль гуманітарної освіти у формуванні професійної компетентності офіцера	15
<b>Апальков В.В.</b>	Символічна мімікрія – універсальний засіб регуляції поведінки військовополонених	19
<b>Арістархова А.М.</b>	Досвід передових країн НАТО, щодо комплектування Збройних Сил України військовослужбовцями військової служби за контрактом	21
<b>Ахмедов Б.Ф.</b>	Організація оцінювання суспільно-політичної обстановки в операційній зоні з урахуванням вимог оперативних стандартів НАТО	25
<b>Бейкун А.А.</b>	Динаміка змісту понятійно-правових категорій «інформаційної/ кібернетичної безпеки» та «інформаційного/ кібернетичного тероризму» у програмних документах та нормативно-правових актах України та провідних країн світу	26
<b>Близнюк М.Д. Ельшєвський Б.М. Іванов В.І. Назаренко І.І. Волошин В.Д.</b>	Ризикорієнтований підхід в структурі індикативного планування в управлінні охороною здоров'я населення України під час надзвичайних ситуацій воєнного характеру	32
<b>Бєвз В.М.</b>	Залучення військового капелана до збереження психічного здоров'я учасників операції Об'єднаних сил	33
<b>Бєланов К.О.</b>	Подолання негативних психологічних наслідків бойового стресу через заходи психологічної реабілітації	36
<b>Богомаз В.В.</b>	Кваліфікація збройних конфліктів	38
<b>Бондарев Г.В. Дичко О. О.</b>	Психологічні наслідки воєнних конфліктів та соціально-психологічна реабілітація учасників бойових дій	42
<b>Борискіна М.О.</b>	Морально-психологічний стан як один із основних чинників успішного виконання бойового завдання	45
<b>Будагьянц Л.М.</b>	Соціальний світогляд та освіта для XXI століття	47
<b>Бучковська В. І. Євстафієва Ю.М.</b>	До історії використання собак у військовій справі	49
<b>Вархола Р.І.</b>	Бойовий стрес, психологічні детермінанти його виникнення	50
<b>Василенко С.В.</b>	Особливості організації психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил) Збройних Сил України з урахуванням досвіду антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил	53
<b>Васюра Є.Г.</b>	Поняття військових та воєнних злочинів, особливості їх розмежування відповідно до законодавства України	54
<b>Вахняк В.А.</b>	Психологічна компетентність як базовий чинник збереження психічного здоров'я військовослужбовців	57

<i>Ганджа В.С.</i>	Сучасний стан збереження психічного здоров'я у Збройних Силах України на основі досвіду провідних держав-членів НАТО	60
<i>Гаркун А.В.</i>	Проблемні питання щодо строку (терміну) проведення службового розслідування, передбаченого статтею 85 дисциплінарного статуту Збройних Сил України	63
<i>Гнедюк Н.І.</i>	Порядок проведення психологічної допомоги та реабілітації учасників операції Об'єднаних сил	64
<i>Грилюк С.М.</i>	Кінезіологічна психокорекція	67
<i>Гуменюк В.А.</i>	Принципи, завдання і види проведення міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки	68
<i>Дзюбчук Р.В.</i>	Історія становлення та розвитку проектного навчання в США	72
<i>Дикун В.Г.</i> <i>Українець В.М.</i>	Оцінювання своїх військ в інтересах морально-психологічного забезпечення відповідно до стандартів НАТО	75
<i>Дорош В.М.</i> <i>Воробей О.В.</i> <i>Воробей І.О.</i> <i>Ткаченко А.Є.</i>	Хірургічне лікування переломів груднини на ранньому госпітальному етапі, як компонент стабілізації грудинного каркасу при поєднаній травмі	79
<i>Древіцька О.О.</i> <i>Філатова О.А.</i>	Підвищення стресостійкості військовослужбовців	80
<i>Дробіна І.О.</i> <i>Бачінський В.А.</i>	Психосемантика бойового наказу	84
<i>Дорошук М.Ю.</i>	Організація взаємодії в інтересах морально-психологічного забезпечення оборонного бою окремої механізованої бригади	88
<i>Заріцький Т.Б.</i>	Психологічні особливості бойової підготовки військовослужбовців Десантно-штурмових військ	90
<i>Зембицький О.О.</i>	Деякі особливості психофізіологічного впливу професійної діяльності військових моряків на їх особистість	92
<i>Іванова Н.Г.</i>	Мотиваційні стратегії конструктивних дій військових фахівців в екстремальних умовах	95
<i>Ілющенко С.Ю.</i>	Проблема дослідження рефлексивних механізмів	97
<i>Калінін І.М.</i>	Актуальні проблеми психологічної допомоги та реабілітації учасників операції Об'єднаних сил	100
<i>Каменюк Ю.В.</i>	Психологічні умови формування патріотизму особистості в контексті сучасних гібридних війн	103
<i>Карпенко М.І.</i>	Роль правової роботи в забезпеченні законності і правопорядку у Збройних Силах України	108
<i>Кіричевська Е.В.</i>	Стратегіальна організація як базовий принцип військово-професійної діяльності	113
<i>Кириченко А.В.</i>	Психологічна підготовка як один із ключових способів впливу на формування та розвиток психологічної готовності військовослужбовців Десантно-штурмових військ Збройних Сил України до виконання завдань за призначенням	117
<i>Кіщук Л.А.</i>	Медико-психологічна реабілітація учасників бойових дій в сучасних умовах	120
<i>Клочко А.О.</i>	Інформаційно-освітнє середовище закладу освіти як фактор ефективності підготовки військових фахівців	123
<i>Коваленко О.В.</i>	Внутрішні комунікації як складова стратегічних комунікацій та як напрямок інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України	125
<i>Ковальчук О.П.</i> <i>Авраменко Д.О.</i>	Поведінкові реакції військовослужбовців на стрес	127

<i>Ковальчук О.П. Мороз Р.А.</i>	Реакції бойового стресу у військовослужбовців	129
<i>Ковтун О.В.</i>	Імплементация міжнародного гуманітарного права в систему національного законодавства України як один із важливих елементів в організації правової роботи у Збройних Силах України	130
<i>Кожедуб О.В. Соколїна О.В.</i>	Формування тринітарного мислення у курсантів вищих військових навчальних закладів як елемент їх професійної підготовки	134
<i>Корня Л.В.</i>	Теоретичний аналіз проблеми бойового стресу	136
<i>Корольчук М.С. Корольчук В.М.</i>	Психологічні особливості професійного здоров'я в сучасних умовах	138
<i>Кравченко В.В.</i>	Сучасні наукові уявлення про психологічні стани, їх класифікація та основні підходи до вивчення	140
<i>Красницька О.В. Кітура О.В.</i>	Розвиток внутрішньої педагогічної техніки викладача вищого військового навчального закладу	145
<i>Кривенко О.В. Фалко В.В.</i>	Роль правового забезпечення взаємодії органів військового управління у секторі безпеки і оборони України	147
<i>Кривенко О.В. Черній М.П.</i>	Правове регулювання діяльності військової служби правопорядку у Збройних Силах України в умовах надзвичайного стану	153
<i>Крилов О.О.</i>	Душпастирська опіка військовослужбовців як один із шляхів реалізації внутрішньо-комунікаційної роботи в Збройних Силах України	155
<i>Кримець Л.В.</i>	Гендерна політика НАТО. Практика впровадження в національний контекст	159
<i>Кузовков С.О.</i>	Мозковий штурм – інструмент зміни мислення сучасного українського офіцера	161
<i>Кузіна В.Д.</i>	Актуальні проблеми організації правової роботи у Збройних Силах України	164
<i>Кучерява Т.О.</i>	Індивідуально-психологічні характеристики танкістів з різним рівнем надійності	166
<i>Лобода Ю.О.</i>	Філософія воєнної історії в системі професійної військової освіти	165
<i>Лисенко Д.П.</i>	Довіра як інструмент професійно-психологічного впливу командира на підлеглих в бойових умовах	169
<i>Литвиненко С.А.</i>	Актуальні проблеми здійснення професійно-психологічного відбору серед військовозобов'язаних, які плануються до призначення на офіцерські посади	172
<i>Марчик Ю.П.</i>	Цільова психологічна підготовка військовослужбовців Десантно-штурмових військ Збройних Сил України до ведення рейдових дій.	175
<i>Медвідь Л.П.</i>	Реалізація конституційних обов'язків військовослужбовців у контексті їх правового статусу	179
<i>Мозальов В.Є.</i>	Методологія оцінювання морально-психологічного стану особового складу військ	181
<i>Москальов І.О.</i>	Підготовка офіцерів-артилеристів до виконання вогневих завдань як психологічна проблема	183
<i>Мельник Я.І.</i>	Умови успішної профілактики міжособистісних конфліктів у процесі педагогічної взаємодії	184

<i>Мулява В.Д.</i>	Фактори морально-психологічної готовності особового складу військових частин (підрозділів) до виконання завдань за призначенням	186
<i>Назаренко І.І. Іванов В.І. Кузьмін В.М.</i>	Визначення готовності лікарів загальної практики - сімейної медицини до надання психологічної допомоги пацієнтам в умовах надзвичайної ситуації техногенного характеру	188
<i>Невальонний Є.О.</i>	Морально-психологічний стан особового складу як основний критерій ефективності внутрішньо-комунікаційної роботи у Збройних Силах України	190
<i>Нестеренко Н.В.</i>	Управлінська культура сержантів Сухопутних військ Збройних Сил України	192
<i>Недвиги О.В.</i>	Особливості психічних станів військовослужбовців під час участі у бойових діях.	194
<i>Несевря О.А.</i>	Психологічна робота з військовослужбовцями, які повернулися після виконання завдань в районі проведення операції Об'єднаних сил	196
<i>Нікітов В.В.</i>	Психічне здоров'я військовослужбовців та психологічна реабілітація учасників АТО	198
<i>Новікова В.Г.</i>	Історичні аспекти комплектування військ особовим складом	202
<i>Олійник В.О.</i>	Психологічна реабілітація у Національній гвардії України	205
<i>Олійник Л.В.</i>	Військова освітологія як основа освітньої діяльності вищого військового навчального закладу	209
<i>Олійник Т.Р.</i>	Фейк як подразник фрустраційних емоцій у військовослужбовців	210
<i>Онопрієнко Р.</i>	Необхідність психологічної підготовки особового складу аварійно – рятувальних підрозділів ДСНС та інших військових формувань, який залучається до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій	215
<i>Островська К.О.</i>	Європейські психотерапії у роботі з травмами війни	218
<i>Осьодло В.І. Зубовський Д.С.</i>	Взаємозв'язок посттравматичного зростання учасників бойових дій з індивідуально-психологічними характеристиками	221
<i>Павлушенко С.М.</i>	Дослідження феномену фрустрації в контексті професійної діяльності військовослужбовців Сил спеціальних операцій	224
<i>Пайонок С.В.</i>	Засоби масової інформації як компонент гібридної війни – прийоми впливу та маніпулювання	227
<i>Пашинський В.І. Панасевич Л.А.</i>	До питання правового регулювання діяльності складових сил оборони	229
<i>Перетятко Д.О.</i>	Обґрунтування рекомендацій щодо удосконалення комунікаційних технологій налагодження зв'язків з органами державної влади, політичними та громадськими організаціями, засобами масової інформації в інтересах виконання військовими (силами) завдань за призначенням	232
<i>Петляев С.П.</i>	Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками ООС	234
<i>Піскун І.І.</i>	Законодавче забезпечення участі збройних сил України в проведенні операції Об'єднаних сил	237
<i>Поп'юк Л.В.</i>	Система внутрішніх комунікацій та інформаційного супроводу (інформаційно-пропагандистського забезпечення) у Збройних Силах України як компонента системи стратегічних комунікацій (за досвідом провідних країн НАТО)	240
<i>П'янківська Л.В.</i>	Психологічні моделі і техніки посттравматичного зростання військовослужбовців	244

<b>Рибчук О.О. Вінтоняк В.Ф.</b>	Суб'єкт – суб'єктні відносини у процесі підготовки військових лідерів в умовах ВВНЗ	246
<b>Рудих В.Б.</b>	Соціальні уявлення про війну та мир молоді луганщини та чернігівщини	248
<b>Савоткін Д.М.</b>	Актуальні проблеми організації правової роботи у Збройних Силах України	251
<b>Слободяник В.І. Сірко Р.І.</b>	Формування самозбережувальної поведінки у майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій -теоретичне дослідження	253
<b>Смірнова Т.М.</b>	Емоційне вигорання, як фактор ризику для психічного здоров'я військовослужбовців в умовах особливого періоду функціонування Збройних Сил України	255
<b>Ступак Д.Б.</b>	Актуальні проблеми реалізації військовим командуванням своїх повноважень із запровадження та забезпечення правового режиму воєнного стану	259
<b>Сидоров К.І.</b>	Особливості морально-психологічного забезпечення підрозділів зенітних ракетних військ Повітряних сил Збройних Сил України під час відновлення боєздатності	261
<b>Скрибець В.В.</b>	Інформаційна складова гібридної війни РФ проти України через призму фейків та маніпуляцій	264
<b>Скрипнікова В.О.</b>	Методологічні підходи до моделювання процесу розвитку міжкультурної компетентності	266
<b>Скрипніченко А.А.</b>	Проблема формування професійної майстерності майбутнього викладача вищої військової школи	267
<b>Соломка Е.Т.</b>	Окремі аспекти збереження психічного здоров'я особистості	271
<b>Солошенко Н.В.</b>	Особливості збереження психічного здоров'я військовослужбовців – учасників операції Об'єднаних сил	274
<b>Старокінь В.В.</b>	Інформаційне забезпечення операції Об'єднаних сил (антитерористичної операції) як комунікаційно-контентна проблема	276
<b>Стасюк В.В.</b>	Інформаційно-психологічна зброя як засіб ведення інформаційно-психологічної війни	278
<b>Сулятицький І.В.</b>	Соціопсихічні кореляти збереження психічного здоров'я учасників операції Об'єднаних сил	282
<b>Сушинський О.Р.</b>	Психологічна реабілітація учасників бойових дій потребує комплексного державницького підходу	284
<b>Талаур С.Є.</b>	Формування компонент освітньо-професійної програми для підготовки фахівців морально-психологічного забезпечення	286
<b>Ткаченко А.В.</b>	Актуальні проблеми психологічної допомоги та реабілітації учасників операції об'єднаних сил	289
<b>Третяк О.В.</b>	Правове регулювання Збройних Сил України у боротьбі з тероризмом	292
<b>Туз О.С.</b>	Структурно-функціональна модель психологічної готовності керівників оперативно-розшукових підрозділів до управління в умовах змін	295
<b>Тютюнник Л.Л.</b>	Досвід Великої Британії у збереженні психічного здоров'я військовослужбовців	299
<b>Ушаков А.С.</b>	Структура педагогічного професіоналізму викладача ВВНЗ	302
<b>Хайрулін О.М.</b>	Мовна гра як засіб інформаційно-психологічного протистояння	306



<i>Хміляр О.Ф. Хміляр Р.О.</i>	Діяти без наказу – вищий рівень військового вишколу військовослужбовця	309
<i>Хоменко В.С.</i>	Розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності викладачів у педагогічній теорії та практиці	310
<i>Черевичний С.В.</i>	Невизначеність в діяльності командира	314
<i>Чулуп Ю.О.</i>	Морально-психологічне забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій)	320
<i>Шумейко А.П.</i>	Соціально-психологічні умови формування іміджу майбутнього офіцера-психолога Збройних Сил України в умовах навчання у ВВНЗ	323
<i>Щерба А.А.</i>	Щодо фахової компетентності військового фахівця	325
<i>Щерба О.В.</i>	Використання кейс-технології для розвитку комунікативної компетентності курсантів ВВНЗ	327
<i>Шимко Д.Г.</i>	Структурні компоненти професійної адаптації молодих офіцерів: змістовна характеристика	329
<i>Щербинський Є.Г.</i>	Проблеми психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань за призначенням	331
<i>Юркова О.І.</i>	Характеристика структури психологічної готовності військовослужбовців до виконання бойових завдань	334

## ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

### Шановні учасники науково-практичної конференції!

Щиро вітаю Вас з початком роботи науково-практичної конференції «Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах».

Сьогодні вся Україна та її Збройні Сили переживають нелегкі часи. Сучасні перетворення в державі потребують консолідації суспільства та їхнього надійного захисту від зовнішніх агресивних сил. Події на сході нашої держави переконливо засвідчили, що боєздатність військ (сил) значною мірою залежить від людського чинника, особливо в епоху високорозвиненої бойової техніки і озброєння.

Успішні результати операції Об'єднаних сил на сході України багато в чому залежать від психічного стану військовослужбовців, їхньої здатності переносити величезні фізичні й психічні навантаження, долати страх у бою й зберігати волю до перемоги.

Практика ведення бойових дій довела, що далеко не кожен військовослужбовець безболісно для свого психічного здоров'я переносить екстремальні умови бою. Перебуваючи під інтенсивним впливом психотравмуючих чинників бойового середовища, військовослужбовець може отримати розлади психіки різного ступеня важкості, що призводить до часткової або повної втрати боєздатності.

Це свідчить про те, що ми не маємо права більше втрачати час! Ми маємо зробити все від нас залежне, щоб всебічно підготувати військовослужбовця до виконання завдань в бойових умовах.

Шановні учасники конференції! Сьогоднішня наукова конференція є логічним продовженням загальної дискусії, яка триває як серед науковців, так і в середовищі української громадськості і стосується вироблення найбільш оптимальної моделі організації психологічної підготовки військовослужбовців, оптимізації їх морально-психологічного стану, підвищення рівня готовності до виконання завдань за призначенням.

Чимало учасників конференції приєднався до нас цього року вперше, але я впевнений, що всі ми готові до активної спільної роботи щодо розгляду шляхів ефективного вирішення філософсько-соціологічних та психолого-педагогічних проблем підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах.

Сподіваюсь, що online формат наукової конференції не стане перешкодою в обговоренні ключових аспектів психологічної роботи в бойових умовах, показі практичних шляхів ефективного вирішення проблем психологічної готовності військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань України, розкритті окремих положень щодо психологічної підготовки до дій в бойових умовах, обґрунтуванні шляхів попередження негативного впливу бойових обставин на психіку особистості та окреслення можливих підходів щодо соціально-психологічного супроводження учасників бойових дій.

Шановні учасники конференції! Сподіваюся, що сьогоднішній захід буде сприяти конструктивній дискусії, творчому колективному пошуку відповідей на актуальні питання. Цікаві судження сприятимуть ефективному вирішенню невідкладних проблем, що розглядатимуться на конференції.

Розраховую на те, що така зустріч дасть змогу обмінятися позитивним досвідом, а напрацьовані рекомендації й пропозиції будуть затребувані на практиці. Бажаю всім учасникам конференції плідного спілкування, реалізації намічених планів і всього найкращого!

**Анатолій Сиротенко**, доктор військових наук, старший дослідник,  
генерал-лейтенант, Начальник Національного університету оборони України  
імені Івана Черняхівського

## ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

### Шановні товариші, науковці, колеги!

Дозвольте мені у цей день щиро привітати усіх із початком нашої чергової, уже традиційної науково-практичної конференції!

Сьогодні ми зібралися щоб обговорити дуже важливі проблеми для нашої держави та її Збройних Сил, актуальність яких закладена в самій назві конференції. Адже процес розбудови Збройних Сил потребує всебічного аналізу та врахування, насамперед, соціально-гуманітарних, політичних і правових питань, які в комплексі і визначають вирішальну роль людського фактора в сучасній війні. Це ще раз підтверджує думку К.Клаузевіца, про те, що у кожній війні моральні сили наскрізь пронизують усю військову стихію, здійснюючи вплив на хід збройної боротьби. До головних моральних сил він відносив талант полководця, військову доблесть армії та дух народу, який її комплектує. Людський фактор органічно пов'язаний з економічним, науковим, воєнним потенціалами і значною мірою визначає ефективність їх використання. Без людей техніка та зброя недієздатні.

Зараз, на наших очах, у житті України відбуваються надзвичайно важливі, епохально-історичні, революційні події, які мають не тільки українське, національне, а й світове значення. Ці події і є найважливішим фактором актуальності нашої конференції, оскільки викликали дійсно революційні зрушення, насамперед, у соціальних, гуманітарних і правових сторонах життя українського народу та його Збройних Сил.

Одним із основним напрямів формування такого високопатріотичного духу, зміцнення людського чинника обороноздатності держави в цілому, безумовно є вирішення філософсько-соціологічних та психолого-педагогічних проблем підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах.

Дуже важливо акцентувати увагу і на необхідності відновлення та підтримання належного рівня морально-психологічного стану особового складу у зв'язку з постійним зростанням психологічного, морального та фізичного навантаження в умовах його повної готовності до застосування.

Крім цього, розв'язання філософсько-соціологічних та психолого-педагогічних проблем підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах буде значною мірою сприяти їх наближенню до європейських і світових стандартів з подальшим формуванням сучасної європейської армії.

Тому зараз, в умовах реальної воєнної загрози державному суверенітету та територіальній цілісності України, виникає нагальна необхідність спрямувати роботу на швидке та ефективно вирішення філософсько-соціологічних та психолого-педагогічних проблем підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах та значного посилення боєздатності Збройних Сил України.

Вважаю, що саме зазначені вище питання постануть сьогодні в центрі нашої уваги. У моєму розумінні така реалістичність, зосередження на практичних аспектах роботи значною, якщо не вирішальною мірою, визначають рівень науковості і дієвості конференції. Переконаний, що це нам під силу.

Бажаю вам побільше ділових та цікавих доповідей, плідних дискусій і вагомих результатів. Сподіваюся, що вам додадуть енергії і натхнення не лише важлива мета нашої зустрічі, але й творча атмосфера, яка панує в одному з провідних вишів України - Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського

Слава Україні – Героям Слава.

**Сергій Поздишев**, кандидат психологічних наук,  
генерал-майор, заступник начальника Національного університету оборони України  
імені Івана Черняхівського

## **СИМПТОМИ СТРЕСУ ТА МЕХАНІЗМИ, ЩО ПРИЗВОДЯТЬ ДО СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ**

Події, що створюють потенційну або актуальну загрозу задоволенню фундаментальних потреб та водночас ставлять перед індивідом проблему, якої він не може уникнути та розв'язати за короткий проміжок часу звичним для нього способом, можна кваліфікувати як кризові. При цьому психологічне та клінічне розуміння кризи розрізняються.

Відповідно до психологічного підходу криза – це гострий емоційний стан, що виникає у разі блокування цілеспрямованої життєдіяльності людини, як дискретний момент розвитку особистості.

У клінічній теорії кризи це поняття використовують для визначення такої реакції на небезпечні події, яку переживають як хворобливий стан.

Зазвичай людина може самостійно подолати кризовий стан, тому у процесі подолання кризи людина може отримати новий досвід, розширити діапазон адаптивних реакцій.

Психологи виокремлює два типи реакцій у переживанні кризи:

- 1) розв'язання кризи та повернення до попереднього образу життя;
- 2) розв'язання кризи потребує кардинальних змін життя людини, його нового осмислення.

Зокрема, науковці описують чотири послідовні стадії перебігу кризи:

- 1) первинне зростання напруження, що стимулює звичні способи розв'язання проблеми;
- 2) подальше зростання напруження в умовах, коли ці способи виявляються безрезультатними;
- 3) ще більше збільшення напруження, що потребує мобілізації зовнішніх та внутрішніх джерел;
- 4) якщо все виявляється марним, настає четверта стадія, що характеризується підвищенням тривожності й депресією, відчуттям безпорадності та безнадійності, дезорганізацією особистості.

Криза може закінчитися на будь-якій стадії, якщо небезпека зникає або людина знаходить адекватне вирішення проблеми.

На відміну від кризи, екстремальна ситуація – це ситуація, що виникла раптово, є загрозливою або суб'єктивно сприймається людиною як загроза для життя, здоров'я, особистісної цілісності, благополуччя.

Як екстремальні розуміють такі ситуації, що виходять за межі звичайного, «нормального» людського досвіду. Ступінь екстремальності ситуації визначається силою, тривалістю, новизною, незвичністю проявів екстремальних чинників.

Як фактори, що визначають екстремальність, вчені розглядають такі:

- 1) різні емоціогенні впливи, пов'язані з небезпекою, труднощами, новизною, відповідальністю в певній ситуації;
- 2) дефіцит необхідної інформації чи наявність суперечливої інформації;
- 3) надмірне психічне, фізичне, емоційне напруження;
- 4) вплив несприятливих кліматичних умов (спеки, холоду, кисневої недостатності тощо);
- 5) голод, спрага.

Зазначені психофізіологічні небезпечні фактори можуть спричинити виникнення фізіологічного та психологічного стресу. Дослідження Г. Сельє довели, що певний ступінь стресу може бути корисним (еустрес), тому що відіграє стимулюючу роль та сприяє пристосуванню людини до мінливих змін. Якщо стрес є інтенсивним та надмірно

тривалим, то перевантажує адаптаційні можливості людини і призводить до психологічних та фізіологічних порушень в організмі (дистрес).

У сучасній літературі термін «стрес» позначає такі поняття:

- сильний несприятливий, негативний вплив на організм;
- сильна несприятлива для організму фізіологічна чи психологічна реакція на дії стресора;
- сильні несприятливі чи сприятливі для організму реакції різного роду;
- неспецифічні риси (елементи) фізіологічних, психологічних реакцій організму при сильних, екстремальних для нього впливах, що викликають інтенсивні прояви адаптаційної активності;
- неспецифічні фізіологічні та психологічні реакції організму, що виникають при будь-яких реакціях організму;
- неспецифічні фізіологічні та психологічні прояви адаптаційної активності при дії сильних екстремальних для організму факторів.

Так, Г. Сельє виокремлює три основні стадії розвитку стресу.

Перша стадія – аларм-стадія, або реакція тривоги, коли відбувається мобілізація адаптаційних ресурсів організму. На цій стадії людина перебуває у стані напруженості та мобілізації.

Це свого роду підготовка до наступного етапу, тому іноді першу стадію називають «передстартовою готовністю». Фізично і психологічно людина відчуває себе дуже добре, перебуває в піднесеному настрої. Організм змінює свої характеристики під впливом стресу. Якщо стресор надзвичайно сильний, стрес може настати і на цьому етапі. Реакція тривоги починається через 6 год. після виникнення стрес-чинника і триває 24–48 год. На цій стадії реагують вісцеральні системи: кровообіг, дихання, якими керує ЦНС з широким залученням гормональних факторів, зокрема катехоламінів, що в свою чергу супроводжується підвищеним тонусом симпатичної нервової системи. Наслідком активації симпатикоадреналінової системи є катаболічні зміни вегетативних функцій, які забезпечують організм енергією для необхідних затрат в майбутньому. Етап є пошуковим, спробою адаптуватися до нового фактора чи нових умов за рахунок системних механізмів організму. На цій фазі часто виникають захворювання, які належать до класу так званих «психосоматичних»: гастрити, коліти, виразки шлунку, мігрені, алергії тощо. Проте на третій стадії вони повертаються з потрійною силою. Як відомо, під час війн, у стадії мобілізації організму, люди надзвичайно рідко хворіють.

Якщо стресогенний чинник дуже сильний чи продовжує діяти, настає наступна фаза – стадія резистентності, або опору. На цій стадії відбувається збалансована витрата адаптаційних можливостей. Людина розвиває оптимальну енергію, пристосовуючись до мінливих обставин, – тобто це фаза максимального підйому енергії. Ознаки тривожності майже зникають, рівень опору стає значно вище оптимального. Зменшується загальна збудженість ЦНС, формуються функціональні системи, що забезпечують управління адаптацією до нових умов. Знижується інтенсивність гормональних зсувів, поступово виключається низка систем та органів, залучених у реакцію. В ході цієї фази адаптивні реакції організму поступово переключаються на глибший рівень, гормональний фон видозмінюється, посилюють свою дію гормони кори наднирників – «гормони адаптації» (кортизол та ін.). Проте втома поступово збільшується.

Стадія тривоги та стадія резистентності, за Г. Сельє, становлять еустрес.

Якщо стресор продовжує діяти ще довше, настає третя стадія – стадія виснаження. Якщо виснаження не настає, то в цей період організм набуває неспецифічної чи специфічної резистентності – стійкості організму, настає фаза стійкої адаптації, або резистентності. Якщо стресор діє тривало, ресурси організму поступово зменшуються, знов проявляється реакція тривожності, яка є зворотною. В такому разі можна говорити про дистрес, внаслідок якого розвиваються реактивні стани, провокуються ендогенні захворювання.

### Список використаних джерел:

1. Теорія і практика психологічної допомоги та реабілітації: підручник / колектив авторів; за заг. ред. В. Осьодла. К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2019. 460 с.
2. Ковальчук О., Мороз Р. Психологічний механізм виникнення стресових ситуацій у військовослужбовців. *Вісник Національного університету оборони України*. Зб-к наук. праць. К.: НУОУ, 2019. № 3 (53). С. 84–93.

*Авраменко М.В., аспірант кафедри психології,  
Київський національний торговельно-економічний  
університет, підполковник*

## ВПЛИВ СТРЕСУ НА МОТИВАЦІЮ ПРАЦІВНИКІВ ТА ЇХ ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ

Існування будь-якої організації неможливо відокремити від зусиль її керівників для досягнення своєї мети. У цьому випадку кожен заклад хоче мати можливість вижити, рости і розвиватися. Для досягнення таких цілей людські ресурси є головною рушійною силою. Робота співробітників – важлива частина, на яку звертають увагу керівники будь-якої організації. Якщо результати діяльності працівника низькі, в кінцевому рахунку це також вплине на результати діяльності всього закладу.

Для забезпечення високої ефективності роботи працівників, включаючи керівників організацій, необхідно звертати увагу на умови праці, стресові ситуації, мотивацію та задоволеність працівників умовами та результатами своєї праці.

Найбільш загальноприйняте визначення стресу полягає в тому, що стрес – це стан або почуття, що переживає людина, коли відчуває, що вимоги перевищують особисті та соціальні ресурси, які вона може мобілізувати. Інакше кажучи, це те, що ми відчуваємо, коли думаємо, що втратили контроль над подіями.

Професійний стрес – це напружений стан, який виникає у людини під впливом негативних факторів, пов'язаних з професійною діяльністю. Він є дисбалансом між вимогами роботи та здібностями і навичками працівника для вирішення цих вимог. Існує велика кількість теорій та моделей професійного стресу, метою яких є визначення сутності цього поняття. Загалом, можна виділити два підходи у вивченні професійного стресу. У першому відбувається зіставлення психологічних характеристик стану індивіду з його фізіологічними показниками і ефективністю діяльності. Другий підхід ґрунтується на прагненні вивчити психологічну природу стресу.

Переважає більшість зарубіжних вчених вважає, що професійний стрес негативно впливає на психологічне та фізичне здоров'я працівників, а також на ефективність діяльності організацій. Їх дослідження спрямовані на визначення характеру професійного стресу, його причин і наслідків, а також стратегії профілактики, оцінки ризику та методів управління.

Стрес на робочому місці неминучий через вимоги сучасного професійного середовища. Стрес, який людина сприймає як прийнятний, може навіть загартовувати працівників, мотивувати працювати і вчитися залежно від наявних ресурсів та особистісних характеристик. Проте, коли стрес стає надмірним це призводить до негативних наслідків. Стрес впливає на різних людей по-різному. Вплив професійного стресу може призвести до дисфункціональної поведінки на роботі та сприяти поганому фізичному та психічному здоров'ю.

Люди вимагають хороших умов праці та очікують цікавої роботи, де їхню працю можна оцінити та відчути її цінність. Але наявність стресових умов, які виникають внаслідок нудних, нецікавих робочих моментів або нездорового клімату середовища, робота без підтримки та постійний тиск, навантаження та переслідування з боку керівництва безпосередньо впливають на роботу працівника [4].

Вплив стресу може бути як позитивним, так і негативним для здоров'я людей та їх діяльності. Це залежить від рівня стресу, який зазнають працівники. Якщо стрес на роботі знаходиться на низькому та помірному рівні, це насправді може підвищити ефективність роботи працівників. Однак, коли рівень стресу перевищує максимальну межу, продуктивність працівника може знизитися.

На додаток до стресу на роботі, мотивація як рушійна сила що стимулює до дій, повинна також привертати увагу. Якщо працівники отримують задоволення від роботи, вони зможуть досягнути високих показників.

Крім того, мотивацію можна визначити як заохочення, що містяться в людині, намагаючись встановити поведінкові зміни, які краще відповідають її потребам [5].

Маслоу стверджує, що кожна людина має п'ять ієрархій людських потреб. Ці потреби - це фізіологічні потреби (голод, спрага, притулок, секс та інші фізичні потреби), потреби в безпеці (захист від фізичної небезпеки та емоцій), соціальні потреби (співчуття, дружба, соціальна активність), потреби в повазі (включаючи такі фактори, як внутрішні винагороди за самоповагу, автономію та досягнення, а також зовнішні фактори, такі як статус, визнання та увага), та потреби в самоактуалізації (ріст, досягнення власного потенціалу та самореалізація). П'ять людських потреб стають потужним мотиватором для людей робити що завгодно, щоб виконати п'ять вимог [3].

На думку Робінса та Джаджа, мотивація - це процес, що описує силу, спрямованість та наполегливість людини у спробі досягти своїх цілей [6]. Отже, мотивація - це процес, який пояснює інтенсивність, спрямованість та наполегливість зусиль для досягнення мети.

В результаті дослідження ми прийшли до наступних висновків:

по-перше, існує значний вплив стресу на роботі на результати діяльності працівників, тобто, чим менший стрес на роботі, який відчувають працівники, тим вищі результати їх роботи, і навпаки, чим вищий рівень стресу у працівників, тим нижче їх ефективність. Тому надзвичайно важливо, щоб стрес працівників залишався на низькому рівні. Таким чином, ефективність їх роботи може підтримуватися та покращуватись;

по-друге, доведено, що мотивація суттєво впливає на результати діяльності працівників. Це означає, що чим вища мотивація працівників, тим вищі результати їх роботи. Коли мотивація найнижча, повинна бути спроба задовольнити потреби в самореалізації. Крім того, важливо приділяти більше уваги задоволенню потреб працівників у самореалізації;

по-третє, хоча стрес на роботі не впливає на задоволеність роботою, він, як виявляється, відіграє роль у покращенні результатів роботи працівників. Слід звернути увагу на задоволення роботою, оскільки задоволені працівники можуть поліпшити свої результати;

По-четверте, мотивація може покращити ефективність роботи співробітників за рахунок отримання задоволення від роботи. Зростаюча мотивація працівників може покращити рівень задоволеності роботою, а вища задоволеність роботою може покращити ефективність роботи в цілому.

#### **Список використаних джерел:**

1. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса. Психологическая антропология стресса. Москва : Академический проект, 2009. 943 с.
2. Корольчук М.С. Професійне вигорання працівників освіти : монографія.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 304 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность / пер. А. М. Татлыбаевой; терминолог. правка В. Данченка. Київ : PSYLIB, 2004. 136 с.
4. Jeremy W. Stranks, Stress at Work, Management and Prevention, Routledge 2005. 120 p.
5. Uno, Hamzah B 2007, Teori Motivasi dan Pengukurannya : Analisis di Bidang Pendidikan, Jakarta: Bumi Aksara. 235 p.

*Адаменко Л.С., ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, старший лейтенант*

## **ПРОФІЛАКТИКА НАСЛІДКІВ СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ ЗА ДОПОМОГОЮ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ**

З огляду на триваюче збройне протистояння на Сході України в Збройних Силах України спостерігається тенденція до зростання рівня захворюваності, що на пряму пов'язано з психосоматичними та психічними розладами. Означене може свідчити про недостатню ефективність існуючих підходів до профілактики фізичних та психічних розладів в Збройних Силах України, в тому числі з позицій психології здоров'я.

Рішення даної проблеми неможливо без знання основних механізмів подолання стресів, розуміння способів управління стресорами, особистісних ресурсів, що допомагають зберегти і зміцнити здоров'я військовослужбовців, розвитку резильєнтності, для успішного подолання зростаючих вимог оточуючого середовища.

З точки зору дослідження процесів адаптації, саморегуляції, копінг-стратегії, дають змогу військовослужбовцю впоратися зі стресом і життєвими проблемами, та мають стати теоретичною основою профілактичних програм. Програма копінг-стратегій щодо розвитку резильєнтності має спрямовуватись на виявлення варіантів позитивних копінг-стратегій, при яких моделі поведінки ризику стануть непридатними для цього механізму адаптації. Активна зміна ситуації військовослужбовцем має стати більш адаптивною, ніж пристосування до неї.

Профілактика психічних захворювань у військовослужбовців розглядається нами як спрямований, випереджальний розвиток копінг-стратегій, пошук особистісних ресурсів для подолання життєвих стресів, які сприяють розвитку та зміцненню психічної резильєнтності, зростанню індивіда, і навчання його позитивним, адаптивним і ефективним копінг-стратегіям. Позитивні копінг-стратегії сприяють зміцненню психічного здоров'я, зменшують фактори ризику захворюваності та пом'якшують їх наслідки.

Профілактика психічних захворювань у військовослужбовців націлена на формування адаптивних і ефективних копінг-стратегій, розвиток ресурсів особистості, розвиток рефлексії почуттів, формування позитивної самооцінки і адаптивного уявлення про себе, визнання права на власні помилки, що дозволять йому успішно адаптуватися до середовища, зміцнювати здоров'я і зберігати психосоціальне благополуччя.

Таким чином, вдалі копінг-стратегії у складних умовах життєдіяльності дають можливість військовослужбовцю подолати життєві кризи, тяжкі стресові ситуації. Такі стратегії у загальному вигляді пов'язані з ресурсом особистості або з потенціалом, запасом її різних структурно-функціональних характеристик, що забезпечують загальні види життєдіяльності та специфічні форми поведінки, реагування та адаптації.

### **Список використаних джерел:**

1. Родина Н. В. Індивідуально-особистісні особливості менеджерів середньої ланки в кризових ситуаціях: психодинамічний підхід. Автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, история психологии». Одесса, 2005. 26 с.

2. Родина Н. В. Личностные детерминанты профессионального выбора студентов-психологов: психодинамический подход. *Актуальні проблеми психології: психологія навчання, генетична, медична психологія.* 2007. №.10 (1). С. 235–239



3. Lazarus R. S. Toward Better Research on Stress and Coping. R. S. Lazarus *American Psychologist*. 2000. № 55. P. 67–78
4. Folkman S. Positive affect and the other side of coping. S. Folkman, J. T. Moskowitz. *American Psychologist*. 2000. № 56. P. 77–98
5. Wills T. A., Shiffman S. Coping and substance use: A conceptual structure S. Shiffman, T. A. Wills (Eds.). *Coping and Substance*. Orlando F. L. 1985. P.3–25.
6. Zakowski S. G. et al. Appraised control, coping and stress in community sample: A test of the goodness-fit hypothesis. 2001. 23. P. 158–165.

*Алещенко В.І., професор кафедри морально-психологічного забезпечення військ (сил) гуманітарного інституту, доктор психологічних наук, професор*

### **РОЛЬ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРА**

За умов гібридної війни Російської Федерації проти України одним з головних завдань військової освітньої політики має стати формування у військовослужбовців Сил оборони національних суспільно-державних цінностей як ідейного підґрунтя української громадянської ідентичності. Це сприятиме цементуванню, сталому розвитку та зміцненню обороноздатності нашої держави. У цьому контексті ґрунтовного осмислення потребує гуманітарна складова вищої військової освіти як важливого чинника ефективних перетворень у війську.

Можна констатувати невідповідність між обсягом гуманітарних знань (дисциплін) і можливістю їхнього засвоєння у відведені для цього терміни; формування різних гуманітарних педагогічних практик; продовження відтворення традиційних форм викладання, що вичерпали себе у значній мірі; гуманітарна складова освіти слабо реагує на проблеми та запити сучасності.

Отже, важливим завданням для військової освіти, як складової загальнодержавної освіти, є докорінне реформування освітнього процесу, яке спрямоване на усунення радянських рудиментів, при збереженні кращого досвіду підготовки офіцера “нового типу”, що має ключові компетентності професіонала-лідера, який вміє працювати в колективі, цінує свого підлеглого, володіє іноземними мовами, спроможного захистити національні інтереси держави. Це дозволить пришвидшити впровадження євроатлантичних стандартів та досягнення взаємосумісності зі збройними силами країн-членів і партнерів НАТО [1].

Академічна спільнота сучасних закладів вищої освіти традиційно визнає важливість вивчення таких дисциплін, як філософія, логіка, історія, психологія, соціологія, педагогіка тощо для більш інтенсивного інтелектуального збагачення майбутніх офіцерів збройних сил, проте ґрунтовних спеціальних досліджень на цю тему досі немає.

Отже, на цей час в освіті офіцерів необхідно визначити певний баланс у природничо-науковій та гуманітарній галузі знань. Питання формування світогляду, української ідентичності, громадянської позиції, військової культури належить до найактуальніших проблем відродження та розвитку українського війська.

У середовищі фахівців необхідність гуманітаризації знання для потреб ефективного розвитку сучасної освіти і суспільства є предметом консенсусу. Втім, змістовно-функціональні аспекти гуманітаризації військової освіти все ще залишаються нез'ясованими, суперечливими та двозначними. Ця проблема характерна не тільки для України. Одноставних рішень щодо визначення гуманітарної освіти як додатку до технічних та природничих знань недостатньо. Слід констатувати, що на думку багатьох науковців актуальним є проблема поєднання гуманітарних, соціальних, поведінкових та

“технократичних” галузей знань, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, надання їм світоглядної виразності, чітких структурних та ієрархічних пріоритетів.

Військова освіта має свою специфіку та повинна відповідати передовим стандартам у методиках підготовки, гарантувати ефективну підготовку наукових, науково-педагогічних кадрів та має бути перенаправлена на досвід ООС (АТО), бойових дій, міжнародних операцій [2]

Сутність реформи військової освіти визначається гуманістичною стратегією. Ця стратегія обумовлюється реаліями сучасної геополітичної та соціально-політичної обстановки (усвідомлення ідеологічного плюралізму як основи демократичного менталітету, необхідність володіння іноземними мовами, наявність взаємозв'язку міжнародних сил, активізація міжнародного тероризму тощо) і задана культурним та цивілізаційним розвитком людства. На наш погляд, мова повинна йти не про недооцінку ролі і місця гуманітарних знань в системі професійно орієнтованих дисциплін, а про новітні підходи його засвоєння, наповнення змісту гуманітарних дисциплін орієнтуючись на реалії сучасності.

У змісті вищої військової освіти тільки цикл соціально-гуманітарних дисциплін реалізує завдання формування системи філософських, соціально-політичних, психолого-педагогічних, правових знань слухачів, які закладають людиноцентричне підґрунтя у структурі професійної діяльності.

Сутність військової освіти, яка водночас виступає інструментом і об'єктом реформування Збройних Сил України, передбачає пріоритет національних інтересів і національної безпеки при визначенні її змісту; відсутність жорсткої стандартизації змісту навчання; орієнтація на базову теоретичну підготовку з гуманітарних, соціально-економічних, природничих та інженерних дисциплін з обмеженою вузькою спеціалізацією (у вищих навчальних закладах); психолого-фізіологічна виваженість обсягу та змісту навчальних програм; організація навчального процесу та повсякденної діяльності; престижність навчання, повага до історії, традицій та ритуалів; напруженість, інтенсивність навчання, особливо з фізичної підготовки; висока вимогливість до військової дисципліни та виконання розпорядку дня; пріоритет практичних видів занять; невелика питома вага в навчальних планах лекційних форм занять; спрямованість на самостійне оволодіння знаннями [3]. Автор вважає важливим додати мотивацію викладачів.

Сьогодні в освітній процес активно залучений офіцерський склад, який має бойовий досвід, запроваджено механізм ротації науково-педагогічних працівників. Значний відсоток офіцерів-викладачів військових навчальних закладів протягом останніх років брали участь у проведенні операції Об'єднаних сил (АТО) на території Донецької та Луганської областей. Слід зазначити, що ВВНЗ мають всі можливості забезпечити підготовку національно свідомих фахівців із високим рівнем професіоналізму, компетентності, інтелектуального розвитку, загальної та військово-професійної культури, високоморальних, здатних творчо мислити та відповідально діяти згідно з принципами добросовісності офіцерських кадрів, здатних до наполегливого самостійного засвоєння нових знань протягом військової служби, прийняття оптимальних рішень в нестандартних умовах за всіма спеціальностями й спеціалізаціями, що визначають рівень боєздатності та боєготовності ЗС України [3].

Ключовими аспектами гуманітарної освіти у ВВНЗ є:

- визначення моделі військової професії, яка б відповідала очікуванням суспільства, перспективам розвитку Сектору безпеки і оборони та глобальним технологічним змінам;
- модернізація вищої та базової освіти за військовими спеціальностями;
- сприяння безперервному професійному розвитку та підвищенню кваліфікації військовослужбовців.

Модель підготовки, закладена стандартом вищої освіти України за спеціальністю 253 “Військове управління (за видами збройних сил)”, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 24.05.2019 р. № 724, спрямована на підготовку

військового фахівця, як члена команди, а не як офіцера-лідера, що повинен ухвалювати одноосібне рішення за умов невизначеності, нести персональну відповідальність за виконання наказу, збереження життя і здоров'я підлеглих, їхнього навчання та виховання, бути справжнім патріотом своєї держави [4].

Реформа військової освіти, яка здійснюється сьогодні, ставить питання: чи необхідна гуманітарна складова у військовій освіті. Скорочення навчальних дисциплін гуманітарного та соціального циклу, вочевидь, свідчить про прагматичний підхід до вищої освіти військових кадрів. Гуманітарні науки вважаються таким собі обтяжливим “додатком” до професійної освіти. Військово-технічна освіта, безумовно, повинна мати професійну спрямованість, але професійні навички формуються, в тому числі, й загальнонауковими дисциплінами.

Виділимо напрями розвитку компетенцій, тих, хто навчається у системі військової освіти з погляду ціннісно-компетентнісного підходу:

1) усвідомлення курсантами (слухачами) гуманістичної стратегії військової реформи, провідної ролі збройних сил у суспільстві;

2) розуміння сутності війни як соціально-політичного явища, характеристик сучасного періоду з погляду світової політики та міжнародних відносин, відносин в структурі українського суспільства;

3) розробка та освоєння етичних стандартів військового фахівця;

4) усвідомлення ролі техніки на сучасному етапі (період переходу розвинених країн до інформаційного суспільства);

5) розвиток інструментальних, міжособистісних та системних компетенцій;

6) розвиток методологічного інструментарію наукових досліджень тощо.

Аналіз наукових статей з педагогіки та профорієнтації показує, що важливого значення набувають такі терміни, як “hardskills” і “softskills”. Вони посіли почесне місце у переліку компетентностей кращих університетів світу.

Hardskills (англ. “жорсткі” навички) – це компетенції, яким можна навчити і які можна вимірювати (виконання нормативів, водіння техніки, знання іноземних мов, використання комп’ютерних програм тощо).

Softskills (англ. “м’які” навички) – це універсальні компетенції, які набагато важче виміряти кількісними показниками (комунікабельність, вміння працювати в команді, креативність, пунктуальність, врівноваженість) [5].

Наприклад, у новій моделі функціонування Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського перераховані засадничі цінності навчального закладу: лідерство-служіння, сміливість, комунікація, різноманітність, відповідальність, професіоналізм, духовність, інноваційність, широта залучення, прагнення до досконалості, інтелектуальне лідерство.

Доцільно до цього переліку додати ще одну цінність: “Здатність вирішувати проблеми”. Цей навик може включати звернення до галузевих знань для негайного вирішення проблеми по мірі її виникнення або виділення часу на дослідження та консультації з колегами. До навички вирішення проблем також належать: творчий підхід, вміння проводити дослідження, управління ризиками, робота в команді та управління конфліктами. Цей перелік майже повністю відповідає комплекту компетентностей, що стосуються поняття “softskills”. Як показує досвід, зазначений перелік цінностей формують саме гуманітарні дисципліни.

Практика свідчить, що необґрунтоване скорочення гуманітарних дисциплін у ВВНЗ призводить до негативних наслідків: частина курсантів (слухачів) погано орієнтується в системі людських відносин та інтересів, не підготовлена до сприйняття засадничих світоглядних орієнтацій та цінностей. Відтак, необхідно радикально переломити таке ставлення до гуманітарних дисциплін і стверджувати їхній імідж як провідної галузі знань. Про це переконливо свідчить передовий досвід військової освіти у провідних держав світу [6]. Так на гуманітарні дисципліни у військових закладах США відводиться до 50% навчального часу на першому курсі, до 30% – на другому, до 60% – на третьому і до 70%

– на четвертому. Випускник військового коледжу є високоінтелектуальним, високоосвіченим офіцером, який здатний швидко освоїти обраний військовий фах у військах [6].

Орієнтуючись на кращі західні освітні моделі, слід не забувати про особливості становища сучасної України. Специфіка української ситуації за умов гібридної війни не дозволяє механічно переносити на її систему освіти всі принципи західного навчального процесу, а вимагає посилення громадянської та патріотичної складової. Роль гуманітарної складової у ВВНЗ полягає в тому, що вона покликана не лише забезпечувати передачу наукових знань та вмінь слухачам, а й формувати їхні ціннісні орієнтири, патріотизм, підвищувати рівень політичної культури тощо. Тому гуманітарне знання, є важливою складовою системи вищої освіти, що дозволяє сформувати не вузько підготовленого професіонала, а особистість, громадянина та патріота з національною ідентичністю [7].

На сьогодні, військова освіта має подолати суперечність між освітньою моделлю притаманною західним соціально та політично стабільним державам і реаліями України, які визначаються значною відмінністю у соціокультурних цінностях та політикою Російської Федерації, яка їх використовує у так званій гібридній війні [8].

Важливим завданням є поглиблення інтеграції гуманітарних аспектів військової освіти у ЗВО. Сучасна концепція гуманітаризації військової освіти повинна спиратися як на набутий національний досвід, так і на іноземний досвід навчання військових фахівців, які мають широку теоретичну та гуманітарну підготовку, розвинуте почуття громадянської відповідальності і патріотизму.

Для цього необхідно удосконалити сучасні підходи до побудови системи вищої військової освіти, а саме:

- формування і становлення військових педагогів нової формації;
- збереження та зміцнення основних науково-педагогічних шкіл за ключовими напрямками підготовки військових фахівців;
- змінити підхід до розроблення професійних стандартів для вищої військової освіти, засадничим наповненням системи загальних, професійних та фахових компетентностей необхідно вважати гуманітарний напрям. Основною моделлю військового фахівця повинна бути модель офіцера-лідера, патріота;
- визначати компетентності, які зможуть забезпечити ефективне функціонування спеціалістів протягом усієї військової служби, загалом життя за підходами “hardskills” і “softskills”;
- запровадити до освітнього процесу сучасні технології навчання (кейс-технології, кредитно-модульну систему організації навчального процесу тощо);
- удосконалення матеріально-технічної бази ВВНЗ.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі вважаємо подальший моніторинг та вдосконалення освітніх програм, розвиток гуманістичної стратегії у військовій справі тощо. Людина була і буде залишатися головним чинником на війні. Світогляд, система цінностей, освіченість, моральність – усе це складові духовного потенціалу і загалом військової могутності держави

#### Список використаних джерел:

1. Основні засади мовної підготовки особового складу у системі Міністерства оборони України / затв. Перш заст МОУ. URL: [http://www.mil.gov.ua/content/education/Osnovni\\_zasady\\_movnoy\\_pidgotovky\\_y\\_MOU.zip](http://www.mil.gov.ua/content/education/Osnovni_zasady_movnoy_pidgotovky_y_MOU.zip) (дата звернення: 26.10.2020).
2. Державна програма розвитку Збройних Сил на період до 2020 року. Введено в дію Указом Президента України від 22 березня 2017 року № 73/2017
3. Полторак С.Т. Перспективні напрямки розвитку державного управління системою вищої військової освіти України. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління*. 2017. Вип. 2. С. 309–315. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU\\_2017\\_2\\_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNUCZUDU_2017_2_40) (дата звернення: 26.10.2020).

4. Осьодло В.І., Вітченко А.О. Розвиток системи вищої військової освіти України в контексті сучасних трансформаційних змін. *Наука і оборона*. № 2/2019. НУОУ ім. І.Черняхівського. Київ. 2019. С. 44–50.

5. Стасюк В.В. Гуманізація та гуманітаризація системи військової освіти: вимоги сьогодення. *Вісник Національного університету оборони України* 1 (32) / 2013. Київ. НУОУ. С. 155–160.

6. Hard Skills vs. Soft Skills. Indeed Career Guide. веб-сайт. URL: <https://www.indeed.com/career-advice/resumes-cover-letters/hard-skills-vs-soft-skills>. (дата звернення: 26.10.2020).

7. Лозовий В.С. Роль гуманітарної освіти у формуванні національної ідентичності та консолідації суспільства в умовах суспільно-політичної кризи в Україні. *Гуманітарна освіта у вищій школі: історичний досвід, проблеми та перспективи. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* / С. Копилов та ін. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. 189 с.

8. Суспільно-комунікативні процеси у Збройних Силах України: підручник. за заг. ред. В.С. Чорного. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. 372 с.

*Апальков В.В., ад'юнкт кафедри суспільних наук  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняхівського, полковник  
ORCID ID 0000-0003-4318-2417*

### **СИМВОЛІЧНА МІМІКРІЯ – УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗАСІБ РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ**

Потрапляння в полон чи не найжорстокіше випробування долі, яке може трапитись в житті кожного військовослужбовця. З перших хвилин уполонення життя військовослужбовця може обірватися через примху ворога. В душі та розумі полоненого вирує безліч, часом амбівалентних, емоцій та думок. Бути слухняним та спокійним чи вихопити зброю у конвойного та вдатися до втечі. Військовополонений балансує на межі, чи залишатись вірним присязі, чи рятувати власне життя за будь-яку ціну [9]. Так, контент-аналіз свідчень колишніх полонених показує, що поневолювачі часто провокують захоплених осіб обіцянками про звільнення (відправлення на “О”) якщо особа власноруч розстріляє свого товариша. Психологічний тиск, фізичне знущання, моральне приниження, відсутність медичного нагляду супроводжують полоненого протягом його перебування в неволі [7–9, 12]. Важкі переживання через складні обставини підштовхують людину до необхідності фізичного виживання через пристосування до несприятливих обставин життя. Головною метою кожного хто опинився в горнілі полону має стати виживання. У свідомості полоненого повсякчас має бути тверда впевненість, що держава зробить все заради його звільнення.

Символічна мімікрія на нашу думку є надзвичайно ефективним засобом регуляції поведінки військовополонених, адже допомагає раціоналізувати її. Виступаючи регулятором поведінки особистості символ постає, як універсальний засіб відображення думок, почуттів і образів. Поєднуючи чуттєве і духовне символ виражає свідомий і несвідомий зміст [10]. Підлаштовуючись під символну систему оточуючого середовища полонений значною мірою підвищує власні шанси на виживання, а отже і на подальший обмін. Головною та необхідною умовою для успішного мімікрування в новому середовищі є наявність у особи достатньої інформації про це середовище. Комунікація є фундаментальною умовою життя людини навіть у полоні. Комунікація являє собою не що інше, як обмін значеннями. Так засновник логотерапії, колишній в'язень концтабору В.

Франкл маючи інформацію, що непридатних до праці полонених відправлятимуть до газових камер, невербальними засобами продемонстрував німецькому офіцеру, що він є досі корисним (виструнчився, розправив плечі, підняв підборіддя та наближався до офіцера твердою ногою). Така мімікрійна поведінка врятувала В. Франклу життя. В подальшому дізнавшись, що в концтаборі осіб з блідим обличчям позбавлятимуться відправляючи до газових камер, В. Франкл щодня намагався за будь-яку ціну робити щоби розовішими, навіть, якщо заради цього доводилось голитись уламком скла. Таким чином в'язні здавались здоровішими [8]. Полон примушує переглянути власні життєві цінності, а деякі з них піддати сумніву. Моральні норми поведінки тут більше не діють [9]. Саме тому будь-яка раціоналізація поведінки полоненим є схвальною, якщо вона забезпечує йому виживання.

Символічна мімікрія проявляється на рівні ходи, жестів, міміки, мовлення, голосу. Використання полоненим символічної мімікрії на цих рівнях формує відчуття спільності з тими хто його уполонив, що в подальшому проявлятиметься в більш лояльному до нього ставленні. Разом з тим, слід зазначити, що користуватись цими важелями впливу слід обережно, адже якщо поневолювачі сприймуть людину за свого земляка ставлення може змінитись до надзвичайно жорстокого. Непоодинокі приклади жорстокого ставлення до своїх земляків були засвідчені протягом проведення Антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей. Причиною тут може бути відношення як до зрадника уродженця цього регіону, що веде війну проти них. Найбільш жорстоке ставлення також відмічалось до полонених з добровольчих батальйонів. В цьому контексті полонені офіцери та солдати строкової та контрактної служби сприймаються більш лояльно, адже вони не мали вибору і мусили виконувати свій обов'язок, свою роботу [12]. Мімікрія полоненого є лише вдаванням або маскуванням (вдяганням певної маски) коли особа не переймає і не сповідує загальноприйнятих у цьому соціумі норм, поглядів, цінностей і стандартів [1-4; 6]. О.Хміляр зазначає: Кодуючи себе для іншої людини, передавач закладає модель відповідної поведінки одержувача повідомлення [10]. У цьому контексті автор наголошує на необхідності подальшого дослідження процесу передачі повідомлень за допомогою вербальних, психомоторних символів мовлення, покликаних одночасно виконувати як інформативну, так і регуляторну функції. Комунікування здатне значною мірою змінити ставлення до себе. Навіть сама наявність факту комунікації з охороною – вже добрий знак для полоненого [7; 9; 12]. На рівні мовлення полонений має переходити на використання певних синтаксично-стилістичних зворотів, що притаманні поневолювачам (*мовна мімікрія*). За можливості необхідно перейти на іншу (*російську*) мову спілкування. З особою яка проводить опитування чи допит – слід розмовляти використовуючи його стиль побудови речень та мовлення, а з особою, що охороняє, стиль що відповідає її мовленню, оскільки зазвичай вони є представниками різних соціальних прошарків. Вживання свідомо відмінних мовленнєвих зворотів лише посилить вороже ставлення. Слід використовувати ті самі “регіональні” орфоепічні вимови слів до яких часом належать солдати-найманці. Прикладом можуть бути - окання, акання, гикання. Голос на рівні гучності, чіткості вимови, інтонації не має викликати агресії. Мімічні експресії обличчя полоненого мають посилювати значення сказаних слів, або принаймні їх не спростовувати [1; 5; 6; 10]. Рухи рук, положення кистей, уклін голови, нахил тулуба також мають бути частиною “однієї симфонії”. Погляд полоненого не має кидати виклик, дивитись слід коротко, протягом часу достатнього аби засвідчити власну уважність. Щодо частоти та тривалості погляду, гучності голосу, проявів мімічної експресії, жестикуляції та дистанціювання (за можливості) має зберігатись принцип паритетності та віддзеркалення.

Відповідати треба коротко, чітко та лише по суті [8; 9; 12]. У разі якщо вимога охоронця не може з будь-яких причин бути виконана, в поясненні слід апелювати до гуманістичних, загальнолюдських та інших цінностей, які сповідує охоронець. Контент-аналіз свідчень звільнених осіб демонструє дієвість такого механізму. Так, полонений “Н” наказали покласти український прапор на порозі приміщення де їх утримували для

витирання ніг. Вона звернулась до людини, яка на її думку була офіцером із запитанням: чи робить такий вчинок велич країні, яку він представляє. Відповіді від офіцера вона не отримала, проте прапор він наказав прибрати.

У якості **висновку** можна констатувати, що раціоналізація поведінки полоненим є схвальною, адже вона забезпечує йому виживання. Необхідною умовою для успішного мімікрування в новому середовищі є наявність достатньої інформації про це середовище. Символічна мімікрія в умовах полону дозволяє ефективно регулювати поведінкою на рівні ходи, жестів, міміки, мовлення, голосу. Таким чином з'являється можливість уникнення надмірних знущань з боку охорони, що в подальшому значно підвищує шанси полонених на виживання та подальший обмін.

#### **Список використаних джерел:**

1. Дарвін Ч. Р. Вираження емоцій у людини й тварин. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 384 с.
2. Экман П. Узнай лжеца по выражению лица. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 272 с.
3. Изард К.Э. Психология эмоций. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 464 с.
4. Ильин Е. П. Эмоции и чувства /Евгений Павлович Ильин. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 752 с.
5. Лэнгле А. Эмоции и экзистенция. Харків : Гуманитарный Центр, 2011. 320 с.
6. Піз А. Мова рухів тіла. Київ : КМ-БУКС, 2016 417 с.
7. Побідаш А.Ю. Психологічні особливості основних фаз піратського полону. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. 12 с.
8. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків :“Глобус”, 2018. 159 с.
9. Хміляр О.Ф. Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності: збірник тез доповідей науково-практичної конференції / Олег Федорович Хміляр (16 листопада 2017 року). Львів: НАСВ, 2017. С. 132–133.
10. Хміляр О. Ф. Психологія символічної регуляції дій і вчинків особистості: монографія. Київ : ТОВ “Контекст Україна”, 2016. 380 с.
11. Шингаров Г.Х. Эмоции и чувства как форма отражения действительности. Москва : Наука, 1971. 226 с.
12. Широбоков Ю. М. До питання про соціально-психологічну модель наслідків полону. *Психологічний журнал Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Вип. 2. 2019. С. 67–78.

*Арістархова А.М., начальник відділення  
персоналу штабу військової частини А1586,  
лейтенант*

#### **ДОСВІД ПЕРЕДОВИХ КРАЇН НАТО, ЩОДО КОМПЛЕКТУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЗА КОНТРАКТОМ**

В свій час більшість держав світу перейшли до комплектування збройних сил на засадах загального військового обов'язку, який в свою чергу дав змогу формувати під час війн чисельні за масштабами армії та з урахуванням укладання міжнародних договорів про взаємодопомогу сприяло збільшенню воєнних конфліктів, які в свою чергу переростали у світові війни [1, с. 141].

Наприкінці ХХ століття ймовірність цих війн призвела до їх зменшення, що в свою чергу відбулося поширення комплектування збройних сил за контрактом.

Майже п'ятдесят держав світу на сьогоднішній час мають професійні збройні сили, які відрізняються за своєю чисельністю та умовами фінансування, а також рівнем професійної навченості та бойової готовності.

Такими державами слід зазначити є як США, Великобританія, Німеччина.

Але не слід забувати що на ряду з цим близько восьмидесяти держав і надалі комплектують свої збройні сили за призовом, деякі з них мають систему комплектування як – змішану. Але що стосується Швейцарії, вона й подалі залишилася прихильницею комплектування власних збройних сил за принципом, що передбачає загальний військовий обов'язок. Більшість держав-членів НАТО також планують відмовитися або вже відмовилися від системи призову [2, с. 2].

Збройні сили США, Великобританії, Німеччини комплектуються за принципом найму громадян на військову службу. Що стосується термінів на який здійснюється найм, слід зазначити що (у США – від 3-х до 6-ти років, у Німеччині – від 3-х до 15-ти років).

При переході від будь-якого виду комплектування до іншого, це не легкий та досить тривалий за часом, організаційними заходами і економічними витратами процес. Але на ряду з цим є країни, керівництво яких вважає що відмовлятися від призову за принципом загального військового обов'язку на даному етапі свого розвитку не доцільно, так як останній не вичерпав свого потенціалу.

Враховуючи всі за і проти по відношенню до комплектування власних збройних сил ми не можемо звернути увагу на такий не мало важливий фактор, як економічний, а саме відповідність показнику “витрата=ефективність”. За цим показником видно, що комплектування Збройних Сил України проводилось на основі призову з урахуванням його проходження (1рік), системи відбору за різними показниками (включаючи в першу чергу психологічними), витрат на кожного військовослужбовця за час його проходження служби та кінцевим результатом його підготовки, а в подальшому якісно підготовленими військовонавченими ресурсами, не завжди відповідало ефективності сучасним вимогам в цілому.

Ні в якому разі це не означає, що наше військове керівництво та керівництво держави в умовах реформування і розвитку Збройних Сил України крокувало не вірним шляхом. Це означає щоб у разі зміні системи комплектування, не допустити тих помилок, які припускали інші держави та вчитись на чужих помилках [3, с. 28].

**Німеччина.** За дванадцять років Німеччина скоротила свої збройні сили майже удвічі. На початку січня 2011 року почали проходити військову службу останні призовники. На сьогодні у збройних силах комплектування проходить на добровільній основі.

Для реклами престижу та підвищення сумлінного ставлення громадян до військової служби у Німеччині ведеться цілеспрямована діяльність. Організацією й проведенням інформаційно-рекламної роботи займається штаб преси й інформації міністерства оборони. До структури штабу входить головне військово-рекламне управління, на яке покладаються функції: планування, координації й проведення військово-рекламних акцій; встановлення контактів з командуванням військових частин та з'єднань, які залучаються до рекламних заходів; розробки методичних посібників і рекомендацій з організації реклами військової служби. [3, с. 29].

**Великобританія.** Збройні сили Великобританії одні з перших (1961 року) перейшли до комплектування за добровільним принципом, що обумовлювалося історичними, політичними, економічними та іншими причинами.

Що стосується термінів переходу до професійних збройних сил, у Великобританії з моменту прийняття рішення про комплектування за добровільним видом до його повної реалізації пройшло 6 років. З них майже три роки знадобилося для того, щоб перейти від часткового до повного комплектування збройних сил на контрактній основі. Перехід був поетапним, ретельно спланованим та організованим і здійснювався на основі багатолітнього досвіду, накопиченого в країні.

Керівництво призову особового складу за контрактним видом покладено на штаби видів збройних сил, кожний з яких має свої, розташовані у великих містах пункти, що



займаються відбором кандидатів і направляють їх у вербувальні центри. Для проведення безпосередньої роботи з набору добровольців по всій країні діють армійські інформаційні (вербувальні) пункти (окремо для чоловіків і жінок), а також пункти зв'язків з університетами і коледжами, що здійснюють роботу з набору добровольців.

На рекламну роботу щодо заохочення громадян до військової служби за контрактом щорічно з військового бюджету витрачається близько 9 млн. фунтів стерлінгів. При цьому, ефективно використовується телебачення, радіо та інші засоби масової інформації.

Вербувальні пункти та навчальні центри сухопутних військ щорічно проводять якісну підготовку від 1000 до 1500 військовослужбовців військової служби за контрактом для зайняття вакантних посад рядового та сержантського складу. [3, с. 29-30].

**США.** Набутий досвід свідчить про те, що вибір виду комплектування збройних сил військовослужбовцями за контрактом переходу до професійних збройних сил завжди передував підготовчий етап. У США цей етап тривав чотири роки. З березня 1969 року по липень 1973 року.

З 1 липня 1973 року, коли керівництво країни відмовилось від великих за чисельністю збройних сил, США відразу ж зіштовхнулися з проблемами при її комплектуванні – нестачею бажаючих вступити на військову службу. У зв'язку з цим уряд вжив ряд заходів для залучення військовослужбовців за контрактом у збройні сили (заходи було вжито в межах існуючого бюджету та в умовах значного скорочення збройних сил). Але, перші кроки були настільки невдалими, що американські фахівці назвали цей період “катастрофою 70-х років”.

Військове керівництво мотивуючи вступ на військову службу, пропонує кандидатам широкий спектр корисних для цивільного життя спеціальностей і прагне, щоб вони отримували задоволення від служби. Молодь, на думку керівництва збройних сил, іде на військову службу для того, щоб служити державі, і тому все, що не пов'язано з військовою справою (прибирання території військових баз, приготування їжі тощо) сприймає як обов'язки цивільного персоналу.

Саме цілеспрямована робота військового керівництва дала відчутні результати. За даними американських соціологів, система мотивів вступу на військову службу зорієнтована не стільки на матеріально-побутову, скільки на професійну сферу діяльності: просування по службі; отримання високої професійної підготовки; реалізація своїх індивідуальних можливостей.

З 1982 року вербувальники за основний критерій відбору в збройні сили взяли якісні параметри призовників, а з 1987 вимоги до контрактника ще більш зросли. За статистичними даними, для вербування і відбору одного добровольця слід перевірити в середньому 24 кандидата.

Більш детально систему вербування та прийому на військову службу за контрактом розглянемо на прикладі збройних сил США. Система, функціонування якої свідчить про те, що забезпечення потреб їх комплектування особовим складом здійснюється через вербувальні командування видів збройних сил.

З метою оперативного вирішення питань пов'язаних з забезпеченням потреб вербування та комплектування збройних сил, структура територіально розміщена поряд з кадровим центром штабу виду збройних сил.

Основними завданнями вербувального командування є: відбір та комплектування особовим складом підрозділів; планування та забезпечення початкової підготовки вербувальників; проведення рекламної роботи та системне інформування громадськості; планування та використання коштів які виділяються на вербувальне командування; забезпечення технічної роботи вербувального командування.

Основою для відбору кандидатів на військову службу за контрактом в системі вербування та прийому є вербувальний пункт.

Вербувальний пункт включає: 10-12 вербувальних відділів, у кожному від 4 до 5 вербувальників-агітаторів. Кількість вербувальників – агітаторів визначається з

урахуванням кількості юнаків, які закінчують коледж (орієнтовно 1 вербувальник на 500 юнаків).

Основними функціями вербувального пункту є: проведення роботи серед населення; первинний відбір кандидатів для проходження добровільної служби, або служби у військовому резерві; перевірка кандидата; рекламування військової служби за контрактом та зв'язок з громадськістю; направлення або супроводження кандидата на пункт прийому та оформлення.

В подальшому кандидати на військову службу за контрактом вербувальними підрозділами видів збройних сил направляються на пункти прийому та оформлення, які підпорядковані кадровим органам міністерства оборони і є міжвидовою структурою.

У збройних силах для забезпечення потреб у комплектуванні кандидатами на військову службу за контрактом функціонує 65 пунктів прийому та оформлення, які розташовані у залежності від густоти населення.

Основними завданнями пункту прийому та оформлення є: перевірка порушень (кримінальні, правопорушення громадського порядку) ідентифікація кандидатів по фото та по відбитку пальців, за допомогою прямого зв'язку з базою даних відповідних органів; медичний огляд кандидатів на військову службу за контрактом; проведення професійно-психологічного відбору; прийняття рішення про місце та посаду на якій буде проходити службу кандидат; підготовка документів на кандидата; прийняття присяги та підписання контракту; організація відправки новобранців до навчальних центрів, особи які вже проходили військову службу відправляються одразу до військових частин.

Аналіз системи вербування та прийому на військову службу за контрактом свідчить, що кадрова система, яка застосовується командуваннями усіх видів збройних сил відображає, роз'яснює та доповнює кадрову політику Міністерства оборони США. Вона передбачає комплекс взаємопов'язаних між собою процедур, методів, керівних принципів, практичних заходів персоналу, які здійснюють планування, організацію, керівництво, координацію та контроль за цією організацією, що об'єднується у систему кадрового менеджменту. Система є централізованою і формує єдині універсальні підходи до питань комплектування збройних сил професійно підготовленим особовим складом. Такий підхід забезпечує єдине застосування законодавчих актів та керівних документів усіма видами збройних сил [4].

**Висновки.** Відмовившись від комплектування Збройних Сил України на засадах загального військового обов'язку, та переходом до комплектування професійно підготовленим особовим складом, ми впевнені, що наше військове керівництво та керівництво держави врахувало національні, політичні та економічні чинники, а також зробило позитивні висновки зокрема з проблеми що відчули на собі США на початковому етапі комплектування збройних сил військовослужбовцями за контрактом.

#### Список використаних джерел:

1. Військова професійна служба в Збройних Силах України: досвід, проблеми та перспективи. *Аналітична доповідь*. Київ : НАОУ, 2008. 141с.
2. Журнал «Національна безпека і оборона», Центр О. Разумкова, випуск №5. 2002 с. 2.
3. Оборонний вісник. Київ : Академія СВ, 2013. с. 28 - 31
4. Спеціальна література Міністерства оборони США. *Кадровий менеджмент і адміністративні прийоми*. СВ 600-8, серпень, 2006.

**Ахмедов Б.Ф.**, слухач інституту державного військового управління Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, полковник

## **ОРГАНІЗАЦІЯ ОЦІНЮВАННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ОБСТАНОВКИ В ОПЕРАЦІЙНІЙ ЗОНІ З УРАХУВАННЯМ ВИМОГ ОПЕРАТИВНИХ СТАНДАРТІВ НАТО**

Оцінювання суспільно-політичної обстановки (далі-СПО) є одним із завдань морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України [1; 2]. Безпосередніми організаторами морально-психологічного забезпечення у військах (силах) є службові особи структур морально-психологічного забезпечення, які відповідають за планування, організацію та виконання заходів морально-психологічного забезпечення [1; 2].

Порядок оцінки СПО викладено у наказі Генерального штабу Збройних Сил України від 11 вересня 2017 року № 330 [3].

Достатньо якісно структурованою методикою оцінки СПО є методика, що викладена в “Інструкції з оцінювання суспільно-політичної обстановки в районах дислокації військ (сил) під час виконання ними завдань за призначенням”[3].

У методиці, яка викладена в Інструкції, поряд з елементами суспільно-політичної обстановки наведено шість фаз, за якими слід здійснювати її оцінювання. Але наведені фази є характерними лише для етапу загострення воєнного конфлікту, а не бойових дій. Аналіз положень Інструкції оцінювання суспільно-політичної обстановки виявив ряд суттєвих протиріч:

по-перше, складові, визначені в Інструкції з оцінювання СПО не відповідають елементам визначеним у пункті 7.3.11.3 Настанови з оперативної роботи органів військового управління, щодо оцінювання району операції (бойових дій). Що призведе до помилок в роботі органу військового управління. Адже в ході організації планування штаби будуть аналізувати одні дані, а структури з морально-психологічного забезпечення дещо інші;

по-друге, значна частина показників суспільно-політичної обстановки взагалі не належать до СПО. *Наприклад:* райони розміщення електростанцій нафтобаз, газосховищ тощо; функціонування структур, що забезпечують податковий і тарифний збір; сезон засіву, збір урожаю; комерційні заходи на ринках, базарах тощо;

по-третє, градація критеріїв наведена у Інструкції за складовими СПО: райони, структури, можливості, організації, люди, лідери, події є переобтяжливою і такою що майже не застосовується у практиці військ;

по-четверте, наведена в Інструкції методика формулювання висновку та визначення оцінки суспільно-політичної обстановки є некоректною, адже Наприклад: СПО вважається “сприятливою” – коли понад 80%, а саме 116 із 145 показників критеріїв операційних змінних сприяють виконанню військами (силами) завдань за призначенням. Або, чи може кризова, напружена СПО в операційному районі вважатись нейтральною і т. ін. Недоліком методики є відсутність вимог щодо подання підсумкової інформації при формулюванні висновків.

Конституційне закріплення Україною євроатлантичного курсу вимагає здійснення цілої низки реформ у Збройних Силах. Адже, оперативна сумісність армій держав-членів НАТО, яка необхідна для проведення багатонаціональних операцій та підвищення ефективності використання ресурсів потребує дотримання єдиних стандартів. Відповідно до оперативних стандартів НАТО, науково-педагогічними працівниками кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту розроблено навчально-методичний посібник [4]. У цьому посібнику розкрито особливості оцінювання цивільних міркувань (аспектів) під час аналізу та оцінки операційного середовища/середовища бойового простору відповідно до оперативних стандартів НАТО,

а також вимоги щодо змісту висновків та їх графічного оформлення в рамках процесу прийняття військових рішень (military decision making process – MDMP) та процедури управління підрозділом (troopleadingprocedure – TLP) [4, с. 5; 8-11]. Аналіз керівних документів з питань підготовки та застосування військ (сил) Збройних Сил України показав, що тотожним цивільним міркуванням показником, який враховується при плануванні операцій (бойових дій), є СПО.

Подібно аналізу цивільних міркувань, оцінювання суспільно-політичної обстановки здійснюється з метою визначення ставлення населення до військ та їх дій, встановлення факту, які верстви населення сприятимуть, а які перешкоджатимуть виконанню військами завдань за призначенням.

Проте, аналіз діючої інструкції з оцінювання суспільно-політичної обстановки у районах дислокації військ (сил) під час виконання ними завдань за призначенням [3] засвідчив її суперечливість та певну невідповідність загальноприйнятому у НАТО процесу аналізу обстановки, який застосовується під час прийняття військових рішень (MDMP)/процедури управління підрозділом (TLP) [4].

Таким чином, проведений аналіз існуючих методик оцінювання суспільно-політичної обстановки в операційній зоні посадовими особами структур морально-психологічного забезпечення дозволяє зробити наступні висновки:

1. Оцінювання суспільно-політичної обстановки під час підготовки та ведення операції в операційній зоні покладається на посадових осіб управління морально-психологічного забезпечення.

2. Подібний стан справ потребує удосконалення оцінювання суспільно-політичної обстановки в операційній зоні посадовими особами структурного підрозділу морально-психологічного забезпечення оперативного-тактичного (оперативного) угруповання військ в ході підготовки та ведення операції з урахуванням оперативних стандартів НАТО.

#### **Список використаних джерел:**

1. Про затвердження Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України: Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 27.04.2018 р. № 173.

2. Про затвердження Положення про структури морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України: Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 22.05.2017 № 183.

3. Про затвердження Інструкції з оцінювання суспільно-політичної обстановки в районах дислокації військ (сил) під час виконання ними завдань за призначенням : Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 11.09.2017 року № 330.

4. Агаєв Н.А., Дикун В.Г., Стасюк В.В. Особливості оцінювання цивільних міркувань (аспектів) відповідно до оперативних стандартів НАТО: навч.-метод. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2017. 43 с.

*Бейкун А.Л., доцент кафедри забезпечення державної безпеки Київського факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат юридичних наук, доцент*

#### **ДИНАМІКА ЗМІСТУ ПОНЯТІЙНО-ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ «ІНФОРМАЦІЙНОЇ/ КІБЕРНЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ» ТА «ІНФОРМАЦІЙНОГО/КІБЕРНЕТИЧНОГО ТЕРОРИЗМУ» У ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ УКРАЇНИ ТА ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ**

Науковий інтерес до проблеми як тероризму взагалі, так і окремих його видів, останнім часом посилюється. Це обумовлено тим, що тероризм як форма збройної, інформаційної чи

інших видів боротьби, є найефективнішою формою не просто опору, а й сучасної війни. Остання не має чіткої лінії фронту, будь-яких правил поведінки, відносин шляхетності, на неї не поширюються правила війни, норми міжнародного гуманітарного права.

На даний час, як на нормативно-правовому рівні, у програмних документах та теоретичних позиціях науковців не існує єдиного розуміння щодо понятійних категорій та змістового навантаження у сфері: інформаційної безпеки/ небезпеки, інформаційних/ кібернетичних загроз, інформаційної/ кібернетичної війни/агресії, інформаційного/ кібернетичного тероризму, інформаційної/кібернетичної зброї.

Разом з тим, усіма розуміється як потенційна особлива небезпека використання сучасних технологій в якості інформаційної зброї для комп'ютерних систем органів державної влади, управління військами, баз обліку даних, фінансами і банками та економікою країни в цілому, дезорганізації населення, так і можливі алгоритми їх (технологій) використання.

Інформаційна зброя може бути використана для виклику техногенних катастроф внаслідок порушення штатного керування промисловими об'єктами, що використовують у виробничому процесі небезпечні речовини або застосовують високі концентрації енергії. За своєю результативністю інформаційна зброя може прирівнюватись до зброї масового ураження. З початком відкритої фази кібернетичної війни, в першу чергу, будуть зроблені кібернетичні атаки на комп'ютерні системи і сервери органів державного та військового управління, правоохоронних органів, банківських установ, атомних електростанцій тощо. Ці атаки можуть бути підкріплені активацією комп'ютерних вірусів, закладених ще в мирний час та використанням спеціальних пристроїв, які при вибуху створюють потужний електромагнітний імпульс, або біологічних засобів, здатних знищувати електронні схеми чи ізолюючі матеріали в комп'ютерах [1, с. 19].

Зрозуміло, що окреслення у правовому полі визначених вище категорій, надання їм правового змісту, можливе лише при наявності розуміння відповідних процесів як у національному, так і світовому інформаційному просторі.

Як зазначає О.Д. Довгань, процеси, що відбуваються в глобальному інформаційному просторі характеризуються такими основними тенденціями та особливостями:

- сучасна інформаційна ера, як свідчать уроки інформаційної агресії проти України, змінює традиційні уявлення про символи могутності й способи досягнення світового панування; розвиток інформаційної сфери не визнає національно-державних меж і веде до утворення глобальних інформаційних мереж та інформаційних ресурсів, що нав'язують свої стандарти поведінки й мислення;

- змінюється роль і місце військово-політичних механізмів забезпечення безпеки й оборони; досягнення інформаційної переваги (домінування) забезпечує можливість випереджати суперника у прийнятті військово-політичних рішень і є основою успіху у воєнних діях;

- з'являється низка проблем, пов'язаних комунікативно-психологічними проблемами в сучасному українському інформаційному просторі, зумовлених поточним військово-політичним становищем України;

- з'являється необхідність врахування майбутніх викликів суб'єктам усіх рівнів за допомогою інформаційно-психологічної агресії, руйнування як системи цінностей, так і механізмів управління як основних технологій ведення гібридної війни [2, с. 7].

Отже, розуміння поняття «безпека» як цінності, сьогодні вважається класичним у наукових школах США та провідних країн Європи. Безпека розуміється як засіб збереження та підтримання таких цінностей, як добробут, сталий розвиток тощо. Вважається, що система цінностей є фундаментальним фактором, що визначає сутнісне наповнення змісту поняття «безпека» та, відповідно, - цілі, засоби, способи і методи держави у намаганні її забезпечити. Оптимальність тут досягається не відсутністю будь-яких негативних факторів та процесів, що впливають на систему, а їх мінімізацією. Безпека будь-якої соціальної системи – це стан її оптимального функціонування і розвитку. Саме такий стан гарантує достатню захищеність системи та її відносну непорушність. Тому доцільно погодитися з думкою окремих дослідників, що зміст поняття «безпека» ширший, ніж «стан захищеності» соціальної системи від внутрішніх і зовнішніх загроз, а тим більше – «стан її непорушності» [3, с. 219-220].

Зрозуміло, що понятійним категоріям «безпека» чи «стан захищеності» об'єктивно кореспондує поняття «тероризм». Проблема тероризму взагалі ніколи не втрачає своєї актуальності як для правової теорії, так і для практичної діяльності правоохоронних та інших державних органів. Проте, мега-масштабів вона набула лише у теперішній час, коли з'явилися і в подальшому були ідентифіковані та класифіковані нові види тероризму, зокрема, - інформаційний/кібернетичний тероризм.

Безперечно, що сучасний інформаційний/кібернетичний тероризм потребує розроблення нових концептуальних підходів, тому, виходячи з наведеного, виникла необхідність проведення аналізу дефініцій терміна «кібернетична безпека», які наведені у ряді загальнодержавних програмних документах як національних, так і провідних країн світу.

Так, у Стратегії забезпечення національної безпеки Франції, присвяченій і питанням кібербезпеки, існує таке визначення: кібербезпека – це бажаний стан інформаційної системи, за якого вона може протистояти подіям з кіберпростору, що можуть поставити під загрозу доступність, цілісність або конфіденційність даних, які зберігаються, обробляються або передаються, і пов'язаних з ними послуг, які ці системи пропонують або роблять доступними. Зазначений програмний документ робить акцент на технічні засоби захисту інформації, боротьбу з кіберзлочинністю і встановлення кіберзахисту. Відповідно до цього визначення кібербезпека розуміється як деякий стан систем, за якого нейтралізуються загрози доступності, цілісності або конфіденційності даних, що циркулюють в інформаційних системах. Крім того, завдяки включенню до переліку об'єктів, на які можуть діяти які небудь загрози з кіберпростору, послуг інформаційних систем, - це визначення терміна дозволяє мати на увазі наявність якихось загроз функціональності систем більш високого порядку, до яких в якості складових елементів входять інформаційні системи. Це положення має важливий методологічний зміст у розумінні місця і ролі проблеми кібербезпеки в контексті інших видів безпеки [2, с. 11; 4, с. 314].

У німецькій аналогічній стратегії під кібербезпекою розуміється деяка сукупність необхідних і відповідних заходів, в результаті реалізації яких досягається мінімізація ризиків. В ній стверджується, що кібербезпека повинна базуватися на комплексному підході. Це досить прагматична точка зору, яка дозволяє розробляти практичні кроки щодо забезпечення кібербезпеки, проте вона не надає достатніх методологічних підстав для проектування та оцінки систем, що забезпечують цю безпеку. Про зазначене побічно свідчить зміст десяти стратегічних напрямів у Стратегії забезпечення кібербезпеки, оголошених федеральним урядом Німеччини. Стратегія Німеччини закладає основу для безпеки критично важливих інформаційних систем та зосереджена на запобіганні і кримінальному переслідуванні кібератак, а також на запобіганні виходу з ладу ІТ-обладнання, викликаного випадковими чинниками. Особливо останнє стосується критично важливих інформаційних систем. У стратегії аналізується, чи потрібно проводити додаткові дії (і якщо так, то де саме) щодо захисту ІТ-систем шляхом надання основних функцій безпеки, сертифікованих державою, а також підтримкою малого і середнього бізнесу за допомогою створення нової робочої групи [2, с. 12-13].

В аналогічному програмному документі Канади стверджується, що з метою забезпечення найсучаснішого використання кіберпростору, який є стратегічним активом, необхідно передбачати і протистояти кіберзагрозам, що виникають. У канадській Стратегії кібербезпеки не міститься чіткого визначення того, що являє собою кібербезпека. Відповідно до цього документа, під кібербезпекою можна розуміти захист кіберсистем від шкідливого неправильного використання та від інших деструктивних атак. З іншого боку, надано досить докладне визначення кібератаки, а кібербезпека – це засіб захисту від цих загроз. Кібератаки включають ненавмисні або несанкціонований доступ, використання, маніпуляції, переривання або знищення (через електронні засоби) електронної інформації та/або електронної та фізичної інфраструктури, що використовується для обробки, зв'язку, та/або баз даних. При цьому рівень кібербезпеки визначається рівнем шкоди, що може бути завданий від кібератаки. У цілому, канадська Стратегія все ж таки розглядає основну шкоду від реалізації кіберзагроз як збиток, який можуть мати системи життєзабезпечення та підтримки діяльності всієї країни, бізнесу та окремого громадянина. Вона, в цілому, передбачає три напрями: захист урядових систем (встановлення чітких ролей і відповідальності, посилення

безпеки кіберсистем федерального рівня і підвищення інформованості уряду в області кібербезпеки); співпраця з метою захисту ключових кіберсистем, що знаходяться за межами Федерального Уряду (ряд партнерських проектів державного рівня із залученням приватного сектора і секторів критичних інфраструктур) та забезпечення безпеки канадських громадян в онлайн-середовищі [2, с. 14].

Одна із останніх, прийнятих за часом, національних Стратегій кібербезпеки (Турецька Республіка) містить наступне визначення: кібербезпека – захист інформаційних систем, що входять до складу кіберпростору, від нападів, забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації, яка обробляється в цьому просторі, виявлення та протидія атакам і кіберінцидентам. Водночас, під кіберпростором розуміється середовище, що складається з інформаційних систем, розподілених по всьому світу, в тому числі мереж, що з'єднують ці системи. Національний кіберпростір визначається як простір, який складається з інформаційних систем суб'єктів, що перебувають під юрисдикцією Турецької Республіки [2, с. 15].

У Нідерландах також приділяють велику увагу наявності загроз інформаційній інфраструктурі в умовах широкого застосування цифрових (комп'ютерних) технологій. Національним координатором з безпеки та боротьби з тероризмом в 2013 році була опублікована Національна стратегія кібербезпеки. На думку авторів Стратегії, кібербезпека – це сукупність зусиль щодо запобігання шкоди, що може бути заподіяна внаслідок збоїв у роботі кіберсистем або неправильного їх використання, а також з їх відновлення після реалізації цих загроз. До збоїв Стратегія відносить зниження надійності кіберсистем, обмеження доступності та порушення конфіденційності та/або цілісності інформації, що зберігається в цих системах. Таке тлумачення робить дуже складним вирішення проблеми визначення критеріїв забезпечення кібербезпеки. Однак у Стратегії Нідерландів зроблено важливий в методологічному аспекті висновок – кібербезпека може бути досягнута тільки в системній кореляції з вирішенням проблем захисту та забезпечення основних прав, цінностей і соціально-економічних вигод членів соціуму [2, с. 16].

Політикою кібербезпеки австралійського уряду є підтримка безпечної, стійкої і надійної роботи електронного операційного середовища, яке підтримує національну безпеку Австралії та максимізує переваги цифрової економіки. В опублікованій у 2009 році Стратегії під кібербезпекою розуміється забезпечення доступності, цілісності та конфіденційності кіберсистем Австралії, а також захист фізичних осіб, особливо неповнолітніх, від впливу незаконного та образливого контенту, кіберзлущань, переслідувань і від використання кіберпростору для цілей сексуальної експлуатації [2, с. 18].

В національному Законі «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» викладено таке визначення кібербезпеки: «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі». При цьому в Законі кіберпростір позиціонується як: «середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних». Останнє визначення має дуже низький методологічний потенціал і не дозволяє конкретизувати особливості кібербезпеки. Більше того, абсолютно необґрунтовано, як вбачається, до кібербезпеки віднесені проблеми «...захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору...» в загальному сенсі, внаслідок чого до проблематики кібербезпеки можуть бути віднесені форми суспільних відносин, абсолютно не притаманних заявленій проблематиці.

Іншою складовою інформаційної/кібернетичної безпеки є відповідний стан захищеності певних інформаційних масивів та захищеність від руйнівних інформаційно-психологічних впливів. Власне інформаційну безпеку (в розумінні, в першу чергу, як медіа-безпеку) регулює певна сукупність нормативно-правових актів і програмних документів, базовим з яких (за відсутності основного акту законодавства про інформаційну безпеку) слід

позиціонувати Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України».

Зрозуміло, що усталеним позиціям актів законодавства по регулюванню відповідного кола суспільних відносин, передують певні наукові понятійні конструкції та їх обґрунтування. Разом з тим, враховуючі проблемні аспекти та невизначеності, що залишились, доцільно розглянути позиції вітчизняних науковців з цього питання.

При розгляді загальної спрямованості та характерних ознак сучасного інформаційного тероризму, науковці, зокрема, Єрохіна Т.В., Леонов Б.Д., Сороківська О.А. виділяють таку універсальну ознаку, як психологічний вплив на осіб, що не є безпосередніми жертвами насильства, тобто створення загальної атмосфери страху, паніки серед значної кількості осіб, для чого терористи активно використовують засоби масової інформації, зокрема інтернет-мережі [5, с. 32-35; 6, с. 77-78].

У зв'язку з означеною більш-менш загальною позицією, у наукових колах розвивається концепція про інформаційний (чи медіа-) тероризм: і як самостійне деструктивне явище, і як алгоритм дій. При цьому інформаційний тероризм, як правило, намагаються розглядати як: а) злочин з самостійним складом («залякування, створення атмосфери страху за допомогою ЗМІ»); б) використання медіа-засобів у зв'язку з терористичними актами для досягнення терористами інших цілей [7, с. 33-34, 67].

Інші науковці, зокрема Васенин В.А., Попов Г.В. та Грицун О.О., досліджуючи питання інформаційного тероризму, оперують такими понятійними категоріями як «інформаційний тероризм» та «медіа-тероризм», акцентуючи при цьому увагу на подвійній ролі інформаційно-комунікаційних технологій у здійсненні актів інформаційного тероризму [8, с. 59-60, 113-115, 312]. Означені науковці більш змістовно розкривають об'єктний склад інформаційного тероризму (як злочину з самостійним суб'єктно-об'єктним складом), позиціонуючи інформаційно-комунікаційні системи та технології і як об'єкт злочину, і як засіб чи знаряддя (зброю) в руках терористів. При цьому підкреслюється, що достатньо важко провести чітку межу між інформаційним тероризмом та використанням інформаційних технологій у воєнних чи кримінальних цілях. Вказані дослідники, крім того, виокремлюють інформаційний тероризм від інших протиправних діянь в інформаційній сфері за ціллю (цілеспрямованістю), що притаманні і терористичним актам в загальному їх розумінні. До цих цілей вони відносять: «залякування населення, створення атмосфери страху та паніки, створення атмосфери загрози повторення теракту, виклик великого суспільного резонансу, наслідки, небезпечні для життя та здоров'я людей, поширення інформації про теракт для широкої аудиторії».

Ряд авторів (Шпак Ю.О., Ребріна Л.П., Цибульська Л.О.) намагаються взагалі відійти від визначення та самостійного позиціонування інформаційного тероризму як самостійного складу діяння (злочину) та оперують поняттям «інформаційна війна» як більш узагальненим і таким, що включає в себе також і інформаційний тероризм, при цьому не надаючи право останньому на «самостійність». Узагальнена позиція цих дослідників полягає у тому, що інформаційний тероризм позиціонується виключно і тільки як складовий елемент інформаційної війни, а не підміняє її в цілому [9, с. 136-139; 10, с. 262-264].

Отже, інформаційний/кібернетичний тероризм в усіх його проявах і класифікованих різновидах характеризується формуванням таких негативних явищ, як багатоплановість руйнівного впливу на різні сфери суспільного життя - політичну, економічну, соціальну, духовну, а також на національну безпеку: суспільну, державну, воєнну, інформаційну тощо. Беззаперечно, що інформаційний/кібернетичний тероризм із його політично вмотивованою насильницькою ідеологією становить серйозну небезпеку для світової спільноти та окремих держав, зокрема й для України.

При підготовці та аналізі матеріалів з питань інформаційного/кібернетичного тероризму та інформаційної безпеки додатково, окрім текстуально зазначених вище, використовувались джерела, що знаходяться у переліку використаної літератури за нумерацією 11-17 [11-17].



### Список використаних джерел:

1. Григор'єв В.І. Технології інформаційної війни / Історичні, теоретичні та методологічні аспекти національної безпеки. *Реформування національної безпеки: історія, сучасність, перспективи: матеріали підсумкової науково-практичної конференції* (19 травня 2016 року). К.: Інститут УДО КНУ імені Тараса Шевченка, 2017. С. 17-19.
2. Довгань О.Д., Доронін І.М. Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту: монографія. – К.: Вид-во НДІП НАПрН – 2017. – 107с. URL: [http://ippi.org.ua/sites/default/files/eskalaciya\\_kiberzagroz.pdf](http://ippi.org.ua/sites/default/files/eskalaciya_kiberzagroz.pdf)
3. Тоффлер Э. Третья волна: пер. с англ. - М.: ООО "Издательство АСТ", 2002. - 776 с.
4. Шеломенцев В.П. Правове забезпечення системи кібернетичної безпеки України та основні напрями її удосконалення / В.П. Шеломенцев // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. – 2012. – № 1. – С. 312-320.
5. Сороківська О.А. Інформаційна безпека підприємства: нові загрози та перспективи / *Економічні науки: Вісн. Хмельн. нац. у-ту* 2010. – № 2. – Т. 2. – С. 32–35.
6. Реформування національної безпеки: історія, сучасність, перспективи: матеріали підсумкової науково-практичної конференції (19 травня 2016 року). – К.: Інститут УДО КНУ імені Тараса Шевченка, 2017. – 116 с.
7. Державна політика протидії тероризму: пріоритети та шляхи реалізації : збірник матеріалів «круглого столу» / за ред. М. Г. Гуцало. - К. : НІСД, 2011. - 120 с.
8. Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (15 грудня 2017 року). / уклад.: Севрук Ю.Г., Попов Г.В., Лісова Н.В. – Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. – 430 с.
9. Цибульська Л.О. Роль інформаційних технологій у національному та світовому розвитку / *Наук. пр. Чорноморського держ. ун-ту ім. Петра Могили. Сер.: Комп'ютерні технології*. 2012. Т. 191, Вип. 179. – С. 136–139. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/computer/2012/191-179-24.pdf>. – Назва з екрана.
10. Богуш В. Інформаційна безпека держави / голов. ред. Ю. О. Шпак. – Київ: МК-Прес, 2005. 432 с.
11. Протидія проявам тероризму, сепаратизму, екстремізму та нелегальній міграції в сучасних умовах: стан, проблеми та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 жовт. 2016 р. ). – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. – 356 с.
12. Федоренко О. Науково-інтелектуальні аспекти інформаційної безпеки України в умовах інформаційної війни / *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського: зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Асоц. б-к України*. – Київ, 2017. – Вип. 46. С. 155–162.
13. Реформування національної безпеки: історія, сучасність, перспективи: матеріали III підсумкової науково-практичної конференції (16 травня 2019 року). – К.: Інститут УДО КНУ імені Тараса Шевченка, 2019. – 209 с. URL: [http://indo.univ.kiev.ua/images/Digest\\_16.05.19.pdf](http://indo.univ.kiev.ua/images/Digest_16.05.19.pdf)
14. Рекомендация МСЭ-Т X.1205. Обзор кибербезопасности. - Женева: МСЭ, 2009. – С. 55. URL: <http://www.itu.int/ITU-T/recommendations/rec.aspx?rec=9136&lang=ru>
15. Мельник С.В. До проблеми формування понятійно-термінологічного апарату кібербезпеки / С.В. Мельник, О.О. Тихомиров, О.С. Ленков //: зб. матер. наук.-практ. конф. [Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави], (Київ, 22 березня 2011 р.). – К. : Вид-во НА СБ України, 2011. – Ч. 2. – С. 43-48.
16. Баранов О.А. Про тлумачення та визначення поняття «кібербезпека» / *Правова інформатика*. - 2(42). - 2014 URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14boavpk.pdf>
17. Баранов О.А. Інформаційне право України: стан, проблеми, перспективи. К. : Видавничий дім “СофтПрес”, 2005. 316 с.

**Близнюк М.Д.**, заступник директора з надання екстреної медичної допомоги ДЗ «УНПЦ ЕМД та МК МОЗ України», вул. Братиславська, 3, м. Київ, Україна, 02166, тел. (044) 518-57-08. [disastermed2@ukr.net](mailto:disastermed2@ukr.net)

**Ельяшевський Б.М.**, завідувач оперативно-диспетчерським відділом ДЗ «УНПЦ ЕМД та МК МОЗ України», вул. Братиславська, 3, м. Київ, Україна, 02166, тел. (044) 518-57-08. [disastermed2@ukr.net](mailto:disastermed2@ukr.net)

**Іванов В.І.**, лікар-хірург спеціалізованих медичних бригад постійної готовності ДЗ «Український науково-практичний центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф МОЗ України», м. Київ, вул. Братиславська, 3, м. Київ, Україна, 02166, тел. (044) 518-57-08. [sstvova@ukr.net](mailto:sstvova@ukr.net)

**Назаренко І.І.**, кандидат психологічних наук, науковий співробітник відділу вивчення та удосконалення медичного захисту населення при НС в особливий період (воєнний час) ДЗ «УНПЦ ЕМД та МК МОЗ України», вул. Братиславська, 3, м. Київ, Україна, 02166, тел. (044) 518-57-08. [tozya08@ukr.net](mailto:tozya08@ukr.net)

**Волошин В.Д.**, лікар-методист аналітично-організаційного відділу ДЗ «УНПЦ ЕМД та МК МОЗ України», вул. Братиславська, 3, м. Київ, Україна, 02166, тел. (044) 518-57-08. [disastermed2@ukr.net](mailto:disastermed2@ukr.net)

## **РИЗИКОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД В СТРУКТУРІ ІНДИКАТИВНОГО ПЛАНУВАННЯ В УПРАВЛІННІ ОХОРОНОЮ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПІД ЧАС НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ВОЄННОГО ХАРАКТЕРУ**

**Мета.** Визначення проблемних питань управлінських рішень в організації функціонування системи медичного захисту населення України, що пов'язано з медичним обслуговуванням внутрішньо переміщених у межах країни осіб (ВПО) із непідконтрольних територій та прилеглих к території проведення операції Об'єднаних сил (ООС) в східному регіоні держави.

**Матеріали і методи.** Відповідно до узагальненої інформації, щодо статистичних даних Міністерства соціальної політики України та згідно з оперативною інформацією, зведеною робочими групами ДЗ «УНПЦ ЕМД та МК МОЗ України», щодо виконання вимог розпорядження КМУ від 11 червня 2014 року № 588-р «Питання соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення АТО» [1], станом на кінець 2019 р., на основі дескриптивних груп досліджень, визначена соціально-епідеміологічна характеристика внутрішньо переміщених у межах країни осіб (ВПО) із непідконтрольних територій та прилеглих к території проведення операції Об'єднаних сил (ООС).

Враховуючи, що у світовій практиці мірою небезпеки для життєдіяльності населення, функціонування об'єктів економіки та інфраструктури держави є ризик, який визначається функцією двох змінних - ймовірності негативної події та розміру збитку від неї, ми застосовували цю методологію аналізу стосовно моніторингу реальних подій соціального характеру в Україні при проведенні ООС. Це дозволяє розрахувати розміри індивідуального, групового (максимальна кількість подій у конкретній соціальній групі) та загального ризику. Стосовно цього, враховували ризик, як – відношення кількості тих чи інших несприятливих проявів небезпек до можливого числу за певний період часу, та величину ризику (R) визначали за формулою:  $R = n / N$ , де: n – кількість подій з небажаними наслідками; N – максимально можлива кількість цих подій, які визначаються за однаковий інтервал часу (за рік, місяць) [2, с.13].

**Результати.** За даними статистичної звітності чисельність наявного населення в Україні за оцінкою на 1 грудня 2019 року складає 41 млн. 922 тис. 400 осіб, відповідно до чого, розраховуємо соціальний ризик, стосовно ВПО, які розміщено по регіонам, а також, % до наявного населення відповідної області та ризик їх захворювання на 10 тис. населення.

Отже, станом на 25 жовтня 2019 року переселено 1 млн. 415 тис. 635 осіб (R=338). Виходячи з отриманих даних, найбільша кількість ВПО розміщено в областях (де, R – показник соціального ризику): в Луганській – 275 тис. 947 осіб (R=1291; 12,9%), Донецькій – 498 тис. 775 осіб (R=1206; 12,1%), м. Києві – 154 тис. 27 осіб (R=519; 5,2%). Водночас, найменша кількість розселених у областях: Сумська – 1 тис. 114 осіб (R=10; 0,1%), Тернопільській – 2 тис. 105 осіб (R=20; 0,2%), Рівненській – 3 тис. 55 осіб (R=26; 0,3%). Станом на 2 січня 2020 р. надано медичну допомогу ВПО з АР Крим, м. Севастополя, Донецької та Луганської областей, які тимчасово перебувають в областях України та м. Києві (де, R – ризик захворювання за рахунок ВПО): 397 тис. 739 дорослим (R=95) та 187 тис. 580 дітям (R=45). Найбільша кількість ВПО, які звернулися по медичну допомогу, відмічається в областях: Харківській – 149 тис. 176 дорослих (R=561) та 73 тис. 83 дітей (R=275) й Дніпропетровській – 59 тис. 914 дорослих (R=188) та 16 тис. 691 дитина (R=53). Найменша кількість ВПО, які звернулися по медичну допомогу, відмічається в західних регіонах України, а саме: Тернопільській – 590 дорослих (R=6) та 413 дітей (R=4), Волинській – 597 дорослих (R=6) та 284 дитини (R=3) й Рівненській – 653 дорослих (R=6) та 568 дітей (R=5).

**Висновок.** Аналізуючи наведене, можливо зазначити, що визначені масштаби надання медичної та соціально-психологічної допомоги ВПО, з метою належної відповіді на соціально-напружене замовлення, переконують у необхідності створення системи взаємодій екстрених служб як в мережі закладів МОЗ України, так і з залученням медичних служб військових формувань і правоохоронних органів, інших державних закладів охорони здоров'я (ЗОЗ). Розробка організаційної моделі та нормативно-правової бази застосування адаптованих медико-організаційних заходів мінімізації наслідків у разі зростання загроз здоров'ю громадян України в особливий період, в першу чергу, дає змогу визначити потреби кадрового та матеріально-технічного забезпечення ЗОЗ прилеглих к території ООС

#### Список використаних джерел:

1. Розпорядження КМУ від 11.06 2014р №588-р «Питання соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2014-%D1%80#Text>

2. Рошчін Г.Г. Кузьмін В.Ю., Крилюк В.О., Новіков Ф.М., Іванов В.І. Проблеми індикативного планування таконцепції управління існуючої системи медичного захисту населення України під час проведення контр-терористичних операцій. *Медицина неотложных состояний*, 2016, №7. С. 12-18.

*Бевз В.М. слухач навчальної групи 5101  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняховського*

### ЗАЛУЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНА ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УЧАСНИКІВ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ

Незаперечним є той факт, що постійна загроза життю, бойові поранення або споглядання смерті є надзвичайними психотравмуючими чинниками, які детермінують у

військовослужбовців стрес, що може трансформуватися у психологічну травму та призвести до порушення психічного здоров'я. Згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я "психічне здоров'я" – це рівень психологічного благополуччя, який визначається не лише відсутністю психічних захворювань, а й низкою соціально-економічних, біологічних і тих, що належать до навколишнього середовища, чинників [1]. У "Психологічному словнику" наводиться таке визначення поняття "психічне здоров'я": "стан душевного благополуччя людини, який характеризується відсутністю хворобливих психічних виявів і забезпечує їй в адекватних умовах дійсності регуляцію поведінки і діяльності" [2]. Одну з найбільш визнаних в українській психологічній науці дефініцію пропонує С. Максименко: "психічне здоров'я" – це аспект здоров'я взагалі, пов'язаний із душевним комфортом, відсутністю психічних патологій, здатності до ефективної діяльності та саморегуляції у контексті досягнення поставлених цілей і реалізації власних інтересів [3].

Військова агресія Російської Федерації проти України, анексія Криму та розв'язання війни на Сході країни наприкінці лютого 2014 р. стали важким випробуванням для українського народу та Збройних сил України. Завдяки відданості й героїзму особового складу ЗС України, Національної гвардії України та добровольчих батальйонів у ході оголошеної керівництвом держави Антитерористичної операції (далі – АТО) частину території Донеччини та Луганщини, окупованої агресором, було визволено. Важливу роль у відсічі агресії відіграє волонтерський рух, спрямований на допомогу ЗС України. Серед активних учасників цього руху були священнослужителі різних конфесій. Відразу після початку російської агресії на фронт прибули священники добровольці, які самостійно організували капеланську службу. Вивчення проблеми душпастирської служби є актуальним завданням для військово-історичної науки, як і пріоритетним для вітчизняної військової науки вивчення та узагальнення досвіду сучасної російсько-української війни. Метою пропонованої розвідки є аналіз організації капеланства на передових позиціях у зоні АТО/ООС, дослідження участі священнослужителів різних конфесій у волонтерському русі, спрямованому на допомогу ЗС України.

Доводиться констатувати, що на відміну від зарубіжної науки (L. Hourani, J. Morgan, S. Tueller, M. Lane та ін.) в українській психології тема психологічної діяльності військових капеланів щодо збереження психічного здоров'я військовослужбовців лише починає вивчатися. У контексті співпраці українських церковних та військових інституцій цю проблему аналізували такі науковці, як: В. Бондаренко, М. Васів, Л. Владиченко, С. Здіорук, В. Єленський, Ю. Кальниш, С. Лисенко, Ю. Решетніков, С. Сьомін, О. Уткін та інші. Окремі питання душпастирства у системі збереження психічного здоров'я та виховання віруючих військовослужбовців досліджували А. Афанасьєв, В. Діброва, П. Костюк.

Основоположник гуманістичної школи психології А. Маслоу у своїй ієрархічній системі потреб людини зазначав, що потреба у безпеці і захисті є однією з базових потреб. [4]. А система релігійних переконань дозволяє людині організувати своє буття й оточуючих людей в єдине, наповнене сенсом ціле, таким чином даючи їй можливість відчувати себе у "безпеці". Як зазначав, представник гуманістичного психоаналізу Е. Фромм, релігія часто забезпечує людей базовою орієнтацією, яка надає сенс їхньому життю [4]. Добре відомо, що наявність військово-релігійних служб у багатьох країнах світу і характер виконуваних ними завдань обумовлюють те, що вони не лише займаються задоволенням релігійних потреб, але й введені в систему психологічного впливу на весь особовий склад, незалежно від світоглядної орієнтації кожного. Релігійне виховання є складовою системи бойової і морально-психологічної підготовки військовослужбовців та підпорядковане основному завданню – підтриманню високого духовно-патріотичного й бойового потенціалу військ. Військові капелани традиційно відіграють виняткову роль у системі виховання військовослужбовців США. Не випадково видатний полководець Д. Ейзенхауер заявляв, що гарний військовий священник коштує більше, ніж його власна вага в золоті [5]. Військові капелани та представники релігійних організацій, які працюють у військах, зобов'язані використовувати кожен можливість, щоб надихати військовослужбовців на героїчні вчинки

[6]. Своєрідним каталізатором становлення капеланського руху в Збройних Силах України стали бойові дії на Сході нашої країни. Ще за відсутності на передовій психологів, на тлі зародження волонтерського руху служителі різних церков вже були серед бійців, створивши особливий феномен, поєднуючи у собі душпастирів і психологів. Неможливо переоцінити внесок військових капеланів саме на тому етапі збройної боротьби. Багато військовослужбовців будучи ментально не готовими до спілкування з психологами “виливали” свою душу капеланам. Присутність військових капеланів у зоні бойових дій є необхідною для моральної й духовної підтримки військовослужбовців [7].

У бойовій обстановці на душпастирів покладаються вирішення таких завдань: моральна та духовна підтримка воюючих, допомога пораненим, їхня евакуація, проведення служб та похоронів, робота з військовополоненими. Згідно з чинними правилами, капелани працюють у підрозділах, що діють на передньому краї, якнайближче до лінії вогню. Додатковими функціями діяльності капелана у війську є залучення його до членства в комісіях із заохочення, розслідування злочинів, залагодження конфліктів та створення доброзичливого мікроклімату у військових частинах.

До функцій військових капеланів у районі ООС належать насамперед проведення сповідей, причастя, відспівування загиблих, а також освячення техніки, індивідуальні бесіди з військовослужбовцями, проведення занять із християнської етики. Надзвичайно важливою є роль душпастирів у знятті стресового синдрому та зміцненні морально-психологічного стану військовослужбовців. Ця плідна напружена робота має позитивні результати. Наприклад, командування 81 бригади проінформувало ЗМІ, що за час опіки з'єднання капеланами УГКЦ у бригаді не сталося жодного випадку самогубства [8].

Важливою формою душпастирської роботи є благословення бійців на зразкове виконання військового обов'язку. У травні 2016 року група військовослужбовців, учасників АТО, отримала благословення від самого Понтифіка римської католицької церкви – Папи Франциска безпосередньо у Ватикані

Цікаву класифікацію напрямів професійної діяльності військових капеланів запропонував С. Семенов, який до основних питань можливого релігійного “втручання” у військових колективах відносить такі: сприяння утвердженню оптимістичних настроїв у свідомості віруючих військовослужбовців; виховання в особового складу зразкової поведінки та високої культури у міжособистісних стосунках; запобігання негативного впливу на свідомість військовослужбовців чужої ідеології [9].

Крім того, С. Семенов зауважує, що “релігія формує у релігійно зорієнтованих військовослужбовців наперед задані якості. Серед них – рішучість, упевненість у собі, у правоті своїх дій, відсутність страху можливої смерті, фізичного ушкодження тощо” [9].

Загалом релігія має потужний психотерапевтичний ефект, що відображено у назвах низки сучасних напрямків психологічної допомоги особистості: релігійна, християнська, православна психотерапія, тому вона є важливим і специфічним напрямком діяльності військових капеланів. Важливою умовою результативності цієї роботи можна вважати взаєморозуміння, узгодженість та системність діяльності військових-психологів і військового духовенства.

#### Список використаних джерел:

1. Всесвітня організація охорони здоров'я. URL: <https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response> (дата звернення 01.07.2019).
2. Психологічний словник / за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 274 с.
3. Максименко С. Д. *Психічне здоров'я дітей*. Психолог. 2002. No 1. С. 34–39.
4. Хьелл Л., Зиглер Д. *Теорії личности*. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 608 с.
5. Шинкарук О. М., Волобуєва О. Ф., Олексієнко Б. М. *Морально-психологічне забезпечення професійної діяльності персоналу Державної прикордонної служби України* : монографія. Хмельницький : НАДПСУ, 2018. 480 с

6. Коупленд Н. Психология и солдат / пер. с англ. А. Т. Сапронов, В. М. Катеринич. Москва : Воениздат, 1991. 96 с.

7. Непіпенко Л. П. Проблеми та перспективи інституалізації військового духовенства (капеланської служби) в Україні. Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України зб. матеріалів доп. учасн. VIII наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 бер. 2017 р.) Харків : НАНГУ, 2017. С. 97–99.

8. О. Любомир Яворський: За час війни на Сході вже відбулося 395 ротацій священників (інтерв'ю з отцем Любомиром) УГКЦ у зону АТО.

9. Семенов С. С. Релігія і армія (соціально-філософський аналіз взаємовідносин : Харківський військовий ун-т. Харків, 2004. 205 с.

*Беланов К.О., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України  
імені Івана Черняхівського*

### **ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ БОЙОВОГО СТРЕСУ ЧЕРЕЗ ЗАХОДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ**

Сучасні бойові дії, як правило, супроводжуються підвищеним стресогенним впливом на психіку військовослужбовців. Існують різні підходи до розуміння сутності бойового стресу.

З нашої точки зору бойовий стрес являє собою сукупність субреактивних станів, пережитих військовослужбовцями в процесі адаптації до несприятливих для їх життєдіяльності і загрозливим їх життєво важливим цінностям умовам (стрессорам) бойової обстановки [1]. Інтенсивність переживання військовослужбовцям бойового стресу залежить від взаємодії двох основних чинників:

сили і тривалості впливу на психіку військовослужбовця бойових стресорів;  
особливостей реагування військовослужбовця на їх вплив.

Реакція військовослужбовця на вплив стресорів бойової обстановки залежить як від їх значимості для конкретного учасника бойових дій, так і від особливостей його контрольованої поведінки. Значимість впливу на психіку військовослужбовця тих чи інших бойових стресорів визначається його індивідуально-психологічними особливостями і особистісними якостями, психологічної та професійної готовністю до ведення бойових дій, характером і рівнем бойової мотивації, особливостями сприйняття військовослужбовцям місця і ролі бойових дій в історії і перспективі його системи життєдіяльності.

У свою чергу, ефективність контрольованої поведінки військовослужбовця залежить від рівня його активності, спрямованої на протидію негативному впливу стрес-факторів бойової обстановки; характеру способів, що використовуються, для подолання дестабілізуючого впливу бойових стресорів на психіку, поведінку і життєдіяльність в цілому; наявності у військовослужбовця досвіду контролюючої поведінки в бойовій обстановці і її змісту.

Характеристики бойової діяльності, що впливають на інтенсивність бойового стресу, можна виділити наступні:

ступінь бойової активності конкретного військовослужбовця, визначається, як правило, за кількістю бойових операцій, в яких військовослужбовець брав безпосередню участь і які супроводжувалися реальною загрозою для його життя;

значимість бойових дій, в яких брав участь військовослужбовець, для виконання більш масштабних бойових завдань;

ступінь напруженості і характер бойових дій військовослужбовця (при цьому особливе значення має участь військовослужбовця в бойових діях з противником, значно переважаючим, в умовах вимушеного відступу, в оточенні);

кількість бойових втрат в підрозділі, де проходив службу військовослужбовець.

Поряд з перерахованими факторами виділяються також деякі соціальні, етнічні, релігійні, сімейні та інші обставини, які додатково сприяють посиленню проявів бойового стресу у військовослужбовців. До них належать: наявність у військовослужбовця негативного досвіду переживання бойового стресу в минулому; незначний особистий досвід контрольованої поведінки; приналежність учасника бойових дій до національності етнічно близькій до національності воїнів противника; складна, за різних обставин, ситуація в родині військовослужбовця; складне матеріальне і соціальне становище військовослужбовців і його близьких.

Залежно від особливостей взаємодії зазначених вище факторів прояви бойового стресу у різних військовослужбовців будуть різнитися по:

інтенсивності прояву: від станів підвищеної психічної напруженості до психотравмуючих станів;

переважному рівнем прояву: фізіологічного, психофізіологічного, психологічного;

ступеня усвідомленості свого стану самим військовослужбовцем;

переважному прояву в тій чи іншій сфері особистості військовослужбовця: мотиваційної, емоційної, когнітивної, вольової, поведінкової;

ступеня підконтрольності проявів бойового стресу самому військовослужбовцю;

рівнем впливу на психічний стан інших військовослужбовців;

тривалості прояву;

характером впливу на ефективність бойової діяльності: від підвищення до зниження її ефективності.

За ступенем інтенсивності розрізняють бойовий стрес невисокої і підвищеної інтенсивності [2].

Бойовий стрес невисокої інтенсивності, як правило, ефективно долається більшістю військовослужбовців і на початковому етапі може сприяти підвищенню їх бойової активності. Надалі, БСНІ або стає звичним для учасників бойових дій, або переходить в бойовий стрес підвищеної інтенсивності.

Бойовий стрес підвищеної інтенсивності може значно ускладнити діяльність як окремого військовослужбовця, так і військових колективів, як правило, робить негативний вплив на перебіг фізіологічних процесів в організмах військовослужбовців, що виражається в помітному погіршенні стану здоров'я, виникненню нових або загостренні наявних раніше захворювань.

Негативні психологічні наслідки психотравмуючого бойового стресу нерідко супроводжуються: виникненням головного болю і запаморочення; больовими або неприємними відчуттями в області серця, шлунка; підвищену пітливість; різким зниженням або підвищенням апетиту, статевої активності; відчуттям розбитості; неконтрольованим тремтінням рук, ніг, голови, повік і інших частин тіла, а також загостренням наявних раніше соматичних захворювань.

Очевидно, що чим більш інтенсивний бойовий стрес пережив військовослужбовець в бойовій обстановці, тим більша ймовірність виникнення у нього негативних психологічних наслідків після припинення впливу бойових стресорів.

Під психологічною допомогою військовослужбовцям у подоланні негативних психологічних наслідків психотравмуючого бойового стресу розуміють проведення психореабілітаційних заходів. Психологічна реабілітація військовослужбовців, які брали участь в бойових діях, проводиться в комплексі з медичною та соціальною реабілітацією, і являє собою комплекс заходів, що здійснюються з метою збереження, відновлення або компенсації порушених психічних функцій, якостей, особистого та соціального статусу особи, сприяння психосоціальної адаптації до зміненої життєвої ситуації, осмислення досвіду, отриманого в екстремальній ситуації, та застосування його в житті [3].

Завдання психологічної реабілітації визначаються характером негативних психологічних наслідків психотравмуючого бойового стресу.

Основними принципами проведення психологічної реабілітації є:

оперативність;  
системність;  
гнучкість;  
багатоступінчатість [4].

Успішність подолання негативних психологічних наслідків психотравмуючого бойового стресу залежить від своєчасного їх виявлення у того чи іншого військовослужбовця. У зв'язку з цим, до вивчення психічного стану військовослужбовців, які зазнали впливу психотравмуючих стресорів бойових дій, можуть залучатися, крім психологів, командири (начальники) різного рівня, військові медики, співслужбовці, а також, якщо це можливо, цивільні психологи. Вивчення психічного стану військовослужбовців посадовими особами, зацікавленими в психологічній реабілітації особового складу, здійснюється шляхом спостереження і спілкування з ними, проведення з військовослужбовцями індивідуальних і групових психологічно-орієнтованих бесід, усного опитування їхніх колег по службі, членів сімей. Психологи, крім того, використовують діагностичні бесіди, опитувальники і тести, проективні методики, методи аналізу особливостей і результатів діяльності, експериментальні методи та ін.

Використання в процесі психологічної реабілітації тих чи інших психологічних методів залежить від характеру наявних у військовослужбовців психологічних проблем, а також особистісних особливостей того, кому надається допомога, і того, хто надає допомогу. При цьому методи що використовуються, повинні бути направлені на допомогу військовослужбовцям в усвідомленні і осмисленні тих подій, які стали причиною їх актуального психічного стану, у реагуванні переживань, пов'язаних зі спогадами про психотравмуючі події бойових дій, в прийнятті того, що сталося як невід'ємної частини їх життєвого досвіду, а пізніше - в актуалізації контрольованої поведінки, необхідної для подолання негативних наслідків отриманої психічної травми і реадаптації до умов життєдіяльності.

#### Список використаних джерел:

1. Алещенко В. Характеристика бойового стресу й основні симптоми бойових психічних травм. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. № 2 (45). С. 7–132.
2. Абдурахманов Р.А. Военная психология: методология, теория, практика : уч.-метод. пос. Москва: Военный университет, 1996. 231 с.
3. Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах: затв. наказом Мін. оборони України від 09.12.2015 р. № 702.
4. Буряк О.О., Гіневський М.І., Катеруша Г.Л. Шляхи та методи реабілітації осіб з «військовим синдромом» та посттравматичним стресовим розладом. Харків: Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 2015. С. 137–141.

*Богомаз В.В., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони імені Івана  
Черняховського*

#### КВАЛІФІКАЦІЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Міжнародне гуманітарне право, застосовуване в збройних конфліктах, представляє собою сукупність принципів і норм, що регулюють відносини між



воюючими, їх відносини з нейтральними країнами, що встановлюють правила, поведження з військовополоненими, пораненими, хворими й цивільним населенням з метою захисту жертв війни, вибору засобів і методів ведення збройної боротьби.

Перш ніж перейти до класифікації збройних конфліктів необхідно визначити саме поняття збройного конфлікту. Міжнародне гуманітарне право (далі - МГП) недарма називали раніше правом війни, тому що саме вона є сферою його застосування. Що таке війна і чи відрізняється вона від збройного конфлікту? Дуже часто можна зустріти одночасне застосування цих термінів. Дійсно, сьогодні вони застосовуються як тотожні, хоча різниця між ними існує.

Термін «збройний конфлікт» ширший за обсягом ніж термін «війна». Це підтверджується загальною для Женевських конвенцій ст. 2, за якою норми цих документів застосовуються не тільки у випадку проголошення війни, але й щодо будь-якого іншого збройного конфлікту. За класичним міжнародним правом «війна» вимагає наявності цілогоряду міжнародно-правових критеріїв: вона має бути проголошена, наслідком чого зазвичай є розрив дипломатичних відносин і припинення дії двосторонніх міжнародних договорів поміж воюючими.

Війни можуть бути справедливими, у захист своєї незалежності, територіальної цілісності й несправедливими – у випадку агресії, або в змісті принципу незастосування сили або погрози силою. Ось чому, велике значення набуває зміст самого поняття «агресія». Уперше воно відображене в Лондонських конвенціях, що були укладені Радянським Союзом з низкою держав у 1933 р.

Справа в тім, що протягом останніх десятиліть, після заборони застосування сили і погрози силою у ст. 2 Статуту ООН, держави воюють без проголошення війни і навіть зберігаючи дипломатичні й договірні відносини. Ніхто не хоче проголошувати війну, чим одразу на весь світ заявляти, що ти агресор і нести за це міжнародно-правову відповідальність. Навіть тоді, коли держава захищається від вторгнення, вона часто навіть не визнає стану війни поміж нею і агресором. Безумовно, наслідком цього стало закріплення у Женевських конвенціях 1949 року терміну «збройний конфлікт» і поступовий відхід від застосування терміну «війна» у документах МГП, залишивши його *jus ad bellum* [6].

Міжнародне гуманітарне право визнає дві категорії збройних конфліктів. Розпізнавальною ознакою тут служить державний кордон: війна між двома або більшим числом держав вважається міжнародним збройним конфліктом, а збройні зіткнення, що відбуваються в межах території однієї держави, – не міжнародними (внутрішніми) збройними конфліктами (звичайно їх називають громадянськими війнами). Виключенням є ситуація, коли народ повстає проти колоніального панування, здійснюючи своє право на самовизначення: із прийняттям Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 року від 08 червня 1977 року, національно-визвольні війни стали вважатися міжнародними збройними конфліктами. Норми Женевських конвенцій разом з Додатковими протоколами містять 20 положень по збройних конфліктах неміжнародного характеру й 500 статей по міжнародних війнах.

Збройним конфліктом неміжнародного характеру називається збройне протистояння, що має місце в межах території держави, між урядом, з одного боку, і збройними повстанськими групами – з іншого. У протистоянні протидіючих сторін беруть участь урядові війська, з одного боку, а з іншого – суб'єктами, що входять до складу збройних загонів, можуть бути повстанці, заколотники, революціонери, сепаратисти, борці за волю. Метою їх боротьби є прагнення захопити владу, домогтися більшої автономії в межах держави, або що борються за відокремлення й створення власної, незалежної держави.

Відповідно до Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 року, неміжнародний (внутрішній) збройний конфлікт (збройний конфлікт неміжнародного характеру) - тривалі та інтенсивні збройні зіткнення на

території держави між урядовими збройними силами і організованими збройними формуваннями або між організованими збройними формуваннями.

До неміжнародного (внутрішнього) збройного конфлікту належать такі ситуації, коли:

- у межах території однієї держави починаються чітко визначені воєнні зіткнення між збройними силами та іншими організованими збройними формуваннями або між організованими збройними формуваннями;

- організовані збройні формування здійснюють контроль над частиною території держави, який дає їм можливість вести безперервні та узгоджені воєнні дії.

До неміжнародних (внутрішніх) збройних конфліктів не належать випадки порушення громадського порядку та ситуації внутрішньої напруженості (наприклад, масові заворушення, терористичні акти, окремі акти насильства тощо) [3].

Причинами виникнення збройних конфліктів неміжнародного характеру є:

- порушення прав меншостей населення держав;
- недотримання прав людини й громадянина з боку державних органів влади;
- нездатність публічної влади управляти державою, забезпечувати законність і правопорядок у країні, у результаті чого різні угруповання населення починають між собою боротьбу за владу;

- конфесіональні протиріччя між різними релігіями;

- націоналізм, расизм, нетерпимість до інших народів.

Збройний конфлікт неміжнародного характеру, відрізняється від міжнародного збройного конфлікту:

- а) наявністю ворожих організованих дій між протиборчими силами тієї самої держави;

- б) фактичною участю в бойових діях збройних сил протиборчих сторін, включаючи поліцейські підрозділи;

- в) застосування зброї;

- г) колективний характер виступів (окремі антиурядові виступи, випадки порушення конституційного ладу в країні, виникнення обстановки внутрішньої напруженості не належать до категорії збройного конфлікту неміжнародного характеру);

- д) певний ступінь організованості повстанців і наявність органів, відповідальних за їхні дії;

- е) володіння частиною території відповідної держави, контроль над нею (повсталі повинні мати не тільки частину території, але й ефективно здійснювати на ній функції влади, у тому числі планувати й вести воєнні дії);

- ж) невелика тривалість і безперервність збройного конфлікту. Окремі, епізодичні виступи недостатньо організованих груп не можуть розглядатися як збройні конфлікти неміжнародного характеру [1].

У міжнародному гуманітарному праві збройні конфлікти неміжнародного характеру поділяються на: конфлікти низької інтенсивності, конфлікти високої інтенсивності. Разом з тим такий розподіл уже не відбиває всього спектра кризових ситуацій, що складаються у світовій практиці держав. Практично всі громадянські війни, так чи інакше пов'язані з міжнародними подіями, і лише за рідкісними винятками внутрішні конфлікти не залишаються «за закритими дверима». Вплив третіх держав на конфлікт може ухвалювати будь-які форми, аж до збройного втручання. У результаті міжнародне суперництво перетворюється у «війну за дорученням», яка найчастіше ведеться в інтересах сторонніх держав. Міжнародне право – у його загальноприйнятій тлумаченні – не заперечує проти втручання іншої держави (третьої сторони) на стороні й з ініціативи уряду. Втручання ж на стороні повстанців розглядається як незаконне втручання у внутрішні справи відповідної держави і, як наслідок, це – порушення міжнародного права, що одержали назву «інтернаціоналізовані неміжнародні збройні конфлікти».

Якісно відрізняється від неміжнародного збройного конфлікту, збройний конфлікт міжнародного характеру. Міжнародне гуманітарне право вступає в дію, у повному обсязі, коли має місце збройний конфлікт між державами, що брав участь у конфлікті по обидва боки, а також між урядом і іншою державою, що бере участь у конфлікті на стороні повстанців. Існують різні підходи до визначення поняття міжнародний збройний конфлікт, так деякі визначають його як збройну боротьбу між державами, між національно-визвольним рухом і колонізатором, між окупантом і населенням окупованої території. Міжнародний збройний конфлікт – це збройна боротьба між двома або декількома сторонами, що володіють міжнародною правосуб'єктністю:

- а) суверенними державами;
- б) національно-визвольним рухом і метрополією;
- в) визнаною повсталю або воюючою стороною й відповідною державою.

Міжнародний збройний конфлікт як юридичне поняття згадується в ст. 2, яка є загальною для всіх Женевських конвенцій 1949 року про захист жертв війни: «На додаток до положень, які втілюються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. Конвенція також застосовується до всіх випадків часткової або цілковитої окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив...» [2].

Відповідно до Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України міжнародний збройний конфлікт - будь-яке зіткнення між двома або більше державами із застосуванням збройних сил [3].

Проаналізувавши все вищезазначене можна сказати, що міжнародне гуманітарне право, виходячи із визначень, закріплених в чинних міжнародних нормативно-правових актах, оперує наступними критеріями щодо розмежування конфліктних ситуацій [7].

По відношенню до міжнародних збройних конфліктів це:

1. юридична дія або бездіяльність, що знаменувала початок конфлікту;
2. суб'єктний склад (конкретні учасники, їх кількість);
3. наявність або відсутність збройного спротиву;
4. мета конфліктуючих сторін.

Що ж стосується збройних конфліктів неміжнародного характеру, то міжнародне гуманітарне право висуває наступні критерії:

1. масштаб конфлікту;
2. суб'єктний склад (конкретні учасники, їх кількість, особливості в організації);
3. можливість вести бойові дії;
4. контроль певної території.

#### **Список використаних джерел:**

1. Бескоровайний С.Я. Види збройних конфліктів та їх правове регулювання. Юридична наука. 2014. № 3.
2. Конвенція про захист цивільного населення під час війни / ООН; Конвенція, Проект, Угода. Офіційний вісник України. 2013. № 27.
3. Женевские конвенции от 12 августа 1949 года и дополнительные протоколы к ним. 4-е изд., испр. Москва : Международный Комитет Красного Креста, 2005.
4. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міноборони України від 23.03.2017р. № 164.
5. Міжнародне право: військові аспекти: Навч. посібник / під заг. ред. В.Б. Толубка. К. : НАОУ 2003.
6. Сенаторова О.В. Права людини і збройні конфлікти, 2018.

*Бондарев Г.В., доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут"*

*Дичко О.О., доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут"*

### **ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ**

Численні дослідження вчених-психологів з проблем поведінки людини в екстремальних ситуаціях доводять, що звичайна людина (не військова) в найбільш небезпечних ситуаціях (землетрус, пожежа, техногенні катастрофи, війни та ін.), звичайно діють згідно інстинкту самозбереження (втекти, сховатися, не діяти та ін.). Це є нормальною реакцією людської психіки на дуже сильні емоційні, стресові подразники.

Але трапляються ситуації, коли, наприклад, військовослужбовець в найнебезпечніші моменти бою змушений діяти всупереч інстинктам самозбереження, потреб власного організму заради високої мети та інтересів. Він повинен виконувати бойове завдання, долаючи опір своєї природи та природжених регуляторів активності [3].

В цьому сенсі часто згадують про душу кожного солдата, де йде своя внутрішня війна, війна між страхом та обов'язком. І ця внутрішня війна може виявлятися більш драматичною, ніж зовнішня. Людина, природньо, побоюється за своє життя, а постійна напруга методично повертає до думки про високу ймовірність своєї загибелі. До екстремальних факторів бою (вибухи, гуркіт, кров, стогни, смерть товаришів тощо), що суттєво впливають на психіку військовослужбовця, слід додати й ті, що цілеспрямовано створюються противником і проявляються внаслідок прорахунків в організацій бою та його всебічного забезпечення [3; 4].

Дія факторів бою має диференційований характер. Якщо звичайна людина в під час воєнних дій знаходить можливість для перепочинку, то військовослужбовець перебуває у ситуації небезпеки постійно.

За складністю та суперечністю дуже складно сформулювати мотивацію бойової діяльності. Тим більше, що саме соціальні мотиви дуже стиснуті й не завжди усвідомлюються військовослужбовцями. А це, у свою чергу, створює умови для гострого внутрішньоособистісного конфлікту.

Щоб вижити, учасникам бойових дій необхідно перебудувати свою психіку, перевести її на функціонування у бойовому режимі, адаптуватися до найбільш руйнівних стрес-факторів. З самого початку участі в бойових діях у військовослужбовців запускаються механізми короткострокової та довгострокової адаптації, набуваються навички повсякденного виживання.

Адаптація виявляється в трьох напрямках впливу на психіку воїна: [4; 7].

1. *Позитивний напрямок* впливу воєнних конфліктів на учасників бойових дій формує у них такі психологічні утворення:

- глибоке самопізнання інтелектуальних, емоційних і вольових можливостей;
- придбання унікального досвіду поведінки в екстремальних умовах та бойового досвіду й життєвої мудрості;
- набуття досвіду відкритого, спонтанного, нехитрого спілкування;

– тренування апарату стресового реагування, гартування свого здоров'я.

В процесі адаптації психіка воїна радикально перебудовується, набуває властивостей “надчутливості”, формується нібито “особливий орган почуттів”, що дозволяє миттєво розуміти “логіку” рухів елементів зорового поля, звуків; слів, жестів і вчинків інших людей і т. п. Цей орган “удосконалює” свою роботу й стає потужним регулятором поведінки військовослужбовця.

Отже, звичка спрощеної поведінки призводить до послаблення механізмів психологічного захисту внаслідок їх бездіяльності. Повернути таку “психологічно знекровлену” людину у мирне життя без попередньої спеціальної підготовки – означає запустити процеси соціальної дезадаптації й навіть для розвитку психологічних розладів [4; 8].

2. *Нейтральний напрямок* впливу воєнних конфліктів пов'язаний із загостренням у комбатантів деяких специфічних потреб:

- потреби бути зрозумілим суспільству щодо мотивів, що рухали ними на війні; аргументів, що пояснюють соціальну значимість участі в жорстокому насильстві;
- потреби бути прийнятим в систему соціальних зв'язків і відносин зі статусом захисника Батьківщини;
- потреби бути визнаним людиною, яка чесно та сумлінно виконала свій громадянський і військовий обов'язок;
- потреби в позбавленні від непотрібної психічної напруженості, що накопичилася на війні.

3. *Негативний напрямок* впливу воєнних конфліктів проявляється в процесі перманентної психотравматизації військовослужбовців.

Всі три напрямки впливу війни на людину ведуть до радикальної перебудови її психіки. Але людина найбільш вразлива перед психотравмуючими факторами бою. Тому, комплекс придбаних на війні адаптивних реакцій стають дезадаптивними за межами зони бойових дій. Повернення невідготовленої до мирних умов життєдіяльності людини зі слідами війни у психіці може привести до повторної психотравматизації. Психічна травма, викликана невідготовленим зіткненням з незрозумілим мирним суспільством, може бути сильнішою, ніж бойова психічна травма.

У цих умовах перед збройними силами та державою, що воюють, гостро постають три проблеми [3]:

- по-перше, яким чином повернути суспільству повноцінних у психологічному відношенні громадян й одночасно захистити його від їх неконтрольованої спонтанної войовничості?
- по-друге, як уберегти ветеранів війни, людей з незахищеною психікою від травмуючої дії жорстокого для них мирного життя?
- по-третє, як завершити війну не тільки юридично, але й психологічно?

Численні дослідження вітчизняних і зарубіжних психологів показують, що фізичне переміщення солдата з поля бою в мирну обстановку далеко не завжди означає його інтелектуальне та емоційне повернення в обстановку повсякденних зв'язків і відносин. Тому, саме сьогодні постає гостро питання про необхідність забезпечення організованого, керованого психологічного повернення учасників бойових дій в мирне життя.

Ця проблема відносно нова й виникла фактично тільки наприкінці ХХ століття та викликана появою нового типу війн – війн малої інтенсивності або, як їх називають на Заході, воєн “трьох кварталів”, а також гібридних війн.

Досвід бойових дій гібридної війни на Сході України свідчить: у той час, коли в одному регіоні країни йдуть бої, в інших регіонах може бути цілком нормальне мирне життя [1; 2]. У цих умовах солдат, який воює протягом одного тижня може декілька разів перебувати то у бойових, то у мирних умовах. Внаслідок чого відбувається помилка ідентичностей і постійне переналягодження психіки.

Швидке повернення учасників сучасних війн в мирні умови життя породжує ряд психологічних проблем, а саме: військовослужбовець вранці може брати участь в

бойовому зіткненні в зоні бойових дій, вдень його може замінити на бойовому посту інший військовослужбовець, а до вечора він може з'явитися на вулицях міста, яке живе мирним життям. Реакцію солдата, який щойно вийшов з бою й наслідки конфліктних ситуацій передбачити важко.

Раніше, (після Першої та Другої світових воєн) учасники бойових дій поверталися на батьківщину протягом багатьох тижнів і місяців, часто ділилися один з одним своїми спогадами [3]. Під час цих задушевних бесід спрацьовували психологічні механізми реагування, переробки травматичного досвіду та частковою інтеграцією цього досвіду в побудову свого нового мирного життя у суспільстві.

Нажаль, сьогодні учасники бойових дій позбавлені можливості на тривалу реабілітацію своєї психіки до мирного життя. Ветеран з деформованою психікою, який опинився в мирному суспільстві, схожий на "людину з оголеними нервами" й будь-який дотик до нього викликає сильний біль.

Розуміння необхідності подолання психологічних наслідків війни існує, наприклад, в США, де розроблена методика психологічного повернення учасників війни в мирне життя. Американські солдати, після виведення із зони бойових дій протягом 90 днів проходять реабілітацію у демобілізаційних і реінтеграційних таборих ("Demobilization and Reintegration camp") [4].

Вітчизняна психологія, спираючись, у першу чергу, на досвід ведення бойових дій під час Операції об'єднаних сил, розроблює теоретичну базу соціально-психологічної реадaptaції – організованого тривалого періоду психологічних заходів, що забезпечують перехід психіки до мирного життя ветеранів бойових дій.

За сучасними уявленнями соціально-психологічна реабілітація учасників бойових дій включає [4; 8]:

- спеціальний період життєдіяльності військових частин і підрозділів ("психологічний карантин");
- створення реадaptaуючого середовища навколо ветеранів бойових дій у військовій частині та сім'ї військовослужбовця;
- виявлення ветеранів бойових дій, що мають ознаки хронічного стресу, посттравматичного синдрому (ПТСР), особистісної кризи й проведення з ними заходів психологічної реабілітації;
- залучення військовослужбовців в динамічну, цікаву й нескладну повсякденну службову діяльність;
- виявлення військовослужбовців, які отримали бойові психічні травми та надання їм психологічної допомоги;
- поетапне залучення пересічних громадян в спілкування з ветеранами бойових дій, які проходять реадaptaцію.

Створення реадaptaуючого середовища передбачає [9]:

- забезпечення гідної зустрічі учасників бойових дій в місцях постійної дислокації їх частин, за місцем їх проживання; визнання соціальної значущості їх участі в бойових діях, їх нового, більш високого соціального статусу та ін.);
- залучення ветеранів бойових дій в активну громадську роботу;
- створення сприятливої психологічної атмосфери в сім'ї та колективі;
- раннє виявлення, швидке й позитивне вирішення міжособистісних конфліктів за участю ветеранів;
- поступове "стирання" соціального шару ветеранів за критерієм участі їх в бойових діях.

Таким чином, в здійсненні соціально-психологічної реадaptaції учасників воєнних конфліктів велике значення має робота з соціумом, які готуються до повернення ветеранів до мирного життя. Саме від його готовності й здатності прийняти людей з травмованою психікою в значній мірі залежить, чи отримають свій розвиток психологічні наслідки участі у війні, чи ми зможемо дати їм свій шанс знайти своє місце у мирному житті суспільства.

### Список використаних джерел:

1. Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1057.
2. Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів). Наказ Міністерства Оборони України від 09 грудня 2015 року № 702.
3. Караяни А.Г. Психологические последствия войны и социально психологическая реадaptация участников боевых действий. Вестник ЮУрГУ. 2014. (Серия “Психология”).
4. Особливості, сутність та завдання психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції/ Думбрава О. П.. *Вісник Національного університету оборони України* 1 (47) /2016. С.39–44
5. Коун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Остапчук В. В. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення : метод. посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.
6. Комар З. Психологічна стійкість воїна: підручник для військових психологів. Київ, 2017. 184 с.
7. Психологія бою: посібник / за ред. А. М. Романишина. Львів: Видавництво “Астролябія”, 2017, 352 с.
8. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: метод. посіб. / за ред. З.Г. Кісарчук. Київ : Видавництво “Логос”. 2014. 207 с.
9. Психологічний супровід військовослужбовців, які виконують службово-бойові завдання в екстремальних умовах : методичні рекомендації / Я.В. Мацегора, І.В. Воробйова, О.С. Колесніченко, І.І. Приходько. Харків : НА НГУ, 2015. 69 с.

*Борискіна М.О., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняхівського, майор*

### **МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ЯК ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ ЧИННИКІВ УСПІШНОГО ВИКОНАННЯ БОЙОВОГО ЗАВДАННЯ**

Події на сході нашої країни черговий раз засвідчують важливість людського фактору при якому морально-психологічний стан, психологічна стійкість та готовність особового складу, стають найважливішими складовими боєготовності та боєздатності бойових підрозділів та Збройних Сил України в цілому.

Розглядаючи морально-психологічний стан під час виконання військовослужбовцями завдань за призначеннями, дослідники роблять висновки, що при низькому рівні морально-психологічного стану особового складу час виконання бойового завдання збільшується на 35%, кількість промахів на 40-50% [1, с. 2].

Визначення морально-психологічного стану, зазначено в наказі Начальника генерального штабу Збройних Сил України від 29.04.2017 року № 153 «Про затвердження Інструкції з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України». Морально-психологічний стан особового складу військових частин (підрозділів) – це ситуаційний стан духовної, моральної, ідеологічної налаштованості, військово-професійної готовності та психологічної здатності військовослужбовців виконувати завдання за призначенням. [2, с. 2].

Структура морально-психологічного стану особового складу військових частин (підрозділів) включає такі оціночні компоненти:  
моральна (духовна, національно-патріотична) налаштованість;  
емоційно-вольова налаштованість;  
мотиваційна готовність;  
функціональна готовність;  
фахова здатність;  
об'єктивні і суб'єктивні чинники, які впливають на морально-психологічний стан особового складу [2, с. 3].

Моральна (духовна, національно-патріотична) налаштованість – спрямованість цінностей, поглядів, уявлень, переконань, норм та оцінок, що регулюють поведінку військовослужбовців, внутрішня настроєність особового складу військової частини (підрозділу) виконувати завдання за призначенням.

Емоційно-вольова налаштованість – сукупність емоцій, почуттів, установок, вольових якостей, що регулюють поведінку військовослужбовців, прагнення особового складу військової частини (підрозділу) виконувати завдання за призначенням [2, с. 3].

Мотиваційна готовність – сукупність стійких мотиваційних утворень: диспозицій (мотивів), потреб, цілей, інтересів, рівня домагань, прагнень, які актуалізуються в тих або інших умовах (ситуаціях) життєдіяльності, сприяють формуванню відповідних станів психіки військовослужбовців, психології груп і виконують спонукальну та регулятивну функцію їх службової (навчальної, навчально-бойової), бойової активності [2, с. 4].

Функціональна готовність – інтегроване системне особистісне (колективне) утворення, яке включає знання про об'єкт службової (навчальної, навчально-бойової), бойової діяльності, володіння технологією її здійснення, а також досвід практичного її застосування [2, с. 4].

Фахова здатність – системне інтегральне явище, що включає фахові знання, навички, вміння, важливі професійні якості, досвід, які забезпечують успішне виконання службових (функціональних) обов'язків, позитивне ставлення до цілей, завдань, змісту, методик, технологій, засобів і результатів службової (навчальної, навчально-бойової), бойової діяльності за відповідною військово-обліковою спеціальністю [2, с. 4].

Об'єктивні і суб'єктивні чинники, які впливають на МПС особового складу – сукупність об'єктивних морально-етичних, соціально-політичних, організаційно-управлінських, оперативно-тактичних (бойових), матеріально-технічних, природно-географічних, часових умов і суб'єктивних чинників (тих, що створюються командирами (начальниками), які впливають на морально-психологічний стан та поведінку особового складу під час підготовки та в ході виконання завдань за призначенням [2, с. 5].

Отже, морально-психологічний стан – це динамічна частина морально-психологічного потенціалу, наявних духовних сил військовослужбовців, ступінь їх змобілізованості на виконання конкретного бойового завдання, морально-психологічний факторів досягнення перемоги [1, с. 21].

#### **Список використаних джерел:**

1. Агаєв Н. А., Дикун В. Г., Чорний В. С. та ін. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ – 7БЦ, 2020. Ч. 1. 754 с.
2. Інструкція з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України. Затверджено Наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 29.04.2017 №153.



*Будагьянц Л.М., доцент кафедри суспільних наук  
гуманітарного інституту Національного університету  
оборони України імені Івана Черняхівського,  
кандидат філософських наук, доцент*

## СОЦІАЛЬНИЙ СВІТОГЛЯД ТА ОСВІТА ДЛЯ XXI СТОЛІТТЯ

Філософія освіти являє собою своєрідну відповідь на кризи суспільства, які виявляють можливість та необхідність переходу на принципово інакший рівень суспільного розвитку. На доінституціональній та на інституціональній стадіях розгортання проблематики філософії освіти саме її революційні концепції висували проекти модернізації духовної культури відповідно до вимог часу, чи йдеться про античне просвітництво, середньовічну університетську науку, рух гуманістів, новоєвропейське Просвітництво чи новітню філософію освіти інформаційного суспільства.

Контекстом постання новітньої парадигми філософії освіти є незнані дотепер за масштабом та можливостями зміни освітнього середовища, комунікацій, вкладуваних капіталів, запитів та викликів на тлі зростаючої глобальної зв'язаності суспільств, а також пов'язаних із глобалізацією та переходом до інформаційної цивілізаційної стадії шансів та загроз. Метою даного викладу є висвітлення базових ідей та принципів новітнього соціального світогляду XXI століття з огляду на роль освіти в його формуванні та розвитку.

Новітній соціальний світогляд у підмурках основоположних документів щодо освіти для XXI століття ООН та національних законодавств провідних демократичних країн світу складається через переосягнення, універсалізацію та конкретизацію базових цінностей прав людини. Проголошені в добу Просвітництва та постання новоєвропейських держав-націй, базові права людини мали формальний, європоцентричний, і, з огляду XXI століття, ексклюзивний характер, тобто не витримували перевірки за критерієм універсальності та «загальнолюдськості».

Новітній соціальний світогляд, в утвердженні якого освіті належить стратегічна роль, оформлюється через синтез екзистенційно-гуманістичних, екологічних, культурних, соціальних, політичних, технологічних смислів, виражених та впроваджених в обіг зусиллями теоретиків та практиків, видатних особистостей та впливових рухів, простір можливостей для реалізації яких по-справжньому виникає «з приходом інформаційного суспільства», та які, з іншого боку, створюють запит на принципово нові диспозицію «людина»-«суспільство», суспільну архітектуру, мережу комунікацій, стилі управління, ухвалення та реалізації управлінських рішень тощо - на мережеве, «знаннєве», постієрархічне, «інклюзивне» суспільство.

Інклюзивність, толерантність, випереджувальний розвиток, безперервність, інформатизація, фундаменталізація, гуманізація, гуманітаризація, екологізація, диверсифікація, демократизація освіти та водночас зближення науки та освіти із «світом праці» - такими є принципи, проголошені ще у 1998 році Всесвітньою конференцією ЮНЕСКО у «Всесвітній декларації про вищу освіту для XXI століття: підходи та практичні заходи». Знищення різнорідних бар'єрів та стереотипів в сфері освіти, здолання розриву між вищою освітою та передовими рубежами науки усвідомлюється в Декларації як чинник усталеності (розвитку) суспільств (й людства в цілому) в новій фазі цивілізаційного процесу.

Саме цей новітній соціальний світогляд покладений у підґрунтя Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» та Національної доповіді 2017 року «Цілі Сталого Розвитку: Україна», в якій проголошувалося впровадження підходів ООН в національний простір. Важливою новацією «Порядку денного», інтегрованою у національній доповіді про цілі усталеного розвитку для України, є інструментарій оцінки розвитку різних країн. Визначені об'єднаними націями 17 цілей для майбутнього визнавалися та визнаються більшістю спільнот та освічених людей як очевидно важливі.

Проте усвідомлення не ієрархійності, «гетерархійності» системи 17-ти цілей, а також непродуктивності підходу до оцінки їх пріоритетності з позицій «основної ланки» (адже пріоритетом є збалансований й одночасний розвиток за 17ти напрямками), ще залишається актуальним завданням, для вирішення якого потрібні зусилля освітян і науковців, політиків і лідерів суспільної думки, митців та соціально відповідальних громадян. Ще більш проблематичним є відповідне до новітнього соціального світогляду перелаштування практик українського суспільства, як і більшості інших посттоталітарних та/чи постколоніальних суспільств.

Технократичне авторитарне мислення соціальних акторів, що демонструвало ефективність в добу індустріального суспільства та стало ритуальним та згубним для організацій, інститутів, спільнот, суспільств у добу постіндустріальну, влаштоване за логікою «закритих систем» (бюрократії) та не містить інтелектуальних засобів для осмислення нелінійної взаємозалежності 17 аспектів розвитку суспільства, їхньої взаємної стабілізації чи дестабілізації. Як для багатьох публічних персон, так і неопублічних, непрозорим залишається зв'язок ліквідації злиденності, ліквідації голоду, гарного здоров'я і добробуту, якісної освіти, гендерної рівності, наявності чистої води і санітарії, зменшення нерівності, недороговартісної і чистої енергії, гідної праці та економічного зростання, відповідального споживання та виробництва із індустріалізацією, інновацією, інфраструктурою, усталеними містами та населеними пунктами, боротьбою зі зміною клімату, охороною морських екосистем, збереженням екосистем суходолу, миром, правосуддям та ефективними інститутами, партнерством в інтересах усталеного розвитку.

Тим більш неочевидним та незначущим з позиції технократичного світогляду, сформованого в межах онтології індустріального суспільства, є нелінійний зв'язок більшості із Цілей для майбутнього із міжнародною, національною і військовою безпекою, зокрема. Хоча теоретичні концепти гібридності, дифузності, мережецентричності, асиметричності тощо інструментально увійшли у спеціалізовані контексти політичної та військової науки та практики, для розуміння їхньої природи, отже й для досягнення поточного розвитку суспільств та їхніх секторів безпеки та оборони, трансформацій збройної боротьби та передбачення і прогнозування різних ступенів випередження, необхідним чинником є компетентність у питаннях суспільних й гуманітарних наук для діячів всіх напрямів та спеціальностей (хоча б тому, що їхня діяльність відбувається у незнаних дотепер умовах, обставинах, зв'язках тощо).

На раціональне осмислення та інтеріоризацію у буденне світосприйняття, світовідчуття та світорозуміння людини XXI століття очікує кристалізована в трансформаційних культурно-цивілізаційних процесах концепція «нового гуманізму», покладена в основу діяльності ЮНЕСКО у XXI столітті. Оптимізм щодо соціальної життєздатності нового гуманізму ґрунтується в тому числі на економічних, а не лише соціо-політико-культурних ефектах від його впровадження для суспільств і у найближчих й у довгострокових перспективах глобалізації та четвертої хвилі індустріалізації. Впровадження індексу людського розвитку та концепції нового гуманізму, на основі якої він обґрунтований, відкриває не досяжні для «доінформаційних» суспільств ресурси (нематеріальні капітали) й забезпечує стійкість у зростанні, отже і безпеку.

Саме тому у філософії освіти XXI століття як гранично важлива для постмодерних суспільств у фундаментальних та прикладних контекстах постає проблема формування цілісного соціального світогляду, а також наріжною стає роль освіти у розв'язанні зазначеної проблеми.

*Бучковська В.І., кандидат сільськогосподарських наук, доцент Подільського державного аграрно-технічного університету*

*Євстафієва Ю.М., кандидат сільськогосподарських наук, доцент Подільський державний аграрно-технічний університету*

## **ДО ІСТОРІЇ ВИКОРИСТАННЯ СОБАК У ВІЙСЬКОВІЙ СПРАВІ**

Мабуть, жодна тварина не має такої довгої та різноманітної історії взаємовідносин із людиною, як собака. В архівних документах збереглися записи про використання собак у військовій справі, більше шести тисяч років тому в Євразії, Африці та Північній Америці. Вони несли вартову службу та застосовувались як бойові тварини, зокрема, охороняли фортеці, палаци, військові табори [0].

Розширення сфери застосування собак у військовій області, на полюванні, в інших видах діяльності людини обумовило появу нових порід і створення оптимальної системи дресирування тварин, здатної забезпечити надійну підготовку собак відповідно до призначення. Одним з найстаріших підручників з дресирування і застосування собак, відомих історії, вважається кінологічний трактат «Про собаче полювання», складений понад 2300 років тому воєначальником Ксенофонтом з Афин. Деяко пізніше з'явився перший «атлас» порід собак, підготовлений давньогрецьким істориком Арріаном.

Перші свідчення застосування собак у військовій справі стосуються Давнього Єгипту. До наших днів збереглися зображення фараона Тутанхамона в бою, де поряд з ним ворога атакують бойові собаки.

Існує навіть таке поняття як бойові пси – спеціально треновані службові собаки, яких використовували в боях військового періоду античності та Середньовіччя з метою безпосереднього знищення солдатами ворога.

Бойові пси, також були і в древньому Римі. В легіонах вони стали невід'ємною частиною військового побуту. Проте, у військових діях вони використовувались мало, а в основному для охорони та передачі пошти. Також досить широко собак в ті часи використовували для пошуку втікачів. Відзначились собаки і в завоюванні Нового світу. В боях з індіанцями, конкістадори використовували цілі загони псів [0].

Слід відмітити, що собак використовували на війні і в середньовіччі. Так київські князі Святослав та Олег брали їх з собою в походи. Західноєвропейські монархи на час військових дій одягали своїх бойових псів у металеві спорядження.

Під час Першої світової війни собаки виконували різноманітну кількість функцій. Їх використовували навіть як тягову силу. Вони доставляли боєприпаси та продукти харчування на передову, допомагали вибратись раненим з поля бою та інше.

Майже 70 тисяч собак були на фронтах Другої світової війни. Недоїдали, мерзли та мокли в окопах, гинули разом з нашими солдатами. Вивозили поранених, кидалися під танки та підривали ворожі поїзди. Вони були самими вірними та надійними друзями людини [0].

Біля 5000 американських бойових псів служили під час війни у В'єтнамі, і за різними даними врятували біля 10000 людських життів.

І на сьогодні використання собак не втратило своєї актуальності. Кінологічні служби та підрозділи існують при Національній поліції України, Національній гвардії України, Державній прикордонній службі, Державній служби України з надзвичайних ситуацій, в них собаки є невіддільними від своїх провідників – кінологів. Перед ними поставлені відмінні завдання, вони виконують різноманітні функції з однією спільною метою – забезпечення публічного порядку та безпеки [1].

Проте, на слід забувати, що собака для людини – це насамперед друг та вірний товариш, який в важких ситуаціях завжди підіймає моральний та психологічний дух

військових, їх присутність лише позитивно впливає на настрій та додає впевненості в подальших перемогах.

#### Список використаних джерел:

1. Мордюшенко С. М. Специфіка та психологічні особливості діяльності кінологічної служби. *Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. праць*. 2013. Вип. 1 (32). С. 245–252.
2. Цвігун А. Т., Бучковська В.І., Євстафієва Ю.М. До історії кінології. *Наукові доповіді НУБіП України*, 2020. № 2 (84). С. ISSN 2223-1609.
3. Виноград О. В. Основи службової кінології: навч. посіб. Хмельницький: Меркьюріті-Поділля, 2011. 192 с.

*Вархола Р.І., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняхівського, майор*

### БОЙОВИЙ СТРЕС, ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЙОГО ВИНИКНЕННЯ

Виконання Збройними Силами України та іншими силами оборони бойових завдань в Операції об'єднаних сил на Сході України характеризується посиленням уваги з боку керівництва держави, силових структур до проблеми надійного й ефективного функціонування людини в умовах війни.

Вплив умов проведення Операції об'єднаних сил на психіку військовослужбовця є полігенним та являє собою результат взаємодії багатьох стрес-факторів.

Багатьма дослідженнями доведено, що перебування військовослужбовця в умовах бойових дій з часом може призвести до специфічних змін в її психіці. Це одна з основних причин, що викликає посттравматичний стресовий розлад. За статистикою в перші дні бойових дій психічну травму одержує 60-65% військовослужбовців, 20-25% не можуть виконувати свої посадові обов'язки й вимагають спеціалізованої допомоги [1].

Наслідки війн і збройних конфліктів вимагають вивчення категорії “бойовий стрес”, розкриття сутності бойового стресу та детермінантів (чинників), що його обумовлюють в умовах ведення бойових дій.

Стрес – стан максимального психічного напруження, що виникає у людини в процесі діяльності або поведінки під впливом несприятливих, значних за силою і довготривалістю зовнішніх і внутрішніх неспецифічних дій, умов середовища. Розрізняють стрес: емоційний (ситуація психічної напруги), фізичний (сильна втома, переохолодження, перегрівання, підвищений шум тощо), гострий (екстремальна ситуація) і хронічний (затяжний конфлікт, втрата близьких тощо) [2].

Для того, щоб вижити в бойовій обстановці, людина повинна перебудувати всю свою сутність (рівень пильності й активності, швидкість реакцій, стиль поведінки, систему цінностей і ставлення до оточення, людей, себе) відповідно до її вимог. І така перебудова, пристосування до режиму бойової життєдіяльності, до стрес-факторів війни відбувається з кожним її учасником. Це пристосування, а інколи й реакція на те, що відбувається, називається бойовим стресом.

Сучасні бойові дії, як правило, супроводжуються підвищеним стресогенним впливом на психіку військовослужбовців. Бойовий стрес – це процес мобілізації всіх наявних можливостей організму, імунних, захисних, нервових, психічної систем для подолання життєнебезпечної ситуації у ході бою [3]. Бойовий стрес являє собою сукупність субреактивних станів, пережитих військовослужбовцями в процесі адаптації до несприятливого для їхньої життєдіяльності й загрозливим їх життєво важливим цінностям умовам бойової обстановки.

В залежності від різновиду стрес-фактору, який впливає на військовослужбовця у бойовій обстановці, можна виділити наступні види бойового стресу: фізіологічний (пов'язаний з об'єктивними змінами умов життєдіяльності людини) і психоемоційний (виникає з особистої позиції індивіда) [4].

Інтенсивність переживання військовослужбовцем бойового стресу залежить від взаємодії двох основних факторів:

- сили й тривалості впливу на психіку військовослужбовця бойових стресорів;
- особливостей реагування військовослужбовця на їхній вплив.

Різні бойові стресори підрозділяються на специфічні й неспецифічні для бойової обстановки. Перші мають підвищений рівень стресогенності й включають:

- ситуації, що загрожують життю й фізичній цілісності військовослужбовця;
- поранення, контузії, каліцтва;
- загибель товаришів (близьких людей);
- випадки загибелі товаришів по службі, мирних громадян, відповідальність за які військовослужбовець приписує собі;
- події, у результаті яких постраждав імідж, авторитет військовослужбовця у колективі.

До другої групи відносяться стресори, властиві як бойовій обстановці, так і іншим видам стресових ситуацій:

- підвищений рівень перманентної потенційної загрози для життя;
- тривале виконання напруженої діяльності;
- тривала депривація основних біологічних і соціальних потреб;
- різкі й несподівані зміни умов служби й життєдіяльності;
- відсутність (обмеженість) контактів із близькими;
- інтенсивні й тривалі міжособистісні конфлікти;
- підвищена відповідальність за свої дії;
- ймовірність загинути, одержати поранення або потрапити в полон [5].

Реакція військовослужбовця на вплив стресорів бойової обстановки залежить як від їхньої значимості для конкретного учасника бойових дій, так і від особливостей його поведінки. Значимість впливу на психіку військовослужбовця тих або інших бойових стресорів визначається його індивідуально-психологічними особливостями й особистісними властивостями, психологічною й професійною готовністю до ведення бойових дій, характером і рівнем бойової мотивації, особливостями сприйняття військовослужбовцем місця і ролі бойових дій в його житті .

Як характеристики бойової діяльності, що впливають на інтенсивність бойового стресу, виділяють:

1. Ступінь бойової активності конкретного військовослужбовця, що визначається, як правило, за кількістю бойових операцій, у яких військовослужбовець брав безпосередню участь і які супроводжувалися реальною загрозою для його життя;

2. Значимість бойових дій, у яких брав участь військовослужбовець, для виконання більш масштабних бойових завдань;

3. Ступінь напруженості й характер бойових дій у який брав участь військовослужбовець;

4. Кількість бойових втрат у підрозділі, де проходив службу військовослужбовець, а також сприйняття цим військовослужбовцем їхньої доцільності й зумовленості об'єктивними умовами бойової діяльності [5].

Особливий вплив на рівень прояву бойового стресу у конкретного військовослужбовця здійснюють такі фактори, як: кількість перенесених ним поранень, контузій, обставини потрапляння його в полон, тривалість і умови знаходження в полоні.

Бойові дії завдають військовослужбовцям набагато більше стресу, ніж будь-які навчання та тренування. Ворог завжди намагається завдати стресу та деморалізувати. Гартування тіла і духу (ментального, емоційного, фізичного) допоможе впоратись з умовами бойових дій. Треба знати, як виявити ознаки бойового стресу, а також як його

контролювати.

### ОЗНАКИ БОЙОВОГО СТРЕСУ [6]

<b>Фізичні</b>		<b>Емоційні</b>	
Напруга:	ниючі або гострі болі	Тривога:	збудженість, занепокоєння, очікування найгіршого
Нервозність:	підвищена лякливість, метушливість, тремтіння	Дратівливість:	скарги, “вибухи” невдоволення
Холодний піт:	сухість в роті, бліда шкіра, важкість наведення різкості в очах	Увага:	розсіяна; неможливість зосередитися чи запам’ятати деталі
Серце:	посилене серцебиття; можливе відчуття запаморочення чи дезорієнтації	Мислення:	нечітке; проблеми у спілкуванні
Дихання:	прискорене; людина задихається; пальці рук та ніг починають дрижати й поколювати, зводяться судомами й німіють	Сон:	неспокійний; прокидання від поганих снів
Шлунок:	нудота; можливе блювання	Горе:	оплакування померлих чи поранених
Кишківник:	пронос або закрепи (запор)	Почуття провини:	самозвинувачення за помилки чи за те, що слід було зробити
Сечовий міхур:	часте сечовипускання, неспроможність терпіти	Гнів:	відчуття зради з боку керівництва чи інших членів підрозділу
Енергійність:	виснаженість, втома; важкість рухів	Впевненість:	низька; втрата віри у себе самого та в підрозділ
Людина постійно рухається, здригається на будь-який раптовий звук чи рух; тремтить, трясеться; не може рухати рукою, ногою без видимих фізичних причин; погіршення зору, слуху чи відчуттів, фізично виснажений; плаче, ціпеніє під час обстрілу або стає повністю нерухомим, похитується, коливається паніка, біжить під обстрілом.		розмовляє швидко та/або дивно, сперечається; діє необачно, не реагує на небезпеку; втрата або суттєве погіршення пам’яті; сильно заїкається, бурмоче, або не може говорити взагалі; безсоння, важкі кошмари, бачить або чує те, чого не існує; різкі емоційні перепади, соціальна ізоляція, апатія, істеричні “вибухи”; безглузда, дивна поведінка.	

Загалом визначення дослідження детермінантів виникнення бойового стресу під час виконання бойових завдань в Операції об’єднаних сил надасть змогу враховувати фактори, що впливають на бойову діяльність військ, визначити стадії прояву стресу у військовослужбовців, удосконалювати форми й методи попередження та контролю бойового стресу.

### Список використаних джерел:

1. Алещенко В.І., Хміляр О.Ф. Психологічна реабілітація військовослужбовців з постстресовими психічними розладами. Навчальний посібник. Харків : ХВУ. 2005. 81 с.
2. Психологічний словник / Авт.-уклад. В.В.Синявський, О.П.Сергеєнкова/ за ред. Н.А.Побірченко.
3. Страх і паніка на війні : Монографія. К.: НУОУ, 2013. – 290 с.
4. Снедков Е.В. Современная концепция психического здоровья/ Кафедра психиатрии и наркологи СПбГМА им. И.И. Мечникова. 2010. URL: <http://psychiatry.spsma.spb.ru/lib/kafedra/snedkov/snedkov6.htm>
5. Стасюк В.В. Страх і паніка на війні : монографія. Кб]д : НУОУ, 2013. 290 с.
6. Подолання бойового стресу у військових підрозділах (порадник для командирів). – Київ : ГУМПЗ, 2020. 18 с.

*Василенко С.В., кандидат психологічних наук, доцент, заступник начальника кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняховського (м. Київ)*

### ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ВІЙСЬК (СИЛ) ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ ТА ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ

Психологічне забезпечення підготовки та застосування військ (сил) Збройних Сил України – це цілеспрямована діяльність органів військового управління, командувачів, командирів (начальників), службових осіб структур морально-психологічного забезпечення з метою психологічного відбору, формування, підтримання і відновлення в особового складу військ (сил) психологічної готовності до виконання завдань, емоційно-вольової стійкості до негативних психологічних чинників у будь-яких умовах обстановки, зниження психогенних втрат та збереження психічного здоров'я військовослужбовців [1].

*Основними завданнями психологічного забезпечення є:*

оцінювання психологічних показників боєздатності підрозділів та військових частин, передусім морально-психологічного стану особового складу військ (сил);

аналіз впливу психологічних чинників бою (бойових дій) на морально-психологічний стан та поведінку особового складу військ (сил);

виявлення психологічних особливостей майбутніх бойових дій (операцій), врахування їх вимог до емоційно-вольових та психофізіологічних якостей військовослужбовців, злагодженості та згуртованості особового складу військ (сил);

забезпечення та створення соціально-психологічних умов для ефективного виконання особовим складом своїх службових обов'язків;

сприяння в організації та проведенні заходів соціально-психологічної та професійної адаптації і реабілітації військовослужбовців;

соціально-психологічний аналіз управлінських рішень діяльності командирів (начальників) з питань підтримання належного рівня морально-психологічного стану особового складу військ (сил);

аналіз психологічних аспектів тактики можливих дій противника, негативного інформаційно-психологічного впливу тощо;

виявлення осіб з нервово-психічною нестійкістю та вжиття психопрофілактичних і психокорекційних заходів;

прогнозування можливих бойових психогенних втрат особового складу;

планування, організація та проведення заходів психологічної підготовки (загальної, спеціальної, цільової) особового складу військових частин (підрозділів) до виконання

бойових завдань у конкретних (суспільно-політичних, фізико-географічних, природно-кліматичних, ергономічних тощо) умовах обстановки;

формування та утвердження оптимізму і впевненості особового складу в своїх силах, можливості виконати поставлене завдання;

навчання особового складу психологічним методам надання само- та взаємодопомоги;

вжиття заходів психологічного відбору особового складу для комплектування, доукомплектування, поповнення підрозділів та військових частин тощо [2, с. 326–327].

Психологічне забезпечення включає соціально-психологічне діагностування, психологічну підготовку (загальну, спеціальну, цільову) та психологічний супровід.

За досвідом проведення антитерористичної операції (операції Об'єднаних сил), основним змістом соціально-психологічного діагностування є проведення діагностики психічних станів, ступеня психотравматизації, рівня нервово-психічної напруженості особового складу. За результатами діагностики мають бути виявлені особи з психосоматичними захворюваннями, тривожно-депресивними станами та ознаками посттравматичних стресових розладів.

Обов'язкова психологічна реабілітація військовослужбовців, учасників бойових дій та прирівняних до них осіб, які брали участь в антитерористичній операції чи виконували службово-бойові завдання в екстремальних (бойових) умовах, може здійснюватись у центрах психологічної реабілітації Міністерства оборони України та Міністерства соціальної політики України.

Таким чином, психологічне забезпечення є ключовим елементом системи морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил) Збройних Сил України, про що свідчить досвід проведення антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей.

Напрямки подальших досліджень зазначеної проблематики полягають у визначенні та апробації новітніх методик соціально-психологічного діагностування та удосконаленні організації психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил) Збройних Сил України.

#### **Список використаних джерел:**

1. Про затвердження Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України: Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 27.04.2018 р. № 173.

2. Агаєв Н.А., Дикун В.Г., Чорний В.С. та ін. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. Ч. 1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / за заг. ред. В. В. Стасюка. Київ : ТОВ "7БЦ", 2020. 755 с.

*Васюра Є.Г., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняховського, підполковник*

### **ПОНЯТТЯ ВІЙСЬКОВИХ ТА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ, ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РОЗМЕЖУВАННЯ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Одним із головних аспектів становлення національної ідеї та етнічної самобутності будь-якої держави є мова. Оскільки саме мова була однією з основних цілей російського тиску, багато українських громадян і досі не знають цілком своєї рідної мови. В результаті, це дає нам колосальні проблеми з дефініцією базових понять, як у законодавстві, так і у навчальній літературі.



Яскравим прикладом даної проблеми є неузгодженість з використанням терміну «воєнний злочин». У міжнародному праві згадуються злочини, щодо яких вживається термін «war crime» – при вжитку в національному законодавстві України, залежно від перекладу, вони можуть згадуватися і як «військовий злочин», і як «воєнний злочин». Оскільки поняття «військовий злочин» закріплено в Кримінальному кодексі України, то термін «воєнний злочин» доречніше вживати саме до міжнародних злочинів воєнного часу, тобто «war crime». Просто саме слово «воєнний» не українське, тому його прагнуть замінити на «військовий».

Саме подібні граматичні неточності в законодавстві і створюють «сум'яття в умах» громадян та військовослужбовців, а особливо у працівників правоохоронних органів та формувань, у тому числі Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

#### Військові злочини

У Кримінальному кодексі України розділ XIX Особливої частини «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» дає визначення поняттю «військові кримінальні правопорушення», виокремлює коло осіб, які несуть відповідальність за вчинення військових кримінальних правопорушень, порядок звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення даних кримінальних правопорушень. Відповідно до статті 401 Кримінального кодексу України, військові кримінальні правопорушення (military crimes) – це кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби, тобто злочини і кримінальні проступки, які вчиняються в середині «системи», особами, які є частинами цієї «системи» і направлені проти цієї самої «системи» [1].

Такі науковці, як Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба та В. І. Касинюк залежно від безпосереднього об'єкта, на які посягають військові кримінальні правопорушення, пропонують ділення військових кримінальних правопорушень на такі групи:

Злочини проти порядку підлеглості та військової гідності: непокоря (ст. 402), невиконання наказу (ст. 403), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України).

Злочини проти порядку проходження військової служби: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407), дезертирство (ст. 408), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК України).

Злочини проти порядку збереження та користування військовим майном: викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412), втрата військового майна (ст. 413 КК України).

Злочини проти порядку експлуатації військової техніки: порушення правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415), порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416), порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК України).

Злочини проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб: порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419), порушення правил несення бойового чергування (ст. 420), порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК України).

Злочини у сфері охорони державної таємниці: розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК України).

Військові службові злочини: недбале ставлення до військової служби (ст. 425), бездіяльність військової влади (ст. 426), перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК України).

Злочини проти порядку несення військової служби на полі бою та в районі бойових дій: здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427), залишення гинучого військового корабля (ст. 428), самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429), добровільна здача в полон (ст. 430), злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431), мародерство (ст. 432 КК України).

Злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями та договорами: насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433), погане поводження з військовополоненими (ст. 434), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України) [2, с. 184].

Ми погоджуємось з даними науковцями стосовно такого ділення на групи, але маємо зауважити, що IX група, по суті своїй і являє собою частину такого поняття як «воєнні злочини» (*war crimes*), що підтверджує факт неточності в визначенні цих понять у законодавстві, і як наслідок викривлене розуміння суті таких порушень службовими особами органів правопорядку.

#### Воєнні злочини

В. М. Репецький та В. М. Лисик стверджують, що термін «воєнний злочин» з'явився лише в 1945 році у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі (м. Нюрнберг), де зазначалося, що такими слід вважати порушення законів і звичаїв війни, що включають вбивства, жорстоке поводження або депортацію цивільного населення на окупованих територіях, вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими, вбивство заручників, розкрадання державної або приватної власності, безглузде руйнування населених пунктів, що не зумовлене військовою необхідністю. Женевські конвенції 1949 року про захист жертв війни, в яких було кодифіковано міжнародне гуманітарне право після Другої світової війни, окрім іншого, містять перший в історії перелік воєнних злочинів, під якими розуміли серйозні порушення конвенцій, враховуючи специфіку відносин, врегульованих кожною із них. Причому кожна з чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. подає власний перелік серйозних порушень, разом створюючи єдину систему. До них відносяться наступні дії: навмисне вбивство; катування і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти; навмисне спричинення важких страждань або серйозного каліцтва; нанесення шкоди здоров'ю; незаконне знищення і привласнення майна, якщо воно не викликане військовою необхідністю; примус цивільної особи або військовополоненого служити в збройних силах держави противника; позбавлення права на неупереджене судочинство; незаконна депортація, переміщення цивільних осіб, що перебувають під захистом; незаконний арешт цивільних осіб, що перебувають під захистом; захоплення заручників.

Даний перелік суттєво доповнив Додатковий протокол I 1977 року, включивши в число серйозних порушень ще такі: проведення певних медичних експериментів; перетворення цивільного населення, окремих цивільних осіб або демілітаризованих та безпечних зон в об'єкти нападу; здійснення нападу невивірковому характеру, що зачіпає цивільне населення або цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад буде причиною великої кількості смертних випадків та поранень серед цивільних осіб; віроломне використання емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та інших захисних та розпізнавальних знаків; переміщення окупаючою державою частини її власного цивільного населення на окуповану територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території; невинуваті

затримка репатріації військовополонених або цивільних осіб; апартеїд; напад на історичні пам'ятники та ряд інших [3, с. 120–124].

Деякі склади воєнних злочинів передбачені в інших документах, таких як:

у ст. 28 Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року;

ст. 5 Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10 грудня 1976 року;

статуту міжнародних та змішаних воєнних і кримінальних трибуналів тощо.

Можна виділити близько сотні окремих складів злочинів, які слід вважати воєнними. Однак всі вони характеризуються певною сукупністю ознак, виходячи з яких сформулюємо поняття цих злочинів. Воєнним злочином вважається міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняється комбатантом та прирівняними до них особами чи по відношенню до них цивільною особою під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права [3, с. 120–125].

На останок варто зазначити, що слово «воєнний» в перекладі з російської на українську мову перекладається у двох значеннях – «військовий і воєнний». На думку В.З. Олійника термін «військовий» означає все, що стосується армії, «воєнний» – відноситься до всього, що утворюється від слова «війна» [4, с.5].

З огляду на вищевикладене, пропонуємо розмежовувати поняття військового та воєнного злочину, як в законодавчій та науковій діяльності, так і у практичній діяльності співробітників правоохоронних органів та формувань, у тому числі Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

#### **Список використаних джерел:**

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131: редакція від 02.04.2020.

2. Анісімов Г.М., Дзюба Ю.П., Касинюк В.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навчальний посібник / за ред. М.І. Панова. Харків : Право, 2011. 184 с.

3. Репецький В.М., Лисик В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. Альманах міжнародного права. 2009. Вип. 1. С. 120–125.

4. Олійник В.З. Російсько-український словник оперативно-розшукової та супутньої лексики: Понад 6000 слів та висловів. Київ : Фірма «Довіра», 1994. 159 с.

*Вахняк В.А., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняховського*

### **ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК БАЗОВИЙ ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ**

Без здорової нації не зможе існувати жодна держава. Але в українському суспільстві, лише після 2014 року, поруч з проблемами фізичного здоров'я, все частіше почали звертати увагу на психічне здоров'я населення. Участь значної кількості населення України у реальних бойових діях, висвітлила (і зайвий раз підкреслила) проблему психологічної готовності як безпосередньо до дій, так і після завершення активної фази.

У Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1018-р [1], одними з основних компонентів проблеми у сфері охорони психічного здоров'я в Україні

зазначені "слабка обізнаність щодо психічного здоров'я у суспільстві, що призводить до стигматизації та несвоєчасного звернення по професійну допомогу", а також "недостатність системи формування та підтримки професійних компетентностей серед фахівців у сфері психічного здоров'я та інших суміжних професій".

При цьому, за твердженням заступниці міністра охорони здоров'я Ірини Садов'як, "реформа системи охорони психічного здоров'я ... націлена на те, щоб перейти від надання психіатричної допомоги до збереження психічного здоров'я" [2]. Тобто на державному рівні визнається, що для збереження психічного здоров'я нації, необхідно підвищувати компетентність у цьому напрямку, до того ж не лише тих, хто має надавати допомогу, але й тих, кому ця допомога спрямовується. На нашу думку, така компетентність має розглядатись в системі ключових компетентностей як психологічна компетентність.

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), психічне здоров'я – це стан благополуччя, при якому кожна людина може реалізувати свій власний потенціал, впоратися із життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти [1]. Проте, як вже було зазначено, лише після 2014-го року, почало з'являтися усвідомлене розуміння, що саме військовослужбовці мають "продуктивно та плідно" виконувати обов'язки в умовах не лише життєвих, але й бойових стресів. Тобто, на нашу думку, саме збереження психічного здоров'я військовослужбовців має першочергове значення, що, в свою чергу, підкреслює пріоритетність розвитку психологічної компетентності саме цієї категорії населення України.

Отже, щоб більш докладно дослідити зв'язок "збереження психічного здоров'я" через покращення психологічної компетентності, слід також визначитись з поняттями "компетентність" та "психологічна компетентність".

Що стосується поняття компетентності (як критерія оцінки певної фахової якості), то досить змістовно ці питання досліджені Джоном Равеном, автором книги "Компетентність у сучасному суспільстві". Зокрема він зазначає, що формування професіонала можливе не лише за наявності певних знань та умінь, але й за умови відповідного ставлення та належного особистісного розвитку. Тобто і керівники і підлеглі потребують визнання та оцінювання особистісних корисних якостей, які розвинуті у ході виконання завдань, а також, за реальними досягненнями на своєму робочому місці (а не за такими другорядними критеріями як наукова ступінь, висока посада або бажання уникнути помилок).

Тобто Дж. Равеном запропонована багатовимірна модель компетентності, як основа ефективної взаємодії керівників та підлеглих, та як необхідність функціонування виробничої та суспільної сфери життя [3].

Що стосується питань компетентності в Україні, то запровадження компетентнісного підходу у суспільне життя розпочалось з системи освіти. З урахуванням Рекомендацій Європейського Парламенту та Ради (ЄС) "Про основні компетенції для навчання протягом усього життя" (від 18 грудня 2006 року) та у співпраці з експертами програми "DeSeCo" (Definition and Selection of Competencies), в освітньому просторі нашої країни поняття компетентності визначається як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти та виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на комбінації (поєднанні) взаємовідповідних пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії.

Згідно зі стандартами вищої освіти, в Україні виділяють інтегральний, загальні, а також спеціальні (фахові, предметні) компетентності. Проте прямого визначення "психологічної компетентності" серед ключових, базових або загальних компетенцій немає (її можна як скомпонувати з декількох, так і виокремити з інших компетентностей). Тому саме психологічну компетентність різні дослідники трактують з певними відмінностями.

Так, Л.Я. Барінова надає авторське визначення психологічної компетентності як "особистісної риси, цілісного конструкту, що характеризує здатність суб'єкта мінімізувати гостроту і частоту виникнення проблемних ситуацій, в які потрапляє суб'єкт, та

максимізувати активність дій з організації життя, спрямованих на подолання цих ситуацій" [4].

Зокрема "конструкт психологічної компетентності оцінюється чотирма спостережуваними змінними (психологічною компетентністю у внутрішньо-сімейних стосунках, матеріально-соціальної та валеологічній сферах у професійній діяльності)". Тобто психологічна компетентність розглядається як сукупність зазначених елементів, їх розвиток у відповідній сфері та взаємозв'язок між ними.

На необхідність поглиблення психологічних знань, розвитку психологічної компетентності як сукупності психологічних якостей, що впливають на результативність діяльності, вказує А. К. Маркова у своїй психологічній концепції.

Н.В. Кузьміна під психологічною компетентністю педагога розуміє сукупність психологічних знань, умінь, навичок, необхідних для успішного здійснення його функцій щодо виховання, навчання і розвитку особистості.

На думку В. А. Семиченко (аналогічно до поглядів Дж. Равена), психологічна компетентність може бути ототожнена з психологічною грамотністю, оскільки "компетентність взагалі – це атрибут особистісного рівня, система тих засвоєних засобів, за допомогою яких людина розв'язує ті чи ті завдання. Будь-які знання, окремі навички або вміння лише тоді стають дійовими, коли інтегруються у цю загальну систему засобів, вступають у зв'язки з іншими структурними елементами, творчо модифікуються, гнучко використовуються відповідно до цілей і умов діяльності або міжособистісної взаємодії." [4]

При цьому М.В. Макаренко у системі професійного психологічного відбору військових спеціалістів застосовує поняття "психологічна некомпетентність", як сукупність індивідуальних психологічних характеристик, що не задовольняють визначеним критеріям. При цьому це не визначає "некомпетентність" як вирок особистості, а лише, як констатацію невідповідності конкретно визначеним умовам. Тобто, за такого підходу, "психологічна компетентність" може бути визначена як сукупність особистісних психологічних якостей, необхідних для певного виду задач (особистість може бути психологічно компетентною в усій сфері її життєдіяльності, або лише в одному (декількох) конкретних напрямках).

Таким чином, проаналізувавши різні теоретичні підходи та наукові дослідження питань психологічної компетентності, можна узагальнити таке визначення:

багатоаспектне утворення (може бути як частиною інших компетентностей, так і характеризувати зв'язок різних компетентностей), яке має зовнішню та внутрішню складові (залежить як від індивідуальних особливостей особистості та к і від сприйняття і реагування на навколишнє оточення), що являє собою сукупність знань умінь та навичок особистості у психологічній сфері, що дозволяє якісно діяти в умовах психологічних впливів (само та взаємодопомога), а також сприйняття оточуючої реальності через призму цих же знань та умінь і з метою побудови відповідної поведінки та дій (унікнення психотравмуючих ситуацій та (або) мінімізація їх наслідків).

При такому визначенні, причинно-наслідковий зв'язок психологічної компетентності зі збереженням психічного здоров'я є очевидним: психологічна некомпетентність є першопричиною недотримання психічно-психологічно здорового способу життя, що безпосередньо для військовослужбовців, в умовах підвищених психоемоційних навантажень, є ще більш актуальним.

Відсутність акцентування на психологічну компетентність особистості як на ключову (несприйняття такої компетентності як базово-важливої), може і бути одним з основних компонентів проблеми у сфері охорони психічного здоров'я.

Тобто визначення і узагальнення поняття "психологічна компетентність", та на основі цього проведення вимірювань(моніторингу) наявного рівня, розвиток і удосконалення даної якості у кожного військовослужбовця, має сприяти укріпленню як індивідуального, так і колективного психічного здоров'я не лише у війську, а й всієї нації. Але цей напрямок потребує подальших наукових досліджень.

### Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. №1018-р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>(дата звернення: 15.10.2020).
2. Котляр А. Психічне здоров'я. Подбай про себе сам: доки міністр думає, як перебудувати систему, європейські донори допомагають чим можуть. *Дзеркало тижня*. 2020. 19 липня. URL:<https://zn.ua/ukr/SOCIUM/psikhichne-zdorovja-podbaj-pro-sebe-sam.html>(дата звернення: 15.10.2020).
3. РавенДж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация". Москва : Когито-Центр, 2002. 396 с.
4. Олійник І.В. Психолого-педагогічна компетентність військового керівника: навч. посіб. Київ : НУОУ, 2011. 188 с.

*Ганджа В.С., слухач гуманітарного інституту НУОУ  
імені Івана Черняхівського, майор*

### СУЧАСНИЙ СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ ПРОВІДНИХ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ НАТО

У провідних державах світу, в тому числі держав-членів НАТО, таких як: США, Великій Британії, Німеччині, Канаді, Польщі, Ізраїлі, Грузії та інших давно зрозуміли, що ефективність збереження психічного здоров'я військовослужбовців разом із фізичним здоров'ям є запорукою успіху військової операції.

Психічне здоров'я – це стан благополуччя, при якому людина може реалізувати свій власний потенціал, справлятися зі звичайними життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також вносити внесок в життя своєї спільноти [3, с. 7].

Ще тоді, коли американські військові брали участь у збройних конфліктах на початку ХХ століття, військові психологи, психіатри та медики боролися за загоєння психологічних ран військовослужбовців. Так само, як командири, які вчилися на своїх успіхах та невдачах, військові психіатри та психологи розробляли потужні стратегії у веденні війни за збереження психічного здоров'я особового складу. В армії США розроблена і постійно вдосконалюється комплексна, багаторівнева система охорони психічного здоров'я, що включає спеціальні підрозділи і установи контролю бойового оперативного стресу (Combat and Operational Stress Control, COSC), армійські структури усіх рівнів (division mental health, DMH) та гарнізонні організації членів сімей військовослужбовців [2, с. 97]. Наприклад, метою служби охорони психічного здоров'я збройних сил Великої Британії (DMHS – Defense mental health services) є забезпечення військовослужбовців швидким доступом до кваліфікованого, ефективного, гнучкого лікування на підставі індивідуальних потреб. У збройних силах Великобританії наголошується, що управління стресом і щоденна гігієна психічного здоров'я особового складу є функціями структури командування, а не медичних або допоміжних служб [1, с. 21]. Така країна, як Ізраїль постійно знаходиться у стані війни, необхідність створення армійської системи охорони психічного здоров'я не підлягала сумніву. Ізраїльська система охорони психічного здоров'я включає п'ять напрямів: 1) система діагностики, профілізації і профорієнтації; 2) система психологічної підтримки військовослужбовців; 3) система реабілітації і роботи з тими, кого демобілізують; 4) служба підтримки цивільного населення у кризових ситуаціях; 5) служба по роботі з сім'ями потерпілих [2, с. 125].

Збереження психічного здоров'я людини є багатопрофільною проблемою, яка без комплексних сумісних зусиль різних фахівців не вирішиться. За кордоном існують документи, які присвячені інтегративній охороні психічного здоров'я, наприклад

“Керівництво з первинної інтегративної та сумісної охорони психічного здоров’я під час проведення усіх видів операцій” (Primary Care-Mental Health Integration Co-Located, Collaborative Care: An Operations Manual”, яке базуються на різних освітньо-кваліфікаційних характеристиках для розподілу сфер компетенції задіяних фахівців з підтримки психічного здоров’я [3, с. 5].

Після збройної агресії Російської Федерації проти України, вітчизняні збройні сили отримавши “урок” введення сучасних збройних конфліктів, орієнтуючись на стандарти НАТО, також, поставили перед собою амбіційне завдання запровадити збереження психічного здоров’я за досвідом провідних держав-членів НАТО. Базовим документом, який розкриває суть охорони психічного здоров’я військовослужбовців Збройних Сил України є “Вказівки щодо збереження психічного здоров’я військовослужбовців в зоні застосування військ (сил) та під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)”, які у 2018 році були погоджені та затверджені Головним управлінням морально-психологічного забезпечення та Головним військово-медичним управлінням Збройних Сил України. Вказівки визначають організацію та надання медико-психологічної допомоги, а також інші заходи щодо збереження психічного здоров’я військовослужбовців Збройних Сил України, які виконують завдання в зоні воєнного конфлікту та під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів). Дані Вказівки є імплементацією стандартизованих угод НАТО “Охорона психічного здоров’я при застосуванні Сил оборони” та “Превенція психосоматичних захворювань під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)” (AmedP 8.6 Forward mental health care та AmedP-63 Management of post deployment somatoform complaints) та враховують вимоги керівництва США FM 4-02-51 “Контроль стресу у військовослужбовців під час їх застосування в операціях” та 8 розділу керівництва США FM 4-25.11 “Перша допомога при стресових розладах”, рекомендації ВООЗ щодо надання першої психологічної допомоги в польових умовах, інших керівництв США та Канади щодо запобігання самогубств у військовослужбовців[3, с. 2].

Збереження психічного здоров’я військовослужбовців у Збройних Силах України – це комплекс заходів медико-психологічного характеру (медичних, психологічних, адміністративних), спрямованих на збереження, відновлення та корекцію психофізіологічних та психічних функцій, досягнення високого рівня боєздатності військовослужбовців, які зазнали впливу психотравмуючих чинників та постраждали внаслідок цього, а також створення сприятливих умов для подальшого успішного виконання ними службових обов’язків. Відповідно, медико-психологічна допомога являє собою комплекс оздоровчих заходів, які здійснюються фахівцями у галузі психічного здоров’я при бойовій психічній травмі, а також з метою мінімізації психотравмуючих ситуацій на здоров’я, підтримка та швидкого відновлення психічного здоров’я. Фахівцями в галузі психічного здоров’я являються спеціалісти, які мають відповідну освіту та підготовку з діагностики та лікування психічних та поведінкових розладів. До них відносяться: лікарі (лікар-психіатр, лікар-психолог, лікар-психотерапевт, лікар-психофізіолог), молодші спеціалісти з медичною освітою (медична сестра, фельдшер), які мають підготовку в галузі психічного здоров’я, спеціалісти у сфері психології (офіцер-психолог, офіцер з морально-психологічного забезпечення), соціальні працівники та інші працівники, які мають відповідну освіту та спеціальну кваліфікацію і беруть участь у наданні медико-психологічної допомоги. Функціонує мобільна група з охорони психічного здоров’я, яка складається з фахівців з психічного здоров’я з достатнім практичним досвідом у наданні медико-психологічної допомоги (комплектуються у кількості 5-ти осіб (лікар психіатр, лікар психофізіолог, лікар психотерапевт (нарколог), клінічний психолог, медична сестра при кожному Військово-медичному клінічному центрі регіону), яка повинна перебувати у постійній готовності до негайного реагування на ситуації, пов’язані з високою імовірністю появи психогенних санітарних втрат, в період ротації під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів) Збройних Сил України. Основними напрямками роботи збереження психічного здоров’я військовослужбовців є:

клінічна робота (діагностика, лікування та медико-психологічна реабілітація), освітня робота (зміцнення психічного здоров'я), дорадча допомога (налагодження взаємодії з командуванням щодо наявних психологічних загроз). Збереження психічного здоров'я військовослужбовців здійснюється у тісній взаємодії силами командирів, офіцерів-психологів, офіцерів з морально-психологічного забезпечення, медичного персоналу, психологів, капеланів шляхом проведення занять з особовим складом з питань надання само- та взаємодопомоги при бойовій психічній травмі, ранньої діагностики та надання відповідної медико-психологічної допомоги, підтримки високого морально-психологічного стану військ, індивідуальних та колективних бесід (вправ) з охорони психічного здоров'я, медико-психологічної реабілітації, профілактики порушень військової дисципліни, запобігання суїцидам, професійного психологічного (психофізіологічного) відбору і раціонального розподілу особового складу по військовим колективам, психологічної просвіти особового складу (поширення агітаційних та довідкових матеріалів) тощо.

Отже, у Збройних Силах України відштовхуючись від досвіду держав-членів НАТО, беручи до уваги отриманий бойовий досвід неоголошеної загарбницької війни нашого ворога Російської Федерації, поставлено питання охорони психічного здоров'я військовослужбовців. Перші позитивні кроки уже зроблені, принаймні існує уявлення та важливість цього напрямку, розроблені та затверджені Вказівки щодо збереження психічного здоров'я військовослужбовців в зоні застосування військ (сил) та під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів). Але, сьогодні ще існує багато проблем з впровадженням охорони психічного здоров'я військовослужбовців у практичну діяльність військових колективів. По-перше, як показує практика основою збереження психічного здоров'я є освітня робота командирів (начальників) з метою формування внутрішніх резервів особового складу, їх готовність до адекватного сприйняття стресових психотравмуючих ситуацій, надання само- та взаємодопомоги. На практиці далеко не всі командири володіють поняттям психологічного здоров'я, усвідомлюють його важливість в успішному виконанні бойових завдань, знають щось про медико-психологічну допомогу та психологічну роботу. Тому, в першу чергу, потрібно достукатися до "розуму" і "сердця" командирів всіх рівнів щодо їхнаполегливого та ненав'язливого проявлення інтересу до підтримки морально-психологічного стану військ, шанобливого та поважного ставлення до своїх підлеглих, розуміння суті та важливості збереження психічного здоров'я, що являється запорукою досягнення успіху. Робота командирів (начальників) в цьому напрямку повинна досягти загального усвідомлення та розуміння важливості охорони психічного здоров'я, подолання у підрозділах забобонного ставлення до охорони психічного здоров'я, підкреслювати, що психічне благополуччя разом з фізичним та соціальним є рівнозначними складовими здоров'я людини.

#### **Список використаних джерел:**

1. Агаєв Н. А., Дикун В. Г., Стасюк В. В. Особливості організації морально-психологічного супроводу в арміях зарубіжних країн: навчальний посібник. Бровари: ТОВ –7БЦ, 2020. 136 с.
2. Агаєв Н. А., Дикун В. Г., Чорний В. С. та ін. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: підручник: у 2 ч. Ч. 1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / за заг. ред. Стасюка В. В. Бровари: ТОВ –7БЦ, 2020. 754 с.
3. Вказівки щодо збереження психічного здоров'я військовослужбовців в зоні застосування військ (сил) та під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів). Київ : Українська військово-медична академія МО України, 2018. 102 с.
4. Збереження працездатності військовослужбовців керівного складу різного віку, які працюють в умовах постійної дії стрес-чинників: методичні рекомендації. Кальниш В.В., Кіх А.Ю., Салієв А.Ю., Хорошун Е.М, Швець А.В. Київ : Українська військово-медична академія МО України, 2016. 36 с.
5. Охорона психічного здоров'я в умовах війни. Перек. з англ. Семігіна Т., Павленко І., Овсяннікова Є. та інші. Київ: Наш формат, 2017. 1068 с.



**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО СТРОКУ (ТЕРМІНУ) ПРОВЕДЕННЯ СЛУЖБОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 85 ДИСЦИПЛІНАРНОГО СТАТУТУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

Статтею 1 Конституції України визначено, що Україна є правова держава.

Відповідно до статті 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Згідно із статтею 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Пунктом 1 Положення про Міністерство оборони України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 671 (зі змінами) визначено, що Міністерство оборони України (Міноборони) є центральним органом виконавчої влади, головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період; Міноборони є центральним органом виконавчої влади та військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні Сили.

Відповідно до статті 1 Закону України "Про Збройні Сили України" Збройні Сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Таким чином Міністерство оборони України та Збройні Сили України є органами державної влади, і відповідно їх керівники та посадові (службові) особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Статтею 16 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України визначено, що кожний військовослужбовець зобов'язаний виконувати службові обов'язки, що визначають обсяг виконання завдань, доручених йому за посадою; ці обов'язки визначаються статутами Збройних Сил України, а також відповідними посібниками, порадами, положеннями, інструкціями.

Статтею 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України визначено, що у разі невиконання (неналежного виконання) військовослужбовцем своїх службових обов'язків, порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку командир повинен нагадати йому про обов'язки служби, а за необхідності – накладити дисциплінарне стягнення.

Статтею 84 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України визначено, що прийняттю рішення командиром про накладення на підлеглого дисциплінарного стягнення може передувати службове розслідування. Воно проводиться з метою уточнення причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушення, та ступеня вини.

Статтею 85 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України визначено, що службове розслідування призначається письмовим наказом командира (начальника), який прийняв рішення притягти військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності; службове розслідування має бути завершено протягом одного місяця з дня його призначення командиром (начальником). У необхідних випадках цей термін може бути продовжено

командиром (начальником), який призначив службове розслідування, або старшим командиром (начальником), але не більш як на один місяць; Порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України визначається наказом Міністерства оборони України.

Однак, певні командири (начальники), які керуючись пунктом 3 розділу III Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 21 листопада 2017 року № 608, який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 13 грудня 2017 року за № 1503/31371 (зі змінами), яким визначено, що строк проведення службового розслідування призначається письмовим наказом командира (начальника), встановлюють термін проведення службового розслідування менше ніж один місяць, що суперечить вимогам статті 85 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, якою вже визначено, що службове розслідування має бути завершено протягом одного місяця з дня його призначення командиром (начальником).

Крім того, деякі командири (начальники), які встановлюють термін проведення службового розслідування менше ніж один місяць, позбавляють себе права продовжувати термін проведення цього розслідування, тому як тільки місячний термін проведення службового розслідування у необхідних випадках може бути продовжено ними, що впливає із положень статті 85 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України.

Аналізуючи вище викладене очевидним є те, що встановлення статтею 85 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України терміну проведення службового розслідування протягом одного місяця мало на меті забезпечення вжиття всіх передбачених законодавством заходів для всебічного, повної об'єктивного розслідування обставин вчиненого правопорушення, виявлення (з'ясування) обставин, які підтверджують або спростовують інформацію щодо скоєння правопорушення, встановлення обставин, які пом'якшують або обтяжують відповідальність правопорушника та забезпечення реалізації прав та належного виконання визначених обов'язків посадовими (службовими) особами, яким доручено проведення службового розслідування.

Таким чином слід дійти до висновку, що положення пункту 3 розділу III Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 21 листопада 2017 року № 608, який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 13 грудня 2017 року за № 1503/31371 (зі змінами), щодо встановлення строку проведення службового розслідування, не узгоджується з вимогами статті 85 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, і тому було б не зайвим організувати та здійснити заходи щодо доопрацювань і внесення відповідних змін у встановленому порядку до цього пункту 3 розділу III Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 21 листопада 2017 року № 608, який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 13 грудня 2017 року за № 1503/31371 (зі змінами), з метою забезпечення належного виконання обов'язків військовослужбовцями Збройних Сил України, яким доручено проведення службового розслідування і які зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

*Гнедюк Н.І., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняхівського, майор*

## **ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ**

Війна, що триває на Сході України, поповнює ряди тих, хто потребує психологічної реабілітації і їх кількість постійно зростає. Українські бійці навчилися як слід воювати, однак

досі не навчилися повертатися з війни, на кожному з них лежить відбиток бойового досвіду, що істотно погіршує їх психологічний та психофізіологічний стан, соціальну й професійну адаптацію, міжособистісні стосунки з їх рідними та близькими тощо. Уперше з необхідністю здійснення декомпресії зіткнулися в США після війни у В'єтнамі. У 1970-х роках США втратили людей значно більше, ніж під час бойових дій через алкоголізм, наркоманію, самогубства, криміналізацію колишніх військових. У 25 % учасників бойових дій, які навіть не мали каліцтва, згодом загострилися різні психічні та психологічні порушення, а серед поранених і покалічених таких було 42 %, до 100 тис. ветеранів у різний час наклали на себе руки, а від 35 до 45 тис. донині ведуть усамітнений спосіб життя [1]. Для 80 % особового складу, який побував у зоні проведення операції Об'єднаних сил (далі – ООС), характерні агресивність, запальність, напади гніву, стан тривоги, порушення сну, розсіяна увага, тремор (тремтіння) рук, інші ознаки впливу психотравмуючих чинників бойової обстановки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує значний інтерес науковців до проблеми психологічної реабілітації. Помітний внесок у дослідження різних аспектів психологічної реабілітації були внесені працями вітчизняних та зарубіжних вчених: Н. Агаєва, М. Варія, В. Березовця, С. Захарика, В. Знакова, В. Лескова, В. Ковтуна, П. Корчемного, А. Маклакова, В. Попова, О. Сафіна, В. Стасюка, Н. Тарабриної, Д. Шпігеля, Р. Linley, J. Stephen, A. Wallasetta ін.

Психологічна реабілітація військовослужбовців проводиться за такими етапами: декомпресія та реабілітація в стаціонарних умовах [2].

Психологічна декомпресія – це комплекс психологічних та медико-психологічних заходів, які здійснюються після виведення військової частини (підрозділу) з району виконання завдань за призначенням для відновлення психофізіологічного стану та реадаптації військовослужбовців [3]. Здійснюється поступове зниження психологічного напруження, яке діяло на військовослужбовця в умовах постійного стресу бойової обстановки. Цей комплекс заходів психологічної допомоги необхідний для поступового переходу психіки військовослужбовця до мирного життя, адже різкий вихід із цього стану спричиняє виникнення багатьох проблем: людина втрачає уявлення реальності, її не розуміє родина, виникають конфлікти з навколишніми.

Загальна організація процесу психологічної реабілітації у військових частинах (підрозділах) покладається на командирів військових частин (підрозділів) [2].

Декомпресія є початковим етапом психологічної реабілітації військовослужбовців, які перебували в екстремальних (бойових) умовах службово-бойової діяльності. Тривалість проведення заходів декомпресії становить від 3 до 7 діб. Головне не втратити дорогоцінний час і здійснити низку заходів одразу після виведення військового підрозділу з району бойових дій.

Заходи з психологічної декомпресії організовуються органом військового управління, у підпорядкуванні якого знаходиться військова частина (підрозділ). За 10 діб до початку проведення заходів декомпресії наказом начальника органу військового управління, у підпорядкуванні якого знаходиться військова частина (підрозділ), призначається склад робочої групи (далі - робоча група) з фахівців структур морально-психологічного та медичного забезпечення, військових капеланів, а також в разі потреби – спеціалісти за іншими напрямками [3]. Основною умовою є те, що до складу робочої групи забороняється включати військовослужбовців, які разом з особовим складом виконували завдання в екстремальних (бойових) умовах. Помилково вважати, що завдання із здійснення декомпресії покладено тільки на фахівців структур морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Група фахівців має розробляти комплекс медичних, психологічних, соціально-психологічних, культурно-освітніх, фізкультурно-оздоровчих, інформаційних заходів, які допоможуть поступово вивести людину зі стресового стану.

Основні елементи психологічної декомпресії:  
медичний огляд;

психологічне діагностування (скринінг);  
психологічна едукація (просвіта);  
психоемоційне та психофізіологічне розвантаження, відновлення психологічної безпеки особистості;  
соціальна реадаптація [3].

Медичний огляд та психологічне діагностування (скринінг) проводяться з 100% особового складу військової частини (підрозділу). За наявності ознак розладу психіки та поведінки, скарг, негативних результатів психологічного вивчення військовослужбовці направляються на консультування лікаря-психіатра для вирішення питання щодо стаціонарного обстеження та лікування в лікувальних закладах психоневрологічного (наркологічного) профілю.

Психологічна едукація (просвіта) – інформування особового складу для формування розуміння закономірностей функціонування людської психіки, поведінки людей в екстремальних (бойових) умовах, різних моделей виходу з кризової ситуації.

Етап психоемоційного та психофізіологічного розвантаження, відновлення психологічної безпеки особистості спрямований на гармонізацію психоемоційного стану, зняття перевтоми, зняття негативних наслідків впливу психогенних факторів, який проводиться офіцерами-психологами, психологами військової частини (підрозділу) та робочою групою.

Соціальна реадаптація охоплює комплекс питань моральної, психологічної, практичної підготовки до життя в суспільстві, відновлення соціальних ролей, усунення або нейтралізації негативних чинників, що перешкоджають поверненню до існування в умовах не пов'язаних з ризиком для життя.

Після завершення проведення декомпресії за результатами роботи робочої групи складається звіт та надаються рекомендації командирам (начальникам) щодо організації та проведення подальших заходів психологічного супроводу військовослужбовців.

Рекомендації, які додаються до звіту робочої групи, містять такі розділи:  
направлення на лікування (за медичними показниками, у тому числі з ознаками психічних розладів);

персональні рекомендації щодо кожного військовослужбовця за результатами психологічного скринінгу;

черговість надання відпусток у підрозділі;  
заходи щодо подальшого відновлення фізичного та психічного стану (реабілітаційні заходи), необхідності зарахування до складу групи посиленої психологічної уваги;

стосовно можливої зміни роду діяльності або підрозділу, де буде мінімізовано подальший негативний психологічний вплив [3].

Проте заходи декомпресії, не всі військові частини (підрозділи) виконують в повному обсязі через недостатню кількість фахівців. За короткий час потрібно відпрацювати з великою кількістю людей, тому часом робочі групи просто фізично не можуть надати допомогу. Зазвичай із району бойових дій виходить кілька бригад одночасно. Необхідною кількістю фахівців являється- два-чотири психологи на відділення (10 осіб).

Також має місце відмова особового складу військових частин (підрозділів) від проходження психологічних опитувань. Ставлення бійців до декомпресії різняться. Подумки більшість стомлених на війні бійців хочуть у відпустку. Проте не слід недооцінювати внутрішнього ворога – стрес. Психологічній допомозі дехто не надає відповідного значення, а даремно: проблемі краще запобігти, аніж розв'язувати її згодом.

#### **Список використаних джерел:**

1. Соціально-психологічна та медична реабілітація учасників АТО. URL: [http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com\\_content&view=article&id=858:reabilitatsiya-uchasnikiv-ato&catid=8&Itemid=350](http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=858:reabilitatsiya-uchasnikiv-ato&catid=8&Itemid=350). (дата звернення: 12.10.2020)

2. Наказ Міністерства Оборони України від 09 грудня 2015 року №702 “Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах”.

3. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 27 грудня 2018 року №462 “Про затвердження Інструкції з організації психологічної декомпресії військовослужбовців Збройних Сил України”.

*Грилюк С.М., викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, аспірант кафедри психології Університету сучасних знань “Україна”*

## КІНЕЗІОЛОГІЧНА ПСИХОКОРЕКЦІЯ

Для тих, хто вперше чує про кінезіологію – це один з напрямків тілесно-орієнтованої терапії, що виник в 60-х роках 20 століття у США та об'єднує в собі знання східної медицини та найсучасніші досягнення західної науки в психології, нейрофізіології, біохімії, біомеханіки та інших. Продовжує активно розвиватися та інтегрує в себе різноманітні методи та школи, які дають швидкий практичний результат: від індійської метафізики та тибетської медицини до сучасних психотерапевтичних методів (для прикладу хто знає – десенсибілізація за рухом очей). Методики, що застосовуються за декілька сеансів допомагають людині у разі тілесних, емоційних та енергетичних дисфункцій. Це стосується і хронічних захворюваннях, психоемоційних травмах та дистресах. на сьогодні в кінезіології існує понад 40 напрямків та шкіл, які вийшли з прикладної кінезіології.

Переваги кінезіології:

- звернення до самого тіла для визначення необхідних корекцій;
- можливість використання зворотного біологічного зв'язку для моментального визначення потреби тіла без необхідності чекати дні або тижні, щоб дізнатися про дієвість процедури. У разі правильно підбраного і проведеного лікування можна відразу побачити зміна м'язового відповіді зі слабкого на сильний;
- чітка схема роботи відповідно до протоколу, який регламентує кожен крок в корекції. Завдяки цій схемі психотерапевтична сесія протікає максимально безпечно;
- широкий діапазон впливів: від тілесних вправ до роботи з емоційними станами, невірними формами поведінки, що дозволяє охопити спектр найрізноманітніших симптомів і проблем, таких як подолання наслідків гострих і хронічних стресів, афективних, психосоматичних, особистісних і адиктивних розладів, порушеннях адаптації і реакціях на гострий стрес, невротичних, депресивних, психосоматичних і адиктивних розладах, розладах особистості в стадії декомпенсації, суїцидальної поведінки..

Процес кінезіологічного оздоровлення не супроводжується фізичними, психічними, моральними або душевними стражданнями. В основі кінезіологічної процедури лежить позбавлення людини від внутрішніх блоків і затисків, що перешкоджають підтриманню на оптимальному рівні гармонії і внутрішньої збалансованості індивіда.

Робота кінезіолога з клієнтом на рівні м'язової невербальної взаємодії дозволяє використовувати біологічний зворотний зв'язок для адекватної регуляції фізичного і психічного стану клієнта. При цьому не зачіпаються механізми свідомого контролю і клієнт протягом всієї процедури зберігає повну свідомість і волю.

Мета кінезіолога – змінити в кращу сторону неусвідомлені емоційні реакції клієнта, що відбиваються на тонусі м'язів, а зовсім не зафіксувати наявність негативних емоційних реакцій. Кінезіологія призначена для поліпшення і виправлення стану, а не для постановки діагнозу або пояснення.

В якості успішного результату психокорекції ми приймаємо зникнення негативного психоемоційного стану та/або формування позитивного психоемоційного стану, що також можна назвати «розсіюванням стресу».

Психокорекційно-кінезіологічний підхід має на меті надання людині психоемоційної підтримки на психічному рівні. Саме з цією метою кінезіології, що здійснюють психокоррекцію, використовуються мануальні, вербальні, і невербальні прийоми для поліпшення психоемоційного стану конкретної людини.

Як правило, свідомість відокремлено від глибших шарів неусвідомленої психічної діяльності як своєрідним фільтром. Введення інформації на неусвідомлені психічні рівні в звичайних умовах здійснюється спонтанно і автоматично, практично незалежно від свідомості.

Запущені під час сеансу кінезіологічні корекції процеси саморегуляції і балансування можуть охоплювати все нові рівні і приводити в рівновагу найрізноманітніші системи організму. Зняття психічних підсвідомих блоків дозволяє клієнту після проведеної з ним кінезіологічної психокорекції з підвищеною готовністю використовувати будь-які відповідні зовнішні способи регуляції для оздоровлення організму, такі, наприклад, як харчування, рухову активність і спортивні вправи, нарешті, просто підсвідомо мотивує людину на відвідування найбільш підходящого фахівця лікаря, візит до якого без корекції може відкладатися на довгі роки.

Сеанс кінезіологічної корекції складається з двох частин: діагностичної та лікувальної. Тривалість сеансу від 40 хвилин до декількох годин в залежності від складності запиту та практичного досвіду кінезіолога.

Отже, кінезіологічна психокорекція психоемоційного стану є корисною процедурою психічного оздоровлення, сприяє загальному оздоровленню за рахунок зниження стресових реакцій і підвищення підсвідомої мотивації на загальне оздоровлення.

*Гуменюк В.А., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняховського, майор*

## **ПРИНЦИПИ, ЗАВДАННЯ І ВИДИ ПРОВЕДЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ОПЕРАЦІЙ З ПІДТРИМАННЯ МИРУ І БЕЗПЕКИ**

Миротворчі сили Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) в наш час відіграють важливу роль у врегулюванні локальних конфліктів на релігійному, етнічному ґрунті, що ставлять під загрозу мир і цілісність держав. Зростає значення ООН у врегулюванні конфліктів неміжнародного характеру, що представляє новий напрям у його діяльності.

Безумовно, механізми встановлення і підтримання миру, якими володіє ООН, зараз набувають нового значення і знаходять нові способи застосування, однак чимало іноземних спеціалістів схиляються до думки, що міжнародні миротворчі операції, незважаючи на видозміну окремих підходів, не змінюють своєї сутності [1]. Вони залишаються дієвим політичним інструментом врегулювання воєнно-політичних конфліктів, що забезпечує розв'язання комплексу завдань, які не може вирішити жодна держава окремо.

Миротворчі сили дотримуються принципів і поважають дух основних міжнародних конвенцій, котрі застосовують щодо поведінки військовослужбовців. Правова освіта, зокрема, чітке розуміння та усвідомлення кожним солдатом та офіцером зі складу

миротворчого контингенту чи миротворчого персоналу суті і значення права війни, інших міжнародних правових норм та національних законодавчих актів, які регулюють правові відносини у галузі участі національних військових формувань і структур у ОПМБ, є запорукою успішних дій миротворців.

Вперше принципи проведення операцій з підтримання миру сформулював Б. Ургхарт, надавши їм чітко функціонального призначення [1]. До базових положень належать такі:

- чіткий мандат;
- згода на співробітництво сторін у здійсненні мандата;
- послідовна підтримка з боку РБ ООН;
- готовність усіх держав-членів ООН своєчасно надати для миротворчості необхідний військовий, поліцейський та громадянський персонал;
- забезпечення ефективного керівництва з боку ООН на рівні центральних установ і на місцях;
- належна фінансова й матеріально-технічна підтримка та невикористання сили, крім випадків самооборони;
- покладання командування й контролю над проведенням операції на Генерального секретаря ООН;
- цілковита неупередженість збройних сил ООН та їхній нейтралітет (ці сили не повинні втручатися у внутрішні справи країни, де вони розгорнуті, за жодних обставин).

Успіх миротворчої операції значною мірою залежить від наполегливості та активності усіх національних контингентів. Практика показує, що конфліктуючі сторони часто чинять опір діям миротворців, спрямованим на досягнення цілей операції. Супроти миротворців можуть застосовувати загрози чи навіть збройне насильство, які однак не повинні перешкоджати виконанню визначених миротворчих завдань.

Реалізація принципу ясності намірів (транспарентності) спрямована на те, щоб конфліктуючі сторони цілком усвідомили, чого саме намагаються досягти миротворчі сили і чому. У протилежному випадку це може спричинити непорозуміння і викликати недовіру конфліктуючих сторін стосовно миротворців, що згодом буде важко виправити. З метою реалізації зазначеного принципу посадові особи миротворчих сил встановлюють та підтримують постійні контакти з місцевою владою, релігійними лідерами, громадськими організаціями, пресою, проводячи серед них активну роз'яснювальну та пропагандистську роботу.

Мінімальне застосування сили є обов'язковим під час будь-якої ОПМБ. Отже загалом вони використовуються для створення умов, у яких інші, передусім, гуманітарні зусилля, матимуть більше можливостей для розв'язання проблем, які лежать в основі конфлікту, сприяння реконсолідації конфліктуючих сторін та встановлення тривалого миру.

Усі перелічені принципи необхідно враховувати під час прийняття рішення на участь військовослужбовців у тій чи іншій операції.

На сьогоднішній день у світовій практиці вживаються різні терміни, що стосуються операцій з підтримання міжнародного миру і безпеки. Саме проблема термінології миротворчої діяльності не є остаточно вирішеною у доктрині міжнародного права. У радянській і пострадянській науках терміном "миротворча діяльність" намагалися визначити весь широкий пласт дій і проблем з питання подолання конфлікту та неможливості його поновлення. В той же час, в англомовній літературі під цим розуміється певний специфічний вид миротворчої діяльності – reasetaking (зміцнення миру, миротворчість) – остаточно врегулювання спору політичними методами, шляхом переговорів і підписання угод або інших не військових заходів, передбачених главою VI Статуту ООН. Воно обов'язково повинно передувати операціям з підтримання миру і застосовуватися до врегулювання спору, щоб не допустити його переростання в конфлікт. Уперше цей термін було застосовано РБ ООН на її першому засіданні на вищому рівні 31 січня 1992 року [2].

Отже за своїм характером, порядком проведення та завданнями, які вирішують під

час ОПМБ, визначають такі його види:

операції з підтримання миру – проводяться з метою збереження миру усіма можливими способами і надання допомоги в імplementації досягнутих сторонами конфлікту домовленостей, головним чином, відповідно до положення глави VI Статуту ООН, що потребує згоди основних сторін конфлікту на її проведення;

операції з примушення до миру – проводяться за відсутності згоди сторін конфлікту з метою забезпечення або відновлення мирних умов, а також силового примушення сторін конфлікту до виконання їх зобов'язань, визначених у мандаті міжнародної операції (місії). Під час проведення операції не виключене застосування щодо учасників конфлікту (або одного з них) сили з дозволу Ради Безпеки ООН відповідно до положень глави VII Статуту ООН з метою відновлення міжнародного миру і безпеки в регіоні;

операції із запобігання конфлікту – проводяться у разі виникнення (накопичення) протиріч, зростання напруженості для вирішення суперечок, уникнення (запобігання) конфлікту шляхом проведення превентивної дипломатії за необхідної підтримки військового компонента міжнародної місії;

операції з творення миру – проводяться під час вже існуючого (прогресуючого) конфлікту здійсненням комплексу заходів, спрямованих на започаткування переговорного процесу і досягнення домовленостей з конфліктуючими (ворогуючими) сторонами з метою забезпечення міжнародної дипломатичної діяльності з посередництва, примирення, дипломатичного тиску, ізоляції та санкцій;

операції з миробудівництва – проводяться з метою збереження мирного процесу, надання допомоги протягом постконфліктного періоду, створення необхідних умов (політичних, безпекових, економічних, соціальних тощо), що унеможливають рецидив конфлікту або виникнення нової кризи;

операції з надання гуманітарної допомоги – проводяться із застосуванням сил та засобів збройних сил шляхом здійснення комплексу заходів, спрямованих на надання гуманітарної допомоги (можуть проводитися одночасно з операціями із творенням миру та під час миробудівництва з окремими елементами операцій із запобігання конфлікту);

операції з боротьби із міжнародним тероризмом і піратством – антитерористичні операції, які проводяться з метою запобігання злочинним діям та їх припинення, звільнення заручників, знешкодження терористів, мінімізації наслідків терористичного акту;

антипіратські операції – з метою відбиття піратських нападів на морські або повітряні судна та осіб, які перебувають на їх борту, захоплення піратських морських або повітряних суден, звільнення заручників, а також морських або повітряних суден, захоплених піратами, у відкритому морі чи в іншому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави;

операції з евакуації населення із зони конфлікту – проводяться з метою забезпечення евакуації громадян України та іноземців з території країн (зони конфлікту), де внаслідок збройного конфлікту або масових заворушень виникла реальна загроза їх життю.

Наведена класифікація миротворчої діяльності, а відповідно й видів ОПМБ є до певної міри умовною, адже на практиці буває важко провести між ними чітку межу. Окрім того, зазначена класифікація не є загальною визнаною. Тому, щоб не втонути в трясовині термінології термін миротворчість ми використовуємо для визначення усіх видів миротворчої діяльності.

Погоджуючись з автором [3] розвиток теорії та практики ОПМБ, має п'ять найважливіших аспектів:

перший - наявність гнучкої, адаптованої до сучасних умов доктрини. Прозорість та відкритість у справі розвитку доктрин сприятиме зміцненню довіри, безпеки та стабільності. Неврахування розбіжностей у національних воєнних доктринах є певною перешкодою успішних спільних дій миротворців. Уже нині виникає запитання про необхідність відпрацювання загальної міжнародної доктрини, гідної для застосування всіма учасниками миротворчих операцій, як у міжнародних, так і локальних конфліктах.



Другий аспект - особовий склад. Миротворчі підрозділи комплектують контрактниками, тобто професіоналами, адже цього вимагає необхідність підвищення якісних параметрів їх діяльності на тлі незначної загальної чисельності. Отже, миротворчі підрозділи є своєрідною моделлю майбутніх професійних Збройних Сил України, яка дозволяє випробовувати новітні концепції і технології комплектування, підготовки та застосування військових підрозділів і частин відповідно до сучасних вимог.

Третім важливим аспектом є бойова підготовка. Вона має здійснюватися таким чином, щоб забезпечити спроможність війська виконувати широкий спектр завдань в умовах зниження фінансування та зменшення чисельності особового складу. Замість організації у жорсткі формування підрозділи мають готуватися до дій у тимчасово сформованих гнучких тактичних групах. Внаслідок необхідності спільної участі сил багатьох країн у міжнародних операціях з підтримки миру на перший план висувують питання взаємосумісності в галузі штабних процедур, управління, зв'язку, розвідки, тилового забезпечення тощо.

Четвертий аспект - необхідність об'єднання зусиль військових та інших державних організацій (таких як поліція, митниця, тощо) не тільки для оборони країни під час війни, а й для розв'язання різноманітних завдань, що виникають під час миротворчої діяльності. Ми вже маємо певний досвід у цій галузі: представники МВС України разом з військовими брали участь у силах АНПРОФОР. До складу Верифікаційної Місії ОБСЄ в Косово входили представники МО, МВС та МНС України.

Останнім, але не менш важливим аспектом є розвиток системи управління та контролю, що можна застосовувати для вирішення широкого спектра завдань, таких як оборона країни, охорона державних кордонів, надання допомоги цивільній владі у кризових ситуаціях тощо. В разі застосування під час багатонаціональних операцій ця система або її окремі елементи мають інтегруватись у міжнародну структуру управління.

Отже, тенденції розвитку миротворчої діяльності ООН викликають доволі суперечливу оцінку. З одного боку, в нових умовах з'являється більше можливостей зупинити та розв'язати конфлікти на всіх стадіях їхнього розвитку, значно розширюється набір інструментів для цього [1]. Однак деякі моменти викликають і тривогу:

- відсутність детально розробленої міжнародно-правової бази;
- неможливість знайти консенсус щодо базових принципів миротворчої діяльності;
- нормативно-правові прогалини у взаєминах ООН та регіональних організацій.

Отже, потрібно завжди пам'ятати, що наслідки бездіяльності можуть закінчитися трагічно. Переважна більшість країн-членів ООН загалом підтримує розширення миротворчої діяльності ООН та має надію, що спільними зусиллями вдасться знайти правильні рішення, які б задали новий імпульс для проведення ефективних операцій з підтримання миру. Незважаючи на існуючі проблеми, піддавати сумніву корисність операцій ООН з підтримання миру за належних умов немає жодних підстав.

#### **Список використаних джерел:**

1. Гогоша О. Формування поняття і принципів миротворчої діяльності ООН. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2012. Випуск 30. С. 121–127.
2. “United Nations Peacekeeping Operations” Principles and Guidelines United Nations, Department of Peacekeeping Operations, Department of Field Support, 2008.
3. Голопатюк Л.С. Миротворча діяльність Збройних Сил України у сучасній системі міжнародної безпеки. *Оборонна політика України: Реалії та перспективи*. Київ. 2003. С. 12–20.

*Дзюбчук Р.В., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, начальник навчального відділу, Житомирський військовий інститут імені С. П. Корольова, полковник*

## ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРОЕКТНОГО НАВЧАННЯ В США

Проектне навчання – це інноваційний, систематичний метод навчання, який сприяє залученню здобувачів освіти шляхом глибокого дослідження складних питань, фокусується на наданні конкретних знань та навичок, надихаючи їх на активне навчання, критичне мислення та встановлення зв'язків між навчанням та реальним світом [1].

За визначенням Buck Institute for Education, проектне навчання – це метод, навчаючись за яким здобувачі освіти, певний час досліджуючи і реагуючи на справжні, цікаві та складні питання, отримують потрібні знання та навички [2].

Незважаючи на наявність дискусійних питань щодо технологізації освітнього процесу у вищій школі та класифікації педагогічних технологій, безсумнівною є пріоритетність сучасних технологій навчання, у тому числі проектного, що відповідають сучасним тенденціям розвитку вищої військової освіти, забезпечують компетентнісний підхід до підготовки фахівців у ВНЗ [4].

Проектне навчання має глибоку історичну основу.

Коли педагоги в США говорять про родоначальників проектного навчання, часто зустрічається ім'я Джона Дьюї. Дьюї написав книгу в 1897 році під назвою «Мое педагогічне кредо», в якій окреслив поняття «навчання дією» [4]. Хоча багато педагогів сприймають даний твір Дьюї як справжнє народження проектного навчання, є й інші погляди на дане питання [5].

На той момент, коли в кінці XIX століття Дьюї написав свою книгу, освіта вже стала стандартизованою на багатьох рівнях. З цієї причини його концепція «навчання дією» викликала критику у закладах освіти, у яких основу навчання складав так званий «знаннєвий» принцип, який значною мірою ґрунтувався на вивченні літератури (підручників, посібників).

Стверджувалося, що сам принцип «навчання дією» не є новим. Він притаманний людині, є вродженим та інтуїтивно зрозумілим.

Ще Конфуцій і Арістотель були ранніми прихильниками принципу «навчання дією». Сократ моделював, як вчитися через запитання, відповіді та критичне мислення – основні стратегії, які залишаються актуальними для сучасної реалізації проектного навчання в освіті [6].

Навіть печерні люди навчались будь-чому, просто роблячи це. Методи полювання та збирання базувалися на спробах та помилках, і в ті часи це було питанням виживання. Напрошується висновок, що Джон Дьюї не запропонував в освіті нічого нового. Проте це не так.

Саме Джон Дьюї кинув виклик традиційному погляду на здобувача освіти, як на пасивного одержувача знань, а на педагога, як на передавача статичної сукупності фактів. Він аргументував активний підхід до навчання, який готує здобувачів освіти до постійного пізнання динамічного світу. Як зазначав Дьюї, «Освіта – це не підготовка до життя; освіта – це саме життя» [6].

Він вважав, що освіта має сприяти досягнення цілей як окремого здобувача освіти, так і суспільства та має базуватися на досвіді, який завжди є фактичним життєвим досвідом. Він критикував класичні (на той час) методи освіти, водночас застерігаючи від бездумного використання проектного навчання. Особливу увагу він звертав, що протистояння традиційної освіти та прогресивної освіти є характерним для всієї історії людства. Що сам термін «прогресивна освіта» не робить її кращою за традиційну. Багато чого залежить від вдумливого використання педагогом нових методів і педагогічних прийомів, розуміння ним, що таке освіта та яку мету вона переслідує, вдало підбраного

матеріалу для «навчання дією» та активного залучення тих, кого навчають, до досягнення цілей навчання [7].

Дьюї постійно стверджував, що освіта і навчання – це соціальні та інтерактивні процеси, і, отже, сама школа є соціальним інститутом, завдяки якому соціальна реформа може і повинна відбуватися. Крім того, він вважав, що студенти процвітають у середовищі, де їм дозволено досліджувати та взаємодіяти із навчальним середовищем, а всі студенти повинні мати можливість брати участь у власному навчанні [4; 7; 8].

Марія Монтесорі запустила у 20 столітті міжнародний рух зі своїм підходом до навчання в ранньому дитинстві на основі проектного методу. Вона на прикладах показала, що освіта відбувається «не завдяки прослуховуванню слів, а шляхом дослідження навколишнього середовища» [6]. Її погляди на розвиток дитини через створення спеціального навчального середовища були піонерськими для того часу.

Важливу роль у розвитку проектного навчання зіграли роботи В. Х. Кілпатрика, який заснував свою концепцію прагматичного навчання на основі проектного навчання Джона Дьюї, будучи його учнем і послідовником.

Згідно В. Х. Кілпатрика, головними елементами процесу навчання повинні бути схильності, інтереси і самостійність здобувача освіти, що становлять основу мотивації, яка буде сприяти реалізації самостійно поставлених дітьми цілей при вирішенні практичних проблем в реальному соціальному середовищі [9].

Розглядаючи «проект» як «цільовий акт», В. Х. Кілпатрик підкреслював велике значення проекту як цілеспрямованої дії, здійснюваної здобувачами освіти самостійно відповідно до своїх особистісних потреб та інтересів. Більш того, на його думку, творчим вважається той проект, який планувався і виконувався здобувачами освіти самостійно.

Прагматичне навчання Джона Дьюї та метод проектів Кілпатрика не були однозначно сприйняті науково-педагогічною спільнотою.

Так, Вільям Беглі, представник так званого «есенціалізму» – «сутнісного» підходу до педагогіки, – різко виступав проти прагматичних підходів до освіти. Розглядаючи освіту як «стабілізуючу силу», Беглі вимагав зміцнення її історично сформованих функцій – розвиток хороших громадян, які будуть корисні суспільству [10]. Шкільне навчання повинне бути, на його думку, направлено на оволодіння учнями основними навичками розумової діяльності, що дозволяють просуватися в знаннях вперед, від чого відмовилася власне прагматична педагогіка. У. Беглі один з перших в США став також критикувати теорію вроджених здібностей і засновану на ній практику дослідження інтелекту дитини, оскільки вважав, що тести не можуть повністю розкрити можливості особистості і в руках непідготовлених педагогів можуть принести шкоду.

Критики методу проектів Кілпатрика зазначають, що його визначення проекту було неоднозначним і не є методом [9]. Найбільшої критики зазнала ідея Кілпатрика про те, що виключно студенти мають визначати проекти, якими вони будуть займатися. Навіть Джон Дьюї зауважив, що забезпечити дитині повну самостійність в процесі навчання є неможливим. За Дьюї, Кілпатрик та його послідовники заплутали засоби та мету, нехтують керівництвом педагога в сприянні розвитку здібностей студента (учня) до мислення, перебільшують свободу його самонаправлення. Дьюї, на відміну від Кілпатрика, не бачив педагога, керівника проекту, як засіб придушення [9].

Під впливом багатьох чинників інтерес до проектного методу в усьому світі поступово згасав, і вже у 40-х рр. XX століття він фактично втратив поширений характер [3]. Проте проектне навчання розвивалося і надалі, більше того, можна стверджувати, що в другому десятилітті XXI століття отримало друге життя як навчання, що ґрунтується на проектах (Project-Based Learning) [1; 2; 9].

Сучасне проектне навчання в США ґрунтується на конструктивістській теорії навчання, на яку впливає робота психологів початку 20 століття Жана Піаже, Лева Виготського та Джерома Брунера [9]. Конструктивізм – це філософський погляд на те, що знання будуються індивідуально, передаються шляхом взаємодії з навколишнім середовищем та є соціально необхідними. Когнітивний конфлікт між тим, що кожен, хто

навчається, бачить і що він з цього розуміє, розглядається як стимул чи мета для навчання. Кожен має певний особистий досвід, з яким він розпочинає процес навчання, і це має величезний вплив на те, як він сприймає світ. Тому конструктивісти міркують, що навчання починається з попередніх знань, почуттів та навичок. Необхідно спочатку активізувати попередній досвід, з'ясувати причину залучення до навчального середовища. Ті, хто навчаються, потім перевіряють ступінь того, наскільки їх індивідуально побудовані розуміння співпадають з іншими поглядами або альтернативними поглядами, що надаються соціальним середовищем. Таким чином, ті, хто навчаються, формують свої знання на досвіді, який вони використовують для підтримки їх розуміння. Викладачі їм допомагають, оцінюючи, як здобувачі освіти будують знання, і надаючи їм відповідні настанови.

На цьому теоретичному тлі проектне навчання в США розвивалося як практична стратегія викладання медицини, техніки, економіки та інших дисциплін. При такому підході студентам пропонується вирішити проблеми або зробити симуляції, що імітують реальне життя. Хоча педагог заздалегідь визначає проблеми, вони, як правило, складні, навіть безладні, і не можуть бути вирішені однією «правильною» відповіддю.

Хоча визначення та особливості організації проектного навчання можуть відрізнитись в різних закладах освіти США, і проектне навчання іноді використовується взаємозамінно з «дослідницьким навчанням» або «навчання відкриттями» [2], характеристики проектного навчання чіткі та постійні.

Основними елементами моделі організації проектного навчання в США є [1; 2]:  
організовується для дослідження та/або вирішення великого відкритого реального питання, виклику чи проблеми;

включає те, що здобувачі освіти повинні знати, розуміти та вміти робити відповідно до стандартів освіти;

вимагає потреби у навчанні або створенні чогось нового у здобувачів освіти;

використовує навички 21 століття, такі як критичне мислення, спілкування, співпраця та творчість;

вбудовує вибір здобувача освіти в процес навчання;

надає можливості для зворотного зв'язку та перегляду плану та проекту;

вимагає від здобувачів представити свої результати, обґрунтувати процес та методи дослідження, прийнятті рішення.

В загальноосвітніх закладах США та Канади навчання на основі проектів розвивалося як метод навчання, основним змістом якого є відповідне практичне навчання. Проектне навчання, як правило, є більш відкритим, ніж проблемне навчання, що дає студентам більше можливостей для демонстрації того, що вони знають. На відміну від проектів, які виконуються в кінці класичного навчання, проекти в проектному навчанні є основою заняття. Зазвичай проекти оформляються відкритими запитаннями, які спонукають проводити дослідження та конструювати власні рішення.

В 2017 році були оприлюднені результати кількарічного спільного дослідження Мічиганським Університетом (University of Michigan) та Мічиганським державним університетом (Michigan State University) щодо впливу проектного навчання на рівень грамотності та суспільного навчання учнів других класів [11]. Були відібрані школи у громадах з високою бідністю, які мали низьку ефективність на державних тестах, та поділені на дві групи. В одній групі шкіл викладання здійснювалося проектним навчанням за спеціально розробленими університетами проектами (експериментальна група), в іншій викладання здійснювалося традиційним методом (контрольна група). Протягом року було проведено 80 занять (з економіки, географії, історії, громадянського та державного управління). Було виявлено статистично значущі відмінності в цілому на користь групи проектного навчання над контрольною групою (на 63 відсотки у суспільному навчанні та на 23 відсотки – для інформаційного читання). Це дослідження підкреслює важливість того, щоб проекти узгоджувались із стандартами та підтримувались перевіреними науково-дослідними стратегіями навчання [1; 11].

Таким чином, навчання на основі проектів може розглядатися як стратегія освіти 21 століття. Базуючись на досвіді, воно стимулює тих, хто навчається, мислити на більш високому рівні, готує їх до майбутньої професійної діяльності. Проте широке впровадження проектного навчання в систему освіти України наразі не є можливим. Воно висуває жорсткі вимоги до здобувачів освіти і, особливо, до педагогів. Проектне навчання вимагає від педагога навичок планування та управління, чіткого розуміння того, що дійсно повинен знати і вміти здобувач освіти, ставить їх на роль фасилітатора, а не класного експерта. Крім того, воно потребує значних витрат часу на підготовку, матеріальних ресурсів [3]. Наразі далеко не кожен педагог готовий до цього морально та професійно.

#### Список використаних джерел:

1. Arch For Kids LLC. What is Project-Based Learning URL:<https://www.noodle.com/articles/what-is-project-based-learning> (дата звернення: 10.10.2020).
2. Project-Based Learning: Benefits, Examples, and Resources URL: <https://www.schoolology.com/blog/project-based-learning-pbl-benefits-examples-and-resources> (дата звернення: 10.10.2020).
3. Вітченко А. О., Осьодло В. І., Салкуцян С. М. Технології навчання у вищій військовій школі : теорія і практика : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. професора В. М. Телелима. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2016. 272 с.
4. My Pedagogic Creed. By Professor John Dewey, University of Chicago. URL: [https://en.wikisource.org/wiki/My\\_Pedagogic\\_Creed](https://en.wikisource.org/wiki/My_Pedagogic_Creed) (дата звернення: 28.02.2020).
5. Jason Krueger. The Real History Of Project-Based Learning URL: <https://stratostar.com/the-real-history-of-project-based-learning/> (дата звернення: 15.10.2020).
6. Suzie Boss. Project-Based Learning: A Short History URL:<https://www.edutopia.org/project-based-learning-history> (дата звернення: 15.10.2020).
7. John Dewey. Experience an deducation/Published 1997 by Touch stone in New York. 91 p.
8. John Dewey. From Wikipedia, the free encyclopedia URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/John\\_Dewey](https://en.wikipedia.org/wiki/John_Dewey) (дата звернення: 28.02.2020).
9. John L. Pecore. From Kilpatrick's Project Method TO Project-Based Learning //University of West Florida URL: <https://ir.uwf.edu/islandora/object/uwf%3A22741/datastream/PDF/view> (дата звернення: 15.10.2020).
10. William Chandler Bagley URL: [https://www.newworldencyclopedia.org/entry/William\\_Chandler\\_Bagley](https://www.newworldencyclopedia.org/entry/William_Chandler_Bagley) (дата звернення: 15.10.2020).
11. Nell K. Duke, Anne-Lise Halvorsen. New Study Show stheImpactof PBL on Student Achievement URL: <https://www.edutopia.org/article/new-study-shows-impact-pbl-student-achieve-ment-nell-duke-anne-lise-halvorsen>(дата звернення: 28.02.2020).

*Дикун В.Г., Українець В.М., гуманітарний інститут  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняхівського*

#### ОЦІНЮВАННЯ СВОЇХ ВІЙСЬК В ІНТЕРЕСАХ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДНО ДО СТАНДАРТІВ НАТО

**Актуальність.** Незворотній процес набуття Україною повноправного членства в НАТО, який розпочався ще в 1992 році, потребує здійснення цілої низки реформ у Збройних Силах, розв'язанню яких сприяє стандартизація. Стандартизація є ключовою формулою для успішної взаємодії між союзниками та ефективності Альянсу.

Поряд з цим, реформування ЗС України за стандартами НАТО є вкрай відповідальним завданням яке вимагає від офіцерів набуття відповідних знань щодо розуміння сутності операційного процесу, змісту процесу оперативного планування у тому числі щодо оцінювання операційного середовища.

Операційне середовище (*area of operations, AO*) є сукупністю умов, обставин та факторів, що впливають на застосування спроможностей військ та рішення командира. Оцінювання операційного середовища, згідно стандартів НАТО, передбачає розгляд шести основних факторів які мають вирішальне значення в процесі прийняття військових рішень та слугують аналітичною основою при оцінюванні, плануванні, підготовці і виконання операції (місії) [1–4]. Одним із шести факторів які підлягають оцінюванню є свої війська (рис. 1).

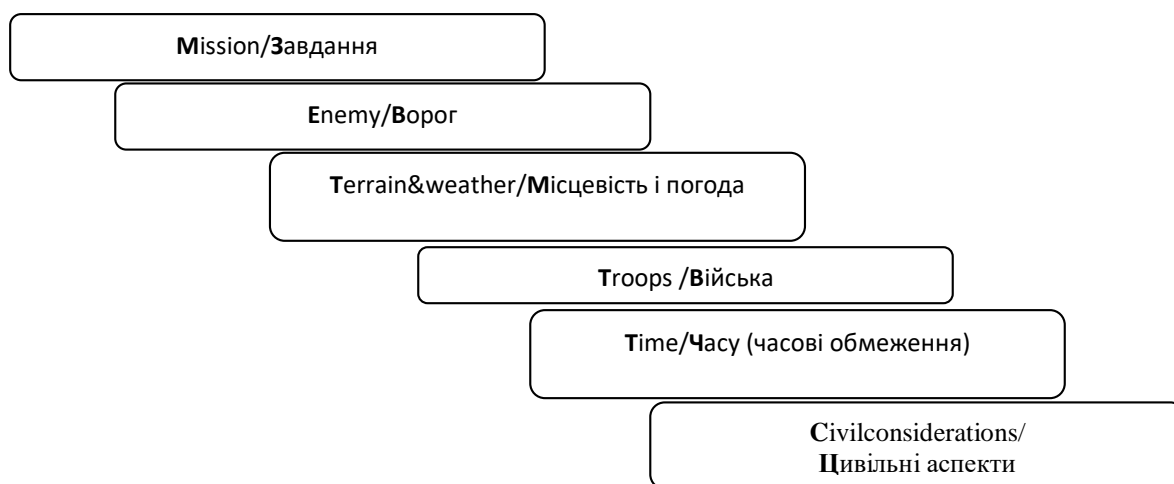


Рис.1 Фактори які описують операційне середовища згідно стандартів НАТО

Отже, командир обґрунтовує своє рішення щодо виду операції базуючись на поточних знаннях (висновках з оцінки) обстановки: про противника, становище, війська та їх підтримку, часові обмеження та цивільні аспекти. Розуміння природи операційного середовища (обстановки) є обов'язковою умовою досягнення переваги в операції [3; 4].

*Мета дослідження:* розкрити сутність оцінювання своїх військ в інтересах морально-психологічного забезпечення відповідно до стандартів.

Як зазначалося попередньо, військові операції проводяться в комплексному середовищі навколишніх факторів, що утворюють свою природу та мають вплив на їх результат.

Розуміння операційного середовища має важливе значення для командирів при створенні контексту ситуації, розробці ефективних планів, прийнятті воєнних рішень та їх виконання. Під час підготовки та у ході ведення операції, командири (за підтримки своїх штабів, вищестоящих штабів, підлеглих командирів та інших військових і цивільних партнерів) прагнуть створити і підтримувати своє розуміння операційного середовища.

Оцінювання – це безперервна діяльність процесу ведення операції і основний механізм зворотного зв'язку, який дозволяє командуванню вчитися та адаптуватися. Безпосереднє оцінювання допомагає командирам, на підставі змін операційного середовища, виявляти недоліки в плануванні. У тих випадках, коли оцінка показує значне відхилення від початкової візуалізації командира, командири переосмислюють

проблему і розробляють, в разі потреби, новий план. Коли оцінка показує незначне відхилення, командири корегують план по мірі необхідності [3–5].

Отже, при прийнятті воєнних рішень поряд з іншими факторами (рис.1) здійснюється оцінювання своїх військ.

У польовому статуті армії США FM3.90 “Тактика” сказано: “Мистецтво тактики складається з трьох взаємопов’язаних аспектів.

Перше. Тактик повинен розуміти, як готувати і використовувати свої сили в повному спектрі операції МЕТТ-ТС щоб зробити ситуаційну тактику противника неефективною.

Другий аспект – це прийняття рішень в умовах невизначеності й обмеженого часу, що характеризується зіткненням протилежних прагнень жорстокої боротьби між двома мислячими командирами, які хочуть нав’язати свою волю противнику. Кожен командир повинен використати високий рівень творчості і якості думки для перевершення у воєнній тактиці свого противника, який також прагне перемоги.

Третім аспектом мистецтва тактики є розуміння людського виміру (фактору). Бойові дії є одним з найскладніших видів діяльності людини, що характеризується насильницькою смертю, конфлікційністю, невизначеністю та випадковістю [1]”.

“Війна, перш за все, це – мистецтво, що використовує науку у всіх її галузях, як свого слугу, але залежить у першу чергу, від майстерності ремісника (лідера/командира). В залежності від того, як розробляються нові інструменти, з’являються й нові методи її механічного проведення; але, більше за всі механічні засоби, вона спирається на складні чинники людської природи.

Правильне використання мислення і живих складових (людського чинника) великої машини може бути передбачене тільки генієм командирів [2]”.

Отже, оцінка своїх військ це важливий крок який поряд з іншими факторами, допомагає командирам виявити людей, яким потрібна допомога, оцінити їх моральний стан. Саме тому, одним із принципів ведення об’єднаних багатонаціональних операцій є принцип морального стану [3; 4]. Розуміння і застосування морального стану надає змогу командирам (штабам) злягджено підходити до вирішення проблем [5]. Адже, більшою чи меншою мірою всі люди піддаються страху, тому завдання командира – подолати його і допомогти у цьому своїм підлеглим.

Зваживши на ці та ряд інших обставин у керівних документах НАТО, одним із компонентів бойової потужності військ визначено моральний компонент, при цьому зазначено, що бойова пружність (спроможність) військ генерується людьми.

У STANAG 2565 НАТО “Психологічні поради для лідерів під час виконання бойових завдань” зазначено, що механізм оцінювання людського чинника своїх військ передбачає оцінку психічного стану особистості та групову оцінку морального стану особового стану військ протягом всього циклу проведення операції. Командири оцінюючи психічний стан розраховують на допомогу своїх підлеглих, спеціалістів в області психічного здоров’я: психологів, психіатрів, соціальних працівників, медичних сестер в області психічного здоров’я тощо [6; 7] (рис 2).

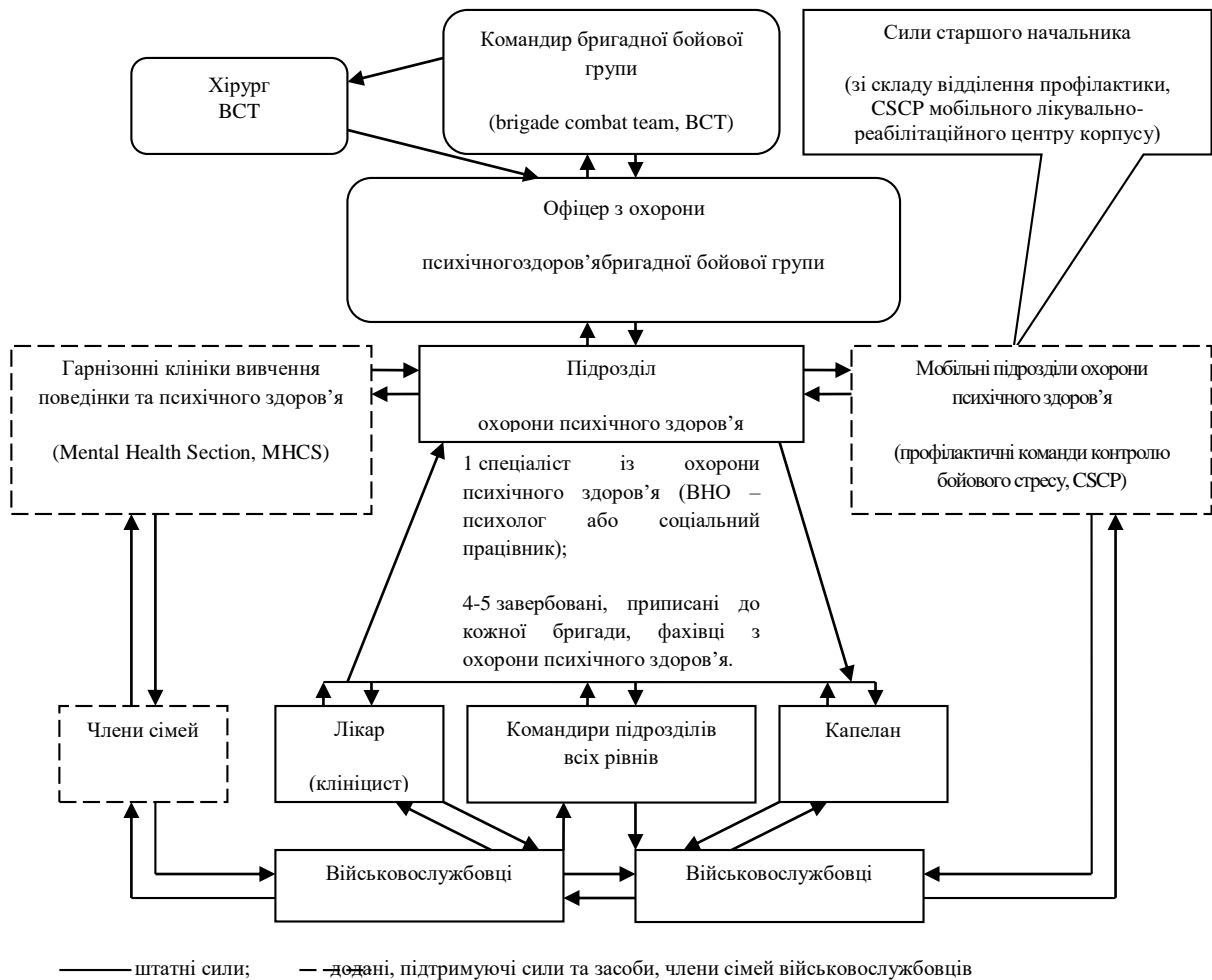


Рис. 2. Модульна система охорони психічного здоров'я бригадної бойової групи збройних сил США

У збройних силах країн-членів НАТО є багато різних точок зору щодо дослідження морального стану. Проте, у ряді провідних країн-членів НАТО при оцінюванні морального стану, поряд з психічним станом (рівнем психологічної готовності) особового складу, додатково аналізуються: командний клімат/*Climate*, згуртованість військового колективу/*Cohesion*, лідерство/*Leadership Behaviours*, ефективність/*Efficacy*, фактори стресу/*Stressors*, умови виконання бойового завдання/*Deployment Events*, психологічне здоров'я особового складу/*psychological Health*.

**Висновки.** Таким чином, аналіз особливостей щодо оцінювання своїх військ в інтересах морально-психологічного забезпечення відповідно до стандартів НАТО дозволяє зробити наступні висновки:

1. Оцінювання операційного середовища, згідно стандартів НАТО, передбачає розгляд шести основних факторів: завдання, ворог, місцевість і погода, свої війська, часові обмеження та цивільні міркування.

2. Оцінка своїх військ це важливий крок, під час якого, згідно стандартів НАТО, поряд з іншими факторами, оцінюється моральний стан особового складу військ.

3. Згідно STANAG 2565 НАТО оцінювання морального стану військ включає оцінку психічного стану особистості та групову оцінку морального стану особового складу.

4. Додатково, в ході оцінюванні при морального стану військ, згідно стандартів НАТО, аналізуються: командний клімат/*Climate*, згуртованість військового колективу/*Cohesion*, лідерство/*Leadership Behaviours*, ефективність/*Efficacy*, фактори стресу/*Stressors*, умови виконання бойового завдання/*Deployment Events*, психологічне здоров'я особового складу/*psychological Health*.

5. Зазначений підхід є цілком прийнятний для ЗС України, такий що без додаткових затрат може бути імплементований у практику морально-психологічного забезпечення, в



частині що стосується оцінки своїх військ і потребує лише внесення незначних змін в ряд нормативних документів, як-то, Інструкції з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України, затвердженої наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 29.04.2017 року № 153 з урахуванням національних особливостей [8].

#### Список використаних джерел:

1. Тактика : військ. посіб. ВП 3.90. Київ : Генеральний штаб ЗСУ, 2016.
2. Бригадна тактична група : військ. посіб. ВП 3.90.6. Київ : Генеральний штаб ЗСУ, 2019.
3. Костяний В. М., Гребенюк М. В. Доктрина об'єднаних сил НАТО AJP-01(E): довідкові матеріали. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2019. 90 с.
4. STANAG 2437: 2017. AJP-01(E)(1) Allied Joint Doctrine for Operations. 2017 (NATO STANDARDIZATION OFFICE (NSO)). URL: [http://defenceintranet.diif.r.mil.uk/libraries/library1/MOD/Mar%202017/20170318-AJP01\\_E.pdf](http://defenceintranet.diif.r.mil.uk/libraries/library1/MOD/Mar%202017/20170318-AJP01_E.pdf). (дата звернення: 19.10.2020).
5. STANAG 2490: 2019. AJP-3(C) Allied Joint Doctrine for The Conduct of Operations. 2019 (NATO STANDARDIZATION OFFICE (NSO)). URL: <http://doctrine.cds@mindef.nl>. (дата звернення: 19.10.2020).
6. STANAG 2565: 2019. AmedP-8.10A PSYCHOLOGICAL GUIDE FOR LEADERS ACROSS THE DEPLOYMENT CYCLE. 2019 (NATO STANDARDIZATION OFFICE (NSO)). URL: [https://www.coemed.org/files/stanags/03\\_AMEDP/AMedP-8.10\\_EDA\\_V1\\_E\\_2565.pdf](https://www.coemed.org/files/stanags/03_AMEDP/AMedP-8.10_EDA_V1_E_2565.pdf) (дата звернення: 19.10.2020).
7. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. Ч. 1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін. ; за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ "7БЦ", 2020. 755 с.
8. Про затвердження Інструкції з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України : наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 29.04.2017 року № 153. Київ : РВВ ЦЗСД МО та ГШ ЗС України, 2017.

*Дорош В.М., завідувач відділенням політравми, КНП «Київська міська клінічна лікарня швидкої медичної допомоги», вул. Братиславська,3*  
*Воробей О.В., лікар-хірург відділенням політравми КНП «КМКЛ ШМД»*  
*Воробей І.О., лікар-хірург відділенням політравми КНП «КМКЛ ШМД»*  
*Ткаченко А.Є., кандидат медичних наук, лікар-хірург, старший викладач кафедри військової хірургії Української військово-медичної академії, вул. Московська 45/1*

#### **ХІРУРГІЧНЕ ЛІКУВАННЯ ПЕРЕЛОМІВ ГРУДИНИ НА РАНЬОМУ ГОСПІТАЛЬНОМУ ЕТАПІ, ЯК КОМПОНЕНТ СТАБІЛІЗАЦІЇ ГРУДИННОГО КАРКАСУ ПРИ ПОЄДНАНІЙ ТРАВМІ**

**Мета.** Встановити ефективність хірургічного лікування переломів грудини на ранньому госпітальному етапі у постраждалих з поєднаною торакальною травмою.

**Матеріали і методи дослідження.** Проведено ретроспективний аналіз історії хвороби 112 постраждалих з переломами грудини, які знаходились на лікуванні у відділенні політравми Київської міської лікарні швидкої медичної допомоги з 1999 по 2018 рік. Чоловіків було 96 осіб, жінок – 16, переважно у віці від 30 до 50 років. У більшості постраждалих механізм травми наступний: дорожньо-транспортна пригода, внаслідок чого

отримано прямий удар в ділянку грудини – 64 (57,1%) постраждалих, 12 (10,8%) – як наслідок побиття, 36 (32,1%) – падіння з висоти. У 24 (10,7%) постраждалих перелом грудини поєднувався з переломом грудного відділу хребта.

**Результати та обговорення.** Амплітуда парадоксальних рухів грудної клітки має важливе значення в прогнозі травматичних ускладнень при переломи грудини із зміщенням уламків. Як правило, вони були в типових місцях: переломи в ділянки рукоятки та тіла грудини, із заходженням проксимального відламка у переднє межистіння. Основний механізм дихальної недостатності у більшості постраждалих пов'язан з порушенням цілостності каркасу грудної клітки та вираженістю гемодинамічних порушень – внаслідок забою серця. З цим пов'язан комплекс патогенетично обумовлених лікувальних заходів на ранньому госпітальному етапі: відновлення прохідності трахеобронхіального дерева, інотропна терапія порушень серцевого ритму, адекватне знеболення, за показами – дренування плевральної порожнини.

Ми переглянули певні положення цієї проблеми і близько 15 років проводимо раннє оперативне лікування постраждалих з переломами грудини із зміщенням уламків більше ніж на половину поперечника грудини. Всього прооперовано 76 (67,9%) пацієнтів. Оперативне втручання виконуємо під загальним знеболенням. Вертикальний розріз 8-10 см над місцем перелому. Виділяємо місце перелому. Як правило, виявляється заходження проксимального уламка в межистіння на глибину до 3-4 см. Однозубими гачками проводимо реклінацію уламків і їх співставлення. Фіксацію перелому грудини здійснюємо двома спицями Кіршнера. Для цього спицю Кіршнера проводимо з дистального відділу через місце перелому на 4-5 см вище перелому. Проведення двох спиць Кіршнера надійно фіксує грудину, зникає її патологічна рухливість. Вставати постраждалим після оперативного втручання рекомендуємо через добу. Стаціонарне лікування 5-6 діб. Шви знімаємо на 9-10 добу.

**Висновки.** Постраждалим з переломами грудини із зміщенням уламків необхідно проводити раннє оперативне втручання: фіксація грудини спицями Кіршнера. Оперативне втручання у постраждалих з переломами грудини дозволяє зменшити час перебування пацієнта в стаціонарі.

#### Список використаних джерел:

1. Воробей О.В., Воробей І.О., Новіков Ф.М., Хмель В.В., Кшановський О.Е. Переломи грудини у поєднанні з черепно-мозковою травмою. *Проблеми військової охорони здоров'я*. 2012. № 32. С. 199–203.

*Древіцька О.О., доктор медичних наук, доцент, зав. відділом психосоматичної медицини та психотерапії, Державна установа «Науково-дослідний інститут психіатрії МОЗ України», м. Київ, Україна*

<https://orcid.org/0000-0002-1551-9329>

*Філатова О.А., доктор медичних наук, доцент, професор кафедри медичної психології ПрАТ "ВНЗ"МАУП"*

<https://orcid.org/0000-0001-8439-0779>

## ПІДВИЩЕННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

**Актуальність роботи.** Підвищений ризик психологічних травм у військовослужбовців зумовлений стресогенними чинниками в умовах: військових дій, дистанціювання від родини, ненормованого часового навантаження, непрогнозованого розвитку подій, необхідності завжди бути напоготові та вміти швидко і професійно діяти в критичних ситуаціях.

Психологічний надрив, втрата значимих людей, думки про знецінення життя в поєднанні з рядом характерологічних особливостей можуть бути передумовами депресивних переживань, залежної поведінки, суїцидальних думок, намірів і дій. Звичка військовослужбовців брати відповідальність на себе не сприяє зверненню до психологів у періоди душевної кризи [1–4].

Отже, необхідно розвивати стресостійкість бійців і ветеранів ще до вірогідних психологічних травм та їх вміння впоратися зі своїми почуттями; здатність долати психологічні труднощі, які закономірно виникають у процесі несення військової служби.

Відомий американський психотерапевт Френк Пьюселік, як медичний працівник, після участі у в'єтнамській війні страждав від депресивних переживань, що привело його до пошуків і розробок ресурсних механізмів для ветеранів через ряд психологічних технік, переважно, з нейролінгвістичного програмування (НЛП). Його турбота відносно упередження розвитку ПТСР, депресій в українських військових знайшла реалізацію у численних тренінгах для психологів України.

Основні ідеї Ф. Пьюселіка направлені на вміння психологів допомогти ветеранам у їх адаптації до мирного життя: безумовна повага до військових у спілкуванні з ними; включення їх у процес допомоги побратимам; поступовість у спілкуванні про психологічні травми (метод «човника»); вміння розпитувати так, щоб отримувати позитивні оптимістичні відповіді та «якорити» їх; навчати подоланню психологічних конфліктів через внутрішній діалог між протилежними частинами особистості (Puselic R.F., Drevitska O.O., 2015) [5].

**Мета публікації:** запропонувати комплексні психопрофілактичні рекомендації для підвищення стресостійкості військовослужбовців.

Стресостійкість залежить від ряду компонентів:

а) психофізіологічного (тип, властивості нервової системи, індивідуальні ресурси виживання за рахунок гнучкої саморегуляції);

б) емоційного характеру реагування на ситуацію, що залежить від індивідуальних біологічних особливостей, когнітивного фактору та досвіду особистості, накопиченого в процесі подолання негативних впливів екстремальних ситуацій;

в) когнітивно-мотиваційного (через які смисли відображається у свідомості військовослужбовця наявна ситуація) компоненту особистості

г) вольового і поведінкового, які виражаються в свідомій саморегуляції дій, приведення їх у відповідність до вимог бойової ситуації; знаходяться між когнітивною і ціннісною (умовно виділеними) сферами особистості

д) наявного досвіду, фактично, професійної підготовки до проведення бойових операцій з високим ступенем ризику

Отже, вказані фактори різноманітні та індивідуально взаємопов'язані й потребують їх врахування в процесі психопрофілактичної роботи. Відповідно, для підвищення стресостійкості необхідно приймати до уваги всі разом і окремо основні умовно виділені сфери психічної діяльності. З метою психологічної підготовки, підвищення стресостійкості та для психопрофілактики і психотерапевтичного втручання в роботі з військовослужбовцями бажано використовувати опрацювання ними «сфер психічної діяльності особистості» в умовах війни і мирного часу (Рис.1).



Рис. 1. Спрощена схема «сфер психічної діяльності особистості» в різних умовах війни і миру

У процесі волонтерської роботи з ветеранами в Ірпінському шпиталі, в реабілітаційному центрі м. Хирова та при проведенні семінарів-тренінгів для військовослужбовців і військових психологів у Краматорську (жовтень 2018 р.) проводилася апробація вище вказаних психотерапевтичних підходів.

Психопрофілактична робота проводилась у групах від 3 до 18 військовослужбовців: більші групи були розподілені на підгрупи до 4-5 осіб. Безумовна повага у ставленні до військовослужбовців та залучення їх до активного процесу навчання з метою «вміння допомогти товаришу» мотивувала військових, вони охоче вивчали запропоновані методики психопрофілактики та психологічної допомоги. Додатково проводилося опрацювання технік стабілізації емоційного стану людини після психологічних травм (дихальні вправи, точковий масаж).

Мотиваційне творче завдання «створити спрощену теорію особистості» у підгрупах викликало зацікавленість і усвідомлення умовних сфер психічної діяльності людини та було основою кращого розуміння вище представлені (рис. 1) спрощеної схеми сфер психічної діяльності особистості.

Процес проведення психопрофілактичної роботи заключався в наступному: доброволець демонстрував «перехід» з психологічної позиції «рамки миру» спрощеної схеми психічної діяльності особистості до іншої - «рамки війни», потім у протилежному напрямку. Такі проксемічні зміни надавали можливість кращого усвідомлення різного наповнення сфер психічної діяльності людини (сприйняття, емоцій, мислення, поведінки і цінностей) в умовах війни та миру, що сприяло подоланню внутрішніх психологічних конфліктів. Запропоновану психопрофілактичну техніку позитивно оцінили 76 респондентів (92,7%) з 82-х анонімно опитаних.

Ефективною методикою індивідуального регулювання поведінки і формування стресостійкості особистості є «самоінструкції», розроблені Дональдом Мейхенбаумом [6], оскільки задіяність мовного центру формує цілісність когнітивної сфери особистості, поєднання образного і словесного мислення. Поняття «самоінструкція» (або «самовербалізація») означає, що внутрішня мова може бути усвідомлено використана як засіб планування і регулювання антистресової поведінки, пов'язаної з перебуванням в умовах підвищеного ризику для життя.

Самоінструкцією для військовослужбовців зводиться міст між готовністю до певної поведінки та її здійсненням. Модифіковані самоінструкції допомагають навчити бійців розрізняти проблемне і емоційно-орієнтоване вирішення завдань, що є ефективним компонентом саморегуляції. За допомогою внутрішніх монологів, інструкцій, спрямованих на себе, створюється відчуття особистого контролю. Основні копінг-завдання при цьому, які потребують усвідомлення і тренувань: 1) вплив на внутрішні контрольовані емоційні стресори; 2) вплив на внутрішні контрольовані когнітивні стресори; 3) вплив на зовнішні контрольовані когнітивні стресори; 4) вплив на неконтрольовані стресори; 5) вплив на багатозначність подразників.

Успішне виховання стресостійкості військовослужбовця передбачає також гартування поведінкових реакцій: систематичні навчання, тренування в умовах небезпеки і ризику, занять, максимально наближених до бойових, поєднаних зі спеціальними військовими навичками. У ході навчання і виховання військовослужбовців необхідно передбачити формування швидкої та відповідної реакції на будь-який новий і сильний подразник.

У ході повсякденної навчально-бойової підготовки необхідно до мінімуму скоротити все нове, невідоме, з чим військовослужбовець може зустрітися на передовій, а психологічна підготовка має бути спрямована на формування образної, понятійної та дієвої моделі майбутніх дій. Важливо забезпечити психологічну відповідність навчальних і бойових завдань: різноманітність ситуацій, демонстрацію психологічного протидіяння, формування адекватності психічних станів і дій умовам бою.

Передовий досвід збройних сил європейських країн показує, що психологічна модель сучасного бою створюється шляхом:

- використання різних засобів імітації (навчальні вибухові речовини, імітатори ядерного вибуху, ракетно-бомбових ударів, навчальні аналоги отруйних речовин, імітаційні гранати і фугаси, вибухові пакети, димові шашки, ракети (сигнальні), вогнесуміші, шумові ефекти пострілів танків, гармат, розривів снарядів, мін, звуків низько пролітаючих літаків і т.і.);

- створення пожеж, макетів пошкодженої техніки, всіляких інженерних загороджень і перешкод, які застосовуються раптово (імітаційні мінні поля, дротяні і малопомітні огорожі, рови, пастки, завали, барикади, зруйновані ділянки доріг і мостів);

- організації реальної протидії супротивнику (підготовлена група особового складу, двостороння гра силами двох взводів і ін.).

Вміле і продумане введення в навчальний процес зазначених факторів дозволяє реально змодельовувати окремі елементи сучасного бою, а отже, вирішувати завдання психологічної підготовки і підвищення стресостійкості особового складу.

Групова соціальна підтримка, яка включена в технологію формування стресостійкості у військовослужбовців, призводить до підвищення психологічної опірності до будь-яких зовнішніх впливів. Для осіб, які повернулися з зони бойових дій, важливо пропонувати модель, спрямовану на формування і відновлення стресостійкості за допомогою групових тренінгів або групової роботи, в процесі яких можна досягти: активізації соціальної позиції учасників групи, реструктуризації та гармонізації мотиваційної сфери, корекції несприятливих станів, а також розвитку процесів соціальної перцепції, розширення психологічного поля особистості, засвоєння конкретних прийомів і методів ефективного вирішення проблем у стресових ситуаціях бою і в мирному житті.

**Висновок.** Використання представленого психопрофілактичного досвіду у роботі з бійцями і ветеранами, запропонованих розробок з теорії НЛП, когнітивно-поведінкової техніки психологічної підготовки до військових операцій, творче їх використання в сучасних реаліях; соціально- та проблемно орієнтовані заняття будуть ефективним засобом підвищення стресостійкості військовослужбовців.

### Список використаних джерел:

1. Rozanov, V., Carli, V. (2012). Suicide among War Veterans. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 9(7), 2504-2519. <https://doi.org/10.3390/ijerph9072504>
2. Jeffirs, S.M., Jarnecke, A.M., Flanagan, J.C., et al. (2019). Veterans with PTSD and comorbid substance use disorders: Does single versus poly-substance use disorder affect treatment outcomes? *Drug and Alcohol Dependence*. 199, 70-75. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2019.04.001>
3. Lewei, A.L., Peltzman, T., McCarthy, J.F., et al. (2019). Changing trends in opioid overdose deaths and prescription opioid receipt among veterans. *American Journal of Preventive Medicine*, 57(1), 106-110. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2019.01.016>
4. Thomas WA J.R., Doane E.L., Gallavan R.H. (2017) Medical Evaluation Board for Mental Health Condition: U.S. Army Officer Medical Evaluation Board Data by Branch and Component. *Mil Med.*,182(9):e1908-e1916. <https://doi.org/10.7205/MILMED-D-17-00041>
5. Puselic R.F., Drevitska O.O. (2015). Методологія психологічної роботи з ветеранами і бійцями АТО. Збірник наукових праць співробітників НМАПО ім. П. Л. Шупика, 24 (1), 655-660. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpsnmapo\\_2015\\_24%281%29\\_\\_110](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpsnmapo_2015_24%281%29__110)
6. Meichenbaum D.J. Changing conceptions of cognitive behavior modification: retrospect and prospect. *Consult Clin Psychol*. 1993 Apr;61(2):202-4. doi: 10.1037//0022-006x.61.2.202.

*Дробіна І.О., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України  
імені Івана Черняхівського, майор юстиції  
Бачінський В.А., курсант Військового інституту  
Київського національного університету імені  
Тараса Шевченка*

### ПСИХОСЕМАНТИКА БОЙОВОГО НАКАЗУ

**Об'єкт дослідження:** індивідуальна система значень в індивідуальній свідомості військовослужбовця.

**Предмет дослідження:** психодинаміка сприйняття та осмислення військовослужбовцем змісту бойового наказу

**Мета:** теоретично вивчити та емпірично виявити семантичні особливості бойового наказу.

**Завдання дослідження:**

1. На основі аналізу наукової літератури визначити сутність феномену "психосемантика мовного повідомлення".

2. Визначити та описати можливі варіанти функціонування психічної сфери реципієнта при сприйнятті мовного повідомлення.

3. Емпірично виявити семантичні особливості бойового наказу.

4. Розробити практичні рекомендації керівникам підрозділів щодо врахування семантичних особливостей мовних повідомлень при розробці та доведення бойового наказу до особового складу.

Актуальність дослідження роботи полягає у тому, що сучасні бойові дії диктують жорсткі вимоги для військовослужбовця при виконанні завдань за призначенням: стрес, помножений на фізичну виснаженість, призводить до прояву девіантних форм поведінки, до неспроможності командирами керувати підрозділом. Таку тенденцію ми можемо прослідкувати і у попередніх війнах: під час Другої світової війни часто гинули цілі підрозділи за один бій, бо командир був не спроможний правильно керувати підрозділом. І проблема полягала не лише у тому, що він був погано підготовлений до

ведення бойових дій, чи не знав настанов із ведення бою. Проблема, часто, полягала у тому, що простий солдат, не розуміючи завдання, яке він виконував, і особливості його проведення, не міг виконати його на відмінно.

Україна вже 7-й рік веде нерівну гібридну війну з сильним противником. І, протягом цієї війни, на жаль, такі ситуації також виникають. Вони не були такими критичними як у роки Другої світової війни, війни в Афганістані, але саме такі випадки зацікавили дослідників цього наукового дослідження, тому вирішили дослідити такі питання: як відається бойовий наказ (розпорядження), форми подачі (емоційність, тональність, фонемі, усна або письмова форма, використання ненормативної, експресивної лексики та інше), як військовослужбовець сприймає у своїй свідомості бойовий наказ, наслідки відання наказу, як сприймання воїна може вплинути на його виконання.

В історії був лідер, який зміг підняти консервативну націю зі своїми цінностями, ритуалами у війні своїм ораторським мистецтвом, новою ідеологією. Ім'я його А. Гітлер. А. Гітлер - яскравий приклад того як подача думки (ідеологія) до народних мас може змінити зміст, надати йому нового забарвлення, перетворити на новий лад. А. Гітлер у своїй книзі "Моя боротьба" сказав: «...солдат не буде помирати за те, у що він не вірить...» [1]. На цьому прикладі ми можемо побачити ефективність донесення наказу (розпорядження). Але час показав - якщо прив'язати все до емоційно направленої подачі, цей ефект буде нетривалим, як би довго ми не намагались його штучно підтримати. Осмисленість, рано чи пізно, відбудеться, і всі жахи діяння режиму вилізуть назовні (і призведуть до шоку тих, хто, у випадку з А.Гітлером, підтримував всі діяння, які вчинили його війська).

Професор Єльського університету Стенлі Мілгрем проводив дослідження, щоб зрозуміти як мешканці Німеччини могли брати участь у злочинних фашизму. Результати дослідження були вражаючими та шокували Мілгрема та його колег, і він зробив такий висновок: «це дослідження засвідчило надзвичайно високу готовність нормальних дорослих людей йти невідомо як далеко, дотримуючись вказівок авторитету» [2]. Низка подібних експериментів прокотилась Європою, Північною Америкою, але результати були такі ж самі.

Роберт Чалдині у своїй книзі "Психологія впливу" [3] навів приклад конфлікту у В'єтнамі: було знищено поселення Май Лай за наказом лейтенанта Вільяма Келлі, який наказав своїм солдатам знищити всіх жителів (від малюків до старих). Після суду над Келлі було проведено загальнонаціональне опитування у США Келманом і Хамілтоном. Більшість респондентів (51%) відповіли, що якби вони отримали такий наказ за аналогічних умов, вони б також відкрили вогонь по мешканцям селища, що призвело порушення міжнародного гуманітарного права (далі - "МГП") та права збройних конфліктів щодо відношення до некомбатантів [3].

Конфлікт на Сході України також демонструє проблему позбавлення покарання до некомбатантів. Головний військовий прокурор України генерал-полковник юстиції Анатолій Матіос 19.06.2015 р. оприлюднив дані на телеканалі "Інтер" у ток-шоу "Шустер live" про батальйон "Торнадо" ГУМВС у Луганській області. Перелік статей Кримінального кодексу України, які він порушив: стаття 255 "Створення злочинної організації", стаття 365 "Перевищення влади або службових повноважень", стаття 146 "Незаконне позбавлення волі або викрадення людини", стаття 127 "Катування", стаття 111 "Державна зрада" Матіос сказав "... Україну погубить, може погубити, підміна понять, коли слова і дії озвучуються як нібито якийсь фактор перемоги, боротьби, коли по нормі закону - це злочин..." [4]. Тут видно семантичні маніпуляції як засіб подолання правомірної поведінки.

У процесі донесення наказу (розпорядження) ми маємо врахувати й інші психічні процеси: сприймання, відтворення, мислення, емоції - врахування всіх цих чинників сприятиме кращому усвідомленню комбатантом завдання, яке поставлене і перед ним, і перед його підрозділом. Якщо комбатант зрозуміє за що він воює, за які цінності, що

стоїть за його спиною і хто поруч з ним пліч-о-пліч, він ладен стояти до останнього подиху і виконувати бойовий наказ (розпорядження).

В книзі Коупленда Н. “Психология и солдат” [5], яка в радянські часи розсилалася до кожної окремої військової частини, автор зазначає:

«Спочатку солдата необхідно ретельно навчити того, що він повинен робити, а потім вже віддавати йому накази». Слід врахувати, що окремі солдати повільніше за інших засвоюють те, чому їх навчають. Кожний новий прийом треба наполегливо відпрацьовувати за окремими елементами. Всі елементи, з яких складається дисципліна, необхідно знову і знову повторювати. Якщо збирання кулемета доручили рекруту (новообранцю), інструктор не має права висміювати незграбного, невдалого солдата і навіювати йому хибне бачення неповноцінності тільки через те, що він менш кмітливий за інших.

Нерозуміння наказу не виправдовує його невиконання. В той же час, зовсім безглуздо очікувати від молодого солдата, що він самостійно одразу в усьому розбереться, а якщо йому це не вдалося, карати “на майбутнє”. Найдієвіший спосіб змусити солдата виконувати накази – виробити звичку розуміти те, що йому належить знати. Поки у солдата чиста картка поведінки (службова картка), він “зрушить гори”, аби зберегти її чистою. Але щойно туди буде внесений перший запис про хибу, якою б незначною вона не була, цей мотив зникне. Тому жодному офіцеру не слід, без нагальної потреби, зневажати такий серйозний мотив.”

У книзі «Проблемы военной психологии» [6] зазначено, що армія, за своєю сутністю, не визнає жодної свободи і демократизації. Якби було не так, армія не змогла б виконувати свої функції. Тоді що було б з військовим обов’язком? Масами людей, які приходять в армію, ставало б щоразу складніше керувати. Ніхто не хотів би бути солдатом-рабом, який беззаперечно виконує будь-який наказ.

Психосемантика – це галузь психології, яка вивчає генезу, будову і функціонування індивідуальних систем значень, за допомогою яких інтерпретують і розуміють процеси сприйняття, факти, слова, міміку, пантоміміку, вчинки, події, ситуації та інших людей, а також відбуваються процеси пам’яті, мислення, розуміння, прийняття рішень тощо [7].

Наказ командира (керівника) – основний документ розпорядження командира (керівника) військової частини (установи), виданий на правах єдиноначальства. Наказ містить норми, обов’язкові для виконання підлеглими [8].

Бойовий наказ – акт військового управління за встановленою формою, яким, відповідно до плану операції (бойових дій), доводяться бойові завдання підпорядкованим військам (силам). Як правило, використовується для постановки бойових завдань в оперативно-тактичній та тактичній ланці [8].

Термін “семантика” досить новий, запроваджений у ХХ столітті американським соціологом Гарольдом Лассуелом для створення термінологічної мови з метою маніпуляції свідомості. Лассуел став вивчати роль слова у пропаганді, а потім перейшов до маніпуляції свідомості за допомогою точних методів. Почавши свої дослідження у роки Першої світової війни, він оприлюднив свої результати у 1927 році, у книзі “Техніка пропаганди у світовій війні” [9].

Лассуел перший зробив методи семантичного аналізу тексту і вивчив використання тих чи інших слів для передачі чи викривлення смислів. Політичною семантикою досліджував ключові терміни, лозунги і доктрини з точки зору того як їх сприймають люди, а звідти дійшов і методу підбору слів.

Згодом спеціалісти зробили аналіз мовної програми фашистів, побудови промов лідерів фашизму і Третього рейху. Беніто Муссоліні одного разу сказав “..слова мають величезну магічну силу..” у цьому вислові закладено дуже великий пласт смислів: за допомогою слів підкорювали цілі нації, хоч їх перед тим не змогли скорити грубою військовою силою. Яскравим прикладом для аналізу слугує Гітлер із його кампанією і його перші спроби прийти до влади. Гітлер є прикладом застосування насильства і



“гарного” його оприлюднення для народу заради їхнього захисту від комуністів і змови євреїв проти арійської раси. Третій рейх сформулював і створив особливу “магічну мову слів”, яку назвали “Мова Третього рейху”. Приступивши до фанатизації народних мас, фашисти зробили усвідомлений крок до знищення і розриву структури асоціації слів. Формулою складення асоціації було: слово + образ = асоціація. Фашисти за допомогою ідеології змінили образ, тим самим спотворивши фоносемантичне забарвлення слова, і в результаті змінилася асоціація [10].

Російська сучасна пропаганда мало відрізняється від наведених вище стандартів, використовуючи наступні семантичні оберти-побудови на кшталт зневажливого: “укропи”, “кіборги”, “українсько-фашистські натовські війська”, “нацисти”, “бандити”, “найманці”, “бандерівці”, “хохли” і т.д.

Неправильна невиважена семантична побудова змісту російської пропаганди інколи призводить до зворотного ефекту у протиборчої сторони. Так зневажливі російські терміни “укропи”, “кіборги” стають в Україні почесними і призводять до виникнення відповідних нашивок на військову форму одягу, якими пишаються не тільки військовослужбовці, а й патріотично налаштоване цивільне населення.

Василь Ягупов у книзі “Військова психологія” [11] зазначає:

“За характером впливу інформація, що йде від комунікатора (командира), може бути спонукальною і констатувальною».

**Спонукальна інформація** висловлюється в наказі. Вона розрахована на те, щоб стимулювати певні дії і виконує такі функції:

- а) активізації поведінки, тобто спонукання до дії в заданому напрямі;
- б) інтердикції, тобто заборони певних дій або небажаних різновидів діяльності;
- в) дестабілізації, або порушення деяких автономних форм поведінки та діяльності.

**Констатувальна інформація** виступає у формі повідомлення і передбачає зміну поведінки не прямо, а опосередковано і поступово. Сам характер повідомлення буває різним: міра об’єктивності може варіюватися від байдужого тону викладу до включення в сам текст повідомлення елементів переконання. Варіант повідомлення визначається комунікатором (командиром).”

**Висновок:** психосемантика досить таки молода галузь психологічних знань, її основну функцію приписують управлінню масами, що зробили фашисти. Кожна індивідуальна свідомість наповнена своїми образами, символами, асоціаціями, стереотипами і це, ще доповнює грань підсвідомого. Семантика може зіграти рішучу роль при виконанні бойового завдання своїм семантичним забарвленням, емоційною вираженістю, особливо під час збройних сутичок, не менш важливий вплив робить на морально-психологічний стан окремого військовослужбовця, так і підрозділу. Тому психосемантику можна віднести до однієї із сфер морально-психологічного забезпечення, інформаційно-пропагандистського забезпечення військ (сил).

#### Список використаних джерел:

1. Гитлер А. Моя боротьба; за ред. В.И. Корчагина. Москва: издательство “Витязь” 2002. 591 с.
2. Інтернет-стаття “Експеримент Мілгрема”. URL: [http://psychologists.com.ua/eksperiment\\_milgrema.htm](http://psychologists.com.ua/eksperiment_milgrema.htm).
3. Чалдині Р. Психологія Впливу. Харків, 2017. 321 с.
4. Шустер LIVE. Анатолій Матіос. 19.06.2015. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=OQeVnbbLFE&t=195s>.
5. Коупленд Н. “Психология и солдат”/пер. с англ. А. Т. Сапронова и У.М. Каторинича. 2-е изд. М.: Воениздат, 1991. “OU.IS UN 5-203-01275-X. NORMAN COPELAND PSYCHOLOGY AND THE SOLDIER HARRISBURG”.
6. Проблемы военной психологии: Хрестоматия / Сост. К. В. Сельченко; Под общ. ред. А. Е. Тараса. Мн.: Харвест, 2003. 640 с. (Библиотека практической психологии). Серия основана в 1998 году. ISBN 985-13-1737-3.

7. Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник / 2-ге видан., випр. і доп. К.: "Центр учбової літератури", 2007. 968 с.
8. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 07.04.2017 № 124, Інструкція з діловодства у Збройних Силах України
9. Ласвель Г. Техника пропаганды в мировой войне / Библиотека иностранной военной литературы. Москва : Государственное издательство, отдел военной литературы, 1927. 187 с.
10. Кара-Мурза С. Г. Маніпуляція свідомістю. Навчальний посібник. Видання друге. Київ : Оріяни, 2006. 528 с.
11. Ягулов В.В. Військова психологія, м. Київ, 2004 р.

*Дорошук М.Ю., слухач гуманітарного інституту НУОУ імені Івана Черняхівського, майор*

### **ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ В ІНТЕРЕСАХ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОННОГО БОЮ ОКРЕМОЇ МЕХАНІЗОВАНОЇ БРИГАДИ**

Результати бойових дій в ході антитерористичної операції та операціях об'єднаних сил вказують на важливість управління силами морально-психологічного забезпечення (МПЗ) військових частин Сухопутних військ як на етапі підготовки так і в ході ведення бойових дій. Важливу роль в управлінні МПЗ відіграє взаємодія в інтересах МПЗ між суб'єктами МПЗ сил оборони.

Загальне питання взаємодії визначаються окремим розділом у рішенні командира на бій наданим йому вищим начальником у розпорядженні з МПЗ. Отже, основні питання взаємодії під час бою в інтересах МПЗ визначає безпосередньо командир військової частини, деталізують заступник командира з морально-психологічного забезпечення – начальник відділення і штаб військової частини [1].

При організації взаємодії здійснюється взаємний обмін інформацією про обстановку, аналізується її вплив на морально-психологічний стан особового складу, проводяться спільні заходи в інтересах зміцнення морального духу.

Заступник командира з МПЗ є безпосереднім організатором МПЗ, підтримує постійний зв'язок і взаємодіє зі старшим органом МПЗ, штабом військової частини, заступниками командира, начальниками родів військ та служб, командирами підрозділів в інтересах МПЗ [2].

З метою підвищення ефективності заходів морально-психологічного забезпечення застосування підрозділів організувати взаємодію:

зі старшим органом МПЗ (з питань обміну інформацією про противника специфіку ведення ним бойових дій, МПС особового складу військ противника, суспільно-політичної обстановки в районі бойових дій, сумісного проведення заходів МПЗ та захисту від інформаційно-психологічного впливу противника.)

з начальником розвідки (з питань дій противника, зміни воєнно-політичної обстановки, морально-психологічного стану населення та військ противника, надання допомоги в організації обробки трофейних документів, підготовки даних для проведення радіо-та усної пропаганди);

з начальником зв'язку (з питань використання засобів військового зв'язку в інтересах інформування особового складу, забезпечення технічного обслуговування та ремонту технічних засобів пропаганди);

з начальником артилерії (з питань планування і організації розповсюдження агітаційно-пропагандистських матеріалів, знищення засобів психологічних операцій противника);

з начальником медичної служби (з питань надання психологічної допомоги, організації виявлення ознак психічних порушень у військовослужбовців та своєчасного ізолювання таких військовослужбовців).

Взаємодію в інтересах МПЗ організувати також з органами місцевого самоврядування, відповідними органами Національної гвардії України, Національної поліції, Державної прикордонної служби та Служби безпеки України, представниками зональних відділень Військової служби правопорядку Збройних Сил України [1].

Основними питаннями взаємодії визнають:

а) з представниками Служби безпеки України щодо:

надання інформації про отримання погроз, загрози життю, здоров'ю, житлу чи майну військовослужбовців, членів сімей та їх близьких родичів для забезпечення їх захисту;

виявлення ознак інформаційно-психологічного впливу на населення та особовий склад та інші можливості впливу на них в інтересах виконання завдань.

б) з представниками Державної прикордонної служби України щодо:

вивчення суспільно-політичної обстановки у прикордонній смузі;

вивчення міграційних процесів в прикордонних районах та місцях компактного проживання етнічних меншин;

в) з представниками Головного управління Національної поліції та Національної гвардії України щодо:

обміну інформації про криміногенну обстановку в районах виконання завдань за призначенням;

надання інформації спрямованої на виявлення, розкриття та припинення злочинів пов'язаних з тероризмом, організованою злочинністю, організації спільних профілактичних заходів щодо запобігання злочинам та іншим правопорушенням, протидія НЗФ та ДРГ;

проведення спільних заходів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника, запобігання провокування кризових ситуацій тощо;

г) з представниками Державної служби України з надзвичайних ситуацій щодо обміну інформацією про наземну, повітряну, хімічну та біологічну обстановку;

д) з органами державної влади та місцевого самоврядування щодо:

виконання підприємствами, установами та організаціями завдань (замовлень) по виготовленню поліграфічної продукції, надання послуг телерадіомовлення та культурологічного забезпечення, використання місцевих засобів масової інформації, поліграфічної бази в інтересах МПЗ;

надання психологічної допомоги та реабілітації психотравмованим військовослужбовцям на базі лікувальних закладів місцевої інфраструктури;

забезпечення законності і правопорядку у місці розташування;

заборона продажу алкогольних напоїв в місці дислокації військової частини;

організація спільних заходів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника, розповсюдження серед місцевого населення контрпропагандистських матеріалів;

е) зі структурами Військової служби правопорядку щодо:

відновлення та підтримання правопорядку і дисципліни у військовій частині, недопущення зборів та проявів громадянської непокорності у місці дислокації військової частини, поблизу контрольно-перепускних пунктів та на маршрутах руху військової техніки;

затримання військовослужбовців в стані алкогольного, наркотичного сп'яніння;

розшуку військовослужбовців, які самовільно залишили військову частину.

є) з релігійними об'єднаннями та конфесіями щодо надання можливості відвідування та визначення порядку організації зустрічей священників, пастирів, пресвітерів з особовим складом військової частини, медичних закладів Збройних Сил України у місцях їх дислокації з метою проведення душпастирської роботи, освячення озброєння та військової техніки.

При організації взаємодії між суб'єктами МПЗ особлива увага приділяється єдиному розумінню завдань МПЗ, способів і термінів їх виконання, визначенню сил та засобів, що використовуються в інтересах МПЗ, узгодженню порядку їх дій, визначенню порядку взаємного інформування відносно оперативної обстановки, суспільно-політичної обстановки, морально-психологічного стану особового складу своїх військ та військ противника. Можуть узгоджуватись інші питання, що безпосередньо впливають на ефективність МПЗ.

#### Список використаних джерел:

1. Про затвердження Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України : наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 27.04.2018 р. №173. Київ : РВВ ЦЗСД МО та ГШ ЗС України, 2018.

2. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. Ч. I. вид. 2-е, перероб. зі змін та допов. / Н.А. Агаєв, В.Г. Дикун, В.С. Чорний та ін. ; за заг. ред. В.В. Стасюка. Бровари : ТОВ «7БЦ», 2020. 754 с.

*Заріцький Т.Б., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняховського, майор*

### ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БОЙОВОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ ВІЙСЬК

Перебіг і кінцевий результат сучасного бою багато в чому залежать від морально-психологічного стану особового складу, його здатності переносити воєнні тяготи, долати страх у бою і, незважаючи ні на що, за будь-яких умов виконати поставлене бойове завдання, зберегти своє життя і волю для загальної перемоги.

Серед основних звичайних факторів, які виникають під час бою і негативно впливають на виконання поставленого завдання, знижуючи при цьому боєздатність, слід віднести стрес і страх. Стрес – це порушення спокою, яке виникає у людини, як реакція на певну ситуацію, це напружений стан людини внаслідок впливу емоційно-негативних та екстремальних чинників зовнішнього середовища і водночас це нормальна реакція організму на ненормальну ситуацію. Страх – це стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного і з точки зору психології вважається негативним емоційним процесом.

Десантно-штурмові війська є наймобільнішими військами швидкого реагування та перебувають у постійній бойовій готовності, тому *першою психологічною особливістю бойової підготовки цих військ є постійна психічна напруженість*, яка досягається через більші, ніж у інших родів військ, постійні фізичні та психічні навантаження у процесі бойової підготовки та постійному очікуванні бойового завдання (зіткнення з небезпекою).

До військовослужбовців Десантно-штурмових військ Збройних сил України, які проходять бойову підготовку, висуваються ряд різноманітних вимог, у т.ч. психологічних. Розглянемо психологічні вимоги до сучасного воїна-десантника та психологічні особливості щодо його підготовки. Для розуміння суті питання зазначу, що підрозділи Десантно-штурмових військ Збройних сил України призначені для дій у глибині бойового порядку противника, або на території, якій загрожує захоплення противником, а також виконання завдань загальновійськового бою, які не можливо ефективно вирішити іншими силами і засобами. Всі підрозділи Десантно-штурмових військ можуть здійснювати десантування або діяти у складі повітряного тактичного десанту, при цьому аеромобільні і десантно-штурмові підрозділи десантуються вертольотами та в подальшому діють спільно з ними, а парашутно-десантні – літаками і діють самостійно. Це універсальні війська

високої мобільності, які здатні переміщатись у просторі на великі відстані всіма доступними способами, починаючи від перевезення повітряним транспортом і десантування, закінчуючи переміщенням навіть морським транспортом. Взяття штурмом ворожих позицій, укріпрайонів, об'єктів, рубежів і утримування їх до прибуття основних сил – звичні бойові завдання українського десанту. Це саме ті війська, які вступають у бій завжди першими – 2014 рік тому яскраве підтвердження, коли десантні підрозділи Збройних сил України першими взяли участь у найзапекліших боях російсько-української війни, а також здійснили унікальний у сучасній воєнній історії рейд тилами ворога. Це ті війська, що виконують задачі, які суттєво відрізняються від завдань інших видів Збройних сил України й інших родів військ. Десантно-штурмові війська воюють там, де не воює ніхто, хоча водночас ці війська виконують ряд завдань не тільки під час наступальних і маневрених дій, а й у обороні. А це висуває певні фізичні, моральні та психологічні вимоги до кандидатів, які вирішили проходити службу в цьому елітному роду військ Збройних сил України.

Суть бойового застосування Десантно-штурмових військ міститься у самій назві, тобто здійснення десантно-штурмових дій в розрізі проведення наступу – одного з двох основних видів бою. Наступ – це саме ті бойові дії, в яких українські десантники прагнуть брати участь, це їх природна стихія, це сенс їх загальної бойової підготовки. Однак наступ є дуже складним видом бойових дій і тому потребує ретельної всебічної підготовки, у т.ч. і психологічної, яка, у свою чергу, зумовлена сукупністю морально-психологічних чинників. Психологічні особливості наступальних бойових дій залежать від мети, способів і засобів збройної боротьби, а досягнення кінцевої цілі залежить від бойової активності військовослужбовців і порозуміння між ними, від мотивації, здорового психологічного мікроклімату в колективі, компетентного командування і морально-психологічного впливу з боку командирів, фізичної загартованості й стану здоров'я особового складу та рівня бойової підготовки окремо взятого десантника, підрозділу і військ у цілому.

Слід зазначити, що у «крилатій піхоті» проходять службу представники різних військових спеціальностей, таких як зв'язківці, артилеристи, розвідники, снайпери, зенітники, сапери та навіть танкісти, в кожній з яких є своя специфіка, вимоги й особливості у підготовці. Один з основних предметів бойової підготовки, поряд із фізичною, яку проходять усі без виключення військовослужбовці бойових підрозділів і підрозділів забезпечення Десантно-штурмових військ, незалежно від віку, військових звань, посад і статі, – це повітрянодесантна підготовка, основним завданням якої є підготовка військовослужбовців до здійснення стрибків із парашутом з літаків військово-транспортної авіації Повітряних сил Збройних сил України у будь-яких умовах та обставинах: при різних метеорологічних умовах, пори року, часу доби, зі зброєю і без неї, на будь-яку ділянку місцевості, з висот від 200 м до 800 м, зі стабілізацією зниження 3 сек. і більше, яка також включає підготовку техніки і вантажів до десантування та їх повітряне десантування. Здійснення стрибку з парашутом – це не самоціль і не перевірка своїх можливостей, а спосіб доставки військовослужбовця на поле бою. Повітрянодесантна підготовка – це окрема й основна дисципліна бойової підготовки військовослужбовців Десантно-штурмових військ, яка проходить у загальній системі бойової підготовки. Здійсненню будь-яких, а особливо першого та другого, стрибків із парашутом передують ретельна психологічна підготовка. Психологічна підготовка – це цілеспрямований процес формування та розвитку у військовослужбовців психічних якостей, які забезпечують їхню бойову активність і здатність протистояти психотравмуючим чинникам бою, яка проводиться з метою формування психологічної стійкості і формування психологічної готовності до психотравмуючих факторів бою. Здійснюючи стрибок із парашутом, кожен десантник повинен самостійно зробити крок назустріч ризику й небезпеці, а це і є фундаментальна психологічна особливість бойової підготовки військовослужбовців Десантно-штурмових військ, яка формує моральні, емоційно-вольові та стресостійкі якості воїна-десантника, необхідні йому в подальшому під час участі у бою. Основним недоліком психологічної підготовки військовослужбовців до бою є можливість моделювання тільки зовнішньої

картини бою максимально наближеного до справжнього, але натуралізація бойових умов, навіть із включенням елементів ризику та небезпеки, все одно не дає такого ефекту, а головне результату, як дає здійснення стрибків із парашутом.

Отже, саме повітрянодесантна підготовка, як базова складова психологічної підготовки військовослужбовців Десантно-штурмових військ у загальній системі бойової підготовки та у контексті регулярного здійснення стрибків із парашутом, впливає на організм десантника комплексом стрес-факторів і вимагає значних морально-вольових зусиль, розвиває специфічні військово-професійні якості, необхідні для ведення, у першу чергу, наступальних дій, здійснює адаптацію психіки до умов виконання бойових завдань, і як результат – формує стійкість до страху і стресу, тобто формує психологічну стійкість та психологічну готовність.

Десантно-штурмові війська призначені для виконання бойових завдань у тилу ворога шляхом перекидання повітряним транспортом та десантуванням, а також для виконання штурмових дій по захопленню та утриманню фортифікаційних споруд, укріплених районів, населених пунктів, тому другою психологічною особливістю бойової підготовки цих військ є **психічна стійкість до екстремальних дій та умов**, яка досягається через екстремальність процесів бойової підготовки (повітряне десантування, виживання у лісі, міський бій, марш-кидки в спорядженні на 20-30 км вночі тощо) і формує у десантників чітке уявлення щодо їхньої специфічної військової діяльності та впевненість у зброї, техніці і своїх діях у екстремальних умовах.

#### Список використаних джерел:

1. Багмет А.П., Черняєв С.І., Пічугін М.Ф., Котляр С.П. Повітрянодесантна підготовка. Основи повітрянодесантної підготовки : навч. Посіб. Житомир : ЖВІР ім. С.Корольова, 2006. 85 с.
2. Грицевич Т.Л., Гузенко І.М., Капінус О.С., Мацевко Т.М., Романишин А.М.; за ред. А.М. Романишина. Психологія бою : посібник. Львів : «Астролябія», 2017. 352 с.
3. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія. Київ : Міленіум, 2004. 265 с.
4. Крайнюк В. М. Психологія стресостійкості особистості : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2007. 432 с.
5. Самойлов М.Г., Альохіна Н.В. Спецефіка служби в аеромобільних військах та особливості впливу стрибків з парашутом на психіку воїнів-десантників. Методичні матеріали. Кафедра психології та педагогіки ДАФК, 07.09.2014. URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol1/26.pdf> (дата звернення: 12.10.2020)
6. Столяренко А.М. Экстремальная психопедагогика. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 607 с.

*Зембицький О.О. слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняховського, капітан 2 рангу*

#### ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ МОРЯКІВ НА ЇХ ОСОБИСТІТЬ

На психологічні характеристики діяльності військових моряків накладають відбиток загальні умови, характерні для всіх військовослужбовців Військово-Морських Сил Збройних Сил України: військово-політичні, військово-тактичні, військово-організаційні, військово-технічні та ін. Разом з тим, у корабельних екіпажах Військово-Морських Сил Збройних Сил України ці умови мають свої специфічні особливості. Врахування цих

особливостей дозволяє значно оптимізувати професійну діяльність та якість виконання поставлених завдань зазначеною категорією військовослужбовців.

Питанням специфіки корабельної служби та її психологічним особливостям присвячені праці А. Г. Маклакова [1], П. П. Криворучка [2; 3], Г. А. Броневицького [4]. Спираючись на результати їх досліджень треба підкреслити, що корабель – це складна військово-технічна споруда, яку військові моряки використовують для виконання завдань за призначенням. Тільки від екіпажу залежить спроможність кораблем виконувати поставлені завдання. Але не тільки від професійно-бойових, фізичних якостей військовослужбовців екіпажу, а і психологічних – зокрема, спрямованості на виконання цих завдань. Але умови, в яких перебувають моряки, не завжди позитивно впливають на якісне виконання службових обов'язків. Саме тому, чітке знання та урахування наслідків психофізіологічного впливу цих умов на особистість військового моряка у процесі здійснення професійної діяльності дозволить оптимізувати її якість.

Різноманітність умов діяльності військових моряків, маючи психологічні наслідки, пов'язано з особливостями морської організації та недрукованих, але існуючих в корабельних екіпажах норм поведінки. Так, єдність і колективізм, які характерні для українських військових моряків, створюються єдністю умов діяльності на кораблі, загальними труднощами та небезпеками, однією долею у морі. Замкнутість корабельного колективу, його відокремленість під час походів, довготривале тісне спілкування усіх категорій особового складу під час служби та відпочинку, однакові умови життя рядових та начальників та інші особливості стимулюють розвиток дружби, взаємної поваги та інших моральних цінностей.

Окрім психологічного впливу на особовий склад корабельного екіпажу впливають і інші фактори. Наприклад, на кораблі військовослужбовець постійно знаходиться в оточенні величезної кількості механізмів. Сам корабель є єдиним складним військово-технічним механізмом, який багатьма моряками сприймається як живий організм. Все це, з одного боку, передбачає розвиток технічного мислення, а з іншого - специфіку морської діяльності під час виходів в море.

Разом з тим у військово-морській службі є специфічні особливості, які не мають аналогів у діяльності воїнів інших видів Збройних Сил. Це, в першу чергу, відноситься до факторів фізичної середовища.

Психологічний вплив морської стихії виражається в активізації певних вольових якостей моряків. Морська стихія, служба на кораблі впливають на психіку людини, перш за все, своєю небезпекою. У процесі діяльності у військових моряків формуються такі якості, як зібраність, відповідальність при виконанні своїх обов'язків, точність у виконанні вимог статутів та виконанні наказів. Але для людини, яка вперше ступила на корабель, палуба здається хибкою, він рухається по ній з обережністю, а усе навколо сприймається недосвідченому моряку з опаскою. Одна з причин загостреної реакції на небезпеки та труднощі служби на кораблі пов'язана зі складністю техніки, невпевненістю у своїй спроможності оволодіти нею в її безперечній роботі. Тому, офіцерам корабельних екіпажів треба бути уважним до військовослужбовців, які зовсім недавно почали корабельну службу.

На психологічний стан моряка суттєво впливає сама морська стихія. Так, зміна погоди у морі звертає на себе увагу, викликає певні емоційні реакції. Морська стихія, великої сили удари хвиль о корабель, віт у деяких моряків можуть породжувати думку можливості загибелі. В той час у досвідчених моряків в тих самих умовах з'являється підвищена увага, азарт, підвищується активність та готовність до труднощів. По різному впливають на моряків різні погодні умови. Наприклад, під час шторму більшість моряків становляться пригніченими, вони не розмовляють; під час туману виникає підвищена напруженість, слухові ілюзії. Неоднаковий психологічний вплив на військовослужбовців в різних у кліматичному відношенні районах плавання. До того ж реакції на усі ці умови індивідуальні, що потребує від командирів особливої уваги, аналізу та спеціальних рішень при керуванні особовим складом.

Кажучи о впливі стихії на психологічне становище моряків, необхідно вказати о качці, яка більш за все впливає на військовослужбовців. В наслідок бортової та кільової качки, вертикального переміщення корабля, людина відчуває різноманітні прискорення, які викликають у неї невідомі відчуття під час переміщення внутрішніх органів [4]. При цьому порушується система сприймання навколишнього оточення. Усе це призводить до появи морської хвороби. При цьому ступінь та ознаки морської хвороби можуть бути різними: при сильному захитуванні – блювання, втрата працездатності, при меншому ступеню захитування – головний біль, нудота, послаблення апетиту, сну та настрою, безконтрольне перемикавання уваги на внутрішні почуття, послаблення пам'яті, втома та ін. Таким чином, захитування – явище, яке завжди негативно впливає на ефективність професійної діяльності військових моряків корабельного екіпажу. Наприклад, встановлено, що значне збільшення бортової качки знижує точність візуального встановлення параметрів рухання цілі на 4-10%, а точність нанесення даних обстановки на планшет на 7-12%. Приблизно на таку ж величину зростає час рішення розумових задач [1].

Відсоток моряків, які вперше вийшли в море та страждають на морську хворобу складає приблизно 30% [2]. Із досвідом корабельної служби відсоток моряків, страждаючих на морську хворобу, зменшується. Тому командирам слід звертати увагу на молодих матросів, які вперше виконують завдання в морі.

Діяльність військових моряків пов'язана з довготривалими морськими походами. Сам факт тривалого перебування у морі накладає певний відбиток на психологічний стан корабельного екіпажу. В довготривалих морських походах психологічний вплив на екіпаж починають здійснювати фактори, які неважливі у звичайних умовах діяльності. Так, тривалість великих навантажень без достатніх умов для повного відновлення сил викликає зменшення працездатності. Це пов'язано із зниженням фізіологічних можливостей (резервів) організму, що призводить до деавтоматизації дій, ускладнюється використання знань, погіршується рішення розумових задач, знижується увага, підвищується дратливість. Постійні фізіологічні та психічні навантаження під час морського походу викликають втомленість – психологічний симптом, при якому відчувається важкість в голові, загальна слабкість, в'ялість, незвичайна складність подовження роботи, зниження зацікавленості до неї [4]. Тому під час довготривалого морського походу потрібно виявляти турботу о своїх підлеглих, створювати умови для відновлення психічних та фізіологічних сил військовослужбовців.

Ще один фактор, який негативно впливає на психіку моряків у довготривалих походах, є одноманітність: спостереження місяцями однієї картини – одне й теж море, палуба, ті ж самі обличчя, однакове освітлення, однакові запахи та ін. Все це сприяє виникненню психічного напруження, песимізму, зниженню емоційного тону та розумових здібностей, появи слухових та зорових ілюзій, погіршенню сну.

Наступним фактором, який здійснює негативний вплив на психічний стан моряків є недостатність рухливості – специфічний фактор морської служби. У процесі дослідження було встановлено, що зменшення необхідної кількості рухів веде до функціональних порушень – гіпокінезії [5]. При нарощуванні гіпокінезії відбувається порушення як біологічних, так і психологічних функцій організму: погіршується увага, швидкість реакцій, зростає кількість помилок при виконанні розумових дій, фізична сила знижується на 14-24%, витривалість – на 24-55%. [5]. Людина відчуває загальну слабкість, в'ялість, апатію, настрої падає, він не бажає рухатись. Тому офіцери корабельного екіпажу повинні постійно проводити з підлеглими регулярні заняття фізичними вправами.

Підводячи підсумки, треба підкреслити, що військові моряки корабельного екіпажу потребують кваліфікованої психологічної підготовки, яка може зменшити вплив негативних факторів. Крім того, при організації морської служби обов'язково повинні враховуватися психологічні особливості її несення.



### Список використаних джерел:

1. Психология и педагогика. Военная психология / под ред. А.Г. Маклакова. – СПб.: Питер, 2004. 464 с.
2. Криворучко П. П. Вияви негативних психічних станів у військовослужбовців в екстремальних умовах діяльності та управління ними. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2001. Т. 3. Ч. 2. 163 с.
3. Криворучко П. П. Психологічне забезпечення професійної діяльності корабельних спеціалістів у тривалому плаванні: дис. ... канд. психол. наук: 20.02.02 / П.П. Криворучко. – Київ : Київський військовий гуманітарний ін-т, 1998. 263 с.
4. Броневицкий Г.А. Психология военных моряков: психические состояния. Санкт-Петербург : Изд-во «Образование – Культура», 2002. 317 с.
5. Корольчук М.С. Психофізіологія працездатності корабельних спеціалістів в екстремальних умовах: дис. ... докт. психол. наук: 19.00.02 / М.С. Корольчук. – Київ : Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 1996. 343 с.

*Іванова Н.Г., доктор психологічних наук, професор,  
начальник наукової лабораторії, Національна  
академія Служби безпеки України*

### МОТИВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ КОНСТРУКТИВНИХ ДІЙ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Виконуючи професійні завдання в екстремальних умовах, зокрема в межах ООС, військові фахівці піддаються впливу стресогенних чинників, які детермінують відповідні психічні реакції на події та їх наслідки. Зазначені умови являють собою психотравмуючий комплекс, оскільки пов'язані із ризиком, небезпекою, підвищенням рівня нервово-психічної напруженості військовослужбовців, що може проявлятися в дезорганізації поведінки, гальмуванні раніше напрацьованих навичок, неадекватній реакції на зовнішні подразники, імпульсивних діях тощо.

Травмуючі події для людей не є звичними, вони викликають нове емоційне сприйняття дійсності, що проявляється у сильних переживаннях, страхах та навіть стані фрустрації. Головним є те, що ці події мають екстремальний характер, виходять за межі звичних людських переживань і викликають інтенсивний страх за своє життя, жах і відчуття безпорадності [1, с. 13].

При зіткненні особистості зі стресогенними чинниками у неї також може виникати почуття стурбованості, невпевненості й тривоги, страх, який важко подолати та який дезорганізує її поведінку. Цей стан за силою та характером певною мірою залежить як від стресора (збудника), так і від рівня підготовленості психіки до стресових ситуацій, насамперед, через розвиток мотивації до роботи в екстремальних умовах. Остання має вирішальне значення для досягнення професійних успіхів військових фахівців, зокрема, у процесі виконання завдань у зоні проведення ООС. Одним із пріоритетних напрямів оптимізації їхньої діяльності є формування нових та розвиток наявних професійних мотивів, оскільки останні не тільки регулюють поведінку, а й спонукають до оптимальних зусиль у складних ситуаціях із неможливим прогнозуванням перебігу подій та їхніх наслідків.

Тобто нагальності набуває виокремлення відповідних пріоритетних мотиваційних стратегій, які детермінуватимуть психологічну готовність до успішної роботи та перебування в екстремальних умовах.

Загалом значною мірою від людини, її почуттів та переконань залежить те, як формується та реалізується її поведінка. Так, В. Франкл зазначав, що людина не є вільною від умов, але вона здатна зайняти позицію щодо них [2, с. 63]. Вона також

характеризується деякими стійкими внутрішніми умовами діяльності (індивідуальністю), перетворюючи їх й саму себе, свої взаємозв'язки з іншими людьми, цих людей та суспільний устрій [3, с. 90]. Зовнішнє, об'єктивне засвоюється нею, стає її внутрішнім, об'єктивною умовою подальшого розвитку [4, с. 15]. У ході ООС умови діяльності безпосередньо чи опосередковано впливають на особистість військового фахівця і залежно від сформованих переконань, світобачення, інтелектуальних та індивідуально-психологічних особливостей формуються та актуалізуються мотиви до певних дій.

Отже, мотивація фахівця до професійної діяльності – це процес формування мотивів, що базується на його інтелектуальних та індивідуально-психологічних особливостях та зумовлюється впливом чинників (зовнішніх і внутрішніх, позитивних і негативних), які активізують, регулюють і спрямовують поведінку на сумлінне та якісне виконання професійних завдань [5].

Певні чинники, усвідомлюючись, сприяють появі (формуванню) мотиву, впливають на актуалізацію якогось уже наявного мотиву. Зокрема, наявні соціально-особистісні чинники, що детермінують страх, тривожність та зумовлюють посттравматичні стресові розлади, а саме: неочікуваність, раптовість, динамічність подій, ситуацій; довготривалість перебування в екстремальних умовах; недостатній рівень мотивації до роботи; відсутність необхідного комплексу розвинених емоційно-вольових якостей та досвіду роботи в екстремальних умовах; недостатній рівень психологічної підготовки; усвідомлення загрози життю; людські жертви, втрата близьких друзів, колег; відсутність повноцінного сну й т. ін.

Зниженню рівня негативного впливу на особистість зазначених чинників сприятиме формування певних мотиваційних стратегій, що являють собою комплекс актуалізованих мотивів до успішних дій та перебування в екстремальних умовах. У процесі розвитку мотиваційних стратегій слід урахувувати взаємозв'язок мотиваційної сфери особистості з емоційно-вольовою та інтелектуальною сферами й те, що мотиваційна сфера розвивається залежно від того, наскільки розвинена інтелектуальна. Від особливостей функціонування емоційно-вольової сфери залежать зовнішні прояви наявності мотивації та динаміка її реалізації. Мотиваційна сфера детермінує пізнавальні та емоційно-вольові процеси.

Особливість мотиваційної сфери визначає своєрідність професійної поведінки й індивідуального стилю діяльності військового фахівця. Удосконалення мотивації до роботи військових фахівців реалізується через: посилення впливу чинників, що позитивно впливають на ставлення до діяльності, та мінімізацію дії негативних чинників; сприяння утворенню та актуалізації необхідних професійних мотивів; задоволення певних потреб. Виокремлюються чотири мотиваційні стратегії конструктивних дій військових фахівців у ході ООС, а саме:

- успішного виконання професійних завдань – указана мотиваційна стратегія охоплює професійні мотиви, зокрема: інтерес до роботи та втілення в життя перспективних професійних задумів, планів; бажання принести користь нашій країні, відстоювати її інтереси та суверенітет; прагнення до якісної підготовки та реалізації професійних дій в бойових умовах тощо;

- виживання та збереження власного психічного здоров'я – у межах цієї стратегії мають актуалізуватися такі мотиви, як: прагнення до самозбереження та до прояву емоційно-вольової стійкості, фізичної витривалості; переконаність у важливості збереження власного життя заради порятунку інших та реалізації важливих справ; бажання вижити та бути прикладом вольової особистості тощо;

- збереження життя та здоров'я побратимів і цивільного населення – така мотиваційна стратегія поєднує комплекс відповідних мотивів, а саме: бажання захистити оточуючих від ворожої агресії та зберегти їхні життя; прагнення надати допомогу постраждалим та підтримати їх морально, зберегти їх психічне здоров'я;

- забезпечення зони психологічного комфорту рідних та близьких людей – зазначена стратегія зорієнтована на мотивування та актуалізацію прогресивних мотивів до збереження психічного здоров'я рідних та близьких.

Психологічний механізм розвитку мотиваційних стратегій особистості фахівця

становить психічне відображення зовнішніх чинників, перетворення їх на внутрішні, усвідомлення потреб, сприйняття дії ціннісних орієнтацій (залежно від індивідуальних особливостей, інтелектуального розвитку особистості, певної ситуації та умов, досвіду служби), у результаті чого:

- утворюються, актуалізуються мотиви до успішної діяльності;
- підвищується або знижується рівень організованості мотиваційної сфери та змінюється режим її функціонування.

Загалом розвиток мотивації військовослужбовця до роботи має свої специфічні закономірності, спричинені характером професійної діяльності, а саме: підвищенням рівня мотивації у процесі мінімізації дії чинників, які її гальмують; якісним взаємозв'язком професійної діяльності й мотивації, тобто її прогресуючим характером; підтриманням наявної мотивації та її розвитком як важливого феномена в усьому соціально-психологічному комплексі виконання професійних завдань в екстремальних умовах.

Таким чином, із вищевикладеного випливає, що у процесі формування мотиваційних стратегій реалізації професійних дій військових фахівців у екстремальних умовах виділяються п'ять основних етапів:

- перший – дія впливових чинників на особистість військового фахівця;
- другий – усвідомлення та відчуття потреб;
- третій – виникнення нового або актуалізація вже наявного мотиву до роботи в екстремальних умовах;
- четвертий – дія мотиву, який спонукає військовослужбовця діяти певним чином залежно від його індивідуально-психологічних особливостей, ціннісних орієнтацій, наявної ситуації;
- п'ятий – прогнозування та аналіз можливих результатів і наслідків дії мотиву.

Комплекс дієвих мотиваційних стратегій конструктивних дій військових фахівців у ході ООС поєднує такі стратегії: успішного виконання професійних завдань, виживання та збереження власного психічного здоров'я, збереження життя та здоров'я побратимів і цивільного населення, забезпечення зони психологічного комфорту рідних та близьких людей. Їх розвиток у військовослужбовців сприятиме ефективній роботі в екстремальних умовах та запобіганню формування в них посттравматичних стресових розладів.

#### **Список використаних джерел:**

1. Тарабрина Н.В. Практикум по психологии посттравматического стресса. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 272 с.
2. Занюк С. С. Мотивація діяльності: спонукання, активність, успіх. Луцьк : Ред.-вид. відділ Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. 124 с.
3. Климов Е. А. Введение в психологию труда : учеб. Пособ. Москва : Издат. Московс. ун-та, 1988. 200 с.
4. Костюк Г. С. Избранные психологические труды. Москва : Педагогика, 1988. 304 с.
5. Іванова Н. Г. Формування мотивації фахівця до діяльності в екстремальних умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології* : збірник наукових праць. Харків, 2013. № 14. Част. 1. С. 129–137.

*Ілющенко С. Ю. ад'юнкт кафедри суспільних наук  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняховського, підполковник*

#### **ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ МЕХАНІЗМІВ**

Проблема рефлексії ніколи не втрачала своєї актуальності для психологічної науки і практики. Це пов'язано з актуалізацією в науковій психології гуманістичної парадигми, яка

прагне підійти цілісно до вивчення психіки людини, визначити перспективи й знайти способи вивчення таких психологічних механізмів, які б пояснювали життєдіяльність людини.

Рефлексивні механізми в психології вивчаються з різних поглядів. У руслі своїх досліджень вчені розглядають різні сторони процесу дослідження рефлексивних механізмів, як, наприклад, з точки зору етапів їх розгортання (Н. Алексеев, І. Семенов, С. Степанов, Б. Хасан), а також з позицій змістовної наповненості і принципу їх функціонування (В. Слободчиков, Ю. Кулюткін, А. Шаров).

В рамках вивчення мислення Н. Алексеев описує механізм рефлексії з операціональної точки зору. Дослідник виділяє наступні її етапи:

Перший етап – «зупинка»: припинення змістовної роботи. Людина може призупинити її в разі неможливості рухатися далі. Другий етап – «фіксація»: чітке уявлення перебігу і результатів попередньої роботи (на цьому етапі здійснюється виділення основних моментів діяльності, змістовного руху) і подання їх в якості об'єкта рефлексивної роботи. Третій етап – «відсторонення», де відбувається опис своїх дій. «Я» відсторонене починає досліджувати «Я» діюче. Четвертий етап – «об'єктивація»: аналіз своєї дії в системі інших можливостей або вже існуючих дій. П'ятий етап – «обертання»: співвіднесення своїх цілей в даній діяльності та своїх дій, спрямованих на досягнення цих цілей. «Огортання» передбачає «зіткнення» того, що суб'єкт робить насправді, з тим, що він хоче робити і як він це робить (і як усвідомлює, уявляє собі) [1].

І. Семенов і С. Степанов розглядають механізми рефлексії щодо творчої діяльності, з точки зору розбудови суб'єктом своєї свідомості. Вчені також розбивають процес рефлексії на етапи, виділяючи п'ять основних:

1. Актуалізація смислових структур «Я» при входженні суб'єкта в проблемно-конфліктну ситуацію і при її розумінні.

2. Вичерпання цих актуалізованих смислів при апробації різних стереотипів досвіду і шаблонів дії.

3. Їх дискредитація в контексті виявлення суб'єктом протиріч.

4. Інновація принципів конструктивного подолання цих протиріч через осмислення цілісності «Я» проблемно-конфліктної ситуації і самого себе в ній як би заново - власне фаза «переосмислення».

5. Реалізація цього заново здобутого сенсу через подальшу реорганізацію змістів особистого досвіду і дієве, адекватне подолання протиріч проблемно-конфліктної ситуації [5].

Здійснення механізму рефлексії в процесі діяльності описує Б. Хасан [6].

На його думку, рефлексивний механізм починає функціонувати, тоді, коли здійснювана діяльність не призводить до бажаного результату, відбувається спонтанне включення рефлексивного рівня міркування. Коли людина встає на позицію «Я-іншого» або «Я-рефлексивного» по відношенню до «Я-діючого». «Я-рефлексивне» стає актуальним і діє в просторі сьогодення, обертаючись до «Я-діючого», яке знаходиться в просторі минулого. Таким чином відбувається побудова рамок рефлексуючого змісту, тобто фіксація часових меж ситуації в минулому і майбутньому. Відбувається співвіднесення бажаного результату з ситуацією діяльності, що характеризує процес як рефлексивний.

При поетапному описі рефлексивного механізму дослідники звертають свою увагу на ряд ключових моментів. По-перше, це неможливість здійснювати попередню діяльність: «зупинка», «розрив» діяльності, проблемно-конфліктна ситуація, відсутність бажаного результату діяльності. По-друге, це заняття людиною рефлексивної позиції: «відсторонення», «рефлексивний вихід», «Я-рефлексивне». З такої позиції людина може відстежувати свою діяльність і себе в ній. Саме на даному етапі в найбільшій мірою відбивається суть рефлексії, де вона розкривається як спрямованість людиною на себе. По-третє, авторами підкреслюється момент вбудовування рефлексивного досвіду в систему наявного досвіду, а також апробація результатів рефлексувань в реальній діяльності. По-четверте, дослідниками підкреслюється причетність рефлексивного механізму до переоформленню

внутрішнього світу людини, а саме, його ціннісно-сміслових утворень: «рефлексивне осмислення діяльності», «актуалізація смислових структур», «реалізація заново здобутого сенсу».

До другої, умовно виділеної групи, можна віднести дослідження, спрямовані на розуміння сутнісного змісту рефлексивних механізмів, де розкриваються його відмінні риси та основні функції (В. Слободчиков, Ю. Кулюткін, А. Шаров). Наприклад, В. Слободчиков представляє рефлексивний механізм як єдність психологічних механізмів інтеграції і диференціації особистості, які задають можливості її зростання і розвитку [4].

Ю. Кулюткін, розглядаючи рефлексію в структурі саморегуляції, визначає рефлексивний механізм як спрямованість на пошук, будівництво засобів (гіпотези, антиципировані схеми, моделі), за допомогою яких можна було б досягти поставленої мети. При цьому він виділяє в особистості людини функції «Я-виконавець» і «Я-контролер», які проявляються на різних рівнях рефлексивного відображення, де рефлексія виконує функцію багаторівневого зворотного зв'язку.

Спроба пояснити функціонування психологічного механізму зроблена в рамках регулятивного підходу (А. Шаров), в якому психологічний механізм трактується як постійно діюча або ситуативно виникаюча цілісна психологічна організація (система), що забезпечує виконання тих чи інших регулятивних функцій [7]. З позиції регулятивного підходу основними підсистемами психологічного механізму є ціннісно-смістова, активність і рефлексія.

Завдяки рефлексії, як регулятивної підсистеми, людина може неодноразово повертатися до важкої ситуації для її осмислення, вибудовування, оформлення внутрішнього світу з метою найбільш ефективною взаємодії його з зовнішнім світом. Іншими словами, рефлексія, будучи підсистемою регуляції, воєдино зв'язує інші підсистеми регуляції, забезпечує їх узгодження (наприклад, утворення смислів в рефлексивній активності).

Рефлексія, як спрямованість на себе, вибудовує внутрішній світ людини, який представлений змістовними елементами прагнення до значущості власної особистості, як ціннісно-смістової підсистеми регуляції. У рефлексивних процесах диференціації і інтеграції цінності, смисли, мотиви оформляються, змінюється їх ієрархія. Інакше, стикаючись з важкою ситуацією, людина намагається утворити сенс подолання проблеми в контексті власного прагнення до значущості, постійно зіставляючи можливі варіанти подолання з базовою потребою.

В традиції регулятивного підходу і теорії меж досліджує рефлексивний механізм І. Кочкарева як основний механізм мобілізації ресурсів належної поведінки. Сутність даного механізму полягає в саморегуляції внутрішньої активності через процеси, що проживає людина, а також хвилювання і програвання подій на підставі рефлексії часу (минулого, теперішнього, майбутнього), пов'язаних з виниклими екстремальними умовами. Робота механізму спрямована на виникнення провідного сенсу, що визначає ефективність поведінки людини в конкретних життєвих умовах. Виходячи з цього, виділені основні типи механізмів в залежності від домінуючої спрямованості часової рефлексії і переважаючого виду активності [2].

О. Саковська при дослідженні життєвих криз виділяє рефлексію як системну властивість особистості, механізм регуляції якої головним чином визначатиме хід її проживання. Дослідниця зазначає, що при проживанні кризи позначаються загальні закономірності рефлексивних стратегій, що виражаються в роз'єднаності і дезінтеграції структури спрямованості рефлексії і поляризації її показників. При цьому види і етапи переживання кризи будуть супроводжуватися специфічною рефлексивною стратегією. Автор зазначає, що рефлексія як змішана форма опору, що з'єднує в собі проєкцію і ретрофлексію і виникає, коли клієнт робить іншому те, що він хотів би отримати для себе, характерна, як правило, для професійних криз. Що ж стосується особистісної кризи, то йому властива дезінтеграція спрямованості рефлексії, яка несе в собі адаптивну функцію і виступає побічним показником максимальної ступеня виразності переживань в кризі. Це

проявляється в тому, що в процесі проживання життєвої кризи людина звертається в більшості випадків до одного з тимчасової безлічі варіантів (континууму), які об'єднуються тільки на етапі виходу, утворюючи цілісну систему [3].

Висновки: Таким чином, ми розглянули основні підходи до дослідження рефлексивних механізмів, які представлені в психології. В рамках кожного підходу рефлексія позначається як психологічний механізм, завдяки якому система отримує здатність до самоорганізації. Чим більше розвинені рефлексивні здібності, тим більше рефлексивних моделей (способів) і можливостей для розвитку і саморозвитку знаходить особистість.

Найчастіше, при дослідженні рефлексивних механізмів, виділяються тільки етапи рефлексивної діяльності. Ми вважаємо, що не менш важливими є змістовні характеристики і компоненти.

Безумовно, в рамках нашого дослідження розкриваються не всі існуючі закономірності та особливості функціонування рефлексивних механізмів. Ми розглянули лише основні базові напрямки досліджень рефлексивної регуляції діяльності. Дана проблема дуже об'ємна і вимагає подальшого вивчення.

#### Список використаних джерел:

1. Алексеев Н.Г. Способность к рефлексии как существенный компонент интеллектуальной культуры современного специалиста. *Проблемы и методы формирования интеллектуальной культуры специалиста*. Новосибирск, 1984. С. 100–102.
2. Кочкарёва И.В. Рефлексивный механизм мобилизации ресурсов совладающего поведения: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Омск, 2013. 116 с.
3. Саковская О.Н. Закономерности динамики и направленности рефлексии в разных типах жизненных кризисов: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03. Ярославль, 2012. 15 с.
4. Слободчиков В.И. Психологические проблемы становления внутреннего мира человека. *Вопросы психологии*. 1986. № 6. С. 14–22.
5. Степанов С.Ю., Семенов Н.И. Проблема формирования типов рефлексии в решении творческих задач. *Вопросы психологии*. 1982. №1. С. 99–104.
6. Хасан Б.И. Операции рефлексивной коррекции в конфликтном взаимодействии. *Проблемы логической организации рефлексивных процессов*. Новосибирск, 1986. С. 62–63.
7. Шаров А.С. Ограниченный человек: значимость, активность, рефлексия. монография. Омск, 2000. 358 с.

*Калінін І.М., слухач навчальної групи 5101  
Національний університет оборони України  
імені Івана Черняхівського, майор*

#### АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ

**Вступ.** Вони не розуміють нашого світу, від якого вже відвикли під гуркіт пострілів, під час холодних ночей в окопах. Вони кричать ночами, сваряться з близькими, йдуть з сімей і мріють про те, щоб повернутися на війну, де все здається простіше. Колишнім інженерам, артистам, менеджерам і робочим, які стали на захист Батьківщини, тепер потрібна допомога психологів - щоб душею, а не тільки тілом, повернутися додому, до

звичайного життя. Так, мова йде про ветеранів АТО, учасників ООС, які з 2014 року і по наш час були і знаходяться в зоні бойових дій.

За представленими матеріалами керівника офісу Уповноваженого Президента України з питань реабілітації учасників АТО за 2014–2018 рр., приблизно 8% ветеранів страждають на посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), а його ознаки спостерігають у кожного четвертого учасника збройного конфлікту на Донбасі [3]. Україні, як підсумок – безліч бійців з надломленою психікою, які можуть стати новим «втраченим поколінням». Повертаючись додому після виконання своїх обов'язків в зоні АТО, майже 93% українських військових «можуть потребувати висококваліфікованої» психологічної допомоги продовж тривалого періоду часу. За офіційною статистикою, близько 700 ветеранів війни на Донбасі покінчили життя самогубством [3; 4].

Всім потрібно зрозуміти, що пережите в зоні АТО може боляче вдарити по всьому суспільству. Сьогодні вимагає проведення у загальнодержавному масштабі своєчасної і кваліфікованої психологічної реабілітації воїнів ООС. Ефективні реабілітаційні заходи повинні спрямовуватися не тільки на виведення людини з кризового стану, а й на розвиток нових життєво важливих умінь, ресоціалізації.

В нашій державі, за висновками експертів, єдиної концепції реабілітації та адаптації військових після повернення із зони конфлікту досі не існує [1; 3].

**Мета роботи** – визначити актуальні проблеми психологічної допомоги та реабілітації ветеранів антитерористичної операції та військовослужбовці в операції Об'єднаних сил в Україні.

#### **Матеріали та методи**

Матеріали дослідження: нормативно-правові документи та публікації із зазначеної теми. Метод дослідження: бібліосемантичний.

#### **Результати дослідження та їх обговорення**

Психологічна реабілітація передбачає надання послуг: психологічної діагностики, просвіти та інформування, консультації, підтримки і супроводження, психотерапії та групової роботи. Система заходів щодо психологічної реабілітації учасників бойових дій, що існує сьогодні в українському суспільстві, не набула системного характеру. Результатом цього є відсутність дієвої системи психологічної реабілітації і захисту військовослужбовців, що породжує незадоволення своїм становищем у суспільстві, високий відсоток суїцидів, побутову, житлову необлаштованість, психологічне неблагополуччя.

Після ротації багато військовослужбовців знову повертаються до служби, а у військових частинах психологічна реабілітація, як правило, не проводиться. Ось і постало питання інтенсифікації та збільшення обсягу комплексу психологічно-реабілітаційних заходів, що надаються військовим.

Психологічна допомога потрібна й на фронті тому, що там сьогодні солдати вживають спиртні напої. Психологи на місцях систематично з ними не працюють, тому алкоголем, наркотичними речовинами бійці душать свої емоції. І це є ще одна проблема, з якою стикається суспільство після повернення бійців із зони ООС.

Державні органи, насправді, приділяють значну увагу проблемі реабілітації учасників АТО, але фінансові можливості державного бюджету недостатні. В Україні на сьогодні немає підготовлених місць для проведення тривалих складних реабілітаційних заходів. Бійцям пропонують проходити курс реабілітації у санаторіях або медичних центрах, які не пристосовані для реабілітації, тим більше, що путівки туди дають на термін 12-21 день. А справжня реабілітація – і фізична, й психологічна – триває набагато довше. В офіційних реабілітаційних центрах при госпіталях для ветеранів Другої світової війни пропонують стандартний набір послуг: масаж, електрофорез, трав'яний чай, глини якісь. Туди приїжджає боєць АТО, зустрічається з іншими бійцями АТО – і починає вживати міцні спиртні напої. Терапія як така не відбувається. Нові центри і відділення реабілітації також організуються на базі лікарень та санаторіїв, а треба відокремити психологічну реабілітацію від медичних установ і навіть закріпити цей поділ законодавчо. Бійців не потрібно лікувати, і взагалі вважати хворими - як мінімум, це травмує. Їм потрібна зовсім

інша допомога і зовсім інші реабілітаційні центри. У реабілітаційного заходу повинно бути два завдання: перше - зняти травму, і друге - знову впустити людину в суспільство, провести ресоціалізацію. І це треба робити дуже м'яко.

Необхідною є організація спеціальних клубів спілкування всередині асоціації й об'єднань, оскільки потреба ветеранів у співчутливому, емпатійному спілкуванні залишається нереалізованою, організація та проведення спеціальної психологічної роботи із сім'ями військовослужбовців (батьками, дружинами, дітьми) у вигляді тренінгів груп спілкування. Формування позитивного іміджу учасників бойових дій у масовій свідомості. Потрібно прививати позитивне ставлення до військовослужбовців, це «знімає» дію вторинних стресових чинників, усуває відчуження між населенням і тими, хто захищає Батьківщину. Реалізація цього напрямку в соціально-психологічній реабілітації передбачає наявність власного друкованого органу – газети, журналу, а також телевізійних передач, присвячених проблемам, образу життя військовослужбовців. Дуже важливим соціально-психологічним наслідком наявності позитивного іміджу цих категорій військовослужбовців є перенесення його на образ української армії в цілому.

Ще існує проблема недовіри і багато нарікань на деяких психологів, які просто не можуть навіть зрозуміти і уявити, що відчували бійці на фронті, не розуміють їх поведінки, не розуміють їх військових висловів, особливих словосполучень тощо. І тому бійці краще розкриваються і йдуть на контакт з тими, хто побував там, де і вони: це ті, хто теж пройшов тяготи війни і без зайвих слів зможе зрозуміти, ті, кому небайдуже - це волонтери, ветерани АТО. Тому доцільно застосовувати, як одну із багатьох методик, датський метод реабілітації, де в реабілітаційних центрах відбувається повна соціалізація бійця. А все тому, що піврічний курс навчання роботі з бойової травмою і ПТСР від датського фахівця психотерапевта Дітті Марчер, засновниці бодінаміки - цілого напрямку в психотерапії, проходять тільки учасники АТО. Вони стають сертифікованими тренерами для таких же бійців, як самі. Так вирішується дуже важлива проблема першого контакту. Ось дивіться: я, боєць який був на війні, не завжди піду до психолога - але ось є мій побратим, який воював, так само як я. І я готовий з ним поговорити. Я йому довіряю. Такий, як він, рятував мені життя, а я рятував життя такого, як він. А тут він - ще й сертифікований фахівець, який пройшов курс навчання. Ще дуже важливо під час проведення реабілітації військовослужбовця систематично і комплексно працювати з сім'єю військовослужбовця, яка повинна в найкращому випадку перебувати поруч з бійцем.

**Висновки.** Таким чином, метою психологічної реабілітації учасників АТО/ООС є:

- збереження або відновлення їх фізичного та психічного здоров'я;
- відновлення рівня психологічної безпеки особистості;
- зниження частоти та тяжкості наслідків перенесених бойових психічних травм у формі гострих стресових реакцій;
- попередження суїцидальної поведінки.
- психопрофілактична робота із сім'ями учасників АТО/ООС;
- формування позитивних соціальних установок на життя.

І маємо надію, що на всі ефективні методи, які сприяють цьому відновленню, знайдуться кошти і законодавчі акти будуть сприяти втілювати їх у життя.

Так, нещодавно, з метою запобігання тяжким наслідкам для фізичного та психічного здоров'я осіб, які забезпечували або забезпечують оборону держави та здійснювали або здійснюють захист незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України, Офісом Уповноваженого Президента спільно з робочою групою фахівців розроблено проект Закону про реабілітацію осіб, які забезпечували державну безпеку України, захист від надзвичайних ситуацій, та деяких інших осіб. І дуже важливе прийняття Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників АТО на період до 2022 року [6].



### Список використаних джерел:

1. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення : методичний посібник. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с
2. Максименко О. Тактична психологія. Марта Пивоваренко про допомогу військовим та цивільним. *Українська правда*. 2016. №15 URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/09/28/218405> (дата звернення: 23.10.2020).
3. Матиос А. А. На психологічну реабілітацію учасників АТО держбюджетом передбачено 109 млн., але немає нормативних документів для надання таких послуг. *Цензор.Нет. Політика України, здоров'я*. 2018. № 4. URL: <https://ua.censor.net.ua/n3063345>
4. Матиос А. А. Матиос рассказал, сколько военных покончило с собой в 2018 году URL: <https://inforesist.org/v-2018-godu-33-voennyih-sovershili-samoubiystvo-novosti-ukrainy/> (дата звернення: 12.10.2020).
5. Марчер Д. «Ресурси в борьбе с шоком» з Мерит Холм Брантбьєрг и стаття «Психофизические подходы к работе с ПТСР и Эго» 2014 р. <https://www.bodynamic.com/ru/%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%81> (дата звернення: 12.10.2020).
6. «Проблеми реабілітації учасників АТО: відбувся круглий стіл з цього приводу» [//portal.rada.gov.ua](http://portal.rada.gov.ua) (дата звернення: 12.10.2020).
7. Тополь О.В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції / О.В. Тополь // Вісник. – 2015.– № 124. – С. 230-233
8. Ткаченко А.А. «Виртуальные дискуссии в стиле нарративной терапии» 2017 г [//psyfactor.org/lib/tkachenko23-3.htm](http://psyfactor.org/lib/tkachenko23-3.htm)

*Каменюк Ю.В., аспірант Донецького національного університету імені Василя Стуса, Вінниця.*

### ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ГІБРИДНИХ ВІЙН

Досвід державної політики впродовж усіх років незалежності України свідчить про необхідність приділення особливої уваги сфері національно-патріотичного виховання, що є невід'ємною складовою забезпечення національної безпеки України. Вона потребує постійного удосконалення з урахуванням потреб і викликів, що стоять перед суспільством. [1].

У зв'язку з цим актуалізується проблема формування патріотизму особистості в контексті сучасних гібридних війн. Війна на сході України дає підстави стверджувати, що Російська Федерація активно реалізує власну концепцію теперішньої гібридної війни з її потужною інформаційною складовою для досягнення своїх геополітичних цілей. Перебуваючи під впливом інформаційного простору, особистість щодня знаходиться в оточенні медіа, виникають нові форми інформаційно-психологічного впливу на масову свідомість громадян, з'являються нові форми маніпулятивних технік, що, зі свого боку, вимагає від людини перебувати у стані підвищеної уважності та набуває все більшої актуальності створення нових дієвих технік протидії шкідливим впливам, усунення впливів держави-агресора в інформаційній, освітній, культурній сферах України.

У цих умовах патріотизм громадян має стратегічне значення для майбутнього країни і становить її соціально-психологічний ресурс, однією з важливих складових якого є психологічна готовність громадянина до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, потенційна здатність до спротиву інформаційній агресії. Не маючи стійких патріотичних переконань, розвинутої патріотичної складової у власній

системі цінностей і смислів, особистість, черпаючи інформацію з ворожих інформаційних каналів, легко стає “інформаційною жертвою”.

Саме тому наявність якісно нових загроз безпеці, що визначаються впливом інформаційних факторів на психіку людини, потребує вироблення шляхів ефективного захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу, визначення рівня сформованості патріотизму, спираючись на особливі умови сьогодення, є надзвичайно актуальним на цьому етапі дослідження.

Розглядаючи зміст та особливості гібридної війни, більшість науковців і дослідників схиляється до думки, що вона не несе в собі нічого принципово нового. Змістом воєнних дій у війні цього типу стає не фізичне знищення збройних сил супротивника, а деморалізація й нав'язування агресором своєї волі всьому населенню держави. Фактично реалізується класична ідея відомого китайського стратега Сунь Цзи: “Сто разів поборотися і сто разів перемогти – це не краще із кращого; краще із кращого – скорити військо супротивника, не борючись” [2].

Новим у визначенні поняття “гібридна війна” стала додаткова особлива роль інформаційно-психологічного компоненту, який на різних рівнях забезпечує функціонування і створює умови для визнання війни справедливою власним населенням, без чого не буває сучасних воєн

У 2009 р. автор монографії “Стратегічні наслідки гібридних воєн: теорія перемоги” генерал-лейтенант ВПС США Д. Ласіка виокремив характерні особливості гібридних воєн. Він стверджує, що, по-перше, основою ведення гібридних воєн є їх інформаційно-психологічна складова, а об'єктом впливу ініціатора гібридної війни стає, насамперед, суспільна свідомість, а не збройні сили чи інфраструктура. По-друге, “гібридні загрози” мають нечітку форму, їх важко виокремити з навколишнього оточення, що робить фізичну (силову) складову діяльності ініціатора складною для виявлення, ідентифікації та протидії [5].

Генерал В. Герасимов, начальник Генерального штабу Збройних сил РФ, наголошує: “...В современных конфликтах все чаще акцент используемых методов борьбы смещается в сторону комплексного применения политических, экономических, информационных и других невоенных мер, реализуемых с опорой на военную силу. Это так называемые гибридные методы.” [6]. Також він зазначає, що політичні цілі досягаються через підлив воєнного й економічного потенціалу противника, інформаційно-психологічного тиску, активної підтримки внутрішньої опозиції, партизанських і диверсійних методів. Зараз уже можна впевнено стверджувати, що багато з того, що оприлюднено генералом В. Герасимовим, практично використано під час захоплення Росією Криму, а потім і на сході України.

Отже, сьогодні наша держава зіткнулася саме з цією формою ведення воєнних дій. Завдання і метод такої війни – спонукання громадян до зради власній державі та підтримки агресора, деморалізація населення України, особового складу збройних сил і силових відомств, формування у громадян викривленого “медіабачення” подій, що відбуваються, а не їх дійсних причин та наслідків, створення вигляду масової підтримки з боку населення Південно-Східних регіонів України, психологічна підтримка українських прихильників радикального зближення регіонів Сходу й Півдня України з РФ [4; 7; 8].

Ураховуючи складну суспільно-політичну ситуацію в державі, усе більшої актуальності набувають заходи, спрямовані на захист населення, цивільного та військового персоналу сил безпеки й оборони від негативного інформаційно-психологічного впливу. Одним із дієвих інструментів, що дасть змогу сформуванню своєрідний “імунітет” від негативної інформації є формування патріотизму громадян, психологічної готовності захищати Батьківщину.

З психологічної точки зору, важливим для дослідження патріотизму є вивчення механізмів інтеріоризації соціальних процесів та явищ, здатних впливати на формування патріотичних якостей особистості. Такої думки дотримуються науковці В. Алещенко, В. Баранівській, І. Бех, Н. Волошина, Л. Кримець, В. Осьодло, А. Сафін які наголошують, що

особистісна цінність почуття патріотизму генерується стійким переживанням любові людини як до найближчого, так і до віддаленого середовища, у якому вона перебуває, до середовища, яке для неї є найбільш значущим [9; 10].

Проведений аналіз різних підходів до вивчення феномену патріотизму з урахуванням особливостей гібридної війни дає змогу стверджувати, що патріотизм – це складне інтегральне особистісне утворення, що містить:

- любов до Батьківщини, безкорисливу відданість і служіння їй, нерозривну єдність з нею, ідентифікацію своїх інтересів з її інтересами;
- патріотичні почуття, пов'язані з вищими духовними підструктурами людини, які передбачають духовний розвиток;
- наявність активної громадянської позиції, готовність відстоювати інтереси своєї Батьківщини, діяти в ім'я збереження і розвитку її благополуччя, що проявилось у виникненні волонтерського й добровольчого руху з початком бойових дій на Сході держави;
- жертвність, тобто готовність пожитувати заради Батьківщини своїми особистими інтересами, з небезпекою для життя; сприйняття служіння їй як однієї з важливих основ свого життєвого самовизначення, святого обов'язку;
- визнання Батьківщини як вищої, головної цінності в ієрархії системи цінностей особистості;
- гордість за свою культуру та досягнення свого народу; шанування його святинь, історичного минулого і традицій свого народу та повагу до інших народів і культур;
- усвідомлення особистістю трудового і військового подвигу свого народу та ЗС України.

Патріотизм як базова цінність загальнодержавного рівня входить до системи ціннісних орієнтацій особистості як професійно значущої цінності, дає змогу говорити про патріотизм як систему властивостей, що містить три основні структури:

*Чуттєво-емоційна* (почуття любові до малої батьківщини; віри в сили й можливості свого народу; гордості за приналежність до своєї нації; усвідомлення величі й ролі Батьківщини в історії; любові до національної культури; готовності до захисту Батьківщини; причетності до проблем держави й народу; взаємної прихильності індивідів у межах етносу, соціальної групи);

*Духовно-ціннісна* (висока жертвність на благо Батьківщини; здатність ставити інтереси Батьківщини вище особистих; глибока повага до духовно-моральної спадщини народу; перевага в цінностях загальнодержавного рівня; вірність системі національно-конфесіональних духовних цінностей; товариство й взаємодопомога);

*Практично-діяльнісна* (готовність реально захищати інтереси Батьківщини з ризиком для життя; конкретне вираження патріотичної позиції під час проведення виборів, опитувань, референдумів; перевага цінностей загальнодержавного рівня в системі ціннісних орієнтацій; відповідність практичних дій задекларованим цінностям і почуттям; самоідентифікація особистості з певним етносом і високий ступінь внутрішньо національної згуртованості; усвідомленість національно-державних інтересів і відповідність їм масових соціальних дій у суспільстві).

Аналіз цих властивостей припускає акцентування уваги на тому, що патріотизм проявляється також як вектор соціальної поведінки, підсумок етнічної самоідентифікації особистості, усвідомлення її приналежності до певного народу.

Результати проведених досліджень (авторське анкетування молоді в закладах освіти м. Вінниці у 2014 році, Центром соціологічних досліджень “Омега” у 2016 році, Соціологічною групою “Рейтинг” у 2018 році, Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова у 2019 році) показують що більше 80 % респондентів ідентифікують себе з патріотами держави [10; 11; 12].

Патріотизм як складне інтегральне психологічне й соціально-психологічне явище містить три аспекти: когнітивний (знання, уявлення), емоційний (відношення, почуття) і поведінковий (готовність до дії, установка та безпосередні дії). Зазначене свідчить про те,

що розвиток патріотизму не зводиться тільки до виховання любові до Батьківщини, хоча із цього воно починається, а припускає системно-комплексну діяльність усіх соціальних інститутів суспільства щодо формування патріотизму як системи якостей особистості.

Нами було визначено психологічні умови, реалізація яких є базою для формування патріотизму в гібридній війни, зокрема: формування психологічної та фізичної готовності молоді до виконання громадянського й конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів і незалежності держави, підвищення престижу державної та військової служби у структурах сектору безпеки та оборони; забезпечення розвитку моральних, психологічних, духовних, етичних якостей особистості у процесі цілеспрямованого патріотичного виховання; формування світогляду громадян через посилення патріотичної спрямованості змісту національно-патріотичного виховання, засвоєння історії країни, усвідомлення трудового і військового подвигу її народу та ЗС України; налагодження конструктивної взаємодії між суб'єктами національно-патріотичного виховання; розвиток патріотичної рефлексії; профілактика негативних проявів поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму серед молоді шляхом залучення її до участі у заходах із національно-патріотичного виховання; створення системи ефективного моніторингу у зазначеній сфері.

У гібридній війні одним зі шляхів протидії негативному інформаційному впливу на патріотичну свідомість громадян є правда про історію нації, походження мов, події в державі, на Сході, про героїв і волонтерів, стан суспільства та економіки, сучасні виклики й можливості їх подолання. Крім правди боротися з брехнею нічим.

Виходячи із проведеного дослідження, основними рекомендаціями щодо вдосконалення системи формування патріотизму громадян можуть бути такі:

1. Створення цілісної системи патріотичного виховання населення, що має містити відповідні державні структури, нормативно-правову та матеріальну базу цієї діяльності на всіх рівнях, а також план дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки.

2. Корегування змісту освіти на загальнодержавному рівні, посилення патріотичної спрямованості в курсах соціально-гуманітарних дисциплін, удосконалення системи підготовки фахівців у сфері патріотичного виховання.

3. Розроблення і формування нових стандартів військово-прикладних професій, що відповідатимуть вимогам часу, соціально-економічному і політичному устрою сучасної України. Реалізація проектів та заходів, спрямованих на підвищення престижу військової служби та популяризацію стандартів НАТО.

4. Координація діяльності громадських організацій (об'єднань) в інтересах патріотичного виховання, активізація масової патріотичної роботи, організованої і здійснюваної державними структурами, громадськими рухами й організаціями. Підготовка та проведення Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри "Сокил" ("Джура").

5. Сприяння увічненню пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті, осіб, які брали участь у захисті суверенітету та територіальної цілісності України, зокрема антитерористичній операції та операції Об'єднаних сил на сході України. Поширення соціальної реклами, спрямованої на консолідацію суспільства навколо захисту України, популяризацію військової служби, утвердження спадкоємності традицій борців за незалежність України.

6. Налагодження військово-шефської співпраці із закладами освіти, військовими частинами, вищими військовими закладами освіти щодо надання допомоги в організації проведення заходів національно-патріотичного спрямування на базі військових музеїв, територій військових містечок, кімнат бойових традицій.

7. Стимулювання діяльності засобів масової інформації, наукових та інших установ та організацій, творчих спілок, спрямованої на розгляд і висвітлення проблем формування патріотизму молоді.

8. Наповнення офіційних інтернет-ресурсів інформацією щодо цінності культурної

спадщини та необхідності її збереження, а також виховання поваги до неї, правди про війну на сході України.

9. Забезпечення науково-дослідної та методичної роботи з питань національно-патріотичного виховання. Надання фінансової підтримки інститутам громадянського суспільства на реалізацію проектів, заходів патріотичного спрямування.

Запропоновані рекомендації можуть бути враховані під час реалізації вимог Указу Президента України від 18 травня 2019 р. № 286 “Про Стратегію національно-патріотичного виховання”.

Проблема дослідження патріотизму громадян в умовах гібридної війни набуває актуального значення, оскільки вона безпосередньо пов'язана з підвищенням якісного рівня безпеки країни та з психологічною безпекою громадян, мінімізацією негативних наслідків гібридних атак. Протиставити гібридним засобам можна не тільки ефективний сектор безпеки і оборони, а й стійкість суспільства, його волю громадян державі до боротьби за свободу та незалежність, готовність до спротиву агресору, високий рівень взаємної довіри між членами суспільства й до власних інституцій. Патріотизм громадян як соціально-психологічний ресурс забезпечує потенційну здатність до спротиву інформаційній агресії, створює психологічну готовність громадян захищати свою Батьківщину та діяти в ім'я збереження і розвитку її благополуччя.

Перспективними напрямками подальшої наукової роботи можна вважати розробку й узагальнення методичних рекомендацій щодо проведення найбільш ефективних технологій, форм та методів формування патріотизму громадян України.

#### Список використаних джерел:

1. Стратегія національно-патріотичного виховання. затв. Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286
2. Сунь-Цзи. Мистецтво війни. Український переклад на сайті Бібліотеки ім. Марії Фішер-Слиж URL: [https://web.archive.org/web/20160401112933/http://ukrlife.org/main/minerva/war\\_china.htm](https://web.archive.org/web/20160401112933/http://ukrlife.org/main/minerva/war_china.htm);
3. Почепцов Г. Г. Гібридна війна: інформаційна складова. URL: [http://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Pochepcov\\_Gibr\\_vijna\\_inf\\_skladova.htm](http://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Pochepcov_Gibr_vijna_inf_skladova.htm)
4. Lasica D. T. Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory : Monograph / D. T. Lasica. – USA, 2009. URL: <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA513663>.
5. Герасимов В., “По опыту Сирии”, Военно-промышленный курьер ВПК № 9 (624) 9 – 15 марта 2016 г
6. Аналітична записка "Щодо інформаційно-психологічної складової агресії Російської Федерації проти України (за результатами подій 1-2 березня 2014 року)". URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1476/>
7. Горбулін В. П. "Гібридна війна" як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. П. Горбулін // Стратегічні пріоритети. – К.: НІСД, 2014. – 4. – С. 5 – 12
8. Бех І. Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України:(програмно-виховний контекст) / І. Д. Бех, К. І. Чорна. – К. : ІПВ АПН України, 2008. – 40 с.
9. Алещенко В.І.. Актуальні питання ідеології та ідеологічної роботи в українському війську: монографія / Алещенко В.І., Баранівський В. Ф, Кобзар А. О., Кримець Л. В.; під заг. ред. В.Ф. Баранівського К.: «Золоті ворота», 2014.-232 с.
10. Патріотична свідомість та національно-патріотичне виховання української молоді – дослідження «Цінності української молоді-2016». Центр соціологических исследований “Омега”. URL: <http://omega-research.com.ua/patriotichna-svidomist-ta-nacional/>
11. Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2018/. URL:[http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika\\_patrioticheskikh\\_nastroeniy\\_ukraince\\_v\\_avgust\\_2018.html](http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniy_ukraince_v_avgust_2018.html)

*Карпенко М.І., доктор юридичних наук, доцент, начальник науково-дослідної лабораторії правового забезпечення військ (сил) кафедри правового забезпечення гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*

## **РОЛЬ ПРАВОВОЇ РОБОТИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАКОННОСТІ І ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ**

Правова робота у Збройних Силах України – це комплекс спланованих, системних та систематичних, взаємоузгоджених та поєднаних між собою організаційно-правових заходів та засобів, що здійснюються органами військового управління, військового командування, їх юридичними, фінансово-економічними та іншими службами, командирами, начальниками та штабами всіх рівнів, органами з гуманітарних питань (нині структури морально-психологічного забезпечення – М.К.), спрямованих на дотримання, виконання, використання та застосування в повсякденній життєдіяльності військ / сил вимог законодавства України, наказів і директив Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, інших військових службових осіб направлених на зміцнення законності, правопорядку, військової та трудової дисципліни з метою успішного виконання завдань бойової підготовки і підтримання високої бойової та мобілізаційної готовності військ (сил), захисту прав і законних інтересів органів військового управління, об'єднань, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ, організацій, а також військовослужбовців та членів їх сімей, державних службовців і працівників Збройних Сил України з питань їхньої службової діяльності [1, с. 74-75].

Із зазначеного визначення правової роботи витікає, що її основними напрямками є: забезпечення правового режиму майна та його збереження Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України;

правова робота при здійсненні договірної, претензійно-позовної та рекламацийної роботи;

забезпечення законності при укладанні та виконанні господарських договорів за участю військових частин;

по забезпеченню інтересів Збройних Сил у судах та інших юрисдикційних органах;

правова робота у сфері нормотворчої діяльності органів військового управління Збройних Сил України;

систематизація актів військового законодавства у військовій сфері та ведення довідкової роботи;

правова робота по забезпеченню військової і трудової дисципліни;

правова робота по забезпеченню служби військ і безпеки військової служби у військах / силах;

правова робота по забезпеченню правового і соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, працівників Збройних Сил України;

правова робота по забезпеченню екологічної безпеки в діяльності Збройних Сил України;

правова робота по організації правового навчання і виховання особового складу Збройних Сил України;

правова робота по забезпеченню приписів міжнародного гуманітарного права і їх виконання.

Багатогранність правової роботи особливо актуальна в умовах розбудови незалежної України, яку ми хочемо бачити як суверенну, незалежну, демократичну, соціальну і правову державу.

Роль і значення правової роботи особливо важлива на нинішньому етапі реформування військової сфери, коли мова йде про збереження суверенітету, територіальної цілісності і незалежності України, пов'язаної із збройною агресією у 2014 р. Російської Федерації проти нашої держави, яка триває до цих пір.

Ведучи мову про правові засади забезпечення законності і військового правопорядку у Збройних Силах України, необхідно враховувати, що ці питання були і залишаються надзвичайно важливими як для військових колективів, так і органів управління, виходячи з необхідності реалізації в умовах Збройних Сил та інших військових формувань принципу верховенства права, проголошеного та гарантованого статтею 8 Конституції України.

Успішна організація і реалізація правової роботи у військах і силах неможлива без відповідних нормативно-правових актів. В якості таких сприймаємо постанову Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 року № 1040 «Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації», в якій зазначено, що «основним завданням юридичної служби є організація правової роботи, спрямованої на правильне застосування, неухильне дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства, інших нормативних актів органом виконавчої влади, підприємством, їх керівниками та працівниками під час виконання покладених на них завдань і функціональних обов'язків, а також представлення інтересів органу виконавчої влади, підприємства в судах» [2].

Згідно з пунктом 10 Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації «юридична служба органу виконавчої влади відповідно до покладених на неї завдань:

1) організовує та бере участь у забезпеченні реалізації державної правової політики у відповідній сфері, правильного застосування законодавства в органі виконавчої влади, на підприємстві, що належить до сфери його управління, у представленні інтересів органу виконавчої влади в судах;

2) розробляє та бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів з питань, що належать до компетенції органу виконавчої влади;

3) перевіряє відповідність законодавству і міжнародним договорам України проектів наказів та інших актів, що подаються на підпис керівника органу виконавчої влади, погоджує (візує) їх за наявності віз керівників заінтересованих структурних підрозділів;

4) проводить юридичну експертизу проектів нормативно-правових актів, підготовлених структурними підрозділами органу виконавчої влади, за результатами якої готує висновки за формою, що затверджується Мін'юстом, погоджує (візує) їх за наявності віз керівників заінтересованих структурних підрозділів;

4-1) проводить гендерно-правову експертизу проектів нормативно-правових актів відповідного органу виконавчої влади, які підлягають державній реєстрації, за результатами якої готує висновки;

4-2) проводить антидискримінаційну експертизу проектів нормативно-правових актів відповідного органу виконавчої влади, які підлягають державній реєстрації, за результатами якої готує висновки;

5) переглядає разом із структурними підрозділами органу виконавчої влади нормативно-правові акти та інші документи з питань, що належать до його компетенції, з метою приведення їх у відповідність із законодавством;

6) інформує керівника органу виконавчої влади про необхідність вжиття заходів для внесення змін до нормативно-правових актів та інших документів, визнання їх такими, що втратили чинність, або скасування;

- 7) вносить керівникові органу виконавчої влади пропозиції щодо подання нормативно-правового акта на державну реєстрацію в порядку, визначеному Мін'юстом;
- 8) разом із заінтересованими структурними підрозділами органу виконавчої влади узагальнює практику застосування законодавства у відповідній сфері, готує пропозиції щодо його вдосконалення, подає їх на розгляд керівника органу виконавчої влади для вирішення питання щодо підготовки проектів нормативно-правових актів та інших документів, внесення їх в установленому порядку до державного органу, уповноваженого приймати такі акти;
- 9) розглядає проекти нормативно-правових актів та інших документів, які надійшли для погодження, з питань, що належать до компетенції органу виконавчої влади, та готує пропозиції до них;
- 10) здійснює у межах своєї компетенції заходи щодо адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;
- 11) організовує роботу, пов'язану з укладенням договорів (контрактів), бере участь у їх підготовці та здійсненні заходів, спрямованих на виконання договірних зобов'язань, забезпеченні захисту майнових прав і законних інтересів органу виконавчої влади, а також погоджує (візує) проекти договорів за наявності погодження (візи) керівників заінтересованих структурних підрозділів;
- 12) організовує претензійну та позовну роботу, здійснює контроль за її проведенням;
- 13) проводить разом із заінтересованими структурними підрозділами аналіз результатів господарської діяльності органу виконавчої влади, вивчає умови і причини виникнення непродуктивних витрат, порушення договірних зобов'язань, а також стан дебіторської та кредиторської заборгованості;
- 14) аналізує матеріали, що надійшли від правоохоронних і контролюючих органів, результати позовної роботи, а також отримані за результатами перевірок, ревізій, інвентаризацій дані статистичної звітності, що характеризують стан дотримання законності органами виконавчої влади, готує правові висновки за фактами виявлених правопорушень та бере участь в організації роботи з відшкодування збитків;
- 15) подає пропозиції керівникові органу виконавчої влади про притягнення до відповідальності працівників, з вини яких заподіяна шкода (якщо це не віднесено до компетенції іншого структурного підрозділу);
- 16) сприяє правильному застосуванню актів законодавства про працю, у разі невиконання або порушення їх вимог подає керівникові органу виконавчої влади письмовий висновок з пропозиціями щодо усунення таких порушень;
- 17) здійснює методичне керівництво правовою роботою в органі виконавчої влади, на підприємстві, що належить до сфери його управління, перевіряє стан правової роботи та подає пропозиції на розгляд керівника органу виконавчої влади щодо її поліпшення, усунення недоліків у правовому забезпеченні діяльності органу, вживає заходів до впровадження новітніх форм і методів діяльності юридичної служби, виконання актів Мін'юсту та його територіальних органів;
- 18) веде облік актів законодавства і міжнародних договорів України, забезпечує підтримання їх у контрольному стані та зберігання;
- 19) збирає інформацію про офіційне оприлюднення актів законодавства в друкованих виданнях;
- 20) визначає разом із заінтересованими структурними підрозділами потребу в юридичних кадрах підприємства, що належить до сфери управління органу виконавчої влади;
- 21) погоджує у випадках, визначених законом, кандидатуру претендента на посаду керівника юридичної служби територіального органу міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади і підприємств, що належать до сфери управління органу виконавчої влади;
- 22) роз'яснює застосування законодавства, надає правові консультації з питань, що належать до компетенції органу виконавчої влади, а також за дорученням його керівника розглядає звернення громадян, звернення та запити народних депутатів України;



23) здійснює заходи, спрямовані на підвищення рівня правових знань працівників органу виконавчої влади;

24) забезпечує в установленому порядку представлення інтересів органу виконавчої влади в судах та інших органах» [2].

На виконання вимог вищезазначених нормативно-правових актів наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 07.10.2015 р. № 393 затверджено Положення про юридичну службу Збройних Сил України.

Згідно з пунктом 5 вказаного Положення основним завданням юридичної служби є: організація правової роботи, спрямованої на правильне застосування, неухильне додержання та запобігання невиконанню вимог актів законодавства, інших нормативних документів у Збройних Силах України військовослужбовцями та працівниками під час виконання покладених на них завдань та обов'язків, а також представлення інтересів військових частин у судах та інших юрисдикційних органах.

Також наказом Міністерства оборони України від 16.05.2016 р. № 259 затверджені: Положення про Юридичний департамент Міністерства оборони України (нині Департамент юридичного забезпечення – М.К.), Положення про юридичну службу Міністерства оборони України, Інструкція з організації проведення перевірок стану правової роботи, Положення про територіальний юридичний підрозділ (управління, відділ).

Відповідно до п. 1 Положення про Юридичний департамент Міністерства оборони України він є структурним підрозділом Міністерства оборони України, який призначений для організації правової роботи, спрямованої на правильне застосування, дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства, інших нормативних актів під час виконання покладених на Міністерство оборони України завдань і функцій, а також представництва інтересів Міноборони в судах.

Аналіз затверджених наказом Міністерства оборони від 16.05.2016 р. підзаконних нормативно-правових актів дає широкі повноваження, як директору Департаменту, так і іншим керівникам структурних підрозділів юридичної служби щодо організації правової роботи, її здійснення і перевірки.

Так, згідно з пп. 1.1. Інструкції з організації проведення перевірок стану правової роботи цією Інструкцією визначено механізм здійснення юридичною службою апарату Міністерства оборони перевірок стану правової роботи в структурних підрозділах Міноборони, органах військового управління, з'єднаннях, військових частинах, військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів, національних контингентах, установах, організаціях Збройних Сил України, а також в державних підприємствах, що перебувають у сфері управління Міністерства оборони України.

Не применшуючи надзвичайно важливу роль юридичних служб Міністерства оборони України і Збройних Сил України, резонно постає питання, а яку безпосередню роль відіграють в організації і проведенні правової роботи командувачі, начальники і командири всіх рівнів, як вони впливають на зміст правової роботи, правового забезпечення у підпорядкованих структурах і тим самим в цілому на забезпечення законності у Збройних Силах України.

Зокрема, під правовим забезпеченням діяльності військ / сил слід розуміти систему заходів, що здійснюються офіцерами і працівниками юридичних служб щодо належного виконання своїх службових обов'язків з метою повсюдного дотримання особовим складом законності і правопорядку, забезпечення та захист прав і законних інтересів Збройних Сил, соціального і правового захисту військовослужбовців, членів їх сімей та працівників Збройних Сил України.

Правова робота у Збройних Силах проводиться на етапах формування правових норм, виникнення відповідних правовідносин, дотримання виконання і застосування правових норм.

Для того, щоби питання правової роботи забезпечувалися на належному професійному рівні, є всі підстави, оскільки в Україні налагоджено систему підготовки військових юристів не тільки для тактичного, але і для оперативно – тактичного рівня. На даний час вже назріло позитивне вирішення питання щодо відновлення нормативного закріплення правового забезпечення діяльності військ / сил як окремого, самостійного виду забезпечення, на ряду з іншими видами забезпечення. Його позитивне вирішення відповідатиме прагненню України стати правовою державою, в якій юридичними засобами реально буде забезпечено максимальне здійснення, охорона і захист основних прав і свобод особового складу Збройних Сил та інтересів органів військового управління, військових частин, військових навчальних закладів, установ і організацій.

Крім того, правову роботу в Збройних Силах необхідно розглядати ще і як форму практичної реалізації й захисту прав та свобод військовослужбовців і працівників. До такого рішення спонукає і Указ Президента України від 11.12.2001 р. №1207/2001 „Про деякі заходи щодо зміцнення юридичних служб державних органів”, який прийнято з метою підвищення рівня правового забезпечення діяльності органів державної влади та інших державних органів, поліпшення якості підготовки проектів нормативно – правових актів, стимулювання залучення до зазначеної діяльності висококваліфікованих фахівців [3].

Здійснювати його доцільно шляхом удосконалення існуючої, що вже зарекомендувала себе, системи правових і організаційних заходів, спрямованих на безумовне виконання і правильне застосування законодавства України як у ході повсякденної діяльності військ (сил), так і на особливий період.

Одним із прикладів такого позитивного підходу до зазначеної проблеми є рішення про створення у 2004 р. в структурі Генерального штабу Збройних Сил Управління правового забезпечення, яке нині відновлено, а також функціонування у складі Національної академії оборони України імені Івана Черняхівського, Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка кафедр правового забезпечення, у складі Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого військово-юридичного інституту та інших схожих структур.

Варто зазначити, що до цього часу питання стану правової роботи і її впливу на поліпшення стану законності і правопорядку в Збройних Силах жодного разу не розглядалися на засіданнях, як колегії Міністерства оборони України, так і військової ради Генерального штабу Збройних Сил України. Розгляд зазначеного питання давно назрів. Підготовка до розгляду і сам розгляд питання щодо стану правової роботи у відповідному органі військового управління, військового командування та в цілому у Збройних Силах, Міністерстві оборони України висвітлив би негативні і позитивні сторони проведення правової роботи, а також посприяв би активізації її здійснення у подальшому з урахуванням тих завдань, які нині поставлені, як перед Збройними Силами України, так і перед Міністерством оборони України.

Суть правової роботи, що проводиться у всіх сферах життя і діяльності військ (сил), на всіх рівнях військового управління зводиться як до забезпечення законних рішень з окремих питань, так і до подальшого зміцнення законності, військової дисципліни і правопорядку в Збройних Силах.

Але для того, щоб організувати і успішно проводити правову роботу, потрібна належна правова підготовка особового складу, набуття досвіду вирішення питань правового характеру. Глибокі знання і надійні навички застосування законодавства допомагають командирам і начальникам, всьому особовому складу виконувати свої обов'язки в точній відповідності з вимогами законності.

Тверде знання командирами і начальниками законодавства, їх висока правова культура, під якою розуміється сукупність соціально – корисних якостей, що знаходять своє виявлення в організаторській, адміністративній і виховній діяльності, заснованій на знанні і глибокій повазі законодавства України, його правильне розуміння, виконання і

застосування є необхідною умовою чіткої організації службової діяльності, успішного виконання службових (посадових) і спеціальних обов'язків.

В цьому контексті важливе значення має Указ Президента України від 18 жовтня 2001р. №992/2001 „Про Національну програму правової освіти населення”, який виданий з метою підвищення рівня правової освіти населення, створення належних умов для набуття громадянами правових знань, а також (на що варто наголосити) забезпечення їх конституційного права знати свої права і обов'язки [4].

Як зазначено в Національній програмі правової освіти населення, потребують вирішення на державному рівні питання подальшого розвитку правосвідомості населення, подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян у одержанні знань про право. Тому доцільно поліпшити правову підготовку особового складу. Той факт, що був скасований відповідний наказ, який передбачав методичне керівництво проведенням правової підготовки у Збройних Силах, на нашу думку, треба визнати невдалим рішенням.

На сам кінець варто сказати, що це лише частина тих проблем, над якими необхідно попрацювати, щоби принципово змінити погляди окремих командувачів, командирів і начальників, військовослужбовців і працівників на роль і значення правової роботи у подальшому реформуванні Збройних Сил, створенні на їх базі оптимальної за чисельністю, мобільної, добре озброєної, всебічно забезпеченої і навченої армії України, спроможної виконувати покладені на неї завдання за будь-яких умов.

#### **Список використаних джерел:**

1. Шульгін В.В. Конспект лекцій з курсу «Актуальні питання правового забезпечення військової діяльності» для підготовки слухачів юридичного профілю навчання за програмою магістрів Військового інституту Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Київ : РВЦ «Військовий інститут», 2008. 364 с.

2. Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації: постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 року № 1040. *Офіційний вісник України* від 15.12.2008р. 2008. № 93. Стор. 13. Стаття 3068. Код акта 45089/2008.

3. Про деякі заходи щодо зміцнення юридичних служб державних органів: Указ Президента України від 11 грудня 2001 року № 1207/2001. *Офіційний вісник України* від 28.12.2001р. 2001. № 50. Стор. 38. Стаття 2231. Код акта 20742/2001.

4. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18 жовтня 2001 року № 992/2001. *Офіційний вісник України* від 09.11.2001р. 2001. № 43. Стор. 36. Стаття 1921. Код акта 20224/2001.

*Кричевська Е.В., кандидат психологічних наук,  
старший офіцер групи психологічного  
забезпечення службово-бойової діяльності сектору  
по роботі з особовим складом управління,  
лейтенант*

#### **СТРАТЕГІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЯК БАЗОВИЙ ПРИНЦИП ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Військово-професійна діяльність, на думку О. Капінуса, є специфічною з огляду на педагогічні, психологічні, соціальні, моральні та інші аспекти, які пов'язані з необхідністю ухвалення самостійного, виваженого та обґрунтованого рішення як в умовах повсякденної життєдіяльності військових частин, так і під час виконання бойових завдань [1, с. 114].

Відповідно, дослідник наголошує, що специфіка виконання службово-бойових завдань передбачає усвідомлену, цілепокладальну, саморегульовану діяльність, що зумовлено потребою в аналітичному виокремленні та розв'язанні різноманітних завдань із підготовки та застосування військ, пошуку оптимальних за часом, місцем та засобами реалізації варіантів їх виконання [1, с. 115].

У зазначеному контексті особливого значення набуває стратегіальність, яка є організовувальною й регульовальною складовою системи військово-професійної діяльності, а також її концептуальною основою, що детермінує особистісну траєкторію дій суб'єкта цієї діяльності. В основі феномена стратегіальності лежить стратегія як частковий прояв загального. Систематизувавши наукові дослідження, І. Біла констатує, що стратегію можна розглядати в різних значеннях, зокрема: як механізм регуляції та саморегуляції мислення або ж загалом поведінки (Ю. Козелецький, Т. Корнілова, В. Юркевич), механізм, що об'єднує в єдине ціле елементи пізнавальної діяльності (Дж. Брунер, Ю. Кулюткін, В. Моляко), складну ієрархічно побудовану структуру, що об'єднує елементи, які виконують різні функції, зокрема: підготовки, планування та розв'язання завдання (Дж. Брунер, Т. Корнілова, В. Моляко), складне синтетичне утворення, що формується за умови наявності в суб'єкта певних когнітивних і особистісних характеристик (Л. Гурова). Окрім того, стратегію можна розглядати як своєрідне регульоване психічне утворення, що сприяє ефективному розв'язанню особистісних і професійних завдань на основі актуалізації наявних знань, умінь та досвіду.

Варто наголосити, що конкретна стратегія є явищем ситуативним і локальним, що стосується певної ситуації чи завдання, але установки, знання, уміння та здібності суб'єкта, що складають цю стратегію, функціонують ще до початку розв'язування, вони можуть застосовуватися на різних етапах і в різних комбінаціях для виконання різноманітних завдань, а відтак, вони є своєрідною передстратегією, на основі якої формуються реальні стратегії. Це дає змогу говорити про стратегіальну організацію, яка є базовим принципом військово-професійної діяльності. Доцільно зазначити, що принцип (від лат. *principium* – початок, основа) розглядаємо як засадниче, вихідне положення певної наукової системи, теорії; певне правило, що визначає основні тенденції розвитку явищ і процесів [2, с. 673]. Поняття «організація» (від лат. – спільно, гуртом, улаштувати) розглядають у різних значеннях, зокрема: як процес, що передбачає сукупність дій, що призводять до утворення взаємозв'язків між частинами цілого, а також як упорядкування у просторі й синхронізацію частин цілого; як явище, що полягає в об'єднанні елементів для реалізації програми та досягнення мети на основі певних правил і процедур; як систему, що передбачає певну сукупність елементів і взаємозв'язків між ними [2, с. 584].

Відтак, стратегіальна організація військово-професійної діяльності як процес, явище й система характеризується низкою властивостей, тобто сукупністю ознак, що відображають її загальні, характерні та специфічні риси [3, с. 333-357], зокрема:

- цілеспрямованістю, тобто орієнтацією на виконання професійних завдань, досягнення бажаних та необхідних результатів;
- перманентністю, тобто безперервною, постійною реалізацією особистісних і професійних стратегій;
- дискретністю, тобто виокремленням окремих складових у межах досліджуваного феномена;
- циклічністю та поетапністю, тобто періодичним повторенням певної послідовності етапів і методів розв'язання професійних завдань;
- реверсивністю, що передбачає повернення до вихідного стану досліджуваного явища чи процесу під час розв'язання професійних завдань;
- оперативністю, тобто здатністю до швидкого, своєчасного та гнучкого реформування й адаптування до нових умов;
- ротаційністю, тобто здатністю до переміщення за циклічною траєкторією;
- комбінаторністю, тобто наявністю потенціалу до різноманітних способів поєднання складових;

- селективністю, що передбачає здатність до удосконалення шляхом відбору та закріплення необхідних властивостей об'єкта чи явища;
- інгресивністю, що полягає в поступовому формуванні наявних складових нових властивостей і ознак;
- кореляційністю, тобто здатністю до активізації наявних взаємозв'язків;
- егресивністю, що передбачає досягнення максимального рівня реалізації властивостей окремих складових;
- емерджентністю, тобто оперативною мобілізацією нових можливостей, появою в організації нових властивостей, які не притаманні її елементам;
- обмеженістю, тобто наявністю об'єктивних меж для реалізації властивостей і можливостей в процесі виконання професійних завдань;
- адаптивністю, що забезпечує можливість пристосування до різних умов;
- інтегративністю, яка відображає складну внутрішню структуру феномена і його здатність входити до відповідної макроструктури;
- концептуальністю, що передбачає сформованість у суспільстві певних уявлень про конкретне явище;
- мотивованістю, яка розкриває внутрішню спонукальну природу будь-якого явища чи процесу [3, с. 333-357].

Відповідно, стратегіальна організація функціонує на основі низки принципів, що забезпечують ефективне розв'язання особистісних і професійних завдань. Зокрема В. Моляко в контексті стратегіально-системного підходу в професійній психологічній діяльності визначає такі принципи [4, с. 155], як-от:

- аксіологічний принцип як перспектива вивчення явищ з точки зору виявлення їхніх можливостей задовольняти потреби людини як найвищої цінності;
- принцип еврилогізації, який полягає у визнанні як провідної у професійному розвитку та самовираженні особистості продуктивної, творчої діяльності. Цей принцип дає змогу актуалізувати наявні знання, необхідні для розуміння нового завдання, спрямувати пошук на його розв'язання, винайти і застосувати технології досягнення поставленої мети, оцінити досягнуте з неодмінною реалізацією в конкретній професійній діяльності;
- принцип варіативності, завдяки якому можна досягти максимального успіху через розкриття власних моделей особистісно-професійного самозростання, найбільш ефективних для нього способів досягнення особистісної і професійної самореалізації;
- принцип ресурсності як використання сукупності об'єктивно існуючих умов і засобів, необхідних для реалізації потенційних можливостей суб'єкта [4, с. 156].

Варто наголосити, що стратегіальна організація військово-професійної діяльності передбачає її спрямування на безперервне розв'язання професійних завдань. З цього приводу Дж. Брунер зазначає, що стратегія – це модель розв'язування завдання у процесі набуття, збереження та використання інформації, яка використовується для досягнення певної мети та призводить до досягнення певного результату [5].

На його думку, стратегія є досить гнучкою і варіативною системою закономірностей, на яку можуть впливати сам об'єкт пошуку, особливості ситуації, в якій здійснюється цей пошук. Усі ситуативні та особистісні чинники впливають на мисленнєві дії і на цілі, які детермінують стратегію поведінки. Науковець визначає такі ознаки стратегій, як-от: певна послідовність в обробленні інформації на протигагу випадковим, невпорядкованим діям, економія часу та пізнавальних ресурсів індивіда, гнучкість мислення (уміння суб'єкта змінювати, корегувати гіпотези під час зіткнення із суперечливою інформацією), упевненість суб'єкта у правильності обраної послідовності дій та точне дотримання цього порядку [5]. Водночас дослідники [6, с. 174-184] акцентуючи на регульовальній ролі стратегії, зазначають, що стратегії – це об'єктивно існуючий механізм регуляції поведінки суб'єкта, який характеризується наявністю в нього уявлень про те, які дії і з якими об'єктами необхідно здійснювати на кожному етапі просування до мети.

На думку науковців, стратегії детермінують дії суб'єкта з підготовки до виконання завдання, розроблення плану та його реалізації, організують потік мисленнєвого пошуку

і пошук аналогів, комбінування, реконструювання, а також визначають характер діяльності.

Тобто стратегія передбачає вміння поставити та проаналізувати нове завдання, здійснити пошук найбільш адекватної гіпотези розв'язання. Чим більше гіпотез має суб'єкт щодо розв'язання завдання, тим більша потреба в прийнятті, використанні стратегії. Відтак, основна функція стратегій полягає в упорядкуванні інформації, створенні схем і структур, які ведуть до її спрощення для виконання завдання.

Характеризуючи поняття «стратегіальність», варто зазначити, що в її основі лежить проектування, яке є глибинним багаторівневим процесом, який можна розглядати під різними кутами зору. І. Кон характеризує його в трьох таких аспектах: по-перше, як серію завдань, які ставить суспільство перед особистістю, що формується, і які ця особистість має послідовно розв'язувати протягом певного періоду часу. По-друге, як процес прийняття рішення, за допомогою якого індивід формує й оптимізує баланс своїх переваг і здібностей, з одного боку, і потреб панівної системи, з іншого. По-третє, як процес формування індивідуального стилю життя, частиною якого є професійна діяльність [7, с. 215].

Відповідно, на основі таких критеріїв, як невизначеність, орієнтованість на мету та узагальненість, дослідники [8, с. 71] виділяють алгоритмічні та евристичні стратегії розв'язання проблеми, які є прямо протилежними за своєю суттю: у межах алгоритмічної стратегії існує певний алгоритм як набір правил, що забезпечують єдине правильне рішення. Водночас є такі правила або прийоми діяльності, цінність яких визначається досягненням успіху у процесі розв'язання аналогічних завдань, які, проте, не дають гарантії правильного виконання кожного наступного завдання. У цьому значенні поняття евристики наближається до поняття стратегії, що дає змогу дослідникам говорити про «евристичні стратегії», які в цілому можна визначити як «загальні принципи, що лежать в основі співвідношення та застосування тих або інших евристик» [8, с. 72]. Відтак, Е. Кірхлер і А. Шротт наголошують, що евристичні стратегії значно важливіші для дослідження поведінки особистості під час розв'язання проблеми, ніж алгоритмічний підхід. Відтак, можемо дійти висновку, що реалізація принципу стратегіальної організації військово-професійної діяльності має відбуватися на основі стратегій евристичного характеру.

Відтак, для розроблення стратегій важливим є розуміння військовослужбовцем Національної гвардії України професійних завдань, їхніх складових, функціональних можливостей власних сил та засобів, а також середовища, в якому відбуваються події, особливостей взаємодії між структурними підрозділами Національної гвардії України та іншими правоохоронними, спеціальними органами і військовими формуваннями України. Окрім того, у процесі виконання професійних завдань зазначені аспекти постійно зазнають уточнення та конкретизації з огляду на динаміку розвитку подій і результат порівняння поточної ситуації з вихідними умовами.

#### **Список використаних джерел:**

1. Капінус О. С. Офіцер Збройних Сил України як суб'єкт специфічної військово-професійної діяльності. *Питання гуманітарних наук*. Вип. 23. Т. 2. 2019. С. 112-118.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : Близько 250 000 слів / укл. та гол. ред. Вячеслав Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
3. Марченко О. М., Томаневич Л. М. Теорія організації: навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 359 с.
4. Моляко В. А. Творческая конструкторология (пролегомены). Київ : Освіта України, 2007. 388 с.
5. Bruner Jerome S. J. Goodnow Jacqueline, A. Austin George A study of thinking / . – New Brunswick ; N.J., U.S.A. : Transaction Books, 1986. 330 p.
6. Бондаровская В. М., Горобец-Чмут Т. К., Моляко В. А. Исследования стратегий решения задач в зарубежной психологии. *Вопросы психологии*. 1972. № 5. С. 174-184.

7. Кон И.С. В поисках себя. Личность и самосознание. Москва : Политиздат, 1984. 336 с.

8. Кирхлер Э., Шротт А. Принятие решений в организациях. Психология труда и организационная психология. Т. 4. Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2004. 176 с.

*Кириченко А.В., ад'юнкт науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, підполковник*

### **ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ЯК ОДИН ІЗ КЛЮЧОВИХ СПОСОБІВ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ**

*Сучасні війська потребують високого морального стану в більшій мірі, ніж попередні армії, бо науково-технічний прогрес створює все нові і нові види зброї та бойової техніки.*

*Норман Коупленд*

Професійна діяльність військовослужбовців Десантно-штурмових військ Збройних Сил України є небезпечною для життя та відноситься до екстремальних професій. Вона характеризується високою напруженістю, різноманітністю, специфічністю виконання різного роду завдань за призначенням та висуває суворі вимоги до кожного воїна-десантника як у фізичному так і у психологічному відношенні. Негативні фактори сучасного бою створюють великі навантаження на здоровий організм людини, приводячи його до повного виснаження та подальшого руйнування – розвитку короткочасних чи довготривалих психічних розладів.

Розглядаючи вплив психотравмуючих факторів на людську психіку вчені роблять висновки, що від 80-90% військовослужбовців в бойовій обстановці відчувають страх у явно вираженій формі, 25 % страх провокує нудоту, блювоту, 10-20 % - нетримання калу і сечі [10, с. 40].

Для недопущення подібних випадків та забезпечення в подальшому нормального функціонування психіки військовослужбовців, їх здатності активно протистояти в екстремальних та загрозливих для життя ситуаціях, зберігати впевненість і рішучість, рухатись до визначеної перемоги (успішного виконання бойового завдання) з цією метою у військових частинах десантно-штурмових військ проводиться психологічна підготовка.

Поняття самого терміну "Психологічна підготовка" зазначено в стандарті підготовки І-СТ-4 "Індивідуальна підготовка військовослужбовця з психологічної підготовки" та викладено в такій формі, що це цілісний і організований процес формування у військовослужбовців психічної стійкості та психологічної готовності до дій у бою, у складних і небезпечних умовах, в обстановці, яка різко змінюється, під час тривалої нервово-психологічної напруги, подолання труднощів, пов'язаних із виконанням військового обов'язку як у воєнний, так і у мирний час. Об'єктом психологічної підготовки є військовослужбовець та військові підрозділи, а суб'єктом - командири (начальники), офіцери органів морально-психологічного забезпечення, інструктори, викладацький склад навчальних закладів (підрозділів) [11, с. 5].

Основною метою психологічної підготовки є формування у особового складу психічної стійкості та психологічної готовності до бою (виконання завдань за призначенням).

Основними завданнями психологічної підготовки є:

- забезпечення стійкої психологічної готовності військовослужбовців до захисту Батьківщини, до рішучих дій під час виконання навчальних завдань, готовності до ризику та зустрічі з небезпекою;
- формування у військовослужбовців психічної стійкості до психотравмуючих факторів сучасної війни, тривалих перевантажень;
- навчання їх методам попередження психотравмування, саморегуляції, виявлення ознак отримання психологічних травм;
- надання першої допомоги;
- створення передумов високої бойової активності військовослужбовців;
- адаптація військовослужбовців до бойових умов, їх навчання основним способам самозахисту;
- зниження психологічних травм, підвищення рівня професійних і бойових навичок та вмінь, фізіологічної і психологічної витривалості військовослужбовців [11, с. 14].

Відповідно до зазначеної мети та ступеня складності бойового завдання психологічна підготовка поділяється на три види: загальну, спеціальну та цільову.

Загальна психологічна підготовка – вид психологічної підготовки особового складу, завданням якого є формування і удосконалення єдиних для військовослужбовців психологічних якостей згідно з вимогами сучасної війни.

Спеціальна психологічна підготовка – вид психологічної підготовки особового складу, завданням якого є розвиток специфічних військово-професійних якостей військовослужбовців відповідного роду військ, напрацювання високої бойової активності та психічної стійкості, навичок поведінки в екстремальних умовах.

Цільова психологічна підготовка – вид психологічної підготовки особового складу, завданням якого є адаптація психіки воїна до умов виконання бойового завдання, формування бойового психічного стану, напрацювання чіткої внутрішньої установки на підготовку до конкретного бою (виконання завдань за призначенням) [11, с. 5-6].

Здатність кожного військовослужбовця десантно-штурмових військ виконати поставлене бойове завдання (показати власну бойову майстерність) залежить від внутрішніх чинників, а саме: власних переконань, інтересу до обраної професії, визначених ідеалів, прагнення до успіху, розуміння важливості бойового завдання, вміння та ефективно діяти в різних екстремальних ситуаціях, подолання сумнівів, страху, панічних настроїв тощо. Сукупність зазначених чинників отримала назву “психологічна готовність” [1].

Психологічна готовність воїна-десантника до бою – один із основних компонентів готовності підрозділу до успішного виконання бойового завдання. Основними ознаками психологічної готовності військовослужбовців десантно-штурмових військ до бою є: нормальна поведінка, своєчасне та безпомилкове виконання поставлених наказів та команд, звичайний стан здоров'я (колір обличчя, частота пульсу тощо) [1; 9].

Для оцінки стану психологічної готовності до бою виділяють наступні показники:

- високий рівень характеризується великим особистим бажанням не зважаючи на виниклі труднощі боротися з противником та без сумнівів поступово йти до перемоги;
- середній рівень, при якому військовослужбовець впевнений в собі, фізіологічний стан здоров'я в нормі, але припускається деяких помилок при виконанні команд, недостатнє прагнення до рішучих дій та боротьби;
- низький рівень виявляється в тому, що військовослужбовець не впевнений в собі, не рішучий, замкнутий, припускається помилок при виконання простих команд та відсутнє прагнення до протиборства [1].

Досліджуючи процес формування психологічної готовності військовослужбовців десантно-штурмових військ під час проведення занять з психологічної підготовки В. Стасюк зазначає, що "значний вплив на воїнів, їх психологічну стійкість здійснюють навчання, які проводяться на пересічній місцевості, з бойовими стрільбами, киданням ручних гранат,



наступом через мінні поля, зони загороджень і руйнувань, вслід за вибухами снарядів, з обкаткою особового складу танками, з польотами літаків і вертольотів, з імітацією бомбових і ракетних ударів по об'єктах, які розташовані поблизу від своїх військ, висадкою тактичних повітряних десантів" [9, с. 134]. Враховуючи досвід війни в Афганістані вчений доводить цікавий вислів досвідченого професіонала спеціальної розвідки полковника спецназу С. В. Бреславського, який казав: "В Афганістані я переконався, що якщо солдатів жаліють на учбових полях, якщо командири самі не хочуть пробігтися з повною викладкою, якщо бойову підготовку замінюють господарськими роботами, то в екстремальній ситуації доучуватися і надолужувати упущене пізно, останній "неуд" ставить куля..." [9, с.403].

Авторський колектив навчально-методичного посібника "Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ" стверджують, що головна увага під час проведення занять з психологічної підготовки приділяється формуванню у військовослужбовців психологічної стійкості, готовності до подолання труднощів, пов'язаних із підготовкою і веденням бойових дій. Необхідно розвивати в особового складу, перш за все, здібності не втрачати волі, самовитримки в будь-якій складній, напруженій і небезпечній для життя ситуації, протидіяти страху і паніці, виявляти мужність, відвагу та героїзм тощо [1, с. 7].

Автор популярної книги "Психологія і солдат" Н. Коупленд розповідає, що навчання всилає в людей впевненість у своїх силах, кожен солдат відчуває себе спокійним від свідомості отримання допомоги від товаришів, які знаходяться поруч і готові прийти на виручку в будь-яку хвилину, впевненість посилена колективом [3, с. 68].

Розглядаючи психологічну підготовку військовослужбовців авторський колектив навчального посібника "Психологія поведінки на війні" зазначає, що під час освоєння основних професій таких як: космонавти, льотчики, підводники, спецназівці, десантники, авіадиспетчери, оператори атомних станцій та ін., постає питання про психологічну підготовку, але питання це ніколи не виникає щодо психологічної підготовки бухгалтера, художника, інженера, агронома хоча їхня підготовка також здійснюється з урахуванням закономірностей функціонування психіки. Під час проведення психологічної підготовки здійснюється зосередження на стирання граней між навчально-бойовою і бойовою діяльністю та моделювання небезпеки, внесення різних елементів притаманних бойовій обстановці (розриви, шум, дим, тощо) [7, с. 9].

Суттєве значення у підготовці та загартування військовослужбовців до бойових дій відіграє моделювання основних психологічних факторів сучасного бою. Під час бойового навчання кожен воїн повинен пізнати і відчути на собі вплив бойової обстановки та навчатися правильно діяти в екстремальних умовах [5, с. 446].

На думку О. Караяни, сутність психологічної підготовки проявляється в завчасному створенні у окремих військовослужбовців та військових підрозділів такого психологічного ресурсу, який дозволив би їм діяти в бою як в знайомому, звичному середовищі, швидко проводити ідентифікацію виниклих загрозливих обставин та адекватно реагувати на них, зберігаючи необхідний рівень боєздатності та активності під впливом психотравмуючих факторів [4, с. 227].

Організація психологічної підготовки в країнах НАТО здійснюється спеціальними органами, які навчають офіцерів методиці психологічної підготовки, опрацьовують її зміст і здійснюють постійний контроль. Вона проводиться: в збройних силах США під час бойової та фізичної підготовки; Великої Британії – у процесі формування військово-професійних знань, навичок і вмінь у спеціально відведений час; бундесвері ФРН – під час злагодження військових підрозділів і частин [2, с. 204].

Отже, психологічна підготовка військовослужбовців до виконання бойових завдань відіграє значну роль у формуванні та розвитку психологічної готовності захисників нашої країни. Формування психологічної готовності у воїнів-десантників до виконання завдань за призначенням це тривалий та копіткий процес. Психологічні навантаження поступово повинні збільшуватися з початком в комфортних умовах для вироблення навички, а потім в умовах моделювання психологічних факторів (чинників) бою. Під час занять з

психологічної підготовки кожен воїн-десантник повинен переконатися у своїх силах, впевнитись у собі, у братському плечі товаришів по службі, зброї та техніці, подолати свої слабкі місця, випробувати себе на витримку як фізичному, так і в психологічному відношенні, вільно керувати своєю поведінкою, усвідомити відповідальність за долю Батьківщини, рідних, близьких та правильності виконання своїх дій, прийняття рішень в екстремальних умовах, добиватися перемоги над ворогом.

#### **Список використаних джерел:**

1. Бойко О.В., Воробйов Г.П., Замана В.М., Коберський Л.В., Муженко В.М., Ткачук П.П., Романишин А.М. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ: Навчально-методичний посібник. Львів : АСВ, 2012. 430 с.
2. Військова психологія та педагогіка: інноваційний підхід : підручник : у 2 ч. Ч. 1 / колектив авторів ; за заг. ред. С. Д. Максименка. К. : НУОУ, 2013. 472 с.
3. Коупленд Н. Психология и солдат. Москва: Политиздат, 1991. 107 с.
4. Краяни А. Г. Прикладная военная психология. Питер, 2006. 480 с.
5. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. Ч. 1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін. ; за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ —7БЦІІ, 2020. 754 с.
6. Психологія бою: Посібник Грицевич Т. Л., Гузенко І. М., Капінус О. С., Мацевко Т. М., Романишин А. М.; за ред. А. М. Романишина. Львів: Видавництво «Астролябія», 2017. 352 с.
7. Психологія поведінки на війні: практичний poradник. Навчальний посібник колектив авторів; за заг. ред. В.І. Осьодла. К. : НУОУ, 2014. – 125 с.
8. Психологічне забезпечення діяльності військ (сил) / В.В.Стасюк.: підручник К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2014 – 504 с.
9. Стасюк В.В. Військова психологія видородової діяльності: Підручник. Київ: ПП «Золоті Ворота», 2012. 458 с.
10. Стасюк В.В. Психологія локальний війн та збройних конфліктів: підручник. Київ: НУОУ, 2006 507 с.
11. Стандарт підготовки І-СТ-4 “Індивідуальна підготовка військовослужбовця з психологічної підготовки”

*Кіщук Л.А., офіцер служби зв'язків з громадськістю, Командування Медичних сил ЗС України, підполковник*

### **МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Після того, як військові переживають бойовий досвід, поранення, контузії, смерть своїх побратимів, їхня свідомість змінюється. Вони повертаються додому іншими людьми. Проте, їхнє оточення не готове до таких змін. Воїн думає, що повертається як герой. В багатьох випадках його тут ніхто не чекає, без нього й так усе добре, усе налагоджено.

Через байдужість, відсутність підтримки навіть серед рідних та фінансові труднощі ветеранам дуже важко адаптуватися до мирного життя. Як наслідок, з'являються проблеми із алко- та наркозалежністю і навіть спроби покінчити життя самогубством. Для цього має бути налагоджена система психологічної реабілітації учасників бойових дій.

За результатами роботи психологів із учасниками ООС у військових лікувальних закладах, більшість із них стверджують, що вперше зіткнулися із повоєнною стресовою реакцією, а розповіді бійців про реалії нинішньої війни на Сході України суттєво відрізняються від описаних у джерелах часів Другої Світової війни. Існують певні складнощі

у встановленні довірчого контакту фахівців із військовослужбовцями, які перебувають на лікуванні [1].

Медична реабілітація є комплексом заходів, спрямованих на відновне лікування. Однак саме вона тісно пов'язана із успішністю психічної, соціальної, економічної, професійної повноцінності людини та спрямована на досягнення тієї самої мети, що й соціально-психологічна реабілітація – відновлення психічних і фізичних сил організму задля забезпечення соціальної інтеграції особи в суспільство.

Варто розуміти, що військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, є тією групою ризику, яка піддається воєнно-травматичному стресу. Причинами є перебування в умовах з ризиком для життя, переживання втрати та поранень товаришів, негативні очікування, розлука з близькими, переживання стану фрустрації, що породжується невідповідністю очікувань воїна реальному стану справ. Також причиною посттравматичних стресових розладів є участь у бойових діях військовослужбовців, які морально не готові до цього.

Після виписки військовослужбовці знову приступають до виконання службових обов'язків. Ось і постало питання інтенсифікації та збільшення обсягу комплексу психологічно-реабілітаційних заходів, що надаються військовим.

Але в країні досі не вдалося створити єдину державну програму реабілітації ветеранів, яка була б ефективною і уніфікованою.

Можливість отримання учасниками ООС технічних засобів реабілітації до отримання ними інвалідності, по суті одне з питань реабілітації, а саме – відновлення функціональних можливостей організму. Крім того, фахівці з реабілітації, мають навчити людину ефективно користуватись отриманим технічним засобом реабілітації.

Однією з важливих форм соціальної підтримки ветеранів військових конфліктів є психологічна реабілітація за допомогою спеціалізованих психотерапевтичних послуг. Не розв'язані вчасно психологічні проблеми учасників бойових дій призводять до руйнування міжособистісних контактів, у тому числі в сім'ях, посилюють ступінь толерантності до алкоголю, наркотичних засобів та насилля. Саме тому, ефективне функціонування системи соціально-психологічної реабілітації учасників ООС повинно розглядатися одним з пріоритетів соціальної політики в державі.

Успішна реконвалесценція та психічна адаптація військовослужбовців потребує проведення з ними не окремих медичних та психотерапевтичних заходів, а цілої системи медико-психологічної допомоги та реабілітації. Адже, якщо медична допомога та реабілітація відновлює втрачені функції та властивості організму людини, то психологічна реабілітація покликана забезпечити гідне існування особистості у суспільстві, попередити можливі негативні форми девіантної поведінки та соціальну дезадаптацію [2].

В Україні розвивається сучасна система психосоціальної реабілітації учасників бойових дій, та й інших груп населення також. Та реабілітація, що доступна зараз, є досить медикалізованою, адже вона повинна надаватися лікарями та здебільшого у лікувальних чи санаторних закладах у дуже короткі терміни. Проте розвиток психосоціальної підтримки стримується нормами, пов'язаними з лікуванням у зв'язку із проблемами психічного здоров'я, які встановлюють певні обмеження для подальшого життя тих, хто пройшов лікування з приводу проблем психічного здоров'я.

Найбільшим викликом було питання «Як забезпечити легкий доступ до допомоги військовослужбовцям, які вирішили, що вона їм потрібна?». Українці тепер багато роблять з того, що колись довелося виконати. Тобто, вводять психологів у бойові підрозділи – причому на той рівень, що ці фахівці перебувають у тім же болоті чи окопі з бійцями, разом з ними їдять і сплять. І таким психологам довіряють куди більше.

Реабілітацією мають займатися відповідні спеціалісти, а держава контролювати цей процес [3].

У районах та місцевих військоматах психологи здебільшого не готові надавати допомогу учасникам бойових дій. Вони можуть дати лише якісь загальні поради, але в плані реабілітації ці спеціалісти слабо підготовлені. Проблема також у тому, що психолог не може

нав'язати учаснику ООС свою допомогу, поки той сам за нею не звернеться. А більшість ветеранів не готові зізнатися в тому, що мають якісь проблеми. В області достатньо професіоналів, і, за бажанням, допомогу можна знайти. Але це має усвідомити сам учасник бойових дій.

Різною є ситуація із підвищенням кваліфікації та перепідготовкою наявних фахівців, які надають реабілітаційні послуги постраждалим особам, внаслідок збройного конфлікту. Наприклад, фахівці медичних та реабілітаційних установ Луганської та Херсонської областей не проходили навчання та перепідготовки, пов'язаної з наданням реабілітаційних послуг постраждалим особам. Більшість областей, утім, зазначили, що фахівці проходять перепідготовку, підвищення кваліфікації, а також беруть участь у семінарах, тренінгах та програмах обміну досвідом. Водночас ступінь підготовки міг бути різним: від участі у семінарах-тренінгах (Вінницька, Волинська) до введення навчальних циклів (м. Київ, Київська область) [3].

Незалежно від успіхів чи невдач реформ Міністерства оборони і Збройних Сил України в цьому напрямку, військовослужбовці та ветерани ООС мають мати належної якості медико-психологічних послуг. Лише побудова сучасної системи реабілітації, її затвердження в законі, підкріпленому порядками та бюджетними програмами, здатні забезпечити ефективне й стає рішення для тих, хто повертається з війни додому.

Система заходів щодо психологічної реабілітації учасників бойових дій, що існує сьогодні в українському суспільстві, має набути системного характеру. Результатом цього є незадоволення своїм становищем у суспільстві, побутову, житлову необлаштованість, психологічне неблагополуччя тощо. Загалом, проблеми психологічної адаптації до умов мирного життя багатьох військовослужбовців, які проходили службу в зоні ООС, доводять актуальність цієї проблеми [4].

Отже, розв'язання проблеми медичної та психологічної реабілітації учасників бойових дій нагально необхідно, оскільки теоретичний та практичний аспекти розробки обраної проблематики не відповідає зростаючій сучасній потребі. Зрозумілою є потреба у науково-прикладному осмисленні особливостей медико-психологічної реабілітації учасників операції об'єднаних сил внаслідок збройних конфліктів.

#### **Список використаних джерел:**

1. Лукомська С. О., Задорожний С. В., Кульчиківський Е. М. Психологічна допомога учасникам АТО в системі реабілітаційного відділення госпіталю для ветеранів війни. Наука і життя: сучасні тенденції. URL: <http://intkonf.org/konf052015/1058-lukomska-s-o-zadorozhnyi-s-v-kulchikovskiy-e-m-psihologchnadopomoga-uchasnikam-ato-v-sistem-reabltsynogo-vddlennya-gosptalyu-dlya-veteranvyni.html> (дата звернення: 15.10.2020).

2. Стаднік А. В., Мельник Ю. Б., Прокопенко Ю. О., Васищев В. С. Медико-психологічна допомога та реабілітація військовослужбовців – учасників ООС. Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: ЛА НАУ, 2019. №5. С. 488–493.

3. Реабілітація жертв конфлікту. Чи пропонує держава щось, крім встановлення інвалідності та милиць? / за ред.: О. Павліченка, О. Мартиненка. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2018. 64 с.

4. Шинкарук О. М. Особливості психологічної реабілітації військовослужбовців-прикордонників після проходження служби в зоні проведення операції об'єднаних сил. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологія. 2019. №2. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadrn\\_2019\\_2\\_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadrn_2019_2_10) (дата звернення: 15.10.2020).

## **ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ**

Стрімкий розвиток технологій у сучасному суспільстві обумовлює нові вимоги до якості підготовки військових фахівців, що відповідають запитам сучасного інформаційного суспільства. Реалізація даних вимог ґрунтується на впровадженні нових концепцій навчання та застосуванні інформаційних технологій.

Система вищої освіти сама по собі є каталізатором процесу інформатизації суспільства, інструментом формування медіакомпетентності, підготовки професіоналів нової формації. Прогностичний характер сучасної військової освіти орієнтує на пошук нових педагогічних інформаційних технологій, які дозволять підготувати майбутніх військових фахівців, які вміють використовувати інформаційні технології в процесі професійної діяльності, орієнтуються в постійно мінливих і зростаючих обсягах інформації, які вміють критично мислити і приймати рішення в ситуаціях невизначеності і створювати власні інформаційні ресурси. А проектування інформаційно-освітнього середовища закладу військової освіти розглядається як одна з інноваційних практик сучасної вищої освіти.

В аналізі Educase зазначено, що пріоритетними напрямками розвитку освіти є цифрова та інформаційна грамотність, онлайн та змішане навчання, розвиток та залучення викладачів в технології, доступність та універсальний освітній дизайн [1].

Одним із шляхів переорієнтації роботи закладу освіти в віртуальному просторі є створення належного високотехнологічного й високоякісного інформаційно-освітнього середовища.

Реальна педагогіка інформаційного простору закладу військової освіти дозволяє перетворити його в глобальне джерело знань, простір для професійної взаємодії, становлення і розвитку. Необхідно відзначити, що якість професійної підготовки майбутніх військових фахівців багато в чому залежить від рівня розробленості компонентів інформаційно-освітнього середовища закладу, від ступеня їх відповідності основним цільовим установкам діяльності освітньої організації і здатності до інтеграції в світовий освітній простір.

Основна мета створення інформаційно-освітнього середовища закладу – це об'єднання всіх наявних інформаційних ресурсів, необхідних для професійної підготовки майбутніх військових фахівців.

Вище зазначене дозволяє стверджувати, що дослідження питань проектування інформаційно-освітнього середовища закладу військової освіти для професійної підготовки майбутніх військових є актуальним питанням педагогіки.

У роботах науковців А.Х. Ардєєва, В.Н. Бабенка, В.Ю. Бикова, В.М. Кухаренка, Н.В. Морзе висвітлено питання моделювання та проектування інформаційно-освітнього середовища. Вперше концепція інформаційного середовища була запропонована Ю. Шрейдером, який розглядав інформаційне середовище не лише як провідника інформації, але і як активний початок, що впливає на її учасників.

І.С. Якиманська [1, с. 261] наголошує: чим різноманітніше освітньо-інформаційне середовище, тим ефективнішим є процес навчання з урахуванням індивідуальних

можливостей кожного, його інтересів, нахилів, суб'єктивного досвіду, що накопичений у навчанні і реальному житті.

Під інформаційно-освітнім середовищем ми розуміємо системно організовану сукупність засобів передавання інформації, принципів взаємодії учасників освітнього процесу, дидактичного, організаційного та методичного забезпечення, яка орієнтована на задоволення потреб тих, хто навчається.

Інформаційно-освітнє середовище має будуватися як інтегрована багатокомпонентна система, компоненти якої відповідають освітній, науково-дослідній діяльності, вимірюванню, контролю й оцінці результатів навчання, діяльності з управління закладом освіти. Подібне середовище має володіти максимальною варіативністю, що забезпечує диференціацію всіх можливих користувачів.

Робота в інформаційно-освітньому середовищі змінює ролі суб'єктів: в центрі навчання знаходиться той, хто навчається: його мотиви, цілі, його психологічні особливості. Всі методичні питання (організація освітнього процесу, використання прийомів, засобів та ін.) заломлюються через призму особистості слухача: його потреби, здібності, активність, інтелект.

Підготовка військових фахівців характеризується рядом специфічних особливостей. Майбутні військові фахівці опановують професійними компетенціями в обраній сфері, знаннями, вміннями і навичками військової служби, організаторськими і командними навичками.

Наявність інформаційно-освітнього середовища дозволяє ефективно розв'язувати задачі освітнього процесу, створювати умови не тільки для реалізації навчальних програм, а й для досягнення запланованих особистісних результатів навчання.

Інформаційно-освітнє середовище надає більше можливостей для побудови індивідуальної освітньої траєкторії.

Проте, слід зазначити, що відсутність психолого-педагогічної теорії інформатизації навчання негативно впливає на результати навчання слухачів: формується «кліпове» мислення, зміщуються поняття «знання» і «інформація», виникають проблеми з комунікацією в режимі контактної взаємодії та ін.

Наявність інформаційно-освітнього середовища дозволяє викладачу більше часу приділяти науково-дослідній та методичній роботі, здійснювати моніторинг успішності слухачів, відстежувати динаміку індивідуальної траєкторії їх розвитку, розширювати ресурсне та інформаційно-методичне забезпечення освітнього процесу в цілому.

Проектування, розробка й використання інформаційно-освітнього середовища у закладах військової освіти має забезпечувати дистанційну взаємодію та подальше безперешкодне об'єднання інформаційних освітніх середовищ різних закладів військової освіти в єдиний інформаційний освітній простір.

Сучасні тенденції суспільного розвитку та модернізація освіти вимагають створення інформаційно-освітнього середовища у закладах військової освіти, яке слід розглядати як систему ефективного і комфортного надання інформаційних та комунікаційних послуг, що підвищують ефективність освітнього процесу.

#### **Список використаних джерел:**

1. Key Issues in Teaching and Learning. URL.: <https://www.educause.edu/eli/initiatives/key-issues-in-teaching-and-learning?fbclid=IwAR2YZnEalqip29zXwDul1-wpo7riAMqyOcl4gl Crx09 oQBFHFvrY86eT8M> (дата звернення: 23.10.2020)

2. Гуревич Р. С. Кадемія М. Ю., Козяр М. М. Інформаційні технології навчання: інтегрований підхід. Львів : Вид-во «СПЛОМ», 2011. 484 с.

*Коваленко О.В., заступник командира військової частини А3297 з морально-психологічного забезпечення – начальник відділення, аспірант Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України*

## **ВНУТРІШНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК СКЛАДОВА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ ТА ЯК НАПРЯМОК ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ**

Комунікації є важливим чинником існування суспільства. Без комунікації суспільство не можливе. Більш того, суспільство і формується через комунікації людей. З розвитком сучасних інформаційних технологій, зростанням ролі інтернет-видань та соціальних мереж, структура комунікацій в сучасному суспільстві значно ускладнилася. За масштабом розрізняють стратегічні комунікації, які через засоби масової інформації охоплюють все суспільство держави і виходять на міждержавний рівень, і внутрішні комунікації, які функціонують в окремій групі, колективі, підприємстві чи військовій частині.

З початком Російською Федерацією гібридної війни проти України, яка виявилася в анексії Криму та розв'язанні бойових дій на сході України під прикриттям терористичних угруповань ДНР та ЛНР гостро постала проблема порушення внутрішніх комунікацій у військових частинах Збройних Сил України. Ведення ворогом пропаганди та поширення неправдивої інформації через засоби масової інформації та соціальні мережі мали значний вплив як на військовослужбовців так і на громадян України в цілому. Існуюча на той час система роботи з особовим складом виявилася не готовою ефективно діяти в умовах ведення гібридної війни. На початковому періоду війни були випадки коли саботували виконання визначених завдань не лише окремі військовослужбовці, а цілі групи і навіть підрозділи.

Для покращення стану справ у внутрішніх комунікаціях військових частин Збройних Сил України під час проведення заходів морально-психологічного забезпечення в ході проведення Антитерористичної операції наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 03.12.2015 №472 “Про організацію діяльності високомобільних груп внутрішніх комунікацій у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил України” була затверджена Програма налагодження внутрішніх комунікацій Збройних Сил України [1]. Були створені високомобільні групи внутрішніх комунікацій з числа військовослужбовців і працівників Збройних Сил України, які пройшли відповідне навчання і тренінги. Група, на яку було покладене завдання надавати допомогу службовим особам щодо підтримання та відновлення необхідного для виконання завдань бойового духу (морально-психологічного стану), здійснювати інформаційно-психологічну підтримку, отримала найменування “Альфа”. Високомобільна група внутрішніх комунікацій “Альфа” складалась з інспектора, ідеолога, військового капелана і військового психолога. Інформація, отримана під час роботи цих груп у військових частинах, через Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України надавалась особисто Начальнику Генерального штабу – Головнокомандувачу Збройних Сил України.

Наказом Міністерства оборони України від 22.11.2017 № 612 затверджена Концепція стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України. Згідно цього наказу внутрішня комунікація реалізується Головним управлінням морально-психологічного забезпечення Генерального штабу Збройних Сил України. Згідно

наказу “діяльність щодо підготовки та здійснення стратегічних комунікацій, проведення інших інформаційних заходів є складовою діяльності командувачів (командирів), керівників органів військового управління всіх рівнів. В організації дій в інформаційному просторі в мирний час та в особливий період, під час підготовки та проведення операцій (бойових дій) беруть безпосередню участь командувачі (командири) та штаби всіх рівнів. Кожен з органів військового управління в залежності від своїх повноважень розробляє та планує заходи і дії підпорядкованих військ (сил), які об’єднані єдиним замислом дій в інформаційному просторі”[2].

Безпосередніми виконавцями внутрішньо-комунікаційної роботи у військових частинах є командири, штаби, заступники командирів з морально-психологічного забезпечення всіх рівнів.

Відповідно до Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України, затвердженої наказом Генерального штабу Збройних Сил України 27.04.2018 №173дск, внутрішньо-комунікаційна робота є напрямком інформаційно-пропагандистського забезпечення. Згідно Настанови “внутрішньо-комунікаційна робота реалізується шляхом: налагодження комунікаційного процесу, системного та цільового проведення пропагандистської (контрпропагандистської), ідеологічної, інформаційно-роз’яснювальної, національно-історичної, військово-соціальної роботи з особовим складом; координації душпастирської опіки військовослужбовців; поширення здорового способу життя; участь у заходах щодо захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника; систематичного аналізу проведених дій; забезпечення командирів військових частин (підрозділів) та їх заступників з морально-психологічного забезпечення прикладними методичними матеріалами, необхідними для інформаційної роботи з особовим складом в умовах підготовки і ведення операцій (бойових дій); забезпечення військ (сил) матеріалами періодичного друку, тощо” [3].

Без ефективної внутрішньо-комунікаційної роботи з особовим складом у військовій частині неможливо досягнути високої боєздатності підрозділу. Наприклад кожен в підрозділі може бути відмінним стрільцем, оператором, водієм, кухаром і таке інше, але без бойової злагодженості, без командної роботи, без налагодженої комунікації військовий підрозділ буде неефективним і підрозділ не вважатиметься сповна боєздатним. Кожен взвод чи рота окремо можуть бути цілком боєздатними, але без дієвої внутрішньої комунікації в полку чи бригаді, порушень комунікації між взводами і ротами ефективність бойового застосування батальйону чи бригади різко падає.

Історичний досвід війн і військових конфліктів доводить, що війни завжди вигравалися тими, хто міг краще координувати і комбінувати командну взаємодію сотень і тисяч озброєних воїнів, для того щоб перемагати навіть у значно чисельнішого війська.

#### **Список використаних джерел:**

1. Наказ ГШ ЗС України від 03.12.2015 року №472 “Про організацію діяльності високомобільних груп внутрішніх комунікацій у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил України”. – Київ : ГШ ЗС України, 2015.

2. Наказ Міністерства оборони України від 22.11.2017 № 612 “Про затвердження Концепції стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України”. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0612322-17#Text>. (дата звернення: 13.10.2020).

3. Наказ ГШ ЗС України від 27.04.2018 року №173 дск “Про затвердження Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України”. Київ : ГШ ЗС України, 2018.



*Ковальчук О.П., кандидат психологічних наук,  
заступник начальника кафедри суспільних наук  
Національного університету оборони України  
імені Івана Черняхівського, полковник*  
*Авраменко Д.О., слухач гуманітарного інституту,  
Національний університет оборони України імені  
Івана Черняхівського, підполковник*

## ПОВЕДІНКОВІ РЕАКЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА СТРЕС

Професійна діяльність військовослужбовців характеризується складними умовами, які закономірно відображаються на психічному рівні особистості у вигляді перенапружень, тривожності, страхів, стресів тощо. Так, слід виокремити такі ознаки професійної діяльності військовослужбовців:

раптовість, несподіваність виникнення та розгортання;  
певна загроза нормальній життєдіяльності і здоров'ю індивіда;  
незвичність і новизна ситуацій;  
невизначеність (повна або часткова відсутність інформації, її нестача, суперечливість бойової обстановки);  
надмірність інформації (у разі перевищення кількості інформації про певні події, явища виникає необхідність глибокого і точного їх аналізу та вироблення адекватних висновків);

наявність дефіциту часу (на аналіз, оцінювання обстановки, прийняття рішення і виконання конкретних дій порівняно зі звичними умовами діяльності, військовослужбовцям надається дуже мало часу);

відповідальність (за виконання наказів і розпоряджень);  
наявність тривалих труднощів, дискомфорту, а іноді й поневірянь, яких зазнають військовослужбовці через відсутність належних для успішної життєдіяльності умов.

При цьому слід зазначити, що умови діяльності військовослужбовців, їх негативні впливи виявляються в загальній дезорганізації поведінки, гальмуванні раніше напрацьованих навичок, неадекватних реакціях на зовнішні подразники, труднощах у розподілі уваги, звуженні обсягу уваги та пам'яті, імпульсивних діях. Загальними характеристиками цих станів є грубе порушення структури діяльності військовослужбовців й значні вегетативні зрушення.

Окрім цього, за умов тривалого впливу чинників, які зумовлюють ці стани, порушення механізмів біологічного пристосування та компенсації набувають незворотного характеру і тому в майбутньому стають міцною передумовою для виникнення нервово-психічних розладів та порушень.

Військовослужбовець здатний адаптуватися до агресивного впливу навколишнього середовища. Серед стрес-чинників виокремлюють системні стрес-чинники, безпосередньо небезпечні для організму, та неврогенні, що сприймаються як небезпечні. Існують п'ять основних способів реагування на небезпеку, які можна класифікувати за ступенем її віддаленості: 1) завмирання; 2) активне збудження; 3) втеча; 4) напад; 5) заціпеніння.

Коли організм реагує на стрес адекватно, ці механізми змінюють один одного залежно від реальної ситуації, проте в певних випадках регуляція таких процесів може порушуватися.

Традиційно форми реагування на стресову ситуацію у військовослужбовців зводять до трьох основних:

1) імпульсивний тип дезадаптивної поведінки – виявляється у різкому зниженні організованості поведінки, імпульсивних, несвоєчасних діях, втраті сформованих навичок, повторі рухової реакції у відповідь на стрес-чинник, зниженні надійності внаслідок підвищення загальної чутливості;

2) гальмівний тип дезадаптивної поведінки – характеризується гальмуванням дій та рухів (уповільненням до ступору), придушенням процесів сприйняття й мислення, що призводить до порушення прийняття і переробки інформації, пропуску значущих сигналів та складнощами у прийнятті рішень;

3) адаптивний тип поведінки – виражається в адекватній активності, чіткому сприйнятті й осмисленні ситуації, високому рівні самоконтролю, адекватних діях.

Регулятором конкретних актів поведінки військовослужбовця постає його емоційно-вольова сфера, від рівня розвитку якої залежить ступінь вияву різних несприятливих (кризових) станів, що виникають як відповідь на дію стрес-чинників зовнішнього середовища.

Психотравмуючі ситуації бувають короткотривалими (поодинокі, несподівана, раптова, загрозлива для життя подія, що перевершує внутрішні ресурси особистості) та секвенційними (події, що повторюються протягом певного проміжку часу). Під час переживання психотравмуючої події у військовослужбовця порушуються психологічні захисти – базові ілюзії: ілюзія власної безпеки, ілюзія справедливості та власної безгрішності, ілюзія простоти світо устрою.

Залежно від дії психотравмуючого чинника посттравматичні стани можуть мати ознаки гострої стресової реакції, гострого стресового розладу, посттравматичного стресового розладу, посттравматичного розладу особистості. Детермінантами впливу психотравмуючого чинника на психіку військовослужбовця є його вік, тривалість дії психотравмуючого чинника, рівень розвитку особистості військовослужбовця. Виокремлюють два типи поведінки військовослужбовця, що пережив психотравму: інтерналізована та екстерналізована. Типовими психологічними захистами у військовослужбовця під час переживання психотравмуючої події, є: відмова, опозиція, імітація, компенсація, емансипація, регресія, заміщення, ізоляція, компенсація.

Кризові стани супроводжуються реакціями розв'язання кризи та повернення до попереднього способу життя; кардинальними змінами життя військовослужбовця. Екстремальними в житті військовослужбовця факторами можуть бути різні емоціогенні впливи, пов'язані з небезпекою, труднощами, новизною, відповідальністю в певній ситуації; дефіцит необхідної інформації чи суперечлива інформація; надмірне психічне, фізичне, емоційне напруження; вплив несприятливих кліматичних умов; незадоволені життєві потреби. Причиною психотравми може стати будь-яка значуща для військовослужбовця подія, якщо вона змінює її життя, призводить до розколу сприйняття життя на частини «до» і «після» – переживання втрати, надзвичайні ситуації, насильство, смерть близької людини тощо.

Після впливу травматичної події військовослужбовці можуть відчувати значний дистрес і/або погіршення в соціальній, професійній та інших важливих сферах функціонування. Психологічне відновлення (реабілітація) військовослужбовців за таких умов є важливим елементом забезпечення виконання ними професійної діяльності.

Варто пам'ятати, що ці проблеми можуть проявитися не лише як посттравматичного стресового розладу, а й у формі інших розладів, зокрема: зловживання психоактивними речовинами, депресії, тривожні розлади, порушення контролю, спалахах злості та ін.. Це вимагає оперативної оцінки їх стану, прогнозу розвитку розладів, проведення всіх можливих лікувальних і реабілітаційних заходів.

*Ковальчук О.П., кандидат психологічних наук,  
заступник начальника кафедри суспільних  
наук, Національний університет оборони  
України імені Івана Черняхівського,  
полковник*

*Мороз Р.А., кандидат психологічних наук,  
Український науково-методичний центр  
практичної психології та соціальної роботи  
Національної академії педагогічних наук  
України*

## **РЕАКЦІЇ БОЙОВОГО СТРЕСУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ**

Не кожна подія може викликати травматичні переживання і призвести до психологічної травми – порушення цілісності функціонування психіки військовослужбовця, викликаного екстремальною ситуацією, в якій екстремальні фактори діють у часі і просторі, мають певне значення для особистості та суб'єктивно оцінюються нею як незвичайні, що виходять за межі звичайного, «нормального людського досвіду».

Причиною травми може стати будь-яка значуща для людини подія, якщо змінює її життя, призводить до розколу сприйняття життя в часі на «до» і «після» – переживання втрати, хвороба, екстремальна ситуація, насильство, війна, смерть близької людини тощо.

Психологи виокремлюють два типи психотравмуючих ситуацій: короткотривала ситуація і постійно повторювана (секвенційна).

Короткотривалими ситуаціями, несподіваною травматичною подією вважають:

- 1) поодинокую подію, що несе загрозу та потребує від особистості механізмів коупінгу, які перевершують його можливості;
- 2) ізольоване травматичне переживання, що трапляється доволі рідко;
- 3) несподівану, раптову подію.

Короткотривала ситуація характеризується таким впливом:

– залишає глибокий слід у психіці людини (сновидіння, в яких наявні аспекти події, сліди події в пам'яті дуже яскраві і конкретні, у разі секвенційної травми вони менш яскраві);

– частіше призводять до виникнення типових симптомів посттравматичного стресового розладу – інтрузій, високої фізіологічної реактивності, постійного уникання тощо;

– частіше викликає повторне переживання травматичного досвіду.

Повторювані протягом певного проміжку часу події – це секвенційна травма (наприклад, повторювані стихійні лиха, фізичне чи сексуальне насильство тощо).

Особливостями такої травми вважають:

– варіативність, множинність, пролонгованість, прогнозованість внаслідок повторення травматичної події чи ситуації.

Виокремлюють такі особливості цього типу травматичної події:

– початкове переживання як поодинокі події, з часом – формування страху повторення;

– відчуття безпорадності у запобіганні травми;

– неясність та неоднорідність спогадів про повторну психологічну травму внаслідок дисоціації як психологічного захисту від нестерпних переживань;

– можлива зміна «Я-концепції» та образу світу, що може супроводжуватися почуттям провини, сорому та зниженням самооцінки;

– виникнення тривалих особистісних та міжособистісних проблем, що проявляється у відстороненості від інших, порушенні лабільності і модуляції афекту, виникає частіше, ніж при монотравмі;

– дисоціація, заперечення, ізоляція, зловживання алкоголем та наркотичними речовинами як психологічний захист від травматичних переживань;

– виникнення комплексного посттравматичного розладу.

Травматичні переживання можуть стати психологічною травмою за таких умов:

1) джерело травми – завжди зовнішня подія, реальна, а не в уявному світі;

2) людина усвідомлює, що відбулося щось, від чого погіршується її стан, але можливе бути часткове чи повне витіснення болісних переживань – інкапсуляція травми;

3) травма завжди викликає відчуття жаху й безпорадності, безсилля (тільки тоді переживання можна вважати травматичними);

4) пережите руйнує звичний спосіб життя, виходить за межі буденного життєвого досвіду й викликає дистрес;

5) реакція на травму супроводжується спробами уникнути травматичних переживань, емоцій;

6) виникає відчуття неможливості контролювати свої емоції та, як наслідок, формується захисний механізм відторгнення усвідомлення цих емоцій, виникають наслідки, які проявляються через певний час.

Отже, узагальнюючи різні класифікації, наведені у психологічній літературі, ми виокремили такі види травм:

– монотравма – поодинокі події;

– мультитравма – одночасне виникнення різних видів травм у певному часовому проміжку;

– секвенційна травма – повторювані травматичні події,

– шокова травма (екзистенційна) – переживання подій, що потенційно загрожують життю та фізичній цілісності, пригнічують здатність людини ефективно на неї реагувати, в яких людина переживає смертельну небезпеку та страх смерті (сексуальне насильство, фізичне знущання, катування, реальна загроза життю, ситуації з ризиком для життя, ізоляція, нещасні випадки, смертельні захворювання, присутність при насильстві, катуванні);

– бойова травма – травматичні переживання внаслідок ведення бойових дій;

– травма втрати – втрата близьких; несподівана смерть близької людини, до якої є емоційна прихильність; втрата взаємин; втрата кінцівки, здоров'я (фізична втрата); образу майбутнього; ідентичності; належності до батьківщини (виселення, евакуація, еміграція) та ін.;

– травма ідентичності – травма несправедливості, приниженості тощо;

– травми взаємин – булінг, мобінг, харасмент, газлайтинг.

*Ковтун О.В., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України  
імені Івана Черняхівського, підполковник*

## **ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В СИСТЕМУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЯК ОДИН ІЗ ВАЖЛИВИХ ЕЛЕМЕНТІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ**

Як зазначено в статті 17 Конституції України найважливішими функціями держави є захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України [1]. Якісна підготовленість яких являється запорукою успіху при діях за призначенням. Так, звичайно загальна системи підготовки Збройних Сил України є складною і реалізується за багатьма напрямками, але ми пропонуємо зупинитися на підготовці військовослужбовців з правових питань, а саме

вивченні ними норм міжнародного гуманітарного права. Дана підготовка здійснюється як елемент в системі правової роботи в Збройних Силах України та є наразі надзвичайно важливою. Адже міжнародне гуманітарне право це так зване право війни і вивчення його набуває зараз особливого значення, не враховувати його в той час, коли вже сьомий рік триває збройна агресія Російської Федерації проти України просто не можливо. Ця не об'явлена війна призводить до жахливих гуманітарних наслідків. У результаті збройної агресії Росії проти України загинули близько 9940 осіб, близько 23455 було поранено (за даними ООН). Ці показники, зокрема, включають 298 пасажирів рейсу МН17, у тому числі 80 дітей, які стали жертвами терористичного акту 17 липня 2014 року, коли літак Малайзійських авіаліній був збитий російськими військовими із ЗРК «Бук», що був доставлений на окуповану територію Донбасу з території РФ. Близько 1 млн. 584 тис. мешканців Криму та Донбасу були змушені покинути свої домівки як внутрішньо переміщені особи. Станом на сьогодні окупованими залишаються: Автономна Республіка Крим (26 081 км<sup>2</sup>), м. Севастополь (864 км<sup>2</sup>), частина Донецької та Луганської областей (16799 км<sup>2</sup>) – всього 43744 км<sup>2</sup>, що складає 7,2% території України [2]. На окупованих територіях панує страх та терор, окупаційна влада діє репресивними методами і залякуваннями, системно і масово порушує права людини і свободи. Критична ситуація у сфері прав людини в окупованому Криму була засуджена Резолюцією ГА ООН 71/205 «Ситуація з правами людини в АР Крим та місті Севастополь (Україна)» від 19 грудня 2016 року [3].

Після поновлення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями постане питання про притягнення винних до відповідальності та покарання їх за всі злочини та злочини проти нашої країни та її народу. Саме в притягненні винних до відповідальності Україна, яка намагається бути надійним партнером на світовій арені, покладається на допомогу міжнародних організацій. Залучитися їх підтримкою можливо лише укладаючи та дотримуючись відповідних міжнародних договорів. Інакше й не можливо, адже відповідно до статті 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, де закріплено принцип добросовісного виконання державою своїх міжнародних зобов'язань, держава-учасниця не може посилається на положення свого внутрішнього права для виправдання невиконання нею міжнародного договору [4]. Тому в національному законодавстві зазначено, що чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права. А також згідно з принципом сумлінного дотримання міжнародних договорів Україна виступає за те, щоб й інші сторони міжнародних договорів України неухильно виконували свої зобов'язання за цими договорами [5]. Тому можливим основним акцентом при обвинуваченні злочинців буде саме порушення норм міжнародного гуманітарного права. Але й потрібно пам'ятати, що Україна сама повинна неухильно дотримуватись та виконувати зазначені вимоги, що можливо через імплементацію міжнародного гуманітарного права в систему національного законодавства.

В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, питання дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час проведення операції Об'єднаних сил набувають особливої актуальності. Військовослужбовці Збройних Сил України, які залучені до вищезгаданої операції, щоденно виконуючи бойові завдання не повинні забувати про дотримання норм міжнародного гуманітарного права та практичне їх виконання. А це можливо лише при належній навченості особового складу через відповідну організацію правової роботи в Збройних Силах України. Для цього потрібно проводити підготовку з вивчення даних питань, як багатосторонніх міжнародних договорів, так і нормативно-правових актів України щодо міжнародного гуманітарного права.

Україна підписала низку багатосторонніх міжнародних договорів, законів та інших нормативно-правових актів щодо міжнародного гуманітарного права. В статті 9 Конституції України [1] зазначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Також в статті 2 Закону України «Про оборону України» [6] зазначено, що правовою

основою оборони держави є Конституція України, цей Закон, інші законодавчі акти України та відповідні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Статтею 15 Закону України "Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України" [7] визначено, що військовослужбовець зобов'язаний знати і неухильно додержуватися прийнятих Україною норм міжнародного гуманітарного права. Безпосереднім керівним документом для військовослужбовців не тільки Збройних Сил України, а й Державної спеціальної служби транспорту та Національної гвардії України є наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164 "Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України", зареєстрований в Міністерстві юстиції України 09 червня 2017р. за №-704/30572 [8]. Саме на вивчення та роз'яснення цих нормативно-правових актів слід звертати увагу при підготовці військовослужбовців в загальній системі і звичайно при організації правової роботи в Збройних Силах України.

Адже за порушення чинних норм міжнародного гуманітарного права передбачена кримінальна відповідальність особи, яка їх порушила. Міжнародно-правовий обов'язок щодо дотримання міжнародного гуманітарного права породжує відповідальність також і держав за невиконання норм міжнародного гуманітарного права. Прикладом загальної норми про відповідальність держав є положення ст. 91 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року, а саме сторона, що перебуває у конфлікті й порушує положення Конвенцій або цього Протоколу, повинна відшкодувати завдані збитки, якщо для цього є підстави [9]. У разі небажання або неможливості притягнути осіб до відповідальності на національному рівні в міжнародному праві існує система міжнародної кримінальної відповідальності індивідів, яка дозволяє притягати осіб, винних у скоєнні злочину агресії, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду до міжнародної кримінальної відповідальності [10, с. 20].

Тому якби Російська Федерація не відмежовувалася від агресії проти України, але міжнародно-правовий обов'язок щодо дотримання міжнародного гуманітарного права поширюється на неї як державу та її громадян. Україна буде вимагати притягнення Російської Федерації до відповідальності за вчинення актів тероризму і дискримінації протягом її незаконної агресії, як в Криму, так і на Донбасі. Впродовж 2014-2019 років український уряд подав до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) кілька міждержавних заяв проти уряду РФ - "у зв'язку з агресією РФ проти України, що має наслідком масові порушення прав людини" в Криму та східних областях України [11]. До цього слід готуватися наполегливо в правовому полі. Адже буде тривати боротьба в міжнародних судових інстанціях не тільки для притягнення агресора до відповідальності та покарання за всі злочини та злочини проти України, а й для захисту деяких громадян, які зі зброєю в руках захищали Україну, а зараз піддаються безпідставному переслідуванню за воєнні злочини. Як тут не згадати про військовослужбовця Національної гвардії України Віталія Марківа, який приймав участь у звільненні міст Донбасу від проросійських найманців. 30 червня 2017 року у Італії затримали старшого сержанта, командира відділення батальйону ім. Кульчицького Віталія Марківа за підозрою у причетності до загибелі фоторепортера - громадянина Італії Андреа Рокеллі у м. Слов'янськ у травні 2014 року. Судові слухання над Віталієм тривають вже три роки. 12 липня 2019 року суд присяжних в Італії засудив Марківа до 24 років ув'язнення. 20 листопада 2019 р. Україна подала апеляційну скаргу на вирок Марківу. Розгляд апеляційної скарги Апеляційним судом округу Ломбардія очікувався навесні 2020 року. Однак початок апеляційного процесу було заблоковано через пандемію COVID-19. Наступне засідання апеляційного суду призначено на 15 та 23 жовтня [12]. Відповідно в міжнародних судових органах використовуються міжнародні конвенції і договори через які потрібно діяти Україні для відстоювання національних інтересів в сфері безпеки та оборони та захисту наших військовослужбовців.

Отже, можна зробити висновок, що імплементація норм міжнародного гуманітарного права в систему національного законодавства України - це обов'язок, який взяла на себе

наша держава ратифікувавши, прийнявши чи приєднавшись до низки міжнародних договорів. Та надзвичайно важливим питанням є вивчення та дотримання норм міжнародного гуманітарного права військовослужбовцями, які виконують бойові завдання. Тому слід звертати особливу увагу саме на їх підготовку з правових питань, що стосуються національного та міжнародного законодавства з міжнародного гуманітарного права. Відповідну якісну підготовку можливо проводити тільки при належній організації всієї правової роботи у Збройних Сил України.

#### Список використаних джерел:

1. Конституція України: URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-р?find=1&text=атлант#w1\\_1](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-р?find=1&text=атлант#w1_1) (дата звернення: 12.10.2020).
2. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України: URL: <https://mfa.gov.ua/10-faktiv-pro-zbrojnu-agresiyu-rosiyi-proti-ukrayini> (дата звернення: 12.10.2020).
3. Офіційний сайт Організації об'єднаних націй. URL: <https://www.un.org/en/ga/search/viewdoc.asp?symbol=A/RES/71/205> (дата звернення: 12.10.2020).
4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_118?find=1&text=впровадження#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118?find=1&text=впровадження#Text) (дата звернення: 12.10.2020).
5. Закон України “Про міжнародні договори України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 12.10.2020).
6. Закон України “Про оборону України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 12.10.2020).
7. Закон України “Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України”: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 12.10.2020).
8. Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164 “Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України”: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 12.10.2020).
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_199#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text) (дата звернення: 12.10.2020).
10. Міжнародне гуманітарне право. Посібник / О.О. Войтенко, М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2017. 145 с.
11. Сайт BBC News Україна: URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-49294741>.
12. Офіційний сайт Міністерства внутрішніх справ України. URL: [https://mvs.gov.ua/ua/news/34700\\_Sprava\\_gvardiyca\\_Markiva\\_Storona\\_obvinuvachennya\\_namagatsya\\_doluchiti\\_do\\_spravi\\_nepryami\\_slova\\_Vitaliya\\_yaki\\_virvani\\_z\\_kontekstu.htm](https://mvs.gov.ua/ua/news/34700_Sprava_gvardiyca_Markiva_Storona_obvinuvachennya_namagatsya_doluchiti_do_spravi_nepryami_slova_Vitaliya_yaki_virvani_z_kontekstu.htm) (дата звернення: 12.10.2020).

*Кожедуб О.В.* кандидат соціологічних наук, доцент,  
доцент кафедри військової психології та педагогіки  
Військового інституту Київського національного  
університету імені Тараса Шевченка  
*Соколіна О.В.* кандидат філософських наук, старший  
науковий співробітник науково-дослідного центру  
Військового інституту Київського національного  
університету імені Тараса Шевченка

## **ФОРМУВАННЯ ТРИНІТАРНОГО МИСЛЕННЯ У КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

Сучасне суспільство, у тому числі й українське, переживає кризу бінарного мислення, дихотомія, якого вичерпала себе. Сучасний світ все менше нагадує протистояння протилежностей: верх – низ, право – ліво, добро – зло, чорне – біле, красиве – потворне, суб'єкт – об'єкт, Схід – Захід, війна – мир. Стрімкі зміни, які відбуваються у матеріальному та духовному житті суспільства загострюють проблеми підготовки майбутніх офіцерів.

Майбутній офіцер повинен не тільки розуміти трансформаційні соціальні процеси та їх підґрунтя, він повинен вміти робити відповідні висновки щодо них, вміти прогнозувати наслідки впливу найрізноманітніших факторів, повинен вміти жити в епоху змін. Сучасне світове суспільство живе в епоху гібридних війн. Саме цей факт актуалізує необхідність формування у курсантів вищого військового навчального закладу професійного мислення з ознаками тринітарності.

Час від часу науковці звертаються до різних тріадних структур. Тринітарні образи та ідеї знайшли своє відображення в релігійних віруваннях, глибинних архетипах, соціальних структурах суспільства, а також в освітньому просторі.

Зазначимо, що поняття “тріада” прийшло до педагогічної та психологічної науки з філософії та релігії. Філософський енциклопедичний словник дає таке визначення “тріади (грец. τριάς) – єдність, що утворена трьома розділеними елементами або частинами” [1].

Тріада є предметом теоретичного дослідження античних філософів (Платона, Прокла), представників класичного ідеалізму І.Г. Фіхте, Ф. Шеллінга та Г.В.Ф. Гегеля. Останній розглядав тріаду як спосіб побудови філософської системи. Будь-який процес, на думку Г.В.Ф. Гегеля, проходить три шаблі: теза, антитеза, синтез. Так, антитеза заперечує тезу, синтез, у свою чергу, заперечує антитезу. Синтез поєднує у собі особливості розвитку двох попередніх стадій.

Зазначимо, що перетин ХХ та ХХІ століть вирізняється зацікавленістю проблемами тринітарного мислення. Стрімкі зміни в усіх сферах життєдіяльності сучасної людини та суспільства загострюють проблеми формування тринітарного мислення.

Майбутній офіцер, а сьогоднішній курсант ВВНЗ, повинен розуміти сутність соціальних процесів, враховувати їх, прогнозувати їх наслідки. Прикладом таких соціальних процесів є сучасна гібридна війна.

Архетип триєдності, сьогодні стає об'єднуючим ядром нової парадигми. Тринітарний підхід розвивається в усіх галузях: біології, лінгвістиці, семіотиці. У дидактиці тринітарний підхід реалізується через тріаду: знання – уміння – навички. У психології: потреба – мотив – ціль, дії – операції – умови, діяльність – свідомість – особистість тощо.

Сучасний світ – це світ гібридних війн, які ведуться із використанням великої кількості засобів, які є в арсеналі сторін. Зазвичай, застосовуються регулярні та нерегулярні тактики боротьби із можливістю застосування зброї масового знищення. Популярними також є елементи інформаційної, психологічної та пропагандистської війни з використанням інформаційних і медійних технологій [2].

Сьогодні не існує єдиного, визнаного всіма теоретиками та практиками, визначення поняття “гібридна війна”. Так, Натан Фрейєр з Centerfor Strategic and International Studies, визначив гібридну війну як війну, що здійснюється на основі чотирьох типів боротьби:



традиційні сутички регулярних військ, партизанська війна, “катастрофічний тероризм” та винищувальні техніки, що підбивають користь військової переваги регулярних військ [2].

Основна характеристика гібридної війни – її непередбачуваність, асиметричність: *“Від західних демократій очікується поведінка, що відповідає правилам, у той же час від терористів, за визначенням, цього не очікують”* [3].

Тобто, ми можемо стверджувати, що актуальним у таких умовах є формування у курсантів ВВНЗ тринітарного мислення, яке допоможе їм у їхній майбутній професійній діяльності. Для формування у курсантів ВВНЗ тринітарного мислення, процес їх підготовки до участі в сучасних гібридних збройних конфліктах, слід будувати в межах тріади “раціо – емоціо – інтуїціо”. Такий підхід дозволить курсантам ВВНЗ поступово звільнитися від бінарного стереотипу. У своїх міркуваннях вони будуть спиратись на зазначену вище системну тріаду. Так, у своєму науковому пошуку курсанти будуть здійснювати рух від цілого до частин, від цілісного методу до демонстрації спільності законів в різних галузях знань, будуть опановувати існуючий простір методів, знайомитись з новими знаннями, ідеями, гіпотезами. Усе це ми можемо сміливо розглядати як напрямок формування сучасного тринітарного мислення курсантів ВВНЗ, яке закладе основу їх професійної підготовки до участі в гібридних збройних конфліктах.

На нашу думку, під час організації професійної підготовки курсантів ВВНЗ, потрібно враховувати, що основним інструментом гібридної війни є – систематична дезінформація. Остання є найпотужнішим з інструментів гібридної війни. Війна ведеться за “розум” і “душі” громадян. І це вимагає від майбутніх офіцерів наступне:

- мати гнучке мислення, яке передбачає вихід в сторонню позицію;
- володіти здібністю до руйнування стереотипів;
- бути здатним до гнучкості та багатоваріативності оцінок того, що відбувається;
- бути готовим приймати та генерувати незвичну інформацію (або у незвичній формі);
- володіти умінням осмислювати те, що відбувається у категоріях минулого (причини) та майбутнього (наслідки);
- вміти виявляти суттєві, значущі, аспекти в процесах, що відбуваються;
- мати схильність до мислення в категорії імовірності (прогностичності) тощо.

Зазначимо, що гібридні війни поєднують у собі загрозу державного конфлікту з фанатичним і зтяжним характером нерегулярної війни. Тому важливо за таких умов навчити курсантів ВВНЗ бачити майбутнє як набір стандартних загроз, навчити розуміти, що попереду очікують складні перспективи. Традиційні або стандартні озброєння залишатимуться важливою частиною війни, однак стає все більш імовірним, що ми зіштовхнемося з противниками, які поєднують різні методи і способи ведення війни. Ми поки не стикаємося з розширеною кількістю різних проблем, але вони наближаються. І за цих умов в нагоді стане тринітарне мислення [4].

Отже, необхідність формування нестандартного, тринітарного мислення у курсантів вищих військових навчальних закладів як елементу їх професійної підготовки обумовлено структурно-функціональною складністю сучасних гібридних збройних конфліктів.

#### **Список використаних джерел**

1. Философский энциклопедический словарь. Гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. М.: Советская энциклопедия. 1983.
2. Гібридна війна: in verbo et in praxi: колект. монографія під заг. ред. проф. Р.О.Додонова. Вінниця: Нілан, 2017. 411 с.
3. Ayalon A. War by what means, according to whose rules? Santa Monica, 2015
4. Хоффман Френк. Гибридные угрозы URL: <http://navoine.info/hybrid-dange.html> (дата звернення: 12.03.2020).

## ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ БОЙОВОГО СТРЕСУ

Ситуація, яка склалася на території нашої держави та наслідки, які ми маємо після перебування військовослужбовців ЗС України в зоні проведення операції Об'єднаних сил вимагає від нас детального вивчення категорії "бойовий стрес". Адже не розуміючи природи його походження та значення, ми не можемо вжити ніяких заходів для того, щоб так чи інакше допомогти військовослужбовцю.

Теоретико-методологічне дослідження бойового стресу відбувається уже протягом тривалого часу. Наприклад, на початку ХХ століття він був відомий під назвою "меланхолія без марення", "невростенічний психоз", "нервово виснаження", "душевні рани отримані в бою" та ін. У період Першої світової війни, науковці дали назви психічним розладам такі як "воєнний невроз", "бойові та окопні психічні розлади", "істеричний психоз", "травматичний невроз" та ін. Дослідження категорії "бойовий стрес" фахівцями Радянського Союзу проводилося виключно в межах психіатрії. З цих позицій розглядалися проблеми викликані бойовою психічною травмою. Вкладом у розвиток уявлень про бойовий стрес стало поява понять "емоційний шок", "емоційний невроз", "тимогенії" та ін. [1].

Аналізуючи підходи різних авторів до розуміння бойового стресу, Г. Кормос об'єднав їх у декілька моделей:

1. Бойовий стрес розглядається як захворювання, як результат загострення в бойовій обстановці прихованого інтропсихічного конфлікту, що раніше мав місце. Цій моделі відповідає термін "травматичний невроз".

2. Модель "витривалості" або "усталеності", відповідно до якої кожна людина має межу "тривкості". У даному випадку не стільки важливою є роль стану здоров'я людини, скільки обставини, що складаються таким чином, що поведінка військовослужбовця, яка характерна при травматичному неврозі, стає нормою повсякденної поведінки. Цій моделі відповідає термін "бойове виснаження".

3. Бойовий стрес може бути результатом свідомої мотивації.

4. Модель оточення або "воєнної індукції". Вона підкреслює головну роль комбінації зовнішніх чинників.

5. Модель експериментального неврозу. У даному випадку внутрішній конфлікт, що виникає в людини в бойовій обстановці, розглядається за образом експериментального неврозу І. Павлова. Тільки змістом конфлікту є вибір між бажанням вижити та бажанням виконати свій обов'язок.

6. "Осудлива" модель. Вона відображає погляди тих, хто вважає, що бойовий стрес викликаний боягузливістю та небажанням військовослужбовців виконувати свій патріотичний обов'язок. Ця ненаукова модель має величезний вплив на вивчення даної проблеми [4].

Якщо звернутися до думки зарубіжних дослідників, то трансформація категорії "бойовий стрес" відбувалася наступним чином: "ностальгія", "пальпітація", "виснаження серцевого м'яза", "солдатське серце", "травматичний невроз", "контузія", "артилерійський шок", "військовий невроз", "військовий стрес", "сукупність фізіологічного, емоційного та соціального стресу", "бойова травма", "бойовий шок", "психічна травма", "бойове виснаження", "концепція синдромів стресової реакції", "інтеракціоністська модель травматизації" та ін. [1].

На думку зарубіжних дослідників, бойовий стрес є невід'ємним компонентом психотравматизації військовослужбовця в умовах його бойової діяльності [4].

Вивчаючи сучасні підходи щодо визначення поняття “бойового стресу”, то варто звернути увагу на визначення В. Пономаренка. На його думку бойовий стрес – системна багаторівнева реакція організму людини на вплив комплексу факторів збройної боротьби з противником і супроводжуючих її соціально-побутових умов, з реальним усвідомленням високого ризику загибелі або серйозної втрати здоров'я, яка проявляється на особистісному, психофізіологічному, емоційно-вегетативному і соматичному рівнях при значній, а можливо й провідній ролі змін у підсвідомій сфері, що полягає у грубій деформації базових Еґо-структур [3].

Бойовий стрес є також багаторівневим процесом адаптаційної активності людського організму в умовах бойової обстановки, який супроводжується напругою механізмів реактивної саморегуляції та закріпленням специфічних пристосувальних психофізіологічних змін. У той же час бойовий стрес є дестабілізуючим станом, передпатологічним, який обмежує функціональні резерви організму, що в свою чергу збільшує ризик дезінтеграції психічної діяльності та стійких соматовегетативних функцій [3].

На думку П. Корчемного, бойовий стрес є сукупністю психічних станів, що переживаються воїном у процесі адаптації до несприятливих для життєдіяльності умов бойової обстановки, або тих, що загрожують їх здоров'ю та життю. Бойовий стрес є обов'язковий фактор сучасного бою, що поширюється на всіх військовослужбовців незалежно від вольових якостей людини, прямої або непрямой участі в бойових діях, підготовленості та інтенсивності бойових умов, а також має місце в ході тактичних навчань в мирний час [3].

А. Іванов та М. Жуматий визначають бойовий стрес як сукупність стереотипних, філогенетично запрограмованих реакцій організму при впливі на нього екстремальних факторів, які обумовлені веденням бойових дій [3].

Бойовий стрес, за словами Є. Снедкова, є частковим різновидом стресу, який формується внаслідок впливу комплексу патогенних факторів бойової обстановки [3].

Б. Овчинников визначає бойовий стрес як широке коло функціональних станів зниження боєздатності, які викликані несприятливим впливом різноманітних факторів бойової обстановки. З фізіологічної точки зору основними компонентами бойового стресу є: емоційний стрес (сукупність негативних переживань з відповідними вегетативними реакціями); фізичний стрес (адаптаційне напруження організму під впливом чинників навколишнього середовища); загальна втома, яка пов'язана з інтенсивною діяльністю без відпочинку [3].

А. Караяні та І. Сиромятніков визначають бойовий стрес як процес активізації всіх основних можливостей організму: нервової; захисної; імунної, психічної системи. Це – реакція на загрозу для життя ситуацію. Пристосування до режиму військової обстановки також називається бойовим стрессом [2].

Отже, можна зробити висновок, що сучасні дослідники розглядають поняття “бойовий стресс” у межах трьох основних напрямків:

1. як нормальну реакцію організму на зовнішній несприятливий подразник, обумовлений бойовими діями;
2. як сукупність психічних станів, які виникають під дією екстремальних стрес-факторів;
3. як процес адаптації військовослужбовців до діяльності в бойових умовах.

Незважаючи на велику кількість проведених досліджень щодо вивчення категорії “бойового стресу”, як вітчизняними так і зарубіжними дослідниками, єдиного та однозначного визначення цього поняття немає. Перспективою подальших досліджень є розгляд психологічних детермінант виникнення бойового стресу у військовослужбовців.

#### **Список використаних джерел:**

1. Бінов О. А. Психологія бойової психічної травми : монографія. Київ : Талком,

2016. 246 с.

2. Караяни А. Г., Сыромятников И. В. Прикладная военная психология. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 480 с.

3. Кравченко К.О., Тімченко О.В., Широбоков Ю.М. Соціально-психологічні детермінанти виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції : монографія. Харків, 2017. 256 с.

4. Особливості психологічної травматизації військовослужбовців - учасників АТО : дис.... канд. псих. наук : 19.00.09 / Київ, 2019. 260 с.

*Корольчук М.С. доктор психологічних наук,  
професор, професор кафедри психології Київського  
національного торговельно-економічного  
університету,*

*Корольчук В.М. доктор психологічних наук,  
професор. професор кафедри психології  
торговельно-економічного університету*

## ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проблема професійного здоров'я завжди була в центрі уваги фахівців, а нині є особливо актуальною. Адже, сучасна професійна діяльність може справляти на людину як позитивний, так і негативний вплив. Останнє може бути викликане впливом несприятливих умов праці (перенапругою, перенавантаженнями, психотравмуючими факторами), які здатні спровокувати не тільки деформації особистості, але й професійні захворювання, аж до необхідності зміни заняття або взагалі відмови від професійної діяльності (В. Гічун, А. Кириченко, В. Осьодло та ін., М. Корольчук і В. Крайнюк, Г. Ложкін, М. Макаренко, А. Маклаков, С. Максименко, Г. Нікіфоров).

На думку В. Гічуна, А. Кириченко, Г. Мяснікова, В. Осьодла та ін., вкрай негативними факторами щодо професійного здоров'я є постраждалі внаслідок збройного конфлікту, серед яких автори виділяють дві основні групи. Перша група – безпосередньо учасники подій. Військовослужбовці Збройних сил України, інших структур сектору державної безпеки та оборони, які безпосередньо зазнали впливу бойового стресу, пов'язаного з бойовими діями – від активних кінетичних операцій, до умов «гібридної війни». Фізичні травми (поранення) у цієї категорії посилювались додатково бойовою психічною травмою, яка часом набувала характеру самостійної нозологічної форми та проявлялася розладами адаптації, гострими дистрес реакціями [8, с. 8].

Окрім того, зазначені вчені вказують, що не менш значущим є вплив «стресорів військового часу» на мирне населення України, що відноситься до першої групи, яке зіштовхнулося із зовнішньою військовою агресією. Психологічні проблеми сімей переселенців носять комплексний характер, ядром яких є тяжкий травматичний досвід, ускладнений необхідністю адаптуватися у новому середовищі. Цілий спектр стрес-факторів – мовний, культурний, звичаєвий, чужого помешкання, відсутності звичної роботи, проблеми адаптації дітей, розірваність сімей, звичного кола спілкування – призводить до розвитку стрес-асоційованої патології.

В умовах суспільно-політичної кризи та занепаду економіки саме вони стають надзвичайно уразливими до стресогенної ситуації реадаптації та ресоціалізації: вони не готові сприймати реалії сьогодення, а суспільство не готове прийняти їх та забезпечити належний соціальний супровід [8, с. 9].

Серед ветеранів особливо слід виділити досі недостатньо досліджену категорію осіб з постконтузіїним синдромом, який проявляється переважно розладами вегетативної нервової системи та порушеннями у психоемоційній сфері, і фактично новою

нозологічною формою порушень фізичного та ментального здоров'я, з якою ще доведеться зустрітися у майбутньому.

Другою групою є особи, які опосередковано стали причетними до бойових дій: родичі військовослужбовців, медичний персонал, представники служби порятунку, психологи. На відміну від безпосередніх учасників, вони не можуть спрямувати адаптаційні сили психіки на вирішення конкретних задач, не мають перспективного погляду у майбутнє. У них має місце накопичення патологічних емоцій таких як тривога, страх, які поглиблюються в умовах хронічного стресу [8, с. 10].

Категорія «здоров'я фахівців» різних напрямів розглядається як економічна цінність разом з ефективністю професійної діяльності і прибутковістю виробництва, а здоров'я розглядається як необхідна умова високого людського потенціалу, показника професіоналізму і найяскравіший показник ефективного державного управління. На працездатних чоловіків і жінок ліг головний тягар адаптації до життя в нових економічних і соціальних умовах, що призвело до розвитку тривалої психологічної напруги.

Нині знижується функція контролю держави за умовами праці в цивільних умовах і станом екології. Новим природним явищем стала ситуація, коли в умовах виникнення і поширення реального безробіття стан здоров'я є чи не основним чинником профвідбору і профпридатності. Це призводить до того, що економічно активне населення в цілях підтримки перед працедавцем визначеного професійного іміджу різко обмежило звернення за допомогою до фахівців. Нереєстрована гостра патологія частенько переходить в хронічні захворювання. При цьому для патологічних станів характерна множинність, поєднаність, комплексність, що призводить до інвалідизації і передчасної смертності працездатного населення.

Науково-технічний прогрес привніс у всі сфери народного господарства нові, раніше не властиві виробничому процесу професійні шкідливості. Маються на увазі інформаційні стреси, перенапруженість в інтелектуальній діяльності, гіпокінезія, сенсорна ізоляція, монотонія на фоні емоційної напруженості, алергізуюче середовище проживання і низка інших чинників. Все це загострює актуальність проблеми підвищення ефективності, цілеспрямованості і наукової обґрунтованості заходів із підтримки і забезпечення професійного здоров'я. В цілому професійне здоров'я розглядається, як властивість організму зберігати задані компенсаторні і захисні механізми, що забезпечують працездатність в усіх умовах, в яких здійснюється професійна діяльність індивідуума. Поняття про професійне здоров'я, на відміну від прийнятих визначень здоров'я, має на увазі наявність такої якості, як здатність організму відновлювати порушений стан відповідно до регламентації об'єму і виду професійної праці. Із складністю виконання конкретного професійного завдання співвідноситься не лише діагноз, але і функціональний стан. Важливою є підтримка і відновлення робочого стану. Головною метою стає попередження хворобливого стану людини шляхом активного відновлення її психофізіологічних резервів, що забезпечують рівновагу організму з довкіллям. Психологічне забезпечення професійного здоров'я включає 'прогнозування здоров'я, виявлення так званих груп «ризик» психологічну реабілітацію і корекцію осіб, що перенесли дію чинників психотравмуючої ситуації (М. Корольчук, В. Крайнюк, А. Косенко, С. Максименко, В. Осьодло). При визначенні змісту професійного здоров'я виникає проблема неоднозначності його співвідношення з тим, що зазвичай розуміється під самим здоров'ям взагалі.

В останні роки, як в нашій країні, так і за кордоном формується новий науковий напрям — психологія здоров'я (В. Гічун, А. Кириченко, В. Осьодло та ін., М. Корольчук і В. Крайнюк, Г. Ложкін, М. Макаренко, А. Маклаков, С. Максименко, Г. Нікіфоров).

Психологія здоров'я має широке поле теоретичних і практичних завдань і включає не лише попередження розвитку психічної і соматичної патології. Завданням психології здоров'я є збереження, зміцнення і цілісний розвиток духовної, психічної, соціальної і соматичної складових здоров'я. Здоров'я зберігає у будь-якому виді трудової діяльності професійно високий рівень, воно визначає стабільність досягнутих результатів шляхом

вироблення психологічних установок на підтримку здоров'я. В умовах праці і навчання здоров'я стає не лише станом організму, але і суб'єктивною самоцінністю для працюючої людини. У цьому випадку здоров'я може стати «економічним механізмом підвищення результативності та якості праці».

**Висновок.** Не менш важливим є інтегральне здоров'я цивільного населення в період «гібридної війни». Зростаюче нервово-психічне напруження несе в собі загрози розвитку психофізичної дезадаптації та її наслідків - психосоматичних та стрес-асоційованих хвороб. Зростання захворюваності, інвалідізації населення має не тільки медико-соціальне, але й важливе соціально-економічне значення за впливовістю на майбутній розвиток країни.

Отже, потреби людської практики, завдання підвищення надійності і продуктивності діяльності людини у сфері трудової діяльності, у зв'язку з ускладненням професійної діяльності в екстремальних умовах і зростанням стресогенних дій, особливо фахівців ризиконебезпечних професій, учасників бойових дій, цивільного населення вимагають активної розробки проблеми психологічного забезпечення професійного здоров'я.

#### **Список використаних джерел:**

1. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: Навч. Посібник. Київ : Ніка-Центр, 2006. 580 с.
2. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Теорія і практика професійного відбору. Київ : Ніка-Центр, 2006. 536 с.
3. Макаренко М. В. Основи професійного відбору військових спеціалістів та методики вивчення індивідуальних психофізіологічних відмінностей між людьми. Ін-т фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України ; наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України. Київ, 2006. 395 с.
4. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія : навч. посібник. Київ : МАУП, 2002. 128 с.
5. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я : навчальний посібник: М.С. корольчук, В.М. Крайнюк, А.Ф. косенко, Т.І. Кочергіна. Загальна редакція М.С. Корольчука. Київ : Фірма «Інкос», 2002. 272 с.
6. Психология здоровья / под ред. Г.С. Никифорова. Санкт\_Петербург : Питер, 2003. 607 с.
7. Психология здоровья человека / Г. В. Ложкин, О. В. Носкова, И. В. Толкунова / под ред. проф. В. И. Носкова. Севастополь : Вебер, 2003. 257 с.
8. Стрес-асоційовані розлади здоров'я збройного конфлікту : монографія / В.С. Гічун, А.Г. Кириченко, В.М. Корнацький, Г.В. Мясников, С.А. Найда, В.І. Осьодло, В.В. Стеблюк, А.В. Швець. – Дніпро: Акцент ПП, 2019. 324 с.

*Кравченко В.В., науковий співробітник науково-дослідницького відділу психологічних досліджень науково-дослідницького центру гуманітарних проблем Збройних Сил України*

#### **СУЧАСНІ НАУКОВІ УЯВЛЕННЯ ПРО ПСИХОЛОГІЧНІ СТАНИ, ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ**

Аналіз наукової літератури надає можливість зробити висновок щодо неусталеності розуміння поняття стану людини, пов'язаного з її психічною діяльністю. Більшість авторів вживають такі поняття як психологічний, психічний, функціональний, психофізіологічний та інші стани, приписуючи їм змістовно досить схожі ознаки чи характеристики.

Так, В. Панов зауважує, що проблема станів, пов'язаних з психічною сферою людини, переважно розроблялася спеціальними психологічними дисциплінами (педагогічною, інженерною, психотерапевтичною, спортивною, військовою тощо). Дослідник вважає, що кожен із зазначених напрямів головним чином висвітлює окремий аспект психічних станів, згідно до свого власного предмету й теоретичних підходів, то це й зумовлювало різні підходи до проблеми станів [13].

На думку М. Левітова, психічний стан являє собою цілісну характеристику психічної діяльності людини за певний період часу, що показує своєрідність перебігу психічних процесів в залежності від розкритих предметів і явищ дійсності, попереднього стану і властивостей особистості [11].

Функціональний стан розуміється як відносно стійка структура засобів діяльності, що актуалізуються суб'єктом в конкретній ситуації, яка відображає специфіку сформованих на поточний момент часу механізмів регуляції діяльності і визначає ефективність вирішення трудових завдань [12].

Психофізіологічний стан, за Л. Дикою, визначається як система психофізіологічних та психічних функцій, що визначають продуктивність професійної діяльності та працездатність людини на даному відрізку часу [3, с. 80-105]. А. Карпухіною – як “складна ієрархічна система, що саморегулюється і являє собою динамічну (за складом і в часі) єдність внутрішніх компонентів (біоенергетичного, фізіологічного, психічного, поведінкового, особистісного, соціально-психологічного), що організовані за принципом взаємоспівдії для забезпечення досягнення цілей діяльності, які формуються під впливом інтеріоризованих людиною як організмом, індивідом, особистістю, елементом соціуму зовнішніх компонентів – соціальних, фізико-хімічних факторів середовища і діяльності” [8].

Також суттєві утруднення у змістовне розуміння станів, пов'язаних з психічною сферою людини, вносить і те, що поняття “психічні стани” переважно вживаються у множині, а єдино визнана їх класифікація відсутня.

Зазначається, що труднощі класифікації психічних станів полягають в тому, що часто вони перетинаються, або навіть збігаються один з одним, настільки тісно, що їх досить складно “розвести”. Наприклад, стан певної напруженості часто з'являється на фоні станів втоми, монотонії, агресії і низки інших станів. Тому існує багато варіантів їх класифікацій. Найчастіше їх поділяють на емоційні, пізнавальні, мотиваційні, вольові [5, с. 10].

За Є. Ільїним, стани можуть характеризуватись за тривалістю, ступенем активності функціональних систем і за якістю розвитку (позитивні й негативні, сприятливі і несприятливі) [7].

Як вважають Л. Дика та В. Щедров, різноманіття станів можна поділити на нормальні, сприятливі (мобілізуючі, організуючі) й несприятливі (дезорганізуючі, деструктивні) для діяльності. Автори вважають найбільш сприятливими стани функціонального комфорту і продуктивної напруженості, а несприятливими – емоційну збудженість, психічну напруженість, стрес, втоми та ін. [4].

Виділяються також: нормальні, межові та патологічні стани; стани адекватної мобілізації й динамічного узгодження; стани, що відповідають різним фазам працездатності і втоми тощо. До станів, які негативно впливають на життєдіяльність людини, найчастіше відносять такі як стрес, нервово-психічна напруга, стомлення [9].

Для більш повного розуміння значення та специфіки психічних станів військовослужбовців в процесі їх адаптації до екстремальних умов діяльності доцільно звернутися до різних класів станів, які виділяє А. Прохоров, розглядаючи проєкції психічних станів у просторово-часовій та інформаційно-енергетичній площині. На його думку, у просторово-часовій площині можна виокремити такі види психічних станів: оперативні, поточні й тривалі.

Оперативні стани закінчуються за короткий час (секунди або хвилини). У цьому часовому відрізку в основному завершуються перцептивні, мнемічні, вольові та інші дії, а послідовності стимулів об'єднуються в цілісну групу. Вони ситуативні й можуть бути розглянуті як реакції особистості. Як правило, оперативні стани можуть бути моностанами

та полістанами, тобто в їх складі домінує одна або дві складові, переважно емоційна або вольова.

Поточні стани тривають години або дні. У цьому часовому діапазоні здійснюються головні життєві та соціальні функції, відбуваються основні події, в які включена людина, реалізується намічена діяльність. У структурному відношенні їх можна розглядати як полістани, тобто їх структурний зміст є складнішим, він представлений декількома складовими особистості.

Тривалі стани можуть продовжуватися місяцями й роками. У даному часовому діапазоні відбуваються якісні та кількісні зміни на різних рівнях психічної організації. Цю групу складають полістани, які характеризуються складним, багатокomпонентним змістом, ці стани обумовлені способом життя.

В інформаційно-енергетичній площині виділяють урівноважені та неурівноважені стани.

Врівноважені стійкі психічні стани мають середній (оптимальний) рівень психічної активності, їх оптимальність виявляється в адекватній, передбачуваній поведінці, ефективній діяльності та комфортному переживанні.

Неурівноважені стани характеризуються нестійкістю, вищим або нижчим рівнем психічної активності (щодо середнього) [14].

О. Рягузова виокремлює такі групи психічних станів: 1) оперативні моностанти високого енергетичного рівня; 2) поточні врівноважені моностанти і полістани; 3) поточні неурівноважені моностанти і полістани; 4) тривалі неурівноважені стани низького енергетичного рівня. Необхідно відзначити, що третя і четверта групи не мають жорстких меж, тобто поточний неурівноважений стан може стати тривалим неурівноваженим станом з низьким енергетичним радикалом. Використання цієї класифікації може допомогти при визначенні різних функцій та значень психічних станів [15].

Отже, внаслідок граничної різноманітності підходів до виділення та класифікації психічних станів, зроблено висновок щодо недоцільності використання цієї категорії в якості предмету нашого дослідження, спрямованого на визначення особливостей змін психологічних характеристик стану військовослужбовців, що виникають внаслідок тривалого впливу екстремальних умов службової діяльності в районі проведення АТО.

Тому в якості предмету дослідження було обрано більш узагальнену інтегральну категорію "психологічного стану". Адже будь-який поточний психологічний стан людини характеризується певними фізіологічними, психологічними і поведінковими аспектами.

Так, зазначається, що структура психологічного стану складається з низки різнорівневих компонентів:

- фізіологічний рівень визначається частотою пульсації і артеріальним тиском;
- моторна сфера виражається ритмом дихання, зміною міміки, підвищенням тону і темпу голосу при веденні розмови;
- емоційна сфера наділена позитивними або негативними переживаннями;
- когнітивна сфера визначає певний ступінь логічності мислення, прогноз майбутніх подій і можливість контролю стану організму;
- поведінковий рівень впливає на точність і правильність здійснюваних дій, а також їх відповідність існуючим потребам;
- комунікативний рівень пов'язаний з характером спілкування, в якому беруть участь інші люди, здатністю прислухатися до свого співрозмовника і впливати на нього шляхом визначення і досягнення адекватних цілей.

Відповідно до такого підходу, будь-які з численного різновиду "*психічних станів*", що виділяються різними авторами (позитивні, негативні, чи, можливо, навіть і нейтральні), в нашому дослідженні розглядаються як складові та характеризуючі ознаки єдиного "*психологічного стану*" військовослужбовців. Зрозуміло, що, оскільки, предметом дослідження визначено особливості змін психологічного стану військовослужбовців під впливом екстремальних умов, то особливу увагу в теоретичному плані, і в емпіричних



дослідженнях, буде приділено “негативним психічним станам”, як найбільш закономірній психічній реакції людини на вплив таких умов.

За В. Лебедевим [10], існують чотири критерії, за допомогою яких незвичайні, але ще нормальні (псевдопсихопатологічні) реакції й стани відмежовуються від патології:

- по-перше, виражена “зрозумілість” зв’язку з навколишнім середовищем; такі психологічно зрозумілі зв’язки свідчать про збереження особистості та не є безпосереднім проявом психопатологічного процесу;

- по-друге, псевдопсихопатологічні реакції й стани відрізняються від патології короткочасністю;

- по-третє, по відношенню до них, як правило, зберігається критичність, виникають сумніви в їх реальності;

- по-четверте, якщо людина під час перебування в незвичайних умовах була переконана в реальності будь-якого явища або уявлення про нього, то після повернення в звичайні умови легко відмовляється від нього, прислухаючись до логічного пояснення оточуючих.

Більшість із зазначених незвичайних психічних станів у здорових людей можуть розглядатися як моделі симптомів і синдромів, що розвиваються при виникненні нервово-психічних захворювань [10].

Враховуючи вищевикладене, в контексті нашої роботи, важливим є ще питання функції психічних станів, яке ми розглянемо нижче.

Дослідники досить одностайні в думці, що психічні стани організують поведінку та діяльність людини на вищому психічному рівні з урахуванням її характерологічних особливостей, мотивів, установок, ставлення до цих подій. Однак існують різні позиції з приводу адаптивної сутності психічних станів.

Якщо, згідно з першою з них [6], психічні стани організують адаптивну поведінку, то за другою, прихильником якої є В. Бодров, ці стани визначають ще й дезадаптивну поведінку, дезорганізуючи діяльність [1].

А. Прохоров пропонує поділяти функції психічних станів на загальні, тобто властиві всім станам, незалежно від їх вигляду, та переважаючі, тобто специфічні, обумовлені якостями конкретних станів. На його думку, до загальних слід відносити такі функції, як відображення, інтеграція, диференціація, регуляція, формування й розвитку [14].

В. Ганзен до функцій психічних станів додає функцію заміщення нестачі інформації; організуючу та дезорганізуючу функцію; функцію орієнтування в середовищі; оцінки ступеня збігу отриманого результату та мети діяльності; узгодження потреб і спрямувань із можливостями та ресурсами індивіда; врівноваження людини із зовнішнім середовищем. До того ж автор зауважує, що перелік функцій є набагато більшим [2].

Отже, психологічний стан військовослужбовця в особливих та екстремальних умовах, являє собою суб’єктивне відображення ним ситуації у вигляді стійкої цілісної реакції в динаміці психічної діяльності, що виражається в єдності поведінки та переживання під час виконання професійної діяльності. Адаптивна функція стану полягає у встановленні відповідності між актуалізованими потребами індивіда та його можливостями й ресурсами з урахуванням конкретних умов існування, особливостей діяльності та поведінки. Ця функція дозволяє зберегти на максимально можливому рівні здоров’я здатність до адекватної поведінки та успішної діяльності.

### Список використаних джерел:

1. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : учебное пособие для вузов. М. : ПЕР СЭ, 2001. 511 с.
2. Ганзен, В. А., Юрьев В. Н. Системное описание психических состояний, возникающих в процессе восприятия информации. *Вестник ЛГУ. Л.*, 1987. Вып. 1. № 6. С. 50–60.
3. Дикая Л. Г. Системная детерминация проблемностей в деятельности и функциональное состояние человека. *Проблемность в профессиональной деятельности: теория и методы психологического анализа*. М. : Изд-во “Ин-тут психологии РАН”, 1999. С. 80–105.
4. Дикая Л. Г., Щедров В. И. Методы анализа системных детерминант в деятельности и состоянии. *Проблемность в профессиональной деятельности: теория и методы психологического анализа*. М. : Изд-во “Ин-тут психологии РАН”, 1999. С. 106–131.
5. Дружилов С. А., Олещенко А. М. Психические состояния человека в труде: теоретический анализ взаимосвязей в системе “свойства личности – состояния – процессы”. *Психологические исследования : электронный научный журнал*. 2014. Т. 7. № 34. URL: <http://psystudy.ru/num/2014v7n34/962-druzhilov34>. (дата звернення 12.12.2017).
6. Завалова Н. Д., Пономаренко В. А. Психические состояния в особых условиях деятельности. *Психологический журнал*. 1983. № 4(6). С. 92–105.
7. Ильин Е. П. Теория функциональных систем и психофизиологические состояния : Теория функциональных систем в физиологии и психологии. Москва : Наука, 1978. С. 325–346.
8. Карпухина А. М. Системный анализ психофизиологического состояния в решении прикладных задач контроля и коррекции состояния человека-оператора. Проблемы нейрокибернетики: диагностика и коррекция функциональных состояний / под ред. Г. А. Кураева. Ростов : Изд-во Ростов. ун-та, 1989. С. 15–23.
9. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія. Київ : Міленіум, 2004. 265 с. 48
10. Лебедев В. И. Экстремальная психология. Психическая деятельность в технических и экологически замкнутых системах. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. С. 431
11. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека. Москва : Просвещение, 1964. С. 20.
12. Леонова А. Б., Кузнецова А. С. Функциональные состояния и работоспособность человека. *Психология труда, инженерная психология и эргономика : учебник для академического бакалавриата* / под ред. Е. А. Климова, О. Г. Носковой, Г. Н. Солнцевой. М. : Издательство Юрайт, 2015. 618 с.
13. Панов В. И. Психические состояния как объект и предмет психологического исследования. *Мир психологии*. 1998. № 2. С. 20–34.
14. Прохоров А. О. Психология неравновесных состояний. М. : ИП РАН, 1998. 182 с
15. Рягузова Е. В. Психические состояния : виды и функции. *Психологические этюды : проблема взаимодействия подсистем психики*. Саратов, 1999. Вып. 2. С. 159–172.

*Красницька О.В., кандидат педагогічних наук,  
старший викладач кафедри суспільних наук,  
Національний університет оборони України  
імені Івана Черняхівського  
Кітура О.В., слухач гуманітарного інституту,  
Національний університет оборони України  
імені Івана Черняхівського, майор*

## **РОЗВИТОК ВНУТРІШНЬОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНІКИ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

Діяльність викладача вищого військового навчального закладу пов'язана із щоденною взаємодією з цільовою аудиторією (слухачами, курсантами, студентами, колегами). Він є публічною особистістю, діяльність якого відкрита й оцінюється навколишніми. Від нього залежить якість надання освітніх послуг у виші. Постать науково-педагогічного працівника й результати його роботи обговорюються в різних колах. Крім того якісне проведення навчальних занять, виконання одночасно методичної, наукової та інших видів робіт, консультування слухачів, виконання оперативних завдань вимагають від викладача витрати значних психоемоційних та енергетичних ресурсів, зосередженості й психічної надійності. Це актуалізує питання розвитку внутрішньої педагогічної техніки науково-педагогічного працівника.

Внутрішня педагогічна техніка являє собою володіння комплексом методів, засобів, прийомів, що дають змогу регулювати внутрішній стан, здійснювати самоконтроль, тримати самовладання, запобігати стресу й відновлювати емоційні ресурси організму [1, с. 164]. В. Теслюк розглядає її як створення внутрішнього переживання особистості, психологічне налаштування викладача на майбутню діяльність через вплив на розум, волю та почуття [2, с. 55].

Уміння регулювати власний психоемоційний стан, за необхідності стримати або виразно проявити емоції, реалізовувати принципи впевненості, лідерства та емоційності в публічних виступах, психологічно налаштовувати себе на майбутню діяльність, долати невпевненість, страх, хвилювання, тривожність, поповнювати внутрішні ресурси, володіти собою забезпечують психічну надійність і стійкість викладача, побудову конструктивних взаєностосунків в освітньому середовищі, психічну готовність до науково-педагогічної діяльності та ефективно її здійснення.

Водночас володіння внутрішньою педагогічною технікою, на наше переконання, дає змогу долати професійний стрес та уможливити вплив стресорів педагогічної діяльності, вчасно регулювати вплив зовнішніх негативних чинників навколишньої дійсності, забезпечувати профілактику емоційного й професійного вигорання, попереджати розвиток професійних деформацій.

Серед властивостей особистості, що сприяють розвитку й регуляції внутрішньої педагогічної техніки виділяємо рефлексію, емоційний інтелект, вольові якості та педагогічну інтуїцію.

Рефлексія дає змогу викладачу здійснити аналіз власної поведінки, вчинків, особистісних і професійних якостей, умінь, знайти причини успіхів та невдач, усвідомити свої переваги й недоліки, на основі чого відшукати шляхи самовдосконалення, особистісного та професійного зростання й забезпечити ефективність педагогічної діяльності.

Емоційний інтелект передбачає здатність сприймати іншу людину, розуміти її емоції та поведінку, управляти як власними емоціями, так і впливати на психоемоційний стан суб'єктів освітнього процесу, проявляти емпатію, мотивувати себе до виконання певної діяльності, а також усвідомлювати власні емоційні прояви, сильні та слабкі сторони, здійснювати самоконтроль, адекватно реагувати на зовнішні впливи, розпізнавати багатогранність емоційної сфери людини.

Вольові якості дають змогу викладачу свідомо регулювати власну поведінку й діяльність, проявляти стійкість у досягненні педагогічних цілей, працювати в особливих умовах військової діяльності.

Педагогічна інтуїція допомагає науково-педагогічному працівнику передбачати певні події, педагогічні ситуації, виявляти найбільш здібних слухачів, курсантів до наукової діяльності, розпізнати їх потенційні можливості, діяти у змінних умовах, відчувати правильні способи розв'язання освітніх проблем, ухвалювати рішення, прогнозувати освітній процес та його результати.

Внутрішня педагогічна техніка не є сталою константою, а властивістю особистості викладача, над якою потрібно працювати. На нашу думку, серед методів і засобів її розвитку варто виділити такі: ведення щоденника, звернення до власного почуття обов'язку, заняття різноманітними хобі, музикотерапія, бібліотерапія, ароматерапія, психічна саморегуляція тощо.

Ведення щоденника передбачає запис своїх успіхів і досягнень у професійній діяльності. Будь-яка ситуація успіху викликає позитивні емоції, а перерахування записів здатне повернути викладача до тієї ж події. У такій ситуації відразу повертається гарний настрій, оптимістичність, мотивація до подолання труднощів і досягнення нових перемог. Крім того зазначимо, що науково-педагогічний працівник може записати в щоденник будь-що, наприклад, успішно проведену лекцію, аплодисменти після виступу на конференції, отримання нагороди, висловлення слухачем слів вдячності за допомогу чи пораду, видання підручника, отримання позитивної рецензії від відомого вченого, похвала керівника тощо.

Звернення до власного почуття обов'язку дає змогу проявити вольові якості для досягнення конкретного результату. Сказати собі «...Я можу це зробити», «...Я повинен це зробити», «...Моїм обов'язком є...» насправді може кожен. Найголовніше, визначити правильні психологічні установки особистості. Це розвиває не тільки вольові зусилля, а й виявляє мотиви, ціннісні установки викладача, спонукає до виконання завдання, що веде до успіху. Застосування цього методу є необхідним у ситуаціях втоми, зниження працездатності, бажань, мотивів, але коли справу потрібно виконати.

Заняття різноманітними хобі, а також музикотерапія (прослуховування музики), бібліотерапія (читання книжок), ароматерапія тощо переключають увагу викладача на інші види діяльності, що приносять задоволення, сприяють розслабленню, зняттю психічного напруження, відпочинку організму та психіки, відновленню психоемоційних ресурсів. Улюблене хобі завжди приносить радість і дає змогу відпочити морально та інтелектуально, створити собі креативне середовище для нових ідей у педагогічній діяльності. Наприклад, читання художньої чи іншої книги може наштовхнути викладача на певну думку, а перегляд кінофільму дасть приклад, який можна використати в освітньому процесі й таким чином створити цікаве навчальне заняття.

Психічна саморегуляція забезпечує, насамперед, відновлення психічних ресурсів науково-педагогічного працівника, зняття психічного й м'язового напруження, створення потрібних мисленних образів, формування правильних психічних установок, психічне самоналаштування, подолання тривожності, хвилювання, регуляцію внутрішніх переживань, моделювання ситуацій успіху, а також профілактику психосоматичних розладів чи захворювань, оскільки наше сприйняття навколишньої дійсності формує реальність. Серед ефективних методів психічної саморегуляції виділимо аутогенне, психом'язове, ідеомоторне тренування, вплив на зовнішні прояви стресу, дихальні вправи, відновлювальний сон-відпочинок, самомасаж.

Таким чином, володіння внутрішньою педагогічною технікою та її розвиток дає змогу викладачу вищого військового навчального закладу не лише керувати собою, створювати внутрішні умови для реалізації власних можливостей, проявляти оптимальний внутрішній стан, володіти собою, а й своєчасно відновлювати психоемоційні ресурси, долати психічне перенапруження в освітньо-науковій та повсякденній діяльності, долати

професійні й життєві труднощі, забезпечувати оптимальний рівень працездатності, зберігати психічне й фізичне здоров'я, отримувати задоволення від педагогічної праці.

#### Список використаних джерел

1. Красницька Ольга. Педагогічна майстерність викладача вищої військової школи : підручник. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 528 с.
2. Теслюк В. М. Формування педагогічної майстерності майбутнього викладача: теоретико-методичний аспект : монографія. Київ : вид-во Ліра-К, 2018. 260 с.

*Кривенко О.В., доцент кафедри правового забезпечення гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, кандидат юридичних наук, доцент, генерал-лейтенант у відставці*

*Фалко В.В., слухач гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, майор юстиції*

### РОЛЬ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку суспільства є цілком очевидним, що відсутність належної взаємодії між складовими будь-якої системи призведе, як мінімум, до порушень у її роботі.

Для того щоб розуміти яким саме чином складові систем впливають одна на одну, необхідно з'ясувати сутність поняття взаємодія.

“Великий тлумачний словник сучасної української мови” [1] та “Словник української мови” [2] містять однакові визначення *взаємодії*, – це взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь.

Відповідно до “Філософського енциклопедичного словника” [3], *взаємодія* – це філософська категорія, яка відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміну його стану. Дія кожного об'єкта на інший об'єкт зумовлена як власною активністю об'єкта, виявом його динаміки, так і реакцією об'єкта на дію інших об'єктів (“відгук” або “обернена дія”).

В “Енциклопедичному словнику з державного управління” [4] міститься наступне визначення *взаємодії управлінської* – це участь у спільній діяльності суб'єктів управління в процесі досягнення суспільно необхідних цілей.

Наведені терміни дають розуміння того, що без чітко налагодженої взаємодії між складовими системи, марно говорити про виконання покладених на дану систему функцій.

Стаття 1 Закону України “Про національну безпеку України” [5] дає визначення одній із існуючих в нашій державі досить складних систем, а саме сектору безпеки і оборони, відповідно до якої *сектор безпеки і оборони* – це система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також

громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України.

Таким чином сектор безпеки і оборони – це цілісна система, діяльність якої спрямована на захист національних інтересів України від будь-яких загроз.

До складу сектору безпеки і оборони (стаття 12 Закону України “Про національну безпеку України” [5]) входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику. Інші державні органи та органи місцевого самоврядування здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони.

Окрім того, статті 13 та 14 Закону України “Про національну безпеку України” [5] визначають окремо ще два суб'єкти, які законодавець чомусь не відніс до складу сектора безпеки і оборони, але які виконують функції з керівництва та координації сферами національної безпеки і оборони. Мова йде про Президента України та Раду національної безпеки і оборони України, які здійснюють у сферах національної безпеки і оборони керівництво та координацію відповідно. Іншим словами суб'єкти, які здійснюють керівництво та координацію роботи системи, не входять до складу самої системи. Про яку взаємодію складових системи можна вести мову, якщо відсутнє чітке визначення самих складових системи? Стосовно відсутності Президента України та Ради національної безпеки і оборони України у складі сектору безпеки і оборони В. М. Телелим зазначав ще у 2017 році [6], коли Закон України “Про національну безпеку України” [5] був лише законопроектом.

Враховуючи наведені розбіжності у визначенні складу, до сектору безпеки та оборони, як цілісної системи, входить велика кількість складових, кожна з яких, відповідно до статті 12 Закону України “Про національну безпеку України” [5], має свої функції та повноваження, що визначаються законодавством України.

Окрім зазначених функцій та повноважень складових сектору безпеки і оборони, що визначаються законодавством України, обов'язково мають бути відпрацьовані нормативні положення стосовно *взаємодії* однієї складової з іншою, тобто має бути визначене і відповідне *правове забезпечення їх взаємодії*.

Найважливішою загрозою для будь-якої держави є посягання на її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність. Тому державним органам, на які покладено захист суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, обов'язково повинно бути нормативно визначено порядок взаємодії їх з іншими складовими сектору безпеки і оборони під час виконання ними відповідних завдань.

Відповідно до статті 17 Конституції України [7], оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Збройні Сили України, відповідно до статті 1 Закону України “Про Збройні Сили України” [8], це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Під поняттям *правового забезпечення оборони держави* В. Й. Пашинський розуміє систематичну цілеспрямовану діяльність уповноважених державою суб'єктів щодо правового регулювання суспільних відносин у сфері оборони, їх реалізації, охорони і захисту з метою забезпечення оборони держави в разі збройної агресії або збройного конфлікту [9].

В свою чергу Збройні Сили України, як суб'єкт сектору безпеки і оборони, під час виконання завдань стосовно оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, проводять взаємодію з іншими складовими сектору безпеки та оборони України, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, в тому числі під час виконання заходів, пов'язаних з введенням на території держави особливого періоду, правового режиму воєнного стану та боротьби з тероризмом. Зазначена взаємодія проводиться відповідними органами *військового управління*.

*Органами військового управління*, відповідно до статті 1 Закону України “Про оборону України” [10], є Міністерство оборони України, інші центральні органи виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, Генеральний штаб Збройних Сил України, інші штаби, командування, управління, постійні чи тимчасово утворені органи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, призначені для виконання функцій з управління, в межах їх компетенції, військами (силами), з'єднаннями, військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями, які належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади, а також військові комісаріати, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Як зазначає В. Й. Пашинський, головне, що за своєю сутністю та цілеспрямованістю *військове управління* має правовий характер, більш точно адміністративно-правовий характер – це організуюча, регулююча, забезпечувальна, виконавчо-розпорядча та контрольно-юрисдикційна діяльність, що спрямована на реалізацію функції оборони держави та діяльності Збройних Сил України як *головного суб'єкта її забезпечення* [9].

Таким чином, лише належне правове забезпечення взаємодії органів військового управління з складовими сектору безпеки і оборони забезпечить виконання покладених як на Збройні Сили України, так і на весь сектор безпеки і оборони функцій.

Організація належного правового забезпечення взаємодії органів військового управління з складовими сектору безпеки і оборони особливо актуальна в умовах відновлення втраченого контролю над частиною території держави.

#### **Висновки:**

1. Для своєчасного і повного виконання завдань, покладених на таку складну систему як сектор безпеки і оборони, необхідне якісне правове забезпечення взаємодії її складових.

2. В діючому законодавстві на даний час наявні розбіжності навіть у визначенні складових сектору безпеки і оборони.

3. Відсутність якісного правового забезпечення порядку взаємодії складових сектору безпеки та оборони ускладнює, а в деяких випадках і унеможливорює виконання покладених на дану систему функцій.

#### **Список використаних джерел:**

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с. – С. 125.

2. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. – Київ : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 : А-В / ред. тому: П. Й. Горещький та ін. – 1970. – 799 с. – С. 346.

3. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – Київ: Абрис, 2002. – 742 с. – С. 77.

4. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – Київ : НАДУ, 2010. – 820 с. – С. 82.

5. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року №2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 23.10.2020).

6. Телелим В. М. Основні проблеми створення і розвитку сектора безпеки і оборони держави в умовах гібридної війни. *Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24 листопада 2017 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2017. Т. 1. 476 с. С. 405-413.

7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 23.10.2020).

8. Про Збройні Сили України: Закон України від 06 грудня 1991 року №1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 23.10.2020).

9. Забезпечення оборони України: адміністративно-правові аспекти: монографія / В. Й. Пашинський. – Київ : ФОП Маслаков, 2018. – 408 с. – С. 122, 330.

10. Про оборону України: Закон України від 06 грудня 1991 року №1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 23.10.2020).

*Кривенко О.В., доцент кафедри правового забезпечення гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, кандидат юридичних наук, доцент, генерал-лейтенант у відставці*

*Черній М.П., слухач гуманітарного інституту Національного університету оборони імені Івана Черняхівського, підполковник*

## **ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ**

Однією з головних функцій будь-якої держави є правове регулювання різномірних сфер суспільних відносин шляхом установлення певних правил, прийнятних способів поведінки відповідних суб'єктів, визначення прав і встановлення обов'язків, виконання контрольних та охоронних функцій тощо. Правове регулювання - це здійснюваний державою за допомогою системи правових засобів вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, закріплення, охорони і розвитку [1, с. 249].

Регламентация окремих питань щодо ліквідації надзвичайних ситуацій різного характеру та їх наслідків, умови та процедура запровадження надзвичайного стану, обсяги обмеження прав і свобод людини і громадянина відображені у нормах міжнародного права. Прикладом може бути Міжнародний пакт "Про громадянські і політичні права" від 16 грудня 1966 р. Його ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973р. Він визначає підстави введення режиму надзвичайного стану та обсяг обмеження прав людини в умовах дії такого правового режиму. Зі змісту цього Пакту випливають певні принципи, зокрема: принцип виключної загрози; принцип офіційного оголошення; принцип розмірності; принцип невід'ємності абсолютних прав і свобод; принцип офіційного повідомлення [2, с. 80].

Віденською конвенцією "Про дипломатичні зносини" від 18 квітня 1961 р., щоратифікована Указом Президії Верховної Ради СРСР від 11 лютого 1964 р., на іноземних громадян, які мають дипломатичний імунітет, не поширюються обмеження, що запроваджуються у зв'язку із введенням режиму надзвичайного стану.



Правову основу режиму надзвичайного стану в Україні складає система нормативно-правових актів, головне місце у якій належить Конституції України, як Основному Закону держави, що становить ядро національної правової системи і є базою для розвитку всього українського законодавства, правозастосовної діяльності, правосвідомості та правової культури. Правові засади зазначеного спеціального режиму функціонування держави встановлюються нормами ст. 64; п. 31 ст. 85; п. 19 ст. 92; п.п. 20, 21 ст. 106; п. 10 ст. 138 Конституції України [3].

До системи нормативно-правових актів національного законодавства, які регламентують правовий режим, що є предметом нашого дослідження, входять також такі закони України: “Про правовий режим воєнного стану” [4], “Про правовий режим надзвичайного стану” [5], “Про зону надзвичайної екологічної ситуації” [6], “Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи” [7], “Кодекс цивільного захисту України” [8]; “Про Раду національної безпеки і оборони України” [9], “Про Національну поліцію” [10], “Про Національну гвардію України”, “Про Службу безпеки України”, “Про Збройні Сили України”, “Про прокуратуру”, “Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію”, “Про об’єкти підвищеної небезпеки”, “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях”, “Про боротьбу з тероризмом” та деякі інші; відповідні укази Президента, а також постанови Кабінету Міністрів України, що регулюють питання, які виникають у зазначених умовах; накази, інструкції, правила, що надходять від відповідних державних органів.

Як зазначалося раніше, правовою основою запровадження та дії в країні режиму надзвичайного стану є Конституція України. Саме вона закріплює право Президента України приймати відповідно до закону рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошувати у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації - з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України [3, ст. 106, п. 21]. Ініціювання введення надзвичайного стану та встановлення зон надзвичайної екологічної ситуації в Автономній Республіці Крим або в окремих її місцевостях належить до відання Автономної Республіки Крим [3, ст. 138, п. 10]. Згідно з положенням ч. 5 ст. 5 Закону України “Про правовий режим надзвичайного стану” введення надзвичайного стану на території Автономної Республіки Крим або в окремих її місцевостях може ініціювати Верховна Рада Автономної Республіки Крим. Надзвичайний стан може бути введений на території Автономної Республіки Крим на термін не більш як 60 діб і продовжений Президентом України не більш як на 30 діб.

Важливою є норма Конституції України, яка встановлює, що правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зона надзвичайної екологічної ситуації визначаються виключно законами України [3, ст. 92, п. 19].

Особливу увагу слід звернути на норми Конституції України, які визначають можливість встановлення в умовах режиму надзвичайного стану окремих обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина. За воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55-63 Конституції [3, ст. 64].

У статті 1 Закону [5] надається визначення поняття “надзвичайний стан”. Закон [5] також визначає умови введення надзвичайного стану. Він може бути запроваджений лише за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим. Такими підставами можуть бути: 1) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров’ю значних верств населення; 2) здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об’єктів життєзабезпечення; 3)

виникнення між національних міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування; 4) виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи; 5) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства; 6) масовий перехід державного кордону з території суміжних держав; 7) необхідність відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади.

З урахуванням законодавчих приписів Указом Президента України про введення надзвичайного стану в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей на період надзвичайного стану можуть запроваджуватися такі заходи: 1) встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де вводиться надзвичайний стан; 2) обмеження руху транспортних засобів та їх огляд; 3) посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства; 4) заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом; 5) заборона страйків [5, ст. 16]. Крім цього може передбачатися застосування додаткових заходів режиму надзвичайного стану у зв'язку із надзвичайними ситуаціями техногенного або природного характеру, до яких належать: 1) тимчасова чи безповоротна евакуація людей з місць, небезпечних для проживання, з обов'язковим наданням їм стаціонарних або тимчасових жилих приміщень; 2) встановлення для юридичних осіб квартирної повинності для тимчасового розміщення евакуйованого або тимчасово переселеного населення, аварійно-рятувальних формувань та військових підрозділів, залучених до подолання надзвичайних ситуацій; 3) тимчасова заборона будівництва нових, розширення діючих підприємств та інших об'єктів, діяльність яких не пов'язана з ліквідацією надзвичайної ситуації або забезпеченням життєдіяльності населення та аварійно-рятувальних формувань; 4) встановлення карантину і проведення інших обов'язкових санітарних та протиепідемічних заходів; 5) запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності; 6) мобілізація і використання ресурсів підприємств, установ та організацій, незалежно від форми власності, для відвернення небезпеки та ліквідації надзвичайних ситуацій з обов'язковою компенсацією втрат; 7) зміна режиму роботи підприємств, установ, організацій усіх форм власності, переорієнтація їх на виробництво необхідної в умовах надзвичайного стану продукції, інші зміни виробничої діяльності, необхідні для проведення аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт; 8) усунення від роботи на період надзвичайного стану, в разі неналежного виконання своїх обов'язків, керівників державних підприємств, установ і організацій, від діяльності яких залежить нормалізація обстановки в районі надзвичайного стану та покладення тимчасового виконання обов'язків зазначених керівників на інших осіб [5, ст. 17]. При цьому, як зазначається у ст. 24 згаданого вище Закону, введення надзвичайного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання, для будь-яких обмежень права на життя, на свободу думки, совісті, релігії в розумінні цих прав і свобод, прийнятому в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та законах України. Таким чином, будь-які спроби використати запровадження надзвичайного стану для захоплення влади або зловживання нею спричиняють відповідальність згідно із законом.

У разі введення режиму надзвичайного стану у зв'язку з масовими порушеннями громадського порядку додатково можуть здійснюватися такі заходи, як: 1) запровадження комендантської години (заборона перебувати на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень особи у встановлені години доби); 2) перевірка документів у громадян, а в необхідних випадках – проведення особистого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу і вантажів, службових приміщень та

житла громадян; 3) заборона призовникам і військовозобов'язаним змінювати місце проживання без відома відповідного військового комісаріату; 4) обмеження або тимчасова заборона продажу зброї, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин, а також алкогольних напоїв та речовин, вироблених на спиртовій основі; 5) тимчасове вилучення у громадян зареєстрованої вогнепальної і холодної зброї та боєприпасів, аупідприємств, установ і організацій також навчальної військової техніки, вибухових, радіоактивних речовин і матеріалів, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин; 6) заборона виготовлення і розповсюдження інформаційних матеріалів, що можуть дестабілізувати обстановку; 7) регулювання роботи цивільних теле- та радіоцентрів, заборона роботи аматорських радіо передавальних засобів та радіо випромінювальних пристроїв особистого і колективного користування; 8) особливі правила користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі; 9) порушення у порядку, визначеному Конституцією і законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Разом із цим ч. 2 ст. 64 [3] дає підстави зрозуміти, що обмеження конституційних прав і свобод людини не може бути абсолютним і має свої хронологічні, процедурні та предметні межі. Обмеження прав людини завжди має тимчасовий характер і є вимушеною мірою чи заходом, що застосовуються у виключних випадках. Обмеження конституційних прав і свобод здійснюється лише в чітко визначеному порядку й встановленим колом суб'єктів. Будь-які інші спроби обмежити права людини є незаконними і спричиняють юридичну відповідальність. Конституція України передбачає вичерпний перелік прав людини, які не можуть бути обмежені за жодних обставин. Зокрема, не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені такими статтями Конституції України: ст. 24 – рівність конституційних прав і свобод громадян та їх рівність перед законом; ст. 25 - право на громадянство; ст. 27 - право на життя, право на захист свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань; ст. 28 - право на повагу до гідності; ст. 29 - право на свободу та особисту недоторканність; ст. 40 - право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів; ст. 47 - право на житло; ст. 51 - право на шлюб за вільною згодою жінки і чоловіка; ст. 52 - право на рівність дітей у своїх правах незалежно від походження; ст. 55 - право на захист прав і свобод у судовому порядку; ст. 56- право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень; ст. 57 - право знати свої права і обов'язки; ст. 58 - право не відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення; ст. 59 - право на правову допомогу; ст. 60 - право на невиконання явно злочинного розпорядження чи наказу; ст. 61 - право не бути двічі притягненим до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; ст. 62- презумпція невинуватості; ст. 63 - право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист.

Закон України "Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України " визначає правові засади організації та порядку діяльності Служби правопорядку, її загальну структуру, функції та повноваження, у тому числі й в умовах введення режиму надзвичайного стану.

Механізм здійснення організованого вивезення (виведення) населення із зон можливого впливу наслідків надзвичайної ситуації або надзвичайної ситуації і розміщення його поза зонами дії вражаючих факторів джерел надзвичайної ситуації у разі виникнення безпосередньої загрози життю та заподіяння шкоди здоров'ю населення, а також заходів з евакуації матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх

пошкодження або знищення, визначається “Порядком проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій”, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 р. № 841.

Регулювання питань здійснення заходів цивільного захисту в державі, визначення складу органів управління та сил цивільного захисту, планування діяльності єдиної державної системи цивільного захисту, порядок виконання нею завдань та організація взаємодії здійснюються згідно з Положенням про єдину державну систему цивільного захисту, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 р. № 11.

Механізм функціонування єдиної державної системи запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків (далі - єдина державна система), рівні терористичних загроз та заходи реагування суб'єктів боротьби з тероризмом на загрозу вчинення або вчинення терористичного акту регламентуються Положенням про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 р. № 92.

Перелік надзвичайних ситуацій, які можуть виникнути в Україні, та їхні коди визначаються Національним класифікатором України “Класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019:2010”, що затверджений наказом Держспоживстандарту від 11.10.2010 р. № 457. Національний класифікатор “Класифікатор надзвичайних ситуацій” застосовують для збирання адміністративних даних та організації взаємодії органів центральної виконавчої влади, відомств, організацій, підприємств під час вирішування питань, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями.

Класифікація надзвичайних ситуацій за їх рівнями здійснюється на підставі “Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.03.2004 р. № 368. Метою такої класифікації є забезпечення організації взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій у процесі вирішення питань, пов'язаних з надзвичайними ситуаціями та ліквідацією їх наслідків.

Підбиваючи підсумок викладеному, зазначимо, що регламентація основних питань запровадження та дії надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях проведена доволі детально.

Однак питання, пов'язані з організацією службово-бойової діяльності Військової служби правопорядку в районі надзвичайного стану, потребують подальшого розвитку, конкретизації та систематизації з метою створення комплексної системи нормативно-правових приписів, спрямованих на детальну регламентацію дій щодо утворення системи військового управління і забезпечення функціонування її складових в умовах введення надзвичайного стану в державі чи окремих її регіонах. Одним із головних завдань такої системи необхідно визначити забезпечення недопущення узурпації державної влади, безконтрольного і надмірного обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина, зловживання повноваженнями з боку посадових осіб та військових службових осіб у процесі реалізації повноважень в умовах дії такого спеціального режиму.

#### **Список використаних джерел:**

1. Скакун О. Ф., Подберезский Н. К. Теория права и государства: учебник. Харьков, 1997. 496 с.
2. Рушайло В. Б. Административно-правовые режимы: монография. Москва: Щит - М, 2000. 264 с.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 06.04.2000 р. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 28. Ст. 224 (із змінами).
5. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 23. Ст. 176 (із змінами).

6. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13.08.2000 р. Голос України. 2000. № 147 від 15.08.2000 р. (із змінами).
7. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27.02.1991 р. Голос України. 1991. № 55 від 21.03.1991 р. (із змінами).
8. Кодекс цивільного захисту України: Кодекс України від 02.10.2012 р. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 34-35. Ст. 458.
9. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 р. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 35. Ст. 237.
10. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379.
11. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 32. Ст. 225.

*Крилов О.О., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони імені  
Івана Черняхівського, майор*

### **ДУШПАСТИРСЬКА ОПІКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ**

Створення служби військового духовенства (капеланської служби) розпочалося одночасно зі створенням вітчизняних Збройних Сил. Але тільки з початком збройної агресії Російської Федерації це питання було зрушене з місця. Річ у тім, що в умовах надзвичайних морально-психологічних та фізичних навантажень стала очевидною нагальність підтримання потрібного морально-психологічного стану. Одним зі шляхів було задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців.

Зрозуміло, що без досвіду і спільного бачення оперативно розв'язати це питання на законодавчому рівні було не можливо. Тому перші кроки з залучення релігійних організацій до роботи у війську відбувалося на волонтерських засадах. Такий підхід дав змогу не лише оперативно вжити заходів для задоволення релігійних потреб військовослужбовців, а й накопичити необхідний досвід для подальшого його віддзеркалення у законодавчих актах: спочатку в розпорядженні Кабінету міністрів України від 02.07.2014 № 677-р “Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії, Державній прикордонній службі”, а через два роки у наказі Міністерства оборони України від 14.12.2016 № 685 “Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України.”

Цим Положенням було визначено основні завдання, порядок діяльності структурних підрозділів (посадових осіб) Міністерства оборони України, Збройних Сил України з питань організації діяльності служби військового духовенства (капеланської служби) та права і обов'язки військових священиків (капеланів).

У ньому наголошувалося, що структурні підрозділи (посадові особи) з питань служби військового духовенства (капеланської служби) та військові священики (капелани) у своїй діяльності керуються Конституцією України, законами України, постановами Верховної Ради України, указами Президента України, актами Кабінету Міністрів України та цим Положенням.

Також було дано визначення ряду дефініцій. Так, військові священики (капелани) - це фізичні особи, які мають духовну освіту, є священнослужителями зареєстрованої в Україні релігійної організації, пройшли відбір та прийняті на роботу на посади працівників у військових частинах, військових навчальних закладах, установах та організаціях

Збройних Сил України для задоволення релігійних потреб особового складу. Капеланську службу становлять структурні підрозділи (посадові особи) з питань служби військового духовенства (капеланства) (далі - СВД(К)) та військові священики (капелани).

Крім того були виведені і закріплені законодавчо принципи, на основі яких здійснюється діяльність структурних підрозділів (посадових осіб) з питань СВД(К) щодо задоволення релігійних потреб. Серед них: забезпечення конституційного права громадян на свободу світогляду і віросповідання; добровільність участі військовослужбовців у богослужіннях, релігійних обрядах та інших заходах; рівність представників всіх віросповідань, які проходять службу у Збройних Силах України, щодо задоволення їх релігійних потреб; невтручання військового командування у діяльність релігійних організацій; невтручання релігійних організацій у діяльність військового командування; повага, толерантне ставлення до віруючих та військових священиків (капеланів) усіх релігійних організацій; використання будівель та приміщень, які збудовані, відновлені чи пристосовані для здійснення культових потреб на території військових частин, установ та організацій, на основі рівності представників всіх релігійних організацій.

Визначеним став і порядок співпраці військового відомства з капеланською службою. Так, у рамках організації діяльності СВД(К) структурні підрозділи (посадові особи) Міністерства оборони України та Збройних Сил України здійснюють взаємодію з Радою у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України (далі - РДпО) та уповноваженими від релігійних організацій щодо співробітництва зі Збройними Силами України (далі - уповноважені від релігійних організацій) [1].

Таким чином, душпастирська опіка військовослужбовців стала одним із шляхів реалізації внутрішньо-комунікаційної роботи в Збройних Силах України. А внутрішньо-комунікаційної робота, своєю чергою, є одним із напрямків інформаційно-пропагандистського забезпечення військових частин (підрозділів), військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних Сил України, що здійснюється в системі інформаційної роботи посадових осіб органів військового управління, командирів (начальників) через сукупність дій, пов'язаних з обробкою і передачею інформації до особового складу шляхом спілкування [2].

Що ж таке душпастирська опіка? Розглянемо, напрямком якої складової вона є і чим реалізується в повсякденному житті військовослужбовців. Перш за все, душпастирська опіка – це комплекс заходів, спрямованих на здійснення етичної, моральної, духовної підтримки, сприяння формуванню особистої стійкості, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, а також підтримку належного морально-психологічного стану особового складу. По-друге, душпастирська опіка являється одним із напрямків задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовця і в свою чергу реалізується шляхом релігійного служіння, релігійно-освітньою роботою і соціально-доброчинною діяльністю.

Релігійне служіння відбувається шляхом проведення молитов, богослужінь, благословень, урочистих та поминальних заходів, релігійних обрядів, ритуалів тощо.

Релігійно-освітня робота проводиться шляхом формування у особового складу Збройних Сил України моральних якостей на основі братерства, мужності, хоробрості, відповідальності, поміркованості, стійкості, дисциплінованості та розсудливості шляхом ознайомлення з історією національного, культурного та релігійного становлення української державності, основами релігійного вчення.

Соціально-доброчинна діяльність здійснюється шляхом налагодження партнерських відносин з представниками релігійних, благодійних (волонтерських), громадських організацій та органами місцевого самоврядування з метою надання всебічної допомоги (підтримки), турботливого ставлення до військовослужбовців та членів їх сімей, а також участі у реабілітації особового складу.

Душпастирська опіка військовослужбовців відіграє дуже велику роль як в системі військового духовенства, так і в системі морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Так як на капеланів покладається кропотлива робота як в повсякденній

діяльності військовослужбовців, так і в ході виконання особовим складом завдань за призначенням. Капеланів також можна порівняти в деяких випадках з військовими психологами. Як показав досвід, на початку війни, коли священики виконували свій священний обов'язок в районі проведення Антитерористичної Операції на волонтерських засадах, вони піднімали бойовий дух в тяжкі хвилини для військовослужбовців для покращення їхнього морально-психологічного стану, який постійно необхідний солдату для виконання завдання за призначенням. Військовослужбовці, як нікому, могли сповідатися капелану і попросити духовної підтримки в нелегкі часи далеко від своїх домівок, матерів, дружин та коханих.

На сьогодні у Збройних Силах України введено 128 посад "військовий священик (капелан)". Діяльність військових священників (капеланів) дає можливість забезпечити фахову духовно-моральну опіку особового складу Збройних Сил України у процесі формування та підтримання його морально-психологічного стану на рівні, який дозволяє виконувати завдання за призначенням, а також сприяє національно-патріотичному вихованню військовослужбовців. Сьогодні, коли на території нашої держави йде війна, діяльність військових священників (капеланів) у військах - є необхідною та доцільною. І на всіх рівнях командирської діяльності використовуючи досвід роботи військових священників (капеланів) у 2014-2020 роках, необхідно систематизувати та вдосконалювати форми і методи діяльності служби задоволення духовно-релігійних потреб з метою якісного забезпечення реалізації особовим складом Збройних Сил України конституційного права на свободу світогляду та віросповідання [3].

Таким чином, головною метою впровадження у Збройних Силах України ефективної системи душпастирської опіки та створення інституту військового духовенства (капеланства) є забезпечення конституційного права особового складу на свободу совісті та віросповідання, створення здорового психологічного клімату у військових колективах, родин військовослужбовців, посилення військово-патріотичного виховання, формування засад моральності та духовності, об'єднання зусиль Війська і Церкви у належному формуванні багатого внутрішнього світу захисника Батьківщини та створення позитивної мотивації до військової служби.

#### **Список використаних джерел:**

1. Наказ Міністерства оборони України від 14.12.2016 № 685 "Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України."
2. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 04.01.2017 м. Київ № 4 "Про затвердження Інструкції з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України."
3. Доктрина "Задоволення духовно-релігійних потреб в Об'єднаних операціях" [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dovidnykmpz.info/ipz/doktryna-zadovolennia-dukhovno-relihiynykh-potreb-v-ob-iednanykh-operatsiiah/>

**Кривець Л.В.**, доктор філософських наук, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії (соціально-гуманітарних проблем) кафедри суспільних наук Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

#### **ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА НАТО. ПРАКТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ**

Політику щодо впровадження принципу гендерної рівності НАТО реалізує шляхом виконання Резолюцій Ради Безпеки ООН щодо жінок, миру та безпеки. Ці Резолюції (1325, 1820, 1888, 1889, 1960, 2106, 2122, 2422, 2467, 2493) визнають непропорційний вплив військових конфліктів на чоловіків та жінок, хлопців і дівчат та закликають до повної і рівноправної участі жінок на всіх рівнях запобігання конфліктам, а також до захисту від сексуального насильства [1].

Реалізація гендерної політики НАТО включає в себе збір та аналіз інформації про особливості забезпечення принципу гендерної рівності та імплементації Резолюції РБ ООН 1325 та наступних Резолюцій РБ ООН у збройних силах країн-членів НАТО та країнах-партнерах. Крім того, впровадження інституту гендерних радників та гендерних координаційних груп забезпечує належну координацію з гендерних питань з командними структурами НАТО та штаб-квартирою НАТО, сприяє діалогу з країнами-партнерами щодо відповідних гендерних питань та здійснює зв'язки з міжнародними організаціями та агенціями, що займаються інтеграцією гендерної перспективи у військову сферу [1].

Відповідно до Доктрини об'єднаних сил NATO STANDARD AJP-01 (Edition E Version 1), гендерний фактор повинен враховуватись на всіх етапах операцій НАТО. Чоловіки та жінки повинні брати рівну участь задля досягнення всеосяжного і тривалого вирішення конфлікту. НАТО виступає за повне виконання резолюцій Ради Безпеки ООН щодо «Жінок, миру та безпеки» по всім ключовим завданням.

Гендерна рівність, відповідно до Директив НАТО це рівні права, рівні можливості, рівна відповідальність та доступ до ресурсів для чоловіків, жінок, хлопців та дівчат. Рівність не означає, що жінки та чоловіки стануть однаковими, але права, обов'язки та можливості жінок і чоловіків мають не залежати від статі [3].

Гендерна інтеграція - стратегія досягнення гендерної рівності у збройних силах країн-членів та партнерів НАТО через активізацію залучення жінок та чоловіків до ефективного виконання завдань за призначенням на всіх рівнях, з метою врахування інтересів та досвіду обох статей [3]. В результаті такого підходу, жінки у країнах Альянсу на рівні з чоловіками проходять військову службу і обіймають керівні посади.

Оцінка перспектив гендерної інтеграції спрямована на визначення гендерно-зумовлених відмінностей у соціально-професійному розвитку та ставленні до жінок та чоловіків в означеному контексті, що відображено в їх соціальних ролях та взаємодії, в розподілі праці, владних повноважень та доступі до ресурсів. У діяльності стратегічних команд НАТО, оцінка перспектив гендерної інтеграції була підставою для виконання положень Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», а також додаткових гендерних директив. Мета їх полягає в тому, щоб враховувати специфіку ментальності, поведінки та потреб чоловіків і жінок у контексті НАТО [3].

Значну роль на шляху до реалізації гендерної політики Північноатлантичний альянс відводить питанню впровадження гендерної освіти в країнах-членах НАТО та країнах-партнерах та формуванню у цивільних та військових співробітників НАТО відповідних гендерних компетенцій. З 2013 року роль лідера у сфері гендерної освіти НАТО належить Скандинавському центру з питань гендеру у військових операціях (NCGM), де запровадженна значна кількість освітніх програм для військових лідерів усіх рівнів, проводиться підготовка радників з гендерних питань і здійснюється процес підвищення кваліфікації викладачів вищих військових навчальних закладів [5].

В умовах гібридної війни, яку Україна веде протягом останніх років на Сході України, питання оптимізації гендерної політики у секторі безпеки і оборони України набуло особливої актуальності. Значною мірою це зумовлено необхідністю враховувати потреби, можливості, інтереси та досвід всіх категорій населення, які залучені до процесу врегулювання конфлікту на Сході України та забезпечення миру в країні [1].

Політика розширення можливостей для жінок в українському війську цілком відповідає відповідній політиці Північноатлантичного альянсу. Слід зазначити, що Збройні Сили України протягом останніх десяти років досягли значного прогресу у справі залучення жінок до війська. Відповідно до інформації Головного управління персоналу



Генерального штабу Збройних Сил України, на вересень 2019 року у Збройних Силах України проходять службу 27074 жінки, з них 949 – старші офіцери. Важливо відмітити, що в минулому році у війську проходило службу 24897 жінок, а у 2008 році їх було лише 1800. Статус учасника бойових дій за участь в АТО та ООС наразі надано 9916 жінкам [2].

Наразі, у Збройних Силах України впроваджене значне коло реформ, спрямованих на професіоналізацію, демократизацію українського війська та наближення його спроможностей до вимог стандартів НАТО. Врахування принципу гендерної рівності є однією з вимог відповідності українського війська етичним засадам і цінностям, закладеним у політику Альянсу [4].

Упродовж останніх п'яти років поступово відбувалося вдосконалення й українського законодавства щодо забезпечення рівних умов проходження служби для жінок та чоловіків. Дівчата вперше отримали змогу вступати до військових ліцеїв. Крім того, в уряді розробляють проєкт першого в Україні Центру гендерних компетенцій. Він опікуватиметься впровадженням гендерних стандартів в армії за принципом НАТО.

У 2016 році в Україні було затверджено Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року. Цього року має бути розроблено і затверджено план на наступні п'ять років. Обговорення його положень нині триває в контенті стратегічних сесій із залученням представників Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського

27 жовтня 2018 року, в Україні набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних силах України та інших військових формуваннях». Він забезпечує рівність прав чоловіків і жінок під час проходження військової служби та підвищує правовий захист жінок під час проходження ними військової служби [7].

Наразі, у Збройних Силах України жінки мають право виконувати обов'язки військової служби майже на рівних засадах з чоловіками. Проте, на даний час для жінок залишається заборона комплектування посад офіцерського складу, які пов'язані із використанням вибухових речовин, водолазними роботами. Закриті також усі посади на підводних човнах і надводних кораблях, в управліннях бригад надводних кораблів, (крім спеціальностей морально-психологічного та медичного забезпечення), посади протипожежної охорони, пов'язані з безпосереднім гасінням пожеж, а також логістичного забезпечення, робота на яких пов'язана з отруйними речовинами. Не відкриті деякі посади для жінок і у військових частинах спеціального призначення [6].

В Міністерстві оборони України і Генеральному штабі Збройних Сил України заплановано та здійснено низку заходів з реалізації Національного Плану з виконання резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 “Жінки, мир, безпека” на період до 2020 року. Було призначено радників з гендерних питань керівників стратегічного та частково оперативного рівнів, також у Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського та вищих військових навчальних закладах тактичного рівня було внесено зміни до програм навчальних дисциплін і значно розширено тематику навчальних програм з урахуванням гендерного компоненту.

Для інтеграції принципу гендерної рівності в сектор безпеки та оборони України та більш глибокого розуміння гендерної політики НАТО у 2019 році в Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського створено навчальний курс у системі дистанційного навчання з питань гендерної рівності і основ гендерної політики для представників сектору безпеки та оборони України. Курс є інтерактивним, що дозволяє використовувати в навчальному процесі сучасні комп'ютерні технології, відео матеріали та проводити тестування слухачів в режимі онлайн. Цей курс дає можливість ознайомитись з нормативно-правовою базою, результатами сучасних наукових

досліджень з гендерних питань широкому колу курсантів, слухачів і студентів та викладачів усіх вищих військових навчальних закладів України [6].

Важливо додати, що у Комітеті Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони і розвідки розпочато роботу щодо розробки нової редакції загальновійськових статутів Збройних Сил України. До складу робочої групи Комітету включено представників Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України і Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. З метою активізації процесів досягнення Збройними Силами України відповідності критеріям членства в НАТО шляхом прискорення внутрішньодержавних реформ, переведення сектору безпеки та оборони України на стандарти НАТО та покращення взаємодійності Збройних Сил України з арміями держав-членів НАТО члени робочої групи враховують в структурі і змісті проекту загальновійськових статутів Збройних Сил України загальні принципи та положення, які визначають засади військової служби в арміях країн-членів НАТО включно з принципом гендерної рівності [1].

#### **Список використаних джерел:**

1. Салкуцан С., Кримець Л. Гендерна політика НАТО: історичний аспект і досвід інтеграції / С. Салкуцан, Л. Кримець // Наука і оборона. – 2019. – № 3. – С. 21-24.
2. Тетяна Мороз. Кількість жінок у нашому війську за десять років збільшилась у 15 разів [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/news/2019/09/17/kilkist-zhinok-u-nashomu-vijsku-za-desyat-rokiv-zbilshilas-u-15-raziv/>
3. I-Strategic Command Directive (BI-SCD) 040-001 (INTEGRATING UNSCR 1325 AND GENDER PERSPECTIVE INTO THE NATO COMMAND STRUCTURE) [електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.nato.int/issues/women\\_nato/2017/Bi-SCD\\_40-1\\_2Rev.pdf](https://www.nato.int/issues/women_nato/2017/Bi-SCD_40-1_2Rev.pdf)
4. Професійна та гендерна ментальність військовослужбовців Збройних Сил України: формування на засадах європейських цінностей : навч. посіб. / за заг. ред. Л. В. Кримець. – К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2018. – 188 с.
5. NATO and EU Military Leadership discuss Gender in Military Operations / [електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.nato.int/cps/en/natohq/news\\_169962.htm?selectedLocale=en](https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_169962.htm?selectedLocale=en)
6. Салкуцан С., Кримець Л., Особливості формування гендерної ментальності в Збройних Силах України з урахуванням досвіду провідних країн-членів НАТО / С. Салкуцан, Л. Кримець // Вісник Національного університету оборони України. – 2019. – № 2(52). – С. 102-111.
7. Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних силах України та інших військових формуваннях"[електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-viii>

*Кузовков С.О., слухач КШІ, Національного  
Університету Оборони України імені Івана  
Черняхівського, капітан 3 рангу*

#### **МОЗКОВИЙ ШТУРМ – ІНСТРУМЕНТ ЗМІНИ МИСЛЕННЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ОФІЦЕРА**

Реформування Збройних Сил України за стандартами НАТО є одним із найголовніших завдань для зміцнення обороноздатності України. Насамперед це потрібно, щоб українська армія була надсучасною та максимально сумісною зі збройними силами

держав – членів Альянсу. Для відповідності вимогам НАТО наша держава зараз впроваджує різні закони та акти, що регламентують стандарти для військових.

Євроінтеграційні процеси, учасником яких є Україна, висувають нові вимоги щодо рівня підготовки офіцерів Збройних Сил України, та вироблення в них нових навичок творчого та критичного мислення. Завдання щодо створення сучасної професійної армії північноатлантичного типу, яке стоїть перед керівництвом Держави, потребує реформування системи підготовки особового складу з урахуванням загальноєвропейських стандартів.

В умовах неоголошеної війни з Російською Федерацією, військовослужбовцям Збройних Сил України потрібно використовувати найбільш дієві методи планування бойових дій. Національні підходи щодо планування не передбачають проведення процедур мозкового штурму.

**Мозковий штурм** - це оперативний метод вирішення проблеми (завдання) на основі стимулювання творчої активності, при якому учасникам обговорення пропонують висловлювати якомога більшу кількість різноманітних варіантів рішення завдання. Потім із загальної кількості висловлених ідей відбирають найбільш вдалі, які можуть бути використані на практиці.

Метою мозкового штурму, як колективного творчого процесу, є пошук нестандартних, нетрадиційних ідей для виконання складних завдань і пошуку рішення щодо їх досягнення.

Країни НАТО використовують метод мозкового штурму під час вироблення замислу. Він також офіційно входить до процесу планування спеціальних операцій (Special Decision Making Process) у Збройних Силах країн НАТО.

В Силах Спеціальних Операцій Збройних Сил України цей метод вже протягом двох років активно використовується і вдосконалюється. Нижче наведений варіант алгоритму і правил проведення мозкового штурму, що використовується в одній із частин Сил Спеціальних Операцій.

Правил і жорстких обмежень проведення мозкового штурму немає. Кожен командир може сам визначати алгоритм проведення мозкового штурму.

**Організація мозкового штурму полягає в наступних етапах:**

**1. Постановка проблеми.**

Перед початком штурму рекомендується відвести певний час на додаткове уточнення досліджуваної проблеми (способів виконання завдання). Це дозволить ще раз налаштувати всіх «на одну хвилю», упевнитися в тому, що всі учасники намагаються вирішити одне і те ж завдання і ще раз переконатися, що воно поставлено вірно. Також на даному етапі проводиться відбір учасників і розподіл їх ролей, призначається модератор, котрий буде слідкувати за процесом проведення штурму і правилами.

**2. Визначення правил:**

- дотримуватись основної теми;
- комбінації простих ідей можуть стати основою для складних;
- командна робота - перш за все;
- не давити авторитетом на менш досвідчених військовослужбовців;
- не критикувати ідеї;
- не заграватись.

**3. Вивчення основних чинників.**

Тепер учасники повинні визначити фактори, які мають значний вплив на хід виконання завдання. Це можуть бути природні (кліматичні) умови, правовий стан в країні, противник, та наявність в нього сучасного озброєння і техніки, тощо.

**4. Початок штурму.**

Для проведення мозкового штурму можуть створюється дві підгрупи. До першої групи входять люди – «генератори ідей», які пропонують рішення. А друга група складається з так званої комісії, що займається обробкою запропонованих рішень.

У мозковому штурмі бере участь група людей, що складається з командира/заступника і фахівців за напрямками. Як тільки командир/заступник поставив основне завдання, фахівці починають висловлювати свої ідеї.

Протягом всього процесу вироблення варіантів дій потрібно записувати всі озвучені пропозиції. І вже після цього здійснюється їх відбір, аналіз і розвиток. Результатом і стає найбільш ефективний і оригінальний спосіб вирішення варіантів дій.

#### **5. Відбір, систематизація, класифікація, оцінка і відсіювання ідей.**

Заключний, але важливий етап. Потрібно розуміти, що за допомогою цього етапу стає можливим виділити по-справжньому ефективні ідеї і привести весь мозковий штурм до спільного знаменника. На противагу попередніх етапів, оцінка і критика вітаються. А то, наскільки даний етап пройде успішно, залежить від узгодженості роботи учасників і загальним контролем їх думок щодо розв'язуваного завдання і запропонованих рішень.

Для відсіювання варіантів можна використовувати SWOT аналіз. Абревіатура цього терміну включає перші букви елементів аналізу і розшифровується як:

- Strengths (сильні сторони);
- Weaknesses (слабкі сторони);
- Opportunities (можливості);
- Threats (загрози).

За нею слабкі варіанти відсіюються і залишаються найбільш придатні. За власним досвідом проведення мозкового штурму визначено наступні принципи:

**Модифікація ідей.** Іноді вдалим є поєднання декількох ідей разом, це дозволяє використати найкращі ідеї з декількох варіантів і отримати гарний результат.

**Візуальне відображення.** Також для більш чіткого уявлення ідеї, її потрібно зробити візуальною. Схематично, графічно чи іншими способами, тому що не всім може бути зрозуміла ідея. Для зручності прийняття підвищення результативності мозкового штурму слід використовувати маркерні дошки, плакати, схеми, таблиці, тощо.

**Відповідність критеріям.** Для оцінки і відбору ідей необхідно визначити критерії. Ідея має відповідати критеріям командира та керівних документів. Критеріями можуть бути: доцільність, прийнятність, оригінальність, простота, відсутність втрат, стійкий зв'язок, тощо.

Враховуючи всі ці фактори, варіанти дій, або ідеї висвітлюється на загальне обговорення.

#### **Переваги методу мозкового штурму:**

- велика кількість гарних ідей, які в звичайному робочому процесі, можливо, навіть не були б розглянутими;
- спільна робота колективу, використання максимум свого потенціалу, посилення довіри і позитивного настрою;
- можливість проявити себе кожному військовослужбовцю - навіть тим, хто зазвичай відмовчується;
- можливість виявити слабкі місця колективу.

#### **Недоліки:**

- трапляється, що активність проявляють одна-дві людини, а інші просто чекають закінчення заходу;
- процес буває досить тривалим, якщо ідей багато (всі їх потрібно обговорити);
- метод може виявитися малоефективним, якщо співробітники не звикли працювати в команді;
- є ймовірність, що хтось із учасників буде прагнути пригнічувати недосвідчених і слабших колег, намагаючись залишити за собою авторство ідей і прорватися, таким чином, в лідери.

#### **Помилки, яких слід уникнути протягом мозкового штурму:**

- не призначено модератора/очільника процесу;
- не визначені правила і порядок проведення;
- немає конкретного завдання;

- відсутність інтересу;
- відсутність досвіду;
- впертість і скептичний настрій.

У даний час мозковий штурм продовжує залишатися одним із найбільш використовуваних і ефективних методів створення різноманітних ідей, потужним інструментом творчого вирішення проблем і прийняття управлінських рішень в різних галузях.

Викладені дані демонструють ефективність методу мозкового штурму і пояснюють його актуальність і ефективність для впровадження в досвід Збройних Сил України. Метод, вже протягом декількох років вже активно використовується підрозділами Сил Спеціальних Операцій Збройних Сил України для вирішення складних і надскладних завдань.

Отже, головною метою мозкового штурму є вихід за рамки традиційного мислення і пошуку саме тієї ідеї, яку неможливо визначити шляхом стандартного процесу прийняття рішень.

Таким чином вивчення і впровадження методу мозкового штурму покращить планування бойових завдань, розвине розумову діяльність військовослужбовців, матиме позитивний вплив на колектив в цілому, змусить працювати весь особовий склад, дозволить виробляти найбільш ефективні ідеї, або варіанти виконання завдання.

Головною цінністю мозкового штурму є спільна діяльність військовослужбовців, кожний з яких має свій досвід, бачення ситуації і знання, створює синергетичний ефект, який в декілька разів збільшує результат пошуку рішень складних завдань і призводить до успіху.

*Кузіна В.Д. викладач кафедри загальновійськових дисциплін (з курсом фізичної підготовки) Української військово-медичної академії, кандидат психологічних наук, майор*

## **АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ**

В умовах реформування Збройних Сил України та їх протидії військовій агресії на сході країни, одним із завдань військового командування повинно стати удосконалення організаційної структури та якості роботи юридичної служби Міноборони.

Правова робота в Україні здійснюється спеціально утвореними структурними підрозділами органів державної влади та управління – юридичними службами. Вона направлена на вирішення завдань, які стоять перед цими органами, зміцнення державної дисципліни і законності, попередження правопорушень, охорону прав і законних інтересів організацій і громадян. У Збройних Силах України правова робота представляє собою комплекс правових заходів та засобів, які здійснюються органами військового управління, військового командування, їх юридичними службами (підрозділами), командирами (начальниками), штабами всіх рівнів, органами з гуманітарних питань з метою реалізації у повсякденній життєдіяльності військ вимог законодавства України, наказів і директив Міністра оборони України, начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України.

У відповідності до Положення про юридичну службу Міністерства оборони України, затвердженого наказом Міноборони від 16.05.2016 року № 259 «Питання юридичної служби Міністерства оборони України», основними завданнями підрозділів юридичної служби Міноборони є організація правової роботи, спрямованої на правильне застосування, неухильне дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства,

інших нормативних актів у Міноборони, Генеральному штабі Збройних Сил України, органах військового управління, військових частинах (установах, організаціях), підприємствах, представництво інтересів Міноборони, Генерального штабу Збройних Сил України, органів військового управління, військових частин (організацій, установ), підприємств у судах, а також правильне застосування, неухильне дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства їх посадовими особами під час виконання покладених на них завдань. Крім того, під час збройного конфлікту військовослужбовці юридичної служби виконують обов'язки юридичних радників відповідних командирів (начальників) згідно з нормами міжнародного гуманітарного права [4].

Отже юридична служба апарату Міноборони, відповідно до покладених на неї завдань:

- організовує та бере участь у забезпеченні реалізації державної правової політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва, розроблення пропозицій щодо її вдосконалення та в установленому порядку внесення їх на розгляд Президентові України та Кабінету Міністрів України;

- безпосередньо розробляє та бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів з питань, що належать до компетенції Міноборони;

- перевіряє на відповідність законодавству і міжнародним договорам України проектів наказів та інших актів, що подаються на підпис Міністру оборони України, погоджує (візує) їх за наявності віз відповідних керівників заінтересованих структурних підрозділів та органів військового управління;

- проводить юридичну експертизу проектів нормативно-правових актів, підготовлених структурними підрозділами Міноборони та органами військового управління, за результатами якої готує висновки за формою, що затверджується Міністерством юстиції України, погоджує їх за наявності віз керівників заінтересованих структурних підрозділів та органів військового управління;

- переглядає разом із структурними підрозділами Міністерства оборони України та органами військового управління нормативно-правові акти та інші документи з питань, що належать до їх компетенції, з метою приведення їх у відповідність із законодавством;

- інформує керівництво Міноборони про необхідність вжиття заходів та організації відповідної роботи щодо внесення змін до нормативно-правових актів та інших документів, визнання їх такими, що втратили чинність [1].

Така робота у Збройних Силах України має певний специфічний характер в порівнянні з іншими державними інститутами держави. У юридичних нормах, які направлені на урегулювання відносин у військовій сфері, відображені ідеї зміцнення обороноздатності держави, підвищення бойової готовності військ (сил). Чітка упорядкованість правовідносин у військовій сфері, твердий військовий правопорядок та міцна військова дисципліна сприяють належному виконанню цього обов'язку.

Специфіка правової роботи у Збройних Силах України також пов'язана із специфікою самих Збройних Сил України, як військового формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності [6]

Так, органи військового управління забезпечують неухильне додержання вимог Конституції України стосовно того, що Збройні Сили України не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкоджання їх діяльності [5].

Це накладає безперечно певну специфіку і на організації правової роботи у Збройних Силах України. Специфічний характер і призначення Збройних Сил України визначає необхідність детальної правової регламентації практично всіх сторін життя і діяльності Збройних Сил і відповідну специфіку правової роботи в умовах забезпечення діяльності цього військового формування держави.

Гарантією законності, правопорядку та військової дисципліни в умовах Збройних Сил України виступає системна, упорядкована, планова, послідовна та ефективна правова робота, яка у системі заходів забезпечення законності у Збройних Силах України посідає основне (центральне) місце і складається із наступних складових правових інституцій: правового забезпечення; правової допомоги; правового виховання (у формах правової підготовки, правової (юридичної) освіти, правового інформування, правової практики).

Правова робота у Збройних Силах України – це комплекс запланованих, системних та систематичних, взаємоузгоджених та поєднаних між собою організаційно-правових заходів та засобів, що здійснюються органами військового управління, військового командування, їх юридичними, фінансово-економічними та іншими службами, командирами (начальниками) та штабами всіх рівнів, органами з гуманітарних питань, спрямований на дотримання, виконання, використання та застосування в повсякденній життєдіяльності військ (сил) вимог законодавства України, наказів і директив Міністра оборони України, начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України, інших військових службових осіб направлених на зміцнення законності, правопорядку, військової та трудової дисципліни з метою успішного виконання завдань бойової підготовки і підтримання високої бойової та мобілізаційної готовності військ (сил), захисту прав і законних інтересів органів військового управління, об'єднань, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ, організацій, а також військовослужбовців та членів їх сімей, державних службовців і працівників Збройних Сил України з питань їхньої службової діяльності [3].

Таким чином, правова робота у Збройних Силах України призначена сприяти успішному вирішенню задач, які стоять перед органами військового управління, військового командування забезпечувати законність і державну дисципліну в діяльності командирів (начальників), військових службових (службових) осіб всіх рівнів [2].

Характерним для правової роботи у Збройних Силах України є те, що: керують цією роботою як деякі загальнодержавні органи, так і органи військового управління та військового командування; відповідальність за організацію та стан цієї роботи покладена на фахівців – військових юристів (помічників командирів (начальників) з правової роботи (юрисконсультів військових частин), юридичні служби; вона включає в себе і багатогранну діяльність правоохоронних та інших компетентних органів держави, спрямовану на створення умов для ефективної реалізації та застосування юридичних норм; вона направлена переважно на реалізацію норм військового законодавства, як комплексної галузі законодавства України (сукупності норм конституційного, адміністративного, трудового, цивільного, кримінального, міжнародного та інших галузей права, які діють в умовах Збройних Сил України); у певних випадках вона виходить за рамки військово-правової сфери у площину цивільно-військових відносин.

Цілеспрямована, правильно організована правова робота у Збройних Силах України сприяє покращенню стану справ на всіх ділянках функціонування військового організму, включаючи і такі види діяльності, як здійснення миротворчої діяльності, несення бойового чергування, вартової та внутрішньої служб, зміцненню військової дисципліни, статутних взаємовідносин між військовослужбовцями, удосконаленню дисциплінарної практики, здійсненню всіх видів контролю, службових розслідувань і дізнань, належному матеріально-технічному забезпеченню військ (сил), експлуатації озброєння та військової техніки, міжнародному військово-технічному співробітництву [2].

Таким чином, суть правової роботи, що організовується і проводиться у всіх сферах життєдіяльності військ (сил), в органах військового управління, військового командування зводиться не лише до забезпечення прийняття законних рішень командирами (начальниками), хоча це головне, а розрахована на довготривалу системну перспективу зміцнення та постійного і неухильного підтримання законності та правопорядку у Збройних Силах України.

Отже, правова робота, як і будь-який інший вид діяльності, потребує вивчення, наукового обґрунтування, осмислення, узагальнення і подальшого удосконалення форм її організації, підвищення ефективності її здійснення.

#### Список використаних джерел:

1. Стецюк С. П. Функції юридичної служби міністерства оборони України: поняття та класифікація. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Юридичні науки".* - 2017. - №5.
2. За заг. ред. В.І. Кириленка. *Правова робота в Збройних Силах України: навчальний посібник* К.: РВЦ «Військовий інститут», 2010. 408 с.
3. Гаймур К.С. Особливості правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей: Харківський національний університет Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба: Науковий 12 грудня 2019.
4. [https://www.mil.gov.ua/content/gsc\\_orders/MOU2016\\_259.pdf](https://www.mil.gov.ua/content/gsc_orders/MOU2016_259.pdf)
5. <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-aparatu-ministerstva/yuridichnij-departament/>
6. Кривенко О.В., Качан І.І., *Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах): навчальний посібник* КНУ ім. Т. Шевченка 2008.

*Кучерява Т.О., здобувач науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України (м. Харків).  
<https://orcid.org/0000-0001-8033-9159>*

### ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТАНКІСТІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ НАДІЙНОСТІ

В результаті емпіричного дослідження психологічної надійності членів танкового екіпажу виявлені за критеріями показники засвідчили відмінності індивідуально-психологічних характеристик між групами танкістів з різним рівнем психологічної надійності.

Для діагностики прояву індивідуально-психологічних характеристик танкістів в залежності від показників надійності їх професійної діяльності використано психодіагностичні методики: 16-факторний опитувальник особистості Р. Кеттелла (16-PF), «Дослідження локалізації контролю особистості – модифікований опитувальник «ЛК» О. Ксенофонові, опитувальник В. Моросанові «Стильові особливості саморегуляції поведінки – ССП-98», Методика дослідження тривожності особистості (Ч. Спілбергера, адаптація Ю. Ханіна), Методика діагностики поведінки особистості в конфліктній ситуації К. Томаса (в адаптації Н. Гришиної), Модифікована методика оцінки психологічної атмосфери в колективі і А. Фідлера, «Індекс групової згуртованості» К. Сішора, Методика діагностики спрямованості особистості Б. Басса.

У дослідженні взяли участь військовослужбовці в кількості 93 особи (31 екіпаж), які з 2014 року безпосередньо брали участь в проведенні антитерористичної операції на сході України (ООС) в складі танкових екіпажів. Вік військовослужбовців від 20 до 35 років. Стаж служби у ЗСУ становить від 1 до 10 років. 1 групу склали члени танкових екіпажів у кількості 39 осіб (13 екіпажів), у яких констатували високий рівень надійності (високі показники успішності виконання завдань та низький рівень допущення помилкових дій). 2 групу утворили фахівці-танкісти з низьким та умовно достатнім рівнями надійності у кількості 54



осіб (18 екіпажів), які показали невисокий рівень успішності та високий показник допущення помилкових дій.

За показниками результативно-діяльнісного критерію досліджувані танкісти з високим рівнем психологічної надійності показали в цілому високі показники успішності виконання завдань та низький рівень допущення помилкових дій виконання бойових завдань. Для танкістів з низьким рівнем психологічної надійності характерний невисокий рівень успішності та високий показник допущення помилкових дій виконання бойових завдань.

За показниками емоційно-вольового критерію досліджувані танкісти з високим рівнем психологічної надійності показали в цілому високий рівень емоційної врівноваженості, енергійності, толерантності і поступливості, активність, помірне напруження, низький рівень тривожності (особистісної та ситуативної), високий самоконтроль, здатність регулювати власну поведінку в професійно зумовлених ситуаціях, більш свідомо керувати своїми станами, спонуканнями та діями, впевненість у собі, спокій, готовність долати труднощі, самостійність в плануванні військово-професійної діяльності та її виконання, здатність виділяти значущі умови досягнення цілей, продумувати способи своїх дій.

Для танкістів з низьким рівнем психологічної надійності характерна нижча емоційна стійкість, вища дратівливість, невротичність, заклопотаність, середня толерантність, середній рівень тривожності (помірний рівень особистісної та високий ситуативної), прояви спонтанності поведінки, вища чутливість, менша впевненість у собі, а рівень їх рефлексивності та загальне тло активності й здатність долати труднощі та планувати діяльність нижчі, вони мають труднощі у визначенні цілей діяльності та програми дій, оцінки поточної ситуації, їм важче самостійно сформулювати програму дій.

За показниками мотиваційно-ціннісного критерію досліджувані танкісти з високим рівнем психологічної надійності показали в цілому вищу здатність до рішучості і відповідальності, наполегливості та соціальної нормативності, схильність до обґрунтованого професійного ризику, соціабельність, практичність і реалістичність, вони схильні до застосування нових підходів, новаторства, втілення нестандартних креативних самостійних рішень, мають виразний інтернальний локус контролю (високу самостійність, відповідальність, орієнтовані на досягнення, стійкість до зовнішніх впливів, труднощів), більш орієнтовані на координацію конструктивної взаємодії в групі (психологічний клімат, спілкування) створення доброзичливої атмосфери і попередження конфліктів, успішне розв'язання завдань за призначенням.

Для танкістів з низьким рівнем психологічної надійності характерна менша рішучість та наполегливість, вони мрійливі, оптимістичні, схильні до романтизації професії, уникання ризику, прагнення до прогнозованості, врахування думку колег, мають низьку інтернальність (недостатню самостійність, труднощі в досягненні результату, залежність від зовнішнього контролю), переважно орієнтовані на виконання завдань за призначенням (інтереси справи) та конструктивну взаємодію, підтримання позитивних взаємовідносин з колегами.

За показниками рефлексивно-оціночного критерію досліджувані танкісти з високим рівнем психологічної надійності показали в цілому високий рівень довіри до командира свого екіпажу й колег, відкритості та готовності до співпраці, вищий рівень загального інтелекту, високий прояв серйозності, впевненості й твердості рішень, самодостатність, мають сформовані і стійкі адекватні критерії оцінювання результатів військово-професійної діяльності, регулятивну гнучкість, переважання стилів поведінки в конфлікті компромісу та співробітництва, у них домінує позитивна атмосфера взаємопідтримки, дружніх стосунків, готовності до взаємодопомоги під час спільного виконання завдань за призначенням, високий рівень групової згуртованості в цілому.

Для танкістів з низьким рівнем психологічної надійності характерний середній рівень довіри до командира свого екіпажу й колег, менша відкритість до співпраці, нижчий рівень інтелекту та професійної обізнаності, більша акуратність та поступливість в

рішеннях, вони менш схильні до самоаналізу, критичного ставлення до своїх дій, недостатня стійкість критеріїв успішності діяльності, труднощі у сприйманні та своєчасному реагуванні на нестандартні ситуації, більш залежні від думок та оцінки оточення, переважання стилів поведінки в конфлікті уникнення та суперництва, оцінюють взаємовідносини в екіпажах дещо напруженими, з елементами неузгодженості та байдужості, формальності у відносинах, середній рівень групової згуртованості в цілому.

*Лобода Ю.О., провідний науковий співробітник лабораторії (соціально-гуманітарних проблем) кафедри суспільних наук гуманітарного інституту Національного університету оборони імені Івана Черняхівського, кандидат філософських наук, доцент*

### **ФІЛОСОФІЯ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ**

Слідуючи настанові А.Ейнштейна «Якщо ви хочете дізнатися від фізика-теоретика щось про методи, які він використовує, я можу дати вам таку пораду: не слухайте що він говорить, оцінюйте його досягнення» [7, р. 163], розглянемо філософію воєнної історії як академічну дисципліну.

З часів виникнення історія не була вільна від філософії. Діонісій Галікарнаський приписує Фукидіду тезу про те, що історія – це «філософія в прикладах» (Hoc etiam Thucydides asserere visus est, historiam sic describens, quasi sit per exempla philosophia) [4, р. 398] і, згідно з думкою сучасних дослідників, робить це не без підстав [15]. Дійсно, якщо історик не хоче лише перераховувати події у хронологічній послідовності, він неминуче стикнеться з проблемами побудови узагальнюючих схем, які можуть мати метафізичні ознаки, а саме – «сили», «чинники» тощо [2, р. 9]. Щоправда, спорідненість історії та філософії найчастіше не допомагала історикам, а заважала, відіграючи роль троянського коня, який приносив у професійну сферу історичної науки зайве політичне забарвлення (Е.Хобсбаум), метафізичні помилки (Р.Дж.Коллінгвуд), вульгарні соціологічні спрощення (К.Маркс, М.Вебер), термінологічну плутанину (Й.Хейзінга) і т.ін., з чим історики мали боротися. Мало хто з визначних істориків приділяв увагу філософії та методології історичного пізнання, особливо в царині філософії воєнної історії. Виключеннями є роботи А.Дж.Тойнбі [16; 17], Д.Фішера [9], Дж.Блека [3], Р.Еванса [8], Т.Н.Дюпюї [5] та ін.

Воєнна історія є обов'язковим курсом в системі професійної військової освіти, особливо для вищих офіцерів: «Знання про паттерни мислення та поведінки, які розкриває вивчення історії, є суттєвим для тих, хто має вищу владу» [6, р. 21]. У своїй промові «Лідерство, командування та бойова ефективність: чи допомагає вивчення воєнної історії» на конференції «Прикладна історія: британська армія та вивчення історії» (2018, Королівська військова академія, Сандхерст) генерал-майор Н.Бортон зазначив, що саме знання воєнної історії ніколи не дозволяло йому потрапити в абсолютно незнайому ситуацію під час воєнних дій [Див. 1; 13]. Відповідальність, яка покладається на методологічний апарат воєнної історії як профільної дисципліни в системі професійної підготовки вимагає більш критичного осмислення філософсько-методологічних дебатів серед професійних істориків, що може забезпечити методологія аналізу, яка використовується у військовій стратегічній розвідці. Шерман Кент, професор історії Йельського університету, автор декількох історичних робіт [11, 12] не тільки запропонував своє бачення структури аналітичної роботи американських стратегічних служб [10], але й став «батьком розвідувального аналізу» в США. Бригадний генерал В.Плетт вводить поняття

«історичний підхід» в систему методології стратегічної розвідки [14, р. 28-30], ототожнюючи роботу історика з роботою розвідника.

Таким чином, викладання воєнної історії у ВВНЗ вимагає обізнаності не тільки у складнощах, які скоріше накопичує, ніж зменшує філософія історії (і воєнної історії зокрема), але й володіння спеціальними аналітичними методиками, створеними професійними істориками для потреб аналітичних відділів стратегічних служб.

#### Список використаних джерел:

1. Applied History: the British Army and the Study of War: <https://www.kcl.ac.uk/events/applied-history-the-british-army-and-the-study-of-war>
2. Barraclough G. An Introduction to Contemporary History. - Penguin Books, 1969. 285 p.
3. Black J. Rethinking Military History. - London, New York: Routledge, 2004. - 257 p.
4. Dionysius Halicarnasseus. Ars Rhetorica Opera Omnia Graece et Latine. Volumen Quintum. - Lipsiae: In Libraria Weidmannia, 1775. 718 p.
5. Dupuy T.N. Numbers, Predictions and Wars. Using History to Evaluate Combat Factors and Predict the Outcome of Battles. - Indianapolis, New York: The Bobbs-Merrill Company, Inc., 1979. - 244 p.
6. Eccles H.E. Military Concepts and Philosophy. - Rutgers University Press, 1965. - 339 p.
7. Einstein A. On the Method of Theoretical Physics. *Philosophy of Science*, Apr., 1934, Vol. 1, No. 2 (Apr., 1934), pp. 163-169.
8. Evans R. In Defence of History. - New York, London: W.W.Norton and Company, 1999. 287 p.
9. Fischer D.H. Historians' Fallacies: Toward a Logic of Historical Thought. - New York: Harper & Row, 1970. -350 p.
10. Kent Sh. Strategic Intelligence for American World Policy. - Princeton: Princeton University Press, 1966. 251 p.
11. Kent Sh. The Election of 1827 in France. - Cambridge MA, London: Harvard University Press, 1975. 234 p.
12. Kent Sh. Writing History. - New York: Appleton-Century-Crofts, Inc., 1941. 145 p.
13. Kitchen J.E. Applied History: the British Army and the Study of War. *Ares and Athena: The Occasional Papers for Historical Analysis and Conflict Research*. February 2019, No. 14. pp. 4-6.
14. Platt W. Strategic Intelligence Production. Basic Principles. - New York: Frederick A. Praeger, Publishers, 1957. - 320 p.
15. Shanske D. Thucydides and the Philosophical Origins of History. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. - 268 p.
16. Toynbee A.J. A study of History. Vol. 4. - London: Oxford University Press, 1948. 656 p.
17. Toynbee A.J. War and Civilization. New York: Oxford University Press, 1950. 165 p.

*Лисенко Д.П., ад'юнкт кафедри морально – психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, підполковник*

**ДОВІРА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ КОМАНДИРА НА ПІДЛЕГЛИХ В БОЙОВИХ УМОВАХ**

В бойових умовах прийняття рішень командиром обумовлено цілою низкою факторів, таких як специфіка завдань, що виконуються, дія стрес-факторів обстановки на особовий склад, підвищена відповідальність за дії підлеглих та ін. До функцій довіри при прийнятті та реалізації рішень командиром в бойовій обстановці можна віднести наступні:

1. *Підвищення переконливості наданої інформації.* Командир, якому довіряють підлеглі, має можливість швидше переконати їх у правильності прийнятих рішень, в необхідності відданих вказівок, наказів чи розпоряджень. Із психологічної точки зору важливий також вплив на свідомість військовослужбовця, тобто певна глибина повідомлення, переконання в правоті й необхідності цілей дії, що веде не тільки до кращого розуміння, але й спонукає до їхнього досягнення. Командир повинен доручати підлеглим такі завдання, здійснення яких є реальним [1, с. 243].

2. *Підвищення ефективності обміну інформації з підлеглими.* Фактор часового дефіциту суттєво впливає на ділове спілкування та діяльність в екстремальних умовах. Експериментально доведено, що спілкування в екстремальних ситуаціях підпорядковується іншим закономірностям, ніж звичайне спілкування. Екстремальність викликає переструктурування комунікативного процесу, здійснює вплив на динаміку, стратегію та тактику спілкування [2, с. 285]. Таким чином, довіра підлеглих надає командирові можливість зменшити час на комунікацію, спростити процес отримання необхідних роз'яснень.

3. *Можливість реалізації непопулярних рішень.* Зазначену функцію достатньо змістовно пояснює концепція “кредита довіри” (idiosyncrasy credit) Е. Холландера, що полягає у праві лідера на нестандартність поведінки, межі якої визначаються у відповідності з рівнем довіри до нього [3, с. 117–127]. За Холландером, вплив лідера на членів колективу визначається його компетентністю та відповідністю поведінки груповим очікуванням. Авансування довірою підлеглих надає командирові приймати нетипові рішення, що особливо важливо в бойовій обстановці.

4. *Зменшення часу на прийняття рішень.* Сформований ступінь довіри до людини (групи людей) дозволяє певним чином вибудувати взаємини з нею, не аналізуючи кожен раз з самого початку питання про довіру до неї, а орієнтуючись на вже відомий рівень довіри. Довіра (ступінь довіри) зводить складність взаємовідносин до більш простої реакції та скорочує час прийняття рішень [4, с. 40].

Довіра в організації припускає перерозподіл функцій, відповідальності та передачу повноважень від однієї особи іншій (або групі осіб) [5, с. 86–87]. Делегування довірою як спосіб професійно-психологічного впливу командира на підлеглих військовослужбовців має наступні функції:

1. *Делегування довірою як спосіб активізації ресурсів.* Зазначений процес можна назвати “ефектом довіри командира”. Усвідомлення підлеглим визнання командиром його цінності як особистості, як професіонала та спеціаліста, стимулює військовослужбовця до творчої активності, мобілізує його приховані резерви, спонукає до розкриття потенціалу. На думку В. Осьодла, визнання здібностей, життєвих цілей і цінностей поряд зі створенням у військовій частині (підрозділі) атмосфери свободи й відповідальності, уваги до внутрішнього світу військовослужбовця, підтримки, довіри й зацікавленості у розвитку спонукає останнього до особистісного зростання, професійного розвитку, розширює можливості його самоактуалізації [6, с. 333].

2. *Делегування довірою як засіб заохочення.* Прояв довіри командира, що виявляється в делегуванні певних повноважень конкретному підлеглому, буде стимулювати останнього, підвищувати його мотивацію до виконання завдань.

3. *Делегування довірою як спосіб виховання.* На думку вчених, рішення, які надихають підлеглому, мають великий виховний вплив. До таких рішень можна віднести довіру виконання певних дій тим людям, які з попереднього досвіду взаємодії на довіру можуть не заслуговувати. Разом з тим, приймати подібне ризикове рішення можна лише тоді, коли можливо “зацепити душу” людини такою довірою, яка перевершує страх ризику

[7, с. 135]. Слід відмітити, щов зазначеному випадку авансування довірою може виявитись потужним стимулом до особистісних змін.

Таким чином, довіра може бути надійним інструментом конструктивного професійно-психологічного впливу командира на підлеглих в бойових умовах. На нашу думку, вмiле використання цього значущого психологічного ресурсу значно збагатить управлінський інструментарій будь-якого сучасного командира-керівника.

#### Список використаних джерел:

1. Ложкін Г. В., Осьодло В. І. Психологічні особливості управлінської діяльності командира. *Вісник Національного університету оборони України* :зб. наук. пр. Київ, 2014. Вип. 1 (38). С. 242–246.
2. Ломов Б. Ф., Беляева А. В., Носуленко В. Н. Психологические исследования общения : кол. монография. Москва : Наука, 1985. 344 с.
3. Hollander E.P. Conformity, status and idiosyncrasy credit / E.P. Hollander // *Psychological review*. 1958. № 65. Р . 117-127.
4. Антоненко И. В. Сущность доверия как социально-психологического явления. *Вестник Университета Российской академии образования*. 2015. № 3.
5. Веселов Ю. В., Липатов А. А. Доверие в организации: методологические основания исследования в экономике, социологии и менеджменте. *Российский журнал менеджмента*. Том 13. № 4. 2015. с. 85–104.
6. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера: монографія. Київ: ПП Золоті Ворота, 2012. 463 с.
7. Кайдалов Д. П., Суименко Е. И. Психология единоначалия и коллегиальности : Вопросы теории и практики взаимодействия руководителя и коллектива. Москва : Мысль, 1979. 254 с.

*Литвиненко С.А., слухач групи 5101  
гуманітарного інституту, Національного  
університету оборони України, майор*

#### **АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ СЕРЕД ВІЙСЬКОВОЗОБОВ'ЯЗАНИХ, ЯКІ ПЛАНУЮТЬСЯ ДО ПРИЗНАЧЕННЯ НА ОФІЦЕРСЬКІ ПОСАДИ**

Військова служба в лавах Збройних Сил України має свою специфіку, яка передбачає наявність у військового фахівця комплексу особистісних властивостей і індивідуальних якостей, відмінних від тих, які повинен мати звичайний цивільний фахівець. Особливої актуальності ці властивості набувають у сучасних суспільно-політичних умовах, що склалися у нашій державі. Участь особового складу в операції об'єднаних сил, ведення бойових дій проти регулярних підрозділів агресора, незаконних озброєних формувань висувають підвищені вимоги до психологічного вивчення та професійно-психологічного відбору військовослужбовців до діючих підрозділів Збройних Сил України.

Особливо важливим у цьому контексті стає якісне проведення заходів професійно-психологічного відбору серед військовозобов'язаних до ЗС України, які плануються до призначення на офіцерські посади, оскільки, як свідчить попередній досвід, саме від індивідуально-психологічних якостей, професіоналізму та майстерності керівної ланки військових частин та підрозділів у переважній більшості залежить успіх ведення бойових дій, а в кінцевому підсумку і перемога у війні.

Досвід проведення заходів часткових мобілізацій підтвердили важливість здійснення заходів психологічного вивчення та професійно-психологічного відбору на різних етапах соціально-психологічного супроводу. Вдосконалення проведення цієї процедури у ЗС України потребує, в першу чергу, обґрунтування теоретичних та

методичних основ психологічного вивчення військовозобов'язаних для проходження військової служби за призовом на посадах осіб офіцерського складу. Тому, з метою вирішення цього завдання необхідно здійснити аналіз актуальних проблем в контексті психологічного вивчення та професійно-психологічного відбору осіб для проходження військової служби, нормативно-правових документів, що регламентують проведення цих заходів у Збройних Силах України.

У сучасних ЗС України питанням психологічного вивчення та професійно-психологічного відбору осіб для проходження військової служби й розподілу їх за спеціальностями приділяється значна увага. Це пов'язано:

по-перше, з наявністю особливих вимог до військових фахівців, до їх особистісних психічних і психофізіологічних властивостей та індивідуальних якостей, що обумовлені своєрідними умовами військової служби й навчання, великою складністю, небезпекою й відповідальністю професійної діяльності;

по-друге, необхідністю формування згуртованих, психологічно стійких військових колективів (підрозділів);

по-третє, залежністю ефективного виконання військовослужбовцями своїх функціональних обов'язків на посадах призначення від рівня сформованості у них військово-професійної компетентності, необхідних психічних і психофізіологічних властивостей, індивідуальних та професійно-важливих якостей;

по-четверте, з необхідністю прогнозування подальшої успішності професійної діяльності військовослужбовців при вирішенні питань їх просування по службі, кар'єрного зростання.

Психіка людини вивчається з різних точок зору. Спільність предмету аналізу робить психологію та психіатрію майже нерозривною. Пункт 1.2 Розділу II Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 14.08.2008 № 402 містить таке: "Постанови ВЛК приймаються на підставі Розкладу хвороб, станів та фізичних вад, що визначають ступінь придатності до військової служби. ... Розклад хвороб розроблений відповідно до вимог Міжнародної статистичної класифікації хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я 10-го перегляду (далі – МКХ-10)" [3]. Специфіка та умови виконання сучасними ЗС України своїх завдань вимагає суттєвого перегляду або емпіричної перевірки критеріїв та показників психологічного вивчення. За основу повинне братися успішне, надійне, ефективне виконання поставлених завдань.

Ще однією проблемою психологічного вивчення є готовність військовослужбовців та військовозобов'язаних до діяльності у складі підрозділів, як одного із важливих факторів, що впливає на ефективність виконання особовим складом ЗС України завдань за призначенням. Тут проблема готовності постає як внутрішній компонент стану, що характеризує наявність бажання чи системи цінностей виконання діяльності. Перспективним вважаємо досвід вивчення психологічної готовності військовослужбовців до діяльності у складі миротворчих підрозділів. У методичному посібнику "Діагностування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів" визначається її зміст, складові та критерії, проаналізовано психодіагностичне забезпечення, яке може бути використане для діагностування такої готовності, а також викладено загальний алгоритм дослідження щодо практичної апробації зазначеного психодіагностичного інструментарію. Крім того, посібник містить кількісні та якісні рівні діагностичних показників тривалої та короткочасної психологічної готовності військовослужбовців до миротворчої діяльності, формули та приклади інтегральної оцінки вказаних видів готовності, а також практичні рекомендації щодо їх діагностування [1]. Безпосереднє застосування викладених підходів можливе тільки після практичних заходів апробації в нових умовах та задачах.

За останній час діяльність ЗС України значно змінилася в питаннях, що стосуються їх підготовки та застосування. Зазнають зміни й вимоги до особистості військовослужбовців та військовозобов'язаних. Принциповою відмінністю цих категорій

вважаємо відсутність системної бойової підготовки в останніх. Крім того, практична відсутність проведення заходів соціально-психологічного супроводу та індивідуально-виховної роботи призводить до відсутності інформації щодо результатів психологічного вивчення. Тривалий час перебування в запасі без здійснення заходів психодіагностики знижує інформованість посадових осіб, що здійснюють облік такого особового складу та беруть участь у проведенні заходів призову.

Слід зазначити, що ведення активних бойових дій сприяє набуттю реального досвіду та може спричиняти психотравматизацію особистості. Таким чином, однією з актуальних проблем стає своєчасне реагування на виклики з метою трансформації окремих процесів. Розробки потребують складові системи психологічного вивчення. Одним із перших питань (після методичного забезпечення) виникає питання процедури та виконавців. Адже, відсутність штатних фахівців у військових комісаріатах призводить до відсутності безпосередніх виконавців. На певних етапах такі завдання виконували цивільні психологи, що залучалися до роботи у військових комісаріатах. У зв'язку з виходом нового наказу з професійно-психологічного відбору [2] психологічне вивчення військовозобов'язаних відбувається за "Тимчасовими методичними рекомендаціями щодо організації та проведення професійно-психологічного відбору громадян України, які призиваються або приймаються на військову службу, військовозобов'язаних, які приймаються для комплектування посад за відповідними військовообліковими спеціальностями під час проведення мобілізації", які затверджені першим заступником начальника Генерального штабу ЗС України. У зазначених Методичних рекомендаціях наголошується на тому, що "особливу увагу під час професійно-психологічного відбору слід приділити питанням виявлення ознак алкоголізації кандидата", наводиться чіткий перелік цих ознак та зазначається, що "у разі наявності зазначених ознак, рекомендується виносити кандидату негативний висновок". Таким чином, психолога наділяють певними "правами" виявляти симптоматику (ознаки) цілком медичного діагнозу МКХ-10 "Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин".

Іншим керівним документом з питань професійно-психологічного відбору, положення якого представляють певну цінність для аналізу в рамках нашого дослідження, є "Інструкція з організації та проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах", затверджена наказом Міністра оборони України від 09.07.2009 року № 355 [4]. Оцінка індивідуальних психологічних якостей вступників включає: оцінку військовомотиваційної спрямованості особистості; оцінку рівня нервово-психічної стійкості; оцінку професійної придатності до успішного навчання у ВВНЗ та ВНП ВНЗ і оволодіння відповідною військовою спеціальністю. Враховуючи ризиконебезпечність та екстремальність умов військової діяльності одним із ключових критеріїв, що вивчається у процесі психологічного вивчення є оцінка рівня нервовопсихічної стійкості особистості (НПС). НПС визначає ступінь стійкості психіки до стресів, що виникають як наслідок високого навчального, моральнопсихологічного і фізичного навантаження, надійності дій у складних умовах військово-професійної діяльності. Це дозволяє в процесі професійно-психологічного відбору виявити осіб, у яких фіксуються прояви негативних властивостей психіки у структурі особистості, як-то: слабка, інертна нервова система; висока тривожність та емоційна нестійкість; значна залежність від неформальних лідерів та обставин; схильність до асоціальних вчинків, недисциплінованості, до вживання алкоголю та наркотичних засобів. Оцінка рівня НПС особистості узагальнює комплекс кількісних та якісних оцінок нервово-психічної діяльності, емоційновольових особливостей, психофізіологічних властивостей та індивідуальних якостей. НПС особистості з урахуванням компенсаторних властивостей трактується як рівень загальних адаптивних можливостей особистості – уміння досягати адаптації в широкому діапазоні зовнішніх умов і обставин, які постійно змінюються. Це підтверджує наявність тісного взаємозв'язку цих конструктів, як таких, що можуть застосовуватися на етапах професійно-психологічного відбору.

Оцінка професійної придатності до успішного оволодіння відповідною військовою спеціальністю та виконанню відповідних їй функціональних обов'язків узагальнює методики дослідження таких психічних пізнавальних процесів: відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, увага, увага. Оцінка професійної придатності визначається на основі оцінок рівня розвитку пізнавальних процесів, які мають найбільше значення для успішної професійної діяльності військових спеціалістів, а саме – пам'яті, уваги, мислення. Саме тому, практичні зусилля мають бути спрямовані на їх стандартизацію та емпіричну перевірку в умовах військово-професійної діяльності, що постійно змінюється.

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що значну увагу приділено дослідженню різноманітних аспектів проблеми психологічного вивчення людини, психологічної діагностики її професійної придатності професійно-психологічного відбору до різних видів діяльності, у тому числі й до військової служби. При цьому, у сучасній психології професійно-психологічний відбір найчастіше розглядається як один із структурних елементів психології праці. У наукових працях достатньо широко висвітлені питання теорії індивідуальних відмінностей; соціально-біологічної сутності людини і співвідношення його вроджених і набутих якостей; властивості особистості, що формують професійні здібності; значення властивостей нервової системи та їх прояви у професійній діяльності; проблеми надійності тестів, що пропонуються для психологічного вивчення особистості людини, і багато іншого. Проте, дослідженням проблем психологічного вивчення військовозобов'язаних для проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу не приділялося окремої уваги з боку науковців. Відсутність системного підходу до психологічного вивчення офіцерів, як тих, хто перебуває на дійсній військовій службі, так і тих, хто перебуває в запасі негативно впливає на забезпечення готовності до виконання завдань за призначенням.

#### **Список використаних джерел:**

1. Кокун О.М. Діагностування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: Методичний посібник / Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 153 с.

2. Наказ Міністерства оборони України від 10 грудня 2014 року № 883 "Про затвердження Інструкції з організації професійнопсихологічного відбору у Збройних Силах України" із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства оборони № 25 від 16.01.2017 [Електронний ресурс].

3. Наказ Міністерства оборони України від 14.08.2008 р. № 402 "Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України". Про затвердження Інструкції з організації та проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]

4. Наказ Міністерства оборони України від 09.07.2009 р. № 355 "Про затвердження Інструкції з організації та проведення професійного психологічного відбору кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]

*Марчик Ю.П., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняховського, підполковник*

**ЦІЛЬОВА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ  
ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ДО ВЕДЕННЯ РЕЙДОВИХ ДІЙ.**

*Якщо ви хочете змінити світ - не бійтеся акул.*



Психологічна підготовка – у цьому вислові є великий сенс. Для того щоб бути переможцем потрібно постійно працювати над собою, поступово крок за кроком рухатися до омріяної мети (перемоги). Так і сьогодні, перебуваючи в стані збройної боротьби на сході нашої країни військовослужбовцям десантно-штурмових військ ЗС України потрібна психологічна підготовка для формування психічної стійкості та психологічної готовності до дій у бойових умовах, для готовності до поведінки та ефективної діяльності в складних ситуаціях.

На полі бою психіка військовослужбовців всіх категорій, незалежно від військових звань, посад, рівня освіти, вислуги років та досвіду ведення бойових дій дуже вразлива. Це може призвести до тяжких, необоротних наслідків як безпосередньо під час виконання завдань за призначенням так і в майбутньому, зазвичай вже перебуваючи у цивільному середовищі. Так за даними вчених у ході бойових дій серед психогенних втрат 10% є незворотними, 90% вимагають різних термінів реабілітації, незважаючи на важку дію та не аби-який вплив факторів війни, військовослужбовці виконують військовий обов'язок, находячи в собі сили і мужність, долаючи всі жорсткості війни [1, с.90-93].

Більшість науковців психологічну підготовку військовослужбовців розглядають як процес формування у особового складу психологічної стійкості й певних психологічних якостей, які підсилюють їх здібність виконувати бойові завдання, діяти в напружених та небезпечних ситуаціях сучасної, гібридної війни у повній відповідності з переконаннями та моральними принципами поведінки;

цілеспрямований розвиток, вдосконалення психіки військовослужбовців, їх спроможність успішно переносити найсуворіші випробування бойових дій, будь-які моральні та фізичні навантаження;

виявлення самовладання, стійкості, відваги в тяжкі і критичні моменти бою [2; 3].

Під час проведення психологічної підготовки суб'єктом виступають: командири (начальники), офіцери структури морально-психологічного забезпечення, інструктори, професорсько-викладацький склад навчальних закладів (підрозділів), які безпосередньо впливають (намагаються) на військовослужбовців та військові підрозділи, що є об'єктом [4, с.5].

Основна мета психологічної підготовки полягає в формуванні у особового складу психічної стійкості та психологічної готовності до бою. Вона поділяється на три види: загальну, спеціальну та цільову.

**Загальна психологічна підготовка** - вид підготовки, орієнтований на загальну підготовку психіки особистості до дій в складних ситуаціях. Її складовими елементами є: інтелектуально-аналітичний; розвиток психічних процесів; формування та розвиток регуляторних здібностей, головним чином навичок та вмінь вольової саморегуляції, розвиток образної уяви, навичок та вмінь самонавіювання, самонаказів, концентрації та переключення уваги; реалізація емоційно-вольової складової через приборкання емоцій, нервів, залучення прихованих резервів психіки, що виступає головним компонентом реалізації рішень; стресостійкість особистості; мотиваційна складова; фізична складова.

**Спеціальна психологічна підготовка** – спрямована на психологічну підготовку за родом (фахом) діяльності особистості, основою якої виступає функціональна психологічна підготовка. Цей вид підготовки містить в собі такі складові елементи: функціональна підготовка; нормативний елемент; ціннісно-орієнтаційний елемент; формування спеціалізованого сприймання, навичок та вмінь; вдосконалення прийомів налаштування, вмінь формування позитивних емоційних станів; формування та розвиток можливостей спілкування.

**Цільова психологічна підготовка** – вид психологічної підготовки особового складу, завданням якого є адаптація психіки воїна до умов виконання бойового завдання, формування бойового психічного стану, напрацювання чіткої внутрішньої установки на підготовку до конкретного бою (виконання завдань за призначенням). [4].

Макаревич О.П., цільову психологічну підготовку виділяє як вид психологічної підготовки, спрямований на підготовку людини для виконання певного завдання, переважно одноактного. Вона включає такі складові елементи як мотивацію особистості, задання певної установки, психологічну корекцію.

Психологічна підготовка як військовослужбовців десантно-штурмових військ так і військовослужбовців інших родів військ ЗС України в цілому – це історично обумовлений та науково обґрунтований, цілісний за змістом, організований за методами та формами, цілеспрямований за впливом процес виховання, формування та активізації стійких мотивів та психологічних якостей, необхідних для успішного виконання бойових завдань.

Основною метою цього процесу є підвищення функціональних можливостей психіки, забезпечення її нормальної діяльності та цілеспрямованого формування у військовослужбовців перш за все психологічної та емоційно-вольової стійкості та готовності до ведення бою.

Таким чином, психологічна підготовка є складовою частиною бойової діяльності. В єдності з вихованням, навчанням та розвитком психологічна підготовка є виразом організованої цілеспрямованої діяльності командирів, інструкторів, структури морально-психологічного забезпечення щодо підготовки військовослужбовців до виконання завдань за призначенням.

Дослідження проблеми психологічної підготовки в історичному розвитку дозволяє зробити висновок про те, що організована, цілеспрямована та ефективна підготовка військовослужбовців в цілому, та офіцерів зокрема, є закономірною і нагальною необхідністю.

Умови сьогодення це підкреслюють й обумовлюють необхідність постійного вдосконалення та підвищення ефективності психологічної підготовки військовослужбовців на етапі підготовки до виконання професійних завдань, завдань за призначенням [5].

Розглядаючи психологічну підготовку Стасюк В.В. зазначає, що це є наукова підготовка психіки військовослужбовців до стійкої практичної діяльності у складі підрозділу (зведеного підрозділу) на полі бою в умовах сучасної війни. Психологічна підготовка воїнів полягала у досягненні таких цілей як: формування психологічної стійкості і психологічної готовності. Дослідник звертає увагу на труднощі, які долаються під час сучасного бою, формують у військовослужбовців, психологічні якості: небезпека - сміливість, мужність, витримку, схильність до ризику; раптовість - самовладання, витримку; дефіцит часу та інформації - ініціативність, винахідливість, спокій; небувале ускладнення управління військами - відповідальність, рішучість, самостійність, сміливість; відповідальність за прийняте рішення - здатність брати відповідальність на себе, ініціативність; дискомфорт - терпіння, емоційно-вольову стійкість [6].

Беручи до уваги зазначене, маємо **РЕЙД** – що є різновидом наступальних дій з метою ведення високоманеврених, активних і самостійних бойових дій в тилу противника щодо знищення, захоплення або виводу з ладу його засобів масового ураження (при їх наявності), наземних елементів розвідувально-ударних комплексів, пунктів управління, аеродромів, вузлів залізниці, баз, складів, інших об'єктів, а також для боротьби з його резервами, що підходять, і є одним з найефективніших способів виконання задач угрупованнями військ та підрозділами в тилу противника. Він здійснюється рейдовим загonom, стрімко і скритно для захоплення і знищення (виводу з ладу) раніше призначених або знов виявлених важливих об'єктів противника, дезорганізації управління військами і роботи тилу, а також для виходу в новий район бойових дій.

Рейд є однією з форм тактичних дій десантно-штурмових військ ЗС України в тилу противника, що поєднує відрив від противника, висування підрозділів до призначених об'єктів, атаки або наліт на них, знищення (вивід з ладу) об'єктів, руйнування інженерних споруд і інші способи дій. Рейдові загони діють в тилу противника.

Поряд з цим, виникає запитання: що необхідно зробити для того, щоб зменшити кількість неминучих психогенних втрат, зривів бойового завдання, підвищивши тим самим ефективність десантників на полі бою?

Аналізуючи різноманітні (літературні) джерела інформації приходимо до висновку, що загалом, система бойової підготовки спрямована на вирішення зазначеного питання – підготовка військовослужбовців десантно-штурмових військ ЗС України до ведення рейдових дій. Але, чи лише добре організована бойова підготовка сприяє вирішенню даних проблем? Безумовно, що лівова частка цієї справи залишається за нею. Окрім неї може існувати ще цілий комплекс заходів завданням яких як раз і є підготовка психіки військовослужбовця-десантника до впливу психотравмуючих факторів бою в ході рейдових дій.

Що ж стосується цільової психологічної підготовки, то в її організації приймають участь як офіцери-психологи, так і командири. Правильна її організація сприятиме якісному вирішенню зазначених вище бойових завдань.

Отже, психологічна підготовка – це не лише психологічний вплив на особистість, але й психолого-педагогічний процес, що здійснюється під час всього періоду виховання та навчання військовослужбовців, вона є невід’ємною складовою частиною навчально-бойової діяльності.

В єдності з навчанням та вихованням, психологічна підготовка є виразом організованої цілеспрямованої діяльності командирів та їх заступників з морально-психологічного забезпечення, офіцерів-психологів, щодо підготовки військовослужбовців до ефективних дій в умовах бою.

Результатом психологічної підготовки слід вважати здатність військовослужбовця успішно виконати передбачену діяльність в реальних чи екстремальних умовах.

#### **Список використаних джерел:**

1. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів: підручник. К. : НУОУ ім. І. Черняхівського, 2006. – 570 с.
2. Коупленд Н. Психология и солдат. - М.: Воениздат, 1981. – 136 с.
3. Короткий словник психологічних термінів: допоміжний матеріал для вивчення соціальної та військової психології. – К.: КВГІ, 1996. – 60 с.
4. Стандарт підготовки І-СТ-4 “Індивідуальна підготовка військовослужбовця з психологічної підготовки”.
5. О.П. Макаревич. Психологічна підготовка особистості до поведінки в складних ситуаціях. Навчально-методичний посібник. – К.: ВГІ НАОУ, 2000. – 188 с.
6. Психологічне забезпечення діяльності військ (сил)/В. В. Стасюк.: підруч. - К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2014. - 504 с.

*Медвідь Л.П., доцент кафедри правового забезпечення гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, кандидат юридичних наук*

#### **РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОBOB'ЯЗКІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У КОНТЕКСТІ ЇХ ПРАВОВОГО СТАТУСУ**

Конституційні обов'язки, поряд з правами та свободами, є необхідним елементом правового статусу людини, в тому числі військовослужбовця. Людина, перебуваючи в суспільстві, постійно взаємодіє з іншими людьми. Відповідно, вона має обов'язки по відношенню до суспільства, інших громадян, держави. Конституційні обов'язки людини і громадянина – це закріплені в конституційно-правових нормах формально виражені правила належної поведінки людини, які застосовуються до будь-яких осіб, які

перебувають на території даної держави, або до поведінки громадян даної держави, незалежно від місця їх перебування, з метою запобігти нанесенню непоправної шкоди державі, суспільству, правам і свободам інших людей [1, с. 169].

Слід зауважити, що обов'язки одних суб'єктів мають значення для забезпечення прав та свобод інших. Позаяк права людини стають реальністю тільки тоді, коли вони безпосередньо пов'язані з виконанням людьми своїх обов'язків. Обов'язки є об'єктивною необхідністю, вимогою, які ставляться суспільством до людини для того, щоб не порушувалися права другої особистості і суспільство могло функціонувати нормально і стабільно. Військовослужбовці виступають представниками державної влади з повноваженнями, які спрямовані на забезпечення публічних та суспільних інтересів, і у зв'язку з цим наділяються додатковими військово-службовими правами та військово-службовими обов'язками. На військовослужбовців, як громадян України поширюються обов'язки, визначені Конституцією України. Разом з тим, спеціальний правовий статус обумовлює ряд особливостей, які пов'язані із проходженням військової служби. Конституційні обов'язки військовослужбовців – це міра необхідної поведінки під час проходження військової служби, що спрямована на забезпечення інтересів особи, суспільства, держави у сфері безпеки й оборони та закріплена нормами Конституції та законів України, у тому числі військовим законодавством.

Конституцією України передбачені наступні обов'язки: захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів (ст. 65), не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки (ст. 66), сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ст. 67), додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68) [2]. Зазначені обов'язки стосуються і військовослужбовців. Однак під час реалізації є деякі особливості, обумовлені спеціальним статусом військовослужбовця.

Конституція України закріпила положення про те, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування державних символів є обов'язком громадян України [2]. Військовослужбовці виконують основний конституційний обов'язок громадян України, передбачений ч. 2 ст. 65 Конституції України, шляхом проходження військової служби, що є державною службою особливого характеру. Вона полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни. Реалізація зазначеного обов'язку регулюється Законом України “Про військовий обов'язок і військову службу” від 25 березня 1992 року. Ст. 1 зазначеного закону зазначає, що “захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України” [3]. Громадяни України виконують військовий обов'язок в добровільному порядку (за контрактом) чи за призовом. Обов'язок шанування державних символів України реалізується в особливому порядку під час проходження військової служби, оскільки державний гімн, герб та прапор є обов'язковими атрибутами кожної військової частини.

Обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законодавством, передбачає особливості його реалізації військовослужбовцями. Так, відповідно до ст. 165 Податкового Кодексу України від 2 грудня 2010 року встановлено вичерпний перелік доходів, які не включаються до загального місячного (річного) оподаткованого доходу платника податку, зокрема, що стосується військовослужбовців та членів їх сімей: сума грошової допомоги, яка надається згідно із законом членам сімей військовослужбовців, котрі загинули (безвісно пропали) або померли під час виконання

службових обов'язків; сума грошової компенсації, що виплачується військовослужбовцям за належне їм для отримання жиле приміщення; сума щорічної разової грошової допомоги, яка надається згідно із Законом України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту"; сума грошової допомоги (у тому числі в натуральній формі), що надається фізичним особам або членам їхніх сімей (діти, дружина, батьки), військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом у зв'язку з мобілізацією, відповідно до Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей", та/або компенсаційні виплати з бюджету в межах середнього заробітку працівників, призваних на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період [4]. При цьому п. 168.5 ст. 168 Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 року визначає, що "суми податку на доходи фізичних осіб, що утримуються з грошового забезпечення, грошових винагород та інших виплат, одержаних, зокрема, військовослужбовцями, у зв'язку з виконанням обов'язків несення служби, спрямовуються виключно на виплату рівноцінної та повної компенсації втрат доходів цієї категорії громадян [4]. Тому суми, які не входять до зазначеного переліку доходів (в тому числі грошове забезпечення військовослужбовців), що не включаються до загального місячного (річного) оподаткованого доходу платника податку, оподатковуються на загальних підставах. Однак законодавством визначено, що суми податку спрямовуються на виплату компенсації втрат доходів військовослужбовців. В зв'язку з цим, військовослужбовці мають пільги в оподаткуванні свого доходу, отриманого у зв'язку із проходженням військової служби.

Реалізація обов'язку військовослужбовцями неухильно дотримуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей здійснюється відповідно до військового законодавства. Положення Конституції України деталізуються у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України, де зазначається, що "військовослужбовець зобов'язаний свято й непорушно дотримуватися Конституції України та законів України, Військової присяги, віддано служити Українському народові, сумлінно та чесно виконувати військовий обов'язок" [5, п. 11]. Позаяк військовослужбовець як представник державної влади при виконанні обов'язків військової служби захищає Вітчизну, її незалежність та територіальну цілісність, тим самим забезпечуючи права і свободи інших громадян. У зв'язку із зазначеним вище, на військовослужбовців покладаються додаткові обов'язки, які визначаються військовим законодавством.

Таким чином, реалізація конституційних обов'язків військовослужбовців здійснюється з певними особливостями, що впливають із спеціального статусу військовослужбовців. Головною особливістю конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності є те, що військовослужбовці його реалізують шляхом проходження військової служби. В зв'язку з цим, законодавством передбачені і інші особливості реалізації конституційних обов'язків військовослужбовців.

#### Список використаних джерел:

1. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2002, 536 с.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96ВР. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. С.15.
3. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. Дата оновлення: 01.10.2020. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення 30.10.2020).
4. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12. 2010 р. № 2755-VI Дата оновлення: 14.10.2020. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 30.10.2020).

5. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 22–23. Ст. 194.

*Мозальов В.Є.* доцент кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, кандидат педагогічних наук, полковник

## МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ВІЙСЬК

Понад двісті років тому, талановитий полководець і дипломат Наполеон Бонапарт сказав: "...один солдат, що володіє високим бойовим духом, вартий трьох, позбавлених цієї зброї". Бойовий досвід показує, що ігнорування цього постулату призводило до краху числені ретельно розроблені плани ведення війни.

Високий моральний дух українських воїнів, їх мужність, доблесть і честь завжди визначали наші перемоги. І саме проти цього духу сьогодні ведеться безперервна інформаційна психологічна війна. Мораль і психіка наших військовослужбовців піддаються серйозному випробуванню за весь час існування армії і флоту України. Це зобов'язує командирів, офіцерів штабів, структур морально-психологічного забезпечення постійно і всебічно вивчати, оцінювати морально-психологічний стан особового складу військ (сил) і вживати заходів по його зміцненню. Тим більше це необхідно при підготовці і веденні бойових дій (операцій).

Оцінка морально-психологічного стану військ (сил) протиборчих сторін, прогнозування його змін і облік при підготовці в ході бойових дій являє собою поєднання теоретичної і практичної пізнавальної діяльності посадових осіб та органів управління військ (сил), спрямованої на вироблення та реалізацію конкретних рішень. Для її успішного здійснення, необхідно спиратися на наукову методологію і принципи, володіти науковими методами досліджень.

Основними методологічними принципами оцінки стану військ (сил) сторін є:

- принцип об'єктивності і реалістичності підходів (застерігає нас від дій за заданою схемою, тому що це може призвести до поразки). Важливо не допустити переоцінки морально-психологічного стану своїх військ і недооцінки стану противника, його готовності до війни і прагнення до перемоги;

- принцип всебічності і комплексності аналізу (передбачає врахування всіх факторів обстановки, що впливають на морально-психологічний стан військ (сил) сторін). Якщо не знати характеристик особового складу, важко припустити, як він буде вести себе в бою. Часто одна деталь може мати вирішальне значення для прийняття командиром рішення на ведення бойових дій і на їх результат;

- принцип єдності морально-психологічного і військового аналізу (вимагає враховувати характер війни, цілі, способи бойових дій і як вони впливають на психіку і моральний стан воїнів тощо). Цей принцип націлює нас бачити за матеріальними проявами військової справи його духовну, морально-психологічну складову;

- принцип науковості і теоретичної обґрунтованості висновків (вимагає при оцінці морально-психологічного стану військ (сил) користуватися не довільними чинниками, а системою теоретично обґрунтованих і практично перевірених методів, методик, критеріїв і показників тощо).

Методологічною основою пізнавальної діяльності людини, найважливішим інструментом оцінювання будь-яких явищ, як в духовній так і морально-психологічній сфері

є відповідні науки. Для оцінки морально-психологічного стану військ (сил) сторін застосовуються методологія і методи воєнної та інших наук, загальнонаукові та спеціальні методи, як на теоретичному, так і на емпіричному рівні. Це можуть бути: методи діалектики; системний підхід як перехідна ланка між методами діалектики і іншими, спеціальними методами; теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння, і т.п.); методи факторного, математичного, кількісно-якісного аналізу; емпіричні методи добування даних (спостереження, вивчення документів, опитування експертів, анкетування, бесіди-інтерв'ю та ін.); прогностичні методи, особливо метод екстраполяції виявлених тенденцій; методи психологічних описів і аналізу, узагальнення незалежних характеристик, проблемного пошуку та ін.

Наукові методи є інструментом дослідження предмета і вирішення наукових проблем. Їх слід використовувати діалектично, розглядаючи морально-психологічний стан військ (сил) сторін у розвитку, у взаємодії духовних, моральних, психологічних, соціальних, матеріальних та природних факторів, що його визначають, досліджувати від явища до сутності, виявляти і аналізувати протиріччя, знаходити шляхи їх вирішення.

З власне методів оцінювання морально-психологічного стану військ (сил) сторін, особливо своїх військ, найбільш важливими є експеримент. Вони здійснюються в ході виконання бойових завдань і несення бойового чергування, при проведенні занять з бойової підготовки, на командно-штабних і дослідницьких навчаннях.

Оцінка і облік морально-психологічного стану військ (сил) сторін спираються на реальні дані. У той же час, активно використовуються методи наукового прогнозування: логічні (аналіз, синтез, аналогія і т.п.); інтуїтивні, евристичні, ("мозковий штурм", "мислення за противника", "мисленевий експеримент" і т.п.); пошукові (розіграш сценаріїв, ймовірнісний аналіз і т.п.); командно-штабні і спеціальні ігри; математичне моделювання і т.п.

Між методами експерименту і прогнозування знаходиться метод використання досвіду бойового чергування, бойової підготовки, командно-штабних навчань. Цей метод дозволяє спрогнозувати, а потім оцінити реальний морально-психологічний стан військ, зіставити його з прогнозованим і своєчасно уточнити оцінки і висновки.

Морально-психологічний стан військ (сил) – це цілісна система і в той же час підсистема морально-психологічного стану суспільства, що передбачає використання для його оцінки суспільних наук: філософії, соціології, економіки, всесвітньої та воєнної історії, політології, психології і педагогіки.

Ці науки створюють методологічну та світоглядну основу для розуміння і обліку морально-психологічного стану військ (сил) сторін.

Так, філософія, економіка, політологія, історія та інші, допомагають військовій науці визначати характер сучасних воєн, конфліктів, бойових дій, аналізувати співвідношення матеріальних і морально-психологічних факторів військової справи, їх взаємозв'язок і взаємодію. Соціологія, психологія, педагогіка та інші науки вивчають закономірності та вплив на військову справу політичних систем і характер суспільних відносин в різних державах, взаємини між різними категоріями і групами військовослужбовців, збройними силами, державою і суспільством, і т.п. вони озброюють нас методами дослідження поведінки військовослужбовців в різних умовах, їх взаємин з оточуючим соціальним середовищем, дають рекомендації по оцінюванню морально-психологічного стану військ в ході навчально-бойової та бойової діяльності. За допомогою всього спектру суспільних наук, воєнна наука має можливість своєчасно побачити і оцінити тенденції (перспективи) розвитку способів ведення бойових дій.

Використання наукових принципів і методів забезпечує об'єктивність оцінки морально-психологічного стану військ (сил) і висновків з неї. Не дивлячись на самостійність цієї роботи, вона ведеться в тісному зв'язку з оцінюванням воєнно-політичної, оперативної та бойової обстановки. Необхідно постійно вивчати стан найбільш великих угруповань збройних сил держав в різних регіонах світу. Більш ретельного

вивчення потребують війська (сили), що знаходяться в безпосередній близькості кордонів України.

Бойовий досвід доводить, що існує об'єктивна можливість перемоги над чисельно переважаючим противником, і запорукою того високого морально-психологічного стану воїнів. Показовим є досвід боїв за Донецький міжнародний аеропорт, де українські війська успішно діяли проти переважаючих сил проросійських збройних угруповань. Морально-психологічний стан військ сторін, в данному випадку, зіграв вирішальну роль.

Суттєво впливає оцінка морально-психологічного стану військ і на вибір району зосередження основних зусиль в обороні. Дуже ретельно має зважуватися стан військ при визначенні бойових завдань. Нереальне бойове завдання може залишитися невиконаним, спричинить великі втрати, виснажить фізичні сили військовослужбовців, підірве їхню психіку і моральний стан.

В цілому, при оцінюванні морально-психологічного стану військ (сил) необхідно визначити: як він вплине на вибір противником напрямків головного удару в наступі або району зосередження його головних зусиль в обороні; як розставити в бойовому порядку свої війська, які визначити їм бойові завдання; заходи з підтримки морально-психологічної стійкості своїх військ (сил), їх захисту від інформаційно-психологічного впливу противника і зниження його морально-психологічного стану тощо. Саме оцінка морально-психологічного стану військ (сил) сторін визначає організацію і зміст морально-психологічного забезпечення бойових дій (операцій).

Робота з оцінки морально-психологічного стану військ (сил) сторін включає в себе практичний етап (збір, добування, обробку, систематизацію даних і т.п.), теоретичний етап (аналіз даних, підготовку висновків і т.п.) і підсумкову оцінку морально-психологічного стану своїх військ (сил) і військ (сил) противника, прогноз його можливих змін.

Алгоритм оцінювання морально-психологічного стану військ сторін наступний. Першим оцінюється противник. На підставі досвіду проведення операції Об'єднаних сил (антитерористичної операції) на сході України, можна запропонувати наступну загальну схему оцінки морально-психологічного стану військ протиборчої сторони: їх національна приналежність, система комплектування, національний і соціальний склад, вікові характеристики, досвід бойових дій, релігійні переконання особового складу; ступінь його інформаційно-психологічної обробки; рівень дисципліни та правопорядку; наявність протиріч і конфліктів між різними категоріями військовослужбовців; професійні та морально-бойові якості командного складу; загальна морально-психологічна готовність до ведення бойових дій тощо.

На підставі оцінювання робляться висновки: як військовослужбовці противника поводитимуться в бою, їх слабкі і сильні сторони; які частини противника найбільш стійкі і які найбільш нестійкі у морально-психологічному відношенні; як це може бути враховано в рішенні на ведення бойових дій; яким чином можна послабити морально-психологічний стан противника і т.п.

При оцінці своїх військ (сил) аналізується: їх національний і соціальний склад; рівень релігійності; співвідношення між військовослужбовцями за контрактом, за призовом, резервістами, характер взаємин між ними; загальний стан військової дисципліни; службовий і бойовий досвід особового складу, особливо офіцерського складу та багато іншого. В ході оцінювання необхідно: усвідомити сильні і слабкі сторони морально-психологічного стану різних категорій військовослужбовців, як це може позначитися на боєздатності частин і з'єднань; визначити найбільш сильні і слабкі в морально-психологічному відношенні підрозділи, частини і як їх краще використовувати, які заходи МПЗ провести щодо зміцнення МПС своїх військ, зниженню ефективності і нейтралізації наслідків інформаційно-психологічного впливу на них противника.

Потім доцільно перейти до оцінювання суспільно-політичної обстановки (СПО) в районі дій. При цьому нас повинні цікавити: характер політичної влади і підтримка її населенням; наявність і сила опозиції, її вплив на військовослужбовців противника; соціальні характеристики і національний склад населення, рівень його релігійності,



ставлення до війни і наших військ; економічний потенціал, розвиненість інфраструктури району бойових дій, наявність екологічно небезпечних об'єктів, руйнування яких створить перешкоди для військ; фізико-географічні особливості і т.п. Необхідно визначити заходи по встановленню і підтримці взаємодії відносин з місцевим населенням.

Слід підкреслити, що за всіма пунктами оцінювання морально-психологічного стану військ (сил) сторін, району бойових дій робляться висновки: як це може вплинути на хід бойових дій (операції) і як це врахувати в рішенні і при організації морально-психологічного забезпечення бойових дій.

Для своєчасної та точної оцінки морально-психологічного стану військ (сил) сторін потрібно багато даних. Вести їх збір і аналіз зобов'язані всі органи військового управління та посадові особи, відповідно до бойового призначення, але особливо важлива роль тут належить структурам МПЗ.

Робота зі збору, узагальнення та аналізу даних для оцінки стану військ носить системний, комплексний характер, ведеться і в мирний, і, тим більше, в воєнний час. На ряду з оформленням цих даних в текстових (електронних) документах є обов'язковим їх відображення на робочий карті.

Підсумовуючи слід підкреслити, що характер, способи ведення бойових дій неухильно змінюються. Основним змістом війни все більше стає протиборство в інформаційно-психологічній сфері. Недалеко, мабуть, той час, коли перемога буде досягатися за рахунок духовної, моральної і інформаційно-психологічної переваги однієї з протиборчих сторін. Нам необхідно завчасно готувати до захисту Батьківщини не тільки економіку, інфраструктуру країни і т.п., але і свідомість, мораль і психіку громадян України, військовослужбовців сил оборони держави.

*Москальов І.О., начальник науково-дослідної лабораторії (соціально-гуманітарних проблем) кафедри суспільних наук Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, доктор філософії у галузі соціальних та поведінкових наук зі спеціальності психологія, підполковник*

## **ПІДГОТОВКА ОФІЦЕРІВ-АРТИЛЕРИСТІВ ДО ВИКОНАННЯ ВОГНЕВИХ ЗАВДАНЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Якщо Ви відкриєте такі документи як Бойові статuti, Правила стрільби, або ж Курс підготовки артилерії, то серед безлічі сторінок з текстом у вигляді чітких інструкцій, Ви знайдете тільки одне речення приблизно наступного змісту «...командир повинен діяти нешаблонно, творчо, проявляти розумну ініціативу...»[1; 3; 4]. Парадокс в тому, що ці документи жорстко і чітко регламентують порядок здійснення планування, організації та ведення бойових дій, за своєю сутністю є «шаблонами», але ж у реченні сказано що дозволяється і діяти «нешаблонно». Може це помилка? Для чого у книжці з алгоритмами, шаблонами та інструкціями це речення, адже це як у Біблії написати що насправді Бога немає.

Успіху у будь-якій професії досягає той, хто опановує її цілком, примножує, привносить щось нове та краще, таких людей ми називаємо профі, майстрами, метрами, талановитими і прагнемо бути схожими на них. Для того щоб стати професіоналом потрібно зовсім небагато: полюбити свою справу, постійно працювати заради справи та над собою, поглиблювати і удосконалювати свої професійні знання. І ви станете професіоналом, але не першим із перших... нічого нового Ви не створите і не привнесете у ту справу якій вирішили себе присвятити. Як стати особливим? Дуже просто. Потрібно не тільки

поглиблювати професійні знання, а й розширювати сферу своїх інтересів. Усі визначні постаті були у першу чергу високоінтелектуальними, допитливими, відкритими до зовнішнього світу людьми. Набуття інших знань та вмінь надасть Вам поле для тієї самої творчості й нешаблонності мислення.

Захистивши у травні цього року дисертацію на здобуття наукового ступеню доктора філософії на тему «Психологічні особливості розвитку практичного мислення офіцерів-артилеристів» [2], будучи сам представником цієї військової професії у четвертому поколінні, я не міг просто так це залишити та вирішив написати книгу «Психологія артилериста, або Як протягнути слона через вушко голки», розраховану на категорію від курсанта до капітана, тобто, молодших офіцерів та написану у стилі нон-фікшн, з метою популяризування як психології так і артилерії.

У цій книжці я пропоную офіцерам-артилеристам познайомитися з психологією, наукою, елементарні знання якої допоможуть розібратися у причинах здійснення помилок, навчитися долати стрес, управляти своїми психічними пізнавальними процесами, а також евристикою, завдяки якій можна навчитися «відчувати» числа, лінійні та кутові величини, опанувати технології генерування ідей та придбати інші корисні знання.

Загалом це ніби «погляд зі сторони» на діяльність окремої досить вузької та специфічної військової спеціальності, а саме, офіцера-артилериста. Професія артилериста, досить складна, багатогранна, цікава та вимагає неабияких професійних якостей. Далеко не кожен здатний її опанувати, ще менше здатні її полюбити, зуміти зростити і привнести щось нове. Справжній артилерист, як і десантник, танкіст, морпіх, має володіти відповідними специфічними навичками, уміннями, рисами характеру, що робить його досить особливим, йому має бути притаманним ніби свій «професійний менталітет», якщо таке поняття буде коректним у даному контексті.

Готуючи цю публікацію мною було опрацьовано досить великий та різноманітний об'єм інформаційних джерел, це як наукові публікації з психології, педагогіки, історії, технічних та військових наук, так і публіцистичні видання: мемуари видатних артилеристів, аналітичні матеріали та спогади учасників АТО (ООС), інтернет-ресурси, бесіди, опитування професіоналів-артилеристів, аналіз періодичних видань та інше. Загальний висновок наступний: багато матеріалу присвячено розвитку артилерії як роду військ, еволюції будови гармат, снарядів, засобів розвідки, удосконалення форм і способів застосування артилерійських частин і підрозділів, досягненням артилерії у військовій справі, біографії, професійного шляху видатних артилеристів. Зовсім мало (можна сказати, майже немає) опису саме психологічної складової діяльності артилеристів, педагогічних особливостей навчання та виховання. Якщо проаналізувати мемуари, будь-якого видатного артилериста, то у всій публікації ви зустрінете не більше чим 1-2 речення де він описує певні психологічні аспекти, або переживання під час прийняття рішень. Тут немає нічого дивного, адже насамперед артилерист це практик, уся діяльність якого протікає в умовах обмеження часу і тут немає місця роздумам та переживанням. Діяти – ось головна задача. Діяти впевнено, вірно, швидко та неупереджено – означає діяти ефективно. А ефективність – головний критерій у артилерії.

Під час аналізу психологічної літератури, я не знайшов жодної (!) публікації, де була б досліджена психологія діяльності артилериста. Зі спеціальності «Психологія діяльності в особливих умовах» досить багато уваги приділено психології моряків, льотчиків, прикордонників, снайперів, саперів, сил спеціального призначення, десантників, фахівців ДСНС, МВС, та інших. Враховуючи досвід застосування артилерії у антитерористичній операції на Сході України, існує потреба звернути увагу на якісну підготовку фахівця-артилериста. Наостанок слід додати, що ця праця, є спробою підвищення ефективності підготовки офіцерів-артилеристів, застосувавши психологічні форми та методи впливу. Викладений у книзі матеріал має форму пропозицій і ні в якому разі не має суперечити Правилам стрільби та управління вогнем, Курсу підготовки артилерії та іншим керівним документам які регламентують аспекти професійної діяльності офіцера-артилериста. Це всього лише спроба автора удосконалити та урізноманітнити форми та методи підготовки

справжнього професійного артилериста, поглянувши на артилерію через призму психологічної науки.

#### Список використаних джерел:

1. Курс підготовки артилерії Збройних Сил України (артилерійська бригада (реактивний артилерійський полк), дивізіон, батарея, взвод, гармата): затв. наказом Командувача Сухопутних військ Збройних Сил України 30.12.2013 № 731. Київ : «Варта», 2014. 156 с.
2. Москальов І.О. Психологічні особливості розвитку практичного мислення офіцерів-артилеристів : дисс. ... д-ра філософії у галузі соціальних та поведінкових наук зі спеціальності психологія : 053. Київ : НУОУ імені Івана Черняхівського, 2020. 318 с. URL: <https://nuou.org.ua/assets/dissertations/diser/diser-moskaliiov.pdf> (дата звернення: 30.10.2020).
3. Посібник з вивчення правил стрільби і управління вогнем наземної артилерії (дивізіон, батарея, взвод, гармата) / за заг. ред. Горбильова В. Ю. авторським колективом у складі: Науменко І. В., Волков І. Д., Полениця П. В., Вода Ю. Л., Казаков В. М., Мокроцький М. Ю. Київ : Варта, 2019. 278 с.
4. Правила стрільби і управління вогнем наземної артилерії (група, дивізіон, батарея, взвод, гармата) : затв. наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 05.01.2018 № 6. Київ : Варта, 2018. 295 с.

*Мельник Я.І., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняхівського, кандидат психологічних  
наук, підполковник*

#### УМОВИ УСПІШНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ МІЖСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Вивчення проблеми міжособистісних конфліктів у процесі педагогічної взаємодії в сучасній науці було б неповним без звернення до внеску психологів у дослідженні цієї проблеми. На наш погляд, науковцями значною мірою збагачене розуміння сутності й змісту цього процесу, особливостей його реалізації за різних умов. До відповідних досліджень можуть бути віднесені: теоретико-методологічний аналіз соціальної взаємодії; дослідження міжособистісного спілкування; комплексне вивчення міжособистісних конфліктів як конкурентного типу соціальної взаємодії; розроблення проблеми спільної діяльності, у тому числі й педагогічної взаємодії.

Найбільш розробленим перспективним напрямом у вивченні соціальної взаємодії є комплексні дослідження конфліктів у міжособистісних відносинах. Так, було розроблено основи міждисциплінарного підходу до дослідження конфліктів, показано місце психології та педагогіки у створенні міждисциплінарної галузі науки – конфліктології. Істотно розширено понятійно-категоріальний апарат, уточнено розуміння сутності конфлікту. У ряді досліджень реалізовано ретроспективний аналіз конфліктів. На великому масиві емпіричних даних виявлено й вивчено основні закономірності виникнення, розвитку й вирішення міжособистісних конфліктів в процесі педагогічної взаємодії. Однак проблема профілактики міжособистісних конфліктів у педагогічній взаємодії залишається актуальною незалежно від кількості запропонованих підходів щодо її вирішення.

Необхідно зазначити, що на сьогодні окремі питання вирішення міжособистісних та педагогічних конфліктів досліджували І. Коваль, Н. Макарьчик, І. Родзевич. Особливості підготовки офіцерів до розв'язання ними конфліктів були предметом вивчення таких вчених як А. Кротов, Є. Потапчук, А. Чистяков, А. Ячного, О. Грибок.

На особливу увагу заслугоує дослідження О. Сафіна про застосування нестандартних шляхів в розв'язанні міжособистісних конфліктів в педагогічній взаємодії, провідним з яких є використання гумору, як потенційно важливого джерела й одночасно засобу профілактики та подолання конфліктів, які виникають у повсякденній педагогічній діяльності [1, с.48].

О. Зайва на підставі емпіричного дослідження особливостей використання почуття гумору як ресурсу психологічного подолання або механізму психологічного захисту від надлишкового емоційного напруження визначає почуття гумору як багатовимірний психологічний конструкт, що характеризується стресозахисним потенціалом. Останній виявляється в захисті суб'єкта від негативних емоцій і станів, виникнення яких зумовлене переживанням в складнощах реалізації міжособистісної взаємодії [2, с.156].

На думку Ю. Г. Тамберга, почуття гумору – це здатність розуміти гумор, сприймати смішне. Це комплексне почуття: і моральне, й естетичне, й інтелектуальне, й емоційне. Воно розвивається, як і будь-яка інша сторона життя людини [3, с.89].

В. Сухомлинський радив ніколи не втрачати почуття гумору, зустрічаючись із кожною дитячою витівкою. У статті “Гумор у духовному житті колективу” він пише: “Вихователь перестає бути вихователем, якщо вважає учня-пустуна своїм супротивником і ніби вступає з ним в єдиноборство” [4, с. 355].

Підсумовуючи вище зазначене можна зробити висновок, що успішна профілактика міжособистісних конфліктів в процесі педагогічної взаємодії можлива за умови безпосереднього розвитку конфліктологічної компетенції в усіх без винятку суб'єктів освітнього процесу. Вони, мають глибоко розуміти сутність конфліктів, їхню соціально-психологічну природу, організаційні, психічні й педагогічні причини виникнення, динаміку розвитку та залагодження, вміти класифікувати й прогнозувати їхні ознаки.

Поряд із традиційно розроблюваними у психології та педагогіці напрямками розв'язання міжособистісних конфліктів, у процесі педагогічної взаємодії, викладач має працювати над розвитком власного почуття гумору та вміло його застосовувати. Гумор у педагогічній, зокрема викладацькій, діяльності, може бути використаний для пробудження інтересу до предмету, підвищення зацікавленості до навчального матеріалу. Розвинене почуття гумору виступає додатковим ресурсом на шляху розв'язання міжособистісних конфліктів в процесі педагогічної взаємодії.

#### Список використаних джерел:

1. Сафін О.Д. Почуття гумору як чинник міжособистісної взаємодії офіцерів у проблемних ситуаціях. Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. 2011. Вип.60. С.44-52.
2. Зайва О.О. Особливості використання почуття гумору як ресурсу психологічного подолання: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Харківський нац. ун-т. ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2006. 191 с.
3. Тамберг Ю. Г. Как развить чувство юмора: 2-е изд., испр. Москва, 2006. 272 с.
4. Избранные педагогические сочинения: в 3 т.; гол.ред. П. П. Кузин. Москва : Педагогика, 1981. Т. 3. 640 с.

*Мулява В.Д., кандидат філософських наук, доцент,  
провідний науковий співробітник науково-дослідної  
лабораторії кафедри морально-психологічного  
забезпечення діяльності військ (сил) Національного  
університету оборони України*

**ФАКТОРИ  
СКЛАДУ ВІЙСЬКОВИХ  
ПРИЗНАЧЕННЯМ**      **МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ  
ЧАСТИН (ПІДРОЗДІЛІВ)**      **ГОТОВНОСТІ  
ДО ВИКОНАННЯ**      **ОСОБОВОГО  
ЗАВДАНЬ ЗА**

Проведений в рамках недавнього військово-соціологічного дослідження Центру гуманітарних проблем ЗС України аналіз факторів морально-психологічної готовності військовослужбовців, на думку респондентів, свідчить про наступне та надає можливості для підвищення ефективності морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)

**Ефективність** військового управління частинами та підрозділами Збройних Сил України в цілому **єдостатньою**. Це, зокрема, підтверджується високим та вище середнього **рівнем забезпеченості** Збройних Сил України особовим складом, військовою технікою та озброєнням.

Також, у переважній більшості анкетованих військовослужбовців доволі **висока оцінка** щодо професійної підготовленості за **військовим фахом**, що свідчить про досить високий рівень їхнього професіоналізму.

Крім того, за оцінками абсолютної більшості опитаних, їхні безпосередні командири (начальники) користуються у них **авторитетом**.

Респонденти також відмітили й високий показник (76,4% відповідей) стосовно **справедливості командирів** по відношенню до підлеглих.

За результатами опитування видно, що переважна більшість (67,4%) командирів (начальників) в охоплених обстеженням військових частинах і підрозділах **мають бойовий досвід**, що може позитивно впливати на підвищення загального рівня морально-психологічної готовності особового складу до виконання завдань за призначенням.

**Ефективність** військового управління **суттєво впливає** на підтримку служби у ЗС України членами сім'ї та перспективи їх подальшої служби.

Особовий склад має **високий рівень патріотизму**, переважна більшість опитаних військовослужбовців (62%) у тій чи іншій мірі негативно ставляться до потенційних можливостей еміграції за межі України.

При цьому, на основі порівняння результатів даного дослідження з результатами опитувань, які проводять відомі соціологічні служби на загальнодержавному рівні, можна стверджувати, що "емігрантські настрої" серед військовослужбовців ЗС України мають **значно менше поширення** у порівнянні із населенням України в цілому;

Суттєвою проблемою для України та її Збройних Сил, на сьогодні залишається подолання **проявів корупції** на самих різних щаблях управління і суспільних відносин. Респонденти вказали на існування проявів корупційної практики в ЗС України як при відповіді на питання анкети, так і окремо в текстовій формі;

Переважна більшість респондентів (понад 60%) вважають, що події на Сході країни є війною Росії з Україною. Одночасно, осмислення потребують інші відповіді респондентів, які були висловлені з даного питання у суб'єктивно авторській формі .

Аналіз чинників, пов'язаних із **психологічним забезпеченням** виявив наступні особливості:

більше половини опитаних військовослужбовців оцінили рівень своєї **психологічної підготовки** як "високий" та "вище середнього". Найкраще власну психологічну підготовку оцінив особовий склад Сил спеціальних операцій ЗС України;

половина опитаних в тій чи іншій мірі задоволені психологічним забезпеченням у військових частинах. Найбільше задоволені ним респонденти військових частин Повітряних Сил та Сил спеціальних операцій ЗС України. Найменше задоволені психологічним забезпеченням у ДШВ ЗС України та у ГУОЗ ЗС України.

Окремі респонденти звернули увагу на незадовільний морально-психологічний стан самих командирів, відсутність моральної підтримки, хвилювання за своїх близьких та рідних;

на психологічний стан військовослужбовців негативно впливає тривалий термін виконання завдань в районі проведення АТО/ООС;

Серед недоліків в системі **інформаційно-пропагандистського забезпечення** респонденти вказали на:

Неналежну організацію внутрішньо-комунікаційної роботи, особливо у середній і вищій ланці, що призводить до створення певного інформаційного вакууму та **втрати зворотного зв'язку** між командиром (начальником) та підлеглими;

Відсутність дієвої системи упередження і **своєчасного реагування** на деструктивну інформацію, що з'являється в ЗМІ навколо діяльності військ (сил)

Майже три чверті опитаних згодні з тим, що в їхньому колективі діє принцип **“один за всіх – всі за одного”**. Він більш характерний для ССО ЗС України, ВМС ЗС України, а найменш – для ДШВ ЗС України;

Більше половини військовослужбовців вказали, що мають відмінний чи добрий стан здоров'я. Кращим він є у особового складу Сил спеціальних операцій ЗС України, а гіршим – серед військовослужбовців СВ ЗС України.

#### **Список використаних джерел:**

1. Рівень морально-психологічної готовності особового складу Збройних Сил України до виконання завдань за призначенням та фактори, що на неї впливають. Аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження – Київ, МО України. Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2017. 103 с.

*Назаренко І.І., кандидат психологічних наук, науковий співробітник відділу вивчення та удосконалення медичного захисту населення при НС в особливий період (воєнний час) ДЗ «УНПЦ ЕМД та МК МОЗ України», вул. Братиславська, 3, м. Київ, Україна, 02166, тел. (044) 518-57-08. mozya08@ukr.net*

*Іванов В.І., лікар-хірург спеціалізованих медичних бригад постійної готовності ДЗ «Український науково-практичний центр екстреної медичної допомоги та медицини катастроф МОЗ України», м. Київ, вул. Братиславська, 3, м. Київ, Україна, 02166, тел.: (044) 518-57-08. sstvova@ukr.net*

*Кузьмін В.М., кандидат медичних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військово-медичної підготовки НМАПО імені П.Л. Шупика, м. Київ, вул. Братиславська, 3, тел.: (044) 518-57-08.*

### **ВИЗНАЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ ЛІКАРІВ ЗАГАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ - СІМЕЙНОЇ МЕДИЦИНИ ДО НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПАЦІЄНТАМ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ ТЕХНОГЕННОГО ХАРАКТЕРУ**

**Актуальність.** В сучасній практиці лікар за спеціальністю «Загальна практика - сімейна медицина» має володіти теоретичними та прикладними аспектами знань та методів з надання психологічної допомоги постраждалим за умов надзвичайної ситуації (НС), що також є необхідним в безпосередній практиці лікаря для встановлення психологічного контакту з пацієнтом.

**Мета.** Визначити рівень знань та володіння практичними навичками надання психологічної допомоги постраждалим за умов НС техногенного характеру шляхом анкетування.

**Матеріали та методи.** Анкетування респондентів-слухачів серед лікарів за спеціальністю «Загальна практика - сімейна медицина» (ЛЗПСМ) післядипломної

підготовки із циклу «Медицина катастроф» проводилося на Кафедрі медицини катастроф та військово-медичної підготовки Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика періодом від січня до червня 2019 року. Загальний масив дослідження респондентів-слухачів ЛЗПСМ склав 126 осіб. Опитування проводилося із застосуванням розробленої нами анкети за визначеною методологією анкетування. Анкета була розрахована на самостійне та добровільне опрацювання. Основна частина анкети містила 20 питань із циклу «Медицина катастроф», які демонстрували рівень знань і підготовки до умов НС техногенного характеру: знання документальної бази, рівень знань та їх практичне застосування, відповідно до списку 3 освітньо-кваліфікаційної характеристики спеціаліста напряму підготовки 101 «Медицина» за спеціальністю 7.110101 «Лікувальна справа», галузевих стандартів вищої освіти та програм додипломної підготовки з медицини катастроф, екстреної медичної допомоги та військової підготовки [1,2]. Відповіді в анкеті визначалися за 3<sup>х</sup>-бальною шкалою (0 – не задовільно, 1 – задовільно, 2 – добре). З метою проведення порівняльного аналізу із визначенням кількісного показника відповідей анкетування у балах серед підгруп дослідження, нами була застосована уніфікована формула розрахунку відносного показника за 3<sup>х</sup>-бальною шкалою у відсотках (%):

$$\frac{\text{Кількість балів за 3}^{\text{х}}\text{-бальною шкалою (n)} \times 100}{\text{Загальна кількість балів у лікарів в підгрупі (N)}}$$

Загальна кількість балів у лікарів в підгрупі (N)

Вік респондентів, які прийняли участь в експерименті складав від 23 до 67 років і в середньому становив  $41,5 \pm 8$  роки. Серед опитаних кількість чоловіків становила - 29%, жінок - 71%. З кількості респондентів, задіяних в опитанні 49% мали стаж роботи за фахом до 1 року, 37% - від 2 до 17 років, 11% - від 21 до 25 років і 3% - більше 35 років.

**Результати та їх обговорення:** За отриманими даними анкетування серед ЛЗПСМ 44,5% відповідей були позитивними, 40,2% – задовільними та 15,3% – незадовільними. В підгрупах серед лікарів відмічалось кількісна та якісна різноманітність відповідей за 3<sup>х</sup>-бальною шкалою, а саме: серед лікарів ЛЗПСМ 43,6% (n=985) відповідей були відносно-відмінними, 39,6% (n=896) – задовільними та 16,8% (n=379) – незадовільними. Так на запитання анкети «Чи володієте Ви достатнім рівнем знань з надання психологічної допомоги постраждалим при НС» 52,5% відповідей були позитивними, 31,3% – задовільними та 16,2% – незадовільними. Питання «Чи використовуєте Ви в своїй практиці сучасні методи та прийоми психологічної допомоги» було оцінено наступними показниками: 52,4% відповідей були позитивними, 31,2% – задовільними та 16,4% – незадовільними.

**Висновки:** 1. Лікарів ЛЗПСМ можливо вважати недостатньо підготовленими для роботи з надання екстреної медичної та психологічної допомоги постраждалим за умов надзвичайної ситуації техногенного характеру. 2. Для набуття достатнього рівня знань та умінь з надання психологічної допомоги постраждалим рекомендовано включити в програму навчання післядипломної освіти питання гострої реакції на стрес, посттравматичного стресового розладу та розладів адаптації, що входять до Уніфікованого клінічного протоколу первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги (УКПМД) «Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад», затвердженого Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 23.02.2016 № 121 .

#### Список використаних джерел:

1. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна характеристика спеціаліста за спеціальністю 7.110101 «Лікувальна справа» напряму підготовки 1101 «Медицина»; Введ. 16.04. 03. – К. : Книга-плюс, 2003. 25 с.

2. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-професійна програма підготовки спеціаліста за спеціальністю 7.110101 «Лікувальна справа» напряму підготовки 1101 «Медицина»; Введ. 16.04. 03. К. Книга-плюс, 2003. 116 с.

3. Рошчін Г.Г. Виклики сучасного світу: підготовка лікарів з медицини катастроф / Г.Г. Рошчін, Л.В. Хімїон, В.В. Ватага, Л.Ф. Матюха, В.І. Іванов, І.І. Назаренко / Сімейна медицина, № - 4, 2017. С. 22-28.

4. Наказ МОЗ України від 23.02.2016 р.№121 «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при посттравматичному стресовому розладі» URL: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/MOZ25625.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MOZ25625.html)

*Невальонний Є.О., ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил), Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, підполковник*

### **МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЯК ОСНОВНИЙ КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ ВНУТРІШНЬО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ**

В умовах застосування “гібридних засобів” Російською Федерацією основним дієвим інструментарієм протидії негативному інформаційно-психологічному впливу противника є внутрішньо-комунікаційна робота як напрямок інформаційно-пропагандистського забезпечення військових частин (підрозділів), військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних Сил України [1]. Маючи за основну мету формування, підтримання й поновлення морально-психологічного стану особового складу військ (сил) на достатньому рівні, внутрішньо-комунікаційної робота може безпосередньо впливати на ефективність виконання бойових завдань. Ефективне управління внутрішніми комунікаціями сформує високий рівень довіри до військово-політичного керівництва держави та військового командування, дасть змогу встановити дієвий зворотний зв'язок з підпорядкованим особовим складом, забезпечить його моральну, військово-професійну та психологічну готовність. Незадовільна організація процесу внутрішніх комунікацій призводить до значного зниження бойового потенціалу військових частин (підрозділів) і, як наслідок, до невиконання бойового завдання.

Досліджуючи питання ефективності комунікацій, слід зазначити, що термін “ефективність”, який широко використовується в теорії та практиці суспільних наук, не має чіткого визначення. Так, у деяких розповсюджених словниках та довідниках [2, 3, 4] трактування цього терміну взагалі не наводиться, а лише дається його пояснення, як слова похідного від “ефект” або “ефективний”. З точки зору управління, ефективність комунікації розглядається як співвідношення досягнутого результату до поставленого завдання, або спланованого результату, як якісний показник, який визначає, наскільки комунікація досягає своєї мети [5].

У військово-політичному енциклопедичному словнику [6] ефективність визначається як ступінь відповідності об'єктів цільовому призначенню в заданих умовах експлуатації, а ефективність управління військами (силами) – як ступінь управлінської діяльності або раціональності, яка визначається кількісно за допомогою критеріїв (показників) ефективності з їх числовими значеннями й якісно – на основі нормативів, що являють собою фіксовані значення вибраних критеріїв ефективності, за якими визначаються стан систем управління.

Ураховуючи, що комунікація розглядається як процес, а сам процес можна вивчати системно, то ефективність комунікації слід досліджувати як результативність діяльності конкретної системи, що характеризується показниками, які належать до всіх складових системи та змінюються залежно від впливів певних внутрішніх і зовнішніх факторів [7].



У Збройних Силах України питання організації та управління внутрішніми комунікаціями покладаються на внутрішньо-комунікаційну роботу. Відповідно до Інструкції з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України, внутрішньо-комунікаційна робота – це напрямок інформаційно-пропагандистського забезпечення військових частин (підрозділів), військових навчальних закладів, установ та організацій ЗС України, що здійснюється в системі інформаційної роботи посадових осіб органів військового управління, командирів (начальників) через сукупність дій, пов'язаних з обробкою і передачею інформації до особового складу шляхом спілкування, а інформаційно-пропагандистське забезпечення є складовою морально-психологічного забезпечення та організовується в загальній системі підготовки та застосування Збройних Сил України з урахуванням специфіки завдань, які виконують військові частини (підрозділи) [1]. Саме тому внутрішньо-комунікаційну роботу слід розглядати в площині системи забезпечення військ (сил).

Систему внутрішньо-комунікаційної роботи доцільно розглядати як складну соціальну систему, основним елементом якої є людина, а у функціонуванні якої пріоритетне значення мають потреби, інтереси, цінності і мотиви діяльності (поведінки), які необхідно враховувати під час організації внутрішніх комунікацій [8].

Таким чином, система внутрішньо-комунікаційної роботи – це сукупність взаємозв'язаних сил, засобів, технологій і методик, необхідних для організації комунікаційних процесів, діючих за єдиними принципами та спрямованих на формування довіри до військово-політичного керівництва та командирів (начальників), готовності до виконання завдань, формування, підтримання і відновлення морально-психологічного стану [9].

Ураховуючи те, що система внутрішньо-комунікаційної роботи є напрямком інформаційно-пропагандистського забезпечення військових частин (підрозділів), військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних Сил України [1], а також, на думку автора, і підсистемою другого порядку системи морально-психологічного забезпечення дій військ (сил), ефективність її функціонування можливо визначити за методикою багатовимірного порівняльного аналізу за показниками, які впливають на ефективність досліджуваної системи [9].

Ефективність складних систем оцінюється з метою прийняття управлінських рішень під час аналізу і синтезу цих систем, а також у процесі їх функціонування. Такі рішення приймаються в результаті застосування критеріїв ефективності [10].

Виходячи з наведеного, критерій ефективності функціонування системи внутрішньо-комунікаційної роботи слід обґрунтувати з мети внутрішньо-комунікаційної роботи, що визначається Інструкцією з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України [1].

Головною метою внутрішньо-комунікаційної роботи є формування довіри до військово-політичного керівництва держави та військового командування, встановлення зворотного зв'язку з підпорядкованим особовим складом, його готовності до виконання завдань, підтримання і відновлення морально-психологічного стану [1].

Інструкцією з оцінювання морально-психологічного стану особового складу ЗС України визначається морально-психологічний стан особового складу військових частин (підрозділів) як ситуаційний стан духовної, моральної, ідеологічної налаштованості, військово-професійної готовності та психологічної здатності військовослужбовців виконувати завдання за призначенням, а також описано оціночні компоненти і критерії морально-психологічного стану особового складу військових частин (підрозділів). Цією інструкцією також описано методика оцінювання морально-психологічного стану особового складу [11]. Аналізуючи вказану методика, слід зазначити, що ступінь довіри особового складу до керівництва країни, командування ЗС України, командирів (начальників), мотиваційна та функціональна готовність вже враховуються як критерії базових компонентів та як критерії оціночних компонентів морально-психологічного стану [11].

Отже потрібно узагальнити існуючі компоненти та визначити основним критерієм ефективності системи внутрішньо-комунікаційної роботи рівень морально-психологічного стану особового складу військової частини (підрозділу), який повинен сприяти виконанню завдань за призначенням та відповідно Інструкції з оцінювання морально-психологічного стану особового складу ЗС України не має бути меншим ніж 0,7 [11].

Таким чином, ефективність системи внутрішньо-комунікаційної роботи слід розглядати як результативність діяльності складної соціальної системи військового призначення, що характеризується показниками, які належать до всіх складових системи та змінюються залежно від впливів внутрішніх і зовнішніх факторів. За основний критерій ефективності системи, що досліджується, слід прийняти рівень морально-психологічного стану особового складу.

Напрямок подальших досліджень слід вважати визначення ролі і місця системи внутрішньо-комунікаційної роботи в загальній системі забезпечення операції (бою), а також здійснення опису загальної моделі та комплексної методики дослідження ефективності її функціонування.

#### Список використаних джерел:

1. Інструкція з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України: затв. наказом ГШ ЗС України від 04.01.2017 № 4.
2. Філософський енциклопедичний словник: Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ. Київ, "Абрис", 2002. 742 с.
3. Словник української мови: в 11 томах. 1974. Том 2. URL: <http://sum.in.ua/p/2/492/2> (дата звернення 19.11.2020).
4. Энциклопедия эпистемологии и философии науки. Москва: "Канон-1" РООИ "Реабилитация", 2009. 1248 с.
5. Деловые коммуникации: теория и практика / М.Б. Жернакова и др. Москва, Юрайт, 2014. 384 с. URL: [https://stud.com.ua/50403/menedzhment/efektivnist\\_komunikatsiy#46](https://stud.com.ua/50403/menedzhment/efektivnist_komunikatsiy#46). (дата звернення 19.10.2020).
6. Гришук А.В. Військово-політичний енциклопедичний словник; У 2 т. Т. 1. Київ: Вид. дім "Румб", 2008. 432 с..
7. Тихомирова А.В. Оценка эффективности управления производством. Москва: Экономика, 1984. 104 с.
8. Алещенко В.І. Військово-соціальне управління: теорія і практика: підручник. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2019. 284 с.
9. Алещенко В.І., Невальонний Є.О., Починок С.М. Система внутрішньо-комунікаційної роботи: сучасний стан та шляхи подальшого розвитку. "Наука і оборона". Щоквартальний науково-теоретичний та науково-практичний журнал. НУОУ імені Івана Черняхівського. м. Київ. №1/2020. С. 21-27
10. Барабаш Ю.Л. Основи теорії оцінювання ефективності складних систем. Методологія наукових досліджень. навч. посіб. Київ: НАОУ. 1999. 40 с.
11. Інструкція з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України: затв. наказом ГШ ЗС України від 21.04.2017 № 153.

*Нестеренко Н.В. ад'юнкт кафедри суспільних наук  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняхівського, старший лейтенант  
ORCID ID 0000-0002-4330-080X*

**УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА СЕРЖАНТІВ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

Заявлений курс України на вступ до Північноатлантичного альянсу висуває на передній план актуальність питання впровадження стандартів НАТО. Сучасні процеси реформування ЗС України, відповідно Концепції розвитку професійного сержантського і старшинського складу, актуалізують потребу в дослідженні управлінської культури сержантів Сухопутних військ ЗС України, адже однією з нагальних потреб є ефективна реалізація завдань розвитку інституту професійних сержантів ЗС України. У результаті реформи сержантський і старшинський склад Збройних Сил України має набути спроможності взяти на себе основне навантаження щодо бойового навчання й виховання особового складу в підрозділах та виконання ними завдань за призначенням як у мирний час, так і в особливий період.

Аналіз наукових досліджень переконливо свідчить, що професійна підготовка сержантів, зокрема формування в них управлінської культури і професійних якостей, досліджена у вітчизняній військовій науці недостатньо.

Тому теоретичне дослідження та емпіричне вивчення психологічних особливостей управлінської культури сержантів Сухопутних військ Збройних Сил України на етапах їх професіоналізації є нагальною потребою.

Проблематика управлінської діяльності та її психологічних основ зокрема є складними та багатограним явищем. На сучасному етапі розвитку психології однією з найперспективніших концептуалізацій комплексу управлінських ресурсів, які стосуються професійної діяльності виступає управлінська культура.

Етимологічно термін "культура" походить від латинського слова *cultivire* – обробляти, опрацьовувати, вдосконалювати, поліпшувати.

Культуру визначають як сукупність усіх видів творчої діяльності людини й суспільства, а також результатів цієї діяльності, втілених у матеріальних і духовних цінностях.

В кожному суспільстві, відповідних професійних спільнотах і в конкретній особі культура поєднує в інтегральне ціле природу, суспільство, особу, професійну культуру (чи культуру фахівця) й культуру діяльності. Тут системоутворювальним чинником виступає професійна діяльність фахівця – особи одночасно природної, соціальної та професійної.

Управління як особливий вид діяльності, безумовно, має свою культуру, яка є складовою загальнолюдської культури і безпосередньою формою реалізації загальнолюдських культурних надбань в управлінській сфері.

Управлінська культура – це різновид професійної культури, який складається з політичної, правової, адміністративної, менеджерської, організаційної, соціально-психологічної, інформаційної, комунікативної та економічної культур і є інтегральним утворенням щодо системи знань і вмінь, особистісних якостей, мотивів і цінностей, які реалізуються під час управління; - культура управління – це сукупність досягнень в організації і здійсненні процесів управління, організації управлінської праці, реалізуючих методів і стилів керівництва, використанні техніки управління, а також задоволення вимог, що ставляться перед системою управління та до працівників, обумовлених нормами і принципами моралі, етики, естетики, права [6].

Високий рівень управлінської культури характеризується гуманістичною діловою спрямованістю, орієнтацією на загальнокультурні й професійні цінності, стійкою мотивацією до культуровідповідної управлінської діяльності, управлінською компетентністю, готовністю до саморозвитку й яскраво вираженою системою особистісних якостей.

За змістом управлінська культура становить сукупність досягнень в організації і здійсненні управління, організації праці підлеглих, використанні методів, засобів і принципів управління, а також вимог, які висуваються до систем управління і працівників, які зумовлені нормами права, а також принципами і традиціями загальної та професійної моралі.

Управлінська культура є складним і багатоаспектним соціальним явищем, яке представляє собою систему, що складається із статичних і динамічних елементів різної соціальної природи та значення [5].

Підґрунтям управлінської культури є загальна і професійна культура. Загальна культура молодшого командира (сержанта) виявляється в культурі особистості (загальнокультурна компетентність та культура саморегуляції); культурі діяльності (культура інтелектуальної і предметної діяльності); культурі соціальної взаємодії (культура поведінки й культура спілкування).

Таким чином можна констатувати, що управлінська культура сержантів, з одного боку, тісно пов'язана із загальною культурою особистості військовослужбовця, загальнолюдською та професійною культурою, а система цінностей управлінської діяльності – з системою цінностей суспільства, конкретної професійної спільноти й особистісними цінностями сержантів, а з іншого – становлять інтегроване професійно-важливе утворення, яке характеризує особливості системи їх управлінських знань, навичок, умінь, здатностей та актуалізується в професійній свідомості, стилі управлінської діяльності, управлінській етиці й поведінці.

#### **Список використаних джерел:**

1. Указ Президента України від 24 вересня 2015 року 3555/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» з метою проведення Концепції розвитку професійного сержантського і старшинського складу Збройних Сил України у відповідність до перспективної моделі Збройних Сил України, створення професійного сержантського і старшинського складу Збройних Сил України про затвердження Зміни до Концепції розвитку професійного сержантського і старшинського складу Збройних Сил України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 26 квітня 2013 року №290;
2. Наказ Міністерства оборони України №151 від 18.03 2016 року «Про затвердження Змін до Концепції розвитку професійного сержантського і старшинського складу Збройних сил України».
3. Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 07.02.2019 року;
4. Указ Президента України №392/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», щодо імплементації стандартів НАТО в повсякденну діяльність Збройних Сил України;
5. Розвиток управлінської культури керівників професійно-технічних навчальних закладів : посібник / В. І. Свистун, В. С. Болгаріна, В. А. Григор'єва, Г. В. Єльнікова, Л. Д. Кузьмінська, Ю. С. Палькевич, Л. М. Петренко; за ред. В. І. Свистун. – К.: ІПТО НАПН України, 2015. 141 с.
6. Королюк С.В. Розвиток управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу. Монографія. Полтава: 2007. 168 с.

*Недвіга О.В., кандидат психологічних наук,  
професор кафедри суспільних наук Національного  
університету оборони України імені Івана  
Черняхівського, полковник*

#### **ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ.**

Реальна загроза територіальній цілісності України, залучення частин та підрозділів Збройних Сил України до проведення операції Об'єднаних сил на території Донецької та

Луганської області засвідчили, що однією з передумов перемоги над супротивником є психологічна готовність військовослужбовця до бойових дій, його здатність витримувати навантаження сучасного бою та протистояти різним стрес-чинникам.

Вивчення природи та особливостей перебігу психічних станів військовослужбовців Збройних Сил України, що беруть участь в ООС, є необхідною умовою адекватного реагування на зміст, форми та методику психологічної підготовки особового складу.

Психічні стани – особлива характеристика психічної діяльності людини за певний період. Вони викликаються зовнішніми обставинами, самопочуттям цієї особистості, її індивідуальними особливостями і впливають на поведінку і дії. Саме поняття «стан» характеризує статичні показники явища (на відміну від психічних процесів) і його мінливість (на відміну від більш стійких психічних властивостей).

На основі психічних процесів виникають і розвиваються більш стійкі і довготривалі психічні стани. Це складні, суцільні, динамічні явища, які багато в чому визначають своєрідність всієї психічної діяльності особистості на цьому відрізку часу (проходження процесів, виявлення властивостей). Вони підвищують чи знижують активність психічної діяльності людини [1].

До психічних станів належать вияви почуттів (настрої, афекти, тривога, фрустрація та ін.), уваги (зосередженість, розсіяність), волі (рішучість, розгубленість, упевненість), мислення (сумнів) і т. д. [1].

Загалом проведений О.А. Гайзенем аналіз дозволяє визначити приблизно 63 поняття і 187 термінів психологічних станів [2].

На сьогодні не існує єдиної класифікації психічних станів, оскільки вони перетинаються або навіть збігаються один з одним настільки тісно, що їх достатньо складно розмежувати – наприклад, стан деякої напруженості часто з'являється на тлі станів втоми, монотонії, агресії, і ряду інших станів. Найчастіше стани поділяють на емоційні, пізнавальні, мотиваційні та вольові [3].

У бойових умовах перед кожним військовослужбовцем стоять два завдання: вижити і виконати бойове завдання. При цьому слід зазначити, що виконання бойового завдання досить часто є єдиним способом вижити. Однак, як вважають американські автори, лише 25% солдатів на полі бою адекватно розцінюють те, що відбувається і свідомо використовують свою зброю [4]. Решта підрозділяються на тих, що знаходяться в сильному збудженні і тих, хто пригнічений страхом. Перша група, як правило, здійснює даремні, а часом і безглузді дії, друга паралізована страхом, лише у адекватно діючих солдат ймовірність залишитися в живих значно вище, ніж у решти особового складу, яким необхідна психологічна допомога.

Для військовослужбовців, що беруть участь в бойових діях, характерний не тільки підвищений ризик психічних розладів, а й високий рівень емоційних порушень, які приймають масовий характер. Такі порушення отримали назву психоневрозу, або бойової втоми. Ці емоційні порушення можуть проявлятися в стані гострого страху, астено-депресивних станах, істеричних реакціях, тимчасовому розладі свідомості і різноманітних психосоматичних розладах [4].

Цілком адекватними переживаннями людини в бою є не тільки відчуття патріотизму, любов до України, прагнення помститися ворогу, виконати бойову задачу, але і такі негативні, як страх смерті, поранення, каліцтва, полонення супротивником, страх виявитися нездатним виконати бойову задачу і показатися боягузом в очах товаришів.

На сьогоднішній день більшість науковців підтримують твердження, що кожна людина в певній мірі відчуває страх, тобто безстрашних людей, імовірно, не існує. Більшість учасників бою відчувають внутрішнє завмирання, «мурашки по тілу», «ворушіння» волосся, прискорене серцебиття, брак повітря, відчуття фізичної слабкості, спеки або холоду, дискомфорту або болю в грудях, підвищену пітливість, тремтіння окремих частин тіла або всього тіла.

Іноді може спостерігатися запаморочення, нудота, блювота, нетримання сечі, пронос. Ці явища виявляються не тільки в бою, але і в періоди до і після бою.

На думку науковців, у бою та після нього можуть виявитися й інші переживання, серед яких найбільш часто зустрічаються наступні:

невпевненість у власних силах, сором за такий стан;

провина за участь у жорстокому насильстві, в подіях, які іноді здаються безглуздими, смерть товаришів;

гнів за те, що саме конкретному військовослужбовцю випало найважче випробування, за несправедливість і безглуздя всього, що відбувається [5].

У функціонуванні психіки воїна в бойовій обстановці виявляється низка закономірностей. Знати їх – означає передбачати ті фізичні, моральні і психологічні випробування, з якими зустрінуться військовослужбовці, мати шанси на використання «людського чинника» для досягнення перемоги над ворогом [4].

Домінуючими психічними станами серед учасників ООС перед початком бойових дій є хвилювання, готовність до ризику та страх. Безпосередньо під час бою визначені страх, хвилювання та готовність до ризику. Безпосередньо після бою домінуючими психічними станами були стриманість, збудження та радість. Найменше військовослужбовці відчували радість, сором та неухважність. Єдиним психічним станом, який присутній в кожного військовослужбовця, є страх.

З метою окреслення шляхів зменшення негативного впливу чинників бою на психіку військовослужбовця доцільним вбачається розробка Методичних рекомендацій щодо подолання негативних психічних станів у військовослужбовців перед участю в бойових діях.

#### **Список використаних джерел:**

1. Бедь В. В. Юридична психологія: Навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : МАУП, 2004. 436 с.

2. Вітенко І.С., Вітенко Т.І. Основи психології. 2-ге вид., перероб. та доп. Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. 256 с.

3. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2004. 400 с.

4. Особливості поведінки військовослужбовця в бою. URL: <http://medbib.in.ua/osobennosti-povedeniya-voennoslujaschego.html>

5. Міністерство оборони України. Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України. Пам'ятка з психології бою. Київ, 2014. 48 с.

*Несевря О.А., начальник навчальної лабораторії кафедри Десантно-штурмових військ і Сил спеціальних операцій командно-штабного інституту застосування військ (сил), Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, майор*

#### **ПСИХОЛОГІЧНА РОБОТА З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ, ЯКІ ПОВЕРНУЛИСЯ ПІСЛЯ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ В РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ**

Психологічна робота з військовослужбовцями займає особливе місце в повсякденній життєдіяльності підрозділів, військових частин. В умовах ведення бойових дій значення психологічної роботи з військовослужбовцями зростає не в арифметичній, а в геометричній прогресії.

В першу чергу, слід зазначити, що психологічна робота на відміну від психологічної підготовки повинна проводитися постійно з особовим складом. Під час ведення бойових дій в районі проведення операції Об'єднаних сил психологічній роботі відводиться вирішальна роль. Стрес-фактори в бойових умовах, екстремальних ситуаціях не просто травмують психіку військовослужбовців, вони призводять до незворотніх процесів, бойових психічних травм (БПТ), посттравматичних стресових розладів (ПТСР), які закарбовуються в психіці військовослужбовця на все його життя.

Як відомо, ПТСР “вилікувати” медикаментозно практично неможливо. Лише завдяки психотерапії, психокорекції, психореабілітації можна пригальмувати подальше розширення та розгалуження ПТСР. В стресогенній ситуації, під дією певних негативних чинників, стрес-факторів активуються деструктивні процеси, які безпосередньо впливають на психіку людини. Захисні механізми психіки акумулюються, в той же час блокуються деякі психічні процеси, що в результаті може спонукати до девіантної поведінки.

В цілому, розуміючи те, що психіка людини сама по собі – це достатньо тонка організаційна структура, що постійно “намагається” вивільнити зайве, непотрібне в свідомості людини, вона іноді, за деяких обставин, нездатна впоратися з цим самотійно. Дія тих чи інших стрес-факторів, чинників акумулює психіку до захисних реакцій організму людини, іноді до непередбачуваних, несподіваних, неадекватних проявів та вчинків. Рівень нервово-психічної стійкості людини сприяє здатності протистояти тим руйнівним процесам, які впливають на психіку військовослужбовця в бойових умовах. Але слід зазначити, що рівень нервово-психічної стійкості військовослужбовця можна дослідити за відповідними методиками. Психологічно людину можна підготувати до різних стресових ситуацій, бойових умов, видів діяльності і таке інше. Проте, наразі постає зовсім інше гостре питання: як бути з психічним станом військовослужбовця, який проявляється в певних умовах по-різному, особливо, коли військовослужбовець повернувся після виконання завдань з району проведення операції Об'єднаних сил.

Приймаючи безпосередню участь в бойових діях, військовослужбовець постійно перебуває в стані стресу. Постійні обстріли, складні соціально-побутові умови, проблеми особистого характеру, сімейні непорозуміння, емоційне та фізичне виснаження поступово призводять до неврозів, різного роду розладів, порушень психічних процесів.

Психологічна робота з такою категорією військовослужбовців має свої особливості. Різноманітні методики, техніки, тести, тренінги, анкети здебільшого викликають відразу, недовіру, несприйняття у військовослужбовців через нерозуміння їхнього значення, певну шаблонність, паперову звітність та інше. В даному випадку офіцерам-психологам необхідно акцентувати свою увагу на своєчасному поєднанні таких методів дослідження, як спостереження, бесіда, опитування, аналіз та узагальнення. Вказані методи дозволяють більш об'єктивно оцінити військовослужбовців, вивчаючи особливості їхньої поведінки, реакцій, емоційного стану.

Як правило, військовослужбовці більше довіряють та надають перевагу практичним діям підготовлених офіцерів. Теоретична складова має бути мінімізована, більше уваги необхідно приділити практичним діям. Бесіда має бути “живою” без складної термінології, понятійного апарату, теоретичних підходів, спиратися на реальні приклади військовослужбовців, конкретні випадки з життя військовослужбовців в повсякденній життєдіяльності, екстремальних ситуаціях та бойових діях.

Розглянуті нами питання стосуються всіх категорій військовослужбовців без винятку. Кожний військовослужбовець – це в першу чергу людина, особистість зі своєю

унікальною психікою. Наше основне завдання – це збереження людини не лише як індивіда, але і як психічно здорової особистості.

*Нікітов В.В., офіцер відділу прикордонного контролю  
ЗХРУ, підполковник*

## **ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ УЧАСНИКІВ АТО**

Професія військового належить до найбільш екстремальних видів професійної діяльності. У зв'язку з військовими діями, які є загрозою територіальної цілісності України, наша держава захищає її кордони на Сході країни, у якій задіяні десятки тисяч осіб, зокрема професійних та непрофесійних військовослужбовців. Безпосередня участь у бойових діях вимагає від них високої психологічної витривалості, стресостійкості в умовах постійної загрози. Події, які відбуваються в зоні проведення боїв, характеризується високою інтенсивністю, напруженістю, швидкоплинністю. За цих умов психіка військовослужбовців функціонує на межі допустимих навантажень.

Проблема психічного здоров'я людини належить до актуальних проблем людства, особливо якщо йдеться про людину у погонах. В умовах військового конфлікту й тривалого стресу відбувається виснаження захисних сил організму, втрачаються адаптаційні можливості людини, з'являється реальна небезпека виникнення психосоматичних захворювань, погіршується здоров'я в цілому. На сьогодні одним з найбільш значущих питань є необхідність вирішення проблем реабілітації учасників бойових дій [1, с.3].

Як відомо, психічне здоров'я – це стан душевного благополуччя, що характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів і забезпечує адекватну умовам довколишньої дійсності регуляцію поведінки, діяльності. Порушення регулятивної функції психіки призводить до станів соціально-психологічної дезадаптації, а у складніших випадках – до психічних розладів. Саме тому розвиток саморегуляції та інших психологічних механізмів здоров'я доречно вважати одним з основних напрямків збереження психічного здоров'я людини. Нині стрімко різко зросла роль психічного фактора в усіх сферах життя суспільства, всебічне вивчення психічного здоров'я стало вкрай актуальним. Проведення АТО на сході України формує багатотисячну масу людей, які після демобілізації повертаються в громадянське суспільство із численними особливостями вже мілітаризованої свідомості – і це невпинно та істотно впливатиме на подальший розвиток соціуму та країни. Психічне здоров'я – виступає чи не найважливішою складовою високого рівня якості життя, що дає змогу людині вважати своє існування повноцінним і значущим, допомагає бути активним і творчим громадянином держави.

Більшість військовослужбовців психологічно нездатні самостійно повернутися в систему соціальних зв'язків і норм мирного життя, тому постає потреба в спеціалізованому наданні соціальної та психологічної допомоги. Така соціально-психологічна реабілітація, є різновидом психологічної допомоги, спрямованої на відновлення втрачених або порушених психічних можливостей і здоров'я військовослужбовців. [1, стр.29]

Психологічна реабілітація військовослужбовців Збройних сил України, які брали участь в АТО, під час відновлення боєздатності військових частин становить собою комплекс заходів психологічного характеру, спрямованих на збереження, відновлення та корекцію психофізіологічних та психічних функцій, оптимального рівня боєздатності військовослужбовців, які були піддані впливу психотравмуючих чинників та постраждали внаслідок цього, а також створення сприятливих умов для подальшого успішного виконання ними службових обов'язків. Цивільні психологи разом з психологами-військовослужбовцями їздять на передову, працюють на першій та другій лінії оборони, в



ППД підрозділів, створюються громадські організації, які працюють з військовиками, запрошують іноземних фахівців. Однак психологів все одно не вистачає.

За час перебування на території проведення бойових дій, учасник ООС може стикатися зі значною кількістю ризиків, які в подальшому житті можуть призвести до розладів психічної діяльності. Як наслідок перебування учасника військових дій в зоні ООС, при попаданні його до мирного середовища існує ймовірна загроза проявів сприйняття навколишнього середовища через «військову призму дійсності», замкнутості в собі, тривоги щодо зміни ставлення сім'ї до нього, відчуття боязкості за свою сім'ю, щоб сім'я не дізналася про жахи війни. Кожному члену сім'ї важливо розуміти причини поведінки учасника бойових дій для того, щоб допомогти йому впоратися з його внутрішніми проблемами.

Участь у проведенні антитерористичної операції на Сході України українських військовослужбовців, які морально не готові до бойових дій, стає причиною посттравматичних стресових розладів. Посттравматичний стресовий розлад визначається як відсунута або затяжна реакція на стресогенну подію чи ситуацію винятково загрозливого або катастрофічного характеру, які можуть зумовити дистрес майже у будь-кого. Слід розуміти, що війна, як і будь-яка інша діяльність, по-перше, висуває свої вимоги до особистості, й не кожна людина їм відповідає за своїми психологічними, фізичними та духовними якостями. По-друге, воєнна діяльність вимагає кваліфікованої підготовки, оскільки від неї залежить не лише професійне виконання завдань, а і власне життя військовослужбовця та товаришів по службі.

Перебування в зоні воєнних дій – досить велике навантаження на психіку. Люди, які зазнали травмування, перебувають у зоні ризику: у них можуть розвинутися посттравматичні розлади, алкоголізм, психосоматичні розлади (інфаркти, інсульти, язви), може погіршитися імунітет і як наслідок – онкологічні захворювання. Ми вже не говоримо про депресії, тривожні розлади, суїцидальні тенденції. Процес реабілітації тривалий – 6-9 років. Але якщо люди вийдуть із цього стану, то будуть зовсім іншими, вони вже не зможуть витримувати того приниження й несправедливості, як раніше.

Реабілітація як процес відновлення фізичних, психічних та соціальних ресурсів військовослужбовця, учасника бойових дій, має носити інтегративний характер, включати заходи психотерапевтичні, психодіагностичні, психокорекційні, профілактичні, профорієнтаційні, використовуючи як індивідуальні, так і групові форми психосоціальної роботи (консультування, групова корекція, аутотренінг, саморегуляція). Ефективні реабілітаційні заходи спрямовуються не лише на виведення людини з кризового стану, а і на розвиток нових життєво важливих умінь. Найбільш успішними є результати соціально-психологічної роботи, коли не лише з'ясовуються причини розладів, а і формується у військовослужбовця потреба в особистісному зростанні та розвиткові закладених можливостей.

У 2020 році продовжено реалізацію державної бюджетної програми “Заходи із психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації, забезпечення санаторно-курортним лікуванням постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях з метою повернення їх до мирного життя”. Зазначена бюджетна програма охоплює всіх учасників антитерористичної операції.

Заходи із соціальної та професійної адаптації учасників бойових дій спрямовані на відновлення професійних навичок і умінь учасників АТО, як невід'ємної складової адаптації до умов цивільного життя, забезпечення права на освіту впродовж життя, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці.

Здоров'я є такою формою життєдіяльності, котра забезпечує необхідну якість і достатню тривалість життя. Збереження та відновлення фізичного, психічного, соціального, особистісного здоров'я після пережитої травми є основним життєвим завданням людини, адже здоров'я є найважливішою цінністю, основним персональним капіталом людини. Не

всі військовослужбовці, котрі повернулися із зони АТО мають розлади психічного здоров'я. Частина їх справді потребує психологічної, психотерапевтичної чи психіатричної допомоги ( коли мова йде про посттравматичний стресовий розлад, депресії) та психосоціальної реабілітації. Більшість хто повернувся до мирного життя, не мають розладів психічного здоров'я, але мають ряд складнощів психологічного характеру, пов'язаних із зміною соціального та професійного статусу, зміною стосунків, потребою адаптуватися до життя, яке в чомусь суттєво відрізняється від військового. Їм в першу чергу необхідна підтримка у адаптації до цивільного життя. [2, с. 276]

Проблеми, які можуть продовжуються місяцями, можуть впливати на стосунки у сім'ї військовослужбовця, роботу та загальне самопочуття, якщо ними не займатися і не лікувати.

Слід пам'ятати, що для повернення учасника АТО до звичного життя необхідні час і терпіння.

#### **Список використаних джерел:**

1. Буковська О. О. Психологічна допомога сім'ям військовослужбовців, які повертаються із зони бойових дій. Серія : *Психологічні науки*. Вісник №128.
2. Грибок А.О., Черняк А.І. Психічне здоров'я військовослужбовців Збройних Сил України як головний фактор успішного виконання бойових завдань в складних та екстремальних умовах. Актуальні проблем психології Т. XI Випуск 18. УДК 159.923
3. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. Київ : НДЦГПЗСУ, 2017. 282 с.
4. Теорія і практика психологічної допомоги та реабілітації: підручник / колектив авторів; за заг. ред. В. Осьодла. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2019. 460 с.
5. Тополь О.В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету* №24. УДК 364.048.6

*Новікова В.Г., старший науковий співробітник науково-дослідного центру  
воєнної історії Національного  
університету оборони України імені  
Івана Черняхівського*

#### **ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ КОМПЛЕКТУВАННЯ ВІЙСЬК ОСОБОВИМ СКЛАДОМ**

Для розуміння тенденцій, що простежуються в сучасних підходах до системи комплектування військ особовим складом, розглянемо, як вирішувались ці питання протягом віків існування людства, яке всього 168 років прожило без війн.

1. Від стародавніх часів до кінця XVIII століття.

Для стародавніх спільнот ведення війни мало індивідуальні, психологічні та соціальні мотиви, де основоположними виступали цілі збереження згуртованості групи, задоволення фізичних потреб, захисту від сусідів та інші. Серед головних недоліків в ході ведення війн тих часів відмічались погана підготовка та дисципліна воїнів. В той же час державні військові формування, які виникли пізніше, попри історичних та національних відмінностей, характеризуються цілеспрямованою підготовкою воїнів, підрозділів та частин, ієрархічною системою субординації, фізичним примусом. В ході підготовки витрачалися значні зусилля для прищеплення війську елементів дисципліни, послідовних навчань і тренувань, наслідком чого стало підвищення рівня їх керованості і маневреності [1, с. 41–43].

У рабовласницьку епоху відмічається нерозвиненість військової організації суспільства. З позицій сьогодення організаційна структура війська була простою, зброя розрахована на використання мускульної сили людей та тварин і за своїми якісними параметрами в різних арміях різнилася не дуже суттєво. Чисельність рабовласницьких армій у різних країнах мала значні відмінності. З огляду наведених вище обставин в усіх великих рабовласницьких державах поступово відбувався перехід до армії найманців. Значною мірою це було пов'язано і з тим, що мобілізація населення на ведення тривалої війни була неможлива. [2, с. 46–54].

На початку VII ст. гучно заявляє про себе нова світова сила – іслам. Її засновник Мухамед (570–632 рр.) зміг закласти підвалини не просто релігії подібно християнству, але, воєнно–політичної організації народу, коли церква та держава співпадають.. Протягом короткого часу була введена практика охоплення воєнним навчанням і вихованням всього населення Арабського Халіфату чоловічої статі, яка у подальшому ефективно удосконалювалася і розвивалася [4, с. 101–109].

Предки наші, слов'яни, ввійшли в історію як плем'я вояків–завойовників. Але військова організація їх не була вироблена. Ядром війська перших київських князів–завойовників були скандинавські варяги, які значно вплинули на розвиток слов'янського війська, зокрема стосовно його дисциплінованості, розвитку духу ініціативи, самопожертви, лицарства. Пізніше військо почало поповнюватись місцевим населенням. Але у вирішальних битвах частіше виступали сили варягів. Варяги служили в українському війську до половини XI віку і відіграли головну роль в походах князів Олега, Ігоря, Святослава, Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Але пізніше наша держава і армія знайшли опору у власного населення й почали формуватись на власних основах.

XIII ст. було ознаменоване світовим домінуванням воєнної організації та мистецтва монголо–татар. Війська Чингізхана були надзвичайно організованою, підготовленою, дисциплінованою бойовою потужністю, яка не знала почуттів жалю та співчуття.

В середині XIV ст. почалися повільні зрушення у напрямку відродження воєнного професіоналізму, які стануть загальноновизнаною тенденцією у наступному столітті [6, с. 156–159].

Слід зазначити, що в середні віки війна мала значний релігійний підтекст і надзвичайно обмежену соціальну базу відбору військовослужбовців. Армія збиралася лише на період кампаній, між воїнами не було чіткої підпорядкованості, що призводило до неможливості підтримання у війську суворої військової дисципліни. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. ситуація змінилася докорінно. Відбувався повільний перехід до масових військових формувань. Основу армії почали складали найманці, котрі були ненадійні та вкрай небезпечні (заколоти, дезертирства).

Протягом XVI та XVII ст. під час бурхливого промислового розвитку виникла не тільки потреба, але й можливість утримувати великі постійні армії, оскільки соціально–економічні зміни створювали для них відповідну матеріальну базу. Проте слід зауважити, що тогочасні західноєвропейські армії переважно комплектувалися рядовим і навіть командним складом шляхом вербування, що було, фактично, примусовим наймом. Така система часто збирала під прапори армії декласовані елементи суспільства: утікачів, злочинців, дезертирів з армій інших держав і була нестійким джерелом поповнення.

Україна наприкінці XV – до початку XVIII ст. була тереном вічних битв зі степовиками. Це створило передумови для консолідації військового люду прикордоння в окремий стан. Покозачення населення на межі так званого Великого Кордону (протистояння мусульманського та християнського світу), особливо навколо Канева і Черкас, на початковій стадії відбувалося за рахунок не стільки селянства і міщанства, скільки за рахунок військово–служилого елемента. Щоб убезпечити себе від постійних набігів з півдня, потрібно було докорінно перебудувати сам спосіб життя цілого народу, підпорядкувавши його боротьбі за самозбереження. Постійна бойова готовність загартувала український народ і розвинула в ньому максимальний військовий інстинкт. Козаки добре пристосувалися до прикордонної війни в умовах дій проти татар, а ще з

більшим завзяттям (через регулярну платню) боронили східні кордони Литви. [7, С. 105–111]. У найважливішому питанні будівництва армії – її комплектуванні, українські козаки знайшли одне з найефективніших для того часу та умов рішення: за допомогою територіально-міліційної та курінної систем. Козаки йшли до виконання військової повинності зі своїм конем, зброєю і спорядженням, які вони утримували своїм коштом. Інше суттєве надбання організації козацтва полягало в потенційних мобілізаційних можливостях створення великої армії й ефективних шляхах відновлення втрат особового складу.

Аналіз особливостей будівництва українського козацького війська показав, що комплектування війська, так як і його організацію, склад і систему управління необхідно віднести до числа факторів, що зумовили боєздатність Війська Запорізького та сприяли розвитку його воєнного мистецтва. За тих історичних умов територіально-міліційна та курінна система виявилася найбільш ефективною формою при вирішенні головної проблеми побудови збройних сил – забезпеченні постійного джерела поповнення армії. Прийнята в козацькому середовищі система комплектування та організації війська, крім підвищення його ударної сили, вогневих і маневрових можливостей, була спрямована насамперед на створення такої гнучкої організаційної структури, яка б дозволяла у випадку значних втрат легко і без великих витрат відновлюватися. Завдяки цьому ступінь готовності Війська Запорізького до війни був завжди високим. Система навчання і виховання на Запоріжжі була досить досконалою і базувалася саме на досвіді війн і військової практики [8, с. 53–58].

Таким чином, від стародавніх часів до кінця XVIII століття практика підготовки військ зазнала суттєвих змін. Якщо в стародавні часи їх основою була не тільки поодинокі підготовка солдат, але й вишкіл значних тактичних одиниць, то епоха рицарства поставила на перший план індивідуальний професіоналізм та якість озброєння вершника. Незважаючи на кризу, що переживав інститут найманства, він становив основу багатьох армій Європи. Проте суперечність між слабкою вмотивованістю вояків-чужинців на ведення бойових дій, підвищенням професіоналізму, морального духу, військової дисципліни та об'єктивними потребами держави у надійному захисті від зовнішнього ворога постійно зростала. Нерідко своєю стихією, спонтанними діями найманці дестабілізували воєнно-політичну обстановку, здійснювали негативний вплив на місцеве населення через прищеплення йому культу дикої сили та споживи.

## 2. Перехід до масових армій і тотальних воєн.

Кардинальні зміни у військовій сфері, підготовлені усім попереднім розвитком воєнного мистецтва, відбулися під час наполеонівських воєн. Сучасник Наполеона, один із самих відомих французьких воєнних теоретиків в галузі стратегії першої половини XIX ст. Анрі Жоміні (1779–1869 рр.), одним з перших у світі гідно оцінив нові спроможності французького суспільства до стратегічного розгортання та мобілізації. А. Жоміні спромігся дотепно й узагальнююче відповісти на одне з найактуальніших питань свого часу: в чому полягає основа успіхів французів? Його відповідь була однозначною: найголовніше у вражаючих воєнних результатах французів – чисельність армії та новий рівень мотивації військовослужбовців [1, с. 354–359].

В Російській імперії служба в армії до середини XIX століття вважалася однією з найпрестижніших, що підтверджується майже повною відсутністю в Росії, на відміну від європейських держав, фактів дезертирства.

У 1874 р. Дмитро Олексійович Мілютін (1816–1912 рр.), міністр війни з 1861 по 1881 рр., започаткував воєнну реформу, в ході якої було введено загальний військовий обов'язок незалежно від соціального статусу призовників, проте терміни служби залежали від рівня їх освіти: військовослужбовці, які не мали освіти, проходили службу 6 років (пізніше 5), а ті, хто закінчив університет – тільки 6 місяців. Однак за соціальною структурою армія залишалася переважно селянською і була не спроможна на рівних змагатися з високопідготовленими добре оснащеними і більш матеріально та ідеологічно вмотивованими військовими формуваннями розвинутих держав. До початку та в ході

першої світової війни в Німеччині та в інших провідних державах світу спостерігалися тенденції щодо запровадження системи практичних заходів підготовки тотальної війни. Ними передбачалося підпорядкування цілям війни всього способу життя нації: побудова системи патріотичного виховання, пріоритетного використання наукових, технологічних, економічних досягнень, насамперед, у військовій сфері, воєнізована освіта тощо. Якщо на початку XIX ст., під час наполеонівських воєн мобілізація людських ресурсів складала 4–6%, то під час Першої світової війни вже 10–20%.

Таким чином, на етапі переходу до масових армій та тотальних воєн, завдяки демографічним змінам, підвищенню продуктивності праці, іншим факторам стало можливим здійснити перехід до загального військового обов'язку, який майже на два століття постав аксіоматичною вимогою щодо спроможності нації забезпечити або досягти своїх життєво важливих інтересів. Якісно новий рівень чисельності армій вимагав стандартизації та налагодження розгалуженої системи військової освіти, удосконалення організаційно–штатної структури військ. На рівень боєготовності та боєздатності військ почали безпосередньо впливати заходи щодо формування та розвитку національної свідомості особистості, суспільства. Здатність нації вести війну, її воля до перемоги, вміння переносити труднощі і страждання все частіше почали розглядатися як найкращий показник її продуктивних можливостей, рівня ідеологічно–ціннісної мобілізації суспільства. Водночас, досвід ведення воєн другої половини XIX століття переконав, що час малих професійних армій спливає.

### 3. Повоєнний стан та сучасні тенденції.

Поява зброї масового ураження, високоточної зброї, зростання їх потужності, ускладнення обладнання, бойової техніки, поява нових способів та засобів бойових дій призвели до суттєвих змін у функціях та завданнях збройних сил, збільшення їх чисельності та витрат держави на оборонні цілі. Різко загострилися проблеми підвищення професійно ділових та морально–етичних якостей особового складу, технічної надійності зброї, обладнання та бойової техніки. Переоцінки, з урахуванням нових реалій на світовій арені, потребували структура збройних сил, система, принципи, зміст підготовки військовослужбовців, фінансування та пріоритети оборонних програм і т.д. З іншого боку молоді люди, які народилися й вирости в багатому суспільстві, все більш цинічно ставляться до таких понять, як безкорислива служба державі, мужність, хоробрість, жертвовність і т.д. Це негативно позначається на їх бажанні йти до війська, адаптуватися до армійських цінностей, переносити тягар військової служби [9, с. 14–17].

Останні півстоліття позначені послідовним переходом переважної більшості розвинутих країн світу до добровільної системи комплектування війська. Такі процеси, враховуючи особливості об'єктивних та суб'єктивних умов різних країн, протікали і протікають дуже складно та суперечливо. Про це свідчить досвід багатьох країн, які пройшли цей шлях. На сьогодні близько 50 держав світу мають професійні армії, що відрізняються чисельністю, умовами фінансування, рівнем навченості та бойової готовності. Серед них є не тільки високорозвинуті держави, але й ті, що мають порівняно низький економічний потенціал (Індія, Нігерія, Пакистан, Філіппіни).

Таким чином, аналізуючи головні тенденції розвитку збройних сил в історичному контексті, можна зробити висновок, що від стародавніх часів до сьогодення людство, дбаючи про свою безпеку, приділяло значної уваги пошуку шляхів удосконалення організації війська, розвитку його спроможностей виконувати покладені завдання. Збройні сили, як частина держави, гарант самого її існування та процвітання, у різних формах існували впродовж багатьох віків та існують зараз в усіх країнах світу. Утримання війська, комплектування його особовим складом завжди розглядалося як обов'язок держави.

Протягом своєї історії людством використовувалось багато способів комплектування збройних сил особовим складом. Можна виділити основні з них [9, с. 15]: професійна армія – комплектування війська на добровільній основі з числа населення своєї країни на основі розподілу праці у суспільстві;

найманство – вербування до війська професійних вояків з інших країн (або з не корінного населення своєї країни), за відповідну платню;  
загальне народне ополчення – збір до війська всього дорослого населення за територіальним принципом, як правило для самооборони;  
загальний військовий обов'язок – комплектування війська особовим складом шляхом призову громадян країни на військову службу;  
територіально–міліційна система – включала підготовку воїнів, а також формування підрозділів за територіальною ознакою для ведення воєнних дій;  
змішаний спосіб комплектування – поєднання різних способів.  
Вибір певного способу комплектування війська завжди залежав від конкретних умов, які склалися для кожного конкретного суспільства. Основу армії безперечно складають люди. І тому правильно обраний спосіб комплектування збройних сил може мати вирішальний вплив на якість виконання покладених на них завдань. Обираючи спосіб комплектування армії особовим складом, кожна країна повинна керуватися лише власними інтересами, використовуючи багатий досвід, набутий людством протягом всієї історії свого існування.

#### **Список використаних джерел:**

1. В. Мандрагеля. Причини та характер воєн (збройних конфліктів); філософсько–соціологічний аналіз: Монографія. К., 2003. – Бібліогр.: 570 с.
2. Э. Гиббон. Упадок и разрушение Римской империи. Москва, 2005. Центрполиграф. 243 с.
3. М.А. Гареев. Если завтра война? – М.:Изд. “Владар”, 1995. – 239 с.
4. И.В. Журавлев. Подготовка воинов Аллаха (VI–VIII в.в.): Историко–педагогическоеисследование. М. 2000.
5. Е.Н. Стариков. Общество – казарма от фараонов до наших дней. Новосибирск: Сибирский хронограф, 1996. – 420 с.
6. Ж. Флори. Идеология меча. Предыстория рыцарства. Эвразия, 1999. 320 с.
7. І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів, О. Думін, С. Шрамченко. Історія українського війська. Львів, 1992. Вид. “Світ”.
8. В.В. Корнієнко. Особливості виховання та навчання козацької молоді у Війську Запорізькому наприкінці XVI–початку XVII ст.ст. Збірник наукових праць. К.: Військовий гуманітарний інститут Національної академії оборони України, 2000. №4(17). С.53–58.
9. В.Лішавський. Комплектування війська: служба за контрактом плюс резерв. – “Народна Армія”, 07.07.2004.

*Олійник В.О., начальник служби відділу психологічного забезпечення Головного управління Національної гвардії України, полковник*

#### **ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ**

Аналіз виконання особовим складом Національної гвардії України (далі – НГУ) службово-бойових завдань в антитерористичній операції та операції Об'єднаних сил показав погіршення стану психічного здоров'я військовослужбовців, особливо тих, які безпосередньо зазнали впливу бойових стрес-факторів (перебували під обстрілом, були свідками загибелі або поранення людей, самі перебували у заручниках чи полоні незаконних збройних формувань тощо). Зокрема за статистикою НГУ в 2014-2020 роках близько 40% суїцидентів з числа військовослужбовців були учасниками бойових дій.

Разом з тим, відсутність у 2014-2016 роках дієвих заходів психологічного відновлення особового складу складових сектору безпеки і оборони України вимагало прийняття кардинальних рішень на законодавчому рівні з урахуванням міжнародного досвіду та стандартів надання психологічної послуг в державах-членах НАТО.

Психологами НГУ на підставі співпраці з колегами із Хорватії, Франції, Румунії, Латвії, США, інших країн, участі у міжнародних навчальних проєктах були підготовлені пропозиції щодо введення обов'язкової психологічної реабілітації для всіх військовослужбовців після виконання ними завдань в бойових (екстремальних) умовах. У 2015 році за ініціативи командування НГУ та підтримки Комітету з питань національної безпеки та оборони Верховної Ради України були внесені зміни до статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [1]. Проте відсутність належних підзаконних нормативно-правових актів щодо порядку психологічної реабілітації не дали змогу повноцінно забезпечити її проведення з військовослужбовцями – учасниками бойових дій (для прикладу, у 2015 році лише 2 військовослужбовці НГУ (0,24%) пройшли психологічну реабілітацію під час чергової відпустки) [5, с. 321].

Після виокремлення у 2016 році психологічної служби НГУ в окремий структурний підрозділ з відповідною організаційно-штатною вертикаллю протягом 2017 року на підставі наказу командувача НГУ від 17.02.2017 № 101 [4] було реалізовано пілотний проєкт психологічної реабілітації військовослужбовців у системі медичної реабілітації, який виявив ряд проблемних питань: залежність направлення на психологічну реабілітацію від рішення військово-лікарської комісії; необхідність встановлення медичного діагнозу; страх військовослужбовців, що під час проходження ВЛК їм можуть встановлювати психіатричні діагнози, що негативно вплине на їх подальшу військову службу тощо. Також, в ході реалізації проєкту було апробовано 14-денну програму психологічної реабілітації особового складу НГУ, в основу якої покладено концепцію психологічної безпеки особистості, розроблену професором Приходьком І. І. [6]. Програма включає заходи, спрямовані на зниження негативних переживань, групові заняття із саморегуляції, психологічні консультації з актуальних питань, у тому числі сімейних стосунків та сексуального здоров'я, і спеціально адаптований до завдань психологічної реабілітації тренінг відновлення психологічної безпеки особистості.

Крім того, було встановлено, що заходи первинної психологічної реабілітації з метою переключення «воєнної свідомості» і поведінки на мирне життя, розриву між психотравматичними ситуаціями і звичайними умовами діяльності, зняття психічного напруження необхідно проводити ще на етапі повернення підрозділів з районів виконання службово-бойових завдань до пунктів постійної дислокації. Так виникло поняття психологічної декомпресії, яке у лютому 2019 року було закріплене у постанові Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року № 1057 [2], і являє собою форму первинної психологічної реабілітації військовослужбовців, які перебували в екстремальних (бойових) умовах службово-бойової діяльності, яка складається із комплексу заходів фізичного і психологічного відновлення організму людини та проводиться з метою поступової реадaptaції військовослужбовців до звичайних умов життєдіяльності, запобігання розвитку у них психологічних травм.

Психологічна реабілітація за програмою декомпресії проводиться протягом 3-х днів на етапі маршу підрозділів з району проведення ООС до пункту постійної дислокації. До складу групи для проведення декомпресії, як правило, включаються 2-3 психологи, медичний працівник, фізінструктор, організатор дозвілля, соціальний працівник, юрисконсульт [3].

Програма реабілітації передбачає, як обов'язкові заходи (презентація програми психологічної реабілітації та інформаційний брифінг, психодіагностика, дебрифінг, тренінги оптимізації внутрішнього потенціалу та відновлення психологічної безпеки особистості, ігрова діяльність, психологічні лекторії, навчання засобів саморегуляції тощо), так і заходи на вибір (перегляд фільмів, відпочинок (плавання, сауна, джакузі, караоке, риболовля), масаж, індивідуальні консультації, прогулянки, заняття в тренажерному залі тощо), а також

час організованого відпочинку (перегляд концертних програм, екскурсії, зустрічі з науковцями, представниками творчої інтелігенції, відвідування бібліотеки тощо) [5, с. 323-326].

Вартість (станом на 2020 рік) такої форми реабілітації складає 1920 грн. Для порівняння: вартість проведення декомпресії з військовослужбовцями країн – членів НАТО складає близько 1 тис. євро, що дозволяє попередити можливі втрати бюджету в 150 тис. євро на кожного військовослужбовця, які оцінюються у медико-психологічному, людському та соціальному вимірі у разі погіршення стану здоров'я військовослужбовця та необхідності його відновлення або вимушеного звільнення з військової служби.

Ефективність програми оцінюється за двома критеріями [5, с. 326]:

1. Суб'єктивний, що відбиває думку учасників про сильні і слабкі сторони програми; про зміну їхнього емоційного стану протягом і після закінчення програми (за допомогою опитування за спеціально розробленою анонімною анкетой).

2. Об'єктивний – за допомогою оцінювання стану адаптації “Осада” (С. І. Яковенка); “Опитувальник травматичного стресу для діагностики психологічних наслідків” (І. О. Котєнєв); методика “Діагностика психологічної безпеки особистості” фахівця екстремального виду діяльності (І. І. Приходько); 16 – факторний особистісний опитувальник Р. Б. Кеттелла.

Після завершення заходів психологічної реабілітації складаються висновки-прогнози щодо рекомендацій командирам із подальшого залучення військовослужбовців до виконання завдань служби, психологічного супроводу.

Укладення Меморандумів про співпрацю з Міністерством соціальної політики України (у липні 2018 року) та Міністерством у справах ветеранів України (у жовтні 2020 року) дозволило вивести реалізацію питань психологічної реабілітації військовослужбовців НГУ на більш високий рівень, організувати взаємодію військових частин з місцевими підрозділами соціального захисту населення, ефективніше використовувати бюджетне фінансування.

В цілому система психологічної реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій НГУ включає проведення заходів психологічної реабілітації за програмою декомпресії; в стаціонарних умовах (до 18 діб); під у період відновлення боєздатності підрозділів (рис. 1).



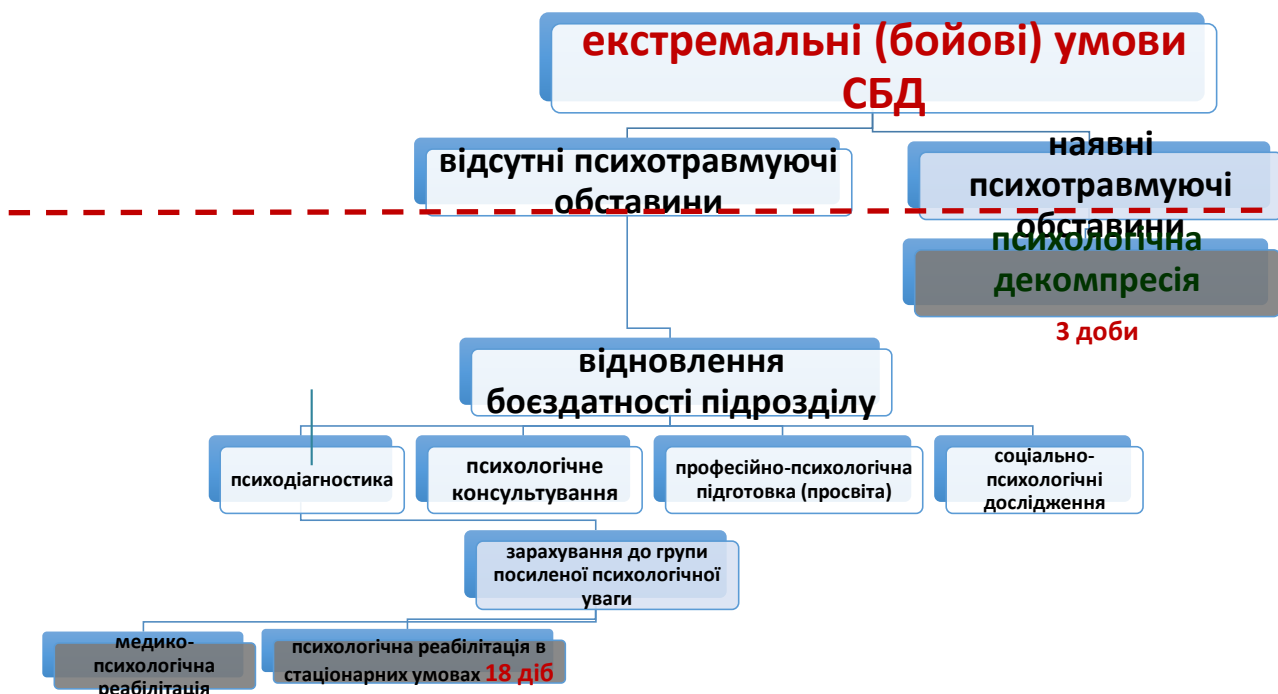


Рис. 1. Система психологічної реабілітації в НГУ.

В перспективі запровадження короткострокової (до 7 днів) програми психологічного відновлення військовослужбовців в пунктах психологічної допомоги безпосередньо в районах виконання службово-бойових завдань (аналог натівської програми COBRA). Так, під час проведення командно-штабного навчання «Гвардія – 2020» окремі заходи зазначеної програми апробувалися психологами мобільної групи психологічної підтримки із використанням мобільного центру психологічної підтримки, обладнаного на базі автобуса Богдан.

Загалом протягом 2018-2020 років кількість військовослужбовців НГУ, які отримали послуги із психологічної реабілітації, склала 911 осіб (2,4% від загальної кількості учасників бойових дій), в т.ч. 419 за програмою декомпресії.

Отже, психологічна реабілітація особового складу НГУ спрямована на зниження негативних переживань, відновлення психічного здоров'я, підвищення рівня психологічної безпеки особистості й ефективної соціальної поведінки.

#### Список використаних джерел:

1. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року «Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях» (зі змінами).
3. Наказ МВС від 08.12.2016 № 1285 «Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в НГУ».
4. Наказ командувача НГУ від 17.02.2017 «Про затвердження Тимчасової програми психологічної реабілітації військовослужбовців НГУ в системі медичної реабілітації на базі медичного центру «Нові Санжари» НГУ».

5. Колесніченко О. С. Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців : монографія. Харків : НА НГУ, 2018. 488 с.

6. Приходько І. І., Колесніченко О. С., Мацегора Я. В. та ін. Психологія діяльності в особливих умовах : словник / за заг. ред. І. І. Приходька. Харків : НА НГУ, 2018. 182 с.

**Олійник Л.В.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-методичного відділу аналізу та прогнозу освітньої діяльності науково-методичного центру організації освітньої діяльності

## **ВІЙСЬКОВА ОСВІТОЛОГІЯ ЯК ОСНОВА ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ**

Реалізація стратегії розвитку вищого військового навчального закладу дасть змогу забезпечити надійні багатофункціональні, структурні прямі і зворотні зв'язки між всіма елементами освітньої діяльності, підвищити рівень її керованості, результативність навчально-методичного і науково-методичного забезпечення, надати сталого характеру з подальшим забезпеченням динамічного зростання основних показників діяльності кафедр і вищого військового навчального закладу загалом та створити надійні взаємозв'язки вищого військового навчального закладу із замовниками, поліпшити основні показники якості та успішності навчання суб'єктів навчання, сформувати належний імідж вищого військового навчального закладу. Довгострокова стратегія розвитку сучасного вищого військового навчального закладу має базуватися на системній концепції військової освіти та втілюватися на умовах міждисциплінарного підходу, що забезпечує системне мислення, спрямовує професійну компетентність до розуміння сутності та визначення ефективних напрямів розв'язання проблем і реальних проблемних ситуаційних завдань, передбачати створення науково-методичних і навчально-дидактичних ресурсів для якісного забезпечення освітнього процесу, спеціалізованих підрозділів (науково-дослідних, науково-методичних лабораторій, центрів тощо), активізацію науково-дослідної роботи з подальшим упровадженням результатів в освітній процес. Така стратегія розвитку вищого військового навчального закладу потребуватиме реалізації нижчезазначених завдань. Це, зокрема, запровадження на конкурсній основі відбору висококваліфікованих компетентних науково-педагогічних кадрів, здатних розробляти й впроваджувати новітні технології навчання та діагностики рівня знань, реалізації моделі випереджальної професійної підготовки військових фахівців, реалізація в процесі підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників напрямів із психолого-педагогічних основ упровадження інноваційних та інформаційних технологій навчання, узагальнення теоретико-методичних засад, необхідних для створення та упровадження новітніх технологій навчання, науково-методичне забезпечення підготовки фахівців, посилення рівня та якості підготовки науково-педагогічних працівників тощо.

Сучасний стан Збройних Сил України та реалії XXI століття вимагають якісно нових підходів до військової освітології як основи освітньої діяльності, налагодження і впровадження методичних систем, які могли б забезпечувати успішну самореалізацію суб'єктів навчання в соціальному та військово-професійному середовищі.

XXI століття поставило перед системою освіти, зокрема військовою, нові завдання. Їх осмислення – нагальна вимога часу. Освітній процес має бути інтелектуально насиченим, інтенсивним, відкритим, розгалуженим. Які ж основні потреби визначають парадигму розвитку військової освіти у XXI столітті? Відповідь на це запитання зумовлена якісними характеристиками суспільства та оновлених Збройних Сил України.

Поява науки про освіту зумовлена необхідністю досягнути науковий спадок філософів,

істориків, соціологів, економістів, педагогів, психологів, політичних і громадських діячів, які вважали освіту особливою сферою людської діяльності та суспільним інститутом, виокремлюючи науку про освіту як самостійну галузь знання; розмежувати та окреслити межі наукових досліджень у сфері освіти; зумовлена зростаючим впливом освіти на розвиток сучасної цивілізації, мікро- й макросередовища, суспільства загалом та особистісне становлення людини зокрема; необхідністю вироблення актуальної освітньої політики, принципів і стратегічних напрямів її розвитку. Це потребує вивчення всіх потенційних можливостей освіти. Освітологія має відповісти на багато питань, що пов'язані з глобалізацією, адже вона сприяє формуванню єдиного освітнього простору та виробленню універсальї освіти. Появі нової науки також сприяв перехід до масової освіти – не тільки загальної середньої, а й вищої, що значно загострило проблему підготовки інтелектуальної еліти суспільства.

У XXI столітті проблема військової освітології набула особливої актуальності. Тож на військову освіту покладається велика відповідальність: підготувати людину, яка буде спроможна відповісти на виклики XXI століття. Нині тернистими шляхами прокладає собі дорогу військова освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання військової освіти. Удосконалення організації освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах активно впливає на хід оновлення військової освітології, що дасть змогу посісти гідне місце в загальній системі педагогічних наук.

У контексті викладеного практична реалізація поставлених завдань значною мірою зумовлена станом системи військової освіти та її спроможністю готувати військових професіоналів нової генерації, з інноваційним мисленням, усіх рівнів і ланок управління. Характер вимог, що висувуються до підготовки офіцерських кадрів, а отже, і нові завдання, що постають перед системою військової освіти в сучасних умовах, зумовлені особливостями розвитку воєнного мистецтва, станом бойової техніки, озброєння, способів застосування військ, перебігу збройних конфліктів. Ці вимоги неможливо реалізувати, не врахувавши світові тенденції у підготовці офіцерських кадрів. Усебічний аналіз закордонного досвіду їх підготовки засвідчує, що більшість країн світу має чимало спільних тенденцій у розвитку військової освіти. Світова практика спрямована на системний розвиток військової освіти, в основі якої – захист національних інтересів і гарантування національної безпеки держави. Тобто ставляться набагато ширші завдання, ніж за традиційного підходу розвитку військової освіти, який був пов'язаний переважно з військовими й військово-технічними аспектами застосування збройних сил.

У моделі підготовки конкурентоспроможного військового фахівця важлива роль належить удосконаленню інфраструктури вищого військового навчального закладу та технологій навчання. З огляду на сучасні тенденції в галузі освіти, для цього слід вирішити такі першочергові завдання: розробити та запровадити концепції наскрізної комп'ютеризації освітнього процесу, реалізувати нові принципи, форми та методи організації освітнього процесу, запровадити інтерактивні методи навчання, реструктуризувати освітній процес, забезпечивши перерозподіл навчальних годин на користь самостійної та індивідуальної роботи суб'єктів навчання, розробити, відпрацювати та запровадити особистісно орієнтовані технології навчання, підготувати підручники й навчально-методичні посібники нового покоління, запровадити комплексні програми наскрізної практичної підготовки майбутніх фахівців згідно з вимогами багатоступеневої освіти, розробити уніфіковані комп'ютерні програми, розробити стратегії розвитку вищого військового навчального закладу.

У зв'язку з цим нині потребує зміни модель військової освіти, особливо на післядипломному рівні, оскільки має відбуватися перехід від мономоделі освіти, орієнтованої на підготовку офіцера-функціонера, до поліфункціональної моделі, в основі якої лежить розвиток особистості кожного офіцера як суб'єкта учіння та майбутньої військово-професійної діяльності, формування і розвиток у нього здібностей і потенціалів до саморозвитку, саморефлексії та самоактуалізації у цій діяльності.

Серед основних вимог щодо підготовки офіцерських кадрів залишаються такі: державі

потрібні військові фахівці, здатні управляти військами в бою та їх навчанням у мирний час; створювати, експлуатувати й застосовувати найскладніші системи озброєння та військової техніки; супроводжувати й проводити фундаментальні та прикладні дослідження; організовувати, проводити і контролювати дослідно-конструкторські роботи з випереджального створення нових поколінь озброєнь, військової та спеціальної техніки. XXI століття має стати унікальним з погляду практичної реалізації людських цінностей. Її базові компоненти утворюватимуть саме фундаментальні знання і здатність людини до самоосвіти в контексті постійно зростаючої інформації. Тому фундаменталізація, гуманізація, гуманітаризація та демократизація освіти є стратегічними напрямками її розвитку в XXI столітті. Реформування освіти, у тому числі військової, неможливе без активного впровадження в освітній процес нових технологій навчання, новітніх методик викладання навчальних дисциплін. Усі ці чинники мають забезпечити необхідний рівень теоретичної та практичної підготовки професіоналів у сфері оборони.

Нові підходи до розуміння сутності основ військової освітології, інтегровані курси, інтенсивні методи і технічні засоби навчання, посилення ролі самоосвіти сприятимуть позитивним змінам, адже завдяки інноваційному підходу військова освітологія зламає сформовані стереотипи, шаблони і штампи освітньої діяльності взагалі та освітнього процесу зокрема.

Сучасний підхід щодо формування та розвитку кваліфікаційного рівня майбутніх військових фахівців має становити собою не підсумковий перелік нормативних знань, умінь, навичок та якостей особистості, а втілювати модель інтегральної особистісної освіти, яка регулюється через системоутворювальні якості. У цьому випадку логіка освітнього процесу передбачатиме рух від цілісних інтегративних характеристик фахівця до конкретних засобів діяльності, знань, умінь і навичок з урахуванням принципу індивідуального підходу в рамках суб'єкт-суб'єктної моделі навчання.

Отже розроблення сучасних концептуальних засад і напрямів розвитку військової освітології визначається реформуванням і подальшим розвитком Збройних Сил України; змінами у національній законодавчій базі щодо освіти; формуванням нової ідеології стандартів вищої військової освіти на основі компетентнісного підходу; необхідністю запровадження інноваційних наукових досліджень і освітніх технологій; зростанням значення професійної підготовки науково-педагогічних працівників, підвищенням рівня їх кваліфікації; потребою зміни підходів щодо фінансування та матеріально-технічного забезпечення освіти і науки. Концептуальні засади розвитку військової освіти і науки мають оптимально враховувати досвід розвитку системи підготовки військових фахівців у державі та провідних країнах світу, функції, завдання, модель та організаційну структуру Збройних Сил України, базуватися на сучасній законодавчій базі, зберігати наступність щодо найкращих традицій підготовки офіцерських кадрів у вітчизняних вищих військових навчальних закладах.

*Олійник Т.Р., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняхівського, майор*

## **ФЕЙК ЯК ПОДРАЗНИК ФРУСТРАЦІЙНИХ ЕМОЦІЙ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ**

Сучасні засоби пропаганди та дезінформації зайшли вже далеко за друковані листівки із скупими назвами “Захистимо вітчизну”, “Не дамо ворогу”, “За історичну справедливість”, а джерела дезінформації такі як радіо, газети і навіть телебачення поступово втрачають свою аудиторію. У сучасному інформаційному суспільстві дезінформація та пропаганда, як явища, постійно змінюючись, продовжують удосконалюватися, використовуються усе більш витончені методи поширення спотвореної

інформації. Сьогодні вони відображаються у такому явищі як фейк. Поняття фейку сьогодні часто розглядається в політиці та журналістиці, але також знаходить своє місце і в інформаційній війні. В її контексті доречно вважати фейк (фейкову інформацію) одним із її сучасних інструментів, що включає в себе неправдиву та викривлену інформацію з метою проведення пропаганди, дезінформації та маніпуляції.

За сприяння Головного управління морально-психологічного забезпечення ЗС України, у грудні 2019 року опитано 6500 діючих військовослужбовців ЗСУ методом анкетування, щодо користування ними соціальних мереж. За результатами дослідження встановлено, що майже 70% опитаних військовослужбовців щодня відвідують соціальні мережі, щонайменше 44% опитаних проводять там до 2 годин, переважна більшість з них використовує соціальні мережі як спосіб отримання інформації про події у світі, Україні, Армії (65,9 %), а не як канал спілкування з друзями (34,1%). Щонайменше до 10% військових регулярно в друзі долучаються фейкові акаунти і лише 46,1% військовослужбовців уміють розрізнити фейкові сторінки [1].

Основна небезпека Internet засобів масової інформації – їх переважна неконтрольованість з боку держави та її правових інститутів, тому військові є легкодоступною цільовою аудиторією. Виходячи з цього розгляд фейку, як одного із інструментів інформаційної війни сьогодні є як ніколи актуальним.

Доцент кафедри теоретичної та практичної психології кандидат психологічних наук О.О. Кириченко у своїй праці “Психологія інформаційної діяльності” стверджує, що шкідливою є не сама інформація, а реакція на неї, яка є настільки передбачуваною – наскільки адекватно та повно зрозуміє повідомлення кінцевий адресат [2, с. 57]. На думку автора у більшості інформація має раціональну основу, але її дієвість на сто відсотків залежить від емоційного стану, який викличе вона у цільової аудиторії [2, с.70].

Більшість дослідників поділяють інформаційний вплив на раціональний, що базується на логіці та мислинневій діяльності людини (констатація фактів, статистичні узагальнення) та нераціональний, що у своїй основі містить емоційні переживання та афективний вплив на споживача.

Як вважає Гуго Мюнстберберг, один із засновників психотехніки, найбільш природній шлях для формування певної реакції на інформацію населення полягає у формуванні сильних емоційних переживань: страху, надії, любові, співпереживання. Інформація, побудована на нераціональному впливі (“на впливі емоцій”) зустрічається набагато частіше. Такий вид інформаційної продукції спрямований на некритичне сприйняття інформації, сприйняття емоційного фону, утворення певного емоційного ставлення до явища [2, с.30].

Досліджуючи різні підходи до визначення поняття емоції, доктор психологічних наук М.Є. Варій вважає, що емоції – це переживання людиною ситуативного чи дійового значення предметів та явищ минулого, теперішнього або майбутнього [3, с.445].

Емоцій є надзвичайно багато (деякі науковці наводять навіть цифру 500). Фейкові повідомлення, які спрямовані на військовослужбовців здебільшого покликані викликати негативні емоції, здебільшого це: хвилювання, тривога, розпач і навіть страх. Поряд з цим, доктор психологічних наук професор Е. П. Ільїн, значний пласт наукових досліджень якого присвячений емоціям, у своїй праці “Эмоции и чувства” окремо виділяє такий вид негативних емоцій, як фрустраційні, що спрямовані на блокування чи переривання поведінки, спрямоване на досягнення значущої мети. До них відносяться: образа, розчарування, досада, гнів, сум, туга, горе.

**Образа.** Це емоційна реакція на несправедливе ставлення до себе виникає тоді, коли страждає почуття власної гідності людини, коли людина усвідомлює, що її незаслужено принижують. Яскравими прикладами фейків, якими намагаються викликати емоції образи у військовослужбовців це поширення Російською Федерацією інформації про те, що українці це “недонація”, “прихвостні США”, а її армія ніколи не отримувала перемоги.

**Розчарування.** Якщо очікувана або обіцяна подія не збувається, то виникає невдоволення, яке називають розчаруванням. Спотворений наратив країни агресора про

те, що наслідком подій на Майдані в 2014 році – стала втрата Криму, війна на Сході, стрімке падіння економіки покликани на те, щоб визвати емоції розчарування українців в Революції Гідності.

**Досада.** Це роздратування, невдоволення внаслідок власної невдачі або невдачі близької людини. Неодноразово представники непризнаних республік ЛДНР поширювали відео контент про збиття наших БПЛА, акцентуючи увагу, що дії наших військових завжди закінчуються невдачами.

**Гнів.** Це досить широке поняття. Гнів може спричинити особиста образа, обманта інші моральні причини. Фейкових повідомлень які провокують нас на гнів безліч, це різка неправдива критика української влади та військового керівництва, зневажливі заяви щодо дій української армії, звинувачення щодо ведення “братовбивчої” війни і т.д.

**Сум.** Цю емоцію може спричинити розлука, психологічна ізоляція (так зване почуття самотності) і втрата перспективи в досягненні бажаної мети, тобто несправджена надія. Остання означає не що інше, як втрату мрії. Отже, головною й універсальною причиною суму є втрата чогось значущого для людини. Для військових звичайно це закінчення війни, повернення окупованих територій та адаптація в мирне життя. Щоб викликати почуття суму РФ поширює інформацію, що бойові дії на Донбасі триватимуть десятки років, Мінські угоди не відіграють своє ролі, західні партнери самоусунулись від обіцяної підтримки тому повернення України в мирне життя відбудеться зовсім не скоро, а можливо і ніколи.

Велике значення, особливо для військовослужбовців відіграє взаємозв'язок емоцій з фізіологічними змінами в організмі. На думку В. Кеннона фізіологічні зрушення відбуваються при багатьох емоціях як вторинне пристосувальне явище. Ці фізіологічні зміни розгортаються повільно, в той час як емоційні переживання виникають швидко, тобто є передують фізіологічним реакціям [4, с.73]. Таким чином, по Кеннону, схема етапів виникнення емоцій і супутніх їй фізіологічних зрушень виглядає так: подразник – збудження таламуса – емоція – фізіологічні зміни.

В нашому випадку саме фейкова інформація є подразником, що викликає фрустраційні емоції, а в подальшому і фізіологічні зміни в організмі військовослужбовця. Важливо зазначити, що ці зміни також є негативними і накладають відбиток на його діяльність. Фрустраційні емоції можуть призводити до дезорганізації поведінки й діяльності, порушувати цілеспрямовану діяльність, спричиняти порушення пам'яті, навичок, призводити до заміни складних дій простішими. Військовослужбовець при гніві відчуває себе роздратовано, при сумі відбуваються гальмування моторики. Сум сповільнює не лише фізичну, а й розумову активність людини. Емоція суму лежить в основі такого психічного розладу, як депресія. У підсумку всі ці зміни в подальшому негативно позначаються на якості виконання поставлених завдань військовослужбовцем в тому числі і бойових.

#### **Список використаних джерел :**

1. Дослідження Армія Inform: Безпека військових у соціальних мережах. АрміяInform: офіц. веб-сайт. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/02/doslidzhennya-armiyainform-bezpeka-jskovyh-u-soczialnyh-merezhah/>
2. Кириченко В.В. Психологія інформаційної діяльності: Навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 146 с.
3. Варій М.Й. Загальна психологія: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
4. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 752 с.

*Онопрієнко Р., слухач гуманітарного інституту НУОУ імені Івана Черняхівського, майор*

## НЕОБХІДНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ АВАРІЙНО – РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДСНС ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ, ЯКИЙ ЗАЛУЧАЄТЬСЯ ДО ЛІКВІДАЦІЇ НАСЛІДКІВ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Останнім часом на території України все частіше виникають надзвичайні ситуації техногенного та природнього характеру (далі надзвичайні ситуації). Проблема запобігання виникнення надзвичайних ситуацій техногенного, природнього походження та ліквідації їх наслідків для України є однією з найактуальніших.

У післявоєнний період в Україні посилено розвивались виробництва хімічної промисловості, будувались атомні електростанції, впроваджувалися екологічно шкідливі технології. Незважаючи на велику кількість заходів, які здійснюються для забезпечення надійного функціонування промислових об'єктів, неможливо повністю виключити ризик виникнення надзвичайних ситуацій, а також для України стало характерним, майже закономірним, надзвичайні ситуації природнього характеру.

Рятувальні підрозділи, як це вже було відмічено в офіційних державних документах, «стали головною силою, що приходить на допомогу постраждалим районам». Наприклад, для надання допомоги населенню і для здійснення рятувальних і відновлювальних робіт в зоні ліквідації наслідків повені 1998 року у Закарпатському регіоні було залучено біля 4000 тисяч військовослужбовців із різних військових формувань, та 1500 одиниць інженерної техніки.

Проте наведений досвід залучення аварійно – рятувальних підрозділів ДСНС України до дій в екстремальних умовах свідчить про наявність суттєвих недоліків в роботі щодо комплексного морально - психологічного впливу на особовий склад під час виконання ними завдань в екстремальних умовах.

Вивчення особливостей професійної діяльності спеціалістів аварійно - рятувальних підрозділів показало, що на рятувальників, які виконували свої професійні обов'язки в осередках стихійного лиха і техногенних катастроф, впливав цілий комплекс несприятливих кліматогеографічних, соціально - психологічних, гігієнічних, професійних та інших факторів:

- виражена нервово - психічна напруга, пов'язана з проведенням рятувальних робіт; реальна можливість загибелі або отримання травм через повторні обвали в районі стихійного лиха; постійні контакти з пораненими із числа постраждалих, а також з понівеченими і трупами, що розкладаються;

- багатоденні інтенсивні 16-18 годин фізичні навантаження, супроводжувані з виконанням різного роду земляних робіт, підняттям і переносом вантажів в 50-60 кг, іноді на значні відстані;

- характер рельєфу місцевості (перевищенням над рівнем моря, відносно низька температура повітря (від +2 до - 12 супроводжувана вітрами, дощем, снігом), або, навпаки висока температура повітря (від +35 до +50 );

- переважання в раціоні харчування рятувальників консервованих і екстрактованих продуктів, що мають низькі смакові якості і енергетичну цінність, відсутність гарячої їжі і довгі перерви між прийомами їжі; відсутність апетиту або огидного ставлення до їжі після контактів рятувальників з трупами (фрагментами трупів);

- відсутність умов для повноцінного відпочинку;

- відносна сенсорна депривація. Протириччя, інколи безглузді або провокаційні чутки, пов'язані з відсутністю, особливо в перші дні, достовірної інформації (газет, журналів, радіотрансляції, телевізійних передач) тощо.

В (табл. №1) представлені результати психофізіологічного дослідження, які протягом 1-10 діб з моменту початку землетрусу в Туреччині приймали саму активну участь в аварійно - рятувальних роботах (основна група). Рятувальники займалися розчищенням завалів, пошуком і діставанням із - під завалів постраждалих місцевих жителів. В якості контрольної групи були рятувальники, які планувались для використання у разі необхідності залучення додаткових сил і знаходились у пункті постійної дислокації.

**Самооцінка психічних станів військовослужбовців основної і контрольної групи, що здійснювали професійну діяльність в районах, постраждалих від землетрусу**

Характеристика станів	Вираженість ознаки (середні арифметичні значення показника і середньоквадратичні відхилення)		Достовірність різниць
	основна група (5 - 10 сутки)	контрольна група (5-10 сутки)	
1.Бадьорість	3,6 +-1,6	5,1+-1,2	P<0,01
2.Інтерес до роботи	4,5+-1,5	5,2+-1,5	P<0,05
3. Увага, зібраність	4,7+-1,5	5,3+-1,2	-
4. Настрій	2,9+-1,7	5,0+-1,5	P<0,005
5. Самопочуття	3,8+-1,4	4,8+-1,4	-
6.Спокій, урівноваженість	3,7+-1,7	5,0+-1,2	-
7. Впевненість у собі	5,0+-1,5	5,6+-1,5	-

\* Примітка: максимальна вираженість показника рівна 7 балам

Порівняльний аналіз даних психофізіологічного обстеження свідчить, що найбільш виражені негативні зміни в період ліквідації наслідків землетрусу торкалися показників, які характеризували стан психічного і соматичного комфорту військовослужбовців, що приймали активну участь в аварійно-рятувальних роботах. Так, військовослужбовці основної групи мали достовірно менші показники настрою, бадьорості і інтересу до роботи у порівнянні з контрольною вибіркою. Практично 100% опитаних рятувальників відмітили після 8-10 діб роботи в зоні землетрусу значне зниження рівня фізичної працездатності.

Результати проведених досліджень дозволяють стверджувати, що функціональні стани і працездатність рятувальників під час проведення рятувальних робіт були багато в чому обумовлені психофізіологічними і особистісними характеристиками. Якщо глибше зануритися в проведені дослідження, можна зробити висновок, що особи з високим рівнем нервово - психічної стійкості, які мають хороший фізичний розвиток, достатню комунікабельність і моральну нормативність, достатньо ефективно справлялись з покладеними на них завданнями під час ліквідації наслідків катастрофи.

Під час індивідуальних інтимних, довірливих співбесід з рятувальниками і командирами підрозділів, які здійснювали заходи морально-психологічного впливу під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, багато із них підкреслювали, що професійний відбір в аварійно - рятувальні підрозділи повинен здійснюватися особливо ретельно з урахуванням нервово - психічної стійкості.

Виходячи із результатів проведених досліджень та практичної діяльності стає зрозумілим актуальність ретельного морально - психологічного впливу не тільки на рятувальників, що входять до складу аварійно - рятувальних підрозділів МНС, а й на всі військові формування України, пошук шляхів щодо підвищення рівня працездатності та їх психологічної стійкості. І тут, для досягнення цієї цілі слід згадати про психологічну підготовку особового складу, який в тій чи іншій мірі може бути залучений до роботи в екстремальних умовах.

Ми розуміємо під психологічною підготовкою системний комплекс заходів впливу на психіку особистості (та її відповідну реакцію), спрямованих на:

- сприймання зовнішніх умов оточуючого середовища (як змінних у певній ситуації, так і не змінних, які можуть існувати у формі стереотипів, переконань, установок тощо);
- адаптацію як організму, так і психіки до мінливості та швидкоплинності ситуації;
- цілеспрямованість за тих чи інших обставин (ефективність їх виконання);
- завдання (за певних умов) незмінної програми дій;



- розвиток індивідуально-психологічних якостей особистостей, необхідних для вирішення певних завдань;
- корекцію та регуляцію власної поведінки;
- відновлення психічного здоров'я (нервово-психічної стійкості, урівноваженості, розсудливості тощо).

Розбіжність у назві підготовки (психічна-психологічна) обумовлюється тим, що психологія класично вивчає психіку людини та її прояви у діяльності, і тому психічну підготовку проводять на індивідуальному рівні (тобто з однією людиною), а психологічну – на груповому.

Визначаючи спрямованість психологічної підготовки на підготовку психіки людини, варто розглянути рівні представлення подій у психіці людини:

перший - (базовий) рівень, представлення подій минулого (що характеризується досвідом людини, пам'яттю минулих подій та ін.) і проявляється у формах стереотипів (шаблонів) сприйняття, характеристик явищ та предметів, умовиводах людини, її думках, ставленні до оточення тощо;

другий - (середній) рівень, відображення подій дійсного (що характеризується сукупністю образів, переживань, розумових актів тощо) і проявляється у формах відображення, класифікації та кваліфікації подій, явищ, предметів чи образів, відчуття, переживання тощо;

третій - (вищий) рівень, можливого (передбачуваного) майбутнього (що характеризується спонуканнями, намірами, цілями, фантазіями, сподіваннями, мріями тощо) проявляється у формах передбачення перебігу подій; моделюванні власних дій чи поведінки опонентів; очікуваних чи передбачуваних наслідків дій; регуляції власної поведінки тощо.

Розглянувши зміст психологічної підготовки, складові елементи, пропоную виділити основні види психологічної підготовки, котрі значно вплинуть на ефективність виконання завдань, спрямованих на підвищення працездатності особового складу аварійно - рятувальних підрозділів:

1. Загальна психологічна підготовка. Цей вид підготовки орієнтований на загальну підготовку психіки особистості до дій у складних ситуаціях. Її складовими елементами виступають: інтелектуально-аналітична (аналіз одиниць інформації, порівняння, співставлення, пошук взаємозв'язку структурних елементів, прийняття рішень, умовиводи тощо), мотиваційна (формування мотиву дії, мотивації, мотиваційного обґрунтування дій, що виконуються), фізична (залучення та розвиток фізичних можливостей організму, що сприяють ефективному подоланню перешкод, без їх особливих витрат), емоційно-вольова (реалізується через приборкання емоцій, нервів, залучення прихованих резервів психіки та виступає головним компонентом реалізації рішень), стресостійкість особистості (поміхостійкості, урівноваженість тощо), спрямованість особистості, формування певних морально-вольових якостей, необхідних для реалізації індивідуального потенціалу (фізичного, емоційного, розумового).

Розглянувши зміст елементів загальної психологічної підготовки, варто зауважити, що за певними діями людини “стоять” психічні процеси, на розвиток яких і спрямований запропонований вид підготовки.

2. Спеціальна (фахова) психологічна підготовка. Вона спрямована на психологічну підготовку за родом (фахом) діяльності особистості, основою якої виступає функціональна психологічна підготовка.

3. Цільова психологічна підготовка. Спрямована на психологічну підготовку людини для виконання певного завдання, переважно одноактного (одномоментного).

4. Програмуюча психологічна підготовка. Вона спрямована на нав'ювання чи завдання незмінної програми дій (чи послідовності, алгоритму цих дій), яка знаходиться поза залежністю від мінливих обставин ситуації, здатних вносити певні корективи у дії

людини (змінювати їх, повністю або частково), які можуть суттєво перешкоджати виконанню поставленого завдання.

5. Особистісна психологічна підготовка, яка спрямована на стимулювання розвитку тих індивідуально – психологічних якостей (рис) особистості, які сприяють ефективному виконанню поставлених завдань, зниженню загального фону негативних якостей (або певних, достатньо небажаних) притаманних цій людині, що стають на заваді досягнення поставлених цілей.

6. Природня (інстинктивна) психологічна підготовка. Вона направлена на створення умов спрямовуючих розвиток тих чи інших інстинктів людини, які закладені природно (біологічною) сутністю людини і надають можливість ефективніше вирішувати поставлені завдання.

7. Корекційна психологічна підготовка. Може виступати як складова частина різних видів підготовки, а як самостійний вид підготовки спрямовується на корекцію (приведення до відповідності) надбаних людиною індивідуально – психологічних якостей, поліпшуючих виконання поставлених завдань.

8. Рекреаційна (відновлююча) психологічна підготовка, яка спрямована на відновлення функціонування організму (здебільшого психіки, психічних процесів) в умовах, не пов'язаних з перебуванням людини в складних ситуаціях, тобто вже після них і включає в себе:

- а) постстресову реабілітацію;
- б) постдепресивну реабілітацію;
- в) посттравматичну реабілітацію.

9. Адаптаційна психологічна підготовка. Може виступати складовою частиною психологічної підготовки, а як самостійний вид підготовки виступає засобом скорочення адаптаційного періоду пристосування психіки особистості до оточуючих (існуючих) умов та для пристосування умов зовнішнього середовища до психічного стану людини.

Включає такі види адаптації:

- а) сенсорна адаптація
- б) соціальна адаптація
- в) адаптація до екстремальних умов діяльності.

10. Регуляційна психологічна підготовка. Спрямована на оптимізацію розвитку та функціонування регулятивних механізмів поведінки особистості з урахуванням потенційних можливостей його психіки, з метою створення (резервної) спроможності та готовності організму до ефективних дій (та поведінки) в складних умовах (ситуаціях).

11. Інтелектуально–аналітична психологічна підготовка спрямована на розвиток та оптимізацію інтелектуальних здібностей та можливостей, створюючих умови, для суттєвого вирішення виниклих проблем (або поставлених завдань). Цей вид підготовки вдосконалює процеси аналізу та синтезу, порівняння одиниць інформації, вироблення оптимального шляху вирішення завдань (на підґрунті моделювання дій, та ін.).

Виходячи з вищезазначеного можна зробити висновок, що для більш ефективного виконання заходів з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, необхідною умовою постає питання психологічної підготовки особового складу. При цьому необхідно враховувати всі її види комплексі, і не слід акцентувати увагу на відокремлених видах. В подальшому це дасть змогу більш ефективно використовувати теоретичні засади даного питання для надання всіх необхідних якостей військовослужбовцям котрі будуть залучені для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації.

### Список використаних джерел :

1. Куреева Е.І. “Психологические пути преодоления отрицательного влияния стресса на работоспособность человека». М.: МГУ, 1985р.
2. Корнейчук Ю.Ю. “К вопросу об организации психологического обеспечения специалистов войск гражданской обороны в зоне чрезвычайных ситуаций. Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях” В.10. ВИНТИ . М. 1999 р.
3. Алещенко В.І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): історія та сучасність: Навч.-метод. посіб. – Харків: ХВУ, 2000. 87 с.
4. Алещенко В.І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил), становлення та сутність: Навч. посіб. К.: НАОУ, 1999. 56 с.
5. Морально-психологічне забезпечення бойової підготовки з'єднань, військових частин та підрозділів Збройних Сил України: Метод. посіб. / В.І. Алещенко, О.В. Копаниця, В.М. Федічев та ін. К.: НАОУ, 2000. 76 с.
6. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: Навчально-методичний посібник / В.Г.Безбах, В.Г.Воякін, В.М.Вилко, О.В.Гаврис, С.П.Гончар, М.І.Онищук, В.К.Філіпов К.: НАОУ, 2002. 232 с.
7. Морально-психологічне забезпечення в Збройних Силах України: Конспект лекцій / В.Г. Безбах, М.Т. Дзюба, М.І. Онищук; Під ред. І.І. Тищенка. К.: НАОУ, 2002. 111 с

*Островська К.О., доктор психологічних наук, професор, голова Львівського осередку «Справа Кольпінга в Україні», завідувач кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи Львівського національного університету імені Івана Франка*

### ЄВРОПЕЙСЬКІ ПСИХОТЕРАПІЇ У РОБОТІ З ТРАВМАМИ ВІЙНИ

У країнах Заходу «реабілітація» передбачає комплекс заходів, пов'язаних з відновленням здоров'я хворої людини або «соціального здоров'я» індивіда, і поверненням його до громадської та професійної діяльності. При цьому дуже важливим є положення про безперервність реабілітації: медична повинна починатися в процесі лікування, професійна – відразу ж після закінчення медичної. Не менш важливою у цьому зв'язку є соціально-психологічна складова реабілітації. Оскільки основною проблемою учасників ООС є відсутність фізичного ресурсу, ресурсу життєвих сил, емоційна виснаженість, загострення хронічних хвороб або поява нових, основним завданням реабілітації є поповнення ресурсів на усіх рівнях особистості [4].

Відповідно до завдань соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців - учасників АТО, нами визначено комплекс заходів, які необхідно здійснювати у **три основні етапи**, а саме:

- 1) психодіагностичний;
- 2) профілактично-корекційний – спрямований на оптимізацію функціонального стану учасників ООС (самопочуття, настрою, активності) та проведення з ними профілактичних заходів щодо попередження проявів девіантної поведінки (алкоголізму, наркоманії, правопорушень тощо).
- 3) професійно-відновлювальний етап спрямований на відновлення, підтримання та вдосконалення у військовослужбовців – учасників ООС професійно важливих якостей у

пізнавально-когнітивній, перцептивній та комунікативній сферах особистості. Основними психолого-педагогічними технологіями, які доцільно здійснювати на цьому етапі соціально-психологічної реабілітації, можуть бути різноманітні тренінги. У процесі яких також важливо мотивувати військовослужбовців на підвищення свого професійного рівня та подальший розвиток особистості (формування реальних уявлень про себе, як професіонала, свої здібності, навчати сучасним прийомам і методам ефективної взаємодії тощо).

Процес реабілітації особистості складається з підготовчого, базисного та підтримувального етапів[1].

Актуально звернути більше увагу в тій ланці, до якої очевидно більше всього маємо залучатись ми як позавідомчий громадський сегмент психотерапевтичної допомоги внутрішньо переміщеним особам та учасникам ООС, тобто підтримувальний етап.

Технології, які доцільно використовувати на **підтримувальному етапі**:

а) технологія переінтерпретації травматичних спогадів (техніки наративно-ментативного аналізу власного життя, зміни ракурсу, порівняння версій Я-чуттєвого і Я-рефлексивного, фрагментації життєвої історії);

б) технологія вироблення нового ставлення до травми як до ресурсу (техніки психоедукації, інформування про ймовірність посттравматичного зростання, позитивної переоцінки ситуації, перетворення енергії стресу, покращення контактування з оточенням, відновлення здатності до сенсотворення, поглиблення уваги до себе).

в) технологія опосередкованого впливу на особистість через організацію більш екологічного, комфортного, естетичного середовища життєдіяльності (техніка активізації взаємодії людини з природою; техніка зниження тривоги, десенсибілізації, посилення самоконтролю; техніка покращення умов існування) [1; 3].

Реабілітаційні впливи розгортаються у 4-векторній – персонально-інструментально-просторово-часовій площині, в межах якої всі чотири напрями реабілітації мають взаємопідсилювальний вплив: – у напрямі персонального вектора зусилля спрямовано на відновлення частково втраченої цілісності особистості, її збалансованості, самоврегульованості;

– у напрямі інструментального вектора роботу зосереджено навколо відновлення втраченої самоефективності особистості, її здатності самореалізовуватися у різних видах діяльності;

– у напрямі просторового вектора увагу спрямовано на підвищення комунікативної компетентності особистості, налагодження стосунків, подолання почуття відчуження від оточення, конструктивне розв'язання конфліктів;

– у напрямі часового вектора увагу сконцентровано на ціннісно-смісловій сфері особистості, переоцінці цінностей, активізації пошуку нових життєвих орієнтирів, нових сенсів.

У відповідності з вище наведеними етапами апробована технологічна карта ефективної психотерапевтичної допомоги внутрішньо переміщеним особам та учасникам ООС. В ході апробацій дослідженнями охоплено 100 осіб, віком від 25 до 38 років. Досліджувані мали різний стаж та тривалість перебування в зоні ООС (50 осіб) та внутрішньо переміщені особи (ВПО) у кількості 50 осіб. У дослідженні брали участь військовослужбовці, що безпосередньо були включеними у бойові дії та ті, що забезпечували тиллові служби та були внутрішньо переміщеними.

В межах груп учасники ООС за наданою психотерапевтичною допомогою були поділені ще на три групи: 16 осіб були залучені до психотерапії можливостей; 17 осіб були залучені до короткотермінової психотерапії; 17 осіб були залучені до інтегративної методології лікування травми (КИМ).

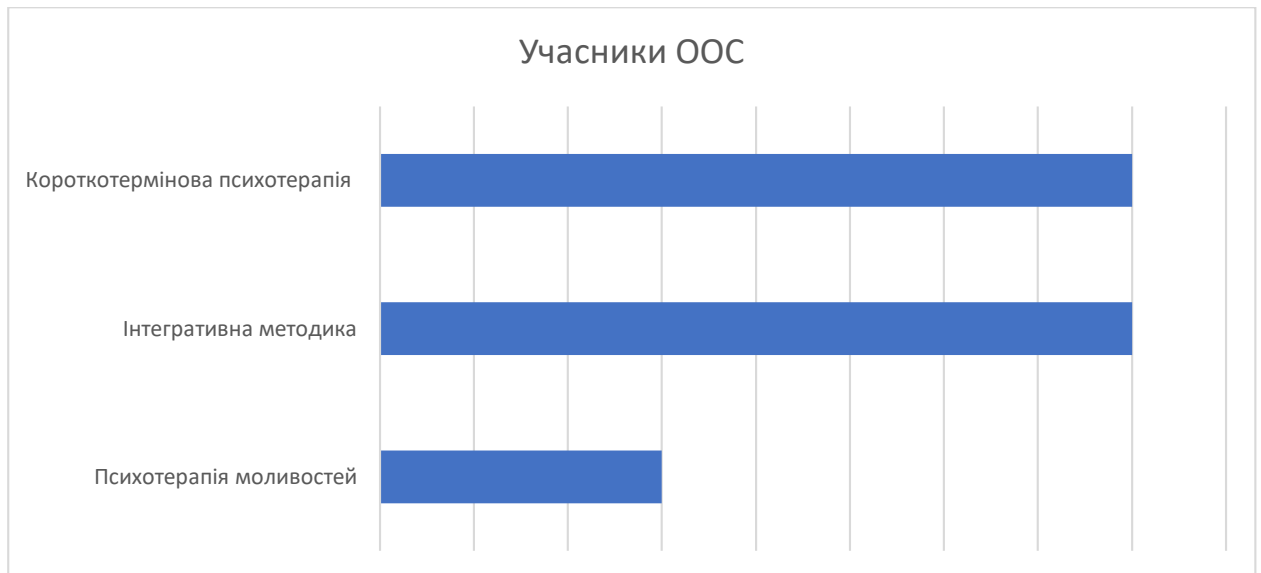
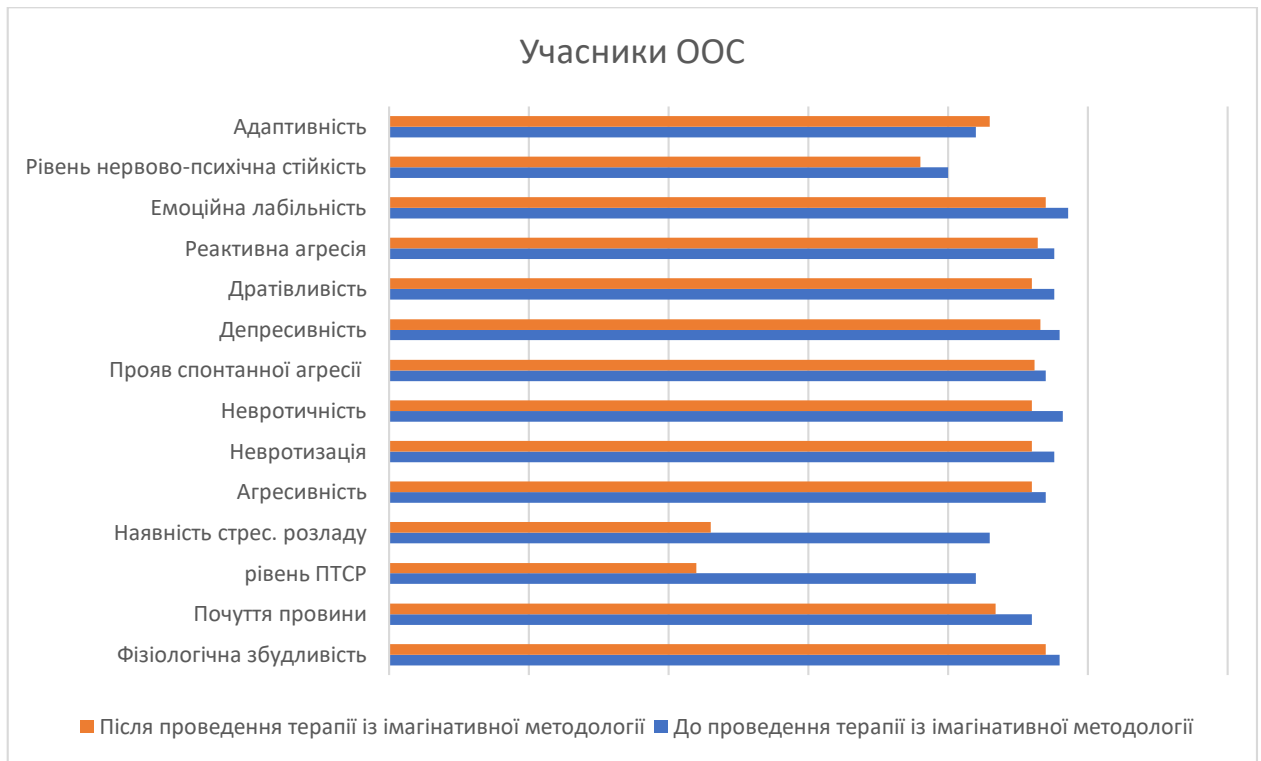


Рис. 1. Група учасників ООС

Згідно із результатами повторної діагностики після проведення впроваджувальних психотерапевтичних технологій встановлено, що в учасників ООС експериментальної групи знизився показник фізіологічної збудливості (з 23% до 21,3%), що свідчить про те, що учасники ООС після проходження психотерапії із імагінативної методології стали більш врівноваженими. Знизився рівень емоційної лабільності з (22,4% до 21,6%), що свідчить про те, що учасники ООС після проходження тренінгу із психотерапії можливостей стали більш емоційно стійкими до впливу стресових факторів[3]. Також знизився рівень реактивної агресії (з 23,5% до 22,3%) та дратівливості (з 23,6% до 22,9%), що свідчить про те, що учасники ООС після проходження тренінгу із психотерапії стали менш схильними до прояву агресії та дратівливості. Це сприяє покращенню їх взаємин з оточуючими. Знизився прояв депресивності (з 23,8% до 23,1%), прояв спонтанної агресивності (з 23,4% до 23%) учасники ООС після проходження психотерапії із імагінативної методології стали більш оптимістичними та емоційно врівноваженими. Знизився рівень невротичності з (24% до 23%), невротизації (23,6% до 23,1%), що свідчить про те, що учасники ООС після проходження тренінгу із психотерапії знизився прояв невротизації. Також знизився рівень наявності стресового розладу (з 23,5% до 21,9%), рівня ПТСР (з 21% до 19,4%), почуття провини (з 23% до 22,2%), це свідчить про те, що після проходження психотерапії із імагінативної методології в учасників ООС знизився рівень наявності стресового розладу, рівня ПТСР та почуття провини. Див. Рис.2.

Було проведено порівняльний аналіз у групі внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС за допомогою t-критерія Альфа Кромбаха [2]. Після впровадження психотерапевтичних технологій статистично значуще знизились рівні таких показників як наявність стресового розладу ( $t = 2,482$  при  $p \leq 0,05$ ), рівень посттравматичного стресового розладу ( $t = 2,268$ , при  $p \leq 0,05$ ), невротизації ( $t = 2,432$ , при  $p \leq 0,05$ ), ригідності ( $t = 2,527$ , при  $p \leq 0,05$ ), дратівливості ( $t = 2,341$ , при  $p \leq 0,05$ ), агресивності ( $t = 1,373$ , при  $p \leq 0,05$ ), невротичності ( $t = 2,592$ , при  $p \leq 0,05$ ), почуття провини ( $t = 2,429$ ,



ii

Рис. 2. Динаміка показників до та після проведення психотерапії із імагінативної методології

при  $p \leq 0,05$ ), реактивної агресії ( $t = 2,081$ , при  $p \leq 0,05$ ), емоційної лабільності ( $t = 2,527$ , при  $p \leq 0,05$ ), фізіологічної збудливості ( $t = 2,396$ , при  $p \leq 0,05$ ), фрустрації ( $t = 2,483$ , при  $p \leq 0,05$ ), депресивності ( $t = 2,584$ , при  $p \leq 0,05$ ),

Отримані результати, за підсумками проведення формувального експерименту, дозволяють стверджувати, що впровадження психотерапевтичних технологій – короткотермінової психотерапії, психотерапії можливостей, психотерапії із імагінативної методології ефективно сприяють подоланню посттравматичного стресового розладу, невротичних симптомів, емоційній нестійкості та сприяють підвищенню рівня адаптивності внутрішньо переміщених осіб та учасників ООС.

#### Список використаних джерел:

1. Кокур О.М. Психологічна робота з військовослужбовцями - учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник/ О.М.Кокур, Н.А.Агаєв, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська, В.В. Остапчук. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.
2. Музичко Л.Т. Подолання посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців. *Актуальні питання корекційної освіти*. Кам'янець Подільський, ПП «Медобори – 2006», 2018. Вип.10 С. 289-299.
3. Островська К.О. Особливості прояву посттравматичного стресового розладу в соціальному просторі. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка*. 2018. Випуск 40. Кам'янець-Подільський. Аксіома. С.295-306.
4. Ostrovska, Kateryna (2017). Discourse about decision making in crisis situation: Psychotherapy context. *Konińskie Studia Społeczno-Ekonomiczne*. Vol. 3, 3, 183-190.

*Осьодло В.І., доктор психологічних наук, професор, начальник гуманітарного інституту НУОУ імені Івана Черняхівського, e-mail: v.osyodlo@gmail.com*

*Зубовський Д.С., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу (проблем психологічного вивчення особового складу) НМЦ КП МОУ e-mail: z.dmitry.zub@gmail.com*

## **ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ З ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ**

У відповідь на гібридну війну, військово-політичним керівництвом України, з 14 квітня 2014 року проводилась антитерористична операція (АТО), яка з квітня 2018 року була замінена на Операцію об'єднаних сил (ООС). У зв'язку з інтенсивністю та масштабністю бойових дій в ході АТО, її учасниками стала значна кількість військовослужбовців. Більшість з них брали участь у бойових діях і зазнали впливу значної кількості стресорів воєнної обстановки починаючи від низькоінтенсивних (перебування далеко від дому та сім'ї), до високоінтенсивних (смерть побратимів, особисті поранення, каліцтва людей в бойових умовах тощо). Ці стресори стали суворим випробуванням фізичних та психологічних ресурсів військовослужбовців, їх здатності протистояти дії екстремальних чинників бойової обстановки.

На сьогодні дані зарубіжних досліджень свідчать про те, що внаслідок травматичної події особи можуть зазнавати не лише негативних особистісних змін, але також і позитивних. У зарубіжній психології позитивні наслідки травматичного досвіду знайшли своє відображення у концепції посттравматичного зростання особистості (ПТЗО). Піонери дослідження цього феномену Р. Тедескі та Л. Калхоун визначають посттравматичне зростання як «позитивні психологічної зміни, що виникли внаслідок боротьби з травматичними або складними життєвими обставинами» [5, с.3].

Емпіричні дослідження прояву ПТЗО серед учасників бойових дій здійснювалися переважно американськими вченими та фокусувалися на ветеранах таких збройних конфліктів, як війна в Перській затоці, війна в Іраку та операція «Нескорена свобода» у Афганістані [3]. Щоправда за останні декілька років стали з'являтися й перші вітчизняні емпіричні дослідження присвячені прояву феномену посттравматичного зростання серед українських військовослужбовців. Зокрема, було здійснено першу адаптацію зарубіжних методик для вимірювання посттравматичного зростання, продемонстровано якісні та кількісні характеристики прояву цього феномену [1; 2; 6].

Водночас, незважаючи на здійснені вітчизняні дослідження залишається не розкритим питання про вплив індивідуально-психологічних характеристик військовослужбовців – учасників АТО на ймовірність появу у них посттравматичного зростання.

З огляду на вищезазначене нами було проведено емпіричне дослідження взаємозв'язку між індивідуально-психологічними характеристиками військовослужбовців – учасників АТО та проявом посттравматичного зростання.

Вибірку склали 297 військовослужбовців – учасників АТО (278 чоловічої та 19 жіночої статі) у віковому діапазоні від 19 до 54 років. Відсотковий розподіл досліджуваних за категоріями на момент їхньої участі в АТО був таким: 58,3% – офіцери, 13,9% – сержанти, 27,8% – солдати. За часом участі в АТО досліджувані поділялися так: 56,7% брали участь у 2014 році, 29,4% – у 2015 році, 11,1% – у 2016 році, 1,6% – у 2017 році.

У дослідженні застосовувались наступні психодіагностичні методики: «Опитувальник посттравматичного зростання» (ОПТЗ, україномовна адаптація) [1], «Опитувальник змін у поглядах» (ОЗУП, україномовна адаптація) [3], опитувальник «Велика п'ятірка – 2» (ОВП-2) [3].

За результатами кореляційного аналізу середнє значення ОПТЗ було статистично значуще пов'язано з такими шкалами ОВП-2, як «доброзичливість» ( $r = 0,24$ ;  $p < 0,001$ ) та «сумлінність» ( $r = 0,13$ ;  $p < 0,045$ ). Ідентична закономірність спостерігалася для середнього значення шкали позитивних змін методики ОЗУП. Зокрема, сила кореляції для шкали «доброзичливість» перебувала на рівні  $r = 0,26$  ( $p < 0,001$ ); для шкали «сумлінність» на рівні  $r = 0,20$  ( $p < 0,012$ ).

Утім, щодо методики ОЗУП, окрім вищезазначених кореляцій, встановлено і статистично значущий негативний кореляційний зв'язок зі шкалою «негативні емоції» ( $r = -0,19$ ;  $p < 0,022$ ). Стосовно «Опитувальника посттравматичного зростання» вищезазначений взаємозв'язок не досягав статистичної значущості.

Для поглиблення розуміння зв'язку між особистісними рисами учасників АТО та проявом посттравматичного зростання використовувався кореляційний аналіз між показниками ОВП-2 і трьома факторами ОПТЗ. За результатами аналізу фактор № 1 статистично значуще корелював лише з фактором «Відкритість мислення» ( $r = 0,20$ ;  $p < 0,002$ ). Жоден інший фактор не продемонстрував значущого зв'язку із зазначеною сферою посттравматичного зростання учасників АТО. Слід зауважити, що подібний взаємозв'язок зафіксовано в низці зарубіжних емпіричних праць. Зокрема, Р. Тадеші та Л. Келхаунв своєму дослідженні встановили, що кореляційний зв'язок між фактором «нові можливості» англомовної версії ОПТЗ та шкалою «Відкритість досвіду» (методика «NEOPI») виявився на рівні  $r = 0,25$  ( $p < 0,01$ ) [5].

Згідно з Р. МакКрайом та О. Джоном, особи з вираженим фактором відкритості новому досвіду є інтелектуально допитливими, винахідливими та емоційно чуйними [4]. З огляду на те, що когнітивна обробка є вкрай важливою для посттравматичного зростання, цілком логічно очікувати, що військовослужбовців, які проявляють відкритість мислення, з більшою ймовірністю будуть готові опрацювати травматичний досвід. Вони здатні застосовувати свій травматичний досвід для навчання та особистісного розвитку. Крім того, відкритість мислення зумовлює інтерес військовослужбовців до нових ситуацій, нових вражень та ідей. Цей природний інтерес представлений: твердженням № 14 «Я відчуваю появу нових можливостей, які раніше були мені недоступними»; твердженням № 11 «Я можу зробити своє життя кращим»; твердженням № 7 «Я спрямував своє життя по новому шляху»; твердженням № 17 «Я більш охоче намагаюся змінювати речі, які потребують змін»; твердженням № 3 «У мене з'явилися нові інтереси».

Також у ході дослідження встановлено позитивний кореляційний зв'язок між фактором № 2 «Міжособистісні відносини» та особистісним фактором «Доброзичливість» ( $r = 0,38$ ;  $p < 0,001$ ). Жоден інший фактор особистості не продемонстрував статистично значущий зв'язок із вказаною сферою посттравматичного зростання учасників АТО.

Встановлений кореляційний зв'язок цілком очікуваний з точки зору сутнісного наповнення фактора «Доброзичливість» та фактора № 2 «Міжособистісні відносини». Особи з домінуючим фактором «Доброзичливість» схильні до висловлення запиту та сприймання соціальної підтримки, саморозкриття та отримання розуміння. Це робить вказаних осіб особливо схильними до знаходження позитивних змін за фактором № 2 «Міжособистісні відносини», який представляють: твердженням № 6 «Я зрозумів, що можу покластися на людей, якщо потраплю в небезпеку»; твердженням № 9 «Я легше виражаю свої емоції»; твердженням № 20 «Я багато дізнався про те, якими чудовими бувають люди». Крім зазначеного, така риса особистості підштовхує військовослужбовців до знаходження позитивних здобутків у сфері родини та оточення: твердженням № 21 «Я став більше визнавати, що маю потребу в інших людях»; твердженням № 15 «У мене з'явилося більше співчуття до інших»; твердженням № 16 «Я докладаю більше зусиль для налагодження та



збереження взаємовідносин з іншими»; твердження № 8 «Я відчуваю значну близькість з оточуючими».

Окрім цього, у нашому дослідженні спостерігався статистично значущий кореляційний зв'язок між фактором № 3 «Життєва філософія» і такими факторами особистості, як «Екстраверсія» ( $r = 0,13$ ;  $p < 0,045$ ), «Доброзичливість» ( $r = 0,16$ ;  $p < 0,045$ ) та «Сумлінність» ( $r = 0,13$ ;  $p < 0,045$ ).

Існування зв'язку між цією сферою посттравматичного зростання та екстраверсією цілком очікуване, оскільки екстраверти здатні краще переносити збудження та використовувати соціальну підтримку. Подібні кореляційні зв'язки також зафіксовані у дослідженні Р. Тадеші та Л. Келхауна [5]. З огляду на те, що твердження вищезазначених оригінальних шкал в україномовній методиці наповнювали фактор № 3 «Життєва філософія», ці результати можна вважати ідентичними.

#### Список використаних джерел:

1. Зубовський Д. С. Адаптація та апробація україномовної версії методики «Опитувальник посттравматичного зростання». *Психологічний часопис*: зб. наук. пр. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. № 7. Вип. 17 С. 121–135.

2. Зубовський Д. С. Структура прояву особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: зб. наук. пр. Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. Сєверодонецьк, 2018. № 3 (47). С. 177–188.

3. Зубовський Д. С. Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період: дис... канд. психол. наук. Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. Київ, 2019. 285 с.

4. McCrae R. R., John, O. P. An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of personality*. 1992. Vol. 60. № 2. P. 175–215.

5. Tedeschi R. G. Calhoun L. G. The post-traumatic growth inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*. 1996. Vol. 9. №3. P. 455–471.

6. Psychological aspects of armed conflicts / Vasyl Osodlo, Dmytro Zubovsky / Psychological Characteristics of Hybrid Warfare / Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej / Redakcja naukowa: Piotr Pacek, Mariusz Antoni Kamiński, Dorota Merecz. Warszawa 2020. – P. 26-39. ISBN 978-83-944423-2-3

*Павлушенко С.М., ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, полковник*  
<https://orcid.org/0000-0001-6222-0656>

#### ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ ФРУСТРАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ

Специфіка діяльності військовослужбовців Сил спеціальних операцій (далі - ССО) зумовлює потребу розвитку стійкості до фрустраторів. Реакція розвідника на фрустрацію залежить від рівня фрустраційної толерантності розвитку якої залежить від індивідуально-психологічних якостей особистості, які створюють стійкість до фрустраторів і дозволяють

легше адаптуватися до несприятливих факторів бойової обстановки. Негативний вплив та деструктивний характер фрустрації на ефективність виконання завдань за призначенням особовим складом розвідувальних груп спеціального призначення Сил спеціальних операцій (далі РГ СпП ССО) вимагають дослідження природи фрустрації.

Феномен фрустрації досліджується з початку ХХ ст. і до сьогодення. Для дослідження фрустраційного фактора у професійній діяльності фахівців різних видів діяльності особливе значення має розгляд суб'єктивного відображення фруструючих впливів, здійснений у сфері інженерної психології (Н. Завалова, В. Пономаренко); загально-концептуальні розуміння фрустрації як соціально-психологічного явища (Д. Майєрс, В. Циба); біхевіоріальні тлумачення фрустрації (Р. Баркер, Л. Берковіц); тлумачення фрустрації у руслі психології діяльності (В. Бодров, М. Левітов); розгляд фрустрації у дискурсі патопсихології (Б. Зейгарник, В. М'ясищев); аналіз фрустраційних проявів у педагогічній діяльності (Е. Кіршбаум, С. Сулейманова, О. Холодова, М. Вовк); розробки засобів емпіричного дослідження фрустрації (С. Розенцвейг, Н. Тарабріна, О. Хмільяр); дослідженні фрустраційної толерантності (А. Большакова, Н. Чижиченко). Розглянемо деякі з підходів до природи фрустрації.

Поштовх для дослідження феномену фрустрації послужили роботи З. Фрейда, який на початку ХХ ст. визначив фрустрацію як "відсутність задоволення потреб з боку материнської фігури, яка виникає при блокуванні досягнень життєвих цілей". Вчений переконує, що певні обмеження та заборони відносно потягів й потреб, служать першоджерелом утворення основних рис характеру й усієї спрямованості особистості. З іншого боку, фрустрація може бути причиною патологічного розвитку особистості [5, 128].

У 30 – 40 роки ХХ ст. у психології починають з'являтися нові дослідження теорій фрустрації: фрустраційної фіксації, фрустраційної регресії, фрустраційної агресії, теорії фрустрації С. Розенцвейга.

Так видатний дослідник цієї проблеми в США С. Розенцвейг, вважав, що фрустрація "має місце у тих випадках, коли організм зустрічає більш або менш неподоланні перешкоди або обструкції на шляху до задоволення певних життєвих потреб". Разом з тим на переконання М. Левітова, у цьому визначенні фрустрація розглядається, як явище яке відбувається у організмі, його пристосуванні до середовища. Враховуючи, що людина це особистість, та функціонує у соціумі, "обмежувати фрустрацію біологічним тлумаченням" недостатньо [3, с. 119].

Розглядаючи філологію терміну Левітов Н.Д зазначає, що frustration означає розлади (планів), знищення (задумів) тобто вказує на травмуючі ситуації, які є причиною певних невдач. Тобто філологія терміна наближена до поширеного розуміння фрустрації у психологічній науці. Разом з тим вчений наголошує, що фрустрація повинна розглядатися в контексті більш широкій "проблеми витривалості по відношенню до життєвих труднощів та реакцій на ці труднощі" [3, с. 119].

Досліджуючи фрустрацію, як психічний стан науковець визначає фрустрацію як "стан людини, який виражається в характерних особливостях переживань та поведінки та який визивається об'єктивно непереборними (або такі, що сприймаються суб'єктивно) труднощами на шляху до досягнення мети або до вирішення задачі" [3, с. 120].

Стан фрустрації у людини, на переконання Ананьєв Б.Г. визивається гострими критичними ситуаціями (фрустраторами) та визначається, як складна цілісна реакція на бар'єри, які блокують діяльність. Зазначені бар'єри у більшості випадків виникають внаслідок порушення "соціальних зв'язків особистості, ломки соціального статусу та перешкод до виконання соціальних ролей, соціальних та моральних втрат [1, с. 270]. Разом з тим динаміка стану залежить від структури особистості.

Згідно визначення, Брауна та Фарбера, фрустрація – результат таких умов, за яких очікувана реакція або попереджається або загальмовується. Дослідники роблять акцент на протиріччях, які виникають при дії фрустраторів, та саме протиріччями пояснюють емоційність, якою звичайно відрізняють реакції в цих ситуаціях. Підтримуючи цих авторів у намаганнях розрізнити зовнішню причину та викликаний нею стан, Чальд й Уотерхауз, в

протилежність Брауну та Фарберу, рекомендують називати фрустрацією лише факт (Event) перешкоди, вивчаючи його вплив на діяльність організму [3, с. 120].

На наш погляд серед багатьох теорій дослідження фрустрації особливої уваги заслуговує *теорія фрустрації – агресії*. Основні концептуальні положення цієї теорії уперше були викладені у роботі “Фрустрація та агресія” Дж. Долларда, Н. Міллера, О. Маурера, Дж. Саєрса, Р. Сієрса, яка була надрукована в США в 1939 році. Авторами роботи стверджувалося, що фрустрація завжди прямо приводить до агресії, агресія завжди є результатом фрустрації. Відповіддю на критику цього ствердження стали дослідження К. Левіна, З. Дембо та Р. Баркера, які експериментально підтвердили, що агресія не є типовою реакцією на фрустрацію. У свою чергу Н. Мілер (1948) переглянув теорію фрустраційної агресії й вніс виправлення у її перше положення. Відповідно до цих змін фрустрація є причиною різних моделей поведінки, а агресія – лише одна із них [6, с.2].

Агресія є лише однією з реакцій на фрустрацію. Серед інших реакцій на агресію М. Левітов розглядає фіксацію, капризну поведінку, депресію, регресію [3, с.125-127].

Фрустрація, як психічний стан напряду залежить від чинників, які його викликають тобто фрустраторів.

Фрустратор – це той “фактор” – людина або група людей, їх вчинки, різні обставини і цілісні ситуації – який виникає на шляху цілеспрямованої діяльності людини в якості бар'єру, перешкоди, перепони. Цілком очевидно, що в реальному житті фрустраторів, що перешкоджають цілеспрямованій активності людини – безліч. В якості фрустратора для розвідника виступають: значний відрив від основних сил, вороже оточення, різкі зміни обстановки, невизначеність тощо. Фрустратори можуть бути як зовнішніми (люди, фактори фізичного світу), так і внутрішніми (фізична слабкість або хвороби людини, недостатня розвиненість тих його здібностей, які необхідні для досягнення мети тощо).

Одна з перших класифікацій фруструючих ситуацій належить С. Розенцвейгу, який виділяв:

*привації* (privations - позбавлення, нужда, брак) – ситуації, коли особистість позбавлена можливості задовольнити свої потреби з причини відсутності потрібних засобів (наприклад – група СпП вийшла на об'єкт, але не має засобів для його знищення, як наслідок невиконання бойової задачі);

*депривації* (deprivations - втрата, позбавлення того, чим людина вже володіла, відмова) – ситуації, коли особистість втрачає значущий для нього об'єкт, при цьому неможлива зворотність процесу та зміна ситуації (наприклад – загибель побратима та неможливість евакуації тіла загиблого);

*конфлікти* – стан речей, коли в ситуації є щось таке, що засмучує особистість. (наприклад – місцеперебування групи СпП на “дньовці” було виявлено не комбатантом, якого за наказом КГр СпП було ліквідовано, в наслідок чого виникає конфлікт між правом війни, моральними установками і законами та необхідністю виконати завдання та зберегти життя особового складу групи СпП).

У кожного з цих класів джерела можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми, довготривалими та короткотривалими [3, с. 122].

Як раніше було зазначено вплив фрустрації на особистість проявляється через характерні особливості переживань та поведінки.

Аналіз переживань та способи поведінки в психологічній літературі носить багатоаспектний та багаторівневий характер. Вплив фрустраторів спричиняє виникнення фрустраційної ситуації, яка може супроводжуватись негативними емоційними переживаннями, що виражаються у підвищеній тривожності, агресії, депресії, конфліктності, відчаї тощо. Зокрема група вчених під керівництвом Д. Долларда, опираючись на власні дослідження прийшли до висновку, що “будь-яка фрустрація створює внутрішнє спонукування, або мотив до відчаю, який веде до депресії” [2, с. 202].

С. Рубінштейн у своїх роботах розглядає переживання, як психічний акт та виділяє декілька рівнів переживань, в залежності від їх інтенсивності:

*високий рівень* – психотравмуючі ситуації з наявними травмами, тривалими негативними переживаннями (горе, відчай, страх, тощо), що ведуть до життєвих криз та суїцидальних думок, до неможливості реалізації життєвого задуму без перебудови особистості;

*середній рівень* – емоційно-складні, потенційно фруструючі ситуації, що “ пов’язані більше з періодичністю, ніж з неперіодичністю появи негативних емоційних переживань, тривоги, невпевненості, страху, мук сумління, та які мають не завжди передбачувальні наслідки”;

*низький рівень* – емоційна складна ситуація, пов’язана з “неперіодичністю виникнення, не частою і не тривалою появою інтенсивних негативних емоційних переживань переважно з передбачувальними наслідками” [2, с. 202-203].

М.В. Вовк, на підставі узагальнення літературних джерел зазначає, що наслідки переживань фрустраційної ситуації проявляються у вигляді негативних психоемоційних станів та якостей або порушень поведінки та форм реагування [2, с. 204].

В свою чергу аналізуючи типи поведінки С. Розенцвейг виділив дев’ять найбільш типових способів поведінки в наслідок фрустрації:

*реакція фіксації* (людина не вживає конкретних спроб розв’язати проблемну ситуації та зосереджується на переживанні ситуації);

*реакція агресії* (поведінка спрямована проти об’єкту або предмету та виражається у звинуваченнях, погрозах, докорах на адресу передбачуваного фрустратора);

*реакція перекидання відповідальності* (полягає у відкритому проханні або вимозі до навколишніх прийняти на себе відповідальність на шляху подолання труднощів і знайти вихід з ситуації, яка виникла);

*реакція можливого уроку* (людина схильна сприймати несприятливу для неї ситуацію фрустрації як благо, можливість уроку, який навчає не потрапляти у подібні обставини);

*реакція самозвинувачення* (пов’язана з низькою самооцінкою особистості);

*реакція відповідальності* (відповідальність за ухвалення рішення людина бере на себе, що є найбільш адаптивною реакцією у ситуації фрустрації);

*реакція знецінювання ситуації* (розгляд ситуації як незначущої);

*реакція уникнення* (людина прагне обійти обвинувачення);

*пасивна реакція* (відсутність активної поведінки внаслідок надії на те, що проблема вирішиться сама по собі) [5, с. 129].

Проаналізувавши лише деякі підходи до природи фрустрації, на наш погляд конструктивність реакції на цей психічний стан залежить від рівня толерантності особистості, тобто її спроможності послабити реагування на будь-який несприятливий фактор, шляхом зниження чуттєвості на її вплив. [4, с. 388].

Висновок:

В теорії фрустрації існує багато підходів до визначення зазначеного феномену. В рамках подальшого дослідження вважаємо за доцільне розглядати фрустрацію, як психічний стан особистості, який виражається в характерних особливостях переживань та поведінки та який визивається об’єктивно непереборними (або такі, що сприймаються суб’єктивно) труднощами на шляху до досягнення мети або до вирішення задач.

Широкий спектр завдань, визначений ССпО Збройних Сил України, Законом України від 7 липня 2016 року № 1437-VIII “Про Сили спеціальних операцій Збройних Сил України” з одного боку, та специфіка виконання завдань у складі малих груп, в умовах постійного ворожого оточення та жорсткого контрозвілувального режиму, у відриві від основних сил з іншого боку, вимагає пошуків шляхів розвитку фрустраційної толерантності на етапі підготовки до виконання завдань за призначенням.

#### Список використаних джерел:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. СПб. : Питер, 2001. 288 с.

2. Вовк М.В. Специфіка психологічних наслідків переживань фрустраційних ситуацій у сучасного студентства. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – Вип. 6 : збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. с. 197-207. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/1580> (дата звернення: 18.10.2020).

3. Левитов Н.Д. Фрустрация как один из видов психических состояний. Вопросы психологи № 6, 1967. С. 118-129. URL:[http://pedlib.ru/Books/5/0210/5\\_0210-15.shtml#book\\_page\\_top](http://pedlib.ru/Books/5/0210/5_0210-15.shtml#book_page_top) (дата звернення: 18.10.2020).

4. Краткий психологический словарь под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. Ростов на Дону: Феникс, 1999. 512 с.

5. Омельченко М. І. Фрустрація рятувальника як психологічна проблема. Вісник Національного університету оборони України 3(40) 2014 с. 128-132.

6. Шилова Л.В. Психологический анализ феномена агрессии в теории фрустрации. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskiiy-analiz-fenomena-agressii-v-teorii-frustratsii/viewer> (дата звернення: 18.10.2020).

7. Холодова О.О. Психологічні засоби запобігання та корекції фрустрації у професійній діяльності молодих учителів. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата психологічних наук. Київ, 2003 URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/149853> (дата звернення: 14.10.2020).

*Пайонок С.В., слухач навчальної групи 5201 гуманітарного факультету Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, майор*

## **ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК КОМПОНЕНТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ – ПРИЙОМИ ВПЛИВУ ТА МАНІПУЛЮВАННЯ.**

Уже натепер інформація та інформаційний вплив є тим чинником, що впливає на хід ведення війни, її результати. Інформаційна складова у сучасних війнах та збройних конфліктах почала перебільшувати безпосередньо військову складову та в майбутньому зберігається стала тенденція щодо її зростання у війнах та воєнних конфліктах.

Досягнення цілей війни, а саме нав'язування супротивнику своєї волі, трансформується з використання переважно військових засобів до використання економічних, політичних та інформаційних – що здобуло назву «гібридна війна». У «гібридній війні» велике значення набуває якраз інформаційна складова, що здійснюється на всіх етапах для досягнення як військових так і політичних цілей.

За цих умов ключове значення набувають засоби масової інформації, інтернет-канали та контроль над інформаційними потоками.

Відповідно до дослідження Київського міжнародного інституту соціології, центральні українські телеканали залишаються топ-джерелом для абсолютної більшості населення, які найчастіше отримують інформацію про стан справ в Україні і світі з загальнонаціональних телеканалів і складають **74%**.

Інтернет ресурси посіли друге місце з **27,5%** та соціальні мережі є актуальним джерелом для **23,5%** населення.

Якщо говорити про довіру до джерел інформації, то відносно найбільше респондентів довіряють також центральним українським телеканалам – **40%**. Українським Інтернет-ЗМІ довіряють **14%**, соціальним мережам – **12%** [1, с. 6].

Як видно з приведено соціологічного дослідження, найбільша можливість впливати на суспільство залишається за телебаченням. Серед всіх ЗМІ за ефективністю впливу телебачення займає особливе місце. Сьогодні воно не тільки найбільш масове, але

й діюче у напрямку проникнення у людську свідомість. Телебачення перше серед інших ЗМІ за силою переконливого впливу на громадян. Люди більше довіряють побаченому, ніж почутому або прочитаному. Зорова інформація легше сприймається і краще запам'ятовується, дозволяючи як би відчутти та пережити разом те, що відбувається на екрані [2, с.2].

Результатами впливу засобів масової інформації, як інструменту гібридної війни, можуть бути :

- зміни в поведінці суспільства;
- зміни в настановах суспільству;
- створення необхідного інформаційного середовища щодо досягнення поставлених цілей.

Яскравим прикладом ролі засобів масової інформації є анексія Кримського півострова Російською Федерацією та подальші події на сході України навесні 2014 року.

Анексія Криму здійснювалася за активного інформаційного супроводу та заходами впливу на інформаційну інфраструктуру півострова. Провідні російські інформаційні агентства, федеральні телеканали, а також проросійські активісти по всій Україні ретранслювали меседжі, що мали призвести до дискредитації ВСУ, закріпити у суспільній свідомості невідворотність окупації Криму (та псевдозаконність цього процесу), дискредитувати дії української влади. Ці заходи супроводжувалися захопленням інфраструктури, що забезпечує ретрансляцію теле та радіосигналу (об'єкти радіо та телевізійних передавальних центрів і станцій КРРТ, майно операторів телекомунікацій та кабельні мережі), блокуванням роботи окремих видань, телекомпаній та радіостанцій, перехопленням контролю за функціонуванням мережі Інтернет на півострові [3, с. 263].

Для створення необхідної громадської думки, переконанні та впливі на аудиторію у засобах масової інформації використовують ряд характерних прийомів та способів.

Наведемо найпоширеніші з них:

1. *Читання думок.* Журналіст ніби читає думки пересічних людей, але насправді нав'язує їм свої міркування.

2. *Анонімність.* Цей прийом ближче до першого типу. Він полягає у використанні анонімного або фактично анонімного джерела повідомлень. Улюблений прийом для введення в оману активно використовується усіма ЗМІ, особливо російськими. Він відноситься до так званого «Сірого» впливу.

3. *Вилучення.* Суть цього методу полягає у фільтрації думок членів суспільства. Текст журналіста проходить у повідомлення повністю, а текст інтерв'юера подається частинами. Як визначено у виділяють чотири типи вилучень: – відхилення; – перспектива; – підміна; – останнє слово.

4. *Звеличення.* Цей тип прийомів спрямований на ідеалізацію, створення позитивного іміджу людини, спільноти або інституту. Визначають шість видів цього прийому:

- похвала;
- придушення негативу;
- найменування і звеличення негативів;
- ігнорування негативних характеристик;
- збільшення значущості;
- атака опонентів як аморальних осіб.

5. *Приймення.* Визначають наступні види:

- пряма атака;
- непряма атака;
- атака за допомогою подвійного стандарту;
- гумор, сарказм, сатира, іронія;
- аргумент;
- звинувачення за асоціацією;
- код.

6. *Підроблений інтелект*. Суть цього типу прийомів у штучному створенні враження про нейтралітет комунікатора, який насправді заангажований однією зі сторін. Він поділяється на наступні прийоми:

- фальшивий комплімент;
- фальшива критика;
- фальшиві серії;
- фальшивий прототип;
- напівдебати;
- подвійна бесіда.

7. *Повна фальсифікація*. Досить активно використовуються прийоми, що є повною фальсифікацією. Найчастіше використовується така ситуація, як цитування вихопленого з контексту речення, фрази або висловлювання.

8. *Редагування структури*. Цей тип інформаційних прийомів активно використовує можливості психологічного впливу шляхом структуризації текстів:

- «отруйний сендвіч»;
- «цукровий сендвіч»;
- перебільшення деталей.

9. *«Буденна розповідь»*. Цей прийом використовується для адаптації людини до негативної інформації, що викликає заперечення своїм змістом.

10. *Голодування*. Ефективний прийом емоційного впливу на суспільство та психологічного тиску на владу. Підбирається група добре оплачуваних молодих людей із міцним здоров'ям, які, нічим не ризикуючи, організують «курс лікувального голодування» у якому-небудь публічному місці. Навколо цього ЗМІ підіймають неймовірний галас. Проти цього прийому встояти вкрай складно, тому що влада в будь-якому випадку змушена реагувати на висунуті «борцями» вимоги.

12. *«Тримай злодія»*. Мета прийому – змішатися з переслідувачами [3, с. 263; 4; 5; 6].

Недооцінка можливостей засобів масової інформації як зброї гібридної війни може стати фатальною під час подальшого загострення воєнно-політичної та суспільно-політичної обстановки.

Слід відзначити, що те, що впродовж останніх років відбувається на теренах України, часто не розглядається, як загроза національній безпеці, збільшення ваги проросійсько налаштованих засобів масової інформації у загальному медійному просторі держави не викликає побоювань української влади у тому, що їх перегляд з часом призведе до деструктивного і дестабілізуючого впливу на свідомість громадян, а через їхню свідомість – до зміни ставлення до самої України.

Видно, що Росія не шкодує фінанси на інформаційну війну, надає інформацію, що держава розвалюється, що Україною керують радикали, фашисти, бандерівці, нацисти, хунта, які чинять масовий безлад, вандалізм, найстрашніше – вбивають людей на вулицях, спалюють будинки комуністів, «оплоківців» та російськомовних громадян [7, с. 4].

#### **Список використаних джерел:**

1. Джерела інформації, медіаграмотність і російська пропаганда: результати всеукраїнського опитування громадської думки. Аналітичний звіт: [https://detector.media/doc/images/news/archive/2016/164308/AReport\\_Media\\_Feb2019\\_v2.pdf](https://detector.media/doc/images/news/archive/2016/164308/AReport_Media_Feb2019_v2.pdf)

2. Негативний вплив ЗМІ на свідомість українців. О.Вальо: <http://www.svalyava-vlada.gov.ua/filelib/sou/>

3. Світова гібридна війна: український фронт: монографія. За заг. ред. В. Горбулін. К: НІСД, 2017, 496 с

4. Інформаційна війна. Захист від деструктивних інформаційно психологічних впливів. Частина 2. В. Хорошко, Ю. Хохлачова) <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/Infosecurity>

5. Інформаційно-психологічне протиборство в Україні. М. Браїловський: ISSN 2411-071X (Online) <http://infosecurity.nau.edu.ua>

6. 10 способів маніпулювання за допомогою ЗМІ: <https://firtka.if.ua/blog/view/10-sposobiv-manipuluvanna-za-dopomogou-zmi-19547>

7. Як маніпулюють інформацією: [http://mediadriver.online/manipuliatsiyi\\_ta\\_propahanda/yak-manipulyuyut-informatsiyeyu/](http://mediadriver.online/manipuliatsiyi_ta_propahanda/yak-manipulyuyut-informatsiyeyu/)

*Пашинський В.Й., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права та процесу Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

*Панасевич Л.А., молодший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії проблем правового забезпечення військ (сил) кафедри правового забезпечення, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, молодший лейтенант*

## **ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СКЛАДОВИХ СИЛ ОБОРОНИ**

Для ефективної реалізації функції оборони держави важливе значення має законодавче врегулювання діяльності, розподіл повноважень та завдань між спеціальними суб'єктами забезпечення оборони, на яких безпосередньо покладається оборона держави, і які належать до сил оборони.

Конституцією України закладено розподіл повноважень між органами державної влади в забезпеченні цілей та завдань національної безпеки та оборони держави. Стаття 17 Конституції України відповідним чином виокремлює завдання забезпечення оборони між різними суб'єктами: Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України та правоохоронними органами. Якщо ч. 2 ст. 17 встановлює, що оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України, то ч. 3 цієї ж статті визначає, що забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [1].

Як зазначає П. П. Богуцький, військова сфера (сфера оборони) не обмежується діяльністю виключно Збройних Сил України та інших військових формувань у виконанні визначених Конституцією України та законами функцій. Весь складний комплекс державних інститутів, об'єднаних у єдину систему та задіяних у вирішенні питань оборони, воєнної безпеки, та діяльність громадян, спрямовану на захист держави, органічно включається у військову сферу суспільства [2, с. 56–58].

Закон України “Про оборону України” визначає узагальнені завдання інших військових формувань та правоохоронних органів у системі забезпечення оборони. Вони беруть участь в обороні держави разом із Збройними Силами України в межах своїх повноважень (ст. 12), а саме:

узгоджують з Генеральним штабом Збройних Сил України їх програми розвитку в частині, що стосується оборони держави, а також плани підготовки їх органів управління, з'єднань і частин, призначених для підпорядкування органам військового управління в особливий період та виконання завдань територіальної оборони;

здійснюють під керівництвом Генерального штабу Збройних Сил України планування застосування органів управління, з'єднань і частин, призначених для



підпорядкування органам військового управління Збройних Сил України в особливий період та виконання завдань територіальної оборони;

здійснюють разом із Збройними Силами України підготовку та забезпечують готовність до спільних дій з метою оборони, беруть участь у створенні єдиної системи управління та всебічного забезпечення на особливий період;

узгоджують з Генеральним штабом Збройних Сил України оперативно-стратегічні вимоги до озброєння та військової техніки, військово-технічного майна, його якісні та кількісні показники, спільно з Міністерством оборони України розробляють державну програму розвитку озброєння і військової техніки та формують державне оборонне замовлення;

забезпечують здійснення відповідних заходів щодо підготовки території України до оборони;

беруть участь у виконанні завдань територіальної оборони, сприяють забезпеченню правового режиму воєнного стану;

сприяють Збройними Силами України у виконанні ними завдань, здійснюють їх пріоритетне забезпечення та інші повноваження у сфері оборони України згідно із законодавством.

В особливий період органам військового управління Збройних Сил України підпорядковуються визначені в установленому порядку Генеральним штабом Збройних Сил України органи управління, з'єднання, частини та установи інших військових формувань [3].

У процесі реформування сектору безпеки і оборони, проведення оборонної реформи розпочався процес законодавчого визначення структури, функцій і завдань складових сектору безпеки і оборони, сил оборони. Відповідно до ст. 1 Закону України “Про національну безпеку України” сили оборони – ЗС України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави [4].

Таким чином, до складу сил оборони входять не тільки Збройні Сили України та інші військові формування, а також правоохоронні й розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави. Сьогодні ці суб'єкти забезпечення національної безпеки і оборони повною мірою універсальні, з огляду на реалізацію ними функцій із забезпечення національної безпеки України та функцій із забезпечення оборони держави. Вони присутні у складі сил безпеки, сил оборони та загалом у складі сектору безпеки і оборони.

Аналіз змісту ч. 1 ст. 12 Закону України “Про оборону України” та ст. 1 Закону України “Про національну безпеку України” свідчить про їх колізію стосовно складу суб'єктів забезпечення оборони, які належать до сил оборони. Закон України “Про оборону України” (ст. 12) не включає до суб'єктів забезпечення оборони держави разом із Збройними Силами України, розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями [3].

Водночас сучасні загрози у сфері оборони держави, ведення “гібридної війни”, вимагають посилення спроможностей сил оборони за рахунок розвідувальних органів, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, а отже, адміністративно-правового узгодження їх діяльності шляхом внесення відповідних законодавчих змін.

На нашу думку, наявна нині правова неузгодженість завдань, функцій та повноважень складових сил оборони (збройних сил, інших військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів) призводить до неефективного виконання ними завдань з оборони держави й підтверджує необхідність системного вдосконалення законодавства яке регулює діяльність складових сил оборони задля створення ефективної системи забезпечення оборони держави.

На наш погляд, структура, функції і завдання всіх суб'єктів реформованої системи забезпечення національної безпеки і оборони, усіх складових сил оборони, визначених рамковим Законом України "Про національну безпеку України", потребують чіткого законодавчого визначення. Для досягнення завдань оборонної реформи щодо вдосконалення системи публічного управління у сфері оборони, уточнення і розмежування функцій, завдань і повноважень складових сил оборони та органів військового управління необхідне розроблення та прийняття нового закону "Про національну оборону України" та внесення змін в законодавчі акти які регулюють діяльність складових сил оборони.

#### **Список використаних джерел:**

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Богуцький П. П. Військове право України: джерела, структура та розвиток: монографія. Одеса: Фенікс, 2008. 188 с.
3. Про оборону України: Закон України від 6 груд. 1991 р. №1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 55. Ст. 1903.

*Перетяцько Д.О., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняхівського, підполковник*

#### **ОБҐРУНТУВАННЯ РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАЛАГОДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКІВ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ПОЛІТИЧНИМИ ТА ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ, ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ІНТЕРЕСАХ ВИКОНАННЯ ВІЙСЬКОВИМИ (СИЛАМИ) ЗАВДАНЬ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ**

Запровадження нових технологій та інструментів комунікації створили потребу осучаснити і модернізувати діалог між органами державної влади, мас-медіа, громадськими організаціями та громадянами. Ідеться, насамперед, про високотехнологічні й доступні інструменти комунікації: соціальні мережі, відеоконференції, мультимедійні презентації, прес-конференції, брифінги, круглі столи, прямі лінії тощо.

Актуальними також є пояснення та коментарі щодо змін у самій системі комунікації, а також уміння правильно використовувати соціологічні дані. Без розуміння природи, можливостей, інструментів та правової бази застосування нових комунікативних можливостей ефективно державне управління щодо задоволення сучасних потреб суспільства неможливе. Місія держави та державних органів на місцях – це розуміння та впровадження нових методик, інструментів, технологій та засобів для проведення ефективної інформаційно-комунікативної політики. Це важливо для розвитку держави, взаємодії державних органів, громадського сектору, засобів масової інформації та всього суспільства., і армії, як складової держави включно.

Під час агресії Російської Федерації проти України Управління комунікацій та преси Міністерства оборони України та Управління зв'язків з громадськістю здійснює оперативне та всебічне інформування особового складу Збройних Сил України та громадськості шляхом використання наявної системи забезпечення інформаційної діяльності Міністерства оборони та Збройних Сил України.

При цьому діяльність Управління комунікацій та преси Міністерства оборони України та Управління зв'язків з громадськістю координується Адміністрацією Президента України та профільним структурним підрозділом Кабінету Міністрів.

На виконання Розпорядження Президента України № 862/2014-рп «Про заходи щодо забезпечення інформування громадськості про антитерористичну операцію» до складу прес-центру штабу АТЦ на ротаційній основі відряджаються речник та військові журналісти з усіх підпорядкованих Міністерству оборони України та Генерального штабу ЗС України військових засобів масової інформації.

Крім того, військові журналісти залучені до роботи у складі штабів оперативно-тактичних управлінь в зоні ООС (АТО), груп цивільно-військового співробітництва тощо.

Нові можливості та інструменти комунікації, зокрема, соціальні мережі трактуються деякими авторами як феномен нових соціальних відносин, що визначає різновид необмеженого в часі й просторі, багатостороннього інформаційного взаємо обміну, у якому відбувається зближення або злиття функцій, каналів, засобів, форм та типів відносин між учасниками комунікації. Такий тип комунікації вже отримав назву «Конвергентна інтерактивна комунікація».

На розвиток феномену конвергентної інтерактивної комунікації впливають: доступність технологій, простота розповсюдження інформації; можливість трансляції подій у реальному часі;

мобільність учасників комунікації, можливість передавання та отримання повідомлень у реальному часі з відусіль та повсюдно;

миттєве та лавиноподібне (вірусне) розповсюдження будь-якої інформації;

легкість пошуку та доступу до інформації (багатоканальність та багатоформатність);

інтерактивність – задіяність різних каналів комунікації та їх функціонування в реальному часі;

пряма участь у комунікаціях з владою, відсутність посередників; спрощення доступу до послуг, що надають державні установи;

зникнення приватності.

**Висновки.** Розвиток науково-технічного прогресу, виникнення та лавиноподібне розповсюдження нових засобів та інструментів комунікації, зокрема Інтернету, створили виклик всій системі комунікації державного управління. Крім традиційних засобів та методів, виникла потреба оволодівати новими методами та засобами комунікації, передусім соціальними мережами. Як показують оригінальні дослідження, державні службовці користуються новітніми засобами комунікації, але переважно в приватних цілях. Отже, актуальною є проблема застосування на практиці знань та навичок у комунікації між органами державної влади, громадськими організаціями, ЗМІ та армії, як складової держави. Сьогодні потребує модернізації вся система інформаційної безпеки держави.

Політика держави в комунікативній сфері має бути: сучасною, зрозумілою й науково обґрунтованою.

Комунікація за схемами «влада – населення», «населення – влада» не лише поліпшить імідж органів державного управління, але й забезпечить поступ України до демократії й заможного суспільства.

“Ми не почнемо вигравати війну, поки про це не передадуть по CNN” – так жартують американські військовослужбовці, розуміючи важливість інформаційного супроводу військових дій, висвітлення ходу військових кампаній (операцій). (генерал Дж. Шалікашвілі)

У сучасному суспільстві без участі ЗМІ не відбувається жоден конфлікт. Більше того, засоби масової інформації вже давно є частиною, бо навіть – однією з фронтових ліній конфлікту. Кожен журналіст при всій претензії на об'єктивність діє в певному полі влади та заангажованості (політичної, етнічної чи редакційно-бюрократичної).

Інформаційне забезпечення воєнних кампаній Сполучених Штатів у Югославії та Іраку вже стало темою окремих досліджень. Перед початком воєнних дій проводилися потужні інформаційні кампанії з метою дискредитувати суперника й створити образ ворога. На початку кампанії, як вважають дослідники, завжди потрібні великі ресурси, аби швидко сформувавати в суспільній свідомості потрібний стереотип. А зламати вже сформований стереотип практично неможливо. Американська преса завжди була схильна

до некритичного ставлення до власної влади під час висвітлення воєнних конфліктів. Візуальний бік конфліктів дуже важливий, оскільки саме він найбільше відбивається на масовому сприйнятті подій глядачами.

Найбільш криваві за всю сучасну історію людства терористичні акти в США 11 вересня 2001 року наочно продемонстрували інформаційну загрозу, яку приховує в собі сучасне телебачення. Мільйони людей на екранах домашніх телевізорів змогли спостерігати в прямому ефірі по CNN авіаційні терористичні акти та одночасно були об'єктами комплексного інформаційного впливу терористів. Досить сильна залежність суспільства від засобів масової інформації в сучасну епоху глобалізації несе як позитивні наслідки - зростання загального інформування й комунікабельності населення Землі, так і негативні. Сильна залежність від ЗМІ народжує новий вид зброї масового ураження - інформаційну зброю. Ядерна зброя як фактор стабілізації та домінування відходить на другий план, їй на зміну приходить зброя інформаційна, яка дозволяє реально управляти державами, ЗМІ, без перебільшення, мають владу роздути конфлікт своїми матеріалами, так і загасити його полум'я.

Отже удосконалення комунікаційних технологій налагодження зв'язків з органами державної влади, політичними та громадськими організаціями, засобами масової інформації є запорукою якісного виконання військами(силами) завдань за призначенням.

#### Список використаних джерел:

1. Почепцов Г. Г. Смыслові та інформаційні війни. *Інформаційне суспільство*. 2013. Вип. 18. С. 21-27. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/is\\_2013\\_18\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2013_18_6)
2. Прибутко П. С. Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах. П. С. Прибутко, І. Б. Лук`янець. - К. : Видавець Паливода А.В., 2007. - 252 с;
3. Шлапаченко Д. Екстремальна журналістика та медіа-комунікаційний менеджмент у зонах конфліктів. - Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2103>.
4. Тоффлер Э. Проблемы власти на пороге XXI века. *Свобод. мысль*. 1992. № 2. С. 115-116.
5. Косенко С. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Суми : Сум. держ. ун-т, 2011. 187 с.
6. Квіт С. Масові комунікації Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/7010/52>
7. Свобода слова в Україні: загальнонаціональне й експертне опитування Режим доступу : <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2013-year/fiwivirvihvirhvuhv.htm>
8. Динаміка використання Інтернету в Україні. Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua>
9. Тимків К. Нереальные отношения. *Корреспондент*. 2013. № 34 (573). 30 авг. С. 33-35.
10. Про доступ до публічної інформації : Закон України Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
11. Лашкіна М. Г. Нові підходи до комунікації в публічному просторі державного управління. Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. Асоціації д-рів наук з держ.упр. - Х. : Вид-во «ДокНаукДержУпр». 2013. Вип. 1 (13). С. 10-18.
12. Почепцов Г. Інформаційно-комунікативні процеси в сучасних суспільствах Г. Почепцов. - Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/13544>
13. Лашкіна М. Г. Конвергентна інтерактивна комунікація. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. д-ра соц. Наук В. М. Пічі, д-ра політ. наук Н. М. Хоми. Львів

## **ПСИХОЛОГІЧНА РОБОТА З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ – УЧАСНИКАМИ ООС**

**Постановка проблеми у загальному вигляді.** Проблема психологічної реабілітації учасників бойових дій особливо актуальна сьогодні, коли продовжується операція об'єднаних сил на сході нашої країни. Вже понад шість років націй території ведуться бойові дії. Масштабність цього явища в рамках українського суспільства потребує активного вивчення психологічних проблем військовослужбовців, створення по всій країні спеціальних центрів для надання соціальної, психологічної та медичної допомоги колишнім учасникам бойових дій і особливо тим, хто отримав бойові поранення і каліцтва, ставши інвалідом.

Участь у бойових діях вважається стресовим фактором найвищого ступеня інтенсивності. Проблема збереження здоров'я і працездатності осіб, що беруть участь у військових конфліктах, останнім часом привертає увагу великої кількості дослідників. Одержали розвиток нові концептуальні підходи до організації психологічної реабілітації на різних її етапах, для окремих категорій військових фахівців. Однак соціально-психологічні аспекти змісту й особливості реалізації комплексних програм психологічної реабілітації, орієнтовані на окремі категорії поранених і хворих, на специфіку проявів психічних розладів у військовослужбовців, в сучасних реаліях психологічної практики розроблені недостатньо з огляду на масштабність існування проблем з надання психологічної допомоги військовослужбовцям.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Одні з перших ґрунтовних досліджень у напрямку реабілітації учасників бойових дій розпочались у США після закінчення В'єтнамської війни. Одним із вагомих їхніх результатів було виділення в окрему діагностичну категорію посттравматичного стресового розладу. Ввів термін ПТСР американський психолог М.Дж. Горговіц у 1980 році. ПТСР – порушення психічної діяльності внаслідок одноразової або повторної дії психотравмуючої ситуації (загроза життю та цілісності організму), яке виникає через деякий час після дії психотравмуючого чинника [10]. У сучасній психологічній теорії і практиці, існують декілька наукових підходів, що розглядають зміст, структуру й особливості поняття психологічної реабілітації. Кожний з підходів має свою предметну сферу аналізу і наголошує на окремі структурні компоненти досліджуваного явища: військово-психологічний (Р.А. Абурахманов, В.У. Березовець, А.Г. Караяні, В.Ф. Місюра, В.Е. Попов, Н.Ф. Феденко, Дж. Келмі, Б. Колодзін, Дж. Ротор та ін.), орієнтований на відновлення психічного здоров'я людини після діяльності в екстремальних умовах; медичний (Ю.А. Александровский, А.В. Белінський, В.А. Долініна, П.П. Іванов, Б.Д. Карварсарский, А.У. Кучеренко, Б.В. Овчинніков, В.Н. Преображенський, С.В. Чермяніна), спрямований на відновлення соматичного здоров'я і працездатності хворих; загально-психологічний (К.А. Абульханова-Славська, Л.І. Божович, Б.З. Братусь, Б.В. Зейгарник, В.А. Іванніков, Л.А. Китаєв-Смик, О.А. Конопкін, Д.В. Ольшанский, Л.У. Терехова, З. Фрейд та ін.), який розглядає реабілітацію як відновлення психічної рівноваги і комплексу психічних реакцій, адекватних вимогам навколишнього життєвого середовища; соціально-психологічний (А.Я. Анцупов, Т.В. Золотарьова, Дж. Келмі, В.Н. Мясіщев, А.І. Шепілов, Дж. Роттер, Г. Саліван, В. Франкл, К. Роджерс та ін.) підходить до реабілітації як до відновлення системи взаємин пораненого і соціального середовища. У психології вперше вводиться поняття психологічна реабілітація В.Е. Поповим.

**Виклад основного матеріалу.** Головною причиною, психопатогенності війни, є те, що в бою людина змушена діяти всупереч своїй природі, наперекір могутнім інстинктам самозбереження, ігноруючи потреби власного організму, в ім'я надособистісних, соціальних цілей та інтересів. Участь у бойових діях змінює протікання психічної діяльності

людини. Вироблені моделі поведінки, які допомагають вижити у зоні конфлікту, являються дезадаптивними у повсякденному житті. В операції об'єднаних сил задіяні десятки тисяч військовослужбовців Збройних сил України. В їхньому середовищі за останні роки спостерігається зростання девіантної поведінки. Вона проявляється у розвитку різноманітних залежностей від алкоголю, наркотичних речовин та ігроманії, підвищується з року в рік рівень суїцидів, постійних конфліктах у сім'ї, на роботі, з друзями, вчиненням злочинів тощо. Для запобігання подальшому виникненню цих явищ потрібно запровадити ефективну працюючу державну обов'язкову комплексну реабілітацію військовослужбовців. Тому як наслідки починають проявлятися через кілька місяців після повернення до нормальних умов життя. Це різні психосоматичні захворювання.

Заданими експертів, в учасників бойових дій, у порівнянні зі здоровими людьми, в два-три рази вище ймовірність таких захворювань, як гіпертонічна хвороба, гастрит, виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки. Загальний стан здоров'я характеризується слабкістю, запамороченням, зниженням працездатності, головними болями, болями в області серця, сексуальними розладами, порушенням сну і т.д. Отже, під час бойових дій, військовослужбовці зазнають значних зовнішніх та внутрішніх впливів, які призводять до того, що у військовослужбовців, які протягом певного часу перебувають під впливом бойових стрес-факторів, виникає елементарна стомленість, що знижує ефективність їхньої бойової діяльності. Стомленість негативно впливає на всі психічні та психофізіологічні процеси військовослужбовця, наприклад, знижується увага, порушується пам'ять, мислення, можуть виникати ілюзії, конфліктні ситуації з товаришами по службі тощо. Коли ця стомленість не компенсується відпочинком, вона має схильність акумулюватися і досягати критичних рівнів [1, с. 6].

У дослідженнях німецького вченого Е. Дінтера встановлено, що перебування особового складу безпосередньо на передньому краї більше ніж 30-40 діб стає непродуктивним. Це пов'язано з тим, що після досягнення максимуму морально-психічних можливостей, який настає через 20-25 діб, у нього настає їх швидкий спад, обумовлений виснаженням духовних і фізичних сил [2, с. 416].

Досвід вивчення психологічних наслідків війни для військовослужбовців вкрай важливий для організації соціально-психологічної підтримки демобілізованих військовослужбовців та їхніх сімей. Нині психологічна допомога військовослужбовцям у подоланні відстрочених реакцій на вплив стрес-факторів бойової обстановки ґрунтується на концепції посттравматичних стресових реакцій (ПТСР). Результатом впливу психотравмуючої події може бути зміна уявленні про власну вразливість, про самого себе, інших людей, про світ загалом. Може зруйнуватися уявлення про те, що навколишній світ упорядкований, безпечний, що власна особистість гідна поваги, а іншим людям можна довіряти. Загалом психічна травма є порушенням психологічної цілісності особистості [3, с. 128].

Найбільш характерні відстрочені реакції на бойовий стрес: дратівливість, запальність, агресивність, напруження, нездатність розслабитися, тремор, підвищена реактивність, тривожність, підвищена стомлюваність, апатичність, втома, депресії і песимізм, порушення сну, нічні кошмари, ослаблення пам'яті, труднощі концентрації, захопленість спогадами про війну, страхи, підозрілість, особистісні зміни. Може спостерігатися також зниження апетиту, пристрасть до алкоголю і різні психосоматичні симптоми [4, с. 448].

Отже, психологічна реабілітація військовослужбовців – це система медико-психологічних, педагогічних, соціальних заходів, спрямованих на відновлення, корекцію або компенсацію порушених психічних функцій, станів, особистісного та соціального статусу учасників бойових дій, які отримали травми і поранення при виконанні професійних обов'язків [5, с. 240].

**Висновки.** Травмуючі події впливають на психоемоційний стан військовослужбовців, що брали участь у бойових діях, ускладнюють здатність захисників до конструктивних стосунків та взаємодії у сім'ї, на роботі та при виконанні завдання за

призначенням. Від впливу таких факторів потерпають всі військовослужбовці що перебували та перебувають в екстремальних психологічних умовах на Сході України. Але за рахунок нового для нас поняття психотравма та ПТСР в нашій країні якому не може бути приділено достатньо уваги за рахунок надзвичайно малого досвіду роботи з такими розладами та відсутністю кваліфікованих спеціалістів в даній сфері ми тільки починаємо набувати досвіду з вирішення даного питання. Мається також небажання військового керівництва всіх рівнів ставити дану проблему на порядок денний найвищим пріоритетом діяльності по роботі з особовим складом на всіх етапах супроводження та надання психологічної допомоги. Тому серед проблемних напрямків психологічної допомоги військовослужбовцям котрі перебували в ООС на думку автора є намагання системно дистанціюватись від даного процесу всіх причетних на це посадових осіб. Зоставляючи вирішення даного питання суто в теоретичній площині. Тому у нас в країні багато теоретиків та так мало практиків.

#### **Список використаних джерел:**

1. Тарабріна Н.В., Теоретико-емпіричні дослідження ПТСР. *Психологічний журнал*, Т.28, № 4, 2007. с.5-15.
2. Герман Д. Психологічна травма та шляхи до видужання: наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору: ДрДжудіт Герман; переклад з англ. Оксана Лизак, Оксана Наконечна, Олександр Шлапак. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 416 с.
3. Кадыров Р. В. Посттравматическоестрессовое расстройство (PTSD): состояние проблемы, психодиагностика и психологическая помощь: учебное пособие. СПб. : Речь, 2012. 448 с.
4. Пушкаръев О.Л., Доморацький В.А., Гордеева Е.Г. ПТСР: діагностика, психофармакотерапія, психотерапія. М.: Вид. Інституту психотерапії, 2000. 128 с.
5. Александров А. А. Личностно-ориентированные методы психотерапии. СПб. : Речь, 2000. 240 с

*Піскуп І.І., доцент кафедри правового забезпечення гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, кандидат юридичних наук, доцент*

### **ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ПРОВЕДЕННІ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ**

Відповідно до статті 17 Конституції України захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є важливішою функцією держави та обов'язком громадян України. У ході здійсненні цієї функції поряд з іншими факторами важлива роль належить нормативно-правовим актам, що регулюють порядок проходження служби у Збройних Силах України.

Військове законодавство України – це діючий державний регулятор відносин, що виникають у процесі військового будівництва і реформування Збройних Сил України. Питання підтримки на належному рівні оборонної могутності держави і бойової готовності Збройних Сил України, життя, побут і діяльність військ, сил, всіх військовослужбовців детально регламентовані законами та іншими нормативними актами [1].

30 квітня 2018 на Донбасі офіційно закінчилася антитерористична операція, а замість неї розпочалася операція Об'єднаних сил (ООС).

Правовою підставою переформатування антитерористичної операції (далі – АТО) на операцію об'єднаних сил (далі – ООС) став Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих

територіях у Донецькій та Луганській областях» (далі – Закон), який набрав чинності з 24.02.2018 р. [2]

Збройні Сили України в умовах смертельної небезпеки, вперше у своїй новітній історії як суверенної і незалежної, демократичної держави залучаються у якості базової, керуючої структури у здійсненні комплексу конституційно-правових, оборонно-безпекових, міжвідомчих збройних заходів (завдань) щодо збереження державності та відновлення територіальної цілісності України, які унормовані як забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації (далі – РФ) у Донецькій та Луганській областях.

Правовою підставою для відсічі і стримування збройної агресії РФ та відновлення територіальної цілісності України визначається Конституція України, законодавство України та статті 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй [3].

Операція Об'єднаних Сил (ООС) прийшла на зміну «АТО» у квітні 2018 року, проте її правове регулювання почало формуватися раніше – у січні 2018 року, із прийняттям Закону України № 2268. Зазначений закон ввів поняття «зони безпеки», яка визначає прилеглі до районів бойових дій зони, у яких діє «особливий порядок». Цей особливий порядок передбачає можливість наділення задіяних в ООС осіб спеціальними повноваженнями. 28 квітня 2018 року Міністерство оборони України повідомило на своєму офіційному сайті про те, що в таких зонах діятимуть режими безпеки: «зелений», «жовтий» і «червоний». Зазначені режими відрізняються за обсягом повноважень, якими можуть наділятися задіяний в ООС персонал та умовами перебування у зонах безпеки осіб, не задіяних в ООС.

Межі зон безпеки визначаються Головнокомандувачем Збройних Сил України:

– **«ЗЕЛЕНИЙ»** – перебування та переміщення осіб не обмежене за винятком райони забороненого та обмеженого доступу;

– **«ЖОВТИЙ»** – перебування та переміщення осіб здійснюється за наявності документів, що посвідчують особу, крім того проводиться особистий огляд громадян, огляд речей, що при них знаходяться, транспортних засобів та речей, які ними перевозяться. Режим встановлюється на рубежах ізоляції та районах обмеженого доступу. [4]

28 жовтня 2019 року, в районі проведення операції Об'єднаних сил, наказом Командувача об'єднаних сил введено режим "ЖОВТИЙ".

Перебування та переміщення осіб здійснюється за наявності документів, що посвідчують особу, при цьому здійснюється огляд особистих речей, що при них знаходяться та транспортних засобів.

*Військовослужбовці, працівники правоохоронних органів мають на період дії режиму «ЖОВТИЙ» спеціальні повноваження:*

– застосовувати у разі крайньої необхідності зброю і спеціальні засоби до осіб, які вчинили або вчиняють право порушення чи інші дії, що перешкоджають виконанню законних вимог осіб, залучених до проведення операції Об'єднаних сил;

– перевіряти у громадян і посадових осіб документи, що посвідчують особу, а вразі відсутності документів – затримувати їх для встановлення особи;

– здійснювати особистий огляд громадян, огляд речей, що при них знаходяться, транспортних засобів та речей, які ними перевозяться;

– входити (проникати) в житлові та інші приміщення, на земельні ділянки, що належать громадянам, на територію та в приміщення підприємств, установ і організацій;

– використовувати із службовою метою засоби зв'язку і транспортні засоби, що належать громадянам (за її згодою).

*За певних умов обстановки дозволяється:*

– тимчасово обмежувати або забороняти рух транспортних засобів і пішоходів на вулицях та дорогах, не допускати транспортні засоби, громадян на окремі ділянки місцевості та об'єкти, виводити громадян з цих ділянок, відбуксировувати транспортні засоби;



– використовувати із службовою метою транспортні засоби, у тому числі спеціальні, що належать підприємствам, установам та організаціям, крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав та міжнародних організацій.

*Для осіб не залучених до Об'єднаних сил встановлені такі обмеження:*

- в'їзд (виїзд) до району проведення операції;
- отримання дозвільних документів, необхідних для в'їзду (перебування) до району проведення операції;
- допущення представників органів державної влади;
- зберігання, використання та переміщення зареєстрованої вогнепальної зброї (нарізної воєнних зразків, несучасної стрілецької, спортивної, навчальної, мисливської нарізної і гладко ствольної), бойових припасів до неї, холодної зброї (арбалети, мисливські ножі тощо), нагородної, пневматичної та травматичної зброї, пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії та патрони до неї;
- здійснення польотів безпілотних, легкомоторних літальних апаратів та проведення відео – , кіно – та фотозйомок;
- використання в транспортних засобах будь-яких радіостанцій;
- проведення туристичних екскурсій і походів, рибальства та полювання;
- відвідування лісових масивів, окремих районів місцевості;
- перелік безпечних автомобільних та залізничних напрямків;
- обмеження руху транспортних засобів об'їзними шляхами;
- виконання заходів із забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях.
- **«червоний»** – перебування осіб тимчасово обмежено (заборонено). Пропуск громадян і посадових осіб здійснюється за наявності встановленої Командувачем Об'єднаних сил (командиром ОТУ) перепустки. Рух транспортних засобів та пішоходів на вулицях та дорогах обмежено (заборонено). Транспортні засоби та громадяни на окремі ділянки місцевості та об'єкти не допускається.

Рубіж ізоляції – визначені рішенням Командувача об'єднаних сил місця, ділянки місцевості, які прилягають до району проведення операції, району бойових дій, де здійснюється перевірка громадян і посадових осіб документів, що посвідчують особу, здійснюється особистий огляд громадян, речей, що при них знаходяться, транспортних засобів та речей, які ними перевозяться.

В'їзд до району проведення операції, району ведення бойових дій, районів обмеженого та забороненого доступу дозволяється лише через визначені командуванням об'єднаних сил блок-пости.

Закон України «Про прилеглу зону України» прийняти 06.12.2018 Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2019, № 3, ст. 20 (морській пояс, який прилягає до територіального моря України який сьогодні патрулюють прикордонники, перебуває на відстані не більше двадцяти чотирьох морських миль. [5]

Відповідно до статті п'ятої вище зазначеного Закону військовослужбовці, працівники уповноваженого органу застосовують та використовують фізичну силу, спеціальні засоби, зброю та бойову техніку у випадках та порядку, визначених законом. У разі арешту або затримання судна уповноважені органи державної влади України негайно повідомляють державу прапора про вжиті заходи і застосовані санкції.

Відключення автоматичної ідентифікаційної системи судном, крім військових кораблів та інших державних суден, які використовуються з некомерційною метою, є підставою для зупинення та огляду судна або переслідування його по гарячих слідах, відповідно до статі третьої цього Закону.

Указом Президента України від 07.02.2019 року № 32/2019 затверджено «Межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях» [6]

Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 року № 828 затвердила Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України. [7]

#### **Список використаних джерел:**

1. Конституція України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
2. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях»
3. Статуту Організації Об'єднаних Націй в Резолюції ( 995 е56 ) від 16.09.2005.
4. Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» № 2268 Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2018, № 10, ст. 54 в редакції від 02.01.2020.
5. Закон України «Про прилеглу зону України» прийняти 06.12.2018 Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2019, № 3, ст. 20.
6. Указом Президента України від 07.02.2019 року № 32/2019. Межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 року № 828 «Про затвердження Порядку застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України».

*Поп'юк Л.В., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняхівського, підполковник*

#### **СИСТЕМА ВНУТРІШНІХ КОМУНІКАЦІЙ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУПРОВОДУ (ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ) У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ЯК КОМПОНЕНТА СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ (ЗА ДОСВІДОМ ПРОВІДНИХ КРАЇН НАТО)**

З початку збройної агресії Російської Федерації на Сході України та окупації Криму Стратегією національної безпеки України, актуальними загрозами національній безпеці України визначені агресивні дії Росії, які мають на меті знищення нашої держави і захоплення її території, у тому числі і шляхом ведення широкомасштабної інформаційної війни проти України.

Одними з головних пріоритетів забезпечення інформаційної безпеки України визначені асиметричність дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії та протидія інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства.

Виходячи з цього, робота з формування стійких національно-ідейних переконань щодо необхідності збройного захисту суверенітету та територіальної цілісності України від російської агресії; недопущенні деструктивних впливів на особовий склад з боку засобів масової інформації, політичних сил і громадських об'єднань набуває визначального значення.

Виконання вказаних завдань в системі морально-психологічного забезпечення здійснюється шляхом організації і проведення заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення.

Позитивним чинником, який сприяє організації і проведенню заходів морально-психологічного забезпечення стало переопрацювання нормативної бази інформаційно-пропагандистського забезпечення Збройних Сил України [3] на основі отриманого бойового досвіду і сучасних підходів до організації внутрішньо-комунікаційної діяльності військових посадових осіб.

Завдяки цьому досягнуто нового рівня комплексного інформаційно-комунікаційного впливу на особовий склад наближених до стандартів армій країн НАТО.

Однією з актуальних потреб людини є потреба в інформації. Теза: "хто володіє інформацією, той володіє світом" замінюється на тезу: "хто управляє інформацією, той перемагає та досягає успіху". Головним чинником, який впливає на досягнення успіху в бойовій обстановці є володіння й управління командирами та особовим складом оперативною, достовірною, правдивою інформацією в частині, що їх стосується.

Комунікація – це обмін інформацією між людьми та їх об'єднаннями в процесі взаємодії, діяльності та спілкування.

Внутрішні комунікації – це управління обміном цільової за змістом інформації в межах військової частини (підрозділу): між окремими військовослужбовцями, підрозділами, командирами та підлеглими тощо.

Основним напрямом інформаційно-пропагандистського забезпечення є внутрішньо-комунікаційна робота, яка повинна реалізуватись через налагодження комунікаційного процесу командир – особовий склад – командир та ставити завдання щодо формування у військовослужбовців переконань про правоту та справедливість участі українського народу і його Збройних Сил у відстоюванні суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості України; посилення контрпропагандистського напрямку інформаційно-пропагандистського забезпечення, нейтралізація інформаційно-психологічного впливу противника; формування у військовослужбовців почуття патріотизму, відповідальності за долю України, готовності вести збройну боротьбу до перемоги [3].

Саме через внутрішні комунікації здійснюється передача особовому складу інформації, необхідної для формування готовності до свідомого виконання бойових завдань, довіри до дій військово-політичного командування.

Зрозуміло, що внутрішньо комунікаційна робота – це системний і безперервний процес з метою впливу на свідомість і поведінку військовослужбовців в якому беруть участь командири (начальники) всіх рівнів.

Для забезпечення повноцінного, системного функціонування внутрішніх комунікацій необхідно звернути увагу на підходи, які запроваджені і діють у країнах членів НАТО.

Термін "стратегічні комунікації" (СТРАТКОМ) з'явився на слуху у військовому середовищі зовсім недавно (у середині 2001 р. в США), хоча принципи, на які він спирається, були відомі і раніше.

Досвід бойових дій США в Іраку та Афганістані довели, що потрібно не тільки перемагати зброєю, але домагатися підтримки населення під час проведення операцій. Дж. Най (Joseph Nye) стверджував, що результати конфлікту формуються не тільки тим, чия армія перемогла, а й тим, чия історія про цей конфлікт перемогла [1].

2007 р. у НАТО був створений підрозділ СТРАТКОМ.

СТРАТКОМ НАТО є процесом, який очолює та контролює керівництво й спрямований на поліпшення здатності Альянсу логічно, зв'язано та узгоджено доводити до зовнішніх і внутрішніх аудиторій свої наративи, теми та повідомлення (месседжі).

У Концепції запропоновано дев'ять спроможностей разом із супутніми задачами, які вирішують військові сили Альянсу для того, щоб зробити свій внесок у ведення стратегічних комунікацій НАТО: здатність координувати інформацію НАТО, здатність мати

доступ до інформації та знань щодо сприйняття, ставлення, поведінки і переконань потенційних аудиторій, здатність виявляти, відстежувати (моніторити), інтерпретувати та оцінювати ефективність здійснення стратегічних комунікацій, здатність оцінювати прямі і непрямі впливи (ефекти) ймовірних дій і сигналів на сприйняття, ставлення, поведінку і переконання потенційних аудиторій, здатність швидко готувати та поширювати інформацію, що має вплинути на цільові аудиторії [1].

У НАТО відповідно до поставлених завдань існують три моделі функціонування СТАТКОМУ і організацією діяльності здійснює заступник командувача, радник з стратегічних комунікацій або заступник начальника штабу з стратегічних комунікацій. До виконання завдань здійснення стратегічних комунікацій залучені різні структури управлінь та штабу на, які покладені права та обов'язки.

Ефективність стратегічних комунікацій залежить від різноманітних штабних процесів, які здійснюються у підрозділах з розвідки, операцій, планів і військово-цивільного співробітництва (J2/3/5/9), служби зв'язків з громадськістю. Отже, координованість цих процесів є важливою для досягнення успіху.

Враховуючи, те що напрямок стратегічних комунікацій у НАТО це зовнішній і внутрішній вплив на цільові аудиторії, існуючу систему внутрішніх комунікацій ЗС України, як вплив на внутрішню цільову аудиторію необхідно розглядати як перспективну компоненту системи Стратегічних комунікацій.

Запроваджуючи стандарти НАТО Збройні Сили України на рівні органів військового управління перешли на J-структури і вже мають підрозділи, які беруть участь у стратегічних комунікаціях. Крім того органи морально-психологічного забезпечення вже напрацювали значний досвід організації внутрішніх комунікацій та інших завдань (оцінювання суспільно-політичної обстановки, оцінювання морально-психологічного стану особового складу, моніторинг запитів та потреб особового складу).

Складніше завдання полягає у координації зусиль, а також всебічного навчання персоналу та залучення відповідних експертів.

Взяти за основу напрацьований досвід провідних країн НАТО, а також систему внутрішніх комунікацій, яка діє у Збройних Силах України, можна ефективно втілити у реалії сьогодення систему щодо створення єдиного центру, який би ефективно здійснював стратегічні комунікації.

Маючи значний потенціал потрібна ефективна модель – як на армійському так і національному рівні, яка дозволить швидко обмінюватися інформацією про виникнення загроз в інформаційному просторі та правильно реагувати на них.

#### **Список використаних джерел:**

1. Гребенюк М. В. Основи стратегічних комунікацій за стандартами НАТО : навч. посіб. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. 180 с.
2. Наказ МОУ від 22.11.2017 № 612 "Про затвердження Концепції стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України".
3. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 04.01.2017 №4 "Про затвердження Інструкції з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України".

*П'янківська Л.В., кандидат психологічних наук,  
старший викладач кафедри педагогіки,  
психології, медичного та фармацевтичного  
права Національної медичної академії  
післядипломної освіти ім. П. Л. Шупика  
ORCID ID 0000-0001-9086-271X*

## ПСИХОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ І ТЕХНІКИ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

*Your trauma is not your fault, but your healing is  
your responsibility.*

*Beth Moore*

Тривалість і масштабність операції об'єднаних сил (далі – ООС) на Сході держави спричинюють випробування фізичних та психологічних ресурсів особистості військовослужбовців. Значна кількість учасників ООС зазнають впливу бойових стресорів, що призводять до трансформації їх внутрішнього світу, цінностей, поглядів, на життя, порушень соціалізації у мирному житті після повернення, впливають на ефективність виконання ними завдань, стають причиною збільшення небойових втрат, патологічних змін особистості у вигляді посттравматичного стресового розладу. За статистикою міжнародних досліджень військових конфліктів приблизно 90–95 % учасників бойових дій у майбутньому мають ряд медичних і соціальних проблем [13].

Водночас, саме негативні травматичні події здатні стимулювати військовослужбовців на позитивні особистісні зміни по другий бік травмуючого досвіду, шляхом сприйняття себе «іншим», через поліпшення відносин, визнання власних нових можливостей й вдячність за власне життя і духовне зростання. Тому актуальність проблематики посттравматичного зростання й пошук шляхів задля збереження і зміцнення психологічного здоров'я військовослужбовців гостро постають у сучасній психологічній науці.

Феномен «посттравматичного зростання» образно можна порівняти з віковим японським мистецтвом ремонту потрісканої кераміки – кінцугі. Ця техніка витончено підкреслює з'єднання зламаних частин за допомогою лаку, змішаного з порошками золота, срібла і платини. У зібраному вигляді відреставрований виріб має чудовий вигляд, незважаючи на свою «зламану історію». Філософія цієї техніки спрямовує нас на правильне ставлення як до речей, що нас оточують, так і життєвих негараздів. Вона навчає цінувати досвід, поважати біль, сприймати недосконалість, підкреслює красу шрамів, що роблять людину унікальною [2].

У 90-х роках минулого століття дослідники Л. Калхун, Р. Тедескі уперше ввели у науковий обіг поняття «посттравматичне зростання», під яким розуміють позитивну психологічну зміну, що пережита людиною у результаті негараздів та інших проблем, задля переходу на більш високий рівень функціонування [1; 16].

Чо Дальніум и Крістал Л. Парк зазначають, що посттравматичне зростання не є поодиноким феноменом [6]. Дослідниця стресу К. Макгонікал окреслює спектр розповсюдження посттравматичного зростання. Вона вказує, що 99 % фахівців невідкладної медичної допомоги, що мають справу зі стражданнями та болем інших людей відчувають посттравматичне зростання, 74 % ізраїльтян, що пережили теракти, 83 % жінок з діагнозом ВІЛ/СНІД [3, с. 284].

Сучасні науковці Дж. Шекспір-Фінч та Ж. Лурье-Бек у своїх мета-дослідженнях вказують на прямий взаємозв'язок посттравматичного стресового розладу з посттравматичним зростанням [15]. Ґрунтовне дослідження В. Хельгесон, К. Рейнолдс та П. Томіч також дало змогу констатувати, що чим сильніший рівень посттравматичного стресу, тим вищий рівень посттравматичного зростання. Водночас при цьому спостерігається пряма кореляція позитивних наслідків пережиття травми із такими показниками як: оптимізм, релігійність, позитивний психологічний добробут, та копінг-стратегії позитивної реінтерпретації, прийняття та заперечення [10]. С. Джозеф, Л. Батлер доводять наявність криволінійного зв'язку між посттравматичним стресовим розладом та посттравматичним зростанням [9]. Зарубіжні дослідники Д. Кнут, Д. Кель, М. Голубова, Л. Халс та С. Шмідт акцентують увагу на тому, що посттравматичний стресовий розлад є «двигуном» посттравматичного зростання й «механізмом», що призводить до позитивних змін особистості [12].

У цьому контексті варто звернути увагу на спостереження професора Терези Бетанкур, що працювала у 80-х роках минулого століття з дітьми-солдатами із Сьєра-Леоне, яких примушували приймати участь у бойових діях. Вона відмітила їх стійкість до життя і прагнення у майбутньому оволодіти професіями лікаря, журналіста або учителя [3, с.144]. Ряд зарубіжних науковців стверджують що ті солдати армії США, що найбільше пережили боїв, важкотравмуючих ситуацій та позитивно сприймають передислокацію у місце бойових дій – менше мають проявів посттравматичного розладу чи депресії [17]. Досліджуючи ізраїльських ветеранів С. Декель, Т. Ейн-Дор, З. Соломон встановили, що високий рівень посттравматичного стресового розладу у 1991 році слугував предиктором більшого посттравматичного зростання у 2003 при належній їх соціально-психологічній підтримці, а високий рівень посттравматичного стресового розладу у 2003 сприяв прогнозуванню у них посттравматичного зростання у 2008 році [7].

Детальніше зупинимось на основних моделях та техніках посттравматичного зростання. Найбільш відомою є **функціонально-описова модель інвентаризації посттравматичного зростання**, що була розроблена Л. Калхун і Р. Тедескі. У запропонованій моделі автори виділили п'ять ключових областей зростання: відношення до інших, нові можливості, особистісна сила, духовні зміни і вдячність за життя [14]. Ці області описують суб'єктивні переживання, так званого процвітання особистості й виділені у базові шкали психодіагностичного опитувальника.

Серед важливих позицій у психотерапевтичній роботі з посттравматичним зростанням Л. Калхун і Р. Тедескі виділяють [5]:

1. Зростання після травматичної події необхідно розглядати через трансформацію особистості: сутність людини, переосмислення нею травми.
2. Усвідомлення наявної можливості потенціалу до посттравматичного зростання.
3. Уникання примусового «думання» про посттравматичне зростання військовослужбовцем.
4. Приділення уваги «активному слуханню» і спостереження за зростанням при його появі.
5. Звертання уваги на позитивні зміни у житті клієнта.
6. Обов'язкове емпатійне віддзеркалювання військовослужбовцю позитивних змін, коли вони з'явилися.
7. Заохочення розмови про негативні та позитивні зміни.

Для посттравматичного зростання С. Джозеф [8], пропонує **THRIVE-модель** (thrive (англ.) – процвітання, добробут), де процвітання він розглядає не тільки як стійкість, але і додаткове подальше поліпшення якості життя по відношенню до негативних життєвих подій. Базовими елементами моделі він виділяє:

- *taking stock* (інвентаризація): психологу потрібно обов'язково переконатися, що військовослужбовець у безпеці й навчити його справлятися із посттравматичним стресом за допомогою психологічних технік, наприклад шляхом застосування технік експозиції;
- *harvesting hope* (збирання надії): навчати військовослужбовця мати надію на майбутнє, приміром, через читання книг чи перегляду фільмів з історіями людей, які пройшли через схожі життєві ситуації;
- *re-authoring* (ре-авторизація): запропонувати учаснику бойових дій переписати свій досвід через створення історії, техніки експресивного письма, щоб віднайти нові можливості чи перспективи;
- *identifying change* (ідентифікація змін): періодично проводити дослідження посттравматичного зростання шляхом застосування психодіагностичних опитувальників та тестових методик;
- *valuing change* (ціннісні зміни): сприяти розвитку та підсилювати впевненість у нових пріоритетах військовослужбовця;
- *expressing change in action* (зміни у дії): разом з клієнтом постійно віднаходити індивідуальні дієві способи соціалізації посттравматичного зростання, для прикладу планування часу, спілкування зі значимими людьми.

Ефективною при роботі з посттравматичним стресовим розладом є **терапевтична спіральна модель**, розроблена і вдосконалена Франческою Тоскані та Кейт Хаджінс. Дана модель є інтегрованим форматом класичної психодрами, теорії прихильності і сучасних досягнень нейробіології і теорії травм задля безпечної роботи з травмою. Розробники моделі констатують, що «посттравматичний стресовий розлад не є невиліковним захворюванням. У міру того, як клієнти набираються сил, щоб перебороти власну травму, вони розуміють, що можуть перемогти його у посттравматичному зростанні» [11].

Заснована на травмі терапевтична спіральна модель для зміни самоорганізації людей базується на експериментальних методах. Вона представляє собою першу внутрішню карту ролей для роботи з частинами себе. Ядро внутрішньої ролі особистості, що пережила травму (TSIRA) представлене у вигляді триетапної моделі, що складаються із розпорядчих ролей, травматичного трикутника і ролі трансформації й посттравматичного зростання.

Психотерапевт Р. Лернер задля виявлення та закріплення посттравматичного зростання у клієнтів рекомендує використовувати як ефективну стратегію: **написання оповідань про події власного життя** [4]. Він пропонує покрокову схему написання власної розповіді: 1. Давним-давно ... (поранення). 2. А коли він виріс ... (теперішній час). 3. Історія змінилася, коли ... (бачення). Поетапне написання оповідання допомагає переосмислити травматичні події й усвідомити, що посттравматичне зростання – це реальний, дієвий процес адаптування до життя.

Ефективною для роботи з посттравматичним зростанням є техніка запропонована К. Макгонігал **«Перетворення стресу: свідомо шукайте світлу сторону в труднощах»** [3, с.294-296]. Автор виділяє такі основні кроки у виконанні техніки: 1. Виберіть певну одну складну життєву ситуацію або недавній стресовий досвід. 2. Винесіть з нього щось позитивне і якщо так, то що? 3. Подумайте, як Ваше життя змінилося на краще після пережитого? 4. Чи призвів це досвід до якихось позитивних змін в Вас?

Також К. Макгонігал під час виконання техніки рекомендує використовувати запропонований список позитивних змін, що часто відмічаються людьми, які мали складні життєві ситуації, втрати, травми. Вона пропонує переглянути його й подумати, чи можна знайти певні ознаки цих переваг у себе: 1. Усвідомлення власних сил. 2. Усвідомлення цінності життя. 3. Духовне зростання. 4. Зміцнення соціальних зв'язків. і відносин з людьми. 5. Усвідомлення нових можливостей і напрямків розвитку. Водночас, кожна з виділених ознак має ряд запитань для переосмислення і розуміння ситуації.

Автор техніки зазначає, що у ході експериментального дослідження навіть двоххвилинна робота з даною технікою змінювала сприйняття травматичних подій особистістю. У досліджуваних також проводилось вимірювання активності лицьових м'язів. «Перезавантаження» мислення у них сприяло зниженню напруженості м'язів лоба і спостерігалася сильна активація великого скулового м'яза, що відповідає за появу посмішки на обличчі. Також в учасників експерименту проявлялись ознаки турботи та дружби, що відповідають фізіологічним проявам вдячності і прихильності [3, с.291-292].

Отже, ми бачимо, що наявні проблеми психологічного супроводження, збереження і зміцнення психологічного здоров'я військовослужбовців потребують відповідних зусиль з їх подолання як на рівні держави, так і шляхом удосконалення професійного рівня психологів. Запропоновані психологічні моделі та техніки посттравматичного зростання є ефективними під час психологічного супроводження зазначеної категорії військовослужбовців та сприяють мінімізації у них проявів психологічної травматизації. Через техніки посттравматичного зростання, як через філософію кінцугі, військовослужбовці навчаться сприймати свою унікальність й цінувати власний досвід, як мудрість.

#### Список використаних джерел:

1. Зубовський Д. (2019). Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Київ, 2019. 285 с.

2. Збаражська А. Кінцугі – мистецтво недосконалості. 20.08.2019. URL: <https://plomin.club/skirts-the-art-of-imperfection/>
3. Макгонигал К. Хороший стресс как способ стать сильнее и лучше. М. : «Альпина Паблишер», 2019. 352 с.
4. Adena Bank Lees. Posttraumatic Growth There can be positive change after adversity. *Psychology Today*. Apr. 18, 2019. URL: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/surviving-thriving/201904/posttraumatic-growth>.
5. Calhoun L. G., Tedeschi R. G. Facilitating Posttraumatic Growth: A Clinician's Guide. *Routledge*. 1999. 184 p.
6. Cho, Dalnium, and Cristal L., Park. Growth Following Trauma: Overview and Current Status." *Terapia Psicológica*. 2013.Vol. 31, № 1. P. 69–79.
7. Dekel, S., T. Ein-Dor & Z. Solomon. Posttraumatic growth and posttraumatic distress: A longitudinal study. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 2012. Vol. 4(1), P. 94–101.
8. Joseph S. What Doesn't Kill Us: A guide to overcoming adversity and moving forward. Piatkus, 2013. 336 p.
9. Joseph S., Butler L. Positive Changes Following Adversity PTSD. *Research Quarterly*. 2010. Vol. 21 (3), P. 1–3.
10. Helgeson V. S., Reynolds K. A., Tomich P. L. A Meta-Analytic Review of Benefit Finding and Growth. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 2006. Vol. 74 (5), P. 797–816.
11. Hudgins K. Psychodrama Revisited: Through the Lens of the Internal Role Map of the Therapeutic Spiral Model to Promote Post-traumatic Growth. *Zeitschrift für Psychodrama und Soziometrie*. 2019. Vol. 18, P. 59–74. <https://doi.org/10.1007/s11620-019-00483-7>
12. Kehl, Doris, Daniela Knuth, Marketa Holubova, Lynn Hulse, and Silke Schmidt. Relationships between firefighters' postevent distress and growth at different times after distressing incidents. *Traumatology*. 2014. Vol 20(4), P. 253–261.
13. Khmiliar O. F., Krasnov V. V., Piankivska L. V., Handzilevska H. B., Osodlo V. I. Servicemen in the Phantom Pain «Captivity»: Associative-Narrative Analysis of the Problem. Военнослужащий в «плёну» фантомной боли: ассоциативно-нарративный анализ проблемы. *Psychiatry, psychotherapy and clinical psychology*. 2020. Vol. 11, № 3. P. 632–744.
14. Meichenbaum D, Calhoun LG, Tedeschi RG. Handbook of posttraumatic growth: Research and practice . Mahwah, NJ: *Lawrence Erlbaum*. 2006. P. 355–368.
15. Shakespeare-Finch, Jane, and Janine Lurie-Beck. A meta-analytic clarification of the relationship between posttraumatic growth and symptoms of posttraumatic distress disorder. *Journal of anxiety disorders*. 2014. Vol. 28, Issue 2, March. P. 223–229. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2013.10.005>
16. Tedeschi R.G., Calhoun L.G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol. 15, P.1–18.
17. Wood, Michael D., Thomas W. Britt, Jeffrey L. Thomas, Robert P. Klocko, and Paul D. Bliese. Buffering Effects of Benefit Finding in a War Environment. *Military Psychology*. 2011. Vol. 23, №. 2. P. 202–219.

**Рибчук О.О.**, старший викладач кафедри суспільних наук, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, доктор філософії, підполковник  
**Вінтоняк В.Ф.**, доцент кафедри суспільних наук, Національний університет оборони



## **СУБ'ЄКТ – СУБ'ЄКТНІ ВІДНОСИНИ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ЛІДЕРІВ В УМОВАХ ВВНЗ**

Не викликає суперечок думка про те, що для сучасних Збройних сил, офіцер – це військовий лідер. Довкола характеристик військового лідера вже тривалий час точаться наукові дискусії, існують розбіжності в поглядах на природу лідерства та шляхи його розвитку. Однак більшість дослідників сходяться на думці, що військовий лідер – це сформована, зріла особистість, військовий професіонал, який постійно вчиться всьому новому, не зупиняється досягнувши результату, не прагне керувати іншими тільки ради власної вигоди. Ця людина користується повагою, приємна в спілкуванні і є продуктивним працівником, вона може впливати на інших і порівняно легко завойовує послідовників.

Оскільки підготовка військових лідерів відбувається в умовах освітнього процесу ВВНЗ, то актуальності набуває питання щодо характеру педагогічної взаємодії. Що забезпечить розвиток самостійності, відповідальності, активності майбутніх військових лідерів? На наш погляд таких ознак офіцер набуває в результаті педагогічної взаємодії побудованої на основі суб'єкт-суб'єктних відносин.

З позиції психології поняття «відносини» розглядаються як процес суб'єктивного переживання взаємозв'язків між людьми, який об'єктивно проявляється в характері та способах їх взаємних впливів під час спільної діяльності та комунікації. У педагогіці поняття «відносини» вживається тоді, коли розкриваються зв'язки особистості з суспільством, процеси формування людини в колективі, коли йдеться про взаємодію викладачів і тих, хто навчається, характер поведінки, дії, вчинків людей, підхід до різних педагогічних явищ. Це дуже важливо усвідомити, оскільки весь освітній процес у ВВНЗ відбувається на основі відносин, в які вступає викладач, передаючи необхідний досвід і знання, та слухач, що засвоює їх. Педагогічні відносини – це спеціально організована під керівництвом викладача творча, морально-етична взаємодія суб'єктів педагогічного процесу, спрямована на досягнення освітньої мети.

Реалізація гуманістичної освітньої парадигми вимагає від викладача ефективної побудови педагогічних відносин, визначальною складовою, яких є стосунки у системі «викладач-слухач».

Розуміння суб'єкт-суб'єктних відносин, як категорії педагогіки дозволить викладачу пізнати виховання, як соціально-особистісне явище. Це зумовить оптимальне поєднання в формуванні лідерської позиції слухача індивідуального та соціального, а також дозволить викладачу усвідомити, що співпраця і співтворчість є ніщо інше, як найвищий рівень розвитку відносин у системі «викладач-слухач». Розуміння суб'єкт-суб'єктних відносин, як фундаментальної категорії педагогічної науки відповідає об'єктивним тенденціям суспільного розвитку, демократизації всіх сфер життя країни та її Збройних сил. Тому сьогодні гуманізація відносин стає вимогою часу і важливою умовою реалізації гуманістичної педагогіки.

Сучасні педагоги важливого значення надають практично духовному, моральному характеру відносин, оскільки вони є педагогічною інтерпретацією всієї сукупності суспільних відносин.

Саме гуманізація відносин – це той «логічний центр» загальної системи наук про освіту, на основі якого можна конструювати розв'язання проблеми формування та розвитку особистості, її внутрішнього світу, регуляції поведінки людей. Відносини можна розглядати у вигляді інтегрованого вираження моральної зрілості особистості як громадянина, військовослужбовця, творця суспільства, порядної людини. В.О. Сухомлинським головною метою гуманізації відносин вважав їх олюднення, «стимулювання праці душі».

У нових умовах, коли різко підвищується роль самостійності військового лідера, його творчого потенціалу, має місце орієнтація на розвиток та формування особистості військового фахівця, сприйняття і ставлення до іншої людини, як найвищої цінності, гуманізація відносин виступає магістральним напрямком модернізації освітнього процесу на якісно новій основі. Це передбачає, що викладач реалізує педагогічні цілі «від слухача» – від його прагнень, станів, можливостей. Для слухача це означає простір вибору діяльності та способів організації свого життя в педагогічно доцільних межах і відчуття своєї цінності, значущості, людської гідності, інтерес до людей і життя, відчуття зростаючих можливостей.

Саме тому стратегія гуманізації відносин полягає в тому, щоб забезпечити майбутньому військовому лідеру умови для саморозвитку, інтелектуально-моральної свободи, вибору поведінки, формування здібностей відстоювати свої думки. Вона детермінує цілі педагогічної діяльності, що передбачає розвиток діалектичного та критичного мислення, формування людини, здатної виявляти суперечності, вагатися, критикувати, шукати неординарні рішення.

Гуманізація освітнього процесу в цілому, і відносин зокрема, означає, що в структурі її цілей перевага надається завданню розвитку, формування «людини духовної», здатної розрізняти добро і зло, оцінювати з цих позицій свої думки, почуття та вчинки, відстоювати свої моральні принципи, і в разі потреби протистояти тиску середовища, усталеним стереотипам мислення і поведінки.

Аналіз діяльності педагогів-новаторів дозволив виявити основні засади реалізації суб'єкт-суб'єктних відносин в освітньому процесі, якими доцільно керуватися викладачам у процесі підготовки військових лідерів.

1. Визначення людини та її життя найвищою цінністю.

Цей загальний принцип став вихідним для ряду часткових вимог, що визначають практичне ставлення людини до людей:

бути завжди уважним до самопочуття, потреб інших;

проявляти миролюбність, толерантність і милосердя до оточуючих;

суперечки, конфлікти з іншими вирішувати з позицій розуму;

бути великодушним;

пробачати тих, хто свідомо або несвідомо став причиною неприємностей;

бачити найвищий смисл свого життя в служінні людям.

2. Пріоритет загальнолюдських цінностей, який передбачає не лише розуміння, прийняття, а й реалізацію військовим лідером, універсальних загальнолюдських цінностей: осмислення єдності людського і себе як його неповторної частини; діалог між різними культурами та народами; повага до людського життя; усвідомлення його недоторканості. Орієнтуючи на них свою життєдіяльність, вищий військовий навчальний заклад, військовий педагог можуть створити умови для формування у слухачів таких важливих якостей військового лідера, як доброта, справедливість, чесність, патріотизм тощо.

3. Віра у слухача, у можливість його професійного розвитку, морального піднесення. Слідування цьому принципу передбачає позитивне сприйняття іншої людини, у ній бачать особистість, до неї підходять з оптимістичним настроєм. Орієнтація себе та оточуючих на позитивне в людині, збуджує в ній бажання стати кращою, стверджує у неї віру в свої можливості. Саме цей принцип повинен складати основу позитивних настанов у викладача ВВНЗ.

4. Опора в освітньому процесі на внутрішній світ слухача, спонукання його до самовдосконалення. Реалізуючи цей принцип, педагог допомагає слухачам побачити свої переваги та недоліки, зрозуміти свої особливості, усвідомити, які риси характеру в нього розвинені, чим він може пишатися, над чим йому потрібно попрацювати. Окремими гуманістичними проявами цього принципу є такі:

поважне ставлення до людської гідності оточуючих, навіть якщо ви маєте переваги перед ними;

подолання байдужого ставлення до людей, бездушності, нестриманості;

критичне ставлення до своїх переваг і недоліків, подолання критичного егоцентризму.

5. Плюралізм. Саме він дає змогу будувати освітній процес з урахуванням унікальності кожного слухача, його своєрідності, спиратися в роботі на діалог і поліфонію мислення, приймати нестандартні полярні точки зору і переконання.

Реалізація цих принципів в освітньому житті ВВНЗ дасть змогу майбутнім військовим лідерам набути потрібного досвіду та вміння жити у світі плюралізму і взаєморозуміння, вирішувати конфлікти, не застосовуючи насилля, мирним шляхом. Ключовим, визначальним для суб'єкт-суб'єктних відносин є визнання за іншими бути інакшими, ніж «Я», права іншого на повагу до своїх переконань, світосприймань, моральних, культурних та інших традицій.

*Рудих В.Б. слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняхівського, майор*

## **СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ВІЙНУ ТА МИР МОЛОДІ ЛУГАНЩИНИ ТА ЧЕРНІГІВЩИНИ**

Війну та мир можна вважати двома базовими полюсами континуума, котрий відображає соціально-політичну стабільність будь-якої країни або суспільства. Актуальним є вивчення специфіки соціальних уявлень громадян про ці два «соціальних стани», особливо, якщо мова йдеться про суспільство, яке знаходиться у стані військово-політичного конфлікту. Актуальність вивчення цієї проблематики також пов'язана з посиленням ролі мас-медіа при пізнанні світу – отже, у багатьох випадках соціальні уявлення про ті чи інші явища та події базуються на нав'язаних ззовні шаблонах та стереотипах.

У світовій науці існує певний досвід дослідження соціальних уявлень щодо такого феномена, як війна, при цьому як в абстрактному значенні цього терміна [4; 5], так і стосовно конкретних військово-політичних конфліктів – як минулих [3], так і відносно сучасних [2; 6] часів. Є дослідження і соціальних уявлень стосовно миру [4; 5]. На відміну від війни, яка має відносно чіткі ознаки та сфери свого прояву, поняття мир охоплює дуже широкий смисловий діапазон і його досліджувати складніше.

На нашу думку цікавим є дослідження Дроздова О.Ю., завідувача кафедри загальної, вікової та соціальної психології Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, з метою порівняння психосемантичної специфіки соціальних уявлень про війну та мир у буденній свідомості молоді, яка мешкає у регіонах з різною мірою віддаленості від військового конфлікту.

У березні 2019 р. було проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь студенти з Луганської та Чернігівської областей (n = 126, з них 52 чоловічої, 73 жіночої статі, 1 – не вказав стать; середній вік – 19±1,4 років). До першої групи досліджуваних (n=59) увійшли студенти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (евакуйованого до м. Старобільськ) спеціальностей «Соціологія», «Соціальна робота», «Міжнародні відносини», «Історія» та «Політологія»; до другої групи (n=67) – студенти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (м. Чернігів) спеціальностей «Історія», «Психологія», «Соціальна робота».

У ролі дослідницького інструментарію було обрано асоціативний тест – один із традиційних психосемантичних методів вивчення соціальних уявлень. Стимульними поняттями виступали «війна» та «мир». До отриманих асоціацій застосовувалася процедура контент-аналізу, в ході якого виокремлювались смислові групи (категорії) відповідей із

частотою згадування 10% та більше (від загальної кількості асоціацій). Останні тлумачилися як соціальні уявлення.

Отже, стосовно стимульного поняття ВІЙНА в обох регіональних групах молоді виокремили три однакові смислові категорії відповідей. Це, відповідно, «Смерть» («смерть», «загиблі», «жертви», «вбивство»), «Негативні відчуття та переживання» («страх», «жах», «сльози», «біль», «горе», «страждання», «ненависть» тощо) та «Негативні соціально-економічні наслідки» («розруха», «голод», «злидні», «переселення», «знищення країн» тощо). Регіональні відмінності проявилися у частоті згадування даних відповідей. Зокрема, серед опитаних з Донбасу частота їхнього згадування склала відповідно 18%, 24% та 10%. Чернігівські студенти давали такі відповіді відповідно у 24%, 17% та 10% випадків. Як бачимо, для студентів, котрі проживають та навчаються на території, близькій до військових дій, останні асоціюються передусім з негативними емоціями та відчуттями. Це можна вважати природним, адже усвідомлення серйозної небезпеки у більшості людей викликає передусім гостру емоційну реакцію. Для студентів із Чернігівщини війна носить переважно абстрактний сенс, а тому цілком закономірно викликає асоціацію відносно абстрактного характеру («смерть») [1,с.85-86].

На початку 1990-х рр. серед молоді колишніх югославських республік, що були втягнуті у балканські війни проводилось подібне дослідження – там також мало місце домінування двох вищезгаданих «воєнних» асоціацій (смерть та негативні емоції) [2]. Асоціативний зв'язок «війна–смерть» як домінуючий фіксувався й серед молоді Італії [5] та Франції [4], тобто мирних держав. Це дозволяє припустити існування схожого архетипу такого соціального явища, як війна.

Аналіз отриманих асоціацій дозволив побачити ще дві спільні особливості. По-перше, в обох групах вкрай рідко зустрічалися відповіді критично-аналітичного характеру («відмивання грошей», «вигода для когось», «переключення уваги з внутрішніх проблем»), в яких відображалась би спроба критичного усвідомлення латентних причин виникнення військових конфліктів. Пояснити це можна як віком опитаних, так і тим відомим фактом, що практично в усіх спільнотах зустрічається незначна кількість осіб, здатних до критичного аналізу складних соціальних явищ. По-друге, опитані обох регіонів вкрай рідко наводили асоціації географічного змісту («Україна», «Росія», «Донбас», «ДНР/ЛНР»). Отже, їхні соціальні уявлення про війну доволі слабо пов'язані з офіційним політико-ідеологічним дискурсом, де доволі чітко позначається, хто з ким воює на Сході країни.

Далі звернемося до результатів контент-аналізу асоціацій стосовно поняття МИР. Тут ми також виявили три однакові в обох групах смислові категорії відповідей: «Спокій» («спокій», «стабільність», «затишок»), «Позитивні емоційні стани» («щастя», «радість», «посмішки») та «Позитивні взаємостосунки» («дружба», «любов», «довіра», «без конфліктів», «злагода»). І, як у попередньому випадку, регіональні відмінності мали частотний (кількісний) характер. Зокрема, студенти з Луганщини згадували дані категорії на рівні 13%, 21% та 14% відповідно. Натомість чернігівські студенти давали такі відповіді відповідно у 25%, 15% та 12% випадків. Можна побачити, що відмінності стосуються переважно двох перших смислових категорій – у студентів з Донбасу на першому місці категорія емоційного змісту (що цілком закономірно, враховуючи раніше описану «емоційну тенденцію» стосовно категорії «війна»), а у респондентів з Чернігова – категорія «спокій» [1,с.86-87].

Європейські дослідники отримували схожі результати, домінуючою асоціацією з миром серед французької молоді було «спокійне затишне існування» [4], а серед італійської – «щастя» та «любов» [5].

В обох регіональних групах наших опитуваних була помітна ще одна тенденція – перевага асоціацій абстрактного типу і відносно мала кількість асоціацій образного (конкретного) характеру. Так, стосовно поняття «війна» було зафіксовано 25% образних асоціацій серед студентів з Луганщини, та 12% – у студентів з Чернігівщини. Як бачимо, перебування у зоні АТО/ООС вже ж таки сприяє виробленню та поширенню такого типу соціальних уявлень (частіше згадувалися «кров», «сльози», «зброя»). Образні асоціації зі

стимульним поняттям «мир» («небо», «сонце», «посмішка», «голуб») складали 17% відповідей студентів із Донбасу, та 14% – із Чернігова [1,с.87].

Цілком поділяємо висновок дослідження, що відносно невеликий обсяг загальної вибірки дозволяє вести мову лише про певні тенденції у буденній свідомості молоді двох регіонів. Як це не дивно, суттєвих відмінностей в соціальних уявленнях про війну та мир серед студентів Луганщини та Чернігівщини не було виявлено. Існуючі відмінності носять, головним чином, кількісний (частотний) характер, тобто вони стосуються пріоритетності конкретних соціальних уявлень. Вірогідною причиною цього може бути те, що обидві групи опитаних не брали безпосередньої участі у військових діях [1,с.87].

#### **Список використаних джерел:**

1. Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості. Зб. С 69 наук. праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 26-27 вересня 2019 р.) [Електронний ресурс] / ред. колегія: О.Є. Блинова, Н.І. Тавровецька – Херсон: ФОП Вишемирський В. С., 2019. – 382 с.
2. Печак В. Психологические аспекты войны. Иностранная психология. 1997. № 8. С. 6–11.
3. Филиппов В.М., Пузанова Ж.В., Ларина Т.И. Сравнительный анализ представлений о Великой Отечественной войне: межпоколенческий срез (Россия, Украина, Беларусь). Вестник РУДН. Серия Политология. 2015. № 4. С. 117–127.
4. Roland-Lévy C. Social identity in connection to war and peace in France. Reflecting on Identities: Research, Practice and Innovation / Ross A., Cunningham P. (Ed.). London, 2008. P.191 – 206.
5. Sarrica M., Wachelke J. Peace and war as social representations: A structural exploration with Italian adolescents. Universitas Psychologica. 2010. Vol. 9(2). P. 315–330.
6. Stahel L., Cohrs C. Socially shared representations of the Israel-Palestine conflict: An exploration among conflict outsiders. Conflict &

*Савоткін Д.М., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України  
імені Івана Черняхівського, майор юстиції*

### **АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ**

Для виокремлення актуальних проблем організації правової роботи у Збройних Силах України для початку потрібно розібрати поняття правової роботи. Виходячи з основних завдань, покладених на юридичні служби, організація правової роботи має бути спрямована на правильне застосування, неухильне додержання та запобігання невиконанню вимог актів законодавства, інших нормативних документів у Збройних Силах України військовослужбовцями та працівниками під час виконання покладених на них завдань та обов'язків, а також представлення інтересів військових частин у судах та інших юрисдикційних органах [4].

З поміж інших проблем організації правової роботи у Збройних Силах України вважаємо за необхідне виокремити проблемні питання погодження (візування) проектів документів, що подаються на підпис відповідним командирам / начальникам.

З метою виявлення проблемних аспектів саме у цьому елементі ведення правової роботи нами було опрацьовано ряд нормативних документів, що регулюють діяльність юрисконсультів та помічників командирів з правової роботи, обов'язки та повноваження якими вони наділені під час погодження (візування) проектів документів, що подаються на підпис відповідним командирам / начальникам.

Відповідно до абзацу 3 статті 100 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України помічник командира бригади з правової роботи (юрисконсульт бригади) зобов'язаний:

перевіряти відповідність вимогам законодавства проектів наказів, інших документів правового характеру, що подаються на підпис командирів бригади, та візувати їх після погодження з відповідними службовими особами [2].

У відповідності до абзаців 8 та 9 пункту 12 Положення про юридичну службу Збройних Сил України, що затверджено наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 07.10.2015 року № 393, офіцери і працівники юридичної служби, відповідно до покладених на них завдань, зобов'язані:

проводити правову експертизу проектів нормативних актів, розроблених у Збройних Силах України, візувати (погоджувати) їх;

перевіряти відповідність законодавству проектів документів, що подаються на підпис відповідним командирам (начальникам), візувати (погоджувати) їх [4].

Відповідно до абзацу 3 пункту 16 Положення про юридичну службу Міністерства оборони України, що затверджено наказом Міністра оборони України від 16.05.2016 року № 259, юрисконсульти:

проводять юридичну експертизу проектів та інших документів, підготовлених структурними підрозділами та (або) відповідальними службовими особами військової частини (установи, організації), підприємства, погоджують (візують) їх за наявності віз відповідних керівників заінтересованих структурних підрозділів та (або) посадових осіб [3].

Відповідно до Інструкції з діловодства у Збройних Силах України, затвердженої наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 07.04.2017 № 124:

«2.1.1. Документування управлінської інформації полягає у створенні документів, в яких фіксується з дотриманням установлених правил, інформація про управлінські дії.

Підставою для створення документів у військовій частині (установі) є необхідність у засвідченні наявності та змісту управлінських дій, передача, зберігання і використання інформації протягом визначеного часу.

Всі проекти документів, які подаються на підпис керівнику органу військового управління перевіряються юридичною службою зазначеного органу на відповідність законодавству.

Проекти документів подаються до юридичної служби органу військового управління з відміткою про перевірку їх юридичною службою виконавця.

#### 2.9.1. Накази (директиви, розпорядження)

Проекти наказів (директив, розпоряджень) мають відповідати Конституції України, законам України, постановам Верховної Ради України, указам та розпорядженням Президента України, постановам та розпорядженням Кабінету Міністрів України, а також раніше виданим розпорядчим документам та дорученням органів військового управління вищого рівня.

2.9.1.5. Юридичним підрозділом військової частини (установи) обов'язково візуються за наявності всіх необхідних віз (погоджень) усі проекти розпорядчих документів нормативно-правового характеру, а також накази по особовому складу.

Проекти наказів, що подаються для підпис командира (керівнику) військової частини (установи), обов'язково візуються (погоджуються) їх заступниками відповідно до розподілу повноважень та обов'язків» [5].

Як ми бачимо в кожному з цих нормативно-правових актів на юридичні підрозділи покладено завдання перевірки на відповідність вимогам законодавства проекти наказів. Однак поняття терміну «законодавство» немає єдиного визначення.

У вузькому значенні під терміном «законодавство» розуміють систему законів України, що формується Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади. До цієї категорії також належать міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України шляхом прийняття закону про ратифікацію відповідного договору (ст. 9 Конституції України).

У широкому значенні під терміном «законодавство» розуміють систему законів та інших нормативних актів, що приймаються Верховною Радою України та вищими органами виконавчої влади, - постанови Верховної Ради, укази Президента України, постанови і декрети Кабінету Міністрів України. Ці акти розвивають, конкретизують відповідні закони і не мають їм суперечити. Юридична сила таких нормативних актів визначається компетенцією державного органу, який приймає відповідні акти.

У найширшому значенні під терміном «законодавство» розуміють систему законів і постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов, декретів і розпоряджень Кабінету Міністрів України, а також нормативних актів міністерств і відомств, місцевих рад та місцевих державних адміністрацій [1].

Також варто зазначити, що Конституційний Суд України розглянув на пленарному засіданні у письмовому слуханні справу про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України, за яким сфера застосування контрактної форми трудового договору визначається законодавством, вирішив термін "законодавство", що вживається у частині третій статті 21 Кодексу законів про працю України щодо визначення сфери застосування контракту як особливої форми трудового договору, треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України.

Конституційний Суд дійшов висновку, що термін законодавство потрібно розуміти та застосовувати у широкому значенні.

Виходячи з вище викладеного, на юридичні підрозділи покладається обов'язок перевірки проектів наказів, що подаються на підпис відповідним командирам / начальникам на відповідність вимогам законів України, чинних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанов Верховної Ради України, указів Президента України, декретів і постанов Кабінету Міністрів України, прийнятих в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України.

Таким чином залишається піднятим питання хто ж проводить перевірку наказів та документів, що подаються на підпис командира, на додержання вимог раніше виданих розпорядчих документів та доручень органів військового управління вищого рівня, оскільки Інструкція з діловодства у Збройних Силах України, яка затверджена наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 07.04.2017 № 124, це питання не регулює.

Однак підпунктом 2.9.1.4. вище вказаної Інструкції зазначено, що проекти наказів командира (керівника) військової частини (установи) та додатки до них візуються працівником, який створив документ, керівником структурного підрозділу, в якому його створено, посадовими особами, визначеними у проекті документа як виконавці завдань, що містяться в ньому, керівником служби діловодства, іншими посадовими особами, яких стосується документ.

«1.3. Персональну відповідальність за зміст, якість підготовки та оформлення на належному рівні документів, їх відповідність чинному законодавству України рівною мірою несуть посадові особи, які їх відпрацьовують, погоджують та візують відповідно до компетенції» [5].

Таким чином в якості висновків не обхідно запропонувати наступне:

У першу чергу, визначити поняття законодавство як термін, що застосовуються під час виконання покладених завдань на юридичні служби та застосовувати у наступному розумінні. Законодавство - це закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України.

Детально визначити компетенцію та межі відповідальності працівника, який створив документ, керівника структурного підрозділу, в якому його створено, посадових осіб, визначених у проекті документа як виконавці завдань, що містяться в ньому, керівника служби діловодства, інших посадових осіб, яких стосується документ та заступника командира / начальника, що приймає участь у візуванні наказу відповідно до покладених обов'язків.

Покласти обов'язок проводити перевірку наказів, що подаються на підпис командирів, на додержання вимог раніше виданих розпорядчих документів та доручень органів військового управління вищого рівня на заступника командира/начальника, що приймає участь у візуванні наказу відповідно до покладених обов'язків.

#### **Список використаних джерел:**

1. Тертишник В.М.Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання. Підручник. / В.М. Тертишник. Київ: Алерта, 2014. 440 с.
2. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. №548-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 22-23. Ст. 194.
3. Положення про юридичну службу Міністерства оборони України, яке затверджено наказом Міністра оборони України від 16.05.2016 року № 259.
4. Положення про юридичну службу Збройних Сил України, що затверджено наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 07.10.2015 року № 393.
5. Інструкція з діловодства у Збройних Силах України, яка затверджена наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 07.04.2017 № 124.

*Слободяник В.І., кандидат психологічних наук, доцент, начальник інституту післядипломної освіти Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*

*Сірко Р.І., доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*

#### **ФОРМУВАННЯ САМОЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ, -ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

На сьогоднішній день необхідність дослідження самозберезувальної поведінки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій зумовлена низкою проблем, а саме:

- перша проблема пов'язана з тим, що актуальним стало питання збереження життя та здоров'я молодого покоління. Аналіз літератури показав, що Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) відносить Україну до країн з високим рівнем самогубства, при цьому значна їх кількість пов'язана зі зловживанням наркотичними речовинами та алкоголем. Сьогодні питанням здоров'я в основному займаються медичні служби, які орієнтовані в більшості на діагностику та лікування хвороби, в той же час профілактичним заходам, в умовах економічної та соціальної кризи в суспільстві, не приділяється достатньо уваги. Так, відсутні цілеспрямовані загальнодержавні програми щодо профілактики здорового способу життя у сім'ях, як основній ланці, де закладаються навички самозберезувальної поведінки; потребує підвищення культура здоров'язбереження особистості, яка визначається відповідальністю до власного здоров'я, відсутністю адикції, високим рівнем інформованості, про причини та наслідки захворюваності, що, в свою чергу, дає можливість вчасно звернутися до лікаря [4];



- друга проблема впливає із недостатньої розробленістю здоров'язберігаючого навчання та виховання у закладах вищої освіти. Аналіз наукової літератури свідчить, що в практиці підготовки майбутніх фахівців не ведеться цілеспрямованої роботи по формуванню самозбережувальної поведінки, майже відсутні спеціалізовані навчальні тренінги та курси щодо профілактики адикцій, підвищення репродуктивного здоров'я та навичок безпечного статевого життя, тощо [1];

- третя проблема полягає в тому, що з кожним роком підвищується рівень складності ризиконебезпечної діяльності, збільшується кількість природних катастроф та техногенних аварій в державі. Складна соціально-політична ситуація, яка пов'язана із військовими діями на сході України потребує переосмислення деяких аспектів підготовки фахівців ризиконебезпечних професій. Специфіка діяльності в особливих та екстремальних умовах, з однієї сторони, ставить підвищені вимоги до здоров'я співробітників, а, з іншої сторони, внаслідок дії широкого кола стресогенних чинників негативно впливає на їхнє здоров'я. Згідно аналізу наукової літератури кожен другий фахівець, який працює в ризиконебезпечних умовах, використовує шкідливі для організму методи розвантаження нервової системи.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає можливість стверджувати, що проблема самозбережувальної поведінки розглядається представниками з різних галузей науки і практики. Аналізуються медичні і соціологічні аспекти здоров'язбережувальної поведінки (М. Амбросімова, Т. Поздєєва, Ю. Алексєєва, В. Вавілова, В. Чебан, Є. Шарапова, С. Кашуркіна, Я. Ушакова, В. Шклярчук, Н. Винник, В. Мазугін, В. Ризанкіна, Т. Шипунова, І. Бовіна, І. Гурвич, І. Журавльов), культури здоров'я та валеологічної культури (Г. Апанасенко, І. Брехман, В. Бобрицька, А. Богуш, О. Бондаренко, О. Василева, О. Ващенко, Г. Власюк, М. Гончаренко, В. Горашук, С. Горбунова, М. Гриньова, Г. Долинський, Н. Денисенко, О. Дубогай, Н. Кічук, С. Кириленко, Г. Кривошеєва, В. Нестиренко, С. Пясецька, С. Симоненко, С. Тищенко, Б. Шиян, І. Яковлева). Ґрунтовно розробляються аспекти формування здорового способу життя в освітніх системах (Н. Абаскалова, О. Біда, О. Калюжна, С. Кондратюк, В. Кузьменко, Ю. Лісіцин, А. Полуляк, О. Савченко, С. Сверіденко, Д. Солобчук, А. Навоян, Т. Брежнєва, В. Горищук, Г. Кривошеєва, В. Оржиховська, В. Бабич, Т. Бережна, Л. Єлькова, В. Ірхін, В. Одінцева, Г. Серікова, В. Слободяник, С. Сидорчик, Д. Сомов, Б. Долинський, С. Грімблат, Ю. Кобяком, Л. Коваль, М. Коржова, М. Носко, К. Оглоблін, М. Сентизова, Г. Соловйов, Д. Варонін, Б. Долинський, Н. Поліщук, О. Шукатка, С. Волкова, Н. Міллер, Т. Жаровцева, С. Корнієнко). Значна частина авторів зупиняється на психологічних аспектах здоров'я і самозбережувальної поведінки (Г. Апанасенко, І. Бех, Н. Бернштейн, С. Биков, В. Белов, І. Галецька, Т. Дічев, Л. Журавльова, В. Кохан, Н. Лакосіна, В. Львовчкін, С. Максименко, Г. Нікіфоров, В. Панкратов, В. Панок, В. Розин, М. Романцов, І. Сімаєва, Т. Титаренко, Л. Шилова, А. Чабанова). Вивчається проблеми формування ціннісного ставлення до здоров'я (О. Гаснікова, О. Єжова), ціннісної орієнтації молоді на здоровий спосіб життя (В. Бабич, Ю. Бойчук, Ю. Тайамсов, А. Торчинов, М. Гончаренко, Ю. Драгнєв, Г. Кривошеєва, С. Лебедченко, Л. Татарнікова), психологічні детермінанти самозбережувальної поведінки (А. Деркач, Л. Лаптев, Л. Мардахаєва, В. Слободчиков), психологічне (Н. Колотій) та психічне здоров'я (Р. Сірко) [2; 3].

В той же час варто зазначити, що низка питань, важливих для формування самозбережувальної поведінки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій, залишається невирішеною і потребує детального наукового підходу із формуванням відповідних концептуальних засад, що в свою чергу і вказує на необхідність проведення дослідження у вищевказаному напрямі [5].

#### **Список використаних джерел:**

1. Слободяник, Володимир Іванович. Теоретичні аспекти дослідження емоційного вигорання педагогів навчальних закладів ДСНС України. 2018. PhD Thesis. *Сучасний стан*

цивільного захисту України та перспективи розвитку: Матеріали 20 Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ.

2. Слободяник, В. І. "Теоретичний аналіз соціально-психологічних підходів процесу формування особистості курсанта." Проблеми екстремальної та кризової психології 14 (4) (2013): 200-205.

3. Слободяник, В. Формування особистості курсанта ДСНС України. Педагогіка і психологія професійної освіти, (2), С. 95-102.

4. Слободяник В.І., Сірко Р.І., Баглицький І.О., Баглицька О.П. Теоретичний аналіз формування самозбережувальної поведінки студентської молоді. *Актуальні аспекти психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України*. В всеукраїнська науково-практичної конференція (29.11.2019) Харків, 2019. С.92-95

5. Сірко Р.І. Слободяник В.І. Теоретичні аспекти самозбережувальної поведінки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій. *Стан та перспективи розвитку педагогіки та психології в Україні та світі*. Міжнародна науково-практична конференція (2–3 жовтня 2020 р.) Київ, 2020. С.140-143

*Смірнова Т.М., офіцер групи морально-психологічного забезпечення Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України, майор*

### **ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ, ЯК ФАКТОР РИЗИКУ ДЛЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

Гібридна війна в Україні перейшла у затяжну оборонну фазу, тому крім бойового стресу слід детально вивчити особливості інших видів психологічного стресу і розвиток пов'язаних з них негативних психологічних станів. Особливу увагу у цій роботі слід звернути на вплив на військовослужбовців, в тому числі учасників бойових дій, дистресу або надмірного стресу. Адже, після участі у бойових діях військовослужбовці повертаються в мирне життя, продовжують військову службу і, відчуваючи тиск інших видів стресу, пов'язаних з проходженням військової служби в небойових підрозділах, часто приймають рішення про звільнення з лав Збройних Сил України.

У числі факторів ризику для збереження психічного здоров'я військовослужбовців є втрата внутрішньої мотивації військовослужбовців до військової служби та падіння інтересу й ініціативності у службовій діяльності. Цей процес тісно пов'язаний з явищем емоційного вигорання військовослужбовців і часто виходить за рамки однієї особистості, негативно впливаючи на соціальне оточення та проявляючись у негативному емоційному фоні малої соціальної групи, відчуженості, емоційній холодності, а потім – ворожості. Розвиток процесу емоційного вигорання військовослужбовців призводить до значної фрустрації, часто є причиною розчарування в професії, втрати сенсу службової діяльності та як наслідок – прийнятті рішення про звільнення.

Джерелами стресу є особливості індивідуального життя, що чинять істотний вплив на психологічне самопочуття, та діляться на дві основні групи: життєві події, що порушують звичайний стан індивіда, а також відносно тривалі труднощі (хронічні проблеми) [1, с. 38]. Наростання цих факторів у повсякденному житті індивіда призводить до надмірного стресу – дистресу. Г.Сельє описує механізм загального адаптаційного синдрому, який може містити три фази: реакцію тривоги, фазу спротиву та фазу виснаження [2, с. 6]. Стадія виснаження тісно пов'язана з синдромом емоційного вигорання. При цьому успішна діяльність, якою б вона не була напруженою, викликає стрес, але майже ніколи – дистрес.

За теорією Г.Сельє, бездіяльні м'язи, мозок та інші органи втрачають працездатність, тому переключення з однієї діяльності на іншу є однією з передумов відновлення.

Також заслуговує на увагу поняття сенсу діяльності, яке досліджував В.Франкл. Він зазначав, що природне ставлення людини до роботи, як до сфери можливого втілення цінностей та самореалізації, часто спотворюється умовами праці, призводить до втрати її сенсу, також є передумовою вигорання [3, с. 141]. Іншими словами, незадовільні умови діяльності, перенапруження на роботі, а також байдужість керівництва до військовослужбовців (працівників), створюють психологічний тиск, який при надмірній силі та тривалості призводить до емоційного вигорання.

Поняття синдрому емоційного вигорання було започатковане американським психіатром Г.Фрайденбергом, який визначав вигорання, як стан психічного та фізичного виснаження, викликаного професійним життям людини. Однак він зазначав, що «поразку, виснаження або зношення, що Однак, дослідники зазначають також вплив особистісних факторів у розвитку цього синдрому. Г.Фрайденберг зазначав, що цей стан включає в себе відчуття поразки, виснаження або зношення, що відбувається з людиною внаслідок різко завищених вимог до власних ресурсів і сил.

За словами американської дослідниці Х.Маслач, яка у 1976 році ввела термін емоційне вигорання і визначила його причиною професійного вигорання, однією з причин емоційного вигорання є розплата за співчуття. Цей процес більш відносили до професійної взаємодії та перенапруження у роботі з людьми. Цей синдром зазвичай розцінюється як стрес-реакція у відповідь на виробничі й емоційні вимоги, що походять від зайвої відданості людини своїй роботі і нехтуванням нею сімейного життя або відпочинку. Сприятливими особистісними рисами для розвитку синдрому емоційного вигорання є недостатня автономність, нестабільна самооцінка, емпатія, інтроверсія, трудоволізм. Окрім зазначених чинників, сприятливих до розвитку синдрому варто зазначити монотонність роботи, особливо якщо її смисл видається сумнівним, суворе регламентація строків виконання при нереальних термінах її виконання, робота з емоційними, немотивованої клієнтами, невирішені особисті конфлікти, хронічна напружена психоемоційна діяльність [4, с. 118]

У подальших дослідженнях вчені Л.Перлін і К.Шулер виділили копінг-стилі протидії дистресу: копінг-стилі, спрямовані на зміну самої ситуації, копінг-стилі, спрямовані на зміну значення ситуації, копінг-стилі, спрямовані на контроль негативних емоцій [2, с. 126-130], які можна розглянути, як шляхи вирішення та профілактику стресових ситуацій.

Інші дослідники, зокрема, В. Бойко виділяє такі основні ознаки емоційного виснаження: неадекватне вибіркове емоційне реагування; емоційно-моральна дезорієнтація; розширення сфери економії емоцій та редукція професійних обов'язків [6].

У повсякденній життєдіяльності військовослужбовців виникає необхідність здійснювати психопрофілактику, в тому числі щодо розвитку негативних психічних станів військовослужбовців через вмиле управління військовим колективом, активне лідерство та розвиток внутрішньої мотивації підлеглих.

В. Климчук дає таку характеристику внутрішньої мотивації: «Внутрішня мотивація – це виконання певної роботи через інтерес до неї, суб'єктивного відчуття її цінності. При виконанні діяльності, яка мотивована внутрішньо, людина відчуває задоволення, спокій, швидко течію часу, зникає все зайве, залишається лише робота...» [4]. Саме внутрішня мотивація є активуючою, спрямовуючою силою, бере участь у формуванні емоційної сфери людини, впливає на внутрішній стан, ставлення до життя в цілому.

Критичні та незадовільні показники оцінювання морально-психологічного стану, рівня авторитету та лідерства командирів (начальників) підрозділів, плинність кадрів у певних колективах порівняно з іншими, а також незадовільний стан вирішення соціальних проблем особового складу (кількість та зміст скарг) можуть свідчити про розвиток процесу емоційного вигорання у членів військового колективу. Адже, у військовій системі створюються умови для того, щоб уніфікувати особистість, за зовнішніми і внутрішніми ознаками, особистість втрачати індивідуальність.

Отже, однією з проблем психологічного забезпечення в умовах затяжної війни на Сході України є пошук шляхів запобігання психогенним втратам серед особового складу Збройних Сил України, в тому числі через запобігання розвитку дистресу та синдрому емоційного вигорання військовослужбовців, а також підвищення внутрішньої мотивації до військової служби, пошук особистісних сенсів професійної діяльності військовослужбовців, як факторів запобігання емоційному вигоранню, пов'язаному з військовою службою.

#### **Список використаних джерел:**

1. Дембіцький С. Вивчення психологічного дистресу в соціологічних дослідженнях: історія та методологія. Український соціум, 2018, №1 (64).
2. Сельє Г. Стресс без дистресса. Москва: Прогресс, 1982. 127 с.
3. Франкл В. Лікар та душа: основи логотерапії. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 318 с.
4. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 3. Київ: 2018. 236 с.
5. Пельцман Л. Стрессовые состояния у людей, потерявших работу. Психологический журнал, 1992 –Т.12 № 1.
6. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. Москва : „Филинь”, 1996. 472 с

*Ступак Д.Б., ад'юнкт наукового відділу організації підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності, підполковник*

### **АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВИМ КОМАНДУВАННЯМ СВОЇХ ПОВНОВАЖЕНЬ ІЗ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ**

Нестабільна воєнно-політична та безпекова обстановка у світі, російська збройна агресія проти України викликала необхідність удосконалення адміністративно-правового забезпечення оборони України в цілому, та зокрема адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану, як особливого адміністративного режиму, призначеного для забезпечення оборони, відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Одним з ефективних елементів створення дієвої системи адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану є правова робота у Збройних Силах України.

Правова робота у Збройних Силах України – це комплекс запланованих, системних та систематичних, взаємоузгоджених та поєднаних між собою організаційно-правових заходів та засобів, що здійснюються органами військового управління, військового командування, їх юридичними, фінансово-економічними та іншими службами, командирами (начальниками) та штабами всіх рівнів, органами з гуманітарних питань, спрямований на дотримання, виконання, використання та застосування в повсякденній життєдіяльності військ (сил) вимог законодавства України, наказів і директив Міністра оборони України, начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України, інших військових службових осіб направлених на зміцнення законності, правопорядку, військової та трудової дисципліни з метою успішного виконання завдань бойової підготовки і підтримання високої бойової та мобілізаційної готовності військ (сил), захисту прав і законних інтересів органів військового управління, об'єднань, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ, організацій, а також

військовослужбовців та членів їх сімей, державних службовців і працівників Збройних Сил України з питань їхньої службової діяльності [1]. Виходячи із запропонованого визначення, а також сутності правової підготовки, ефективного провадження діяльності суб'єктами організації та ведення правової роботи у Збройних Силах України (командирами всіх ланок та представниками юридичних служб) прямо впливає на підготовку всього особового складу Збройних Сил України щодо ефективного запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

Питання запровадження та забезпечення правового режиму воєнного стану в Україні регулюються Конституцією України, Законом України “Про правовий режим воєнного стану”, відповідним указом Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України, Постановами Кабінету Міністрів України від 22 липня 2015 р. № 544 “Про затвердження типового плану запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях” та від 8 липня 2020 р. № 573 “Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану”.

Аналіз зазначених нормативно-правових актів та досвід запровадження воєнного стану в Україні дає підстави стверджувати про їх недосконалість. Навіть за умов якісної організації правової роботи, їх якість, в подальшому, не дозволяє суб'єктам запровадження та забезпечення правового режиму воєнного стану, в тому числі військовому командуванню, ефективно реалізувати свої повноваження.

Так, відповідно до Закону України “Про правовий режим воєнного стану” до суб'єктів відповідальних за запровадження та забезпечення правового режиму воєнного стану належать: військове командування; військові адміністрації (у разі утворення) або рада оборони відповідного регіону; місцеві органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; Мінекономіки; Мінсоцполітики; Мін'юст; Офіс Генерального прокурора; військові комісаріати.

Військовим командуванням, якому згідно з цим Законом надається право разом з органами виконавчої влади, військовими адміністраціями, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану, є: Генеральний штаб Збройних Сил України; Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України; командування видів Збройних Сил України, командування Сил спеціальних операцій Збройних Сил України; командування Десантно-штурмових військ Збройних Сил України; управління оперативних командувань; командування з'єднань та військових частин Збройних Сил України [2].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження типового плану запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях”, військове командування, самотійно або разом з іншими суб'єктами, відповідає за запровадження двадцяти чотирьох заходів правового режиму воєнного стану, тобто організовує запровадження у всіх заходах визначених Законом України “Про правовий режим воєнного стану” [3]. До них зокрема належать і такі, які не притаманні Збройним Силам України, а саме: запроваджувати трудову повинність, використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності, примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, перевіряти документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян та інші. З одного боку, зазначеними вище нормативно-правовими актами чітко визначено як перелік заходів для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки так і суб'єктів їх запровадження та забезпечення, однак з другого, відсутні чіткі розмежування повноважень між цими суб'єктами по заходам що запроваджуються. Як цими нормативно-правовими актами, так і підзаконними (внутрішніми) не визначено ні критерії розподілу заходів між суб'єктами їх запровадження, ні наділено повноваженнями окремих суб'єктів щодо закріплення (визначення) ними інших відповідальними за ті чи інші заходи, ні передбачено створення інших регуляторних

актів з цього питання.

Так, найменшою структурною одиницею в Збройних Силах України, якій делеговано запроваджувати заходи правового режиму воєнного стану визначено командування військової частини. Таким чином, командир військової частини, в зоні відповідальності його військової частини, де-юре, має право запроваджувати та здійснювати весь перелік заходів правового режиму воєнного стану як і його старші начальники на тій самій території.

Виключенням є впорядкування Урядом запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування. Постановою Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 р. № 573 затверджено Порядок здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан, яким доречно та своєчасно врегульовано виконання зазначених в Порядку заходів [4].

Наступною актуальною проблемою здійснення військовим командуванням заходів правового режиму воєнного стану є виконання Збройними Силами завдань і функцій їм не притаманних. Проведення антитерористичної операції та операції Об'єднаних Сил, як особливих адміністративно-правових режимів, на сході України, залучення Збройних Сил України до виконання поліцейських функцій, на початковому етапі, показало неготовність особового складу до їх виконання з причини відсутності такої підготовки у мирний час.

Таким чином, зазначене підтверджує необхідність наукового дослідження теоретичних та практичних проблем адміністративно-правового забезпечення правового режиму воєнного стану, впровадження наукових результатів в законотворчу та правозастосовну діяльність суб'єктів його запровадження.

#### **Список використаних джерел:**

1. Правова робота в Збройних Силах України: Навчальний посібник / За заг. ред. В.І. Кириленка. К.: РВЦ «Військовий інститут», 2010. 408 с. 14 с.
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Голос України. 2015. 10 черв. (№ 101). С. 4.
3. Про затвердження типового плану запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2015 р. № 544. Законодавство України : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 26.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/544-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.08.2020).
4. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 р. № 573. Законодавство України : база даних / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 15.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.08.2020).

*Сидоров К.І., заступник командира військової частини А2860 з морально-психологічного забезпечення – начальник відділення, підполковник*

### **ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДРОЗДІЛІВ ЗЕНІТНИХ РАКЕТНИХ ВІЙСЬК ПОВІТРЯНИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІДНОВЛЕННЯ БОЄЗДАТНОСТІ**

**Актуальність теми** обумовлена важливістю завдань, що покладаються на підрозділи зенітних ракетних військ Повітряних Сил Збройних Сил України, які самостійно виконують

бойові завдання в умовах неоголошеної агресії з боку Російської Федерації та проведення операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей. За таких умов після проведення ротації підрозділів з районів виконання бойових завдань в пункти постійної дислокації особовий склад, озброєння та військова техніка потребує відновлення боєздатності [1].

**Метою** є висвітлення практичного досвіду організації морально-психологічного забезпечення відновлення боєздатності на прикладі підрозділів військових частин зенітних ракетних військ Повітряних Сил Збройних Сил України.

Морально-психологічного забезпечення – це вид всебічного забезпечення підготовки і ведення бойових дій, метою якого є формування, підтримання та поновлення морально-психологічного стану особового складу підрозділу, необхідного для успішного виконання завдань за призначенням.

Досвід АТО/ООС свідчить, що від успішної роботи заступника командира підрозділу з морально-психологічного забезпечення залежить боєздатність підрозділу.

Особовий склад підрозділу перед відрядженням в ООС проходить бойове злагодження. На цьому етапі морально-психологічного забезпечення підготовки до виконання завдання являє собою комплекс організаційних, інформаційних, культурологічних та соціально-правових заходів, спрямованих на підтримання бойової готовності, реалізації духовного, професійного потенціалу особового складу. Головною метою морально-психологічного забезпечення є якісне виконання завдань бойової підготовки, прищеплення та зміцнення необхідних для військовослужбовців національно-патріотичних, психологічних та морально-бойових якостей, підтримання на оптимальному рівні морально-психологічного стану особового складу, їх готовності до виконання завдань за призначенням [2].

В ході виконання завдань підрозділом особовий склад перебуває в бойовій обстановці, яка впливає на морально-психологічний стан особового складу в межах конкретних факторів, тобто визначених кількісних та якісних характеристиках конкретних основних процесів та моментів, що негативно впливають на морально-психологічний стан військовослужбовців [2].

Починаючи з липня 2014 року підрозділи військових частин зенітних ракетних військ Повітряних Сил Збройних Сил України постійно на ротаційній основі виконують бойові завдання на території Донецької та Луганської областей в складі сил та засобів антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил. Після повернення підрозділу в пункт постійної дислокації проводиться відновлення боєздатності.

Обов'язковою складовою заходів відновлення бойової готовності (боєздатності) військових частин (підрозділів) є психологічна реабілітація військовослужбовців [3].

Основними формами психологічної реабілітації військовослужбовців під час відновлення бойової готовності (боєздатності) підрозділів є декомпресія та психологічна реабілітація

Психологічна реабілітація військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в АТО/ООС (далі - психологічна реабілітація військовослужбовців), під час відновлення боєздатності підрозділів являє собою комплекс заходів психологічного характеру, спрямованих на збереження, відновлення та корекцію психофізіологічних та психічних функцій, оптимального рівня боєздатності військовослужбовців, які були піддані впливу психотравмуючих чинників та постраждали внаслідок цього, а також створення сприятливих умов для подальшого успішного виконання ними службових обов'язків.

У зв'язку з великою поширеністю стресових розладів, негативними психодинамічними та психосоціальними тенденціями серед військовослужбовців реабілітаційні заходи проводяться з усіма військовослужбовцями з підрозділу, що проходить відновлення боєздатності.

Метою психологічної реабілітації військовослужбовців є збереження або відновлення фізичного та психічного здоров'я військовослужбовців.

Успішність психологічної реабілітації військовослужбовців визначається в кожному окремому випадку створенням реального поетапного плану реабілітаційних заходів з урахуванням відповідних напрямів реабілітації.

Завдання психологічної реабілітації військовослужбовців, її форми та методи можуть змінюватися залежно від конкретних випадків [3]. Так, наприклад після повернення з районів виконання завдання в червні 2020 року особовий склад підрозділів утримувався в окремих приміщеннях з урахуванням карантинних обмежень, які були пов'язаними з вірусною інфекцією COVID-19, що спричинило невдоволення особового складу. Після довготривалого відрядження військовослужбовці не мали можливість зустрітися з сім'ями.

Основними завданнями проведення психологічної реабілітації військовослужбовців є:

- діагностика та нормалізація психічних функцій;
- відновлення порушених (втрачених) психічних функцій військовослужбовців до оптимального рівня;
- корекція особистості військовослужбовців для забезпечення ефективного функціонування їх в соціумі;
- відновлення адаптивних механізмів до бойових дій;
- опанування методів саморегуляції та керування стресом (заспокоєння);
- запобігання психологічному травмуванню та психічним розладам;
- проведення психопрофілактичної та психокорекційної роботи із сім'єю військовослужбовців;
- формування позитивних реакцій, мотивації, соціальних установок на життя та професійну діяльність.

Під час відновлення боєздатності до основних принципів психологічної реабілітації військовослужбовців можна віднести:

- своєчасний початок, що забезпечує досягнення мети психологічної реабілітації військовослужбовців;
- комплексність;
- безперервне, поетапне та послідовне застосування заходів психологічної реабілітації військовослужбовців за певною визначеною послідовністю залежно від характеру психічного розладу та реальних можливостей;
- партнерство, що передбачає залучення самих військовослужбовців до активної участі у відновлювальному процесі;
- індивідуалізація програми психологічної реабілітації військовослужбовців, тобто застосування методів та засобів залежно від походження та особливостей відхилень (порушень), а також статі, віку, індивідуальних якостей особистості військовослужбовців, їх загального фізичного стану тощо;
- єдність методів впливу;
- колективність здійснення психологічної реабілітації військовослужбовців (у військовому підрозділі), що морально легше переноситься військовослужбовцями та підвищує її ефективність.

Загальна організація процесу психологічної реабілітації у підрозділі покладається на командира підрозділу. Безпосереднє виконання завдань психологічної реабілітації покладається на заступника командира підрозділу з морально-психологічного забезпечення (за їх наявності), офіцера-психолога, представника медичної служби, військового священника (капелана) також можуть бути залучені офіцери структури морально-психологічного забезпечення з управління військової частини.

Психологічна реабілітація військовослужбовців проводиться за такими етапами: декомпресія та реабілітація в стаціонарних умовах.

- Основні елементи декомпресії:
- психологічне діагностування;



психоемоційне та психофізіологічне розвантаження, відновлення психологічної безпеки особистості;

соціальна реадаптація.

Декомпресія є початковим етапом психологічної реабілітації військовослужбовців, які перебували в екстремальних умовах службово-бойової діяльності.

Заходи з декомпресії організовує командир підрозділу. За 10 діб до початку проведення заходів декомпресії наказом командира військової частини призначається робоча група з числа офіцерів структури морально-психологічного забезпечення, офіцерів-психологів, психологів, військових священників (капеланів) та медичних працівників для проведення заходів декомпресії. Керівник робочої групи забезпечує своєчасне та якісне виконання заходів декомпресії, збір та узагальнення результатів роботи цієї групи, надання звіту за підпорядкуванням.

План проведення декомпресії (з урахуванням загального плану відновлення боєздатності підрозділу) складає керівник робочої групи з урахуванням особливостей виконання завдань та обставин перебування підрозділу в екстремальних (бойових) умовах. План погоджує командир підрозділу. За результатами роботи робочої групи до плану можуть вноситися відповідні зміни.

Організацію заходів декомпресії підпорядкованого особового складу та матеріально-технічне забезпечення їх проведення здійснює командир підрозділу. На керівника робочої групи, крім функціональних обов'язків та повноважень, додатково покладаються такі завдання:

організація діяльності групи;

надання узагальнюючих рекомендацій командирю підрозділу:

роботи з особами, яких за результатами обстеження та психологічного вивчення віднесено до групи підвищеного психологічної уваги;

відновлення фізичної та психологічної спроможності й готовності військовослужбовців виконувати службові обов'язки;

попередження дезадаптаційних розладів серед військовослужбовців;

надання рекомендацій про необхідність направлення на лікування військовослужбовців з ознаками стресових розладів;

проведення аналізу ефективності діяльності групи.

Тривалість проведення заходів декомпресії становить від 3 до 7 діб.

Після виведення з району виконання завдань за призначенням для відновлення боєздатності підрозділу розпочинається етап психофізіологічної діагностики військовослужбовців. На цьому етапі особовий склад проходить обов'язкове психодіагностичне обстеження, яке проводиться офіцерами-психологами, психологами військової частини (підрозділу) та робочою групою.

Протягом цього етапу з метою проведення з військовослужбовцями реабілітаційних заходів забезпечується перебування їх виключно в розташуванні підрозділу.

Після завершення проведення декомпресії за результатами роботи робочої групи складається звіт та надаються рекомендації командирам (начальникам) щодо організації та проведення подальших заходів психологічного супроводу військовослужбовців. Рекомендації, які додаються до звіту робочої групи, містять такі розділи:

направлення до закладів охорони здоров'я (за медичними показниками, у тому числі з ознаками психічних розладів);

результати психологічного вивчення щодо кожного військовослужбовця;

черговість надання відпусток у підрозділі;

заходи щодо подальшого відновлення фізичного та психічного стану;

стосовно можливої зміни роду професійної діяльності або підрозділу, де буде мінімізовано подальший негативний психологічний вплив.

Отже, проведення заходів морально-психологічного забезпечення під час відновлення боєздатності підрозділу має велике значення для подальшої готовності особового складу виконувати поставлені завдання.

### Список використаних джерел:

1. Організаційно-методичні вказівки щодо організації морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил) у Збройних Силах України на 2019 рік. Київ : ГШ ЗСУ, 2018. 22 с.

2. Наказ Міністерства оборони України “Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах” від 09 грудня 2015 р. №702 (у редакції від 11 грудня 2019 року № 629) / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0115-20#n92>.

3. Методичний посібник щодо особливостей організації та проведення морально-психологічного забезпечення у військових частинах (підрозділах) Повітряних Сил Збройних Сил України. Кудренко О.В. та ін. Вінниця : КПС ЗС України, 2016. 221 с.

4. Морально-психологічного забезпечення підрозділів Збройних Сил України: підручник / А.О. Кобзар, В.Т. Марценківський, П.М. Слюсаренко та ін. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2018. 496 с.

*Скрибець В.В., начальник відділу формування інформаційного контенту Центру морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України, слухач 5303 навчальної групи гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, підполковник*

### ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФЕЙКІВ ТА МАНІПУЛЯЦІЙ

Аналіз способів ведення останніх військових конфліктів свідчить, що у військовій справі настав новий етап розвитку, коли ефективність сучасних засобів ураження все більше визначається не стільки вогневою міццю, скільки ступенем інформаційного забезпечення. Інформатизація збройних сил стала пріоритетним завданням військово-технічної політики економічно розвинених держав. У змісті військових дій все більше зростає значимість інформаційного протистояння.

Перевага у ступені інформованості стає неодмінною умовою перемоги у війні, що переконливо доводить досвід збройних конфліктів і локальних війн сучасності. Зростання ролі інформаційної боротьби стирає межу між війною і миром. ЗС окремих держав знаходяться в постійному інформаційному протистоянні, а військові інформаційні структури і в мирний час вирішують задачі, характерні для війни. Сучасні дослідники традиційно виходять з посилки, що інформаційна війна ніким не оголошувалася і ніколи не припинялася, ведеться приховано та не знає кордонів у просторі й часі.

Збройні сили є невід'ємною складовою суспільства, стрімка інформатизація якого поступово охоплює все більшу кількість країн, у тому числі й Україну. Але становлення інформаційного суспільства не лише дає змогу підвищити його ефективність та успішність, але й надає нових імпульсів традиційним загрозам безпеки держави та створює принципово нові складнощі для системи національної безпеки.

В даний час, особливо у зв'язку з проведенням операції Об'єднаних сил на сході України, як ніколи гостро постає питання захисту інформації, інформаційних ресурсів та послуг, систем забезпечення інформаційної безпеки держави і суспільства в цілому.

Так, в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій одним із ключових питань залишається забезпечення власної безпеки та безпеки своєї сім'ї, а тим паче в умовах ведення так званої "гібридної війни", в якій пропаганда Російської Федерації з повним підпорядкуванням ЗМІ веде інформаційну війну проти України.

Основними завданнями РФ у цій війни є:

- дискредитація вищого військово-політичного керівництва та командування Збройних Сил України, провокування недовіри до них;
- формування думки про поширення в Україні расизму та міжнаціональної нетерпимості;
- переконання міжнародної спільноти у систематичних порушеннях українською владою режиму припинення вогню та приховане нарощування ЗС України сил та засобів вздовж лінії розмежування з метою відновлення активних бойових дій;
- створення негативного іміджу ООС шляхом звинувачення українських військовослужбовців у скоєнні злочинів та протиправних дій, зокрема стосовно цивільного населення;
- деморалізація українських військовослужбовців;
- забезпечення тотального домінування російських мас-медіа в інформаційному просторі тимчасово окупованих територій України;
- формування антиукраїнських настроїв у населення тимчасово окупованих територій України;
- штучне створення "доказової бази" для звинувачення силових структур України;
- зрив призовної кампанії та заходів мобілізаційної підготовки.

Початок гібридної війни є непомітним. Помітною вона стає після введення в дію військової компоненти в явній або замаскованій формі. Все це вказує на те, що Кремль готовий до нової, більш масштабної хвилі геополітичної експансії, базуючись на силі Росії (в тому числі збройній) і слабкості Заходу. Власне, цю експансію в тестовому режимі було розпочато в серпні 2008 року з 5-денної війни проти Грузії. У 2014-му вона продовжилася.

Саме тому в умовах гібридної війни бойові дії є другорядними, а на перший план виходять інформаційні операції та інші важелі впливу. Війна полягає у прагненні однієї держави агресивно діяти на свідомість жителів іншого. Іншими словами – це прагнення не знищити мільйони людей, а залякати й деморалізувати їх.

Завдяки швидкості поширення інформації світом вона перетворилася не лише на товар, а й на зброю.

За останні роки в інформаційному просторі таке явище як фейк стало широко поширеним як в звичних нам медіа, так і в соціальних мережах.

І оскільки наша країна знаходиться у розпалі інформаційної війни, одним із інструментів ведення якої якраз і є фейки.

Їх поширюють через ЗМІ та соціальні мережі. Фейків є багато не лише в інтернеті, а й в традиційних ЗМІ. Це пов'язано з політичними і військовими діями між Росією і Україною. Адже основним виробником фейкової інформації є російські інформаційні агенти та ЗМІ. Що ж таке фейк?

Фейк – це спеціально створена новина, подія чи журналістський матеріал, який містить неправдиву або перекохану інформацію, що дискримінує певну людину чи групу осіб в очах аудиторії.

Фейками називають фотографії, які зроблені у фотошопі, спеціально створені відеоролики, написані або вигадані неправдиві новини, які важко відрізнити від правдивих. Також фейками називають створені акаунти вигаданих людей у соціальних мережах, через які розповсюджується неправдива інформація.

Основна мета фейкових повідомлень як інструменту інформаційної війни – це посягти сумніви і переконати аудиторію у правдивості поданої інформації.

Завданням фейкових повідомлень є: дезінформувати; пропагувати власне бачення, політику чи позицію; викликати агресію; похитнути позицію індивідуума і

заставити його засумніватися; посіяти паніку; змінити уставлену думку; спонукати по певної дії; активувати увагу і зацікавити; переконати за допомогою вигаданих фактів; залякати тощо.

Нині складно відрізнити неправдиву (фейкову) інформацію від правдивої, вона з'являється все частіше у медіа.

Всі фейки побудовані таким чином, щоб вразити аудиторію емоційно і спровокувати якусь емоційну реакцію. Вони ґрунтуються на базових людських потребах таких як їжа, фізичне благополуччя, життя, здоров'я, газ, тепло, або загальнолюдських цінностях — культурі, мові, традиціях і таких поняттях як Батьківщина та мир. Саме ці речі є важливими для кожного з нас, незалежно від того в якому регіоні України ми проживаємо. Тож ними і жонґлюють пропагандисти.

#### **Список використаних джерел:**

1. Пам'ятка щодо забезпечення інформаційної безпеки при роботі в мережі інтернет, розроблена департаментом контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки Служби безпеки України.
2. Російські “солдати соцмереж” та гібридна агресія РФ (<https://enigma.ua/articles/rosiyski-soldati-sotsmerezh-ta-gibridna-agresiya-rf>);
3. Будь обережним в соціальних мережах! (<https://armyinform.com.ua/2020/04/bud-oberezhnym-v-soczialnyh-merezhah/>);
4. Українська стратегічна ініціатива: Росія, соцмережі, інформаційна війна ([https://petrimazepa.com/uk/ukrainska\\_strategichna\\_iniciativa\\_rosiya\\_socmerezhi\\_informaciyna\\_viyana](https://petrimazepa.com/uk/ukrainska_strategichna_iniciativa_rosiya_socmerezhi_informaciyna_viyana));
5. Безпека військових у соціальних мережах (<https://enigma.ua/articles/bezpeka-viyskovikh-u-sotsialnikh-merezhakh>);
6. Дослідження АрміяInform: Безпека військових у соціальних мережах (<https://armyinform.com.ua/2020/02/doslidzhennya-armiyainform-bezpeka-viyskovykh-u-soczialnyh-merezhah/>);
7. Як розпізнати фейк (<https://www.stopfake.org/uk/yak-rozpiznaty-fejk/>);
8. Як не потрапити на гачок маніпуляторів під час інформаційно-психологічної війни (<https://nsirogozy.city/read/dosvid/57284/yak-ne-potrapiti-na-gachok-manipulyatoriv-pid-chas-informacijno-psihologichnoi-vijni>).

**Скрипнікова В.О.**, ад'юнкт другого курсу, кафедра суспільних наук Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, полковник

#### **МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ**

Сучасний розвиток професійної підготовки майбутніх магістрів військового управління (МВУ) здійснюється в умовах модернізації національної системи освіти та її кардинальних перетворень, а отже впливає й на якість вищої військової професійної освіти.

Спрямування освітніх процесів на впровадження інновацій, переходу на компетентнісну освітню парадигму потребує переорієнтації із «знаннєво центричного» на творчий компонент, посилення технологізації освіти, застосування інтерактивності, інтерсуб'єктності, креативності освітнього процесу у формуванні освітньо-професійних програм підготовки майбутніх МВУ. Вимоги сьогодення потребують розвитку міжкультурної компетентності як якісного атрибута професіонала, як інтегративної якості особистості, як інструменту здійснення міжкультурного діалогу. Володіння іноземними мовами, знання принципів і основ міжкультурної комунікації, розуміння і сприйняття відмінностей інших культур, толерантне ставлення до їх особливостей, переходу від етноцентризму до етнорелятивізму є базовими якостями характеристики майбутніх магістрів військового управління.

Визначені вимоги є віддзеркаленням змін у соціумі, у системі вищої освіти, що мають спрямувати професійну підготовку майбутніх магістрів військового управління на міжнародні стандарти, спираючись на відповідні нормативно-правові документи.

Вивчення сучасної вітчизняної та зарубіжної літератури, джерел, наукових розвідок, виявило різні підходи до розв'язання проблеми розвитку міжкультурної компетентності (далі – МК). Огляд існуючих теорій і моделей розвитку МК показує відчутний прогрес та перехід від індивідуалістичних до системних моделей. На сьогодні розрізняють композиційні моделі, коорієнтаційні моделі, моделі розвитку, адаптаційні, причинно-наслідкові моделі тощо [1].

Для розроблення моделі розвитку МК майбутніх МВУ вважаємо за необхідне звернутися до кращих світових практик та їх адаптації до національної системи вищої військової освіти. На нашу думку такими моделями можуть виступати модель міжкультурної завершеності [6] та модель розвитку міжкультурної чуттєвості [7], які базуються на набутті суб'єктами міжкультурної компетентності спроможностей взаємодіяти у часовому континуумі.

Для побудови авторської моделі розвитку МК слід звернутися до поняття «моделювання». Під моделюванням будемо розуміти процес, який дає змогу «...по-перше, ... наочно, у вигляді схем, креслень, коротких словесних характеристик, опису, охарактеризувати процес, який вивчається; по-друге, на основі використання аналогій, які, як відомо, мають не лише пояснювальну, але й прогностичну значущість, робить вивчення явищ більш глибоким за своєю суттю» [2, с. 73].

Для визначення нами ключового поняття «міжкультурна компетентність» основою стали дослідження сучасних методологів, які наголошують на пріоритетності компетентнісного підходу у вищій військовій школі, підходять до проектування результатів професійної освіти офіцерів цілісно, інтегруючи наукові знання з основними видами професійної діяльності, цінностями, способами професійного і наукового мислення [3, с. 406]. Тому, для розроблення моделі нами взято за основу визначення, де міжкультурна компетентність майбутнього МВУ – це динамічне, інтегративне, складне, професійно-особистісне утворення, що містить, синтезовані знання про культуру та її особливості (свою та інших представників), уміння використовувати на практиці здобуті знання, навички практичного досвіду для вирішення завдань міжкультурної комунікації та самореалізації майбутнього магістра військового управління у процесі взаємодії із представниками інших культур на основі гнучкого і творчого підходу, толерантності та сприйняття відмінностей інших культур [5, с. 214].

Наступним кроком у моделюванні процесу розвитку МК є формулювання відповідних критеріїв, тобто тих ознак, які характеризують сформованість компонентів міжкультурної компетентності МВУ, відповідають її сутності і змісту, допомагають її встановленню та є такими, що піддається об'єктивному оцінюванню і вказують на певний рівень розвитку МК. За мету будемо вважати розвиток МК майбутніх магістрів військового управління у процесі здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю, тобто у професійній підготовці.

Враховуючи те, що розвиток МК є процесуальним явищем, доцільно звернути увагу на проміжні результати цього процесу, оскільки «...основним результатом процесу навчання є не тільки знання й уміння, але й способи мислення і діяльності ціннісно-сміслової орієнтації, які утворюють суб'єктний базис професійної компетентності та особистісного зростання офіцера» [3, с. 411].

Аналіз наукових досліджень дає підстави вважати, що для визначення рівнів розвитку МК майбутніх МВУ можуть використовуватись такі критерії:

1. Культурологічні та мовленнєві знання і вміння (мови представника іншої культури, цінностей, відмінностей від культури своєї країни, начитаність, ерудованість, допитливість, поглиблення власних культурологічних знань, вміння адекватно сприймати семіотичні значення та мовленнєві обороти іншої культури).

2. Рефлексивність (схильність до критичного мислення).

3. Толерантність (відсутність упередженого ставлення, тактовність, уникнення стереотипного мислення).

4. Емпатія (здатність поставити себе на місце співрозмовника, зрозуміти його точку зору, відчувати його стан).

5. Комунікабельність (уміння створювати та підтримувати атмосферу довіри, уникати конфліктів, застосування невербальної поведінки відповідно до культури партнера, вміння застосувати комунікативні засоби, готовність і бажання контактувати із представниками країн світу).

6. Імпровізаційність (здатність ураховувати об'єктивні і суб'єктивні чинники, зовнішні обставини під час вибору стратегій поведінки, невимушеність, використовувати попередній досвід комунікації).

З метою побудови дієвої моделі розвитку міжкультурної компетентності майбутніх МВУ у професійній підготовці, вважаємо за доцільне виокремити такі основні блоки:

**1. Змістовий**, до якого входять такі основні компоненти:

*особистісний* (індивідуальні навички збору та оцінювання інформації, її використання);

*мотиваційний* (мотиви, потреби, ціннісні орієнтації, готовність до навчання і професійно-особистісного розвитку, мобільності);

*афективно-когнітивний* (культурологічні, фахові знання та вміння, культурна обізнаність, розуміння культурних відмінностей, повага до відмінностей, толерантність, культурна емпатія, гнучкість, усвідомлення різних контекстів прояву емоцій, морально-етичні погляди (переконання);

*діяльнісно-поведінковий* (уміння вести діалог, володіння мовою, соціолінгвістичні уміння, соціальна ініціативність, застосування різних комунікативних стратегій поведінки, вміння слухати, аналізувати, інтерпретувати).

**2. Концептуальний** (мета, методологічні підходи, завдання).

**3. Технологічний** (методи, прийоми, види і форми розвитку міжкультурної компетентності).

**4. Результативно-діагностичний** (визначає критерії і рівні розвитку міжкультурної компетентності (складові рівнів розвитку)).

Отже, для розвитку міжкультурної компетентності майбутніх МВУ має бути розроблена відповідна педагогічна модель яка маніфестує перехід від індивідуалістичних до системних моделей, що базуються на набутті суб'єктами міжкультурної компетентності та спроможностей взаємодіяти у складному полікультурному середовищі. Розроблення й адаптація такої моделі до національної системи вищої військової освіти, її апробація в освітньому процесі, будуть визначати перспективу наших подальших досліджень.

#### Список використаних джерел:

1. Пришляк О. Класифікація моделей міжкультурної компетентності у зарубіжних наукових дослідженнях. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогіка*, 2019. №4

2. Бабанський Ю. Проблеми підвищення ефективності педагогічних досліджень. Москва : Просвещение, 1982. 192 с.
3. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2012. 411 с.
4. Сучасний словник іншомовних слів / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789 с.
5. Скрипнікова В. Поняття міжкультурна компетентність: сутність та зміст. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*, 2020. №1(11). с. 214
6. King P. M., Baxter Magolda M.B.(2005). A developmental model of intercultural maturity. *Journal of College Student Development*, 46, P. 571-592.
7. Bennet M. J. (1986). A developmental approach to training for intercultural sensitivity. *International Journal of Intercultural Relations*, 10, P. 179-196.

*Скрипніченко А.А., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України,  
полковник*

### **ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ШКОЛИ**

Сучасна національна школа потребує педагога, який є не лише фахівцем у спеціально-науковій галузі, але й володіє високим рівнем викладацької майстерності, психолого-педагогічної компетентності.

Однак, в сучасній психолого-педагогічній літературі відсутні чіткі концептуальні засади до визначення понять «педагогічної майстерності», «професійної компетентності». Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання професійної підготовки педагогів національної школи, перспективи розвитку сучасного освітнього простору досліджують В. Андрущенко, Я. Болюбаш, І. Бондар, Б. Вульфсон, І. Зязюн, В. Кремень, Я. Нейматов та ін. Як справедливо зазначає В. Кремень, загально-цивілізаційні тенденції ХХІ століття, що впливають на всі сфери життя суспільства і людини, визначають наступні пріоритети сучасної освіти:

- забезпечення високої функціональності людини в нових умовах;
- забезпечення оптимального балансу між локальним (патріот своєї країни) і глобальним (громадянин світу) формуванням людини;
- формування на загальносуспільному та індивідуальному рівнях розуміння людини як найвищої цінності;
- формування у людини здатності до усвідомленого і ефективного функціонування в сучасному світі;
- формування конструктивізму як основної життєвої позиції, зведення до мінімуму асиметрії між духовністю та матеріальністю.

Нові тенденції розвитку суспільства вимагають від педагога вдосконалення його майстерності, конкурентоспроможності та конкурентоздатності.

Метою пропонованої статті визначаємо аналіз компонентів педагогічної майстерності сучасного педагога.

Для характеристики професійного становлення особистості педагога використовують поняття «професійна компетентність», «педагогічна майстерність», «готовність до педагогічної діяльності», «професійна зрілість», «професіоналізм педагога». За словником поняття педагогічна майстерність визначається як характеристика високого рівня педагогічної діяльності, що ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі, педагогічному досвіді та особистому іміджу. І якщо гіпотетично всі ці аспекти притаманні більшості викладачів які присвятили своє життя цієї професії, то вони

все одно залишаються громадянами своєї держави, а інтеграція України до європейського освітнього простору, як стверджує В.Андрущенко, потребує наступних кроків:

1. вихід на новий рівень інтеграції науки і педагогічної освіти, що вимагає від викладача постійно поновлювати знання, вміння вчитись на протязі всього життя, бути не лише методистом, але й вченим, вести наукові дослідження за участі студентів;

2. радикальну модернізацію змісту освіти: позбавлення ідеологізації, застарілих форм і методів, наближення до соціокультурних реалій;

3. демократизацію політики в сфері освіти: децентралізацію системи освіти, надання самостійності університетам, підвищення мобільності професорсько-викладацького складу та студентів, обмін між викладачами та студентами, проведення спільних педагогічних експериментів, застосування державно-громадського управління навчальними закладами;

4. організація виховної роботи на багатокультурній основі, формування толерантності, поваги до етнічного та культурного розмаїття.

Проаналізувавши вище зазначене робимо висновок, що на сучасному етапі розвитку освіти виникає цілий комплекс вимог до педагогічної майстерності, компетентності педагога, його професіоналізму. Проблема формування педагогічної майстерності потребує комплексного психолого-педагогічного дослідження.

*Соломка Е.Т., кандидат психологічних наук,  
доцент кафедри психології Державного  
вищого навчального закладу  
«Ужгородський національний університет»*

## **ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ**

**Постановка проблеми.** Сфера психічного здоров'я є важливою складовою як визначень здоров'я в цілому, так і моделей зокрема. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає психічне здоров'я як добробут, при якому людина реалізує свої здібності, здатна справлятися з різними життєвими ситуаціями, здатна брати участь у соціальному житті та продуктивно працювати. Психічне здоров'я є основою добробуту та ефективного функціонування суспільства. Отже, психічне здоров'я означає набагато більше, ніж відсутність психічних розладів [1].

Психічне здоров'я описує широкий спектр людського досвіду, який прямо і опосередковано пов'язаний із здоров'ям у значенні загальновідомого визначення, прийнятого ВООЗ: „здоров'я - це стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, що розуміється не лише як відсутність хвороби чи інвалідності” [2]. З цього визначення випливає, що про повне здоров'я можна говорити лише тоді, коли воно є, та враховує фактори та явища трьох однаково важливих сфер: фізичної, психічної та соціальної.

Оттавська хартія визначає здоров'я як головну цінність для досягнення повного фізичного, психічного та соціального добробуту. Індивід або група повинні вміти розпізнати свої очікування та потреби, що визначають цей добробут, а також мають навички та здатність їх реалізовувати [3]. Це визначає здоров'я як визначальний фактор якості життя, що описується з точки зору прагнень та потреб, тобто понять, присутніх у позитивній психології.

Психічне здоров'я також є частиною моделей здоров'я. Згідно із припущеннями біопсихосоціальної моделі, здоров'я чи хвороба є наслідком широкої групи факторів - біологічних, психологічних та соціальних. Ці фактори діють одночасно і впливають один на одного. Людина може активно впливати на ці фактори, визначаючи тим самим своє



здоров'я. Ця модель найближча до опису дійсності; враховує безліч різних явищ, проблем та факторів, що впливають на здоров'я.

Незважаючи на це, багато дослідників та професіоналів використовують біомедичну модель здоров'я та хвороб, згідно з якою здоров'я - це відсутність хвороби. Ця модель краще описує фізичний аспект здоров'я. Межа між хворобою та фізичним здоров'ям набагато чіткіша, ніж межа між здоров'ям та психічними захворюваннями. Багатофакторна біопсихосоціальна модель є більш складною, але також більш корисною для опису психічного здоров'я або психічних розладів. Складність цієї моделі, на жаль, може бути пов'язана з труднощами у побудові методології дослідження. Психічні аспекти здоров'я (наприклад, суто соматичні захворювання) є предметом досліджень та аналізів набагато рідше, ніж фізичні аспекти здоров'я, хоча проблеми зі здоров'ям, пов'язані з психічною сферою, є загальними, як показує статистика.

**Актуальність** Здоров'я визначається однією з базових цінностей XXI століття. За умов тотальних змін в українському суспільстві особливої ваги набувають питання формування ефективних життєвих стратегій особистості, її психологічної компетентності, гнучкості та мобільності соціальної поведінки тощо.

**Аналіз публікацій та досліджень.** Тенденція визначення здоров'я з урахування соціально-психологічних аспектів життєдіяльності та існування людини простежується у чисельних наукових працях. Багато науковців визначали зміст поняття "здоров'я", серед них можна виділити Ю.П. Лісіцина, І.І. Брахмана, В.Е. Кудрявцеву, Г.П. Апанасенко, Д.Д. Венедиктова, Т.Є. Бойченко. Вихід за межі визначення здоров'я як медичної категорії може бути пов'язаний з недостатністю спроб підвищити рівень здоров'я особи через акцент на формування лише фізичного і соматичного здоров'я. Співвідношення і оцінки означених понять – фізичного, соматичного, психічного, психологічного здоров'я, обговорювались у численних наукових працях.

**Мета статті** – теоретичний аналіз наукової літератури, присвяченої дослідженню проблеми психічного здоров'я та психологічного благополуччя особистості.

**Виклад основного матеріалу.** Існуючі дані та прогнози щодо психічного здоров'я показують, що психічні розлади є серйозною і зростаючою проблемою у всьому світі [4]. Депресія та вживання алкоголю - два найпоширеніші психічні розлади, що інтенсивно розповсюджуються. Депресія входить до списку 20 найбільших причин інвалідності у світі. Хвороба вражає 120 мільйонів людей, і їх кількість постійно збільшується. За підрахунками, менше 25% людей, які страждають на депресію, мають доступ до належного медичного обслуговування та терапії [4]. Дані, представлені в цій статті, взяті зі звітів ВООЗ.

Психічні розлади та захворювання вкрай негативно впливають на людину та населення, особливо якщо їх не лікувати. Психічні розлади та зловживання психоактивними речовинами становлять 31% глобального тягара усіх хвороб (Глобальний тягар хвороб, GBD) [5]. Згідно з прогнозом ВООЗ, у 2030 р. депресія буде найбільш відповідальним фактором GBD [4]. За підрахунками, у країнах з високим рівнем доходу депресія може спричинити GBD більше, ніж у країнах з низьким рівнем доходу. Психічні розлади призводять до значної втрати працездатності, хоча вони можуть не сприяти передчасній смертності.

Що стосується глобального тягара захворювань, виміряного DALY (Роки життя з урахуванням інвалідності), депресія, насильство та розлади, пов'язані із вживанням алкоголю, очолюють список факторів, що сприяють GBD на всіх територіях ВООЗ.

За даними ВООЗ, кількість самогубств у світі за останні 45 років зросла на 60%. Самогубство є однією з 3 провідних причин смерті серед населення віком 15-44 років, і за підрахунками кількість спроб самогубств у 20 разів перевищує кількість самогубств із летальним наслідком. Особливо їх кількість зростає серед молодих людей.

Близько 90% самогубств пов'язано з депресією та вживанням різних речовин, таких як алкоголь, наркотики та інші [6].

Відомо про ефективні форми терапії та можливі переваги їх використання в системах охорони здоров'я. Тим не менше, занедбаність психічного здоров'я є значною у

всьому світі, а якість послуг з охорони психічного здоров'я зовсім не відповідає потребам [7]. Ефект такого стану речей полягає в тому, що багато пацієнтів залишаються без нагляду і потребують відповідного лікування. У багатьох країнах докладаються зусилля для зміцнення систем психічного здоров'я та інтеграції людей з обмеженими можливостями у життя громади та їх залучення до повноцінної роботи. Однак ці заходи мають невеликий масштаб і рідко інтегруються в програму охорони здоров'я країни, щоб їх позитивні наслідки впливали на малі групи.

Багато людей, які страждають на психічні розлади, стають жертвами дискримінації та жорстокого поводження щодо прав людини. Ставлення до людей з психічними розладами як до повноцінних членів суспільства може стати можливим лише завдяки системі охорони здоров'я, яка базується на сприйнятті людини в цілому, а не на відриві тіла від психіки.

Доступ до терапії та активне зміцнення психічного здоров'я дають багатьом людям з психічними розладами шанс на реальне поліпшення якості життя, в тому числі працевлаштування, вихід із бідності, забезпечення своїх дітей соціальними та емоційними умовами розвитку, участь у житті громади та сприяння добробуту країни. Це може статися лише шляхом побудови стратегій охорони психічного здоров'я на рівні політичних та економічних рішень із залученням цілих країн.

У 2008 р. ВООЗ та WONCA (Всесвітня організація сімейних лікарів) опублікували звіт про первинну медичну допомогу у світі «Інтеграція психічного здоров'я у системі первинної медико-санітарної допомоги». У закладах психічного здоров'я у багатьох країнах, особливо із середнім та низьким рівнем доходу, не вистачає персоналу та фінансування. Більша частина коштів, що виділяються на охорону психічного здоров'я, спрямовується на спеціалізовану терапію та догляд за психічно хворими людьми, і набагато менше на зміцнення психічного здоров'я, тобто підтримку ресурсів та навичок людей у конкретних соціальних та економічних умовах.

Подаємо вибрані дані про охорону здоров'я в галузі психічного здоров'я у світі, зібрані в рамках проекту «Атлас ВООЗ» [7]. Метою цього проекту є збір даних та обмін інформацією про психічне здоров'я та неврологічні розлади у всьому світі. Слід зазначити, що ці дані надходять із декларацій міністерств охорони здоров'я окремих країн, тому фактичний стан систем психічного здоров'я у світі може дещо відрізнятись.

Лише 62,1% країн світу проводять політику охорони здоров'я, пов'язану із захистом та зміцненням психічного здоров'я. У цих країнах проживає 68,1% світового населення. Близько 70% (69,9%) країн світу (90,9% світового населення у 2004 р.) проводять національну програму охорони психічного здоров'я.

Щорічний моніторинг системи психічного здоров'я проводиться у трьох чвертях країн світу. Моніторинг здійснюють усі країни Азії та більшість (87,8%) європейських країн. Для порівняння, лише 57,8% африканських країн.

Хоча понад 100 країн задекларували конкретний бюджет на охорону психічного здоров'я, кількість людей, яких воно може забезпечити для потреб психічного здоров'я, становить лише 4,8 мільярда. В одній п'ятій з цих країн (що відповідає 1 мільярду населення) бюджет на охорону психічного здоров'я становить менше 1% від загального бюджету на охорону здоров'я країни. Це стосується, головним чином, регіонів Африки та Південно-Східної Азії. Для порівняння, бюджет, який виділяється на охорону психічного здоров'я приблизно в 61% країн європейського регіону, становить понад 5% усього бюджету на охорону здоров'я.

Серйозний дефіцит персоналу в закладах, які пропонують допомогу людям з психічними розладами, дуже хвилює. Ми також можемо спостерігати великі відмінності в їх кількості між окремими регіонами ВООЗ. Особливо серйозно не вистачає фахівців у галузі психічного здоров'я в Африці, Південно-Східній Азії та Східному Середземномор'ї.

Запорукою успіху діяльності, спрямованої на поліпшення психічного здоров'я, є співпраця людей та багатьох установ, просування прав людини та моніторинг умов життя людей, які страждають на психічні розлади, та їх сімей [8]. ВООЗ у співпраці з неурядовими

організаціями допомагає будувати системи підтримки в окремих країнах: програми самодопомоги, групи підтримки та проекти для боротьби зі стигмою.

Багато медичних працівників не мають базового розуміння особливості психічних розладів та здатності говорити й мати справу з людьми, які страждають на психічні розлади. Тому особливо важливим є підвищення знань та обізнаності всього суспільства про психічні захворювання та розлади. Поширена помилкова думка, що контакт з психічно хворим вимагає обережності та спеціальних заходів, а найкращим місцем для лікування людей з психічними розладами є відділення, закриті в психіатричній лікарні. Навіть у розвинених країнах терапія психічних та соматичних розладів проводиться окремо. Соматичні розлади сприймають як частину життя, тоді як психічні розлади пов'язані з соромом та страхом. Це призводить до стигматизації, ізоляції і, як результат, розвитку розладів.

Ефективною пропагандою психічного здоров'я є:

- мотивація осіб, що приймають рішення;
- підтримка пацієнтів, їх сімей та неурядових організацій шляхом просування нових організацій, підтримки спільних ініціатив, лобювання;
- організація антистигматичних програм у всіх середовищах та соціальних групах;
- співпраця зі ЗМІ: інформування про психічні проблеми та рішення (наприклад, терапія), створення клімату відкритості до змін у думках про психічні розлади;
- співпраця у розробці програм зменшення соціального та економічного навантаження, спричиненого психічними розладами, зменшення впливу факторів ризику, особливо серед молоді, надання підтримки людям, які повертаються до життя в суспільстві;
- консультування тих, хто приймає рішення в економіці та політиці щодо психічного здоров'я, з тим щоб воно враховувалось як частина соціально-економічних умов країни.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Психічна сфера є однією зі сфер охорони здоров'я, і як така, вона повинна частіше цікавити працівників охорони здоров'я, організаторів охорони здоров'я та всіх, чиї рішення та дії впливають на здоров'я. Психічні розлади та їх наслідки є серйозною і зростаючою проблемою здоров'я у світі. Підтримка людей, які страждають на психічні розлади, та зміцнення психічного здоров'я має бути важливим елементом усіх заходів, спрямованих на покращення здоров'я та якості життя. У свою чергу заходи щодо зміцнення психічного здоров'я повинні бути спрямовані на людей різного віку та життєві ситуації, а не лише на хворих. Всесвітня організація охорони здоров'я підтримує діяльність у галузі охорони здоров'я та надає основні та організаційні консультації всім зацікавленим сторонам.

#### **Список використаних джерел:**

1. The World Health Report 2001. Mental Health: New Understanding, New Hope. Geneva: World Health Organization.
2. WHO Basic Documents, Forty-fifth edition, Supplement, October 2006. Geneva: World Health Organization
3. Ottawa Charter for Health Promotion. Health Promotion. An International Journal. vol. 1 (4), 1986. Oxford University Press.
4. The Global Burden of Disease: 2004 Update. 2008 Geneva: World Health Organization
5. World Health Report 2004: Changing history. Geneva, World Health Organization, 2004.
6. WHO – Suicide Prevention. SUPRE. Multisite Intervention Study on Suicidal Behaviours – SUPRE-MISS: Protocol of SUPRE-MISS. Management of Mental and Brain Disorders. Department of Mental Health and Substance Dependence. World Health Organization: Geneva 2002
7. Mental Health Atlas-2005. Revised Edition. 2005. Geneva: World Health Organization 2005

8. Expert Opinion on Barriers and Facilitating Factors for the Implementation of Existing Mental Health Knowledge in Mental Health Services. Department of Mental Health and Substance Abuse. Geneva: World Health Organization, 2007.

*Солошенко Н.В., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії соціально-гуманітарних проблем кафедри суспільних наук гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*

### **ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ**

Реалії сучасної дійсності, на превеликий жаль, свідчать про наявність значної кількості невиправданих спроб вирішення суперечливих питань на основі застосування сили. Локальні війни супроводжують людство протягом усього його існування.

Для України, яка шукає свій шлях в умовах війни і трансформації, пошуки спільного з європейськими країнами майбутнього гостро ставлять на порядок денний низку проблем, які нині вирішують країни-члени ЄС. Це і проблема якнайшвидшого припинення війни в Україні, проблема біженців, міграційна криза, торгівля людьми, зброєю. Дослідження наслідків війн і конфліктів, криз, окупаційних і колоніальних панувань вже багато років є предметом досліджень як окремих фахівців, так і низки наукових інституцій [1, с. 187-204]. Україна упродовж семи років перебуває у стані війни. Це призвело до величезних людських втрат, порушення життєдіяльності людей. Війна в Україні активізувала проблему посттравматичного стресового розладу (далі ПТСР). Становище українських ветеранів-афганців та «афганський синдром» було частково досліджено під час «холодної війни». Проблема ветеранів ООС потребує ретельного наукового дослідження. Військовий конфлікт досі триває. Потрібне прийняття розумного рішення та припинення війни найближчим часом. Щотижня збільшується кількість нових жертв з обох сторін.

Будь-яке збройне зіткнення є двостороннім процесом. Тому дослідження закономірностей збройної боротьби має важливе значення не лише для розуміння воєнної політики і стратегії переможця, але і для з'ясування можливостей щодо способів дій переможеної сторони. Відтак досвід локальних воєн надає можливість здійснити аналіз щодо ефективності стратегії і тактики протидіючих сил, а також щодо ефективності застосування ними озброєння та військової техніки.

В житті кожного з нас виникають кризові ситуації. Екстремальна ситуація може стати кризовою, травматичною та викликати стрес, психологічну травму, тим паче під час особливих умов та після них. Вони можуть як позитивно так і негативно вплинути на людину. Кризові ситуації є результатом розвитку особистості. Вони можуть бути спричинені емоційним та інтелектуальним стресом. Людина, яка потрапила до кризової ситуації не може залишатися такою якою була до неї, вона однозначно змінюється.

Проблеми стресу та стресостійкості обумовлені розширенням сфер діяльності людини, що часто відбувається в екстремальних умовах. Підкреслимо, що стрес є нормальною реакцією організму у відповідь на напружену обстановку. Під час бойових дій психіка військовослужбовців піддається різним впливам. Одні з них мобілізують і концентрують фізичні і духовні можливості людини, підвищують бойову активність, а деякі дезорганізують бойову діяльність, блокують доступ до наявних резервів організму, вкрай негативно впливають на роботу нервової системи та психіки і взагалі учасники бойових дій більше не можуть залишатися на війні.

Існує декілька груп загальних симптомів посттравматичного розладу.

Це і систематичні спогади про переживання події, яка призвела до травмування; симптоми уникнення та «ступору», уникнення думок, почуттів, розмов. Людина може бути повністю нерухомою і негативно думати про себе та навколишній світ; симптом постійного підвищеного збудження та неможливість нормального відпочинку, сну, страх, депресія.

Коли відбуваються події небезпечні для життя людини, організм готується до реагування. Спочатку триває період шоку при якому виділяються гормони потрібні для швидкого реагування, також виділяються і знеболюючі речовини, які притупляють біль.

Потім починається наступний етап збудження і людина може перебувати в стані звичайного функціонування, етап розрядки характеризується тремтінням тіла, етап втоми це переосмислення того, що трапилось і повернення до нормального життя.

Варто зазначити, що стресовий розлад є відповідною реакцією на надмірні емоційні подразники, на стрес, що відбувається і виходить за межі звичайного людського досвіду. Посттравматичний розлад виникає як відстрочена або затяжна реакція на кризову подію чи ситуацію загрозливого або катастрофічного характеру, важливо підкреслити, що він може повторюватися.

У людини, яка пережила емоційний травматичний стрес, інакше починає функціонувати пам'ять – механізм травматичної пам'яті, необхідний для виживання індивіда, стає причиною посттравматичних стресових станів. Після припинення дії стресора яскраві емоційні образні спогади не просто зберігаються у довготривалій пам'яті, але й знову і знову з'являються у пам'яті оперативній, сприяючи розвитку посттравматичного стресового розладу. Останній означає інтенсивну і, як правило, пролонговану реакцію на сильний травматичний стресор, такий як природні катаклізми (землетруси, повені, пожежі), лиха, викликані людьми (переслідування, терористичні акти, воєнні дії), насильство (розбійний напад, зґвалтування, тортури) [2, с. 11].

Зрозуміло, що бойова втома є неминучою під час бою, але можна запобігти появі великої кількості постраждалих від неї. В добре сформованих та підготовлених підрозділах з хорошим командуванням, лише один із десяти страждає від бойового стресу, навіть в умовах дуже важких боїв. Це є дуже важливим показником. Командування має бути дійсно грамотним і добре підготовленим задля того щоб, збудувати згуртований підрозділ, вирішити внутрішні конфлікти, розділити тягар і зменшити стрес. Дотримання дисципліни, і законів ведення війни, все це запобігає неправомірній поведінці, спричиненій стресом. Ми взмозі подолати бойовий стрес, турбуючись один про одного, нехай шляхом жорстких але реалістичних тренувань і це зміцнить нашу силу волі і впевненість.

Не варто недооцінювати самопомогу. Що ж може зробити сам військовослужбовець для контролю бойового стресу? По-перше необхідно пити достатню кількість рідини (навіть якщо не хочеться), їсти достатньо їжі і намагатися відпочивати, спати так часто, як це можливо.

Доволі важливою є роль командира в профілактиці бойової втоми. Дослідження показали, які саме ситуації і стресові фактори спричиняють бойову втому. Деякі з них можуть контролюватися хорошим лідером. Інші ситуації чи події проконтролювати не можливо, однак знання про те, які з них збільшують стрес і бойову втому, дозволяють командиру компенсувати їх вплив зменшенням інших факторів стресу і здійсненням корекційної роботи. Командир також повинен мати план забезпечення належної допомоги постраждалим від бойового стресу і враховувати його під час виконання основних завдань.

Допомога, яку необхідно надати:

- Бажано не залишати постраждалого одного.
- Необхідно встановити фізичний контакт із постраждалим (можна взяти за руку, покласти свою руку йому на плече або спину, погладити його по голові). Дати змогу відчувати йому, що ти поряд.
- Важливо застосовувати прийоми “активного слухання” (вони допоможуть постраждалому виплеснути своє горе): періодично вимовляти “ага”, “так”; кивати головою, тобто підтверджувати, що слухаєш і співчуваєш; повторювати за постраждалим уривки

фраз, в яких він виражає свої відчуття; потрібно говорити про свої відчуття і відчуття постраждалого.

- Не потрібно намагатися заспокоїти постраждалого. Необхідно дати йому можливість виплакати і виговоритися, “виплеснути” з себе горе, страх, образ.

- Не задавати запитань, не давати порад. Ваша задача – вислухати постраждалого [3, с.120].

Психологічна готовність у рамках екстремальної психології розглядається у тісному взаємозв'язку з військово-медичною, тактичною, релігійною, психіатричною науками.

Таким чином, вплив небезпечної ситуації неминуче викликає у людини психічне напруження. Цей стан має суттєвий вплив на психічні процеси та ефективність бойової діяльності. Стрес може впливати на психіку як мобілізуюче, так і гнітюче. Характер цього впливу залежить від мотивації, індивідуальної психологічної стійкості, бойового досвіду військовослужбовців. Отже є реальні підстави для зміни сприйнятливості військовослужбовців до дії бойових стрес-чинників у процесі психологічної підготовки та забезпечення їх високої активності в бою.

Бойові дії є крайнім проявом екстремальних умов діяльності військовослужбовця. Постійна зміна бойової обстановки, тривалі навантаження, загроза здоров'ю та життю, втрата бойових товаришів – все це супроводжується величезним напруженням фізичних і психологічних сил і викликає найбільший стрес у військовослужбовців.

Стійкість до стресу є важливим чинником для збереження нормальної життєдіяльності. Важливо зазначити, що тільки тоді, коли людина буде спеціально підготовленою, вона з більшою вірогідністю буде взмозі витримати вплив бойових факторів на психіку.

Вирішуючи бойові завдання командири повинні враховувати особливості психічного стану військовослужбовців та інтенсивність впливу психогенних факторів екстремальних умов, а також закономірності динаміки психічного стану під час адаптації до діяльності, що супроводжується загрозою життя. Процес адаптації людини до екстремальних умов є надзвичайно різним.

Задля ефективного керування всім спектром навчання та виховання, бойовою підготовкою особового складу підрозділів, офіцер повинен поєднувати в собі кваліфікованого військового фахівця, психолога, педагога та організатора. Основне завдання військового керівника – спрямовувати діяльність підлеглих на виконання загальних завдань підрозділу. Досягнення цієї мети можливе лише за умови правильного використання влади (управління, керівництво) та особливого впливу (лідерство) [4, с. 5].

Сучасний стан Збройних Сил України характеризується переломним моментом свого розвитку. Вперше з моменту здобуття Незалежності, за умов збройної агресії питання обороноздатності України стало пріоритетним [5, с. 105].

#### **Список використаних джерел:**

1. Солошенко В.В. Захист культурних цінностей у період війн і збройних конфліктів. *Проблеми всесвітньої історії*. 2018. № 2(6). С.187-204.
2. Гельдер М., Гэт Д., Мэй Р. Оксфордское руководство по психиатрии. К.: Изд-во «Сфера», 1997. С. 300.
3. Кокун О.М., Агаєв Н.А. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. С.120.
4. Осьодло В.І., Поздишев С.О., Хміляр О.Ф. Психолого-педагогічні аспекти діяльності військового керівника. К.: НУОУ імені Івана Черняхівського, 2014. – 364 с.
5. Солошенко Н.В. Участь Збройних Сил України в Антитерористичній операції. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ : НУОУ імені Івана Черняхівського, 2017. 105 с.

## **ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ (АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ) ЯК КОМУНІКАЦІЙНО-КОНТЕНТНА ПРОБЛЕМА**

Під час агресії Російської Федерації проти України Управління комунікацій та преси Міністерства оборони України та Управління зв'язків з громадськістю здійснює оперативне та всебічне інформування особового складу Збройних Сил України та громадськості шляхом використання наявної системи забезпечення інформаційної діяльності Міністерства оборони та Збройних Сил України.

При цьому діяльність Управління комунікацій та преси Міністерства оборони України та Управління зв'язків з громадськістю координується Адміністрацією Президента України та профільним структурним підрозділом Кабінету Міністрів.

На виконання Розпорядження Президента України № 862/2014-рп «Про заходи щодо забезпечення інформування громадськості про антитерористичну операцію» до складу прес-центру штабу АТЦ на ротатійній основі відряджаються речник та військові журналісти з усіх підпорядкованих Міністерству оборони України та Генерального штабу ЗС України військових засобів масової інформації.

Крім того, військові журналісти залучені до роботи у складі штабів оперативно-тактичних управлінь в зоні ООС (АТО), груп цивільно-військового співробітництва тощо.

Відповідно до рішення Міністра оборони України з 6 лютого 2017 року відкрито Оперативний прес-центр АТО в Авдіївці та Сєвєродонецьку, а з 10 березня 2017 року – у Маріуполі.

Крім того, з метою об'єктивного інформування громадськості про ситуацію в зоні проведення антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях, відеофіксації доказів присутності військовослужбовців Російської Федерації на території України, знищення ворожої військової техніки особовим складом військових частин і підрозділів Збройних Сил України та інших наслідків ведення бойових дій, командирам військових частин і підрозділів в зоні АТО доручено забезпечити проведення відеофіксації фактів знищення особового складу та військової техніки ЗС РФ, а також інших фактів, які підтверджують присутність збройних сил РФ на території України.

З метою впровадження сучасного досвіду та стандартів провідних армій світу щодо підготовки та надання військовослужбовцями інтерв'ю та коментарів засобам масової інформації, Управлінням зв'язків з громадськістю Збройних Сил України у 2017 році опрацьовано картку “Інтерв'ю”, яка є методичним посібником начальникам прес-служб та військовослужбовцям щодо спілкування з представниками ЗМІ та враховує основні поради, яких слід дотримуватися і яких помилок уникати.

Зазначеними картками були забезпечені в першу чергу командири (начальники), прес-офіцери та офіцери структур цивільно-військового співробітництва, які залучаються до проведення Операції об'єднаних сил (Антитерористичної операції) на території Донецької та Луганської областей та уповноважені надавати коментарі ЗМІ.

“Ми не почнемо вигравати війну, поки про це не передадуть по CNN” – так жартують американські військовослужбовці, розуміючи важливість інформаційного супроводу військових дій, висвітлення ходу військових кампаній (операцій). (генерал Дж. Шалікашвілі)

У сучасному суспільстві без участі ЗМІ не відбувається жоден конфлікт. Більше того, засоби масової інформації вже давно є частиною, бо навіть – однією з фронтів ліній конфлікту. Кожен журналіст при всій претензії на об'єктивність діє в певному полі влади та заангажованості (політичної, етнічної чи редакційно-бюрократичної).

Кореспонденти опозиційних сторін найчастіше оцінюють конфлікт із різних точок зору і відбивають його діаметрально протилежно – цей феномен, що спостерігається

зазвичай у політиці, дістав назву дзеркальних образів (та ж сама подія по-різному трактується палестинськими й ізраїльськими ЗМІ). В ідеалі ж необхідно інформувати аудиторію про інтереси і власної, і протилежної сторони. Уміння володіти повною інформацією і прогнозувати подію – свідчення професіоналізму на вищому рівні. Інтенсивне висвітлення криз і конфліктів глобальними новинними телеканалами вимагає швидкої реакції політиків, що не завжди сприятливо для врегулювання конфліктних ситуацій, яке передбачає поступовість процесу. (Прискорення дипломатичних процедур і прийняття поспішних рішень, спровокованих висвітленням подій у реальному часі, може призвести до провалу переговорної стадії, ігнорування точок зору сторін, відмови від розгляду різних варіантів розвитку ситуації) [1, с. 24].

Інформаційне забезпечення воєнних кампаній Сполучених Штатів у Югославії та Іраку вже стало темою окремих досліджень. Перед початком воєнних дій провадилися потужні інформаційні кампанії з метою дискредитувати суперника й створити образ ворога. На початку кампанії, як вважають дослідники, завжди потрібні великі ресурси, аби швидко сформувати в суспільній свідомості потрібний стереотип. А зламати вже сформований стереотип практично неможливо. Американська преса завжди була схильна до некритичного ставлення до власної влади під час висвітлення воєнних конфліктів. Візуальний бік конфліктів дуже важливий, оскільки саме він найбільше відбивається на масовому сприйнятті подій глядачами [1, с. 25].

Найбільш криваві за всю сучасну історію людства терористичні акти в США 11 вересня 2001 року наочно продемонстрували інформаційну загрозу, яку приховує в собі сучасне телебачення. Мільйони людей на екранах домашніх телевізорів змогли спостерігати в прямому ефірі по CNN авіаційні терористичні акти та одночасно були об'єктами комплексного інформаційного впливу терористів. Досить сильна залежність суспільства від засобів масової інформації в сучасну епоху глобалізації несе як позитивні наслідки - зростання загального інформування й комунікабельності населення Землі, так і негативні. Сильна залежність від ЗМІ народжує новий вид зброї масового ураження - інформаційну зброю. Ядерна зброя як фактор стабілізування та домінування відходить на другий план, їй на зміну приходять зброя інформаційна, яка дозволяє реально управляти державами [2, с. 145].

ЗМІ, без перебільшення, мають владу роздути конфлікт своїми матеріалами, так і загасити його полум'я. Проблема цензури та самоцензури завжди стає перед журналістами під час висвітлення бойових чи політичних конфліктів. Замовчування інформації про конфлікт лише стимулює апетит публіки. Цензура спричиняє зростання впливу альтернативних джерел інформації: пропагандистських видань чи чуток, що можуть завдати ще більше шкоди справі врегулювання конфлікту. (Хоча ізраїльський досвід свідчить про ефективність наявної системи військових цензорів, які можуть накласти санкції на канал і журналіст, який допустив порушення гарантовано втрачає роботу на каналі, зазначає в інтерв'ю одному з видань експерт Центру близькосхідних досліджень Сергій Данилов).

Отже медіакомунікативний менеджмент у зонах конфліктів вимагає передусім великої "делікатності" від журналістів, які висвітлюють конкретну конфліктну ситуацію. Відповідно мистецтво екстремальної журналістики полягає у знаходженні того "спільного ґрунту", що може і повинен стати "стартовим майданчиком" для миротворчості [3].

#### Список використаних джерел:

1. Почепцов Г. Г. Смыслові та інформаційні війни. Г. Г. Почепцов. Інформаційне суспільство. 2013. Вип. 18. С. 21-27. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/is\\_2013\\_18\\_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/is_2013_18_6)
2. Прибутко П. С. Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах. П. С. Прибутко, І. Б. Лук`янець. Київ : Видавець Паливода А.В., 2007. 252 с;
3. Шлапаченко Д. Екстремальна журналістика та медіа-комунікаційний менеджмент у зонах конфліктів. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2103>.



*Стасюк В.В., доктор психологічних наук, професор,  
професор кафедри морально-психологічного  
забезпечення діяльності військ (сил) Національного  
університету оборони України імені Івана  
Черняхівського*

## **ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ЗБРОЯ ЯК ЗАСІБ ВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ**

*Успішна армія вступає в бій тільки після того, як  
забезпечить собі умови для тріумфу.  
Сун-Цзи*

У сучасних умовах істотно зростають масштаби інформаційного протидіючого завдяки його економічній доцільності, високій ефективності, можливості широкого використання прихованих методів його ведення, необмеженого використання простору і часу. Однією з основних його форм є інформаційно-психологічна війна, головними об'єктами впливу в якій служать моральні й психологічні властивості людей.

Досить точно виражена сутність професійно організованої психологічної війни в настановах древньокитайського філософа й військового діяча Сун-Цзи (VI століття до н.е.). Вона зводяться до наступного:

1. Розглядайте все гарне, що є у країні вашого супротивника.
2. Втягуйте видатних діячів супротивника в злочинні заходи.
3. Підривайте престиж керівництва супротивника й виставляйте його в потрібний момент на ганьбу громадськості.
4. Використовуйте в цих цілях співробітництво із самими підлими й мерзенними людьми.
5. Розпалюйте сварки й зіткнення серед громадян ворожої вам країни.
6. Підбурюйте молодь проти старих.
7. Заважайте всіма способами роботі уряду.
8. Перешкоджайте всіма способами нормальному постачанню ворожих військ і підтримці в них порядку.
9. Сковуйте волю воїнів супротивника піснями й музикою.
10. Робіть все можливе, щоб знецінити традиції ваших ворогів і підірвати їхню віру у своїх богів.
11. Посилайте жінок легкого поведження для того, щоб доповнити справу розкладання.
12. Будьте щедрі на пропозиції й подарунки для покупки інформації й спільників. Взагалі не заощаджуйте ні на грошах, ні на обіцянках, тому що вони приносять прекрасні результати.

Внаслідок цього істотно зростає роль морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил), що здобуває головні значення в організації захисту від негативних інформаційно-психологічних впливів з боку протидіючих сторін. Інформаційно-психологічний вплив, який дедалі посилюється на всіх рівнях і сферах державного та військового управління, дає можливість стверджувати, що на сьогодні формуються умови для відокремлення інформаційно-психологічної зброї у відносно самостійний вид зброї.

*Інформаційне протидіюче має давню історію, хоча цей термін в теорію і практику ввійшов відносно недавно. Воно виникло одночасно з появою збройного протидіючого – як складова частина збройної боротьби у вигляді психологічного засобу*

послаблення бойової могутності супротивника і підняття бойового духу своїх військ. Розвиток науки і техніки, особливо в двадцятому столітті, дозволило настільки удосконалити технологічну основу інформаційного протиборства, що зробило його одним з найбільш ефективних засобів досягнення зовнішньо-та внутрішньополітичних цілей. Взагалі, під **інформаційним протиборством** розуміють сукупність таких взаємин між суб'єктами світового співтовариства або політичної системи суспільства, в рамках яких одні суб'єкти шляхом активного впливу на інформаційну сферу інших суб'єктів прагнуть отримати перевагу над протиборчою стороною в економічній, політичній, військовій чи іншій галузі

Як вказують Д.Б. Фролов, Л.В. Воронцова, сучасний період розвитку інформаційного протиборства характеризується його особливим загостренням і виходом на якісно новий рівень, що обумовлено наступними основними чинниками :

- інформатизацією основних галузей діяльності більшості держав;
- швидкими темпами формування глобальної інформаційної інфраструктури і перетворенням її у базисний елемент життєдіяльності світового співтовариства;
- значними досягненнями в розвитку інформаційних технологій впливу на свідомість, волю і почуття людей;
- активним розвитком програмно-технічних засобів нанесення збитку комп'ютерним і телекомунікаційним системам;
- недостатнім рівнем розвитку засобів і методів забезпечення захисту національних інформаційних просторів, свідомості населення;
- недосконалістю інформаційної політики.

*Інформаційно-психологічна війна* з'явилася як форма інформаційного протиборства на певній стадії розвитку засобів і методів інформаційно-психологічного впливу і у даний час представляє собою найбільш соціально небезпечну форму даного протиборства, що здійснюється насильницькими засобами і способами впливу на інформаційно-психологічну сферу протидіючої сторони з метою вирішення стратегічних завдань.

Отже **інформаційно-психологічна війна** – це сукупність різноманітних форм, методів і засобів впливу на людей з метою зміни у бажаному напрямку їх психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв і громадської свідомості в цілому .

*Основним інструментом* ведення інформаційно-психологічних війн є *інформаційно-психологічної зброя*.

*Інформаційно-психологічна зброя* використовується при проведенні інформаційно-психологічних операцій і заходів, які мають за мету:

- викривлення отриманої керівництвом конкурента (протидіючої сторони) інформації та нав'язування йому неправдивої і беззмістовної інформації, що позбавляє його можливості правильно сприймати події і приймати вірні рішення;
- психологічну обробку соціальних груп (населення в цілому);
- ідеологічні диверсії та дезінформацію;
- підтримання сприятливої громадської думання;
- організацію масових демонстрацій під помилковими гаслами;
- пропаганду і поширення неправдивих чуток.

Під *інформаційно-психологічною зброєю (ІПсЗ)* розуміється спеціальна зброя, що заснована на застосуванні руйнуючого інформаційно-психологічного і інформаційно-керуючого впливу на психіку людини для управління її поведінкою і діяльністю, або її знищенням.

Отже, інформаційно-психологічна війна це не війна майбутнього, а блискучо-вигадана війна сьогодення, яка своїми можливостями може впливати на зовнішньополітичні та внутрішньополітичні сфери, свідомість суспільства, проводити інформаційне роззброєння (дезорієнтацію, дезінформацію) доводячи його до психічних розладів, агресивності, неадекватних дій, руйнування та самознищення. Країни, які мають

потужній потенціал в інформаційному просторі, мають значні шанси бути країною переможницею та відстоювати свої інтереси в інформаційному просторі, захищаючи себе. Сьогодні ми маємо гіркий досвід заздалегідь спланованої інформаційної війни Російської Федерації проти України, яка досі продовжується та набуває світового рівня. Актуальним питанням на сьогоднішній день є дослідження форм і методів інформаційного впливу та посилення протидії на всіх рівнях безпеки від виниклих загроз в інформаційному просторі.

#### **Список використаної літератури:**

1. Караяни А.Г. Информационно-психологическое противоборство в современной войне. Москва : Военный университет, 1997. 246 с.
2. Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / под общ. ред. А.Е. Тараса]. Минск : Харвест, 1999. 448 с.
3. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. Ч. 1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін. ; за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ «7БЦІ», 2020. 754 с.
4. Сунь-Цзи. Про військове мистецтво: веб сайт. URL: <https://www.yakaboo.ua/traktat-o-voennom-iskusstve-1411645.html> (дата звернення 15.10.2020).

*Сулятицький І.В., кандидат психологічних наук, доцент, голова Українського центру психології безпеки і оборони, доцент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи Львівського національного університету імені Івана Франка*

#### **СОЦІОПСИХІЧНІ КОРЕЛЯТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УЧАСНИКІВ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ**

У психологічному устрої національного життя українства загалом і у психологічному стані гармонії душевного і тілесного здоров'я великої частини українського громадянства на сьогодні склалася затяжна психосоціумна криза, спричинена як надмірними гібридними ударами війни на Сході України так і розбалансованим загальнодержавним менеджментом.

Попри те воїнство України маючи звичайно великий вінок психічних травм з війни має ще і великі сукупні запаси стійкості. За нашими дослідженнями[6], в 49,7% учасників ООС встановлено високий рівень комунікативних здібностей, у 34,3% – середній, і лише в 16% – низький рівень комунікативних здібностей. Більшість учасників ООС швидко встановлюють контакти з колегами та оточуючими. У 37,9% учасників ООС встановлено високий рівень моральної нормативності, у 45,2% – середній; Більшість учасників ООС характеризуються середнім рівнем моральної нормативності – прагненням дотримуватись загальноприйнятих норм поведінки. Результати методики показані на рисунку 1.

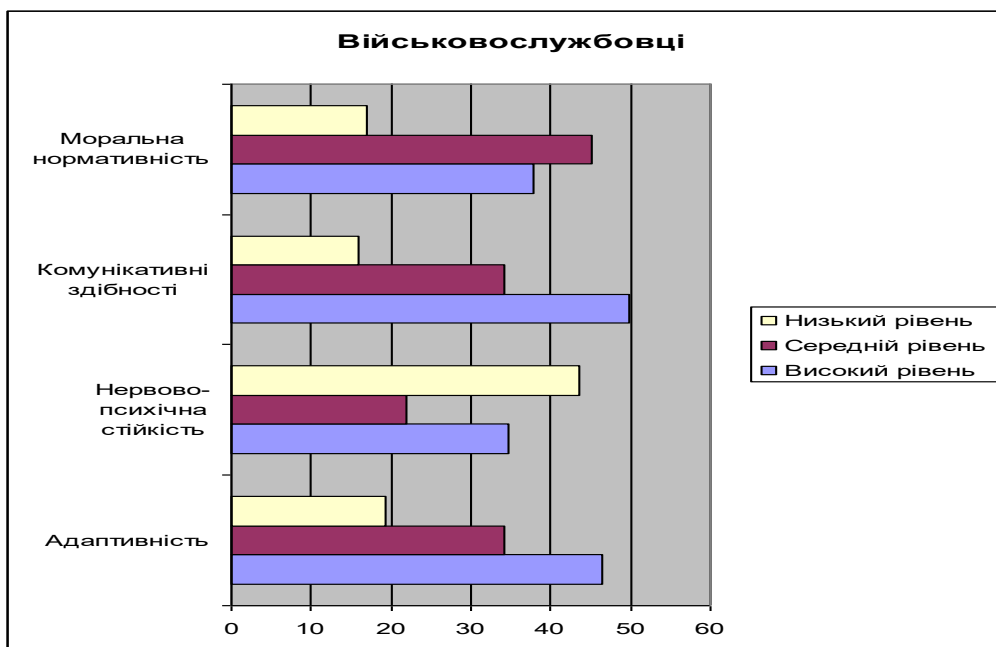


Рис. 1. Результати відсоткового аналізу учасників ООС за багаторівневим особистісним опитувальником «Адаптивність» А. Маклакова, С. Чермяника

Згідно з результатами дослідження вольової саморегуляції за методикою А. Зверкова Е. Ейдмана встановлено, що в 48,6% учасників ООС переважає високий рівень наполегливості, у 34,2% середній. Таким особистостям властиве бажання завершувати розпочаті справи, повага до соціальних норм, прагнення діяти відповідно до соціальних вимог. Також в 50,3% учасників ООС встановлено високий рівень самовладання, у 32,3% – середній. Учасники ООС емоційно врівноважені, контролюють свої дії в різноманітних ситуаціях. Їм притаманні внутрішній спокій, впевненість у собі, відсутність страху перед невідомим, готовність до сприймання нової інформації, що як правило, поєднується із свободою у поглядах, тенденцією до волевиявлення та радикалізму[5;7]. Результати методики показані на рисунку 2.

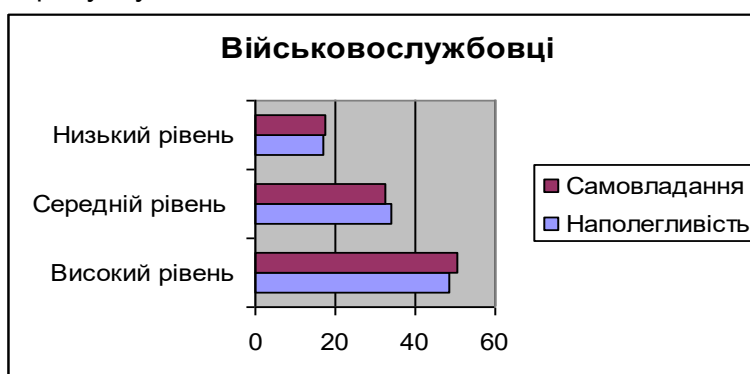


Рис. 2. Результати відсоткового аналізу учасників ООС за методикою дослідження вольової саморегуляції А. Зверкова Е. Ейдмана

Про що мова. Коли говоримо за соціопсихічне маємо на увазі сукупний функціональний прояв рис і якостей, що складають типову психіку спільноти-народу-нації чи його конкретної частини – в нашому полі розгляду – війська, воїнство. Параметрами соціопсихіки виступають менталітет спільнот, етнічних груп, соціально-психологічні механізми що вибудовують спільну долю(соціальну динаміку), глибинні соціально-психологічні і духовні параметри соціуму, підсвідомі регулятиви, підсоння. Соціопсихічним є однаковість багатьох що робить їх єдиним-психічне оснащення неперервності буття спільноти як

одиниці, а точніше за висловом Г.Шпета – те, в чому «думання і діяння багатьох (маси народу, спільноти- I.C.) постає як щось ЄДИНЕ» [7].

Соціопсихічним є параметр ідентичності: Критика якоїсь соціальної поведінки чи навіть якоїсь народної слабінки не повинна зодягатися у національний образ...Цим затьмарюємо цілісну культурну ідентичність. Відкинувши українську культурну ідентичність, як клей, що тримає українське суспільство разом, нова українська влада не привнесла як і попередня не привносила нічого взамін. Виникають вакууми. Залишимо для політологів аналіз фрази із відомої книги другого глави держави [3] *«Етнографи вже давно відзначають, що на сході України з'являється усе більше людей, що відносять себе в однаковій мірі і до українців, і до росіян. Може, у цьому одна з розгадок того високого рівня терпимості (стукаю по дереву!) Президент з державницьким мисленням мав би, отримавши таку інформацію, не стукати по дереву, а бити на сполох. Адже йшлося про збільшення груп людей з подвійною ідентичністю в областях, що межують з Російською Федерацією, очільник якої не приховує неоімперських амбіцій [1]. Рівнозначно як і бренд - Перестати стріляти.*

Психосоціетальні ресурси виразно значимі при шоківих станах психічного здоров'я соціуму; ... Приклад – війна, зокрема її багатоплощинна гібридність.

Про те, як дбають у цивілізованих країнах про засади психічного здоров'я особистості добре простежується у ставленні до військових. Прикладом може бути Ізраїль, як країна з тривалим досвідом сучасної війни, де навчають самих військових діагностувати симптоми психологічного шоку серед своїх соратників та долати їх безпосередньо на полі бою ще до того, як цей стан переросте у затяжну й важку травму [5].

Загалом у цивілізованих соціумах стало невід'ємним елементом першої допомоги терапія після психологічного шоку. Навіть за відсутності тілесних пошкоджень солдатам надається психологічна допомога після травматичного шоку. В силу стереотипів військові як правило відхиляли визнання потреби психологічної допомоги.. У той час, як тілесні рани вважалися почесними відзнаками, психологічні травми недооцінювалися або, ще гірше, розглядалися як вияв слабкості. Таке вузьке розуміння психічної витримки примушувало військових уникати звернень по допомогу, адже вони були переконані в тому, що зможуть подолати емоційний стрес і самостійно зберегти особисте психічне здоров'я. [5]. Протягом останніх років таке розуміння психічного здоров'я у збройних силах почало змінюватися. Наприклад, Міністерство оборони США інвестувало 2,7 млн. дол. в інформаційну кампанію «Справжні воїни» («Real Warriors»), котра спрямована на заохочення військових до самостійного звернення по допомогу. Одним з найсильніших аспектів цієї кампанії стало публічне обговорення власних історій досвіду боротьби з ПТСР, якими ділилися з громадою представники керуючого офіцерського складу армії США. Були прийняті відповідні політики, які гарантували, що проходження курсу психологічної реабілітації не ставало на заваді кар'єрі або отриманню допуску до державних таємниць [5].

Реальний приклад - Канадські збройні сили (CAF). Військовий капелман ЗС Канади Humberto Lopez відзначив, що їхня служба як і спеціалісти інших гуманітарних служб, приділяють велику увагу психічним розладам своїх військовослужбовців та проблемам, пов'язаних з ними. «Ми часто використовуємо словосполучення ВИ НЕ САМОТНІ, коли говоримо про це. Добре знаючи всі труднощі, з якими стикаються воїни їх всебічно закликаємо не боятися звертатися за професійною допомогою. Ці труднощі полягають в тому, що військовослужбовці бояться осудження через наявність даної проблеми, що може мати наслідки на подальший розвиток їхньої кар'єри. [9]. Основні шляхи надання допомоги військовослужбовцям: від служби військових капеланів в армії Канади полягає в наступному: 1.Надаємо допомогу кожному без винятку військовослужбовцю. Допомога членам його/її сім'ї надається через військові та приватні установи. 2. Збройні Сили Канади всебічно піклуються про психологічний стан своїх воїнів і капелани є невід'ємною частиною вирішення цієї проблеми. Військовослужбовці можуть звернутися до нас у будь який час. 3.Навчання для солдат на тему психологічного здоров'я та його важливості. Це допомагає їм знайти та реалізувати себе в суспільстві та налагодити стосунки з сімєю та

друзями. Яким чином ми це робимо? Ми організуємо зустрічі, відкриті дискусії, діалоги, запрошуємо спеціалістів з різних сфер, які проводять тренінги для наших військовослужбовців. Також на допомогу нашим хлопцям приходять досвідчені та висококваліфіковані капелани. 4. Ми навчаємо наших військовослужбовців та проводимо лекції за наступними темами: Соціальний, фізичний, психологічний, духовний добробут. Брат за брата: програма підтримки один одного; Попередження самогубств; Ведення здорового способу життя та здорового харчування; Як справлятися зі злістю в різних ситуаціях. 5. Готують та інструктують військовослужбовця та його сім'ю ще до відправлення на завдання за межами країни. Під час виконання місії проводять спеціальні тренінги для солдат та лекції по саморозвитку. По поверненню з місії, капелани проводять реабілітаційні тренінги [7; 9; 10].

Базовими складовими такого ресурсу, на нашу думку, є три з шести факторів, що вибудовують колективну душу чи психічну єдиність «ми», це – геопсихічний, культурно-морфічний і глибинно-психологічний [7].

Травми війни як соціопсихологічний ресурс суспільного здоров'я у кризові періоди. Травма має подвійну природу: спочатку проявляється руйнівна сила, вона забирає здатність людини жити і радіти життю. Інша сторона, парадокс травми – її здатність зцілювати і трансформувати людину. Скільки у людини травм, стільки і ресурсів за допомогою яких вона бореться з нею [4]. В пам'яті індивіда що пережив травматичні події, з'являються провали, для нього стає неможливою вербалізація того що з ним відбулося [7]. В терапії людей, які пережили тяжкі психотравми робота спрямована на інтеграцію, об'єднання дисоційованих частин особистості. Тут важливо ціннісна конструкція діалогової психотерапії [5].

Фактор капеланства, зокрема військового душпапстерства. Настановча лінія капеланів – «Бути поруч». Однак капелани не встановлюють діагнози, це роблять лікарі-психіатри. Капелани співпрацюють з даними спеціалістами для загального благополуччя військовослужбовців. Якщо військовий демобілізується і має можливість розпочати нове життя, у священника продовжується душпапстерська робота [2]. До нього продовжують звертатися за духовною підтримкою колишні підопічні, що повернулися з війни, і члени їхніх родин. Ветерани приходять на сповідь, розповідаючи святим отцям про жахи війни, тож знову і знову повертають їх спогадами на передову. «Лише глибока віра і почуття великої почесної місії допомагає капеланам справлятися з наслідками посттравматичного стресу, – ділиться владика Іоан [2].

Таким чином, для збереженні психічної сили головного мобілізаційного резерву країни –учасників АТО/ООС крім стандартної лікувальної психотерапевтичної практики важливо використовувати сукупні психічні чинники суспільного характеру. Саме соціопсихічне в народі може протистояти тому, що прозвучало від Путіна з його виступу на VI всесвітньому конгресі російських співвітчизників у жовтні 2018 року «Огромный «русский мир» никогда не строился исключительно и только по этническим, национальным или религиозным принципам. Он объединял всех, кто духовно связан с Россией, кто чувствует эту духовную связь с нашей родиной, кто считает себя носителем русского языка, культуры, русской истории» [1]. Вміння гуртуватись і вистоювати натиск –наші базові психічні кореляти перемоги.

#### Список використаних джерел:

1. Війна ідентичностей. Україна опинилася перед новими викликами. [Електронний ресурс]: – режим доступу <https://www.ar25.org/article/viyna-identychnostey-ukrayina-opynylasya-pered-novymy-vyklykamy-akademik-larysa-masenko.html>
2. Духовенство в камуфляжі: як капелани служать у зоні АТО [Електронний ресурс]: – режим доступу: <https://opinionua.com/2018/02/28/duxovenstvo-v-kamufljazhi-yak-kapelani-sluzhat-u-zoni-ato/>
3. Кучма Л. Д. Україна - не Росія.-М:Видавничий дім «Время» (Москва). - , 2003. – 560 с.
4. Психологічна травма і шляхи її подолання [Електронний ресурс]: – режим доступу: [http://psihologa.com.ua/Psihologichna\\_travma\\_i\\_shlya-frantsuaza.html](http://psihologa.com.ua/Psihologichna_travma_i_shlya-frantsuaza.html)
5. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я / Навчальний посібник: М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, А.Ф. Косенко, Т.І. Кочергіна. Заг. редакція М.С. Корольчука.– К.: Фірма «ІНКОС», 2002. С.196-262.
6. Сулятицький І.В. Островська К.Осьодло В. Психолого - корекційний практикум травм війни: навч. посібник . Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 396 с.
7. Сулятицький І.В. Соціопсихологічні засади формування образу Захисника України Журнал «Virtus», Видавництво: СРМ «ASF» (Канада, Монреаль) . – October, issue 17, 2017. С.68 – 72
8. Шпет Г. Народ - произведение индивидов. Декоративное искусство. 1990. №7. С.39-40.
9. Humberto Lopez. Chaplain, (Op Canadian Armed Forces) Theme: You Are Not Alone (Ви не самотні). - Матеріали круглого столу «Гуманітарні ресурси – родинам Захисників України» (капеланство, прикладна психологія, охорона здоров'я, юриспруденція). 7 лютого 2018 року, Львів. С.47-48.
10. "Profile: Real Warriors and Resilience", Real Warriors, accessed November 24, 2015.

*Сушинський О.Р., слухач навчальної групи 5101 гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, підполковник*

### **ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ ПОТРЕБУЄ КОМПЛЕКСНОГО ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ПІДХОДУ**

Вже сьомий рік Україна відстоює свою незалежність у збройній боротьбі з Російською Федерацією. Спочатку на Сході нашої держави приводилася антитерористична операція, а з травня 2018 року триває Операція об'єднаних сил. Як наслідок, все гостріше повстає проблема реабілітації учасників бойових дій, які повертаються додому після чергових ротаций. Політики та чиновники вітають тих, хто боронить країну на сході, й щоразу обіцяють поліпшити соціальне забезпечення воїнів. Але не завжди ці ініціативи вдається наповнити реальними справами, адже на заваді стають об'єктивні фактори правового, соціального, гуманітарного характеру.

За роки російсько-української війни з фронту повернулись понад 400 тисяч військових, з них від 30 до 50% отримали, крім фізичних, психологічні травми різних ступенів.

Учасники бойових дій переживають ряд симптомів, що ускладнюють їм повернення до цивільного життя: неможливість зосередитися на роботі, що часто призводить до безробіття, проблеми у родині, напади гніву та депресії, і, навіть, самогубства. Тому реабілітація має важливе значення не тільки для самих вояків, а й для всього суспільства.

Останнім часом ця проблема набуває особливого значення у зв'язку з продовженням воєнного конфлікту на Донбасі. Участь у бойових діях вважається стресовим чинником найвищого ступеня і інтенсивності. Тривалість участі у бойових діях, а також їх психотравми, знижують ефективність діяльності особистості у бойовій обстановці, а також негативно позначаються на психічному стані військових, що повертаються до мирного життя.

Особливо вразливою групою військовослужбовців є ті, які отримали поранення, що мають різні наслідки для їхнього здоров'я та повноцінного життя. У зв'язку з цим виникла гостра потреба у дослідженні особливостей психологічного благополуччя військовослужбовців та його чинників для урахування специфіки різних груп військовослужбовців у процесі їх реабілітації.

Українські медики, психологи, ветерани, волонтери розробили десятки програм з реабілітації тих, хто повертається з війни, частина цих програм діють за підтримки державних і місцевих органів влади. Зокрема можна виокремити трудову, спортивну і сімейну терапію.

Однак, дотепер відсутнє законодавче закріплення системи реабілітації. Необхідний закон, який дозволив би запровадити єдині стандарти при проведенні реабілітаційних заходів та програм у межах держави.

Без змін у чинному законодавстві неможливо допомагати сімейній реабілітації, хоча це вкрай важливо, оскільки психологічної реабілітації та підтримки потребує не лише людина, яку змінила війна, але і її родина, не завжди готова приймати такі зміни.

Система підготовки військових психологів і працівників соціальних служб також потребує реформ. До того ж, Україні бракує кадрів, тих таки кризових психологів, які мають працювати з воїнами та їхніми родинами, вкрай важливо у військових та цивільних навчальних закладах готувати військових психологів і реабілітологів.

Сьогодні чимало ветеранів висловили готовність пройти навчання і стати кризовими психологами, щоб допомагати своїм побратимам. Слід наголосити, що ця система «рівний рівному» добре відома у країнах-членах НАТО. До такого підходу прагнуть і в Україні.

Надважливим залишається питання спортивної реабілітації військовослужбовців, які втратили кінцівки внаслідок бойових дій. Зокрема – отримання протезів. Цим питанням упродовж останніх років активно займається Уповноважений Президента України з питань реабілітації УБД Вадим Свириденко. На сьогодні прийняті відповідні зміни до постанови Кабінету Міністрів України № 518 «Про деякі питання протезування та ортезування учасників бойових дій». Крім того, Україна має власних фахівців для протезування з іноземним практичним досвідом. Вкрай необхідно продовжити роботу у цьому напрямку. Без державної підтримки на найвищому рівні цей напрямок реабілітації не матиме подальших перспектив.

Важливий орієнтир психологічної допомоги та реабілітації учасників ООС – санаторно-курортне лікування. Зусилля санаторно-курортних закладів необхідно посилювати, незалежно від їх відомчого підпорядкування і форми власності. Таке лікування повинні забезпечити держава та фонди соціального страхування. Необхідно проводити закупівлю реабілітаційних путівок до санаторіїв за максимально спрощеною процедурою, адже це – вимога теперішнього часу.

Так, за роки бойових дій Україна має власні напрацювання, власний досвід психологічної реабілітації та відновлення своїх захисників. Але, як і будь-який подібний досвід, він потребує збагачення, пошуку нових підходів, щоб надавати якісну і результативну допомогу ветеранам та членам їхніх родин.

І насамкінець, однією з найактуальніших проблем реабілітації учасників бойових дій є збільшення фінансування. На жаль, сьогодні фінансові можливості державного бюджету недостатні для вирішення зазначених питань.

Таким чином актуальність проблеми психологічної допомоги та реабілітації учасників операції об'єднаних сил потребують комплексного підходу та подальшого



вдосконалення. Розв'язати всі проблеми реабілітації учасників АТО/ООС буде нелегко, але це стане можливим при повній мобілізації зусиль державних органів влади, медичних працівників, волонтерів, науковців за підтримки зарубіжних партнерів України.

*Талаур С.Є., кандидат військових наук, старший науковий співробітник, заступник начальника гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, полковник*

## **ФОРМУВАННЯ КОМПОНЕНТ ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

З набуттям чинності нового Закону України “Про вищу освіту”, Постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року №266 “Про впровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти” та низки наказів, які впроваджують в освітню діяльність вимоги вищезазначених нормативно-правових актів, розпочався новий етап реформування вищої освіти. Вищі навчальні заклади отримали автономію щодо формування змісту освіти. Це означає, що самі освітні установи мають визначати зміст освіти у термінах результатів навчання (компетентностей), а також перелік навчальних дисциплін, що забезпечать отримання цих результатів (компетентностей).

Нормативна частина змісту вищої освіти у термінах результатів навчання (компетентностях) зазначена у відповідних Стандартах вищої освіти. Додаткові результати навчання (компетентності), пов'язані з особливостями спеціалізації підготовки, визначаються у професійних стандартах.

Вищий навчальний заклад при розробленні освітніх (освітньо-професійних чи освітньо-наукових) програм самостійно визначає перелік та зміст компонент освітньої програми. При цьому керується підпунктом 17 частини першої статті 1 Закону України “Про вищу освіту”, згідно якого освітня програма – це “система освітніх компонентів на відповідному рівні вищої освіти в межах спеціальності, що визначає... перелік навчальних дисциплін..., кількість кредитів Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи (далі - ЄКТС), необхідних для виконання цієї програми, а також очікувані результати навчання (компетентності), якими повинен оволодіти здобувач відповідного ступеня вищої освіти”.

До компонент освітньо-професійної програми входять: навчальні дисципліни; курсові роботи; практики; кваліфікаційний екзамен; кваліфікаційна робота. З усіх компонент автор розглядає лише навчальні дисципліни.

На сьогодні загальноприйнятим є поділ компетентностей на дві групи: загальні компетентності та предметно-спеціальні (фахові) компетентності.

На формування загальних компетентностей спрямовані навчальні дисципліни циклу загальної підготовки. Зміст циклу загальної підготовки є загальним для освітньої програми та однаковим в межах галузі знань відповідного ступеню вищої освіти.

На формування фахових компетентностей спрямовані навчальні дисципліни циклу професійної підготовки, що включає навчальні дисципліни загально-професійної, військово-професійної та професійно-спеціальної підготовки.

Автором запропоновано порядок формування тільки навчальних дисциплін професійно-спеціальної підготовки для фахівців морально-психологічного забезпечення.

На сьогоднішній день фахівці морально-психологічного забезпечення готуються за 3 спеціалізаціями: “Організація морально-психологічного забезпечення військ (сил)”, “Організація психологічного забезпечення військ (сил)”, “Інформаційно-пропагандистське

забезпечення військ (сил) та ідеологічна робота у військах”. По завершенню навчання випускники інституту можуть проходити службу на посадах як заступників командирів військових частин з морально-психологічного забезпечення, так і начальників структурних підрозділів морально-психологічного забезпечення (психологічного забезпечення, інформаційно-пропагандистського забезпечення) органів військового управління видів, родів військ (сил).

Згідно підпункту 15 пункту 1 статті 62 Закону України “Про вищу освіту” слухачі мають право “на вибір навчальних дисциплін у межах, передбачених відповідною освітньою програмою та робочим навчальним планом, в обсязі, що становить не менш як 25 відсотків загальної кількості кредитів ЄКТС, передбачених для даного рівня вищої освіти. При цьому здобувачі певного рівня вищої освіти мають право вибирати навчальні дисципліни, що пропонуються для інших рівнів вищої освіти, за погодженням з керівником відповідного факультету чи підрозділу”.

Відповідно до цього навчальні дисципліни професійно-спеціальної підготовки повинні включати як обов’язкову, так і вибірккову компоненту.

На сьогоднішній день базовими дисциплінами для фахівців морально-психологічного забезпечення є “Морально-психологічне забезпечення операцій (бойових дій)”, “Морально-психологічне забезпечення повсякденної діяльності військ (сил)”, “Прикладна психологія військової діяльності”, “Теорія і практика психологічної допомоги та реабілітації”, “Теорія і практика комунікацій у Збройних Силах України”, “Інформаційно-пропагандистське забезпечення військ (сил)”. До обов’язкових навчальних дисциплін для кожної спеціалізації необхідно включити 2-3 із вище зазначених, визначивши із них профільну дисципліну та виділивши на її вивчення найбільшу кількість кредитів ЄКТС. Для фахівців організації морально-психологічного забезпечення профільною дисципліною може бути “Морально-психологічне забезпечення операцій (бойових дій)”, для фахівців психологічного забезпечення військ (сил) – “Прикладна психологія військової діяльності”, для фахівців інформаційно-пропагандистського забезпечення військ (сил) – “Інформаційно-пропагандистське забезпечення військ (сил)”.

Вибіркові навчальні дисципліни забезпечують поглиблену підготовку за спеціалізацією та визначають характер майбутньої діяльності слухача. Вони доповнюють та розширюють зміст базових дисциплін.

До вибіркових навчальних дисциплін слід віднести “Сучасні суспільно-політичні процеси”, “Воєнно-ідеологічні основи української державності”, “Військово-соціальне управління”, “Методика військово-соціологічних досліджень”, “Соціальна психологія військового управління”, “Психологія масових комунікацій”, “Основи ораторського мистецтва та риторичної комунікації”.

Вибіркові дисципліни можуть формуватися у блоки. Тоді слухач буде вибирати блок навчальних дисциплін, після чого усі дисципліни блоку стають обов’язковими для вивчення. Але це буде вимагати збільшення кількості вибіркових дисциплін та формування блоків навчальних дисциплін за напрямками діяльності фахівців структур морально-психологічного забезпечення. Можна використовувати як блочні форми вибору, так і повністю вільний вибір навчальних дисциплін слухачами.

Як було зазначено вище, фахівці морально-психологічного забезпечення можуть проходити службу у різних видах, родах військ (сил). А це вимагає врахування при підготовці фахівців особливостей організації морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування видів, родів військ (сил). Тому доцільно у вибірккову компоненту включити навчальні дисципліни “Особливості морально-психологічного забезпечення дій Повітряних сил”, “Особливості морально-психологічного забезпечення сил (військ ) Військово-Морських Сил”, “Особливості морально-психологічного забезпечення дій Десантно-штурмових військ”.

Таким чином, при формуванні компонент освітньо-професійної програми для підготовки фахівців морально-психологічного забезпечення необхідно дотримуватись таких правил:

по-перше, освітньо-професійна програма повинна мати прикладну орієнтацію з професійним акцентом на формування компетентностей, необхідних для вирішення актуальних проблем морально-психологічного забезпечення військ (сил) у сфері оборони на оперативно-тактичному рівні;

по-друге, головним принципом підготовки фахівців має стати універсальність і разом з цим міжвидовість;

по-третє, до обов'язкової компоненти для кожної спеціалізації включити 2-3 навчальних дисциплін із базових, визначивши із них профільну дисципліну та виділивши найбільшу кількість кредитів ЄКТС на її вивчення;

по-четверте, вибірково компоненту наповнити навчальними дисциплінами, які доповнюють та розширюють зміст базових дисциплін та забезпечують поглиблену підготовку за спеціалізацією.

*Ткаченко А.В., офіцер клініки психіатричної (з палатами для наркологічних хворих), НВМКЦ «ГВКГ», майор*

### **АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ ОПЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ**

У процесі дослідження з початку війни обґрунтовано наукові підходи до визначення складових реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій. Встановлено, що реабілітація цієї категорії передбачає наявність чотирьох основних видів – психологічної, медичної, соціальної і педагогічної, які можуть поєднуватися між собою в залежності від об'єкта реабілітації, його психоемоційного стану, факторів та умов, що впливають на проведення реабілітаційних заходів. На основі аналізу психолого-педагогічних джерел з'ясовано, що учасники бойових дій у процесі професійної діяльності піддаються стресу, який спричиняє появу у них різноманітних психологічних станів деструктивного характеру, серед яких особливо складними є посттравматичні стресові розлади, психічні травми, нервово-психічне напруження, військова втома, бойове виснаження, військовий невроз, які мають свої симптоми, форми прояву й наслідки. Особливо складним видом є бойовий стрес, обумовлений тривалою загрозою життю в бойовій обстановці. Проаналізовано наукові підходи до виокремлення стрес-факторів, що спричиняють появу проблем різного характеру у військовослужбовців в умовах військових конфліктів і мирного життя.

Проаналізовано різні типології військовослужбовців, що зазнали стресу під час бойових дій, згідно з різними критеріями – ступенем тяжкості отриманої травми, реагуванням на стресфактори, деструктивними постстресовими змінами. Встановлено, що військовослужбовці-учасники бойових дій потребують комплексної реабілітації, соціальної підтримки, що допоможуть контролювати психоемоційний стан і самостійно знаходити вихід з постстресових ситуацій. При проведенні лікувально-реабілітаційної роботи з військовослужбовцями-учасниками бойових дій, які мають психоемоційні розлади, наслідки посттравматичного стресового розладу, прояви деструктивних емоційних станів, особливе місце займає арт-терапія – технологія лікування засобами образотворчого мистецтва – малюнком, графікою, живописом, скульптурою для гармонійного розвитку особистості, з різними допоміжними технологіями – ігровою, пісочною, театральною, танцювально-руховою, музико-, казко-, фототерапією. Обґрунтовано можливості ігрової терапії у реабілітаційній діяльності військовослужбовців учасників бойових дій.

Представлено різні види ігор для цієї категорії 4 клієнтів, серед яких ефективними є ділові, професійні, реабілітаційні, спеціалізовані реабілітаційні комп'ютерні. Встановлено, що при проведенні комплексної реабілітації фахівцями соціальних служб ефективними є

різні види тренінгів – спеціалізовані, професійні, комунікативні, соціально-психологічні, адаптивні з виокремленням чіткого алгоритму структурних елементів, специфічних рис, принципами і правилами проведення, комплексом методів і технік. Особливо цінною у реабілітаційній діяльності з військовослужбовцями-учасниками бойових дій є сімейна терапія, що спрямована на корекцію міжособистісних стосунків у родині, що має на меті усунення емоційних розладів. Головна увага зосереджена на мультимодальній формі сімейної терапії, яка передбачає індивідуальне та сімейне консультування, групову психотерапію окремо з військовослужбовцями та членами їх сімей.

Встановлено, що системотвірним чинником моделювання системи комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій є організаційно-педагогічні умови: здійснення комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій з виокремленням ключового виду та врахуванням «індивідуального випадку»; організація і здійснення реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій мультидисциплінарною командою фахівців; проведення ранньої діагностики потреб та проблем військовослужбовців-учасників бойових дій (згідно розробленої комплексної програми); розробка індивідуальної програми реабілітаційних заходів для військовослужбовців-учасників бойових дій; соціально-психологічний супровід військовослужбовців-учасників бойових дій у постреабілітаційний період [1].

Останнім часом спостерігається інтенсивне впровадження нових методів і технологій діагностики, лікування, корекції та профілактики стресових впливів у процес комплексної реабілітації військовослужбовців, які були учасниками бойових дій. Однак, незважаючи на збільшення вітчизняних і зарубіжних досліджень, присвячених цій проблемі, все ще відчувається її недостатня розробленість із позицій ідей соціальної педагогіки і соціальної роботи, без використання яких повноцінна реабілітація військовослужбовців-учасників бойових дій буде малоефективною.

З урахуванням результатів проведеного аналізу наукових джерел з проблеми організації та проведення реабілітаційної діяльності у певній категорії військовослужбовців, які були учасниками бойових дій, виявлено певні суперечності між:

- необхідністю здійснення комплексної реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій, і відсутністю узгодженої діяльності мультидисциплінарної команди, яка б її здійснювала на високому професійному рівні;

- зростаючими вимогами до якості роботи спеціалізованих установ та соціальних служб, що здійснюють реабілітацію військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, і недостатнім методичним забезпеченням такої діяльності;

- значним зростанням попиту на реабілітаційні послуги від самих військовослужбовців-учасників бойових дій та реальним станом їх надання цій категорії клієнтів у зв'язку з відсутністю інноваційних технологій та браком практичного досвіду у фахівців щодо реалізації комплексної реабілітації;

- доцільністю реалізації окремих ідей зарубіжного досвіду здійснення реабілітаційної діяльності військових, що були учасниками військових дій, і складністю його адаптації до вітчизняних умов.

Складна економічна та політична ситуація в Україні вкрай негативно впливає на суспільні відносини, законодавство, що регламентує соціальний захист населення і, зокрема військовослужбовців, учасників бойових дій. Відомо, що виконання завдань у зоні бойових дій, які покладаються на військовослужбовців, пов'язане з ризиком для їх життя і здоров'я. Проте правовий статус таких осіб та гарантії їх соціального захисту на законодавчому рівні визначено не достатньо, попри наявність в Україні нормативно-правових документів щодо здійснення реабілітації (Закони України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (2017 р.), «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (1991/(нова редакція 2017 р.); Укази Президента України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників АТО» (2015 р.); «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»» (2016 р.); Розпорядження Кабміну «Про затвердження плану заходів

щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників АТО» (2015 р.); Постанова Кабміну № 416 «Деякі питання Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції» (2014 р.); Накази Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)» (2015 р.); «Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медикопсихологічної реабілітації у Збройних Силах України» (2016 р.); Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про організацію медичної реабілітації в Службі безпеки України» (2012 р.). Приємно відзначити, що в Україні робляться перші кроки щодо вдосконалення системи соціального захисту учасників ООС. Встановлено, що чинним законодавством не передбачено жодних спеціальних норм щодо реабілітації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. Так, протоколи зі стандартизації медичної допомоги при посттравматичному стресовому розладі (ПТСР), затверджені Наказом МОЗ «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при посттравматичному стресовому розладі» 121 від 23.02.16 р., є єдиним документом, який стосується реабілітації цієї категорії клієнтів. Однак, відзначимо, що протоколи регулюють лише питання ПТСР і надання допомоги військовослужбовцям у закладах МОЗ. Порядок надання допомоги при інших захворюваннях й розладах, які можуть спіткати військовослужбовців, що брали участь у бойових діях, законодавством не встановлено [2]. У процесі вивчення означеного питання встановлено, що першим підзаконним актом, який покликаний розв'язати проблему реабілітації, є Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції» [3]. У цьому документі визначено завдання Кабміну розглянути питання щодо збільшення штатної кількості психологів у закладах охорони здоров'я, в яких здійснюється реабілітація учасників бойових дій, і, в разі потреби, забезпечити збільшення відповідного фінансування таких закладів. Окрім цього, було поставлено завдання забезпечити залучення фахівців з фізичної реабілітації до реабілітаційного процесу військовослужбовців в госпіталях для ветеранів війни та закладах охорони здоров'я, в яких здійснюється реабілітація. Згідно з цим указом Кабмін повинен був опрацювати питання щодо створення регіональних центрів психологічної реабілітації і лікування, служб соціально-психологічного відновлення учасників бойових дій, а також 65 спеціалізованої психіатричної, психологічної, психотерапевтичної допомоги, шляхом залучення до роботи у відповідних центрах кваліфікованих фахівців. Аналізуючи цей указ, знаходимо, що президентом поставлено завдання розробити Державну цільову програму медичної, соціально-трудової реабілітації та адаптації учасників ООС, яка передбачає співпрацю з міжнародними організаціями для реалізації нових проектів, спрямованих на соціальну адаптацію цієї категорії населення. Проте станом на 01.01.2017 р. концепції програми, яку розробили представники Мінсоцполітики, так і не було затверджено, отже на сьогодні проект такої програми відсутній.

#### Список використаних джерел:

1. Буряк О. О. Гіневський М. І., Катеруша Г. Л. Шляхи та методи реабілітації осіб з «військовим синдромом» та посттравматичним стресовим розладом. Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил. 2015. Випуск 3 (44). С. 137–141.
2. Лавренюк В. Психологічна і медична реабілітація військовослужбовців: що нового в законодавстві? Міжнародний громадсько-політичний тижневик «Дзеркало тижня» [Електронний ресурс]. Випуск № 30–31 (19 серпня–1 вересня). Режим доступу : <https://dt.ua/gazeta/issue/1118>
3. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції» (із змінами, внесеними згідно з Указом Президента

*Третяк О.В., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України  
імені Івана Черняхівського, підполковник*

## **ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У БОРОТЬБІ З ТЕРОРИЗМОМ**

У сучасних умовах розбудови демократичної держави європейського зразка, загострення агресії на Сході України та анексії Криму, актуальності набирає питання забезпечення внутрішньої безпеки. У зв'язку з цим, у внутрішньополітичному аспекті перед державою стоїть завдання щодо протидії терористичним загрозам. Слід наголосити на важливості реалізації цього завдання, де провідна роль у сучасних умовах – проведення операції Об'єднаних Сил (далі – ООС), протидії терористичним загрозам та запобігання агресії, забезпечення внутрішнього стану безпеки належить такому суб'єкту забезпечення внутрішньої безпеки, як Збройні Сили України (далі – ЗСУ).

Нині їм відведено важливе місце в системі органів державної влади, а їх функції та повноваження суттєво змінилися з 2014 року в умовах проведення Антитерористичної операції, а з 2018 року – в умовах проведення ООС. На сьогоднішній день перед ЗСУ, одним із основних завдань є боротьба з тероризмом, що є зараз найактуальнішою в умовах проведення ООС.

Згідно з Указом Президента України від 5 березня 2019 року № 53/2019 «Про Концепцію боротьби з тероризмом в Україні», пріоритетами боротьби з тероризмом є запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності, усунення та мінімізація її наслідків, антитерористичне забезпечення об'єктів можливого терористичного посягання, інформаційне, наукове та інше забезпечення боротьби з тероризмом, розвиток міжнародного співробітництва у відповідній сфері [4].

Відповідно до вищезазначеного Указу, запобігання терористичній діяльності передбачає вирішення таких завдань, як: 1) удосконалення організаційно-правових засад діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом; 2) оптимізацію завдань та повноважень суб'єктів боротьби з тероризмом із використанням досвіду, набутого під час проведення антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях, а також кращого світового досвіду у сфері боротьби з тероризмом; 3) запровадження дієвих механізмів взаємодії та обміну інформацією між суб'єктами боротьби з тероризмом та іншими державними органами; 4) удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення заходів боротьби з терористичною діяльністю, насамперед шляхом впровадження сучасних форм, методів і технологій добування, оброблення та використання інформації; 5) реалізація суб'єктами боротьби з тероризмом комплексу взаємоузгоджених заходів правового, організаційного, адміністративного, режимного та технічного характеру щодо усунення внутрішніх і зовнішніх причин виникнення та поширення тероризму в Україні, мінімізації його негативного впливу та інші [4].

У сучасних умовах суттєве значення у протидії тероризму має діяльність Збройних Сил України, завдання, функції та повноваження яких, у тому числі у сфері протидії тероризму, визначені Законом «Про Збройні Сили України» (далі – Закон).

У ст. 1 Закону визначено основні функції ЗСУ, які в редакції Закону України від 7 липня 2016 року № 1437-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо Сил спеціальних операцій Збройних Сил України» (далі ССО ЗСУ) мають такий зміст: «ЗСУ забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у

випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом». Тому у світлі останніх нововведень вважається за доцільне перелік суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, встановлений у ч. 3 ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», доповнити таким суб'єктом антитерористичної діяльності, як ССО ЗСУ, тим більше, що у ч. 3 ст. 5 цього Закону, в якій передбачаються повноваження таких суб'єктів, про ССО ЗСУ вже згадується [2].

Варто зазначити, що повноваження підрозділів ЗСУ щодо їх участі в антитерористичній операції викладено в Законі, а саме: стосовно надання їм права на застосування зброї та бойової техніки під час участі в антитерористичній операції. Мета прийняття зазначеного Закону зумовлена об'єктивною необхідністю розширення повноважень суб'єктів боротьби з тероризмом, які надають Антитерористичному центру при Службі безпеки України сили і засоби для припинення діяльності незаконних збройних формувань та терористів [2].

Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV, Міністерство оборони України, органи військового управління, з'єднання, військові частини і підрозділи ЗСУ забезпечують захист від терористичних посягань об'єктів та майна ЗСУ, зброї масового ураження, ракетної і стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових та отруйних речовин, що перебувають у військових частинах або зберігаються у визначених місцях; організовують підготовку та застосування сил і засобів Сухопутних військ, Повітряних Сил, Військово-Морських Сил і Сил спеціальних операцій Збройних Сил України в разі вчинення терористичного акту в повітряному просторі, у територіальних водах України; беруть участь у проведенні антитерористичних операцій на військових об'єктах та в разі виникнення терористичних загроз безпеці держави із-за меж України; у разі залучення до проведення антитерористичної операції – забезпечують із застосуванням наявних сил та засобів виконання завдань щодо припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій; беруть участь у затриманні осіб, а у випадках, коли дії останніх реально загрожують життю та здоров'ю заручників, учасників антитерористичної операції або інших осіб, – їх знешкоджують [1].

Одна із основних ролей щодо боротьби з тероризмом буде покладена на частини та підрозділи ССО ЗСУ, на які передбачається покласти виконання цілого ряду спеціальних завдань, які передбачають проведення спеціальних заходів із протидії внутрішній і зовнішній терористичній діяльності: проведення заходів із попередження (антитероризм) і протидії тероризму (контртероризм) та забезпечення безпеки судноплавства (боротьбу з піратством). Спеціальні заходи щодо боротьби з тероризмом можуть проводитись як у мирний час, так і в особливий період [5].

У складі Збройних Сил України заходи щодо протидії антитерористичної діяльності здійснює Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, створена згідно із Законом України від 07 березня 2002 року «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» (далі – Служба правопорядку) [3].

Законодавець визначив, що Служба правопорядку є спеціальним правоохоронним формуванням у складі ЗСУ, до основних завдань якого, зокрема, належить і участь в протидії диверсійним проявам та терористичним актам на військових об'єктах. Також згідно з п. 9 ст. 8 Закону на Службу правопорядку покладається здійснення функції щодо запобігання диверсійним проявам і терористичним актам [3].

Протидія диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах Збройних Сил України належить до пріоритетних завдань Служби правопорядку, виконання яких покладається на відповідні підрозділи спеціального призначення.

Слід також наголосити, що в ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України» прямо зазначено, що з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України, відповідно до закону, можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, організації та підтримання дій руху опору, проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо

здійснення захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення), посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави, заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях із підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України [2].

Органи військового управління розвідки та військові частини розвідки ЗСУ, ССО ЗСУ, відповідно до закону, можуть залучатися до заходів добування розвідувальної інформації, з метою підготовки держави до оборони, підготовки та проведення спеціальних операцій та / або спеціальних дій, забезпечення готовності ЗСУ до оборони держави. ССО ЗСУ здійснюють спеціальну розвідку [2].

Отже, специфіка виконуваних завдань та функцій ЗСУ у сфері протидії тероризму, обумовлена сучасним станом проведення ООС та анексією Криму, що наразі вимагає новітніх підходів. Проаналізовані нормативно-правові акти свідчать, що ЗСУ є суб'єктом у системі боротьби з тероризмом та виконують функції у цій сфері.

На сьогодні ЗСУ перебувають у стані реформування, спрямованість яких багато в чому визначається також і євроінтеграційними напрямками нашої держави. Водночас необхідно зауважити, що реформаційні перетворення мають відбуватися системно та послідовно.

**Висновки.** Таким чином, з урахуванням завдань та повноважень ЗСУ щодо боротьби з тероризмом згідно з Законом України «Про боротьбу з тероризмом», можна зазначити, що їм надана достатня кількість прав на застосування зброї та бойової техніки в мирний час, у контексті статей 1 та 11 Закону України «Про Збройні Сили України».

Обов'язковою умовою ефективного та якісного виконання Службою правопорядку покладених на неї завдань і функцій є чітка регламентація її правового статусу, визначення компетенції, а також місця і ролі, відведених цьому органу у системі державних органів.

Також, законодавчо не визначено порядок залучення і використання в антитерористичній операції сил і засобів Служби правопорядку. Адже, як відомо, на сьогодні ні профільний Закон України «Про боротьбу з тероризмом», ні статусний Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» не передбачають безпосередньої участі Служби правопорядку у проведенні антитерористичної операції. Натомість, визначені сили і засоби Служби правопорядку активно беруть у ній участь.

#### Список використаних джерел:

1. Про боротьбу з тероризмом [Текст] : Закон України від 20 березня 2003 року №638-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. №25. Ст.180.
2. Про Збройні Сили України [Текст] : Закон України в ред. від 5 жовтня 2000 року № 2019 III // Відомості Верховної Ради України. 2000. №48. Ст. 410.
3. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України [Текст] : Закон України від 7 березня 2002 року № 3099-III // Офіційний вісник України. 2002. № 14. Ст. 708.



4. Про Концепцію боротьби з тероризмом : Указ Президента України від 5 березня 2019 року № 53/2019. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/493.html> (дата звернення: 20.04.2019).

5. Серветник Ю. С., Бзот В. Б., Дзевєрін І. Г. Роль, місце та завдання Сил Спеціальних Операцій Збройних Сил України у загальнодержавній системі боротьби з тероризмом. *Системи озброєння і військова техніка*. 2009. № 2 (18). С. 151-155

*Туз О.С., старший викладач кафедри спеціальних дисциплін факультету правоохоронної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, підполковник  
<http://orcid.org/0000-0003-3879-4013>*

#### **СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ КЕРІВНИКІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ЗМІН**

Аналіз наукової літератури з проблеми психічних станів свідчить, що в контексті професійної діяльності людини стани індивіда були предметом досліджень багатьох вітчизняних вчених. Загальнотеоретичні та деякі прикладні проблеми станів індивіда досліджували Н. Данилова, Є. Ільїн, Т. Кириленко, Л. Китаєв-Смик, А. Леонова, С. Миронець, О. Тімченко, Т. Немчин, С. Томчук, В. Юрченко, А. Якимчук. М. Левітов визначав психічний стан як цілісну характеристику психічної діяльності за певний період, що показує своєрідність протікання психічних процесів залежно від предметів і явищ дійсності, які вони віддзеркалюють, попереднього стану і психічних властивостей особистості [2, с. 11]. М. Дьяченко і Л. Кандилович вважають, що стан – це, цілісна, тимчасова і динамічна характеристика психічної діяльності, яка, закріплюючись, може переходити в стійку властивість особистості [1].

Уточнення сутності поняття психологічної готовності керівників оперативно-розшукових підрозділів до управління в умовах змін як психічного стану, дозволяє перейти до її моделювання. Використання методу моделювання для визначення структури психологічної готовності до управління в умовах змін має певну історію у психологічних дослідженнях. Так, зазначений метод було використано М. Москальовим для дослідження психологічної готовності майбутніх менеджерів до управління змінами в організації [3, с. 36].

До складу когнітивного компонента ми включили систему знань про організаційно-управлінську діяльність у поєднанні з поінформованістю про зміст змін, що передбачаються в організації. Змістом когнітивного компонента психологічної готовності керівників оперативно-розшукових підрозділів до управління в умовах змін виступає інтегративна якість – професійна обізнаність щодо управління в умовах змін [3, с. 39]. У контексті управління в умовах змін професійна обізнаність розглядається як сукупність професійних, управлінських знань, підкріплених знаннями про стан зовнішнього та внутрішнього середовища організації, її місце у соціумі, напрями і перспективи розвитку, сутність управління в умовах змін. Однією зі складових когнітивного компонента є життєвий та службовий досвід керівника. На основі свого досвіду керівник усвідомлює об'єктивність управління в умовах змін, що здійснюються, аналізує та оцінює їх характер, планує особисті дії. Наявність у керівника досвіду участі в управлінні в умовах змін підвищує рівень його психологічної готовності до успішної діяльності в динамічних умовах.

Водночас значний життєвий досвід керівника дозволяє йому більш виважено реагувати на нові вимоги керівництва, нові умови до управлінської діяльності, нові умови оперативно-розшукової діяльності. У результаті когнітивний компонент ґрунтується на знаннях, службовому та життєвому досвіді керівника оперативно-розшукового підрозділу і забезпечує усвідомлення, аналіз та оцінку керівником змісту та характеру управління в умовах змін, які започатковано в організації.

Мотиваційний компонент психологічної готовності – це мотивація до ефективної реалізації управлінських завдань в умовах змін, яка ґрунтується на уявленнях про можливість задоволення професійних, кар'єрних, особистісних потреб у разі успішного проведення змін в організації. В усіх проаналізованих нами дослідженнях, де мова йде про управління змінами в організації, керівники апріорі розглядаються як такі, у яких не виникає опору організаційним змінам. Їхні дії розглядаються виключно у організаційному, управлінському ключі – що, у якій послідовності робити, на що звертати увагу. При цьому не враховується, що керівник – така ж сама людина, як будь-який інший працівник організації, і так само може по-різному ставитися до змін.

Діяльнісний компонент психологічної готовності до управління в умовах змін передбачає реалізацію наявних та формування нових навичок професійної управлінської діяльності в умовах змін; оволодіння новими професійними знаннями в галузі управління на рівні їхнього практичного застосування в умовах діяльності; удосконалення навичок аналізу, синтезу, порівняння, моделювання змін, які необхідно провести та шляхів їх запровадження, тощо. Уміння та навички, як складові діяльнісного компонента, визначають готовність керівника діяти креативно; самостійно приймати доцільні управлінські рішення з урахуванням психологічних особливостей управлінської ситуації; вміти ефективно спілкуватися з підлеглими; враховувати в роботі індивідуально-психологічні особливості підлеглих, їх творчий потенціал тощо. Як ми вже зазначали, діяльнісний компонент психологічної готовності відображає змістове наповнення мотиваційного та когнітивного компонентів, а сам, у свою чергу, зазнає впливів рефлексивної надбудови – регулятивного компонента.

Особистісний компонент психологічної готовності керівника оперативно-розшукового підрозділу до управління в умовах змін містить сукупність індивідуально-психологічних особистісних якостей, які фактично визначають спроможність керівника здійснювати цей вид діяльності, а отже, це дозволяє розглядати його як вихідну складову психологічної готовності. До таких особистісних властивостей слід віднести спрямованість особистості на справу, адекватну самооцінку, інтернальний рівень контролю, врівноваженість, відповідальність, рішучість тощо. Слід зазначити, що прояв цих властивостей буде прямо відбиватись на функціонуванні всіх інших компонентів психологічної готовності.

Регулятивний компонент – рефлексія на власне ставлення до управління в умовах змін, процес та результати власної діяльності, самоконтроль і самооцінка власної готовності до управління в умовах змін, здатність до розуміння власних помилок та корегування особистісної позиції щодо управління в умовах змін. Складові регулятивного компонента дозволяють корегувати зміст когнітивного та діяльнісного компонентів: актуалізувати нові знання, накопичені у процесі управління в умовах змін, стимулювати отримання тих знань, яких не вистачає у практичній діяльності, аналізувати, які нові уміння і навички отримано і які потребують удосконалення, збільшують розуміння змісту управління в умовах змін, які проводяться, а також збагачують життєвий і службовий досвід. Усе впливає на оцінку управління в умовах змін і викликає подальші зміни у психологічній готовності до управління в умовах змін.

КЕРІВНІ ВКАЗІВКИ З ПРОВЕДЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

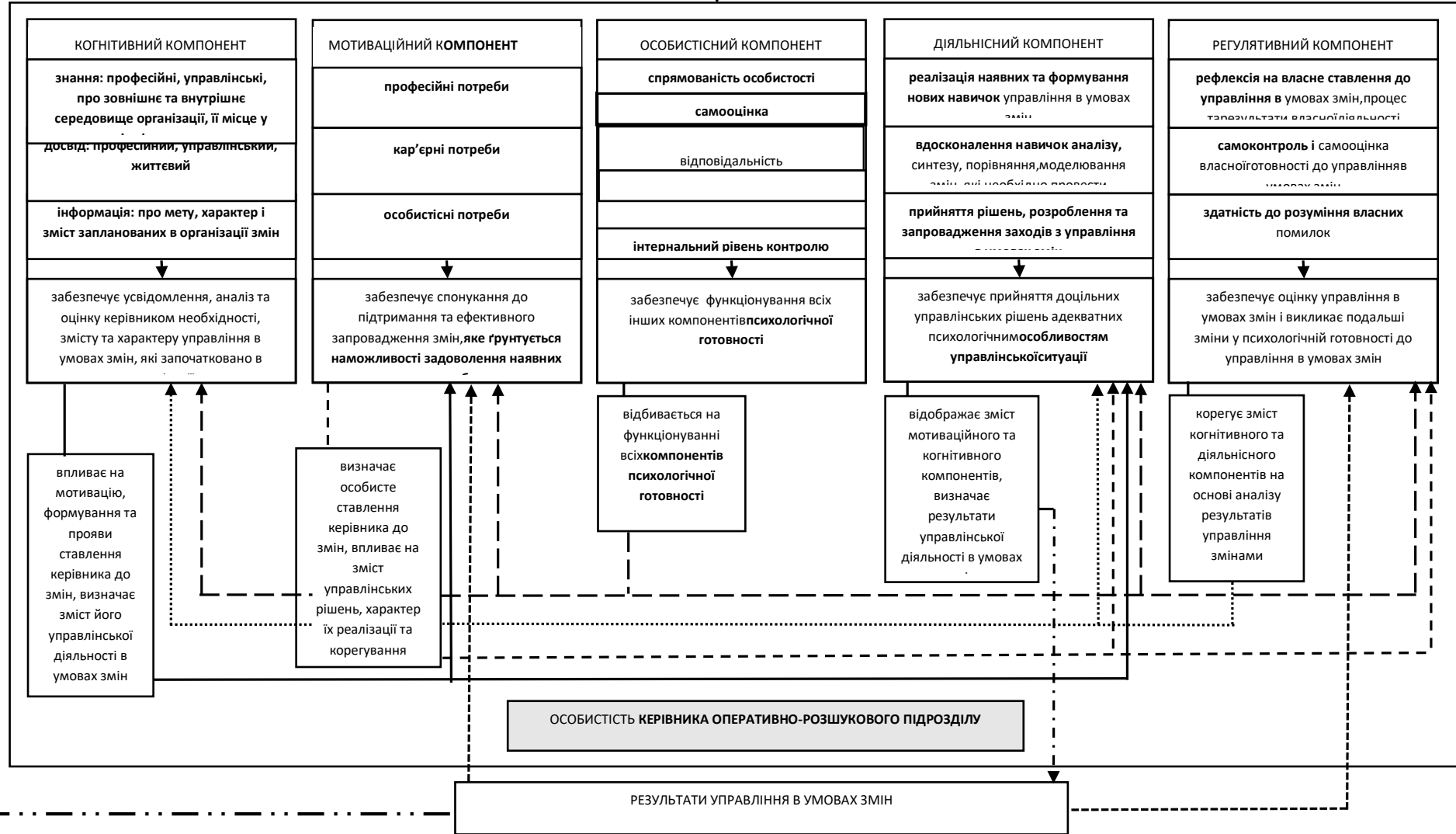


Рисунок 1 – Структурно-функціональна модель психологічної готовності керівника оперативного-розшукового підрозділу до управління в умовах змін

Регулятивний компонент – рефлексія на власне ставлення до управління в умовах змін, процес та результати власної діяльності, самоконтроль і самооцінка власної готовності до управління в умовах змін, здатність до розуміння власних помилок та корегування особистісної позиції щодо управління в умовах змін. Складові регулятивного компонента дозволяють корегувати зміст когнітивного та діяльнісного компонентів: актуалізувати нові знання, накопичені у процесі управління в умовах змін, стимулювати отримання тих знань, яких не вистачає у практичній діяльності, аналізувати, які нові уміння і навички отримано і які потребують удосконалення, збільшують розуміння змісту управління в умовах змін, які проводяться, а також збагачують життєвий і службовий досвід. Усе впливає на оцінку управління в умовах змін і викликає подальші зміни у психологічній готовності до управління в умовах змін.

Таким чином, до структури психологічної готовності керівника оперативно-розшукового підрозділу входять когнітивний, мотиваційний, особистісний, діяльнісний та регулятивний компоненти. Запропонована нами модель відображає основні властивості психологічної готовності керівника до управління в умовах змін як психічного стану: цілісність психічної діяльності за певний період; залежність протікання психічних процесів від предметів і явищ дійсності, які вони віддзеркалюють, попереднього стану і психічних властивостей особистості; адаптаційний характер, який забезпечує збереження цілісності і рівноваги особистості керівника; запрограмованість на результат.

#### Список використаних джерел:

1. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. Минск : Изд-во БГУ, 1976. 176 с.
2. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека. Москва : Наука, 1964. 343 с.
3. Москальов М. В. Психологічні умови підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації : д. ис. ... канд. психол. наук. Київ, 2009. 280 с.

*Тютюнник Л.Л., ад'юнкт гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняховського, лейтенант*

#### ДОСВІД ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У ЗБЕРЕЖЕННІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Війна стала суворим випробуванням фізичних та психологічних можливостей військовослужбовців, волонтерів, цивільного персоналу, звичайних людей та їх здатності протистояти впливу екстремальних чинників бойової обстановки. Кожна з цих категорій людей має свої повноваження, відповідальність і результати діяльності, а в подальшому наслідки впливу цих чинників.

Щоб вижити в умовах стресового впливу бойової обстановки і ефективно виконувати бойові завдання, учасники бойових дій мають “підготувати” усі рівні свого існування (психологічний, психофізіологічний, соціальний) відповідно до особливих вимог діяльності. Така підготовка передбачає величезну роботу над собою, особливо щодо формування свого “внутрішнього світу”.

Нині в усіх арміях розвинених країн світу йде активний пошук найбільш продуктивних засобів впливу на свідомість, психіку і внутрішній світ військовослужбовця, своєчасну підготовку його до ефективного функціонування у будь-яких умовах сучасної війни, розроблення дієвих систем збереження психічного здоров'я тощо, які є

невід'ємною частиною ефективного функціонування збройних сил будь-якої держави. Ці системи реалізуються на усіх рівнях військової вертикалі й постійно удосконалюються завдяки новим науковим дослідженням і системному обміну досвідом між країнами-членами НАТО.

Ураховуючи інтереси та реалії застосування збройних сил, усі країни-члени НАТО мають спільні теоретичні базиси та принципи системи збереження психічного здоров'я військовослужбовців, але водночас кожна з них розробляє і власні системи. У цьому аспекті, на нашу думку, цікавим є досвід Великої Британії.

У збройних силах Великої Британії за формування і впровадження системи збереження психічного здоров'я військовослужбовців відповідає Управління Головного хірурга [1, с. 805]. Головний хірург є старшим медиком у збройних силах Великої Британії і прямим керівником медичних управлінь усіх родів військ. Кожен рід військ має власні служби зі збереження психічного здоров'я, проте усі вони виконують єдину програму, а їхній персонал може надавати необхідну професійну допомогу військовослужбовцям усіх родів військ. У кожній службі є власний лікар-консультант і старший співробітник з сестринської справи [1].

На основі багатьох масштабних і системних досліджень у збройних силах Великої Британії у 2004 році було сформовано нове стратегічне бачення щодо ключових завдань та організаційної структури комплексної системи збереження психічного здоров'я військовослужбовців. Ця система мала одночасно відображати передові наукові надбання цивільних фахівців щодо збереження психічного здоров'я та враховувати всі аспекти військової специфіки [1, с. 806].

У Великій Британії система збереження психічного здоров'я має чотири основні напрями, які мають власні розроблені алгоритми їх реалізації:

- збереження психічного здоров'я військовослужбовців в умовах перебування у постійних пунктах дислокації підрозділів збройних сил і рутинного виконання службових обов'язків;

- збереження психічного здоров'я військовослужбовців в умовах розгортання військ і виконання підрозділами бойових завдань;

- збереження психічного здоров'я резервістів під час проходження регулярної військової підготовки й повернення їх до цивільного життя;

- заходи зі збереження психічного здоров'я, спрямовані на осіб, які завершили військову службу (ветеранів).

Під час перебування у пунктах дислокації військових підрозділів більшість інтервенцій щодо збереження психічного здоров'я відбувається шляхом застосування імпліцитних заходів. Для цього створена мережа неформальної підтримки, метою якої є виявлення і корекція проблем психічного здоров'я. Функціонування цієї мережі забезпечують фахівці немедичного профілю. Зазвичай це офіцери з соціального забезпечення (*welfare officers*), спеціалісти по роботі з сім'ями (*family officers*), капелани та військовослужбовці – практики TRiM (Trauma Risk Management). Практиками TRiM є переважно добровольці, унтер-офіцери, які мають суттєвий військовий досвід, пройшли навчання з оцінювання психологічних ризиків і володіють базовими знаннями щодо природи психічної травматизації [1 с. 805; 2; 3].

Система психологічної підтримки і нагляду з боку співробітників TRiM створена, щоб допомагати військовослужбовцям, які мають психологічні проблеми, зумовлені травматичною подією, звернутися за допомогою до фахівців зі збереження психічного здоров'я [3]. Спочатку система TRiM була впроваджена лише у підрозділах морської піхоти, однак зараз стала обов'язковим елементом системи збереження психічного здоров'я у всіх трьох родах військ [1, с. 805].

Під час перебування у зоні бойових дій, як і в постійних пунктах дислокації, наряду з фахівцями TRiM до захисту психічного здоров'я військовослужбовців долучаються спеціалісти "польових команд з охорони психічного здоров'я" (*field mental health teams, FMHT*). Основне завдання команд FMHT полягає у диференціації військовослужбовців на

тих, які здатні здолати психологічні проблеми і залишаються виконувати завдання у зоні бойової діяльності, і тих, які потребують обов'язкової евакуації.

Повертаючись із зони бойової діяльності, підрозділи обов'язково проходять фазу декомпенсації на острові Кіпр, що полегшує процес адаптації до умов звичайного життя. Фаза декомпенсації зазвичай триває від трьох до чотирьох днів і включає: усвідомлення того, що було досягнуто; контекстуалізацію минулого досвіду, що дає можливість своєчасно розпочати адаптацію переходу від діяльності у бойових умовах до мирного життя; керування очікуваннями щодо повернення у постійне місце перебування [4, с. 535].

Особовий склад підрозділів інформують про можливі наслідки бойового стресу, а за окремими військовослужбовцями, які входять до "групи ризику" щодо психічного здоров'я, спостерігають фахівці зі збереження психічного здоров'я і, якщо постане потреба, надають необхідну професійну допомогу. В цей період неформальну підтримку також надають (здійснюють) капелани [4, с. 535-536].

Серед ключових складових у структурі системи збереження психічного здоров'я у збройних силах Великої Британії варто зазначити "Районні відділи психічного здоров'я" (Departments of Community Mental Health, DCMH), до складу яких входять консультанти-психіатри, медичні сестри з психічного здоров'я, соціальні працівники з питань психологічного здоров'я, а також, якщо виникне необхідність, клінічні психологи. Основним завданням таких відділів є підтримка військовослужбовців збройних сил і своєчасне направлення їх на стаціонарне лікування (якщо є така потреба). Також фахівці "Районних відділів психічного здоров'я" беруть участь у наданні послуг щодо забезпечення психічного здоров'я у хірургічних відділеннях, включаючи Медичний реабілітаційний центр збройних сил Великої Британії та Королівський центр військової медицини [1].

Система локальних служб збереження психічного здоров'я збройних сил Великої Британії досить ефективна, про що свідчать статистичні дослідження. Так, протягом 2008 року до цих відділів звернулись 4454 військовослужбовці, що становить 2,26% від загальної кількості збройних сил Великої Британії; із них 3181 (1,6% від загальної кількості збройних сил) отримав певний діагноз [5]. Інші військовослужбовці, у яких не було виявлено психічних розладів, швидше за все засвідчують високий рівень обізнаності серед військовослужбовців про проблеми з психічним здоров'ям, і як наслідок, низький поріг стигматизації.

Нині на території Великої Британії функціонує 15 "Районних відділів психічного здоров'я", а також 5 "Районних відділів психічного здоров'я", що розташовані на великих постійних закордонних військових базах збройних сил Великої Британії.

Для збереження психічного здоров'я резервістів під час проходження регулярної військової підготовки і повернення їх до цивільного життя у Великобританії була розроблена спеціальна програма - "Програма зі збереження психічного здоров'я резервістів" (Reserves Mental Health Program, RMHP), яку вперше представили у 2003 році. Завдяки цій програмі мобілізовані резервісти отримують таку ж психіатричну допомогу, як і постійно діючий особовий склад [1, с. 808].

Також важливою складовою системи збереження психічного здоров'я у збройних силах Великої Британії є науково-дослідні установи, які регулярно відслідковують ефективність усіх заходів зі збереження психічного здоров'я військовослужбовців і надають пропозиції щодо їх удосконалення.

У 2003 році Міністерство оборони Великобританії та Королівський коледж у м. Лондоні для вивчення впливу бойових дій на фізичне та психічне здоров'я військовослужбовців створили "Королівський центр військових досліджень в області охорони здоров'я" (King's Centre for Military Health Research, KCMHR) [6]. Дослідження проводились за двома напрямками: вивчення загального стану здоров'я військовослужбовців до, під час і після військової служби та вивчення наслідків їх перебування у зоні бойової діяльності.

У 2004 році Королівський коледж у м. Лондоні і Міністерство оборони Великобританії створили військово-дослідну групу з проблем психічного здоров'я, яка називається

“Академічний центр захисту психічного здоров'я” (Academic Centre for Defense Mental Health, ACDMH). Цей центр являє собою співпрацю цивільного та військового персоналу і має у складі фахівців у сфері психіатричної допомоги та епідеміології. Основним завданням центру є розвиток дослідницької культури у службах захисту психічного здоров'я, а також встановлення та розвиток зв'язків з іншими військовими дослідниками з усього світу.

Окрім цього, у збройних силах Великої Британії регулярно фінансують незалежні наукові проекти щодо вивчення і поліпшення психічного здоров'я ветеранів, а також профілактики та лікування психічних розладів [7].

В умовах розгортання військ та діяльності у зоні бойових дій більшість інтервенцій зі збереження психічного здоров'я особового складу збройних сил Великої Британії здійснюється шляхом психоедукаційних програм, які передбачають проведення брифінгів на тему психічного здоров'я на етапі переміщення до зони ведення бойових дій, безпосередньо у зоні бойової діяльності та після повернення із зони бойових дій.

Накопичений нині світовий бойовий досвід і чисельні дослідження науковців показують, що на військовослужбовців надзвичайно негативно впливають психологічні та фізичні навантаження. Враховуючи це, майже в усіх країнах НАТО розпочалось розроблення систем щодо запобігання або зменшення деструктивного впливу військової служби на психічне здоров'я військовослужбовців.

Однією із сучасних тенденцій щодо організації ефективної системи збереження психічного здоров'я військовослужбовців збройних сил Великої Британії та інших країн Альянсу є впровадження відповідних тренінгових програм, які мають на меті підвищувати рівень психологічної стійкості особового складу, розширювати серед військовослужбовців знання про когнітивні, поведінкові та фізіологічні процеси в умовах бойової діяльності, нормалізувати реакції на стрес, забезпечувати військовослужбовців ефективними копінг-стратегіями задля подолання стресу і надавати допомогу командирам щодо підтримки та зміцнення психічного здоров'я у підлеглих [2, с. 431].

Варто зазначити, що в окремих учасників бойових дій спостерігається також і феномен посттравматичного зростання особистості. Щоправда, емпіричні дослідження цього феномену проводили переважно учені США, фокусуючись на ветеранах війн у Перській затоці, Іраку та афганської операції “Нескорена свобода”. Останнім часом, завдяки адаптації зарубіжних методик для вимірювання посттравматичного зростання почали з'являтися і перші українські емпіричні дослідження з цієї тематики, що також має велике значення у пошуку нових шляхів розвитку державної системи збереження психічного здоров'я військовослужбовців [8, с. 159; 9].

Бойовий досвід збройних сил країн НАТО і зокрема збройних сил Великої Британії є надзвичайно цінним для удосконалення і розвитку системи збереження психічного здоров'я у Збройних Силах України. Як бачимо, така служба має бути добре організованою і постійно функціонуючою системою організаційних, психолого-педагогічних і медичних заходів щодо ефективного забезпечення високого рівня психічного здоров'я і психологічної складової бойового потенціалу українських воїнів. Як б ефективні системи озброєння не використовувались, головна і вирішальна роль у перемозі над противником належить саме людині.

#### **Список використаних джерел:**

1. Pinder R. J. Mental health care provision in the UK armed forces. *Military medicine*. 2010. Vol. 175. №10. P. 805-810.
2. Greenberg N. A cluster randomized controlled trial to determine the efficacy of Trauma Risk Management (TRiM) in a military population. *Journal of traumatic stress*. 2010. Vol. 23. №4. P. 430-436.
3. Greenberg N., Langston V., Jones N. Trauma risk management (TRiM) in the UK Armed Forces. *J R Army Med Corps* 2008. Vol.154. №2. P.124 – 7 .

4. Hughes J. G. Use of psychological decompression in military operational environments . Mil Med 2008 173 (6) : P.534 – 8 .
5. Defence Analytical Services and Advice : UK Armed Forces Psychiatric Morbidity: Annual Summary 2008 . Bath , DASA , 2009
6. Hotopf M. The health of UK military personnel who deployed to the 2003 Iraq war: a cohort study . Lancet 2006 ; 367 (9524) : P.1731 – 41 .
7. Iversen A. Goodbye and good luck: the mental health needs and treatment experiences of British ex-service personnel. Br J Psychiatry 2005. 186: 480 – 6 .
8. Осьодло В. І., Зубовський Д. С. Індивідуально-психологічні чинники посттравматичного зростання учасників бойових дій на сході України. *Український психологічний журнал: Збірник наукових праць*. 2020. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 1 (13). С . 157 – 175. DOI: [https://doi.org/10.17721/upj.2020.1\(13\).10](https://doi.org/10.17721/upj.2020.1(13).10)
9. Osyodlo V., Zubovskyi D. Psychological aspects of armed conflicts / Psychological Characteristics of Hybrid Warfare / Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Obronnej / Redakcja naukowa: Piotr Pacek, Mariusz Antoni Kamiński, Dorota Merecz. Warszawa 2020. – P. 26-39. ISBN 978-83-944423-2-3

*Ушаков А.С., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняхівського, підполковник*

### **СТРУКТУРА ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВИКЛАДАЧА ВВНЗ**

Проблема педагогічного професіоналізму складна і багатоаспектна. Філософія, соціологія, психологія, педагогіка, акмеологія та інші гуманітарні й прикладні науки вивчають різні сторони його формування. Такий цілісний підхід дослідження проблеми продиктовано потребою освіти у викладачі-професіоналі. Формування професіоналізму фахівця слід розглядати в єдності та взаємозв'язку, а його становлення, розвиток, удосконалення та самоудосконалення, відповідно, у процесі професійної діяльності.

Результати праці викладача виявляються не одразу. Викладач ВВНЗ - це високоінтелектуальний спеціаліст із комунікативними вміннями, організаторськими здібностями, професійно необхідними знаннями. Він має бути готовим до таких видів діяльності:

- розробка та використання сучасних освітніх технологій, вибір оптимальної стратегії викладання;
- виявлення взаємозв'язків науково-дослідного та освітнього процесів у вищій військовій школі, використання власних наукових досліджень для вдосконалення освітнього процесу;
- формування професійного мислення, розвиток системи цінностей розумової та мотиваційної сфер особистості, яка спрямована на гуманізацію суспільства;
- проведення наукових досліджень часткових і загальних проблем викладання.

У найсучасніших дослідженнях особливостей діяльності викладача ВВНЗ виявлено, що на першому етапі професійного становлення (етап адаптації) відбувається освоєння нової соціальної ролі, в процесі чого виникають і розвиваються професійно значущі особистісні якості, індивідуальний стиль діяльності та педагогічні позиції; починають формуватися різні компетентності, такі, що забезпечують адекватну оцінку і співвідношення індивідуально-типологічних особливостей із вимогами професії, потреби у виконанні науково-дослідної діяльності. Це зумовлює необхідність постановки і вирішення завдань, пов'язаних із входженням у професію, перенесенням теоретичних



знань у практичний досвід, здійсненням особистісної рефлексії, пов'язаної з аналізом попереднього досвіду і психологічної готовності до досягнення максимальних результатів на цьому етапі професійного становлення.

На етапі професіоналізації відбувається ідентифікація себе з професією, формується необхідний і достатній для оптимального виконання професійних функцій рівень знань і умінь, актуалізується потреба у виконанні діяльності на рівні зразків і досягненні певних результатів у науковій сфері. Таке уявлення про зміст етапу професіоналізації висуває завдання, пов'язані з визначенням бар'єрів, що перешкоджають чи сприяють професійному становленню, проектуванням позитивних життєвих стратегій і векторів досягнення вершин професіоналізму, розвитком професійно-значущих особистісних характеристик, їх корекцією, перетворенням, що забезпечує формування соціально схвалюваних педагогічних позицій, спрямованості та індивідуального стилю діяльності.

Етап професійної майстерності представлений характеристиками, що відображають високий рівень професіоналізму особистості та діяльності, стійкі педагогічні позиції, сформований індивідуальний стиль діяльності, здатність і готовність здійснювати наукове керівництво роботами слухачів і ад'юнктів, виконувати роль наставника. Основні завдання цього етапу пов'язані з визначенням шляхів, засобів попередження, зниження і подолання професійних криз, деформацій, емоційного вигорання, розриву між реальним станом професіонала і вибраним еталоном.

На кожному із вказаних етапів, на нашу думку, професійне становлення викладача ВВНЗ буде відбуватися значно швидше, якщо він володітиме високим рівнем інформаційної культури, що охоплює знання й уміння в галузі використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), розуміння важливості цих умінь і прагнення до ефективного використання ІКТ у навчально-виховному процесі ВВНЗ та постійного самовдосконалення в цій галузі. Використання ІКТ розуміємо не як самоціль, а як найефективніший спосіб інтенсифікації та основу педагогічної творчості викладача в умовах інформаційного суспільства.

Найвагомішими факторами, які сприяють формуванню професіоналізму викладача вищої військової школи, є: вдосконалення мотиваційного середовища інноваційної діяльності; глибина аналізу й самоаналізу педагогічної дійсності; повнота виконуваних дій і операцій; оптимальне використання резервних особистісних сил і можливостей; позитивне емоційне переживання від професійного самовдосконалення; самостійна розробка нововведень; співвідношення індивідуальної й колективної форм організації навчально-творчої діяльності; органічне поєднання безперервної самостійної навчально-дослідної й науково-дослідної діяльності професійного спрямування; використання системи варіативних, диференційованих завдань, які мають професійно орієнтований характер.

Отже, викладача мають характеризувати висока компетентність у своїй галузі знань, відповідальність та активність, гуманістична спрямованість, інтелігентність, духовна культура, бажання й уміння працювати разом з іншими, інноваційний стиль науково-педагогічного мислення, готовність до прийняття творчих рішень, потреба в постійній самоосвіті, фізичне й психічне здоров'я, професійна працездатність.

Основними компонентами готовності до педагогічної діяльності є професійна самосвідомість, ставлення до діяльності, мотиви, знання про предмет та способи діяльності, навички й уміння практичного втілення цих способів, а також професійно значущі якості особистості.

Важливою складовою майстерності педагога ВВНЗ є його професійна спрямованість, яка передбачає інтерес до професії викладача, педагогічне покликання, професійно-педагогічні наміри та схильності.

Якими ж професійними знаннями, уміннями, навичками, досвідом і якостями повинен володіти викладач ВВНЗ в умовах інформаційного суспільства?

1. Викладач повинен мати поєднану із творчістю високу професійну ерудицію,

передусім, у тій навчальній дисципліні, яку він викладає.

2. Викладач має бути здатним до системного підходу щодо аналізу, осмислення й розв'язання наукових проблем, а також критичного сприйняття результатів.

3. Викладачеві мають бути характерні організаційні здібності: уміння збирати навчальну інформацію, готувати й приймати рішення, планувати й конструювати навчальну роботу на основі зібраної інформації, формулювати мету й завдання навчальної роботи, забезпечувати її виконання, контролювати, оцінювати та корегувати результати навчальної діяльності.

4. Справжній професіоналізм викладача неможливий без інформаційної культури, що передбачає не лише вміння користуватись усім арсеналом ІКТ під час виконання професійних завдань і для самовдосконалення.

5. Обов'язковим елементом професіоналізму має бути його спрямованість на науково-дослідницьку діяльність.

Стосовно психолого-педагогічного аспекту професіоналізму викладача ВВНЗ реформа освіти висуває такі основні вимоги:

- надавати перевагу педагогічній творчості перед звичними, але нерідко застарілими педагогічними поглядами; із кращих зразків передового досвіду конструювати не рецептуру, а ідею для подальшого її трансформування до конкретних умов та власної педагогічної практики;

- підвищувати світоглядну й гуманітарну спрямованість педагогічного процесу; поєднувати засвоєння світоглядних знань із виробленням уміння самостійно аналізувати складні явища суспільного розвитку та творчо застосовувати різноманітні наукові методи в професійній і суспільній діяльності;

- здійснювати рішучий поворот від масового до індивідуального навчання; забезпечувати єдність психологічного й педагогічного підходів до слухача, бачити в ньому не об'єкт впливу, а суб'єкт співробітництва й співтворчості; головну мету вбачати в розвитку та професіоналізації особистості майбутнього фахівця;

- усвідомлювати, що найбільшу цінність має самовизначення слухача; сміливіше переходити на навчання за індивідуальними планами; вдосконалювати організацію, методичне й дидактичне забезпечення самостійної роботи слухачів, спираючись на перспективні підходи, форми, методи та засоби навчання; розвивати творчі здібності слухачів; одним із основних способів такого розвитку вважати залучення слухачів до наукових досліджень;

- комп'ютеризацію педагогічного процесу перетворити в надійний засіб його всебічної інформатизації, інтенсифікації та підвищення якості й ефективності;

- відмовлятися від усього стереотипного й негативного, але не захоплюватися копіюванням досягнень зарубіжної педагогічної думки та практики; ретельно зберігати, враховувати й примножувати національний досвід.

Реалізація перелічених вимог потрібна для підвищення професіоналізму й ефективності роботи викладачів в інтересах удосконалення педагогічного процесу у вищій школі та професіоналізації навчання. Важливо, щоб у кожного викладача було розуміння цих вимог і прагнення вдосконалювати свою діяльність, а також уявлення про те, як цього можна досягти.

Таким чином, узагальнення наукових підходів щодо визначення змісту та структури професіоналізму викладача ВВНЗ, дозволили зробити висновок про метасистемний характер досліджуваної характеристики. Структурними елементами професіоналізму викладача вищого військового навчального закладу можна визначити:

- 1) професійну компетентність;
- 2) професійно-педагогічну культуру;
- 3) педагогічну майстерність;
- 4) прояв індивідуальності (професійно важливі якості та здібності).

Професійна компетентність і педагогічна майстерність, на нашу думку,

характеризують змістовно-функціональну сферу професіоналізму майбутнього викладача, а професійно-педагогічна культура та професійно важливі якості й здібності - культурно-особистісну.

#### Список використаних джерел:

1. Мазур Н І. Теоретичні аспекти формування професіоналізму майбутнього викладача педагогіки. *Вісник Черкаського університету. - Серія: Педагогічні науки.* Вип.145. 2009. С.70-74.
2. Сисоєва С.О. Технологізація освітньої діяльності в умовах неперервної професійної освіти. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи /* За ред. І.А.Зязюна. Київ : «Віпол». 2000. С.249-273.
3. Технології навчання у вищій військовій школі : теорія і практика : навч.-метод, посіб. / за заг. ред. професора В. М. Телелима. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2016. 250 с.

*Хайрулін О.М., кандидат психологічних наук, доцент кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*

#### МОВНА ГРА ЯК ЗАСІБ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОТИБОРСТВА

**Актуальність і головна ідея дослідження.** Геополітичні і культурні особливості сучасного світу характеризуються домінуванням тенденцій нестабільності, невизначеності, суперечливості соціальних явищ. Такі особливості усе активніше використовуються певними світовими суб'єктами в контексті реалізації стратегій асиметричних впливів. Сьогодні такі впливи вилились у концепцію гібридної, проксі-війни (проху warfare). Вони характеризуються підвищеною активністю недержавних економічних і політичних угруповань, появою й активністю нових засобів досягнення економічних і військових переваг та цілей. Таких, скажімо, як інформаційної, психологічної війни, кіберзагроз і кібер-нападів без явного авторства, нових квазі-конвенційних видів використання силових засобів (щонайперше мовиться про незаконні збройні формування, приватні збройні структури, громадські організації та ін.) [3; 7; 17-19].

Наукові розвідки стосовно особливостей та способів застосування стратегій асиметричних впливів і захисту від них розпочалися американськими військовими дослідженнями, які у часі співпали із завершенням Другої світової війни, початком "холодної війни" та інтенсифікувалися наприкінці ХХ століття у зв'язку із політичним загостренням у низці регіонів. У подальшому оголилося російське авторство регіональної дестабілізації, яскравими прикладами чого стали окупація Автономної Республіки Крим, військові дії на українському Донбасі та у Сирії, ескалація напруження у Балтійському регіоні та в Арктиці – східноєвропейському поясі безпеки НАТО, що межує із Росією.

Сьомий рік на Сході України триває Операція об'єднаних сил (Антитерористична операція). На початку третього тисячоліття Україна, її громадяни, всі складові сектору безпеки та оборони держави виявилися втягнутими у збройний конфлікт на власній території, що має ознаки гібридної, неконвенційної війни та включає в себе як відкриті бойові дії різної інтенсивності за участю антиукраїнських незаконних (ірегулярних) військових формувань, диверсійні та диверсійно-розвідувальні операції, так і повзучий сепаратизм "руського міра", інформаційну, психологічну війну, дипломатичне та

економічне протистояння на регіональному й міжнародному рівнях [3; 7; 17-19].

Сучасні форми геополітичної боротьби все більше набувають характеру гри в її сутності й контексті, так як їх розуміють прихильники концепції Great Game [2] і класики дослідження феномену гри. Зокрема, це такі дослідники, як Йохан Гейзінга, який довів універсальність визначення гри як “культурної функції війни”, П'єр Бурд'є, розвідками якого світові процеси розглядаються втіленням гри-боротьби за суб'єктне та групове сприйняття й оцінювання, Роже Кайуа, яким запропоновано розглядати явища світу через оптику оригінальної теорії та класифікації гри як реалізації певних людських інстинктів.

Сучасна геополітична стратегія керівництва Російської Федерації передбачає досягнення військово-політичних цілей передусім засобами інформаційно-психологічного тиску на цільові суспільства [3; 7; 17-19]. Сьогодні більш ніж очевидним є те, що такий тиск відбувається передусім у просторі масової комунікації з повномасштабним використанням особливостей культури постмодерну. Зокрема на теренах Російської Федерації активно поширюються наукові дискурси “іграїзації” та дотичних ігровій тематиці “рефлексивного управління” та “соціального хакінгу” [7-9]. Такі форми стратегічно-комунікативного впливу атрибутивно передбачають використання закономірностей мовної гри [4-7; 11; 13], що дозволяє здійснювати маніпулятивний вплив на свідомість реципієнта засобами медіа-комунікації.

Наведені обставини вимагають від національної наукової психології обґрунтованих пропозицій для створення теоретичних моделей і прагматичних технологій продуктивного протистояння політичним ризикам і загрозам, дієвого врахування можливостей будь-якого змісту та природи, які удосконалюють військово-політичний потенціал нашої держави, збільшують можливості сектору безпеки та оборони країни передусім в інформаційному просторі.

**Об'єктом теоретичного вивчення** є гра як онтофеноменальна форма буття людини і суспільства в сучасних умовах геополітичної боротьби

**Предметне поле дослідження** становлять сутність і зміст мовної гри як засобу інформаційно-психологічного протиборства (ІПП) в сучасних умовах актуальної воєнно-політичної конфронтації.

**Головна концептуальна ідея** полягає у здійсненні наукової розвідки та рефлексивному інтегруванні її результатів щодо актуальних психологічних і міждисциплінарних теоретичних підходів стосовно феномену мовної гри як теоретичного і практичного засобу ІПП в умовах воєнно-політичного конфлікту.

#### **Виклад основного матеріалу дослідження.**

Війна є особливим станом і процесом для держави й суспільства, що вимагає виняткового напруження усіх їхніх структур і функціональних організованостей, виявляючи їх справжній, реальний потенціал. Війна – це прояв застосування військової агресії з боку однієї держави або групи країн стосовно іншої чи інших країн. Сучасними дослідниками геополітичного протиборства політична сила позиціонується як “спроможність одного уряду примусити інший уряд робити те, до чого за інших обставин він би не вдавався” [18; с. 8], або як “здатність впливати на поведінку інших для отримання бажаного результату” [15, с. 1]. Причому такими формоутворювальними щодо реалізації сили і влади суб'єктами можуть бути окремі особи, громадські організації, економічні об'єднання й усе інше, що спроможне виступати у ролі носіїв сили [3; 7; 17-19].

Сучасні акценти щодо розвитку стратегій асиметричних впливів у воєнно-політичній сфері поступово і навпинно поширюються у царину інформаційно-психологічного протиборства [3; 7; 17-19].

Проблематика ІПП в медіа-просторі, впливу інформаційних продуктів на свідомість людини і соціальні процеси має два стратегічних контексти. Перший пов'язаний із завданнями захисту від недружніх інформаційно-психологічних впливів (ІПВ) та, водночас, здійсненням цільових впливів різного характеру на осередки супротивника, опонента. Другий має на меті використання інформаційно-психологічних засобів для зміцнення воєнно-політичного потенціалу українського суспільства, передусім особового складу

військ (сил). Спільним предметним полем таких контекстів сьогодні є проблематика інформаційної безпеки людини і суспільства [6]. Як зауважує українська дослідниця О.О. Золотар "... здається, що людина сьогодні володіє значною кількістю прав і свобод для участі в управлінні державою. Проте її реальні можливості обмежені ... постійно зростаючими можливостями інформаційних впливів, зокрема, технологіями маніпуляції свідомістю, які активно використовуються в політичній боротьбі" [6, с. 56-57]. Водночас "психологічний підхід в проблематиці [інформаційної безпеки] наголошує на захищеності психіки та свідомості людини від небезпечних інформаційних впливів, маніпулювання, дезінформування, образ, мови ненависті, спонукання до самогубства тощо" [6, с. 403].

Таким чином сутність і зміст мовної гри як засобу ІПП в сучасних умовах актуальної воєнно-політичної конфронтації потребують відповідного аналізу саме в оптиці інформаційної безпеки військ (сил) з одного боку в контексті захисту своїх військ, з іншого в контексті впливу на війська супротивника.

Вперше наукові закономірності застосування мови і мовлення, усього інформаційного простору як засобу впливу на свідомість людини і соціальні процеси було описано у дослідженнях австрійського філософа, засновника теорії мовних ігор Л. Вітгенштайна та його послідовника, англійського філософа і лінгвіста, автора теорії мовних актів Дж. Л. Остіна. Водночас проблематика мовної гри як теоретичного і практичного засобу ІПП сьогодні потребує застосування системного мультидисциплінарного підходу на основі сучасних загально-наукових, психологічних та психолінгвістичних досліджень. Тому методологічну оптику нашого дослідження складають: філософсько-психологічна теорія вчинку (Роменець, 1989), теорія системогенезу (функціональної системи) (Анохін, 1975), загально-філософська теорія комунікативної дії (Габермас, 1981), культурно-історична теорія походження та розвитку вищих психічних функцій людини (Виготський, 1931), теорія культуротворчої функції гри (Й. Хейзинга, 1938), теорії мовної (мовленнєвої) гри та мовленнєвих актів (Л. Вітгенштайн, 1921, 1929; Дж. Л. Остин, 1962) та ін.

Системні закономірності застосування мовної гри як засобу ІПП повинні відповідати нормативам системогенетичного підходу [1]. Передусім принципам і механізмам створення моделі корисного для системи результату в актуальній ситуації (1) шляхом глибокого вивчення аферентацій обстановки, її пускових стимулів (2), вивільнення компонентів актуальної системи від надлишкових ступенів їх свободи (3), встановлення гнучкої програми дій (4) та оптимальної за ефективністю реалізації такої програми (5) [1].

В центрі усього комплексу мовної гри як засобу ІПП знаходяться феномени мовного (мовленнєвого) акту [11; 13]. "Мовленнєвий акт складається з аспектів адресанта, адресата, іллокутивного, денотативного, локутивного, інтенційного, ситуативного, контекстуального, метакомунікативного аспектів і розгортається за певним когнітивним сценарієм [складеною суб'єктом моделлю, образом дії] з урахуванням прагматичних пресупозицій. На відміну від висловлення, мовленнєвий акт є багатшаровим утворенням у процесі комунікативної діяльності, що поєднує свій знаковий статус із намірами та діями мовця щодо адресата, реакцію якого акт передбачає" [13, с. 559].

В основі психологічної дії мовного (мовленнєвого) акту знаходиться явище перформативності. Вперше перформативність була описана Дж. Л. Остіном за результатами проведеного ним наукового аналізу різноманітних лінгвістичних одиниць. Вчений виявив відмінність індикативних висловлювань (таких, що лише констатують, описують щось фізичне) та перформативних висловлювань (таких, що містять намір, інтенцію, збудження себе або іншого до виконання певної дії). Перші завжди містять певну констатацію чогось: «Завтра я почну писати книгу» і можуть бути або істинними або неправдивими. Інші позначають інтенційний намір якоїсь дії: «Даю слово, що завтра я почну писати книгу» і можуть бути у перспективі вдалими або невдалими [11; 13].

Для більш повного аналізу мовленнєвих конструкцій та їх лінгвістичних одиниць Дж. Остин увів у вжиток поняття локутивного, іллокутивного та перлокутивного видів мовленнєвих актів. Локутивний акт – акт самого по собі фактичного говоріння.

Іллокутивний акт – акт здійснення однієї із мовних функцій (пряма оцінка, команда, запитання, прохання, пропозиція тощо). Перлокутивний акт – цілеспрямований, відносно довільний комунікативний вплив на почуття та думки партнера з метою викликати, спровокувати у нього певну реакцію (опосередкована команда, наприклад – натяк, переконання, уведення в оману, здивування, конфузливність, ніяковість тощо) [11; 13].

Перформативні потенціали мовного (мовленнєвого) акту, наприклад тексту, медіа-повідомлення, розгортаються і досягають своєї мети через семантико-синтаксичні властивості медіа-продукту, що можуть бути джерелами активного навіювання, “м’якої” індоктринації у семантичне ціннісне поле реципієнта певних смислів. Вони атрибутивно пов’язані із закономірностями психологічних законів пам’яті. Ефективність та висока ймовірність досягнення мети ІПВ через медіа-повідомлення пов’язані із законами зв’язку пам’яті з емоціями, мотивацією (потребами), мисленням, законами незавершеної дії (закон Б.Ф. Зейгарнік) і краю [10; 12; 16]. Емоційність тексту, а саме трансляція текстовими, у першу чергу предикативними, одиницями базових емоцій, наприклад здивування, страху, туги, або відрази, пригнічує когнітивні процеси, процеси мислення, що спрямовані в першу чергу на критичне усвідомлення і вичерпне розуміння пропозицій тексту. Водночас емоції посилюють увагу людини до об’єкта, на який вони спрямовані, особливо виразно та впливово тоді, коли емоція досягає рівня афекту (теорія Т. Рібо, [10, с.65]).

Особливе місце в проблематиці використання психологічних закономірностей впливу мовлення на свідомість реципієнта займають феномени натуралістичної омани (naturalistic fallacy – англ.) та самовпевненості (overconfidence phenomenon – англ.) [10; 16]. Ефекти натуралістичної омани полягають у тому, що люди схильні визначати сприйнятливим, нормальним та позитивним те, що вони спостерігають у типових, звичних випадках реального життя. Натуралістично мислячий суб’єкт розмірковує фрейм-формулою “те, що типово – нормально, те що нормально – прийнятно або добре” [10, с. 131; 16, с. 611]. Феномен самовпевненості породжує ефекти некритичного, поверхового відношення суб’єкта до семантичного, смислового навантаження текстів, що зустрічаються ним уперше.

Таким чином мовна гра як програма ІПП на свідомість людини і соціальні процеси шляхом моделювання і застосування низки підготовлених мовних (мовленнєвих) актів, включно медіа-повідомлень, уявляє собою дієвий, універсальний та перспективний засіб воєнно-політичного протиборства як в контексті захисту своїх військ, так і в контексті впливу на війська супротивника.

#### **Список використаних джерел:**

1. Анохин П.К. Очерки по физиологии функциональных систем. Москва : “Медицина”, 1975. 448 с.
2. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів, Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 236 с.
3. Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016) / під ред. І.С. Руснака. Київ.: НУОУ, 2017. 251 с.
4. Витгенштейн Л. Голубая книга / пер. с англ. В.П. Руднева. Москва : Дом интеллектуальной книги, 1999. 160 с.
5. Витгенштейн Л. Философские работы. Часть I. / пер. с нем., сост. оглавл., вступ. статья, примеч. М.С. Козловой. Перевод М.С. Козловой и Ю. А. Асеева. Москва : Издательство “Гнозио”, 1994. 612 с.
6. Золотар О.О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика : монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. 446 с.
7. Історія інформаційно-психологічного протиборства : підруч. / за заг. ред. д.ю.н., проф., засл. юриста України Є.Д.Скулиша. К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. 212 с.
8. Кравченко С.А. Играизация общества: поиски социологического инструментария

анализа рисков. *Проблемы теоретической социологии*. Вып. 5. Санкт-Петербург : Астерион, 2005.

9. Кузнецов, М. В. Социальная инженерия и социальные хакеры / М. В. Кузнецов, И. В. Симдянов. Санкт-Петербург : БХВ-Петербург, 2007. 368 с.

10. Немов Р.С. Психологический словарь / Р.С. Немов. Москва : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. 560 с.

11. Остин Д. Три способа пролить чернила: Философские работы/ Д. Остин ; пер. с англ. В. Кирющенко; вступ. статья В. Кирющенко, Санкт-Петербург : «Алетейя». 2006. 335 с.

12. Психологічна енциклопедія / авт.-упорядник О. М. Степанов. Київ : «Академвидав», 2006. 424 с.

13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / Селіванова О. О., підручник. - Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.

14. Смолян Г. Рефлексивное управление – технология принятия манипулятивных решений. *Труды института системного анализа РАН* : журнал. 2013. Т. 63, №2. С. 54-61.

15. Шерр Дж. Жесткая дипломатия и мягкое принуждение: российское влияние за рубежом. Київ : Заповіт, 2013. 152 с.

16. VandenBos, Gary R. APA dictionary of psychology / edited by Gary R. VandenBos. – 1st ed. 1024 p.

17. Amos C. Fox and Andrew J. Rossow, Making Sense of Russian Hybrid Warfare: A Brief Assessment of the Russo–Ukrainian War, The Institute of Land Warfare, ASSOCIATION OF THE UNITED STATES ARMY, LAND WARFARE PAPER No. 112, March 2017, 23 p.

18. Nye. J. The future of Power. New York: Public Affairs, 2011. 320 p.

19. Fleming Brian P. The Hybrid Threat Concept: Contemporary War, Military Planning and the Advent of Unrestricted Operational Art. – Fort Leavenworth, KS: U.S. Army School of Advanced Military Studies (SAMS), U.S. Army Command & General Staff College, 2011.

*Хміляр О.Ф.* доктор психологічних наук, доцент,  
начальник кафедри суспільних наук Національного  
університету оборони України імені Івана  
Черняхівського, полковник;

*Хміляр Р.О.* курсант Національної академії  
Сухопутних військ імені гетьмана Петра  
Сагайдачного.

## **ДІЯТИ БЕЗ НАКАЗУ – ВИЩИЙ РІВЕНЬ ВІЙСЬКОВОГО ВИШКОЛУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ**

«Щоб бути гарним солдатом, ви маєте любити армію. Але щоб бути гарним офіцером, ви маєте бути готові віддати наказ, що прирікає на смерть того, кого ви любите. Це дуже важко зробити. Жодна інша професія не вимагає такого від людини. Це одна із причин, чому ми маючи так багато гарних людей, маємо так мало гарних офіцерів» [1, с. 78]. Дані слова Роберта Е. Лі випробували на собі сотні українських офіцерів. На війні навіть сама велична і значима перемога завжди корелюватиме з трагедією. Війна не схожа з бізнесом, в якому можна втратити гроші на ринку, або ж не виконати квоту продаж. В бою, як зазначає Наполеон, моральні потенції відносяться до фізичної сили, як три до одного. Сукупність нематеріальних властивостей – впевненості в собі, довіри, однастайності та відданості один одному, помножених на фізичну силу кожного військовослужбовця, його інтелект і психічну стійкість, створюють згуртовані підрозділи, які здатні домінувати на полі бою.

Але смерть на війні також нікуди не дівається. Для військовослужбовця, як і для будь-якої іншої людини добровільно ризикувати життям, просуватись вперед й усвідомлювати

при цьому, що в одну мить він може перестати існувати, є неприродною властивістю. Позбавити життя іншу людину чи бачити як помирають твої самі близькі друзі, – досить важке емоційне випробування.

Якими ж властивостями мають володіти солдати і офіцери, які в бою «діятимуть без наказу» при цьому зовсім не відхилятимуться від загального задуму командування? Вдивляючись, за свою тридцятирічну військову службу в обличчя тисяч військовослужбовців, я неодноразово переконувався, що під короткими стрижками й новою уніформою досить часто «приховуються» самі різні вільнодумці, ворчуни й оригінальні мислителі. Критика на полігонах, у навчальних класах, місцях відпочинку, яка лунала з уст військовослужбовців завжди звучала прямолінійно й не безпідставно. Серед властивостей, які на наш погляд мають домінувати у військовослужбовців, що діятимуть без наказу в бойових умовах ми виокремлюємо ініціативність, агресивну (в доброму розумінні цього слова) наполегливість й прагнення змінити реалії в яких вони перебувають.

Війна є країною невизначеностей, випадковостей, небезпеки, страху і смерті. На відміну від спортивних чемпіонатів, за результатами яких на п'єдесталі знаходиться місце для золотого, срібного і бронзового призерів, – на війні переможець завжди один. Він завжди перший. У словнику військовослужбовця, що діє без наказу немає слова «другий», оскільки «другий» дорівнює «вбитий». В цьому контексті психомоторні властивості (сила, витривалість, спритність, влучність) вміння викликати вогонь, читати карту, ясно і чітко викладати свої думки, тактична кмітливість, уміння пристосовуватися до місцевості – ключові властивості військовослужбовця. При цьому, військовослужбовець, який вміє читати карту, зовсім нічого не вартуватиме, якщо він не може підтягуватися.

Проблема традиційної освіти коріниться в тому, що вона фокусується лише на ментальному інтелекті ігноруючи при цьому фізичний, духовний та емоційний інтелекти. Причиною значного відсіву новобранців в армії США є не лише той факт, що вони не витримують ментальних навантажень. В ряді випадків вони виявляються досить слабкими в декількох, якщо не у всіх чотирьох видах інтелекту. Джон Кеннеді в одній зі своїх промов зауважив: «Якщо у молодій людини немає тих властивостей, які вимагаються для несення військової служби, значить у неї навряд чи є властивості, які необхідні для того, щоб заробляти на життя. Ті, хто сьогодні відмовляються служити в армії, завтра поповнять армію відчайдушних безробітних» [2, с. 28].

Військовослужбовець завжди прагнутиме відчувати турботу. Даючи клятву захищати країну, військовослужбовець немовби віддає незаповнений чек своєму народу [1]. Військовослужбовця не турбуватиме обсяг знань якими ви володієте, поки він не відчуже наскільки ви уважні до нього. Вдаючись до критики того чи іншого військовослужбовця, командир слід бути максимально чесним у ній, а влаштовуючи «рознос» за погану поведінку, остерігатися нашкодити його мужності. Офіцер для солдата має у меншій мірі бути другом й у більшій – наставником і командиром, який нагороджує за оволодіння якостями, необхідними для перемоги в бою.

Важливою рисою військовика, здатного діяти без наказу є його переконаність. Переконаність військовослужбовця у справедливості своїх дій і вчинків має бути настільки сильною і глибокою, що може межувати з фізичною мужністю. Військовослужбовці завжди першими дізнаватимуться якіпогляди ви будете відстоювати і що ви не збираєтесь відстоювати. В цьому відношенні військовослужбовцю будь-якого рангу слід виробити власні непорушні принципи й дотримуватися їх за будь-яких обставин.

Чи повинен військовослужбовець планувати свою кар'єру на тривалий проміжок часу? Наша відповідь «Ні!» Цілі та запити мають бути скромні. По-перше – це звільняє від хвилювання відносно того, чи справиться військовослужбовець з обов'язками, що постануть перед ним у майбутньому. По-друге – це дає змогу краще зосередитись на виконанні тих завдань, які ви найкраще виконуєте зараз. Кожний тиждень проведений в навчальному класі чи на полігоні, військовослужбовець має розцінювати як останній тиждень мирного життя.



В значній мірі військова служба сама по собі навчає основам керівництва. На нашу думку, військовослужбовці, перш за все поцінуюватимуть тих колег і командирів, які блискуче і глибоко володіють основами свого військового фаху. Ця теза актуальна для будь-якого рівня командування. Аналізуючи, виявляючи свої слабкі сторони, військовослужбовець тим самим удосконалюється. Якщо ви не пробігаєте 3 км за 12 хвилин – більше тренуйтеся; якщо ви не уважно слухаєте – виробляйте в собі зосередженість. Навіть коли ви відчуваєте, що допустили помилку, – довго на ній не зациклюйтеся. В такі моменти варто сказати самому собі, що остання досконала людина на Землі давно померла на хресті. Будучи чесним ви зможете просуватись до нових вершин.

Військовослужбовцю, здатному діяти без наказу, завжди варто пам'ятати, – все що не сприяє досягненню успіху має другорядне значення, а жодної таємниці у досягненні успіху не існує. Успіх – це результат підготовки, важкої праці й винесення уроків з невдач» [2, с. 49 ].

#### **Список використаних джерел:**

1. Шлях воїнів: етюди західної військової психології. Алетейя, 2020. 356 с.
2. Кийосаки Р. 8 уроков лидерства. Минск : Попурри, 2015. 224 с.

*Хоменко В.С., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України  
імені Івана Черняхівського, підполковник*

### **РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ**

Нині на систему освіти суттєво впливають інформаційно-комунікативні технології (ІКТ), які дають можливість надавати громадянам широкий спектр освітніх послуг. Можна стверджувати, що вони суттєво модернізують сучасну систему освіти на всіх рівнях, у т.ч. і вищій. Цьому безпосередньо сприяють мережеві освітні дата-центри та сучасні ІКТ у навчанні. Особливо важливим у цьому аспекті вбачається здатність викладачів використовувати їх відповідно до потреб, які в них виникають у процесі педагогічної діяльності. Слід наголосити, що їх інформаційно-комунікаційна підготовка має бути динамічною та неперервною, оскільки інформаційні технології систематично та швидкими темпами оновлюються та вдосконалюються. А отже, викладачам необхідно постійно підвищувати свою кваліфікацію відповідно до змін, які відбуваються в інформаційному суспільстві. Звертаємо увагу на те, що динамічні зміни в сучасному світі відповідають етапам переходу до інформаційного суспільства, які «диктують» необхідність пошуку нових методологічних підходів до теорії та практики формування і розвитку компетентності фахівців у сфері ІКТ у всіх сферах людського буття, у т.ч. й науково-педагогічної діяльності.

Виходячи з вищесказаного, одним із головних педагогічних проблем постає здатність викладачів використовувати ІКТ відповідно до вимог сьогодення та системи освіти в цілому. Відповідно їх використання в закладах вищої військово-професійної освіти є передумовою для перегляду концептуальних підходів, теоретичних і методичних основ професійної підготовки військових фахівців, а безпосередньо їх мають реалізувати викладачі, які мають відповідний рівень сформованості та розвиненості ІКК.

Незважаючи на вагомий результати досліджень доводиться констатувати, що нині навколо формування та розвитку ІКК фахівців тривають численні дискусії. У зв'язку з цим є важливим її аналіз, уточнення, конкретизація та систематизація згідно з думками науковців у контексті компетентнісного підходу в системі військової освіти.

Початок XXI ст. характеризується швидкими змінами у суспільстві, зокрема в освіті, які викликані революцією в галузі інформаційних технологій, зокрема, інформаційно-комунікаційних, і загальною модернізацією освіти в Україні в цілому. Зокрема закладається основа для трансформації професійного та фахового мислення, зміни ролі викладача у педагогічному процесі. Відповідно у системі післядипломної освіти теж мають відбуватися зміни у підготовці та перепідготовці викладачів для забезпечення неперервності професійної освіти, як стратегічного напрямку розвитку української держави.

Вищевикладене дає можливість виокремити основні функції системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів для системи військової освіти:

1. *Ціннісно-мотиваційна* (усвідомлення ціннісних аспектів інформаційно-комунікаційної діяльності викладача в інформаційному суспільстві; сприйняття настанови на вдосконалення і розвиток інформаційно-комунікаційних здатностей; позитивне емоційно-мотиваційне ставлення до ІКТ та її комплексного застосування у педагогічній діяльності; змістом цієї функції є потреби, мотиви, цілі та ціннісні настанови щодо застосування ІКТ у педагогічній діяльності).

2. *Інформаційна* (систематизація, поглиблення та вдосконалення інформації про інформаційно-технологічне, освітнє та оборонне буття країни, психолого-педагогічні знання щодо системного і професійного застосування ІКТ у науково-педагогічній діяльності, системні знання з методики викладання конкретних навчальних дисциплін у системі військової освіти).

3. *Відтворювальна* (актуалізація та поглиблення фахових і професійних здатностей викладачів у сфері інформатизації освіти та безпосереднього застосування сучасних ІКТ у системі військової освіти).

4. *Методично-технологічна* (ознайомлення та опанування із сучасними педагогічними технологіями, у т.ч. безпосередньо з ІКТ, сучасним педагогічним досвідом освітян у сфері інформатизації освіти, інформаційними технологіями та методиками їх застосування).

5. *Наукова* (ознайомлення з науковими досягненнями в галузі ІКТ, а також у теорії та методики викладання навчальних дисциплін).

Нині одним із головних напрямів розвитку професійної та фахової компетентності викладачів є розширення, вдосконалення, систематизація, розвиток, а інколи й набуття нових знань щодо сучасних ІКТ. Слід також наголошувати, що в умовах інтегрування сучасних засобів ІКТ в освітній процес вищих військових навчальних закладів постає завдання щодо підвищення ІКК викладачів. А сьогоднішні реалізації системи вітчизняної військової освіти, особливо в аспекті агресії Росії актуалізують її інформатизацію. А для цього вона повинна мати викладачів – справжніх суб'єктів інформаційного суспільства. Відповідно, для успішної професійної діяльності сучасних викладачів необхідно проводити на нашу думку оцінювання їх ІКК, що дасть можливість визначити рівень сформованості та скорегувати основні напрями та технології розвитку їх ІКК на курсах підвищення кваліфікації, а також і в дистанційній формі навчання.

Так західні науковці розглядають розвиток кваліфікації викладачів у галузі застосування ІКТ, як необхідний елемент системи неперервної професійної освіти. Відповідно, завдання розвитку ІКК викладачів є актуальним питанням дослідження. К. Осадча стверджує, що стандарти ІКК викладачів мають встановлювати відповідні професійні вимоги, які необхідні для розвитку навичок щодо застосування ІКТ у повсякденній діяльності викладача системи освіти [2]. Відтак, ми вважаємо, що не тільки у повсякденній поведінці, а найголовніше – у науково-педагогічній діяльності.

Ми звертаємо увагу на те, що на формування та розвиток ІКК викладачів впливають різні чинники: соціокультурні процеси; глобалізація сучасної освіти; загальноосвітні та європейські тенденції розвитку професійної освіти; модернізація вітчизняної освіти; інформатизація суспільства та ін. Крім того, війна в Сирії, агресивні дії Росії на сході України, агресія Російської Федерації щодо нашої країни в Азовському морі, застосування

агресором сучасних інформаційних технологій проти нас зумовлюють звернути особливу увагу науково-педагогічному складу на інформатизацію військової освіти, впровадження сучасних ІКТ в професійну підготовку офіцерів, які дають можливість моделювати сучасні бойові дії. Проте сформувати ІКК у викладачів недостатньо, її потрібно вдосконалювати та розвивати, тому ми наголошуємо на необхідності постійного її розвитку в системі післядипломної освіти.

Слід наголошувати, що педагогічна наука базується на досягненнях різних галузей знань, різноманітних за своїм онтологічним змістом наукових теорій. Процес формування наукової теорії реалізується в кінцевому результаті як компроміс між логікою і досвідом через встановлення певної динамічної рівноваги між ними. Звідси випливає, що будь-який науковий підхід має базуватись на конкретній науковій теорії. Науковий підхід є своєрідним методологічним «компасом», що вказує напрям дослідження, вибір засобів пізнання педагогічних об'єктів, явищ і процесів. Він передбачає усвідомлення критичної важливості явищ, які не можна описати кількісно. У наукових працях поняття «підхід» використовується як сукупність ідей, принципів і методів, покладених в основу розв'язання проблем. Нерідко цю категорію зводять до методу (наприклад, ототожнення системного підходу і системного методу), що заперечує Г. Ібрагімов. Він наголошує на тому, що підхід є більш широким поняттям, ніж метод. Це «ідеологія і методологія розв'язання проблеми, що розкриває основну ідею, соціально-економічні, філософські, психолого-педагогічні передумови, головні цілі, принципи, етапи, механізми досягнення цілей. Метод – більш вузьке поняття, яке містить знання про те, як діяти в тій чи іншій ситуації, для розв'язання того чи іншого завдання» [1, с. 361–362].

Отже, успішність реалізації мети розвитку ІКК залежить від самих викладачів, які мають усвідомлювати та сприйняти цю мету, дотримуватися в розвитку вимог сучасних методологічних підходів.

Одним із важливих методологічних підходів у процесі розвитку ІКК викладачів системи військової освіти вважаємо контекстний, який дозволить викладачам саморозкриватись, концентрувати свої зусилля, заглиблюватися у процес педагогічної діяльності, працювати на межі можливого, отримувати задоволення від самовіддачі справи у процесі розвитку у них ІКК. Також він забезпечуватиме розроблення навчального матеріалу відповідно до інтересів фахової діяльності викладачів, зокрема освітній процес набуде контекстного характеру, а саме стимулюватиме їх пізнавальну зацікавленість та активність, оскільки цей процес відбуватиметься в контексті їх педагогічної діяльності в межах тих навчальних дисциплін, які вони викладають.

Ми вважаємо, що контекстний підхід надає практичної спрямованості фаховій діяльності та виступає потужним мотиваційним чинником, що базується на таких засадах:

- особистої активізації викладача у навчальну діяльність за умов відповідного психолого-педагогічного забезпечення;
- моделювання майбутніх умов педагогічної діяльності; взаємозв'язок суб'єктів навчального процесу;
- інтегрування сучасних технологій педагогічного навчання;
- нероздільність навчально-виховного процесу щодо підвищення кваліфікації викладача.

#### Список використаних джерел:

1. Ибрагимов Г. И. Компетентносный поход в профессиональном образовании. *Educational Technology & Society*. 2007. № 10(3). С. 361–365.
2. Осадча К. П. Європейські норми та стандарти компетентності учителів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. пр. / АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. 2009. Вип. 1. С. 132–141.

## **НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ В ДІЯЛЬНОСТІ КОМАНДИРА**

У бойовій обстановці невизначеність присутня завжди і для всіх. Її вплив відчуває як солдат так і генерал. Кожен командир прагне якомога швидше розв'язати ту ситуацію чи подію, що викликає невизначеність та невідомість. В такій ситуації діяльність командира полягає в тому, щоб допомогти собі та підлеглим зрозуміти ситуацію, усунути невизначеність, або, принаймні, переключити їхню свідомість на іншу діяльність задля зниження негативного впливу цього чинника. Різні керівники по-різному сприймають одну і ту ж ситуацію. Одні в ній виділяють загрозливі чинники, зосереджують увагу, перш за все на сигналах про небезпеку, інші – виділяють інформацію, яка допоможе скласти програму боротьби з противником, тобто побачити його слабкі місця, ухвалити рішення на найбільш ефективне застосування зброї [3].

Слід зазначити, що дослідження прийняття рішень було б неповноцінним у відриві від дослідження категорії невизначеності. Найважливішими ознаками середовища, в якій людині неможливо точно прогнозувати появу тих чи інших подій, є невизначеність. Проблема невизначеності засвідчує, що дане явище, незважаючи на свою строкатість, має багато різних дефініцій, поглядів та підходів. Багатьма авторами було наголошено на необхідності дослідження прийняття рішень в ситуації невизначеності, неповної інформованості. Аспекти феномена невизначеності торкаються таких областей, як прогнозування (І. Фейгенберг), антиципация (І. Батраченко; С. Рубінштейн; Б. Ломов, Е. Сурков), мислення (Г. Костюк, А. Брушлинский). Питання невизначеності вивчалися в контексті цілеспрямованих систем, в теорії прийняття раціональних рішень (Р. Акофф, Ф. Емері); в психологічній теорії прийняття рішень (Ю. Козелецький), в дослідженнях мотивації (М. Аpter, D. E. Berlyne, J. Kagan). Прийняття рішень в умовах, що змінюються досліджувалося у працях К. Тихомирова, Д. Дернера. Спроби обліку невизначеності в прийнятті рішень знаходили відображення в роботах таких дослідників як М. Котик, А. Ємельянов, І. Коростельова, В. Ротенберг, В. Зайцев та ін.

Сучасне життя військовика - це нескінченне прийняття рішень в умовах невизначеності. І якщо для одних це можливість проявити свою творчу натуру, подолати обмеження і відкрити щось нове, то для інших це додатковий виклик, який ускладнює процес прийняття рішень. Невизначеність супроводжує будь-яку сферу людської діяльності. Це пов'язано з великою кількістю умов і чинників, що мають вплив на результативність прийнятих рішень. Невизначеність - властивість об'єкта прийняття рішення, що виражається в його необґрунтованості, неясності, яка приводить до недостатньої можливості аналізу, розуміння, визначення його теперішнього та майбутнього стану. Кожен командир прагне зменшити рівень невизначеності за допомогою отримання достатньої кількості інформації про ту чи іншу подію чи об'єкт. Але разом з тим невизначеність може породжувати як брак інформації так і її надлишок. Слушно буде зауважити, що знання інформації у достатній кількості про той об'єкт, що викликає в нас невизначеність, не усуває її. Тому повна наявність та знання цієї інформації про ситуацію невизначеності, не означає повне розуміння цієї інформації.

Відомо, що невизначеність впливає на боєготовність військ. Тому з метою усунення або зменшення невизначеності військові командири звертаються до військової розвідки. Розвідка саме та організація від якої всі чекають усунення всіх невизначеностей. Як зазначає Томас Фінгар, урядом США щороку витрачаються мільярди доларів для зменшення різного роду невизначеностей. Так лише 50 мільярдів доларів на рік витрачають США на американську розвідку саме для зменшення невизначеності, для оцінки тих загроз і небезпек, які можуть зашкодити національній безпеці. Зі слів автора, зменшення невизначеності може приймати багато різних форм і включати багато типів

аналізу і завжди прагне вдосконалити розуміння того, що відомо, що залишається невідомим, що відбувається, які події, що рухає ними і що може змінити траєкторію розвитку цих подій [5].

Розумова діяльність командира в ситуації невизначеності протікає, як правило, у несприятливих умовах – у стані граничної напруги, хвилювань, заклопотаності, втоми, коли ним оволодівають сумніви і тривога, почуття відповідальності. Саме в цих умовах думка офіцера повинна функціонувати гранично чітко. Рішення завдань буде успішним, якщо офіцер діє насамперед розумно, професійно, розбирається в тому, що відбувається, приймає рішення в повній відповідності з особливостями бойової обстановки, передбачає її зміни. Здатність вирішувати складні завдання, досягати своїх цілей в екстремальних умовах – це не просто воля командира, це – безперервна, напружена і важка робота його розуму. Мислення офіцера вплетене в практичну діяльність, а його продукти постійно піддаються суворій перевірці практикою. Отже, практичне мислення офіцера найбільш повно формується і функціонує в особливих умовах діяльності, а знання специфіки його протікання робить діяльність офіцера найбільш прогнозованою.

Складність бойової обстановки, безупинна динаміка, неповнота і запізнювання інформації про зміни вимагають від командира величезних зусиль і професіоналізму для створення подумки уявної картини того, що відбувається. Йому доводиться припускати й уявляти, заповнюючи наявні інформаційні порожнечі, збираючи мізерні одиниці достовірної інформації, перевіряючи і відкидаючи помилкові дані [4].

Командир не має права перебувати в стані розгубленості і пасивності навіть коли обстановка не зрозуміла. В будь якій ситуації командир має діяти. Успіх залежить від уміння тверезо оцінювати обстановку, не ускладнювати і не спрощувати її оцінки. За словами Д. Александрова, діяти рішуче – означає діяти обережно, виважено, обмежуючи ступінь необхідності ризику. Дії за принципом «за будь-яку ціну» – це не рішучість, а її перекручування, протилежність, нерозумна впертість [1].

Дії в умовах невизначеності висувають задачі з багатьма невідомими, котрі супроводжують випадковість і несподіванки. Тут неможливо усе передбачити, хоча прагнути до цього потрібно. Командиру варто зберігати постійну внутрішню готовність до непередбаченого і швидкого реагування. Необхідний відповідний настрій, кмітливість, спритність, гнучкість і оригінальність мислення, не скутість консервативними і стандартними оцінками і рішеннями [3].

Складність екстремальних подій та інформації про них вимагає від командира розвинутого практичного мислення і неординарності рішень, що надає здатності до аналізу, вміння розбиратися в складних і заплутаних даних про обстановку, не обминати дрібних деталей і водночас бачити головне, бути подвійно уважним до того, що не вкладається в наявну оперативну модель обстановки операції. Звичайно, кожне рішення в екстремальних умовах пов'язане з підвищеним ризиком невдачі, непередбаченими наслідками.

Практичний інтелект тісно пов'язаний і з вольовими якостями особистості, тим самим підкреслюючи зв'язок мислення з емоціями та переживаннями. Інтелект офіцера є складною, психологічною системою, яка без певних норм мислення, привласнення «культури мислення» минулого і свого часу, не може виконати функцію виконання професійних завдань військовослужбовця [4].

Ми звикли розглядати ситуацію невизначеності через призму дефіциту інформації. Але слід зауважити, що ситуація невизначеності дуже часто створюється саме через таке явище як інформаційне перенавантаження. За словами Г. Саймона, світ бомбардує наші очі і вуха кількістю інформації, що дорівнює мільйонам бітів у секунду, з яких, як показує більшість досліджень, ми спроможні сприймати незначну частину [2].

На різні рівні управління надходять тисячі планів, програм, директив і звітів, контроль за якими надзвичайно легко втратити. Надлишково сильний потік інформації заважає її обробці і структуризації, тим самим перевантажуючи пізнавальний апарат командира.

Джерелом утруднень можуть бути також різного роду перешкоди, що ускладнюють, а іноді й роблять практично неможливим прийняття та впровадження рішення. Завади можуть бути зовнішні, такі як сторонні впливи або ж обмаль часу. Наприклад, свобода вибору варіантів дій зі сторони командира в бойовій обстановці буває надзвичайно обмежена бюрократичними наказами, приписами, розпорядженнями або ж не достатньою кількістю особового складу чи засобів вогневого ураження противника. Такого роду завади досить часто зустрічаються в діяльності командира.

На кінець, в ситуації невизначеності можуть мати місце загрози чи різного роду небезпеки, як фізичні так і соціальні (загроза службовому становищу, доброму імені чи високій самооцінці). В такій ситуації командир, кожне рішення якого навіть оптимальне з точки зору інституційних цілей, буде піддаватися критиці або висміюватись певною групою військовослужбовців, що в свою чергу може позбавити командира керівної посади. Мабуть, такі ситуації є частою причиною труднощів, з якими доводиться зустрічатися командирам які приймають рішення.

Всі ці властивості ситуації невизначеності, як правило, не виключають одна одну а можуть характеризувати відразу наявність декількох цих труднощів. Наприклад, командир, що приймає рішення, може мати дуже мало інформації про війська противника і в той же час бути перевантаженим інформацією про актуальні потреби своїх військ, проблем місцевих жителів, де відбуваються бойові дії та рельєфу цієї місцевості. Чим більше такого роду невизначеностей, що пов'язані з цією ситуацією, тим складніше в ній приймати рішення.

Ситуація невизначеності перевантажує пізнавальний та виконавський апарат командира та впливає на процес прийняття рішення. Часто вважається, що в умовах невизначеності знижується якість рішення і здатність до його здійснення. Але іноді ситуація невизначеності може впливати на командира, що приймає рішення і на його дії мобілізуючим чином [2].

Невизначеність у прийнятті рішення виникає тоді, коли командир не знає всієї сукупності чинників, що діють. Перш ніж оцінювати їх, він має сформулювати множину гіпотез. Ситуація невизначеності характеризується тим, що вибір конкретного плану дій може зумовити будь-який результат із певної множини варіантів, але ймовірність впливу випадкових факторів невідома. Із віддаленням передбачуваної події в часі рівень невизначеності також зростає. Наприклад, жоден командир не зможе точно сказати, якими будуть наслідки ведення бойових дій через три роки, але пристосовуватись до них йому потрібно вже тепер.

Проте, якби не було невизначеності, то людина не була б взагалі потрібна для прийняття рішень. Вибір із наявних альтернатив, що мають навіть стохастичний характер, цілком може виконати комп'ютер на підставі розробленого алгоритму. Командир же долає умови невизначеності вольовим рішенням, яке часто суперечить відомим даним, проте виявляється правильним. Саме в умовах невизначеності на перше місце виходять такі якості командира як воля, інтелект, мистецтво ведення війни та інтуїція.

#### **Список використаних джерел:**

1. Александров Д.О. Психологічне забезпечення оперативно службової діяльності працівників міліції : навч.- метод. посіб. Київ : НАВСУ, 2004. 134 с.
2. Козелецкий Ю. Психологическая теория решений. Москва: Прогресс, 1979. 504 с.
3. Хміляр О.Ф. Психологічна підготовка солдата і офіцера. Вісник національного університету оборони України. Зб-к. наук. праць. Київ: НУОУ. 2013. Вип. 1 (32). С.317-322.
4. Хміляр О.Ф. Суб'єктна активність командира в прийнятті ризикованого рішення. Матеріали Третьої Всеармійської науково-практичної конференції "Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях". Київ: НУОУ. 2011. С.352-356.

*Чулуп Ю.О., слухач 5101 навчальної групи  
Національного університету оборони України  
імені Івана Черняхівського, капітан 3 рангу*

## **МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ТА ВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЙ (БОЙОВИХ ДІЙ)**

*Морально-психологічне забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) - це один із основних видів всебічного забезпечення військ (сил), метою якого є формування та підтримка морально-психологічного стану особового складу, бойових та психологічних якостей, необхідних для успішного виконання бойових завдань.*

*Метою морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил) є формування та підтримка у особового складу високого морально-психологічного стану, необхідного для ефективного виконання бойових задач у складній бойовій, соціально-політичній та інформаційно-психологічній обстановці, яка різко змінюється, що обумовлює вирішення наступних основних завдань:*

- досягнення морально-психологічної переваги над противником;*
- підтримання правопорядку і військової дисципліни під час виконання бойових задач;*
- забезпечення психологічної стійкості особового складу;*
- надійний захист військ (сил) і населення країни від інформаційно-психологічного впливу противника;*
- створення позитивних соціально-психологічних умов бойового застосування військ (сил).*

*Морально-психологічне забезпечення проводиться безперервно, цілеспрямовано і чим складніша та напруженіша обстановка, тим активніше. Воно планується і здійснюється диференційовано, в залежності від призначення і характеру операції (бойових дій), а також задач, які вирішують війська (сили). При цьому враховуються особливості особового складу і ступінь його підготовленості.*

*Морально-психологічне забезпечення здійснюється на стратегічному рівні (морально-психологічне забезпечення застосування Збройних Сил України), а також на оперативному, оперативно-тактичному та тактичному рівнях (морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил)).*

*Як уже було вказано, проведення заходів МПЗ застосування військ спрямовано на формування та підтримку морально-психологічної переваги над противником, формування морально-психологічної готовності, створення позитивних соціально-психологічних умов бойового застосування військ (сил) та здійснення морально-психологічного супроводу бойових дій.*

*Морально-психологічна перевага над противником досягається за умов, коли рівень морально-психологічного стану наших військ (сил) перевищують відповідний рівень противника. Це може характеризуватися перевагою за наступними показниками:*

- свідомим ставленням особового складу до причин, характеру, мети воєнного конфлікту та покладених на Збройні Сили завдань;*
- впевненістю в перемогу над ворогом в будь-яких умовах обстановки;*
- позитивним ставлення до дій військово-політичного керівництва держави;*
- високим ступенем розуміння необхідності виконання бойових завдань;*
- вірою в свої сили, підготовленість, майстерність, бойовий досвід;*
- повною довірою до своїх командирів;*

впевненістю у товаришах та колективі, готовністю до взаємовиручки;  
відсутністю сумніву в бойовій ефективності штатної зброї і бойової техніки;  
психологічною стійкістю, подоланням страху перед поставленими бойовими завданнями.

*Морально-психологічна готовність* – це фактор реалізації морально-психологічного стану особового складу, показник, що характеризує наявну спроможність забезпечити вирішення покладених на війська (сили) бойових завдань.

*Позитивні соціально-психологічні умови бойового застосування військ (сил)* – це сприятливе ставлення переважної більшості населення країни, окремого регіону (району, міста, селища) до застосування військ (сил), яке проявляється через допомогу та висловлення підтримки громадян діям особового складу.

*Морально-психологічний супровід бойових дій* – це використання доцільних організаційних форм, окремих заходів, методів, засобів морально-психологічного забезпечення, які призначені забезпечити виконання отриманих бойових завдань.

*Завданнями МПЗ застосування військ (сил) є:*

*а) в мирний час:*

організація проведення морально-психологічної підготовки особового складу військ (сил);

організація військово-патріотичного виховання військовослужбовців та населення країни, інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо підвищення авторитету і престижу військової служби, збереження і розвиток національно-історичних та патріотичних традицій;

здійснення заходів щодо укріплення морально-психологічного стану і військової дисципліни серед особового складу;

здійснення заходів соціально-правового забезпечення особового складу та членів їх сімей;

організація морально-психологічного забезпечення бойової і мобілізаційної готовності військ (сил), бойового чергування, бойової служби, оперативної та бойової підготовки, миротворчих задач;

завчасне планування морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил).

*б) в надзвичайних ситуаціях:*

цілеспрямоване морально-психологічне забезпечення військ (сил), які безпосередньо виконують бойові та інші задачі;

організація у взаємодії з органами державної влади та органами місцевого самоврядування заходів щодо підтримання сприятливої морально-психологічної обстановки в районах дислокації та виконання задач військами (силами);

організація всебічного інформаційно-психологічного забезпечення дій військ (сил), а також роз'яснювальної роботи щодо захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу;

організація заходів психологічної підготовки, психологічної допомоги та психологічної реабілітації військовослужбовців, які виконують бойові та інші задачі в умовах надзвичайної ситуації;

підготовка пропозицій для організації в Збройних Силах України державних заходів соціального захисту військовослужбовців – учасників виконання задач в умовах надзвичайної ситуації та членів їх сімей;

*в) під час переведу військ (сил) з мирного на воєнний стан:*

аналіз морально-психологічної обстановки, морально-психологічного стану військ (сил) та населення,

розробка пропозицій щодо морально-психологічного забезпечення;

уточнення плану морально-психологічного забезпечення застосування частин, з'єднань, об'єднань;

здійснення переведу всієї системи МПЗ з мирного на воєнний стан;



проведення комплексу виховних заходів щодо переведення свідомості військовослужбовців з мирного на воєнний час та забезпечення психологічної стійкості військ (сил);

організація і проведення інформаційно-пропагандистських акцій та інших заходів оперативного-тактичного масштабу щодо захисту особового складу військ (сил) і населення від інформаційно-психологічного впливу противника;

управління силами і засобами морально-психологічного забезпечення під час переведення військ (сил) з мирного на воєнний стан;

організація морально-психологічного забезпечення на пунктах управління військ (сил);

г) *в воєнний час:*

організація доведення і роз'яснення особовому складу мети і задач війни(конфлікту), політики України;

постійний аналіз морально-психологічної обстановки, підготовка пропозицій і забезпечення виконання рішень щодо підтримання психологічної стійкості військ (сил) і зниження психогенних втрат;

організація і управління морально-психологічним забезпеченням бойових дій (операцій) військ (сил);

координація морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил),

здійснення в повному обсязі захисту військ (сил) від інформаційно-психологічного впливу противника та інших заходів інформаційної боротьби які здійснюються в межах морально-психологічного забезпечення;

аналіз морально-психологічного стану і військової дисципліни серед особового складу, розробка пропозицій і організація виконання рішень щодо їх зміцнення у Збройних Силах України;

забезпечення функціонування в Збройних Силах України системи соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, яка передбачена законодавством України на воєнний час;

організація у взаємодії з органами місцевого самоврядування заходів військово-патріотичної роботи з цивільним населенням.

*Взаємодія в інтересах МПЗ* організовується і здійснюється з урахуванням особливостей обстановки і виконання військами (силами) бойових завдань.

Взаємодія організовується в штабі та на пункті (центрі) управління командувача (командира) з іншими військовими формуваннями та органами влади, які беруть участь в операції (бойових діях). Його організація починається з прийняття рішення на операцію (бойові дії).

При організації взаємодії у штабі особлива увага приділяється єдиному розумінню завдань МПЗ, способів і термінів їх виконання, визначенню сил та засобів, що використовуються в інтересах МПЗ, узгодженню порядку їх дій, визначенню порядку взаємного інформування відносно оперативної обстановки, соціально-політичної обстановки, морально-психологічного стану особового складу і заходів щодо його покращення. Можуть узгоджуватися інші питання, що безпосередньо впливають на ефективність МПЗ.

Взаємодія з органами державної влади, громадськими об'єднаннями організовується по питаннях взаємного інформування про обстановку, проведення спільних заходів щодо виховання особового складу, військово-патріотичної роботи з населенням, нейтралізації негативних факторів, що негативно впливають на МПЗ військ і населення прифронтової смуги, реалізації встановлених законодавчими актами соціальних гарантій і прав військовослужбовців та членів їхніх сімей, здійснення заходів щодо надання допомоги хворим, пораненим, проведення спільних культурно-дозвільних і благодійних заходів для особового складу, використання місцевих телерадіоцентрів, поліграфічної бази, культурно-просвітницьких заходів з метою вирішення завдань МПЗ при підготовці та проведенні операції (бойових дій).

При взаємодії з органами особового складу Державної прикордонної служби здійснюється взаємний обмін інформацією про морально-психологічний стан військ противника і населення у прикордонній смузі, підготовку і можливі провокації противника в районі бойових дій, інформаційно-психологічні акції, що готуються противником, організацію та проведення спільних заходів, що направлені на підвищення морально-психологічної стійкості військовослужбовців і населення.

Взаємодія з органами Служби безпеки України організовується з метою попередження поширення панічних чуток, проведення спільних заходів в інтересах підвищеної пильності особового складу, збереження воєнної таємниці, захисту від інформаційно-психологічного впливу противника.

Взаємодія з органами виховної роботи внутрішніх військ та заступниками командирів (начальників) по роботі з персоналом МВС здійснюється з питань взаємного інформування про обстановку, спільного проведення заходів щодо вирішення завдань МПЗ, підтримання стійкого морально-психологічного стану військовослужбовців, які визначені для виконання задач територіальної оборони, знищення сил і засобів спеціальних операцій противника.

Взаємодія з підрозділами Міністерства з надзвичайних ситуацій організовується з питань взаємного інформування про обстановку, спільного проведення заходів, направлених на зниження негативного впливу на морально-психологічний стан військ (сил), наслідків руйнування екологічно небезпечних об'єктів в районі бойових дій.

Взаємодія із засобами масової інформації організовується з питань інформування населення і військ (сил) про обстановку, що склалася в районі бойових дій, об'єктивного висвітлення політичної мети війни, необхідності застосування збройних сил, протидії інформаційному та психологічному впливу противника, використання інформаційно-поліграфічної бази в інтересах МПЗ операції (бойових дій), що проводиться, пропаганди героїчних подвигів воїнів, бойових успіхів військ (сил), доведення інформації про антигуманні дії противника по відношенню до місцевого населення і військовополонених.

Взаємодія з громадськими та релігійними організаціями здійснюється з метою підтримання високого духовно-морального стану особового складу, державного патріотизму, вірності військовій присязі, військовому обов'язку, проведення спільних заходів, акцій милосердя і благодійності, надання допомоги пораненим і сім'ям загиблих.

При організації взаємодії здійснюється взаємний обмін інформацією про обстановку, аналізується її вплив на морально-психологічний стан особового складу, проводяться спільні заходи в інтересах зміцнення морального духу військ.

*Основним змістом морально-психологічного забезпечення застосування військ (сил) є:*

мобілізація військовослужбовців на виконання конкретних бойових завдань, формування свідомого ставлення до них, прогнозування динаміки морально-психологічного стану військ (сил), збереження його стійкості та керованості;

досягнення високої бойової активності особового складу військ (сил), його спроможності витримувати нервово-психологічні навантаження і зберігати боєздатність в умовах дій психотравмуючих факторів сучасного бою;

прогнозування, профілактика та нейтралізація негативного інформаційно-психологічного впливу противника;

організація комплексного захисту психологічних (психофізіологічних) властивостей військовослужбовців, реабілітації психотравмованих.

*Зміст морально-психологічного забезпечення залежить від:*

завдань, що отримали війська (сили);

особливостей воєнно-політичної, оперативної обстановки, соціально-психологічних умов у районах їх бойового застосування;

морально-психологічного стану своїх військ (сил) і противника;

політичної мети війни (воєнного конфлікту);

конкретних завдань бойових дій (операції); наявних сил та засобів морально-психологічного забезпечення.

Мета морально-психологічного забезпечення досягається внаслідок узгодженого проведення заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю; психологічного забезпечення; воєнно-соціальної та культурно-освітньої роботи; інформаційно-психологічної протидії.

Морально-психологічне забезпечення ґрунтується на наукових положеннях психології, психофізіології, соціології, правознавства та інших наук про людину. Воно організовується і здійснюється як у мирний, так і у воєнний час, в єдиній системі виховання особового складу всіма органами військового управління.

Морально-психологічне забезпечення – це системне явище. Під системою розуміється сукупність елементів, які взаємодіють і становлять цілісне утворення, що має нові властивості, яких немає в її елементах. Елементу притаманні одна або декілька властивостей, які визначають його місце у внутрішній організації системи. Водночас своє призначення він може виконувати тільки якщо взаємодіятиме з іншими елементами системи.

Виходячи з цього визначимо, що *систему морально-психологічного забезпечення* складає сукупність функціонально пов'язаних суб'єктів (сил), засобів, технологій, форм, що визначаються складовими МПЗ, та методик впливу на об'єкт (особовий склад) з метою формування, підтримання та захисту його морально-психологічного стану, реалізацію духовної складової бойового потенціалу збройних сил необхідної для виконання бойових завдань.

З точки зору діяльнісного підходу до морально-психологічного забезпечення, *основними структурними елементами цієї системи* є мета, завдання, зміст, суб'єкти, об'єкти, методи, засоби, технології і методики та форми морально-психологічного забезпечення. Мета, завдання та зміст МПЗ вже розглянуті вище, тепер зупинимось більш детально на інших важливих елементах системи МПЗ, а форми МПЗ розглянемо нижче.

Головними взаємодіючими структурними елементами системи морально-психологічного забезпечення бойових дій є *суб'єкти та об'єкти морально-психологічного забезпечення*, які входять в його соціальну підсистему .

Від правильного їх визначення залежить ефективність системи морально-психологічного забезпечення виконання завдань за призначенням.

Основними напрямками діяльності структур МПЗ щодо організації морально-психологічного забезпечення застосування військ мають бути:

прогнозування, виявлення та оцінка можливих загроз у інформаційній та соціальній сферах, дестабілізуючих чинників і конфліктів, причин їх виникнення, а також можливих наслідків їх прояву;

морально-психологічне забезпечення дій Збройних Сил держави щодо надання допомоги органам державної влади у разі виникнення загрози порушення територіальної цілісності держави через проведення дій ззовні, які спрямовані на підтримку сепаратистських настроїв в окремих прикордонних районах держави;

морально-психологічне забезпечення дій Збройних Сил України щодо блокування державного кордону у разі загрози або початку воєнного конфлікту на території сусідньої держави з метою не допустити його розповсюдження на територію своєї держави;

морально-психологічне забезпечення відбиття локального вторгнення агресора на територію країни;

морально-психологічне забезпечення підготовки і проведення оборонної операції на випадок воєнного конфлікту обмеженого масштабу;

морально-психологічне забезпечення стратегічного розгортання Збройних Сил з початком повномасштабного воєнного конфлікту з метою відбиття агресії за підтримки з боку дружніх держав і міжнародних організацій;

морально-психологічне забезпечення дій Збройних Сил щодо надання допомоги населенню, органам державної влади та органам місцевого самоврядування в ході воєнного конфлікту та під час ліквідації його наслідків;

морально-психологічне забезпечення планових та оперативних заходів у рамках міжнародних систем безпеки, а саме, морально-психологічне забезпечення участі у миротворчих, рятувальних і гуманітарних операціях під егідою ООН, ОБСЄ та захисті національних інтересів за кордоном.

Тому неможливо навіть уявити, щоб проблемами удосконалення морально-політичного потенціалу України, формуванням морально-психологічного стану військовослужбовців Збройних Сил України та населення країни займалися люди випадкові, некомпетентні, які не мають навичок впливу на духовний світ людини, не володіють методами і засобами такого впливу.

Таким чином, до суб'єктів МПЗ разом з командирами, офіцерами структур МПЗ входять також штаби, начальники родів військ та служб, усі фахівці морально-психологічного забезпечення (працівники військових засобів масової інформації, юридичних органів, військові психологи, політологи, соціологи, культурологи, медики, священики).

До об'єктів морально-психологічного забезпечення бойових дій відносяться військовослужбовці усіх категорій, військові колективи, працівники ЗС, сім'ї військовослужбовців, населення в районі дислокації та застосування військ (сил).

Метами морально-психологічного забезпечення є:

методи виховання та навчання,  
адміністративно-розпорядницькі методи;  
методи безперервного психологічного супроводу,  
психодіагностичні методи,  
методи саморегуляції, адаптації, психопрофілактики, психологічної допомоги, психологічної реабілітації та інші.

Розкриття сутності кожного із цих методів має розглядатися в суміжних дисциплінах, а саме - педагогіці, психології, соціології тощо.

Діяльність і розвиток системи мора підпорядковані глобальній меті – формуванню достатнього рівня морально-психологічного стану особового складу для якісного виконання завдань за призначенням.

#### **Список використаних джерел:**

1. Алещенко В.І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): історія та сучасність : [навчально-методичний посібник] / Алещенко В. І. – Х. : ХВУ, 2000. – 88 с.
2. Алещенко В.І. Організація забезпечення збереження психічного здоров'я військовослужбовців / Алещенко В. І., Сафін О. Д., Потапчук Є. М. – К. : Військовий інститут КНУ імені Тараса Шевченка, 2007. – 136 с.
3. Концепція морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України (Наказ МО України від 5.05.1999 року № 142).
4. Корольчук М.С. Соціально-психологічне забезпечення професійної діяльності в звичайних та екстремальних умовах / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 580 с.
5. Локальні війни та збройні конфлікти другої половини ХХ століття: історико-філософський аспект : [монографія] / Гуржій О.І., Мосов С.П., Макаров В.Д. та ін. – К. : Товариство «Знання» України, 2006. – 356 с.
6. Стасюк В.В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів / Стасюк В. В. – К. : НАОУ, 2006. – 567 с.
10. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : [підручник]. – К. : НУОУ, 2012. – 464 с.

*Шумейко А.П., ад'юнкт (штатний) науково-організаційного відділення Військового інституту Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка*

## **СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА-ПСИХОЛОГА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ НАВЧАННЯ У ВВНЗ**

На сьогодні формування іміджу майбутнього офіцера є важливим аспектом його професіоналізму та засобом впливу. Професійно створений позитивний імідж функціонує як оптимальний інформаційний об'єкт, який формує прихильність та визнання громадськості та забезпечує адекватне сприйняття української армії як потужного державного інституту. Представники соціальних та психологічних наук все більше цікавляться таким явищем, як імідж, про що свідчить різке збільшення в останні роки кількості наукових публікацій на теми, пов'язані з іміджем.

Поняття іміджу офіцера має соціальне, психологічне, педагогічне, філософське та культурологічне тлумачення. У свою чергу тлумачення може бути інтегроване та об'єднане цими поняттями. З соціальної точки зору імідж офіцера - встановлення партнерських стосунків між населенням та армією. *психологічні умови формування іміджу майбутнього офіцера-психолога* - сукупність внутрішніх чинників, які забезпечують процес взаємодії особистості офіцера-психолога і військового професійно-фахового середовища – під впливом зовнішньої мотивації: військового навчання, ділових ігор, соціально-психологічних тренінгів тощо.

Дві основні умови формування іміджу майбутнього офіцера-психолога: по-перше, створення суб'єктом ідеального образу себе, що виникає як результат діяльності, спрямованої на подолання суперечностей як між Я-концепцією суб'єкта і його образом у інших, так і всередині самої Я-концепції; по-друге, процес іміджевої взаємодії, в результаті якого відбувається корекція іміджу в напрямку реалізації Я-концепції суб'єкта іміджу в його кореляційних взаємозв'язках з Я-концепціями інших суб'єктів системи іміджевої взаємодії. Процес формування іміджу при наявності певних умов і факторів, підкоряючись соціально-психологічним, соціально-перцептивним, комунікативним, пізнавальним, організаційно-управлінським та акмеологічним закономірностям, реалізується за допомогою відповідних механізмів [1; 2; 3].

У зв'язку з необхідністю у проведенні дослідження з формування іміджу робоча гіпотеза полягає в припущенні про те, що динаміка позитивного іміджу майбутнього офіцера-психолога буде успішною за впровадження відповідних психологічних умов у системі освіти з опорою на професійно орієнтовану модель її розвитку, методичною та технологічною основою реалізації якої є відповідні технології і методики.

На різних етапах дослідження експериментальною роботою було охоплено 164 респондентів (на констатувальному етапі експерименту – 26 викладачів, на формувальному – 138 курсантів і 26 викладачів). У ході емпіричного дослідження нами здійснено психологічну діагностику іміджування майбутніх офіцерів-психологів. Ми виходимо з розуміння іміджу як складної багатопланової і ступеневої освіти, яка представляє собою соціально-психологічний феномен, що утворюється в структурі особистості майбутнього професіонала в процесі навчання у вузі. Виходячи з того, що імідж курсанта є інтегральною характеристикою особистості, яка об'єднує різноманіття уявлень про себе, як реального студента і майбутнього професіонала нами виділені три основні рівні прояви іміджу: *високий, середній та низький*.

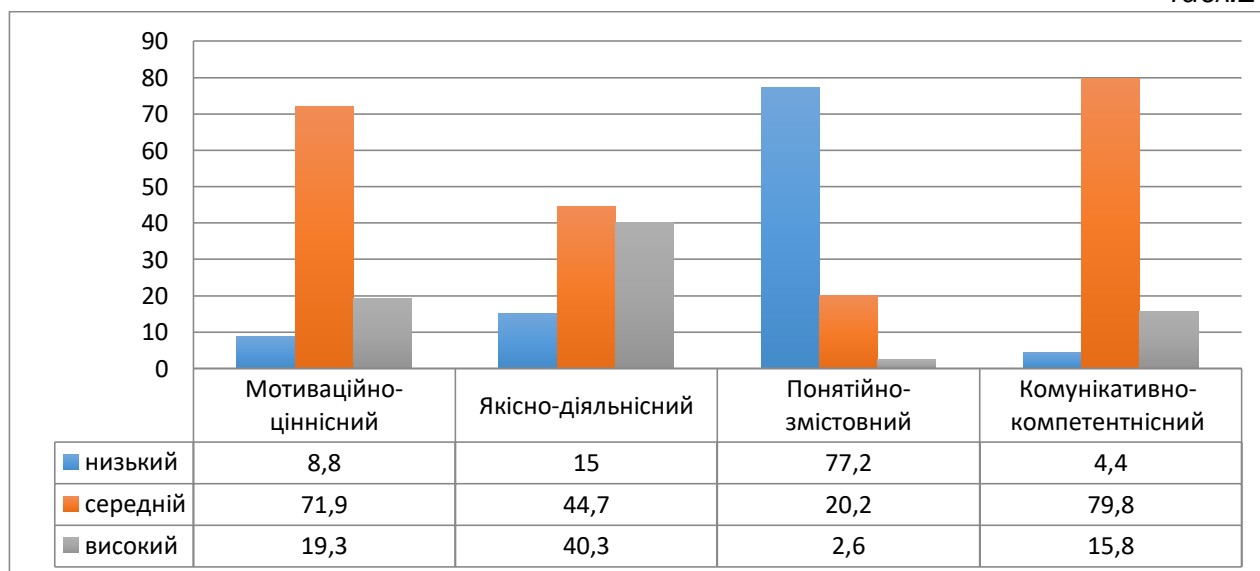
Нами використані наступні методики: Шкала самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема, Авторська анкета “Психологічні умови формування іміджу майбутніх офіцерів-психологів”, Методика діагностування мотивації досягнення успіху і мотивації уникнення невдач Т. Елерса, Діагностика комунікативного контролю (М. Шнайдер), які відображають критерії і показники (Табл.1).

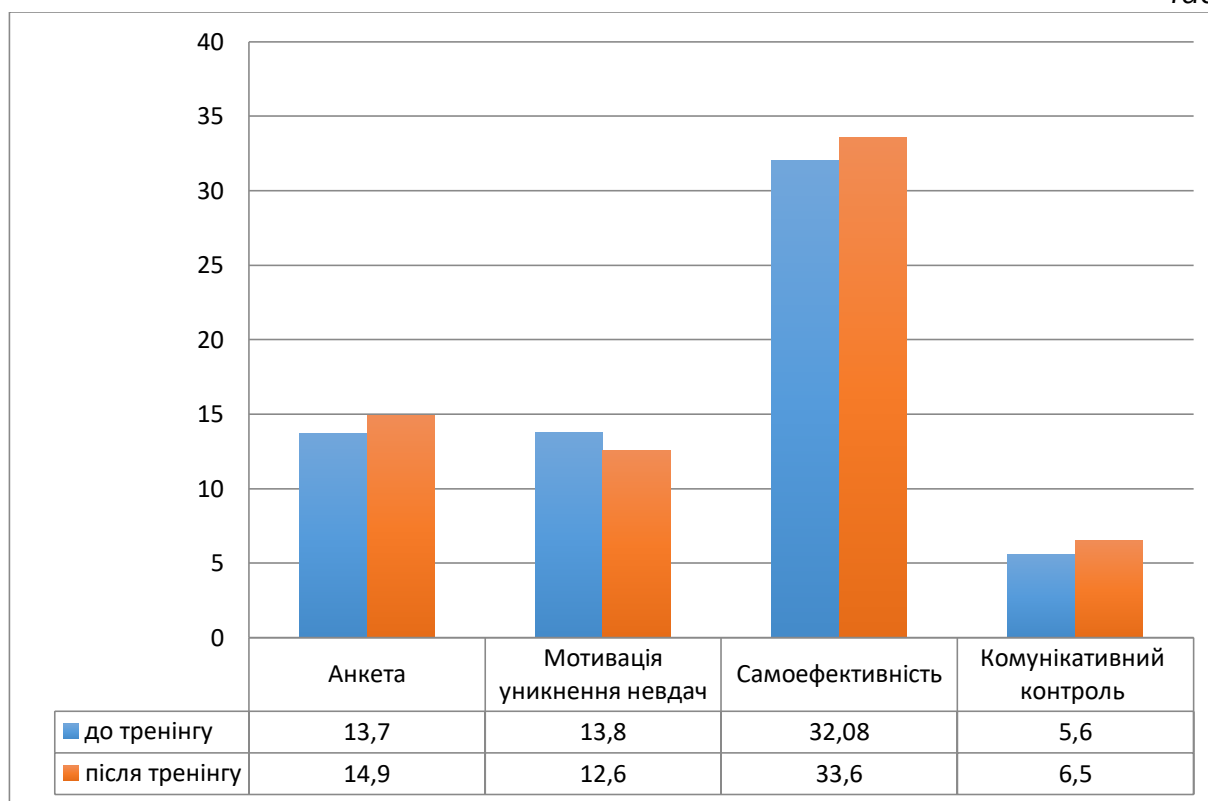
Табл.1

Критерії	Показники
Мотиваційно-ціннісний	<ul style="list-style-type: none"> <li>- позитивні установки, якими керується майбутній офіцер у процесі службово-бойової діяльності;</li> <li>- схильність, інтерес і любов до професії військового;</li> <li>- постійне самовдосконалення;</li> <li>- прагнення до самоосвіти;</li> </ul>
Якісно-діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> <li>- моральне переконання;</li> <li>- особистий приклад у виконанні службово-бойової діяльності;</li> <li>- педагогічна культура майбутнього офіцера;</li> <li>- справедливість, вимогливість до людей і до себе, правдивість;</li> <li>- взаєморозуміння, взаємоповага з підлеглими;</li> <li>- професійна ерудиція;</li> <li>- педагогічна творчість</li> </ul>
Понятійно-змістовий	<ul style="list-style-type: none"> <li>- обізнаність про зміст поняття іміджу, професійного іміджу, його основні компоненти, функції, класифікації;</li> <li>- знання про стратегії, умови та технології формування іміджу;</li> <li>- внутрішній план дій, як будувати свій професійний імідж з урахуванням власних інтересів та особливостей.</li> </ul>
Комунікативно-компетентнісний	<ul style="list-style-type: none"> <li>- комунікативні навички взаємодії та впливу, емоційно-експресивні навички впливу;</li> <li>- навички вербального та невербального спілкування; - культура мовлення.</li> </ul>

Кількісні показники формування іміджу майбутніх офіцерів-психологів (у %, n=138)

Табл.2





Підрахунок балів за усіма методиками дав можливість порівняти між собою результати, отримані за кожною з них, й адекватно визначити рівень сформованості іміджу майбутніх офіцерів-психологів на заключних етапах учбово-професійної діяльності.

Формування позитивного іміджу майбутніх офіцерів-психологів досить багатогранний процес із багаторівневою структурою, яка включає різноманіття як внутрішніх, так і зовнішніх характеристик, вдосконалення яких допоможе майбутнім офіцерам-психологам під час їх професійного росту. Формування іміджу залишається недостатньо вивченою проблемою, що може бути предметом окремого психологічного дослідження. Водночас, подальшого дослідження потребують методологічні, теоретичні й методичні засади формування іміджу у системі безперервної військової освіти.

#### Список використаних джерел:

1. Кризова психологія : Навч. посібн. : 2-е вид. / За заг. ред. О.В. Тімченка. Х.: НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2013. с. 380.
2. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. История и теория психологии : Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», Том 1, 1996. с. 416.
3. Примак П. Т. Особливості дослідження психологічної підготовленості особового складу миротворчих частин та підрозділів // Наукові записки Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України / За ред. академіка С.Д. Максименка. К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. Вип. 35. С. 407-414.

*Щерба А.А., кандидат технічних наук, старший викладач кафедри комплексів та приладів артилерійської розвідки Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, підполковник*

## **ЩОДО ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ФАХІВЦЯ**

В умовах, коли держава перебуває у стані ведення бойових дій, особливо зростає роль професійної компетентності офіцера, що проявляється у високому рівні професіоналізму, здібності до виконання обов'язків по несенню військової служби та бойових завдань. Вища військова освіта, у контексті європейських вимог, повинна бути максимально спрямована на формування високого рівня фахової компетентності офіцерського складу, що виступає базовою характеристикою професійної компетентності офіцера.

Для визначення фахової компетентності офіцера ЗС України, необхідно з'ясувати сутність поняття «компетентність». У науково-педагогічній літературі визначення цього поняття суттєво відрізняються. Науковці, які досліджують проблему компетентності в освіті, ще не досягли однозначного визначення цього поняття.

У психолого-педагогічній літературі зустрічається велика кількість різновидів компетентностей залежно від специфіки діяльності особистості. Зокрема, дослідники виокремлюють такі види компетентностей, як: професійна, фахова, комунікативна, соціокультурна, управлінська, політична, діагностична, міжкультурна, економічна, гендерна, інформаційна тощо. У контексті нашого дослідження інтерес представляють такі компетентності, як професійна, зокрема військово-професійна компетентність офіцера та фахова компетентність як інтегральний її прояв за певним видом діяльності в межах військової професії [1].

В. Свистун і В. Ягупов під професійною компетентністю розуміють теоретичний, практичний і психологічний види підготовленості особистості майбутнього фахівця, які проявляються в його здатності та готовності до здійснення конкретного виду професійної діяльності. З цього твердження слідує, що професійна компетентність формується в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема у вищих навчальних закладах та розвивається у процесі службової та самоосвітньої діяльності, післядипломної освіти [8].

Таким чином, результатом підготовки майбутнього офіцера у ВВНЗ має стати сформована військово-професійна компетентність, під якою розуміємо інтегральний показник підготовленості військового фахівця, що характеризується ступенем його здатності та готовності до реалізації службово-бойових функцій в умовах мирного та воєнного часу на посаді за призначенням.

О. Рибчук на основі аналізу функціональних обов'язків офіцера, встановлених Військовими статутами ЗС України, керівними документами, що регламентують службову діяльність, визначив основні напрямки діяльності офіцера та запропонував структуру його військово-професійної компетентності, складниками якої є: загальновійськова, управлінська, педагогічна, морально-етична, комунікативна, інформаційно-аналітична, технологічна, фахова компетентності [6]. Запропонована структура військово-професійної компетентності офіцера, на нашу думку, найбільш чітко відображає зміст професійної діяльності офіцера.

У сучасній психолого-педагогічній літературі з проблеми професійної компетентності існують різні точки зору. Найчастіше дослідники визначають компетентність, як одну із сходинок професіоналізму, тобто систему знань, умінь, навичок, способів діяльності, психологічних якостей необхідних для здійснення діяльності, виокремлюючи в структурі компетентності певний склад компонентів.

Професійне становлення особистості розпочинається в навчальному закладі і великою мірою залежить від психолого-педагогічних умов забезпечення освітнього



процесу у вузі. Основним завданням якого є пов'язані з «підготовкою висококваліфікованого фахівця, що не лише володіє необхідним обсягом теоретичних знань, практичних умінь та навичок, а й має необхідні професійно значущі особистісні якості, котрі дають йому змогу успішно адаптуватися до майбутньої діяльності, прагнути фахового й особистісного самовдосконалення, тобто бути професіоналом» [5].

І. А. Зязюн, А. М. Зельницький, та інші, вважають компетентність необхідним, важливим компонентом професіоналізму. Взагалі вважається, що професійна компетентність є одним із сходинок професіоналізму, і, являє собою сукупність знань, вмінь, навичок, способів діяльності, професійно важливих психологічних якостей, необхідних фахівцю для здійснення ефективної професійної діяльності. Професійна компетентність – це наявний, результативний рівень підготовленості фахівця, який виявляється в опануванні професією, досвіді [2; 3].

Професійна компетентність визначається як якісна характеристика ступеня оволодіння особистістю своєю професійною діяльністю і передбачає усвідомлення своїх прагнень до даної діяльності, уявлень про свою соціальну роль, оцінку своїх особистісних рис та якостей як майбутнього фахівця, співвіднесення результатів цієї оцінки з об'єктивними вимогами до цієї діяльності, регулювання на цій основі свого професійного становлення, зростання, самовдосконалення. Компетентність – це є свого роду дозріванням особистості та набуття такого стану, який дозволяє людині продуктивно здійснювати свою професійну діяльність, трудові операції передбачені нею та досягати високих відчутних результатів. Тому, компетентісний підхід у вищій освіті проголошує головною метою навчання у ЗВО набуття фахівцем професійної компетентності у обраній галузі, яку він може застосовувати у реальному житті та згодом, вдосконалювати.

Поняття «компетентність» найчастіше розглядається в межах тієї, або іншої професійної діяльності. Коли говорять про професіонала, то мають на увазі працівника, який виконує свої посадові обов'язки на високому рівні, якісно, ефективно, компетентно. Згідно визначення словника психолого-педагогічних термінів і понять, професійна компетентність – досконале володіння інструментарієм і продуктивними технологіями реалізації функціональних обов'язків, що визначається рівнем власне професійної освіти, досвідом та індивідуальними здібностями людини, її мотивованим прагненням до неперервної самоосвіти і самовдосконалення, творчим та відповідальним ставленням до праці.

Термін «професійна компетентність» пов'язаний із поняттям «ключові компетентності», які є загальними для всіх професій та спеціальностей. Вони представлені чотирма компонентами: інформаційна складова – спроби прийому, зберігання та передачі інформації; проектувальна складова – спроби визначення цілей, ресурсів їх досягнень, дій, термінів виконання; оцінна складова – спроби порівняння результатів із цілями, класифікації, абстрагування, прогнозування, систематизації, конкретизації; комунікативна складова – способи передачі інформації та приваблення ресурсів інших людей для досягнення своїх цілей. Оскільки професійна компетентність виконує функції формування у людини здатності до навчання та самоосвіти, більшої гнучкості у стосунках, закріплення репрезентативності та зростаючої успішності у конкурентному середовищі, за нею закріплюється статус основи освітнього процесу на всіх рівнях системи освіти [7].

А. К. Маркова визначає компетентність як характеристику конкретної людини, індивідуальний ступінь її відповідності вимогам професії. Компетентність – «це унікальне сполучення якостей, психічний стан, що дозволяє діяти самостійно і відповідально, тобто володіння людиною здатність і вмінням виконувати певні трудові функції». Діагностувати наявність компетенції автор пропонує за показниками ефективності професійної діяльності. Кожен працівник є компетентним в тій мірі, в якій завдання, що він виконує відповідає вимогам до кінцевому результату професійної діяльності [4]. А. К. Маркова виділяє такі види компетентності:

спеціальна – володіння власне професійною діяльністю на достатньо високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток;

соціальна – володіння спільною (груповою, кооперативною) діяльністю, співробітництвом, а також прийнятими в даній професії прийомами професійного спілкування; соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці;

особистісна – володіння прийомами особистісного самовираження і саморозвитку, засоби протистояння професійним деформаціям особистості;

індивідуальна компетентність – володіння прийомами самореалізації і розвитку індивідуальності в рамках професії, готовність до професійного росту, здатність до індивідуального самозбереження, непідвладність професійному старінню, уміння раціонально, без перевитрати часу і сил, організувати свою працю [4].

Перераховані види компетентності визначають зрілість людини в професійній діяльності, в професійному спілкуванні, в становленні особистості професіонала, її індивідуальність. Сходження до індивідуальної компетентності задає цілісність професіонала і детермінується професійним саморозвитком.

Проаналізувавши наведені у дослідженнях зазначених вчених визначення, можемо прийти до висновку, що компетентність має діяльнісний і суб'єктний прояви, які проявляються у здатності та готовності особистості до дій, які відповідають вимогам конкретної ситуації, застосовуючи при цьому власні знання, уміння, навички, досвід та способи поведінки.

#### **Список використаних джерел:**

1. Войтех О., Войтех К. Фахова компетентність офіцерів національного персоналу Збройних сил України. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2020-1/70-80>.

2. Зельницький А.М., Удовенко П.І., Серветник Р.М. Компетентнісна модель випускника ВВНЗ – складова системи підготовки військових фахівців. *Вісник Національної академії оборони України*. 2009. № 3. С. 26–38.

3. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність. Київ : Вища школа, 2004. 422 с.

4. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва : Просвещение, 1996. 186 с.

5. Науково-методичні засади професійної підготовки кваліфікованих робітників в умовах євроінтеграції : кол. Монографія / Т. Герлянд та ін. ; за заг. ред. Л. Нестерової. Київ : ІПТО НАПН України, 2012. 222 с.

6. Рибчук О.О. Структура та зміст фахової компетентності викладачів вищих військових навчальних закладів. *Нові технології навчання*. Київ, 2016. С. 190–196.

7. Садовская Е.А. Профессиональная компетентность будущих преподавателей – исследователей университета: методические указания к практическим занятиям по дисциплине “Педагогика высшей школы”. Оренбург: РИК ГОУ ОГУ, 2004. 50 с.

8. Ягупов В.В., Свистун В.І. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/6871>

*Щерба О.В., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та військового перекладу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, підполковник*

#### **ВИКОРИСТАННЯ KEY-ТЕХНОЛОГІЇ ДЛЯ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КУРСАНТІВ ВВНЗ**

На сьогодні основним завданням навчання іноземній мові виступає навчання професійно орієнтованому спілкуванню і сам процес навчання має бути практично

орієнтованим. Тобто, слід шукати такі універсальні методи навчання іноземній мові, які б дозволили досягти більш високого рівня підготовки фахівців завдяки інтеграції мовної і професійної сфер.

Інноваційні технології навчання найбільшою мірою забезпечують професійний розвиток тих, хто навчається, сприяють удосконаленню їхніх комунікативних умінь.

Одним з найбільш активних та дієвих методів навчання є кейс-технологія (або метод "кейс-стаді", аналізу конкретних ситуацій). Кейс-технологія (від англ. case – ситуація, випадок) – метод активного ситуаційного аналізу шляхом вирішення конкретних завдань-ситуацій (вирішення кейсів). Застосування кейс-технології дає значно більший ефект, ніж традиційні методи навчання, оскільки він зорієнтований не стільки на здобуття знань, скільки на формування навичок професійної діяльності, комплексу особистісних якостей, цінностей, мотивів та установок, а тому є надзвичайно ефективним при формуванні іншомовної комунікативної компетентності майбутніх офіцерів.

В основі технології "case study" лежить опис конкретної професійної діяльності або емоційно-поведінкових аспектів взаємодії людей, тобто моделюється професійний процес у реальних умовах відповідно до змісту навчання. Ця освітня технологія дає слухачам можливість поставити себе на місце фахівця, який зіткнувся з необхідністю прийняття рішення. Специфіка кейс-завдання полягає в тому, що воно має професійно зорієнтовану спрямованість, оскільки вимагає конкретних предметних знань.

Особливістю кейсів є можливість оптимально поєднувати теорію й практику, що є дуже важливим при підготовці майбутнього військового фахівця. Кейс-технологія має цілу низку переваг, а саме: вводить курсантів в реальні життєві ситуації; стимулює критичне мислення та передбачає пошук вирішення проблеми; розвиває комунікативні вміння тощо.

Метод "кейс-стаді" характеризується колективною пізнавальною діяльністю, що передбачає різноманітні прийоми: «мозковий штурм», обмін думками, обговорення, взаємодію, що зумовлює активну міжособистісну комунікацію. У ході використання методу в курсантів формуються специфічні навички роботи з інформацією: пошук необхідних знань за допомогою самостійної переробки вихідної інформації, її аналізу, синтезу; формулювання проблеми та її окремих складників [3, с. 21].

Традиційно у структурі кейсу виділяють нормативні та факультативні елементи. До нормативних структурних елементів відносять ситуацію (випадок, проблему, історію) з реального життя або професійної діяльності, а також запитання і завдання для роботи з кейсом. Факультативними елементами вважають контекст ситуації (хронологічний, історичний, топологічний, особистісний тощо) [2].

Метою застосування кейс-технології у процесі формування комунікативної компетентності курсантів ВВНЗ на заняттях з іноземної мови є:

- активізація та мотивація пізнавальної діяльності курсантів, заохочення до опрацювання інформації, яка знадобиться в майбутній професійній діяльності;
- актуалізація важливості вивчення іноземної мови, адже в іншомовних джерелах (підручник, Інтернет) курсант може знайти багато необхідної інформації, пов'язаної з майбутньою професійною діяльністю;
- розвиток комунікативних умінь і навичок, вербальної комунікації, що реалізується у формі діалогової взаємодії курсанта з комп'ютером, з викладачем, взаємодії курсантів у парах і мікрогрупах за допомогою інформаційних комп'ютерних технологій;
- формування навичок професійної комунікативної поведінки у колективі, вміння аналізувати характер міжособистісних стосунків у різних ситуаціях спілкування.

Впровадження кейс-технології на заняттях з іноземної мови має відбуватись у три етапи: 1. Підготовчий (самостійна робота студентів над кейсом); 2. Основний (фронтальне обговорення кейсу під час практичного заняття); 3. Заключний (підбиття підсумків) [1].

Використання кейс-технології сприяє мотиваційно-вольовому розвитку майбутніх фахівців; становленню наукового світогляду; вихованню загальнолюдських, а також соціально і професійно значущих якостей майбутніх офіцерів; формуванню таких

професійних якостей, як здатність до аналізу та діагностики проблем різного рівня складності; уміння чітко формулювати та прогнозувати шляхи вирішення проблем; уміння висловлювати та відстоювати власну позицію; спілкуватися, дискутувати, сприймати та оцінювати інформацію; здатність адаптуватися до екстремальних ситуацій і приймати рішення.

Результатом застосування кейс-технології є не тільки розширення знань, але й розвиток умінь, необхідних для майбутньої діяльності слухачів. Навчання на основі практичних прикладів сприяє виробленню аналітичних навичок і навичок вирішення проблем, а також дозволяє майбутнім офіцерам застосовувати нові знання та навички на практиці; приймати професійні рішення в запропонованій ситуації.

Отже, використання кейс-технології в процесі вивчення іноземної мови сприяє не лише активізації пізнавальної діяльності слухачів, розвитку соціально значущих і професійно важливих особистісних якостей, але розвитку іншомовної комунікативної компетентності тих, хто навчається у вищих військових начальних закладах.

#### **Список використаних джерел:**

1. Вітченко А.О. Використання кейс-технології на практичних заняттях з англійської мови у закладах вищої освіти. URL: <http://nz.npu.edu.ua/article/view/NZ-npu-143.2019.07/194233> (дата звернення: 24.10.2020).

2. Вітченко А. О. Технології навчання у вищій військовій школі: теорія і практика: навч.метод. посіб. / Вітченко А. О., Осьодло В. І., Салкуцан С. М.; за заг. ред. професора В. М. Телелима. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2016. 250 с.

3. Сурмін Ю.П. Кейс-метод: становлення та розвиток в Україні. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2015. № 2. С. 19–28.

*Шимко Д.Г., слухач групи 5201 гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, майор*

### **СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДИХ ОФІЦЕРІВ: ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Сучасний стан Збройних сил України, а також позитивна динаміка їх розвитку актуалізують проблему підготовки висококваліфікованих військових фахівців, що відповідають сучасним вимогам і готові в найкоротші терміни приступити до виконання ними завдань за призначенням. Зростання ролі і значення дослідження професійної адаптації пов'язано з необхідністю вирішення найгостріших проблем в становленні і подальшій практичній діяльності офіцерів в сучасних умовах.

Поняття «професійна адаптація» набуло широкого поширення в науковій літературі. У «Словнику-довіднику з педагогіки» поняття «професійна адаптація»: процес пристосування (звикання) людини до змісту, умов, організації, режиму праці і до колективу [1, с. 7].

Проблема адаптації розглядалася і у військовій педагогіці. Вчені вивчали різні сторони адаптаційного процесу: взаємини офіцерів, військово-професійну спрямованість, мотиваційну готовність, професійне становлення, формування професійно-важливих якостей.

За твердженням І.В. Діденка, адаптація до армії – це процес, який забезпечує військовослужбовцям вливання в армійський колектив, пристосування до професійної діяльності, до умов, обов'язків служби, який зумовлює успішність діяльності людини в межах існуючих в армії умов, вимоги норм без шкоди для фізичного і психічного здоров'я [2, с. 17-19].

Спираючись на вищевикладене, можна визначити, що професійна адаптація молодих офіцерів -це входження випускника військового ВНЗу в професійне середовище в процесі психологічного і фізичного пристосування до умов професійної діяльності, освоєння нового соціального статусу, включення в сформовану систему взаємовідносин в колективі і придбання твердих практичних військово-професійних вмінь і навичок.

Професійна адаптація полягає в освоєнні фахівцем своєї професії, її особливостей і специфіки, а також у придбанні твердих практичних навичок і умінь, необхідних для якісного та ефективного виконання своїх професійних обов'язків [3, с. 56]. Хотілося б відзначити точку зору І.Ю. Аскаріна, який вважає, що складність професійної адаптації залежить від впливу професійного середовища, індивідуально-психологічних властивостей особистості, різноманітності діяльності і інтересу до неї [4, с. 38]. Такої ж думки дотримується і І.А. Мілослава, стверджуючи, що професійна адаптація – складний процес, який залежить від багатьох чинників, як від внутрішніх якостей особистості, так і від тих, хто оточує людину в перші роки його професійної діяльності [5, с. 3].

У дослідженнях М.С. Полянського і Ф.Д. Рассказова зазначено, що професійна діяльність офіцера є цілеспрямована активність, процес реалізації ним конкретних функцій і посадових обов'язків. Професійна діяльність виробляє у офіцера вміння та навички жити в колективі, підкоряти особисті інтереси і бажання колективним [6, с. 7].

Виходячи з визначення професійної адаптації та аналізу особливостей професійної діяльності офіцерів Збройних сил, ми виділили структурні компоненти професійної адаптації молодих офіцерів.

Когнітивний компонент адаптації відображає рівень теоретичних знань, забезпечує ефективне виконання обов'язків відповідно до займаної посади. Молодий офіцер повинен усвідомити специфіку служби в конкретному підрозділі, чітко розуміти цілі і завдання цього підрозділу в системі Збройних сил. Виконання нових військово-професійних обов'язків пов'язані з необхідністю приділяти час самоосвіті і розширенню кругозору у військовій справі. Військовому фахівцеві доведеться вивчати основи педагогіки і психології, а також керівні документи, знання яких допоможе офіцеру приймати правильні рішення і буде сприяти ефективному навчанню й вихованню підлеглих.

Практичний компонент зводиться до придбання молодим офіцером впевнених військово-професійних навичок і вмінь. У процесі професійної адаптації та становлення на первинній посаді молодому офіцеру на основі теоретичних знань про склад і правила експлуатації озброєння, військової і спеціальної техніки, отриманих в процесі навчання у ВВНЗ, необхідно придбати тверді, впевнені практичні навички та вміння її експлуатації. Навчитися на високому методичному рівні проводити заняття по вдосконаленню військово-професійної підготовки свого особистого складу, а також правильно і вміло організовувати культурно-виховну роботу – одне з пріоритетних завдань для випускника військового вузу в процесі професійної адаптації. Офіцеру необхідно набути навичок планування своєї діяльності, аналізу поставлених перед ним завдань, навчитися самостійно і швидко приймати рішення для їх виконання.

Психофізіологічний компонент професійної адаптації полягає в пристосуванні молодого офіцера до нових фізичних і психологічних навантажень, обумовлених прибуттям офіцера до нового місця служби і освоєнням первинної офіцерської посади. Після закінчення військового навчального закладу випускники розподіляються для подальшого

проходження служби в різні регіони нашої країни, що мають свої особливості, які не завжди є сприятливими та комфортними для проживання молодого офіцера. А значить, для адаптації до нового місця служби потрібна фізична і психічна стійкість. Звикання до нових психофізіологічних навантажень обумовлено також необхідністю дотримання регламенту службового часу, який кардинально відрізняється від звичного «курсантського», новим режимом харчування, відпочинку, виконанням нових посадових обов'язків і спеціальних завдань, несенням служби в нових видах нарядів.

Соціально-психологічний компонент зводиться до освоєння випускником військового ВНЗу нового соціального статусу і включенню його в систему взаємин усередині військового колективу. У період становлення на первинній посаді відбуваються ознайомлення з традиціями офіцерського корпусу і їх засвоєння, звикання до вимог і стилю керівництва нових командирів і начальників. Молодий офіцер, потрапляючи в абсолютно незнайомий колектив, починає поступово вибудовувати взаємини не тільки в офіцерському колі, а й з підлеглими.

Соціально-побутовий компонент включає засвоєння і звикання до особливостей соціально-побутових умов місця проходження служби, рішення проблем, пов'язаних з благоустроєм житла, можливими труднощами влаштувати дружину на роботу і дітей в школу або садок, а також питань, пов'язаних з проведенням позаслужбового часу. Молодому офіцеру необхідно усвідомити специфіку виплати грошового забезпечення та виплат стимулюючого характеру (надбавки, премії), а також навчитися правильно і раціонально їх використовувати для задоволення своїх повсякденних потреб.

Таким чином, професійна адаптація молодого офіцера – це складний процес, в ході якого відбувається освоєння норм, цінностей, правил поведінки, традицій офіцерського середовища, специфіки професії офіцера, умінь і навичок військового фахівця. Виділені компоненти дозволяють визначити критерії, за якими можна оцінювати результат процесу адаптації.

#### **Список використаних джерел:**

1. Словник-довідник з педагогіки / авт.-упоряд. В.А. Міжеріков; під заг. ред. П.І. Підкасистого. М.: Сфера, 2004. 448 с.
2. Діденко І.В. Психофізіологічні і психологічні особливості адаптації військовослужбовців на різних етапах службово-бойової діяльності: дис. канд. психол. наук. Ростов-на-Дону, 2007. 229 с.
3. Безюльова Г.В. Психолого-педагогічний супровід професійної адаптації учнів та студентів. М.: Моск. психол.-соц. ін-т, 2008. 320 с.
4. Аксаріна І.Ю. Педагогічні умови адаптації випускників шкіл на етапі переходу від загального до вищої професійної освіти: дис. ... канд. пед. наук. М., 2006. 171 с.
5. Мілославова І.А. Поняття і структура соціальної адаптації: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Л., 1974. 29 с.
6. Полянський М.С. Теоретичні основи психолого-педагогічного супроводу військової діяльності: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. СПб., 2001. 36 с.; Рассказов Ф.Д. Теорія і практика формування морально-психологічних якостей курсантів військового вузу: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Челябінськ, 2000. 38 с.

*Щербинський Є.Г., слухач гуманітарного інституту  
Національного університету оборони України імені  
Івана Черняховського, майор*

### **ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ**

Завдання, що виконуються військовослужбовцями Збройних Сил України на сході нашої держави зі складною суспільно-політичною обстановкою піддають серйозним випробуванням фізичні і психологічні можливості людини. Виконання завдань за призначенням в районі проведення операції об'єднаних сил (ООС) проходить у найскладніших умовах - на лісистій і степовій місцевості, в містах і в селах - скрізь існують свої неминучі фізичні і психологічні складності.

Обстановка під час виконання завдань в районі проведення ООС (АТО) у непередбачувана, тиша і спокій в будь-який момент можуть змінитися на конфліктну ситуацію або бойове зіткнення з противником. Спілкування з місцевими жителями рясніють стресовими ситуаціями. Вдома і психологічна напруга накопичуються день у день. Причому психологічні навантаження, частіше, більші, ніж фізичні. Тому великою кількістю військових психологів вивчалась проблема психічних станів і поведінки у бойових умовах та психологічні особливості бойової діяльності. Останнім часом значний негативний вплив на морально-психологічний стан військовослужбовців справляє і занижена соціальна самооцінка, у зв'язку з низьким рівнем грошового утримання, недостатнім матеріальним забезпеченням службової діяльності та падінням престижу військової служби.

Психологічне забезпечення підготовки до виконання бойових завдань є складовою частиною морально-психологічного забезпечення і являє собою комплекс безперервно здійснюваних заходів щодо формування, зміцнення і розвитку у військовослужбовців психологічних якостей, що забезпечують їх високу психологічну стійкість і готовність виконувати службові завдання в будь-яких умовах.

Головним є вироблення у особового складу здібності переносити великі нервові навантаження і зберігати боєздатність в обстановці сильних психотравмуючих чинників. Це досягається формуванням психологічної готовності військовослужбовців до успішного виконання завдань: формуванням психологічної стійкості військовослужбовців до впливу чинників бойової діяльності.

Різні автори по-різному називали психологічну готовність. Узагальнені її характеристики вони позначали близькими, але не ідентичними поняттями: "пильність", "мобілізаційна готовність", "налаштованість", "боєготовність" і т.п.

Не дивлячись на відмінності в конкретному тлумаченні поняття психологічної готовності, багато авторів дотримуються думки, що це особливий психічний стан. У багатьох дослідженнях психічний стан трактується насамперед як цілісний прояв особистості, що займає проміжне місце між психічними процесами і властивостями особистості.

Психологічна готовність до виконання завдань за призначенням, бойової діяльності трактується як цілісне, сукупне вираження особистості. Показниками його є внутрішня налаштованість на окрему поведінку і доцільна мобілізація всіх сил на активні бойові дії з початком війни.

Психологічна готовність допомагає військовослужбовцям успішно приступити до практичної реалізації поставленої мети, ефективно використовувати свої знання, досвід. Недостатня психологічна готовність призводить до неадекватних реакцій, помилок, до неузгодженості між вимогами ситуації і функціонуванням психічних процесів, до зниження можливостей подолати труднощі і успішно виконати бойове завдання.

Для того, щоб навіть у самій важкій бойовій обстановці військовослужбовці успішно долали всі негаразди, проявляли бойову активність і домагалися перемоги, кожному із них повинні бути притаманні тверді вольові якості - мужність і стійкість, сміливість і хоробрість, ініціативність, рішучість і самостійність. Слабкість вольових якостей може призвести до того, що найкращий задум залишиться нездійсненим, у військовослужбовця можуть виникнути коливання, сумніви, невпевненість.

Таким чином, психологічна готовність до виконання завдань за призначенням, до бойової діяльності відображає вимоги війни, бойової обстановки і сучасної бойової техніки та зброї. Психологічна готовність - це цілісне вираження особистості військовослужбовця, налаштованість на організовані та активні дії з початком війни. Її формування є одним з важливих завдань психологічної підготовки особового складу.

#### **Список використаних джерел:**

1. Варій М.Й. Військова психологія і педагогіка / М.Й. Варій, М.М. Козар, М.С. Коваль. Львів: «Сполох», 2003.

2. Євсюков О.П. Екстремальна психологія: підручник / за заг. ред. проф. О.В. Тімченка. – К.: Август Трейд, 2007.

3. Лебедев В.И. Экстремальная психология. Психическая деятельность в технических и экологически замкнутых системах / В.И. Лебедев. М.: ЮНИТИДАНА, 2001.

*Юркова О.І., ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, старший лейтенант*

## **ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ**

Психологічна готовність особистості є істотною передумовою її успішної діяльності. Особливого значення психологічна готовність набуває в контексті виконання військовослужбовцями своєї професійної діяльності. Зацікавленість авторів даною темою обумовлена бажанням підвищити рівень ефективності професійної діяльності.

Проведений аналіз наукової літератури вказує на багатогранність наукових підходів до вивчення структури психологічної готовності, що дозволяє розглянути це питання з різних позицій.

У психологічній науці було розроблено велику кількість методичних підходів та концепцій діяльності особистості. Різні моделі діяльності можна знайти в працях Б. Ананьєва, В. Моляко, В. Шадрікова, К. Абульханова-Славська, К. Дурай-Новакової, Л. Кандиловича, М. Дяченка, Н. Кузьміної, Н. Тализіної, О. Леонтьєва, П. Гальперіна, С. Рубінштейна, С. Тарасова. Більшість концепцій різних видів діяльності містять структуру, мотиви, мету, особливості та специфіку виконання і загальні характеристики професійної діяльності.

Спираючись на специфіку військової діяльності, науковцями визначено значну кількість структур з огляду на рід, вид військ та особливості поставлених завдань. Значний внесок до розроблення цього сегменту здійснили: Н. Агаєв, М. Корольчук, О. Кокун, В. Лебедев, С. Максименко, В. Медведєв, С. Мул, В. Осьодло, Є. Потапчук, Н. Сторожук, О. Сафін, О. Столяренко, М. Томчук, О. Тімченко, О. Хміляр, В. Чорний, В. Ягупов, та інші.

У наукових працях висвітлено структури психологічної готовності, специфіку діяльності, мету, способи, засоби та умови виконання завдань за призначенням. Тобто, рівень сформованості та розвитку психологічної готовності військовослужбовців, більшістю науковців розглядається як синергію усіх її компонентів.

Проведений аналіз свідчить, що готовність до професійної діяльності має властивості загальної готовності людини до діяльності, але з присутньою саме для неї специфікою. Професійна діяльність дає змогу особистості розвиватися та проявляти себе в предметному полі, вона поєднує суб'єкта діяльності з навколишнім середовищем і допомагає встановлювати соціальні відносини та активні зв'язки із суспільством. При цьому необхідно наголосити, що під військовою діяльністю ми розуміємо специфічний вид суспільно важливої діяльності людини метою якої є захист інтересів держави її кордонів, територіальної цілісності та збереження життя громадян шляхом застосування насильства.

Поняття “бойове завдання” у науковій літературі тлумачиться як завдання поставлене військам (силам) (підрозділам, частинам, з'єднанням, інколи групі або окремому військовослужбовцю) для досягнення визначеної мети в бою. Бойові завдання можуть бути тактичними, оперативними та стратегічними. Вони залежать від роду військ та практичному характеру їхніх дій. [1, с. 189].

Так, зокрема досліджуючи психологічну готовність військовослужбовців Національної гвардії України Н. Пенькова, приходять до висновку, що психологічна



готовність до екстремальної діяльності проявляється перед початком виконання, у ході та під час завершення службово-бойової діяльності. Вона має складну динамічну структуру, що містить сукупність емоційних, вольових, мотиваційних, інтелектуальних, операціональних процесів, властивостей, станів психіки людини у їхньому співвідношенні із зовнішніми ситуаційними умовами й майбутніми завданнями. На думку дослідниці, у військовослужбовців які опиняються в екстремальній ситуації психологічна готовність проявляється у вигляді функціональної особливості активації, доцільності та спрямованості діяльності, ефективності її реалізації, стійкості до чинників стресу. Надалі утворюються нові системи фахових умінь для ефективної діяльності у майбутньому [3, с. 31–32].

У свою чергу М. Корольчук вважає, що психологічна готовність має два види: спеціальну та ситуативну. Спеціальна психологічна готовність складається з: позитивного ставлення до своєї діяльності; наявності професійних рис сприйняття, уяви, мислення, пам'яті тощо; професійних знань, навичок, умінь; відповідність рис характеру, темпераменту, здібностей щодо власної діяльності; емоційно-вольової стійкості.

При цьому варто наголосити, що останній компонент дослідник виділяє як окремо наявний, тим самим доповнює структуру психологічної готовності запропоновану М. Дьяченком та Л. Кандибовичем.

Складовими ситуативної психологічної готовності є: усвідомлення суспільних та колективних потреб; глибоке розуміння мети та завдань, що стоять перед колективом; зваженість оцінки умов, за яких необхідно діяти; визначення способів та засобів виконання завдань; мобілізація внутрішніх сил для досягнення мети, оцінка результатів дій. [2, с. 537].

Ягупов В., досліджуючи поняття психологічної готовності, тлумачить його як спрямованість і змобілізованість психіки військовослужбовців на подолання майбутніх бойових випробувань сучасного бою, яка забезпечує продуктивність і ефективність виконання бойових завдань, відповідно до їхньої важливості, значущості та складності. Науковець виокремлює чотири складові психологічної готовності військовослужбовців до виконання конкретного бойового завдання: мотиваційний – прагнення і розуміння важливості щодо подолання викликів які висуває майбутнє бойове зіткнення, спираючись на вже набутий досвід, уміння оцінювати здатність до регулювання власних дій та психічний стан; пізнавальний – опанування інформацією, яка необхідна для визначеної діяльності за екстремальних умов бойової обстановки; емоційний – уміння контролювати власні емоційно-вольові процеси за екстремальних умов, спостереження за відчуттям впевненості та вагання у своїй готовності до подолання перешкод які висувають сучасні бойові дії; вольовий – надихає військовослужбовців на подолання труднощів сучасного бою. [4, с. 376].

Відтак, розглянувши структуру психологічної готовності військовослужбовців, можна зробити висновок щодо різноманітності підходів до вивчення цього питання. Кількість компонентів, які формують психологічну готовність коливається від трьох до п'яти, а то й шести. Одні науковці поділяють психологічну готовність на довготривалу та тимчасову (М. Дьяченко, Л. Кандибович, М. Левітов), інші ж, приділяють значної уваги конкретним формам готовності (Д. Узнадзе, К. Платонов, К. Гуревич).

Разом з тим, попри окремі розбіжності в поглядах на структуру психологічної готовності військовослужбовців, більшість дослідників одностайно наголошують на тому, що поняття “готовність до діяльності” залишається засадничим, а складові визначаються умовами, змістом та метою конкретної професійної діяльності.

#### **Список використаних джерел:**

1. Военный энциклопедический словарь / под ред. А.П. Горкина, В.А. Золотарева и др. М.: Большая Российская энциклопедия, “РИПОЛ КЛАССИК”, 2002. 1664 с.
2. Корольчук, М.С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М.С. Корольчук, В. М. Крайнюк. К.: Ніка-Центр, 2006. 580 с.

3. Пенькова Н.Є. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності у процесі проведення антитерористичної операції: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.09 / Національна академія Національної гвардії України. Х., 2015. 242 с.

4. Ягупов, В.В. Військова психологія: підручник. К.: Тандем, 2004. 656 с.

5. Чорний В.С. Українське суспільство на сучасному етапі: виклики і загрози. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2019. № 3 (липень – вересень). С. 179–194.

6. Чорний В. Радянсько-фінська війна 1939 року: уроки для України. Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України. К.: ЦП “Компринт”, 2019. Вип. 4 (30). С. 94–103.